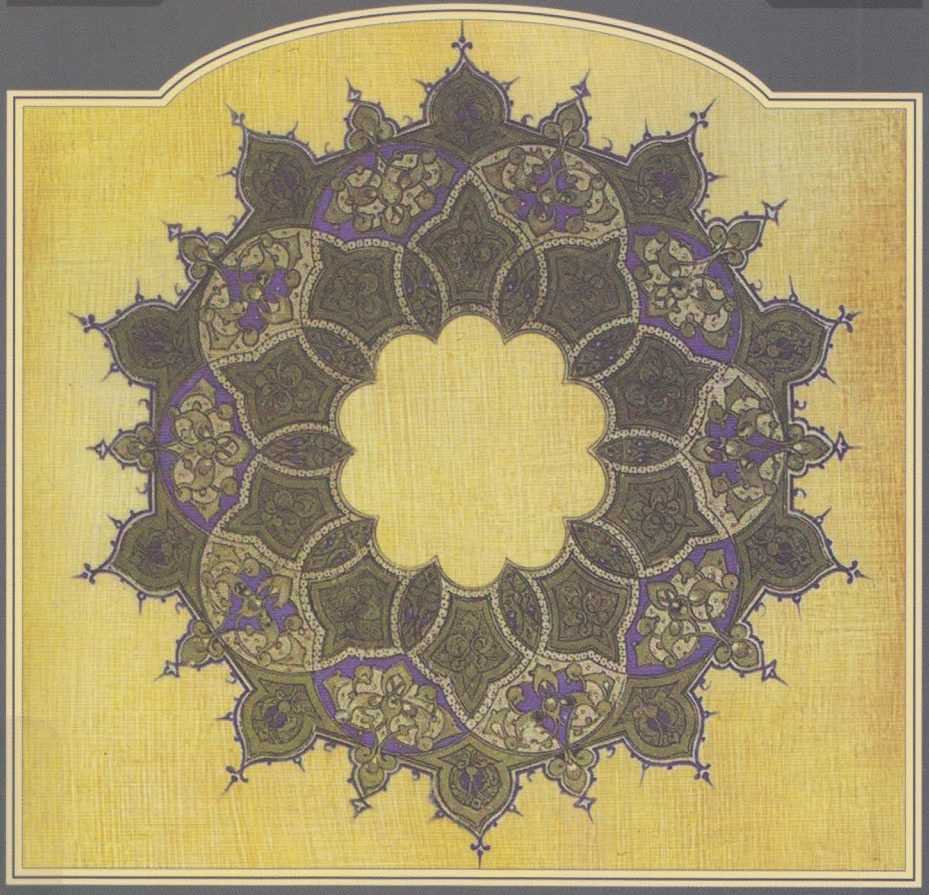
Delâilü'l-İ'câz

SÖZDİZİMİ ve ANLAMBİLİM

Cürcânî

İSLAM DÜŞÜNCESİ KLASİKLERİ

LITERA
YAYINCILIK

ABDÜLKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ

Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî (ö. 471/1078?) Belâğat ve Nahiv ilminin en önemli şahsiyetlerindendir. Belâgat, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimlerin, bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazının hakkıyla anlaşılabilmesi için Müslümanların, bu konu üzerinde uzunca bir süre çalışıp belâgatın ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekmiştir. İşte belâgatın bağımsız bir ilim olması, ancak bu süreçten sonra mümkün olabilmiştir. Nahiv ilmi ise Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)'nin *Sözdizimi ve Anlambilim* (*Delâilü'l-i'câz)* adlı, elinizdeki bu şaheseriyle bambaşka bir kisveye bürünerek yeni bir ilim doğmuştur. Bu ilim, Nahvi sadece kurallar manzumesi olmaktan çıkartarak ona bir dinamizm kazandıran ve bu kuralların, bir söz inşa edilirken ne şekilde kullanılması gerektiğini uygulamalı bir biçimde ortaya koyan Anlambilimdir. Şunu da belirtelim ki Cürcânî'nin bu teşebbüsünün başlıca sebebi -eserin adından da anlaşılacağı üzere- Kur'ân'ın i'câzı konusundaki tartışmalardır. Şu halde diyebiliriz ki bu ilim, Nahiv ve İ'câzu'l-Kur'ân ilimlerinin buluşma noktası olmuştur. Cürcânî'nin bu eseri, ilmî çevrelerde hak ettiği ilgiyi görmüş ve kendisinin *Esrâru'l-belâga* adlı diğer eseri ve Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri ile birlikte Belâgat alanının en önemli kaynaklarından biri kabul edilmiştir.

DELÂİLÜ'L-İ'CÂZ

ABDÜLKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ

Litera – 51
İslam Düşüncesi Tarihi Klasikleri – 02

Sözdizimi ve Anlambilim, Abdülkâhir el-Cürcânî
Özgün Adı: Delâilü'l-İ'caz

Çeviri: Osman Güman

Düzelti: Harun Takcı
İç Düzen: Harun Takcı

Kapak Tasarım: Litera Yayıncılık

Baskı: Yaylacık Matbaacılık

Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Litros Yolu Fatih San. Sitesi
No: 12/197-203 Topkapı-İSTANBUL

Tel. 0212 567 80 03

Copyright©Litera Yayıncılık Ltd. Şti. 2008
Bu eserin tüm yayın hakları Litera Yayıncılık'a aittir. Yayıncının izni olmaksızın tümüyle veya kısmen yayınlanamaz, kısmen de olsa fotokopi, film vb. tekniklerle çoğaltılamaz ve elektronik ortamlarda yayınlanamaz.

İstanbul-2008

İcadiye-Bağlarbaşı Yolu 57/3 İcadiye 34674

Üsküdar-İstanbul

Tel: 0(216) 492 43 92 Fax: 0(216) 341 59 92

İnternet satış: **www.e-literayayin.com**

Web: www.literayayin.com

e-mail: litera@literayayin.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog record

Abdülkâhir el-Cürcânî

Delâilü'l-İ'caz

1. Dil Felsefesi 2. Cürcânî 3. Sözdizimi 4. Anlambilim 5. İ'câzu'l-Kur'an

ISBN 978-975-6329-54-2

DELÂİLÜ'L-İ'CÂZ

ABDÜLKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ

Çeviri: Osman Güman

LİTERA YAYINCILIK
İSTANBUL – 2008
İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ 11

GİRİŞ 15

Kelime Türleri ve Sözdiziminde Birbirine Bağlanma Yolları 16

İlmin Değerine Dair 25

Şiir Rivayeti ve Ezberinden Uzak Duran ve Şiirleri Bilmeyi ve Araştırmayı Eleştirenlere Dair 31

Belâgat ve Fesâhatin Mahiyeti 54

Dizili Harfler ve Dizili Kelimeler Arasındaki Fark 59

Kelimeler Arasında Anlam Bağının Kuruluş Yolları 63

Fesâhatin Lafza Ait Bir Nitelik Olduğu İddiasının Eleştirisi 64

Gerçek Anlamı Kastedilmeyen Lafızlar 70

Dolaylamalı İfadelerin Düz İfadeden Üstün Oluş Sebepleri 73

Istiarede Özgünlük 75

SÖZDİZİMİNİN MAHİYETİNE DAİR 81

Sözdiziminin Üstünlüğü Kastedilen Anlama Göredir 87

Aynı Kurala Bağlı Olan Ama İnce Bir İşçiliği Olan Sözdizimleri 91

Takdim ve Tehir 102

Olumsuz Yapılarda Takdim-Tehir 117
Olumlu Yapılarda Takdim-Tehir 121
Nekrenin Takdim veya Tehiri 131
Hazif Eksiltili İfadeler 134
Hazifle İlgili Son Sözler 155
Haberler Arasındaki Farklar 156
اَلَّذِي İsm-i Mevsûlünün Kullanımına Dair 178

Hâlin, Farklı İfade Biçimleri 181
Fasl ve Vasl 197
Atfı Gerekip Gerekmeme Açısından Cümle Türleri 215
Cümle Öbeklerinin Birbirine Atfı 216

LAFIZ VE SÖZDİZİMİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR 221

Bir Sözün Beliğ Oluşunu Gerekçelendirmede Düşülen Bir Hata 223
İki Ayrı Lafızla Aynı Anlamın Kastedilmesi Ne Demektir? 231
Muâraza Ne Demektir? 232
Kinaye, İstiare ve Temsile Dair 234
Lafızdan, "Anlamın Anlamı"nın Kastedildiği Kullanımlar 237
Bir Sözün Beliğ Olabilmesinin Ön Şartı 252
Sözü Seçkinleştiren Unsurun Ne Olduğunu Araştırmama Hastalığı 256
Hükmî Mecâz 257
Bir Âyetle İlgili Değerlendirme 265
Özneye Kinaye Yoluyla Nitelik Yüklenmesi 266
Çoklarının Bilmediği Bazı Özel Anlamlar 273

إنّما Harfinin Kullanıldığı Anlamlar 285

إنّما Lafzı Hasr Sınırlama Ifade Eder 292

...ما... إلاّ Ifade Biçimine İlişkin Bir Nükte 303

إنّما Harfinin Farklı Bir Kullanımı 304

Bir Sözü Aktarmak Başka, Telif Etmek Başkadır 309

Sözdiziminin Mahiyetine Dair I 312

Sözün Belâgatini Lafzına Bağlamanın Yanlışlığı 314

Sözdiziminin Mahiyetine Dair II 317

I'câz, Fesâhat ve Belâgate Dair 329

Fesâhatin Lafzın Niteliği Olmadığına Dair Bir Akıl Yürütme 342

Düşünce Tek Tek Lafızlar Üzerine Olmaz 344

Aynı Anlamdaki İki Lafızdan Birinin "Fasih", Öbürünün "Fasih Değil" Olması Ne Demektir? 352

İhtizâ ve Sözdizimi Üzerine Bir Tartışma Örneği 391

EKLER 397

Sözdiziminin Önemine Dair 435

Ifade Ediş Biçimi Bağımsız Bir Anlamdır 445

SON NOTLAR 463

SUNUŞ

İnsanoğlunun yeryüzüne ayak bastığı andan itibaren ona rehberlik eden ilahî vahiy Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gönderilen Kur'ân-ı Kerim ile noktalanmış ve din kemal derecesine erişmiştir. Bu kitabı hayatlarının merkezine yerleştiren Müslümanlar onun mesajını doğru bir şekilde anlayıp yorumlayarak hayata geçirebilmek için büyük itina göstermişlerdir. Vahyin bizzat Hz. Peygamber'in gözetimi altında yazıya geçirilmesiyle başlayan bu süreçte Müslümanlar, Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi, çoğaltılması, kıraatlerinin tespit edilmesi, hukuk, ahlâk ve inanç esaslarına dair muhtevasının sistematik bir yapıya büründürülmesi için büyük bir emek sarf etmişler ve nihâyet bu çabalar, her biri Kur'an merkezinde öbeklenen İslamî ilimler ile meyvesini vermiştir.

Bir yandan Kur'ân-ı Kerîm'deki beşer üstülük vurgusu, diğer yandan vahyin doğru bir şekilde anlaşılması gereği, dikkatleri vahiy dili olan Arapçaya çekmiştir. Arapçanın kelimelerinin tespit edilip doğru konuşma kurallarının belirlenebilmesi için özellikle ilk iki asırda yoğun bir faaliyete girilmiş ve zaman içerisinde dile farklı yaklaşımlar sergileyen Basra, Kûfe, Bağdat gibi Nahiv ekolleri ortaya çıkmıştır.

Belâgat, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimlerin, bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazının hakkıyla anlaşılabilmesi için Müslümanların, bu konu üzerinde uzunca bir süre çalışıp belâgatın ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekmiştir. İşte belâgatın bağımsız bir ilim olması, ancak bu süreçten sonra mümkün olabilmiştir.

Sîbeveyh (ö. 180/796)'in *el-Kitâb*'ı ile telif merhalesine adım atan Nahiv ilmi, ilerleyerek devam eden bu süreç içinde, Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)'nin *Delâilü'l-i'câz* adlı şaheseriyle bambaşka bir kisveye bürünerek yeni bir ilim doğmuştur. Bu ilim, Nahvi sadece kurallar manzumesi olmaktan çıkartarak ona bir dinamizm kazandıran ve bu kuralların, bir söz inşa edilirken ne şekilde kullanılması gerektiğini uygulamalı bir biçimde ortaya koyan Anlambilimdir. Şunu da belirtelim ki Cürcânî'nin bu teşebbüsünün başlıca sebebi -eserin adından da anlaşılacağı üzere- Kur'ân'ın i'câzı konusundaki tartışmalardır. Şu halde

diyebiliriz ki bu ilim, Nahiv ve İ'câzu'l-Kur'ân ilimlerinin buluşma noktası olmuştur.

Cürcânî'nin bu eseri, ilmî çevrelerde hak ettiği ilgiyi görmüş ve kendisinin *Esrâru'l-belâga* adlı diğer eseri ve Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri ile birlikte Belâgat alanının en önemli kaynaklarından biri kabul edilmiştir.

Son yıllarda gerek batıda, gerek ülkemizde Arapçaya yönelik çalışmaların giderek ivme kazandığı bir dönemde bu eserin dilimize kazandırılması hem Arapça / Belâgat çalışmalarına, hem de Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacak, ayrıca Arap diline ait bazı önemli eserlerin Türkçeye kazandırılması yönündeki çalışmaların önünü açacaktır. Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi adlı kitabımda kendisini "istikbal vadeden bir genç" diye nitelemiş olduğum Dr. Osman GÜMAN'ın elinizdeki bu ölümsüz eseri dilimize çevirmesinden duyduğum sevinci sizlerle paylaşırken, daha nice hayırlı eserler ortaya koyması yolunda başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan

21. 10. 2008

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Başkanı

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Allah'a (c.c.) hamd ü senâ; Resul-i Ekrem'e (s.a.v.) ve tertemiz nesline salât ve selâm olsun.

Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî (ö. 471/1078?) *Delâilü'l-i'câz* adlı bu eseriyle, sonraları **Me'ânî** adını alacak olan Arapça Anlambilimini kurmuştur. Onu bu ilmi kurmaya iten başlıca saik, Kur'an'ın mucizeliğinin sebebinin ne olduğu etrafında dönen tartışmalardır. Kur'an'ın mucizeliğini sözdizimine bağlayan Cürcânî, sözdizimini "nahiv manalarını arayıp bulmak (teharrî me'âni'n-nahv)" diye tanımlayarak eserin en esaslı bölümünü bunun uygulamasına ayırmıştır.

Eserde diyalog üslubunu tercih eden müellif, eserin genelinde sözdizimini lafızlarda arayan birileriyle kıyasıya tartışarak meramını ortaya koyar ve -yeri geldikçe görüleceği üzere- onların: "Anlamlar artmaz, ancak lafızlar artar..."; "Tek tek kelimelerde fesâhatten söz edilemez. Fesâhat, ancak kelimelerin birbirine eklenmesiyle ortaya çıkar"; "Üstünlük, lafzın sağlamlığı (cezâlet) ile olur." gibi ifadelerine yer verir. Ancak tek bir yerde bile böyle söyleyen kişinin veya kişilerin kim olduğunu belirtmez.

Eserin tahkikli neşrini yapan M. Muhammed Şâkir, araştırması sonucunda, Cürcânî'nin tartıştığı bu kişilerin Mutezile ekolünden bazı şahıslar olduğunu ve yukarıda geçen alıntıların da aynen Kadı Abdülcabbâr'ın (ö. 415/1025) *el-Muğnî*'sinde yer aldığını tespit ettiğini belirtir ki kanaatimizce bu tespit lafız-anlam çerçevesinde yapılan çalışmalar için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Çünkü Kur'ân'ın mucizeliği çerçevesinde sözdizimi teorisine dair yapılan çalışmalarda görebildiğimiz kadarıyla Cürcânî'nin, Kadı Abdülcabbâr'ın bir takipçisi olduğu; hatta -bir adım daha ileri gidilerek- bu eseriyle, onun koyduğu teoriyi uygulamaktan öte bir iş yapmadığı söylenmektedir.

M. Muhammed Şâkir'in, bu tespitle ilgili olarak yaptığı şu değerlendirme hayli dikkat çekicidir: "Anlambilimini temellendirdiği bu eserini yazmaya giriştiği andan itibaren Abdülkâhir el-Cürcânî'nin ulaşmak istediği tek amaç, Kadı Abdülcebbâr'ın fesahat hakkındaki görüşlerini çürütmek ve *el-Muğnî*'de belirlenen çerçevesiyle "lafız" hakkındaki sözlerinin yanlışlığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla Cürcânî'nin, karşısına

anlamı koyduğu lafız, "dille söylenebilen şey" anlamındaki mutlak lafız değildir. Bu ilişkinin gözden kaçırılması, lafız-anlam tartışmalarında çok büyük bir yanlışa düşülmesine yol açmış ve ne lafız, ne de anlam Cürcânî'nin kastettiği biçimde anlaşılmamıştır."

Bu tespit ve değerlendirme, araştırmaların seyrini değiştirecek nitelikte önemli olmasına rağmen, ne yazık ki ilgili çalışmalarda M. Muhammed Şâkir'in girişteki bu ifadelerine temas dahi edilmediği görülmüştür.

Konularının dağınıklığı, sistematik bir başlıklandırmanın yapılmayışı, dilinin zor ve cümlelerinin çok uzun oluşu gibi sebepler, eserden istifadeyi zorlaştırmış ve bu nedenle Cürcânî'nin zihnindeki "sözdizimi", "nahiv anlamları", "anlam" ve "lafız" terimlerinin ne ifade ettiği hususu çoğu araştırmacının zihninde bir türlü netlik kazanmamıştır. Bu nedenle tercüme sırasında bunlar hakkında edindiğimiz bazı kanaatleri birbiriyle ilişkilendirerek özetlemekte yarar görüyoruz.

Kur'ân'ın mucizeliğini sözdizimine bağlayan Cürcânî, sözdizimini "kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları ve anlam farklılıklarını arayıp bulmak" diye tanımlar. Fâtiha sûresi üzerinde uygulamalı olarak verdiği bir örnekte kendisi, "nahiv anlamları" ifadesiyle kelimenin "mübteda, haber, sıfat, bedel vs. olmasını" kastettiğini açıkça söylemektedir.

Tanımın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak anahtar kelime, bizce "arayıp bulmak" diye çevirdiğimiz **"teharrî"** ifadesidir. Çünkü aynı lafız, fıkıhta -sözgelimi kırsalda kıblenin belirlenmesi gibi- bazı konularda "bir araştırma yaparak alternatiflerden birini seçmek" anlamında kullanılmaktadır. Diğer yandan Cürcânî, tek söyleniş biçimine sahip olup başka seçeneklere açık olmayan anlamlarda fesahatten söz edilemeyeceğini; bir sözün fesahate konu olabilmesi için ifade ettiği anlamın farklı biçimlerde ifade edilmeye elverişli olması gerektiğini vurgular (bkz. 335. paragraf). Şu halde bir söz inşa edecek kişi, alternatifli ifade biçimlerinden birini seçmek durumundadır. Tanımdaki teharrî terimini, fıkıhtaki teharrî ile buluşturan nokta da burasıdır. Fıkıhta kıble olabilmesi muhtemel olan yön araştırılıp tahmin edilmeye çalışılırken, burada da farklı ifade biçimleri arasından kastı en iyi yansıtacak olan biçim bulunmaya çalışılmaktadır. Kur'ân'ın mucizeliği konusunda can alıcı nok-

ta da burasıdır. Şöyle ki âyetlerde, farklı sözdizimi alternatifleri arasından maksadı en iyi yansıtan biçim seçildiği için kimseye "âyetin sözdizimi böyle değil de şöyle olsaydı maksat daha doğru ve güzel ifade edilmiş olurdu" diyebilme imkânı bırakılmamıştır.

İşte Cürcânî'nin, lafzın karşısına koyarak savunduğu anlam, kelimelerin sözdizimine girdikten sonra kazandığı "nahiv kuralından çıkan anlam"dır. Ona göre, bu anlamın yok sayılması hâlinde sırf lafızlar üzerinde düşünülerek bir sözdizimi yapılamaz.

Şu halde kimilerince sözdiziminde lafız taraftarı olduğu öne sürülen Câhız'ın (ö. 255/869) , "Anlamlar yola atılmıştır" derken bu anlamı kastettiği söylenebilir mi? Bize göre Câhız'ın anlam ile kastı, "nahiv kuralından çıkarılan anlam" değil, "tema" olmalıdır. Nitekim bir bölümde Câhız'ın konuyla ilgili ifadelerine yer veren Cürcânî'nin onun söylediklerini destekleyici tavrı da bunu doğrular niteliktedir. Dolayısıyla biz, Câhız ve Cürcânî'nin ifadelerinin zâhirine bakılarak birinin lafız, diğerinin anlam taraftarı sayılmasının isabetli olmadığını; lafız ve anlam terimlerinin farklı kullanımlarda farklı anlamlara gelebileceğini ve delâlet ettikleri anlamlarda tarihî süreç içinde farklılaşmalar olabileceği hususunun göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz.

Eserin dili, üslubu ve yapılan çeviriye ilişkin birkaç hususu hatırlatarak sözü sahibine bırakalım:

Metinde dikkati çeken ilk husus cümlelerinin çok uzun oluşudur. Çeviri sırasında yarım sayfalık, bir sayfalık ve hatta -nadirde olsa- iki sayfalık cümlelere bile rastlanmış, haliyle bu, bizi çok zorlamış ve bir cümlenin en doğru çevirisini bulabilmek için birçok deneme yapmak zorunda bırakmıştır. Çünkü böyle cümleleri -başka bir dilde ifade etmek bir yana- anlamak bile hayli zaman almaktadır. Türkçe ve Arapçanın cümle yapılarının uyumsuzluğu da eklenince zorluk bir kat daha artmış ve Türkçenin yapısı, çok uzun cümleleri kaldırmadığı için cümlelerin geneli, bölünerek, takdim-tehirler yapılarak ve atf-ı tefsir mahiyetinde görülebilecek eş ve yakın anlamlı ifadeler atılarak çevrilmiştir. Buna rağmen -anlaşılmasının zor olacağı bilinmekle birlikte- çeviride, bölünmeyi kabul etmediği için, olduğu gibi bırakılan uzun cümlelere rastlanacaktır.

Çeviriyi zorlaştıran bir başka faktör de eserde geçen 750 civarındaki beyittir. Bu beyitlerden Zihni Efendi'nin *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserinde bulabildiklerimiz 130 kadar olup ilgili beyitlerde bu esere göndermeler yapılmıştır. Geriye kalan beyitler ise şerhler ve sözlükler yardımıyla çevrilmeye çalışılmıştır. Ne yazık ki Türkçede Zihni Efendi'nin *el-Kavlu'l-ceyyid*'i ve Harun Öğmüş'ün *"Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II. Asır Çerçevesinde)"* adlı doktora tezi dışında, şiir çevirisinde kullanılabilecek kaynağın bulunmaması, bol şiirli metinlerin Türkçeye çevirisini çekilmez bir çileye dönüştürmektedir. Yaptığımız bu çevirinin, bu alandaki açığı bir nebze olsun kapatacağını ümit ediyoruz.

Çeviride, tespit edebildiğimiz en güzel ve sağlam neşir olan ve teşekkür ve duayı hak eden M. Muhammed Şâkir'in tahkikli neşri esas alınarak paragraf numaraları aynen korunmuş ve böylece bu neşir ile çevirinin birbirini bütünlemesi amaçlanmıştır. Özgün metinde hemen hemen hiç başlık adı olmayıp müellif, konular arası geçişte sadece "Fasıl" başlığını kullanmıştır. Çevirinin başlıklandırmasında tahkikli neşrin yan başlıklarından kısmen yararlanılmakla birlikte, onunla yetinilmeyip tarafımızdan bazı başlıklar atılmış ve bu başlıklar -gözden kaçanlar hariç- genellikle köşeli parantez içinde verilmiştir. Metin içindeki düz veya köşeli parantezli ifadeler de kolay anlaşılmayı sağlayabilmek için tarafımızdan konulmuştur.

Sözlerimi burada noktalarken, başta anne babama, üzerimde emeği bulunan bütün hocalarıma, çalışmalarım sırasında kahrımı çeken eşime ve ayrıca çeviriyi okuyarak görüşlerini istifademe sunan kıymetli arkadaşlarım Fikret Demir ve Numan Konaklı'ya ve zaman zaman değerli fikirlerinden yararlandığım Dr. Soner Duman ve Dr. Harun Öğmüş'e medyun-i şükrân olduğumu ifade etmek isterim.

Osman Güman

GİRİŞ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Yegâne Allah'a tevekkül ettim

Ebu Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî (rh.a.) şöyle demiştir: Alemlerin Rabbi olan Allah'a, şükreden kullarınki gibi hamdolsun; Allah'ın salât ve selâmı peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e ve neslinden gelenlere olsun.

Bu, üzerinde düşünen kişinin, ana hatlarıyla nahiv ilminin esaslarını ve bir sözdizimine (nazm) akarsu gibi akıcılık kazandıracak hususları öğreneceği kısa bir giriştir. Bir ayna düşünün ki bakan kişi, birbirinden uzak nesneleri bir arada, Suriye yolcusunu Irak yolcusuyla yan yana; Batıya gideni Doğuya gidenle el ele görüyor. İşte bu giriş üzerinde düşünen kişi, böyle bir aynaya bakıyor gibidir.

Bu girişe öyle bir konu ekledim ki kim kulak verir ve üzerinde dikkatlice düşünürse yazdığımız kitabı[1] okumaya ve konularını öğrenmeye yönlenecektir.

Lutuf ve keremiyle, doğruya ulaştıran ve doğruluğun yolunu ilham eden, Allah'tır.

KELİME TÜRLERİ VE SÖZDİZİMİNDE BİRBİRİNE BAĞLANMA YOLLARI

Sözdizimi

Bilindiği üzere sözdizimi (nazm), kelimelerin birbirine bağlanmasından başka bir şey değildir. Kelimenin üç türü olup bunlar isim, fiil ve harftir. Bunları birbirine bağlamanın ise bilinen yolları vardır. Ama bu yollar, şu üç kısmın dışına çıkmaz: a) bir ismin diğerine bağlanması, b) bir ismin bir fiile bağlanması, c) bir harfin bir isme veya fiile bağlanması.

a) İsmin isme bağlanması

İsmin isme bağlanması şu yollardan biriyle olur:

a) Biri diğerinin haberi olur (mübtedâ-haber/özne-yüklem).

b) Biri diğerinin hâli olur (zilhâl-hâl/durum zarfı).

c) Biri; sıfat, tekid, atf-ı beyan, bedel veya atıf yoluyla diğerinin tabisi olur.

d) Birincisi ikincisine muzâf olur (isim tamlaması).

e) Birinci isim ikinci isimde, fiil gibi amel eder ve ikinci isim birincinin fâili veya mef'ûlü hükmünde olur. Bu, ancak ism-i fâilde, ism-i mef'ûlde, sıfat-ı müşebbehede veya masdarda söz konusu olabilir.

İsm-i fâil için örnekler: زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ عَمْراً "Zeyd'in babası, Amr'ı dövmüştür"[2] أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا *"Halkı zalim olan bu şehirden bizi çıkar"* (Nisa, 75) ve وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ *"Onunla alay ederek ve kalpleri gaflet içinde (dinlerler)"* (Enbiyâ, 2-3)

İsm-i mef'ûl için örnekler: زَيْدٌ مَضْرُوبٌ غِلْمَانُهُ "Zeyd'in köleleri dövülmüştür." ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ *"O, insanların toplanacakları bir gündür."* (Hûd, 103)

Sıfat-ı müşebbehe için örnekler: زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ "Zeyd'in yüzü güzeldir"; زَيْدٌ كَرِيمٌ أَصْلُهُ "Zeyd, soyludur"; زَيْدٌ شَدِيدٌ سَاعِدُهُ "Zeyd, bileği sağlam adamdır."

Masdar için örnekler: عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْراً "Zeyd'in Amr'ı dövüşüne hayret ettim"; أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيماً *"Yahut açlık gününde bir yetimi... doyurmak"* (Beled, 14-15)

f) Biri diğerinin temyizi olur ve ilk isim tamamlandığı için; yani iki isim arasında izâfete engel bir durum bulunduğu için temyiz durumunda olan isim mansup olur. İzafete engel durumlar şunlardır: a) قَفِيزَانِ بُرّاً "iki ölçek buğday" örneğindeki gibi ilk ismin sonunda tesniyelik alameti olan nûn (انِ) bulunmak, b) عِشْرُونَ دِرْهَماً "yirmi dirhem" örneğindeki gibi, ilk ismin sonunda çoğulluk alameti olan nûn (ونَ) bulunmak, c) رَاقُودٌ خَلّاً "bir küp sirke" ve مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرُ رَاحَةٍ سَحَاباً "Gökyüzünde avuç kadar bulut yok"[3] örneklerindeki gibi, ilk ismin sonunda tenvin bulunmak, d) خَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلاً örneğindeki gibi, ilk ismin sonunda tenvin var gibi (mukadder) olmak, e) لِي مِلْؤُهُ عَسَلاً "Onun dolusu kadar balım var" ve مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَباً *"yer dolusu altın"* (Al-i İmran, 91) örneklerindeki gibi, önceki isim başka bir isme muzâf kılındığı için yeni bir izâfet imkânı kalmamak.

b) İsmin fiile bağlanması

İsmin fiile bağlanması, şu yollardan biriyle olur:

a) İsim, fiilin fâili (özne) olur.

b) Fiilin mef'ûlü olur. (Bunun da çeşitleri vardır.)

1) ضَرَبْتُ ضَرْباً "Bir vurdum ki!" örneğindeki gibi, fiille mansup bir masdar olur ve buna mef'ûl-i mutlak denir.

2) ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i dövdüm" örneğindeki gibi, mef'ûl-i bih (nesne) olur.

3) خَرَجْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ "Cuma günü çıktım" ve وَقَفْتُ أَمَامَكَ "Önünde durdum" gibi eylemin yapıldığı yeri veya zamanı bildiren mef'ûl-i fiyh (yer ve zaman zarfı) olur.

4) جَاءَ الْبَرْدُ وَالطَّيَالِسَةَ "Soğuk, kışlık elbiseleri de beraberinde getirdi" ve لَوْ تُرِكَتِ النَّاقَةُ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا "Dişi deve, yeni doğmuş yavrusuyla baş başa bırakılsaydı yavrusu onu mutlaka emerdi" örneklerindeki gibi, mef'ûl-i ma'ah (beraberlik bildiren tümleç) olur.

5) جِئْتُكَ إِكْرَاماً لَكَ "Sana ikram etmek için geldim", فَعَلْتُ ذٰلِكَ إِرَادَةَ الْخَيْرِ بِكَ "Senin iyiliğini istediğim için böyle yaptım" ve وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللّٰهِ *"Kim Allah'ın rızasını dileyerek böyle yaparsa..."* (Nisa, 114) örneklerindeki gibi, mef'ûl-i leh (neden / amaç zarfı) olur.

c) Fiilin mef'ûlü gibi olur. (yani mef'ûl değildir; ama mansup olması açısından mef'ûle benzer.) كَانَ grubunda yer alan fiillerin haberi, hâl (durum zarfı) ve cümlenin tamamlanmış olmasından dolayı

mansup olan temyiz böyledir. Bu sonuncusuna şu örnekleri verebiliriz: طَابَ زَيْدٌ نَفْساً "Zeyd hoş adamdır", حَسُنَ زَيْدٌ وَجْهاً "Zeyd'in yüzü güzeldir", كَرُمَ زَيْدٌ أَصْلاً "Zeyd, soylu biridir."

جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ زَيْداً "Zeyd dışında herkes geldi" örneğindeki gibi, istisnâ yoluyla mansup olan isim de temyize benzer. Çünkü bu da, söz tamamlandığı için mansup olan kelimeler türündendir.

c) Harfin isim ve fiile bağlanması

Harflerin isim ve fiillere bağlanması üç yoldan biriyle olur:

1. Harfin isim ile fiili birbirine bağlaması: Harf-i cerlerin işlevi budur. Harf-i cerlerin en temel özelliği, geçişli olmayan fiilleri geçişli kılmaktır. Örneğin مَرَرْتُ "uğradım" fiili, mef'ûlünü doğrudan alamaz. Yani مَرَرْتُ زَيْداً denemez. Bu fiil ile mef'ûlü birbirine ancak مَرَرْتُ بِزَيْدٍ veya مَرَرْتُ عَلَى زَيْدٍ denerek bağlanır. لَوْ تُرِكَتِ النَّاقَةُ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا "Dişi deve yavrusuyla baş başa bırakılsa yavrusu onu emerdi" cümlesindeki vâv harfinin işlevi de buna yakındır. Aralarındaki tek fark şudur: Vâv harfi, sonrasındaki isimde kendisi amel edemeyip fiilin amel etmesine ortam hazırlar. Esasında istisna ifâde eden إِلاَّ harfi de böyledir. Çünkü nahiv bilginlerine göre إِلاَّ, fiille ismi birbirine bağlama konusunda, birliktelik anlamı taşıyan vâv harfi gibi olup müstesnâyı nasp eden âmil, gerçekte fiildir; ama bu amel, إِلاَّ harfi vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

2. Harfin isim veya fiile bağlanmasının ikinci yolu atıftır. Atıf, ikinci ögenin, ilk ögedeki âmilin ameli kapsamına girmesi demektir. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Zeyd ve Amr bana geldi", رَأَيْتُ زَيْداً وَعَمْراً "Zeyd'i ve Amr'ı gördüm" ve مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَعَمْرٍو "Zeyd'e ve Amr'a rastladım" cümlelerinin ilkinde "Zeyd ve Amr" fâildir (özne), ikincisinde mef'ûl-i bihtir (düz tümleç / nesne), üçüncüsünde ise mef'ûl-i bih gayr-i sarihtir (dolaylı tümleç).

3. Cümlenin bütününe bağlanması: Olumsuzluk, soru ve şart edatlarının, başına geldikleri cümle ile irtibatı böyledir. Çünkü bu edatların taşıdığı anlamlar, yalnızca başına geldikleri kelimeye yönelik değil; bir nitelikle kayıtlanmış; yani başka bir şeye isnat edilmiş olan kelimeye yöneliktir. Bunu biraz açalım: Örneğin مَا خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıkmadı" veya مَا زَيْدٌ خَارِجٌ "Zeyd çıkmış değildir" sözünde ما harfi ile gerçekleşen olumsuzluk, salt "çıkma" eylemine yönelik değil, Zeyd'e yüklenen ve onun tarafından gerçekleştirilen çıkma eylemine yöneliktir. لَا رَجُلَ فِي

الدَّارِ "evde kimse yok" cümlesinde "لا harfi, cinsi nefyetmek içindir" diyor olmamız seni yanıltmasın. Çünkü bunun anlamı, evde bulunuşun cinsten (örneğimizdeki adam cinsinden) uzaklaştırılmasıdır. Olumsuzluğun tek tek isimlere yönelmesi tasavvur edilebilir olsaydı Nahiv bilginlerinin kelime-i tevhidin açılımını لَا إِلٰهَ لَنَا إِلاَّ اللهُ "bizim Allah'tan başka ilâhımız yoktur" veya لَا إِلٰهَ فِي الْوُجُودِ إِلاَّ اللهُ "Varlık âleminde Allah'tan başka ilâh yoktur" biçiminde yapmaları gereksiz ve beyhûde olurdu. Olumsuzluğun durumu hep böyledir.

هَلْ خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı mı?" cümlesiyle sorulan şey salt çıkmış olup olmamak değil, Zeyd'in çıkıp çıkmadığıdır. Yine إِنْ يَأْتِنِي زَيْدٌ أُكْرِمْهُ "Zeyd bana gelirse ona ikram ederim" sözünde kime ait olduğu belli olmayan "gelme" fiili değil, Zeyd'e ait olan gelme fiili şart kılınmıştır. Yine kime ait olduğu belli olmayan "ikram etme" fiili değil, konuşana ait olan ikram etme fiili şartın cevabı kılınmıştır. Düşün ki geleni olmayan bir "gelme" eylemi ve ikram edeni olmayan bir "ikram etme" eylemi bulunsun ve bunlar birbirinin şart ve cevabı olsun. Hiç böyle bir şey olabilir mi?

İşin özeti şudur: Bir söz (kelâm), tek bir parçadan oluşmaz. Bir şeye "söz" denilebilmesi için bir müsned (yüklem) ve müsned-i ileyh (özne) bulunması gerekir. إِنْ vb. cümlenin başına gelen bütün harflerin durumu böyledir. Nitekim كَأَنَّ "sanki" dediğimizde bu lafız, bir müşebbeh (benzetilen), bir de müşebbehün bih (kendisine benzetilen) bulunmasını gerektirir. كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ "Sanki Zeyd aslandır" örneğindeki gibi. Yine لَوْ ve لَوْلَا harfleri de biri diğerine cevap olan iki cümlenin bulunmasını gerektirir.

Sonuç olarak bir fiil ile harfin birleşmesinden veya bir isim ile harfin birleşmesinden söz oluşmaz. Bunun tek istisnası nidâdır (ünlem). يَا عَبْدَ اللهِ! "Abdullah!" örneği gibi ki dikkatlice düşünüldüğünde, bunun bile أَدْعُو "çağırıyorum", أُغْنِي "kastediyorum", أُرِيدُ "istiyorum" gibi gizli bir fiil varsayılarak bir söz olduğu görülecektir. Münâdânın başındaki يا harfi de, bu fiilin ve anlamının çağıranın zihninde bulunduğunun göstergesidir.

Kelimelerin birbirine bağlanma yolları işte bunlardır. Bunlar ise – gördüğün gibi- nahvin kurallarının gerektirdirdiği anlamlardır (مَعَانِي النَّحْوِ).

Bu dediklerimiz, kelimelerin birbirine doğru bir biçimde bağlanmasına etki eden diğer şeyler için de geçerli olup bunlardan hiçbiri, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamların dışında kalmaz. Biz bütün bunların Arapçada bulunduğunu ve bunların bütün Arap kabilelerince bilindiğini görüyoruz.

Peki, bu gerçekten böyle ise karşıt görüşte olan birinin ileri süreceği şu itiraza cevabımız ne olacaktır?

> "Diyelim ki bu böyledir; yani sözdizimi (nazm) demek olan bu bağlanma yolları (yani isim-fiil-harf arasındaki birleşme şekilleri) gerçekten ve doğru bir şekilde vardır ve Arapların nesir ve nazımlarında bulunur. Onlar, bu yolları uygulamaktadırlar ve bunu uygularken oldukça da başarılıdırlar ve bu yollar kullanıla kullanıla değişmez (evrensel) hakikatlere dönüşmüşlerdir. -(Hakikatlere dönüştüklerini söylüyoruz,) çünkü bir ismin mübtedâya haber olarak veya mevsufa sıfat olarak veya zilhâle hâl olarak ya da bir fiile fâil veya mef'ûl olarak sahip olduğu hakikat, diller arasında farklılık göstermez.[4]- Peki, bu durumda Kur'ân'ın gelişiyle yenilenen sağlam ve üstün ifâde gücü neydi de bütün insanları âciz bıraktı, beliğ ve fasihlerin kudretlerini yerle bir etti, akılları bağladı da diller suspus oldu, insanların nutku tutuldu, hiçbir dil kımıldamadı, kimse alternatif bir söz ortaya koyma imkânı bulamadı. Kimsenin kıvılcımı tutuşmadı. Kur'an, âdeta dereyi âcizlikle doldurup üzerlerine akıttı ve sözün bütün çıkış yollarını tuttu."

Şimdi bizim, bu kişiye cevap vermemiz, yanlış görüşünü reddetmemiz, hastalığını tedavi etmemiz ve görüşündeki bozukluğu gidermemiz gerekir mi? Bunu yapmamız gerekiyorsa akıl sahibi ve dinine bağlı olan herkesin yazdığımız bu kitaba (yani *Delailü'l-'icâz*'a) bakması ve konuları üzerine iyice kafa yorması gerekir. Beyânın ve hüccet ve burhânı keşfetmenin yolunun bu olduğuna kanaat getirirse hakka uyar ve onu benimser. Yok, eğer başka bir yolu varsa bize gösterir ve rehberlik eder. Ama nerde!

Şimdi ele aldığımız bu konuyu şiir diline dökelim:

١. إِنِّي أَقُولُ مَقَالاً لَسْتُ أُخْفِيهِ وَلَسْتُ أَرْهَبُ خَصْماً إِنْ بَدَا فِيهِ

٢. مَا مِنْ سَبِيلٍ إِلَى إِثْبَاتِ مُعْجِزَةٍ فِي النَّظْمِ إِلاَّ بِمَا أَضْبَحْتُ أُبْدِيهِ

٣. فَمَا لِنَظْمٍ كَلَامٍ أَنْتَ نَاظِمُهُ مَعْنًى سِوَى حُكْمِ إِعْرَابٍ تُزَجِّيهِ

4. اِسْمٌ يُرَى وَهُوَ أَصْلٌ فِي الْكَلَامِ فَمَا ... يَتِمُّ مِنْ دُونِهِ قَصْدٌ لِمُنْشِيهِ
5. وَآخَرُ هُوَ يُعْطِيكَ الزِّيَادَةَ فِي ... مَا أَنْتَ تُثْبِتُهُ أَوْ أَنْتَ تَنْفِيهِ
6. تَفْسِيرُ ذٰلِكَ: أَنَّ الْأَصْلَ مُبْتَدَأٌ ... تَلْقَى لَهُ خَبَراً مِنْ بَعْدُ تَبْنِيهِ
7. وَفَاعِلٌ مُسْنَدٌ فِعْلٌ تَقَدَّمَهُ ... إِلَيْهِ يُكْسِبُهُ وَصْفاً وَيُعْطِيهِ
8. هٰذَانِ أَصْلَانِ، لَا تَأْتِيكَ فَائِدَةٌ ... مِنْ مَنْطِقٍ لَمْ يَكُونَا مِنْ مَبَانِيهِ
9. وَمَا يَزِيدُكَ مِنْ بَعْدِ التَّمَامِ فَمَا ... سَلَّطْتَ فِعْلاً عَلَيْهِ فِي تَعَدِّيهِ
10 هٰذِي قَوَانِينُ يُلْفِي مَنْ تَتَبَّعَهَا ... مَا يُشْبِهُ الْبَحْرَ فَيْضاً مِنْ نَوَاحِيهِ
11. فَلَسْتَ تَأْتِي إِلَى بَابٍ لِتَعْلَمِهِ ... إِلاَّ انْصَرَفْتَ بِعَجْزٍ عَنْ تَقَصِّيهِ
12. هٰذَا كَذٰاكَ وَإِنْ كَانَ الَّذِينَ تَرَى ... يَرَوْنَ أَنَّ الْمَدَى دَانٍ لِبَاغِيهِ
13. ثُمَّ الَّذِي هُوَ قَصْدِي أَنْ يُقَالَ لَهُمْ ... بِمَا يُجِيبُ الْفَتَى خَصْماً يُمَارِيهِ
14. يَقُولُ: مِنْ أَيْنَ أَنْ لَا نَظْمَ يُشْبِهُهُ؟ ... وَلَيْسَ مِنْ مَنْطِقٍ فِي ذٰاكَ يَحْكِيهِ
15. وَقَدْ عَلِمْنَا بِأَنَّ النَّظْمَ لَيْسَ سِوَى ... حُكْمٍ مِنَ النَّحْوِ نَمْضِي فِي تَوَخِّيهِ
16. لَوْ نَقَبَ الْأَرْضَ بَاغٍ غَيْرَ ذَاكَ لَهُ ... مَعْنًى، وَصَعَّدَ يَعْلُو فِي تَرَقِّيهِ
17. مَا عَادَ إِلاَّ بِخُسْرٍ فِي تَطَلُّبِهِ ... وَلَا رَأَى غَيْرَ غَيٍّ فِي تَبَغِّيهِ
18. وَنَحْنُ مَا إِنْ بَتَتْنَا الْفِكْرَ نَنْظُرُ فِي ... أَحْكَامِهِ وَنَزِي فِي مَعَانِيهِ
19. كَانَتْ حَقَائِقَ يُلْفَى الْعِلْمُ مُشْتَرَكاً ... بِهَا وَكُلّاً تَرَاهُ نَافِذاً فِيهِ
20. فَلَيْسَ مَعْرِفَةٌ مِنْ دُونِ مَعْرِفَةٍ ... فِي كُلِّ مَا أَنْتَ مِنْ بَابٍ تُسَمِّيهِ
21. تَرَى تَصَرُّفَهُمْ فِي الْكُلِّ مُطَّرِداً ... يُجْرُونَهُ بِاقْتِدَارٍ فِي مَجَارِيهِ
22. فَمَا الَّذِي زَادَ فِي هٰذَا الَّذِي عَرَفُوا ... حَتَّى غَدَا الْعَجْزُ يَهْمِي سَيْلَ وَادِيهِ
23. قُولُوا وَإِلاَّ فَأَصْغُوا لِلْبَيَانِ تَرَوْا ... كَالصُّبْحِ مُنْبَلِجاً فِي عَيْنِ رَائِيهِ

Türkçesi:

1. Ben bir söz söylüyorum, hiç de saklamıyorum. Bu sözümde bana karşı çıkacak kimseden de korkmuyorum.

2. Kur'an'ın nazmı (sözdizimi) bakımından mucize oluşunu ispatlamanın, benim ortaya koyacağımdan başka hiçbir yolu yoktur.

3. Sözdiziminin, kelimelere verilen i'râp hükmünden başka bir anlamı yoktur.

4. (Bir sözdiziminde) isim bulunur. İsim sözdiziminin temel unsurudur. Bir söz inşa edecek kişi, isim kullanmadan içinden geçeni ifâde edemez.

5. Sözün bir diğer temel unsuru daha vardır ki onunla, ismin bir niteliğe sahip olduğunu veya olmadığını ifâde edersin.

6. Demek oluyor ki: Sözün esası mübtedâdır. İkinci sırada haber gelir.

7. Öncesinde, kendisine isnad edilmiş bir fiil bulunan fâil de böyledir. Fiil, ona bir nitelik kazandırır.

8. Bunlar sözün iki temel unsurudur. Bu unsurlardan kurulmayan bir sözden hiçbir bilgi elde edemezsin.

9. Söz, ana unsurlarıyla tamamlandıktan sonra sözün anlamını artıran diğer unsurlar, geçişlilik konusunda fiile bağlanan kelimelerdir.

10. Bunlar öyle kurallardır ki dallanıp budaklanınca söz, âdeta taşkın bir denize döner.

11. Bu alandaki hangi konuyu öğrenmeye kalkışsan derinlemesine öğrenmekten âciz kalırsın.

12. Gördüğün bazı kişiler, öğrenmenin peşini bırakmayanların son noktaya varabileceklerini iddia ediyorsa da (sen buna bakma). Bu, benim söylediğim gibidir.

13. Ben, düşmanına cevap veren bir yiğit edâsıyla onlara şöyle demek isterim:

14. Kur'ân'a benzeyen hiçbir sözdizimi olmadığını, Onu andıran hiçbir söz bulunmadığını neye dayanarak söylüyorsun.

15. Biz biliyoruz ki sözdizimi, hâlen öğrenmekte olduğumuz nahiv kuralların(ın gerektirdiği anlamlardan) öte bir şey değildir.

16-17. Birisi sözdizimine başka bir anlam bulmak için yeri yarsa veya göğe çıksa yine eli boş dönecek ve amacına ulaşamayacaktır.

18-19. Biz nahvin hüküm ve anlamlarını inceleyip üzerinde düşününce bunların bütün diller arasında ortak bir hakikate sahip olduğunu ve herkesin kendi dilinde maksadını ifâde etmeyi başardığını gördük.

20. Sözünü ettiğin hiçbir konuda kimsenin bilgisi kimseden aşağı değildir.

21. Herkesin yaptığı (yani kurdukları söz kalıpları) düzenli ve uyumludur. Dili başarılı bir şekilde yolunda yürütürler.

22. Peki; Kur'an'ın, onların tanıdığı bu konuşma üsluplarından ne fazlası vardı da âcizlik, âdeta sel olup onların üzerine aktı.

23. Ya bir cevap verin ya da benim yapacağım açıklamayı dinleyin. Dinleyin ki bu sorunun cevabını sabah aydınlığı gibi göresiniz.

Allah'a hamdolsun. Resulü Muhammed'e ve nesl-i pâkine salât ve selâm olsun.

Giriş bitti.

İLMİN DEĞERİNE DAİR

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Rabbim bana yeter.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a, şükreden kullar gibi hamd ederiz. Büyük nimetlerinden ve güzel imtihanından dolayı ona hamd eder, zamanın sıkıntılarına karşı bize yetmesini diler, başarı ve korunma konusunda O'na yöneliriz. Kendi gücümüzden O'na sığınırız. O'ndan, göğsü dolduran, kalbi mamur eden ve nefsi kuşatan bir yakîn (=kesin bilgi) isteriz. (Böyle bir bilgimiz olsun ki) nefsimiz sapacak / yanlışa düşecek olursa bu bilgi nefsimizi engellesin, baş kaldıracak olursa bu bilgi nefsimizi geri çevirsin.

Tek sığınağın ve koruyucunun Allah olduğuna, hayır ve şerrin O'nun elinde bulunduğuna, bütün nimetlerin O'nun katından geldiğine ve O'ndan başka kimsenin özel bir yetkiye sahip olmadığına dair bize güven vermesini isteriz. İsteklerimizi O'na yönlendiririz. O'na tevekkül konusunda düşüncelerimizi arındırırız. Bizi, doğru sözlü olmayı gâye edinen, hakkı talep eden ve doğru bilgiyi; yani akılların geçerli gördüğü ve kabul ettiği bilgiyi elde etmek isteyenlerden kılmasını dileriz. Bilmediğimiz bir konuyu bildiğimizi iddia etmekten, bir sözün enine enine boyuna tartmayanlardan, yalancının övgüsüne kananlardan, biraz övgüyle tava gelenlerden olmaktan, bâtıl delilleri kullanarak mücadele etmeyi sevip dinleyenlerin kafasını karıştıran ve kendi görüşü geçer akçe olunca içerik olarak yanlış olup olmadığını umursamayan ve sözünün içeriğini düzeltmeyenlerden olmaktan Allah'a sığınırız. Allah'ın salât ve selamı, yarattıklarının en hayırlısı ve seçilmiş insan, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e, ashâbına, doğru yolda olan halifelerine ve hayırlı nesline olsun.

İlmin değeri

[1] Üstünlük sırasını belirlemek, ne derece öneme sahip olduğunu anlamak ve hangisinin öne alınmaya ve daha çok saygıya layık olduğunu bilmek için erdem vasıflarını ele aldığımızda bütün bunlara en layık olan vasfın, ilim (bilgi) olduğunu görürüz. Çünkü şeref adına ne varsa yolu bilgiden geçer, hayır namına ne varsa bilginin rehberliği ile elde edilir. Bütün meziyetlerin tepe noktasında bilgi vardır. Kıvanca vesile olan her şeyin eksiksizliği ve doğruluğu bilgi ile bilinir. Bütün iyiliklerin anahtarı bilgidir. Övülmeye değer olan her şey nûrunu bilgiden alır. O, bütün arkadaşlar yüz çevirdiğinde vefalı davranan tek dosttur; nasihat edenler güvenilmez olduğunda tek güvencedir.

Bilgi olmasa insan, hayvandan sadece dış görünüşü ve fizikî yapısıyla ayrılırdı, erdem vasıflarını kazanmaya bir yol bulamazdı, hiçbir iyilik vasfına layık olamazdı. Çünkü biz, erdem vasıflarını fiillerimizle kazanırız. Fiil ise kudret (potansiyel güç) olmadan gerçekleşmez. Biz, bilgiden kaynaklanmaksızın ve üzerinde bilginin eserini taşımaksızın sahibine zînet olan ve erdemli olmamızı gerektiren hiçbir fiil görmedik. Bilgiyi rehber ve önder edinip ardınca yürümeden, sevk ve idaresini bilginin eline vermeden sahibini yücelten ve övgüye değer kılan bir kudret de görmedik. Şu halde bütün erdemler, sahip oldukları nitelik ve isimleri bilgiye borçludur. [Varsayalım ki] bir erdem, özünde bilgiyi barındırmıyorsa veya onun emrine uymamak ve peşine takılmamak için direniyorsa kınanmaya ve sahibi için kusur olmaya ondan daha layık bir nitelik bulunmaz.

[İlimlerin birbirine karşı üstünlük sıralaması]

[2] Bütün bunlar bilginin üstünlüğünü ortaya koyar. Akıl sahibi hiç kimse bu konuda sana karşı çıkmaz ve bunu inkâr etmez. İyi de ilimlerin birbirine nispetle üstünlük ve önceliği nedir? Bu konuda (söylenenleri araştırdığında) insanların farklı ve karşıt görüşlere sahip olduklarını görürsün. Herkes kendini sever ve kimse eksik olduğunu kabul etmez. Bundan dolayı herkes becerebildiği ilim dalını diğerlerinden üstün tutar. Nasipsiz olduğu ilim dallarında ise düşüklük arar, onlarla uğraşan kişileri beğenmez ve eleştirir.

Bu noktada insanların durumu farklı farklıdır. Kimi var ki boyuna kadar heva ve hevesine batmış ve (diğer ilimleri eleştirmekte) zulmün son sınırına dayanmıştır. Kimi de var ki kararsızdır, zulüm ile insaf arasında gider gelir. Bazen diğer ilimlere haksızlık eder, bazen âdil olası tutar ve yerinde bir değerlendirme yapar. Zulümden tamamen sıyrılan, karşılaştırmasında hep âdil olan ve bütün değerlendirmelerinde aklın ilkelerine bağlı kalan birini bulmak ise hemen hemen imkânsız gibidir. Bu böyledir; çünkü ilim bir meziyettir ve yüce bir makamdadır. İlim sevgisi, insan doğasında saklı bulunur. İlmi kıskanmak (yani üzerine titremek) doğuştan getirilen fıtrî bir şeydir. Bütün insanların üzerinde uzlaştığı bir şey varsa o da bilgisizlikten daha büyük bir kusur olmadığıdır. Şu halde insanların, uğraştıkları ilim dalının hâricindekilere düşmanlık etmesi aslında kendi ilim dallarına duydukları aşırı sevgiden ve onun üzerine titriyor oluşlarından kaynaklanır.

Beyân ilmi

[3] Gelelim Beyân ilmine[5]. Sen bu ilimden daha köklü, dallı budaklı, meyvesi daha tatlı, suyu daha yumuşak, ürünü daha bol ve daha aydınlık bir ilim bulamazsın. Beyân ilmi olmasaydı sen güzel elbiseler dokuyan, zinet eşyası yapan, inciler dizen, büyü üfleyen, bal toplayan, sana rengârenk çiçekler gösteren, tatlı ve olgunlaşmış meyveler toplayan bir dil bulamazdın. Bünyesinde barındırdığı bilgileri titizlikle ele alıp tasvir etmeseydi bu bilgiler hep gizli kalacaktı, bu bilgilerin nasıl bir görünüşe sahip olduğunu asla bilemeyecektin, ayın son gecesinin hilâli hep hilâl olarak kalacaktı (dolunayı hiç göremeyecektin), bu bilgileri gizlilik bürüyecek ve sayıya gelmez fayda ve güzelliklerin bilgisinden mahrum kalacaktın.

Bütün bu faydalarına rağmen, Beyân ilminin uğradığı haksızlığa uğramış başka bir ilim bulamazsın. İnsanlar bu ilmin ne anlam ifâde ettiği konusunda yanıldılar. Bu ilimle ilgili bozuk inançlara ve temelsiz zanlara saplandılar, büyük cehalete ve fâhiş hataya düştüler. İnsanların çoğuna göre başla, gözle işaret etmek, çizgi çizmek ve el işaretleriyle anlaşmak ne anlam ifâde ederse Beyân ilminin ifâde ettiği de ondan ibarettir. Böyleleri diyorlar ki:

> Beyan ilmi, haber vermek ve soru sormaktır, emretmek ve yasaklamaktır. Bunlardan her birini anlatmak için belirlenmiş özel lafız ve kalıplar vardır. Arapça olsun Farsça olsun, herhangi bir dilin bu gibi kalıplarını ve her lafzın ifâde ettiği anlamı bilen, konuşabilecek durumda olan (yani lâl olmayan) ve sesleri ve harfleri telaffuz edebilen herkes bildiği dilde beyyindir (yani içinden geçeni açık bir şekilde ifâde etmeye muktedirdir), konuşmak için eksiksiz malzemeye sahiptir ve beyan konusunda daha ötesi olmayan son noktadadır.

Böylelerinin fesâhat ve belâgat gibi lafızları duyduklarında tek anladıkları şey, sözü uzatmak, gür sesle, takılmadan, kekelemeden akıcı bir şekilde konuşmak, bilinmedik (garîb) kelimeler kullanmaktır. Konuya biraz eğildiklerinde ise (bir adım daha atarak) şöyle derler:

> "Fesâhat ve belâgat, konuşanın lahn (gramer yanlışı) yapmamasıdır, yani mansup telaffuz edeceği kelimeyi merfu telaffuz etmemesidir veya hata ile bir lafzı, sözlük anlamı dışında, Araplardan nakledilen anlamına aykırı bir anlamda kullanmamasıdır."

Özetle bu zihniyet sahiplerine göre, belâgat ve fesâhat konusundaki eksiklik, ancak kişinin lügati bilmek konusundaki yetersizliğinden kaynaklanır. Bunlar bilmezler ki dilin ancak düşünülerek tespit edilebilecek bazı incelik ve sırları, akılla idrak edilebilecek nükteleri ve özel anlamları vardır ve bunları ancak yaptıkları incelemeler sonucu dilin bu tür özelliklerini keşfetmiş ve dil ile aralarına gerilmiş olan perdeleri kaldırmış olan kişiler bilebilir. Sözün sözden üstün olmasını gerektiren, erişilmesini güçleştirip onu i'câz (âciz bırakma) noktasına taşıyan ve beşer gücünün sınırları dışına çıkaran sebep işte budur.

Şiire ve Nahiv ilmine yönelik eleştiriler

[4] Bu insanlar, dilin bu incelik ve özelliklerini bilmedikleri için bunları öğrenme girişiminde bulunmamışlardır. Bir de, kaza eseri öyle bir görüşe saplanıp kalmışlardır ki bu görüş, onların bu ilimle bağlarını tamamen koparmıştır. Fesâhat ve belâgatın kaynağı ve dayanağı olan **şiir** ve bunların kökenlerini açıklayan "nesep uzmanı" konumunda bulunan ve sözlerin birbirine oranla üstünlüğünü belirleyen **i'râb (nahiv) ilmi** hakkında yanlış bir kanı edinmişlerdir. Her ikisinden de uzak durmayı bir ilke edinerek bunlarla uğraşmamayı uğraşmaya yeğlemişler ve

bunlar üzerine kafa yormamayı bunları öğrenmeye yönelmekten daha doğru bulmuşlardır.

Şiire yöneltilen eleştiriler

[5] Bunlara göre şiirin pek de faydası yoktur. Şiir, nükte içeren ve eğlendiren bir sözden ibarettir. Bir şâir, ya bir konaklama yeri için ağıt yakar ya bir ören yerini tasvir eder ya dişi veya erkek devesini anlatır ya da birini aşırı derecede över veya da yerer. Şiir, din ve dünya işlerinin düzenini sağlamak için ihtiyaç duyulacak bir şey değildir.

Nahive yöneltilen eleştiriler

[6] Nahiv ilmini ise temelden yoksun olan ve akla dayanmayan zorlama bir yorum sandılar. Başlangıç seviyesindeki nahiv kitaplarında bulunan, kelimenin merfu, mansup vb. biçimlerde okunması ve bununla ilgili bazı temel konular dışındaki bilgilerin faydası olmayan lüzumsuz bilgiler olduğunu savundular ve -bilindiği üzere- nahiv ilmini tuza benzettiler.

Her iki grup da bu türden nice saplantılara takılıp kimi görüşler ortaya attılar. Görüşlerinin âkıbetini ve işi hangi noktaya vardıracağını bilselerdi bu görüşlerinden Allah'a sığınırlar ve bunları kendilerine yakıştıramazlardı. Çünkü onlar böyle yaparak cehaleti ilme tercih etmişler ve dolayısıyla Allah'ın yolundan alıkoyan ve O'nun nûrunu söndürmeye yeltenen kişiler durumuna düşmüşlerdir.

Kur'ân'ın i'câzını tespit konusunda şiir ve nahiv ilminin konumu

[7] Çünkü biz biliyoruz ki Kur'an'ın (inkâr edenlere karşı) hüccet oluş yönü, beşer gücünün yetmeyeceği derecede bir fesâhate sahip olması ve üslubunun, düşüncelerin varmayı hayâl bile edemeyeceği bir zirveye yükselmiş olmasıdır. Arapların divanı ve Arap edebiyatının unvânı sayılan şiiri tanımayan ve sözlerin birbirinden üstün olmasını gerektiren sebepleri araştırmayan kişinin, Kur'an'ın bu özelliğe sahip olduğunu bilmesi imkânsızdır. Hiç kuşkusuz şiir, Arapların, fesâhat ve beyan yarışı yaptıkları bir meydandı.

Şu halde şiirden alıkoyan kişi, Allah'ın hüccetinin bilinmesinden alıkoymuş gibi olup, Allah'ın kitabının ezberlenmesine ve okunmasına engel olan kişi konumuna düşmüş olur. En azından Allah'ın kitabını ezberleyenlerin ve okuyanların sayısının azalmasına yol açacak bir iş yapmış olur. Çünkü Kur'an okumamızın, ezberlememizin, indirildiği gibi telaffuz etmemizin ve değiştirilmekten korumamızın bir ibadet olarak emredilmesi, hüccetin kıyamete dek devam etmesini Kur'an'la sağlamak içindir. Böylece hüccet her zaman bilinir, elde edilir ve diğer ilimler gibi o da nesilden nesle aktarılır. Kur'an'ı korumak için uğraştığımız bir şeyden bizi alıkoymak isteyen kişi Kur'an'ı bize unutturmak ve kalplerimizden söküp almak isteyen kişi gibi olur. Bir kimse ha seni, delili ve şahidi kendisinden çıkaracağın şeyden alıkoymuş, ha bu delili çıkarmak için kullanacağın yoldan alıkoymuş, ne fark eder! Hastalığını iyileştirecek ilacı sana vermeyen kişiyle seni iyileştirecek ilacın bilgisini senden esirgeyen kişi arasında fark var mıdır?

Kur'ân'ın i'câzı konusunda Mutezilenin hüccetlerinin eleştirisi

[8] Birileri şu itirazda bulunabilir:

> Sen sıraladığın bu delillerde yanıldın. Bizim Kur'an'ın mucize oluşunu ispat konusunda senin söylediğinden başka bir yolumuz var: Biz Kur'an'ın Araplara meydan okumasına ve benzerini getirmekten aciz kalacaklarını özellikle vurgulamasına rağmen, onların Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kaldıklarını ve Kur'an'a nazire yapma (muaraza) işine hiç teşebbüs etmediklerini biliyoruz. Araplara yöneltilen bu meydan okuma Arap olmayanlara da yöneliktir ve bu konuda bütün insanlık birdir. Şu halde Arap dilini bilmeyen kişi de Kur'an'ın bu hücceti karşısında yenilmiş sayılır.

Bu itiraza şu cevabı veririz:

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizesinin kıyamete dek kalacağı hususunda söz birliği etmişlerdir. Bu şu anlama gelir: "Burhan (yani mucizelik delili), bilmek ve öğrenmek isteyen herkese açıktır. Kur'an'ın mucizeliği konusundaki hüccet, bilmek isteyen herkes elde edebilir." Sen bu mucizenin kıyamete dek kalacak olmasını başka ne ile açıklayabilirsin? Mucizeliğin Kur'an'la kıyamete dek kalacak olması sana

göre şu mu demektir: "Kur'an'ın mucize olarak nitelenmesi onun hakkında kıyamete dek kalacaktır ve bunu bilmenin yolu vardır." Şâyet bu demekse o zaman bir düşün: Allah'ın hüccetini tanımaya yanaşmayıp cehaleti ilme, kapalılığı açıklığa tercih ettiğinde, başkalarını taklit etmeyi ve başkalarının bilgisine güvenmeyi yeğlediğinde sen nasıl bir insan olursun. Nefsinin tutkularını kov, aklına danış ve kendine karşı dürüst ol. O zaman takılıp kaldığın görüşün ne kadar yanlış olduğunu anlayacaksın. Allah'ın hücceti bilinince mucizelik, daha net anlaşılacak, daha güçlü ve daha ezici olacak iken bunun bilinmesini istemeyen ve şirke ve küfre karşı güçlenmemesini tercih eden kişininkinden daha kötü bir seçim ve daha cılız bir görüş olabilir mi?

Yardım dilenecek yegâne varlık Allah'tır.

ŞİİR RİVAYETİ VE EZBERİNDEN UZAK DURAN VE ŞİİRLERİ BİLMEYİ VE ARAŞTIRMAYI ELEŞTİRENLERE DAİR

[Şiiri kınayanların muhtemel delilleri]

[9] Şiiri kınayanların hareket noktası şu sayacaklarımız dışında değildir:

1. Şiirde alay ifâdeleri, seviyesiz sözler, yergi ve sövgü, yalan ve bâtıl şeyler konu edilmektedir.

2. Şiirin vezinli ve kafiyeli olması ondan uzak durmayı gerektiren bir kusurdur.

3. Şiirde, şairler kendi yaşantılarını anlatırlar. Onların yaşantısı ise genellikle iyi değildir. Zaten şairler bu yüzden Kur'an'da da kınanmışlardır.

Şiiri eleştirenler bu saydıklarımızdan hangisine dayanırsa dayansın çok büyük bir yanılgı içindedir. Bu görüş, kıyasın ve aklın gereklerine ve sabit olmuş haberlere ters düşer.

[Şiire kötü içeriği açısından karşı çıkanlara cevap]

[10] Şiirde, alay ifâdeleri, seviyesiz sözler, yalan ve bâtıl şeyler geçtiği için kınadığını iddia edenlerin konuşulan her şeyi kınaması ve susmayı konuşmaya tercih etmesi gerekir. Çünkü insanların şiir niteliği taşımayan sözleri, şiir biçimindeki sözlerinden daha çoktur. Onların şiiri kendisinden dolayı kınadıkları ve şiire düşman kesildikleri bu türden ifâdeler, şiir olmayan sözlerde çok daha fazladır. Çünkü şairler, her dönemde sayılıdır. Genel halk kitlesi ve şiir söylemeyen üst tabaka ise kumlar sayısıncadır. Biz biliyoruz ki bir yüzyıldaki insanların şiir biçiminde olmayan sözleri, şiirler gibi derlense, sonra birisi bu sözler içindeki alay ifâdelerini ve seviyesiz sözleri seçse bu seçilenler, çok uzun bir zaman aralığında şairler tarafından kullanılmış olan seviyesiz sözleri kat kat aşacaktır ve şairlerin söyledikleri diğerlerinin yanında fark edilmeyecek derecede az kalacaktır. Hem sen bu türden şiirleri hiç rivayet etmesen ve sadece gerçeği yansıtan ve rivayet ettiğinde ve başkalarına okuduğunda eleştirilmeyeceğin şiirleri derlesen senin için bu da yeterli olurdu ve derlediğin bu şiirlerde aradığını bulabilir ve amacına ulaşabilirdin. Bizim seni davet ettiğimiz, fesâhat ilminde bu şiirler de senin işini görürdü. Öyleyse var sen şiirler arasından beğendiklerini seç, beğenmediklerini bırak.

[Şiiri rivayet eden aktarıcı konumundadır]

[11] Kaldı ki şiiri rivayet eden kişi, aktarıcı (hikâye eden) konumundadır. Aktarıcının ise, aktardığı şey ile bâtıla destek çıkmak veya bir müslümana kötülük yapmak gibi bir amaç gütmüyorsa herhangi bir kusuru ve sorumluluğu yoktur. Allah da inkârcıların sözlerini Kur'an-ı Kerim'de aktarmaktadır. Öyleyse sen şiirin rivayet ediliş ve derleniş amacına bak. Biraz düşünürsen göreceksin ki sen yoldan çıkmışsın ve bu düşmanlıkta, şiire karşı sergilediğin bu tutucu tavırda yanlış yapıyorsun. Âlimler, Kur'an'ın garip (bilinmedik) kelimelerini ve i'râbını açıklamak için çirkin konulu şiirleri delil olarak kullanmışlar; ama kimse onları eleştirmemiştir. Çünkü onlar bu çirkin konuları anlatmayı kastetmemişler ve bu şiirleri konularını öne çıkararak rivayet etmemişlerdir.

Nakledildiğine göre Hasan-ı Basrî (rh.a.) vaazlarında şiirlerden seçilmiş bazı beyitler okurdu. Ona göre en acı şiirlerden biri şuydu:

اَلْيَوْمَ عِنْدَكَ دَلُّهَا وَحَدِيثُهَا وَغَداً لِغَيْرِكَ كَفُّهَا وَالْمِعْصَمُ

Türkçesi: Bir kadın bugün sana nazlanıp konuşur, yarın elini ve bileğini başkası tutar.

[Ömer İbnü'l-Hattâb'ın konuşmasında şiirden faydalanması][6]

[13] Merzubânî'nin, Abdülmelik b. Umeyr'den nakline göre, Hz. Ömer'e (r.a.) Yemen'den elbiseler getirilmişti. Muhammed b. Cafer b. Ebû Talip, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk, Muhammed b. Hâtıp ve Muhammed b. Talha b. Ubeydullah Hz. Ömer'in kapısına geldiler.

Zeyd b. Sabit içeri girerek:

_ Ey müminlerin emiri! Bu Muhammedler kapıda elbise bekliyorlar, dedi.

Hz. Ömer:

_ Delikanlı! Onlara izin ver, gelsinler, dedi ve birkaç takım elbise getirtti. Zeyd, elbiselerin en güzelini alarak:

_ Bu Muhammed b. Hâtıb'a aittir, dedi.

Muhammed b. Hâtıb'ın annesi de oradaydı ve kendisi Lüey oğullarındandı. (Elbiselerin en güzelinin oğluna verilmesine pek sevinmişti.)

Bunun üzerine Ömer:

_ Olmaz! Olmaz!, dedikten sonra Umâra İbnü'l-Velîd'in şu şiirini okudu.

أَسَرَّكِ لَمَّا صُرِّعَ الْقَوْمُ نَشْوَةً خُرُوجِي مِنْهَا سَالِماً غَيْرَ غَارِمِ

بَرِيئاً، كَأَنِّي قَبْلُ لَمْ أَكُ مِنْهُمْ وَلَيْسَ الْخِدَاعُ مُرْتَضًى فِي النَّادُمِ

Türkçesi: Topluluk sarhoşluktan yere serilmişken benim -sanki daha önce hiç onlardan olmamışım gibi- hiç sarhoş olmadan, ayık olarak çıkmam seni sevindirir miydi? (Bilmez misin) içki meclislerinde aldatmak (içiyormuş gibi yapıp içmemek) hiç hoş karşılanmaz.

_ Geri al bu elbiseyi, dedi ve ekledi: Bana bir kumaş getir ve bu elbiselerin üzerine ört.

Sonra bana "Elini kumaşın altına sok ve görmeden bir elbise alıp bunların her birine ver, dedi.

Adı geçen Umâra, Velid b. Muğire'nin oğludur. Kavminden bir kadınla evlenmek istemişti. Kadın ona "Şarabı bırakman şartıyla seninle evlenirim" dedi. Umâra buna yanaşmadı; ama bir süre sonra sevdiği kadından ayrı kalmaya dayanamadı ve içmemeye yemin ederek (onunla evlendi). Bir süre sonra bir şarapçı dükkânına uğradı. Baktı ki arkadaş grubu oturmuş içiyorlar. Onu da çağırdılar. Yanlarına girdi. İçenler o gelmeden bütün paralarını harcamışlardı. Hırkasını şarapçıya uzatarak onlara şarap vermesini istedi ve kendisi de devesini kesti. Orada birkaç gün geçirdiler. Sonra çıkıp ailesinin yanına geldi. Hanımı onu sarhoş halde görünce "Sen içmemeye yemin etmemiş miydin?" dedi. Bunun üzerine Umâra şu şiiri söyledi:

وَلَسْنَا بِشُرْبِ أُمَّ عَمْرٍو إِذَا انْتَشَوْا ثِيَابَ النَّدَامَى عِنْدَهُمْ كَالْغَنَائِمِ

وَلٰكِنَّنَا يَا أُمَّ عَمْرٍو! نَدِيمُنَا بِمَنْزِلَةِ الرَّيَّانِ لَيْسَ بِعَائِمِ

أَسَرَّكِ...

Türkçesi: Ümmü Amr! Nedimlerimiz[7] kafayı bulduğunda biz onların yanında, ganimet gibi onların elbiselerini içecek değiliz. Fakat Ümmü Amr! Bizim nedimimiz, suya kanan kişi gibidir, susamış değil... Seni sevindirir miydi?

[Şiir içerik olarak kötü de olsa iyi bir şey anlatmaya araç kılınabilir]

[14] Şu halde nice alay / eğlence konulu şiir (söz) var ki ciddi bir konuyu anlatmanın aracı olmuştur. Nice söz bâtıl bir amaçla söylenmiş; ama sonra doğru bir şeyi ifâde etmek için kullanılmıştır. Nitekim nice önemsiz husus, deyime dönüşerek önemli hususları anlatmakta bir araç olarak kullanılır. Örneğin Ebû Temmâm bir şiirinde şöyle der:

وَاللهُ قَدْ ضَرَبَ الْأَقَلَّ لِنُورِهِ مَثَلاً مِنَ الْمِشْكَاةِ وَالنِّبْرَاسِ

Türkçesi: Allah, nurunu ondan çok daha az ışığı olan kandile benzeterek anlatmıştır.[8]

Bunun tam tersine bâtıl amaçla kullanılan ve kınanmayı hak eden nice de doğru söz vardır. Hâricîlerin Hz. Ali ile aralarında geçen olay bunun tipik bir örneğidir.[9] Yine nice güzel söz vardır ki kötü bir şeye

yol açtığı için söylenmesi hoş karşılanmamıştır. Câhız'ın anlattığı şu olay buna örnektir:

> Tâvus, bir gün dönemin Yemen valisi olan Muhammed b. Yusuf'un meclisinden dönüşünde şöyle demişti: "Bugüne kadar "sübhanallah" diyerek kişinin günah işleyebileceğini hiç sanmazdım. (Ama bu doğru değilmiş) Biraz önce adamın birinin, Muhammed b. Yusuf'a birinin sözünü ilettiğini duydum. Meclistekilerden biri Muhammed b. Yusuf'u öfkelendirmek için "sübhanallah" dedi.

Bu ve benzeri örnekler üzerine biraz kafa yor da bunları şiirle kendi aranda hakem kıl.

[Şiirin müdafaası]

[15] Diğer yandan şiirlerde bâtıl, yalan ve çirkin birçok konunun işlendiğini görmek nasıl şiirin senin gözündeki değerini düşürüyor ve şiiri eleştirmene sebep oluyor da bazı şiirlerde hakkın, doğruluğun, hikmetin ve fasl-ı hitâbın konu edilmesi şiirin senin gözündeki değerini yükseltip kalbinde ona karşı bir sevgi oluşturmuyor. Şiir ki akıl meyveleri onda toplanmıştır, bölük pörçük edepler onda birleşmiştir. İnsanların kalbinden geçen değerli nice manayı ve önemli nice bilgiyi şiirler kayıt altına almış ve geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi görmüştür. Şiirler, güzel ahlakı nesilden nesile taşır, şeref emanetlerini göz önüne çıkartır. Şiirler sayesinde geçmişlerin eserlerinin sonsuza dek devam ettiğini, ataların akıllarının (din ve dünya görüşlerinin ve tecrübelerinin) sonraki nesillere taşındığını görürsün. Şiir, edep isteyen, şeref arayan ve güzel söz ve fiilleri elde etmek için çalışan herkes için yüksek bir fener, dikilmiş bir yol işareti, yol gösteren bir kılavuz ve düzelten bir öğretmendir. Geçmişlerin menkıbelerini öğrenmekten uzak duran ve övgüye değer özellikler kazanmaya yanaşmayan kişileri de bunları öğrenmeye teşvik eder, yönlendirir, hatırlatır, tanıtır, öğüt verir ve bilgilendirir. Biraz insafın varsa hiç olmazsa bu saydıklarımızdan bir bölümü, görüşünü kısmen de olsa değiştirir, seni şiir rivayet edip öğrenmeye yönlendirir ve şiiri eleştirmene engel olur. Sen, önyargın ve peşin hükmün yüzünden şiire yanaşmıyorsun. Kalbini şiire kapatmış ve kulağını önyargın dışında her şeye tıkamışsın. Bu yüzden sana nasıl[illegible] et-

mek isteyen kişi başarılı olamıyor ve yakın arkadaşların seni uyandırmakta zorluk çekiyor.

"*İçiniz şiirle dolacağına irinle dolup bünyeniz bozulsun daha iyi*" hadisini rivayet ederken "*Öyle şiirler vardır ki hikmettir, öyle beyanlar vardır ki sihir etkisi yapar*" hadisini kulak ardı ediyorsun. Hz. Peygamber'in şiir söylemeyi emrettiğini, söyleyene cenneti vaat ettiğini, Hassân b. Sâbit'e "*Söyle, Cebrail de senin yanında*" buyurduğunu, Hassân'ın söylediği şiiri dinlediğini, kendisinin de bazı şairlerin şiirlerini bilip okuduğunu, beğenisini ifâde ettiğini ve şiir dinleyince dinlendiğini unutuyorsun.

Hz. peygamber'in şiir söylemeyi emretmesi ve şiir dinlemesi

[16] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şiir söylemeyi emrettiği ve söylenen şiiri dinlediği bilinen bir husustur. Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Züheyr onu methederlerdi, o da can kulağıyla dinlerdi. Onlara müşriklere şiirle karşılık vermelerini emrederdi. Onlar da bir şiir söyleyip Hz. Peygamber'e sunarlardı. Hz. Peygamber de (s.a.v.) bu şiirlerin bir kısmını zaman zaman onlara hatırlatırdı. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Ka'b b. Züheyr'e "*Rabbin senin söylediğin şiiri unutmadı, zaten Rabbin unutmaz*" buyurmuştu. "Ey Allah'ın Resulü! Sözünü ettiğin şiir hangisidir?" diye sordular. Hz. Peygamber, Ebu Bekir'e, sözünü ettiği şiiri okumasını rica etti. O da şu şiiri okudu:

زَعَمَتْ سَخِينَةُ أَنْ سَتَغْلِبُ رَبَّهَا وَلَيُغْلَبَنَّ مُغَالِبُ الْغَلَّابِ

Türkçesi: Sahîne (yani Kureyş), Rabbini yeneceğini iddia etmiş. Öteden beri gâlip olan Allah'ı yenmeye çalışan elbette yenilecektir.

Hz. Peygamber'in şiir okuması

[17] Hz. Peygamber'in söylenmiş şiirlerden alıntılar yaptığına dair örnekler de pek çoktur. Örneğin su istemesi üzerine kendisine su verilince Ebû Tâlib'in bir şiirinden şu beyitleri okumuştur:

وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ثِمَالُ الْيَتَامَى، عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ

يُطِيفُ بِهِ الْهُلَّاكُ مِنْ آلِ هَاشِمٍ فَهُمْ عِنْدَهُ فِي نِعْمَةٍ وَفَوَاضِلِ

Türkçesi: O (Muhammed), yüzü hürmetine yağmur duasına çıkılan tertemiz biridir, yetimlerin sığınağı ve dulların korunağıdır. Hâşim oğullarının fakirleri onun etrafını kuşatır. Onlar onun yanında nimet ve lütuf içindedir.

Yine Abdullah b. Mes'ud'dan nakledildiğine göre, Allah Resulü (s.a.v.) Bedir savaşında yere yıkılmış müşrik cesetlerini görünce Ebû Bekir'e *"Ebû Tâlip hayatta olsaydı kılıçlarımızın kavmin büyüklerini yakaladığını görürdü."* demişti. Bu sözüyle Ebû Talib'in -yukarıda bahsi geçen şiirindeki- şu beyitine işaret etmişti:

وَيَنْهَضُ قَوْمٌ فِي الْحَدِيدِ إِلَيْكُمْ نُهُوضَ الرَّوَايَا تَحْتَ ذَاتِ الصَّلَاصِلِ

وَإِنَّا لَعَمْرُ اللهِ، إِنْ جَدَّ مَا أَرَى لَتَلْتَبِسَنْ أَسْيَافُنَا بِالْأَمَاثِلِ

Türkçesi: Zırhını kuşanmış bir grup, su develerinin su kapları altında ayağa kalktığı gibi ayağa kalkacak ve onların üzerine atılacaktır... Allah'a yemin olsun ki, gördüğüm şey tekrarlanacak olursa kılıçlarımız bu kavmin büyüklerini yakalayacaktır.[10]

Hz. Peygamber'in, çevresindekilerden şiir okumalarını istediğine dair nakillerde vardır. Bu nakillerden biri şudur: Muhammed b. Mesleme el-Ensârî ile İbn Ebî Hadred el-Eslemî yolda karşılaşmışlardı. Şükür ve iyilik üzerine sohbet ettiler. Muhammed dedi ki: Bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanındaydık. Hassân b. Sâbit'e *"Bize Câhiliye şiirinden bir kaside okuyuver. Allah bizden Câhiliye şiirini okumanın ve rivayet etmenin günahını kaldırdı"* buyurdu.[11] Bunun üzerine Hassân, A'şâ'nın, Alkame b. 'Ulâse'yi hicvettiği bir kaside okudu.

عَلْقَمُ مَا أَنْتَ إِلَى عَامِرٍ النَّاقِضِ الْأَوْتَارَ وَالْوَاتِرِ

Türkçesi: Alkame! Sen, yay kirişi çözüp bağlayan Âmir (b. Tufeyl) yanında nesin ki!

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Hassân! Bu kasideyi bundan sonra bir daha okuma"* dedi. Hassân "Ey Allah'ın Resulü! Benim, Kayzer'in yanında ikamet eden putperestin teki hakkında söylenmiş bir hiciv şiirini okumamı mı yasaklıyorsun" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Hassân! Başkalarının iyiliğine en çok teşekkür eden kişi, Allah'a en çok şükreden kişi demektir. Kayzer Ebû Süfyan'a benim nasıl biri olduğumu sorduğunda Ebû Süfyan bana dil uzatmıştı. 'Alkame ise kendisine aynı soru yöneltildiğinde benim hakkımda iyi şeyler söyledi"* buyurarak 'Alkame'ye

şükran borçlu olduğunu ifâde etti. Bir rivayete göre Hassân, Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine "Ey Allah'ın Resulü! Sana iyiliği dokunan kişiye teşekkür etmek bizim boynumuzun borcudur" dedi.

Bu konuda meşhur bir rivayet de Hz. Aişe'den nakledilen şu haberdir: O şöyle demiştir: Allah Resulü (s.a.v.) sıklıkla bana "beyitlerini okusana" derdi ben de şu beyitleri okurdum:

اِرْفَعْ ضَعِيفَكَ لَا يَحُرْ بِكَ ضَعْفُهُ يَوْماً فَتُدْرِكُهُ الْعَوَاقِبُ قَدْ نَمَى
يَجْزِيكَ أَوْ يُثْنِي عَلَيْكَ وَإِنَّ مَنْ أَثْنَى عَلَيْكَ بِمَا فَعَلْتَ فَقَدْ جَزَى

Türkçesi: Çevrendeki zayıfları yükselt ki onların zayıflığı bir gün gelip seni eksiltmesin. Gün gelir onun hali iyileşir ve senin iyiliğinin karşılığını verir veya sana sena eder. Yaptığına karşılık seni öven kişi sana vermesi gereken karşılığı vermiş demektir.

Bir defasında bu şiiri okuyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: "*Allah (c.c.) (kıyamet gününde) kullarından birine "Kulum sana iyilik yapmıştı. Sen onun bu iyiliğine teşekkür ettin mi?" diye sorar. Kul "Rabbim! O iyiliğin Senden geldiğini bildiğim için Sana şükrettim"der. Allah "Sen böyle yapmakla bana şükretmiş olmadın. Çünkü nimetimi sana eliyle ulaştırdığım kişiye teşekkür etmedin" buyurur.*"

Hz. Peygamber'in şiir bilgisi

[18] Hz. Peygamber'in şiir bilgisini ise şu rivayet gösterir: Hz. Peygamber'in hanımlarından Sevde, bir beytin şu mısraını okumuştu:

عَدِيٌّ وَتَيْمٌ تَبْتَغِي مَنْ تُحَالِفُ

Türkçesi: Adiyy ve Teym, anlaşma yapacağı birini arıyor...

Hz. Aişe ve Hafsa, Sevde'nin bununla kendilerini iğnelediğini sandılar ve bu yüzden aralarında bir tartışma yaşandı. Durum Hz. Peygamber'e bildirildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) içeri girip (tartışmanın sebebini öğrendikten sonra: "*Allah hayrınızı versin! Bu şiir, sizin Adiyyiniz ve Teyminiz hakkında söylenmedi. Burada kastedilen Temim oğullarının Adiyy kolu ile Teym koludur*" dedi. Bu şiirin söyleyen şair, Yerbû' oğullarından Kays b. Ma'dân el-Küleybî'dir ve şiirin tam metni şöyledir:

فَحَالِفْ وَلَا وَاللهِ تَهْبِطُ تَلْعَةً مِنَ الْأَرْضِ إِلاَّ أَنْتَ لِلذُّلِّ عَارِفُ

أَلَا مَنْ رَأَى الْعَبْدَيْنِ أَوْ ذُكِرَا لَهُ عَدِيٌّ وَتَيْمٌ تَبْتَغِي مَنْ تُحَالِفُ

Türkçesi: Bir kabilenin korumasına gir. Allah'a yemin olsun ki suyolunun aşağısına, zilleti tanımadan inmezsin. İki köle gören veya iki köleden kendisine bahsedilen bir kişi yok mu? Adiyy ve Teym, koruma altına alacakları birini arıyorlar.[12]

Zübeyr b. Bekkâr şöyle nakletmiştir: Allah Resulü (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir ile Mekke sokaklarında dolaşırken şu beyti okuyan birine rastladılar:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُحَوِّلُ رَحْلَهُ هَلَّا نَزَلْتَ بِآلِ عَبْدِ الدَّارِ

Türkçesi: Ey yükünü taşıyan adam! Gel, Abdüddar'ın evinde konakla.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir'e *"Şair gerçekten böyle mi söylüyordu"* diye sordu. Ebû Bekir, "Hayır Allah'ın Resulü! Şair şöyle söylemişti, dedi:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُحَوِّلُ رَحْلَهُ هَلَّا سَأَلْتَ عَنْ آلِ عَبْدِ مَنَافِ

Türkçesi: Ey yükünü taşıyan adam! Abdümenâf'ın evinin nerede olduğunu sorsan ya.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Biz de şiiri böyle duyardık"* buyurdu.

Hz. Peygamber'in şiirle dinlenmesi ve bazı şiirleri beğenmesi

[19] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şiirle dinlendiği ve bazı şiirler hakkında beğenisini ifâde ettiğine dair de birkaç nakil vardır. Bunlardan biri Nâbiğa el-Cu'dî'nin naklettiği şu olaydır: Allah Resulüne (s.a.v.) bir şiirimde geçen şu beyti okumuştum:

بَلَغْنَا السَّمَاءَ مَجْدُنَا وَجُدُودُنَا وَإِنَّا لَنَرْجُو فَوْقَ ذٰلِكَ مَظْهَرَا

Türkçesi: Gökyüzüne ulaştık, şanımız da, dedelerimiz de. Ama biz bunun da üzerinde bir mazhariyet umuyoruz.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Ebû Leylâ! Bu mazhariyet nedir?"* diye sordu. "Ey Allah'ın Resulü! Cennettir" dedim. *"İnşaallah!"*

dedi. Sonra şiir okumaya devam etmemi istedi. Ben de aynı şiirden şu beyitleri okudum:

وَلَا خَيْرَ فِي حِلْمٍ إِذَا لَمْ تَكُنْ لَهُ بَوَادِرُ تَحْمِي صَفْوَهُ أَنْ يُكَدَّرَا
وَلَا خَيْرَ فِي جَهْلٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ حَلِيمٌ إِذَا مَا أَوْرَدَ الْأَمْرَ أَصْدَرَا

Türkçesi: Yumuşaklığın saflığını, bulanmaktan koruyan kızgınlık emareleri olmayınca yumuşaklıkta (hilimde) ne hayır var! Cahil bir kusur işlediğinde onu görmezden gelerek savuşturacak yumuşak biri bulunmadığında cehalette ne hayır var!

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Güzel söyledin. Allah ağzını hiç kapatmasın"* buyurdu.

Hadisi rivayet eden diyor ki: Hz. Peygamber böyle söylerken ona baktım. Ağzı gökyüzünden düşen dolu tanesi gibiydi. Tek dişi bile düşmemişti ve ön dişleri beyazlıktan parlıyordu.

Hz. Peygamber'in şiir dinlediğine dair bir başka rivayet de Ka'b b. Züheyr hadisidir. Nakledildiğine göre Ka'b ve kardeşi Büceyr, Allah Resulü'nün huzuruna gelmek üzere yola çıkmışlardı. Ebraku'l-azzâf adındaki yere kadar geldiler. Orada Ka'b, Büceyr'e "Şu adamın yanına sen git. Ben burada bekliyorum. Bak bakalım ne diyecek" dedi. Büceyr Allah Resulü'nün yanına gelerek Müslüman olmak istediğini söyledi ve Müslüman oldu. Ka'b durumu haber aldı ve Büceyr'in Müslüman oluşunu ve Allah Resulü'nü eleştiren bir şiir söyledi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu haber alınca Ka'b'ın bulunduğu yerde öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Büceyr, Ka'b'a bir mektup yazarak Hz. Peygamber'in yanına gelip Müslüman olmasını önerdi ve "Allah Resulü kelime-i şehadet okuyan kişinin Müslümanlığını kabul ediyor ve öncesinde işlediği kabahatleri yok sayıyor" dedi. Bunun üzerine Ka'b Allah Resulü'nün (s.a.v.) huzuruna gelerek (Kaside-i Bürde diye) meşhur olan şu kasidesini okudu: (22, 23)

بَانَتْ سُعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولُ مُتَيَّمٌ إِثْرَهَا، لَمْ يُفْدَ مَغْلُولُ
وَمَا سُعَادُ غَدَاةَ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلَتْ إِلاَّ أَغَنُّ غَضِيضَ الطَّرْفِ مَكْحُولُ
تَجْلُو عَوَارِضَ ذِي ظَلْمٍ إِذَا ابْتَسَمَتْ كَأَنَّهُ مُنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُولُ
سَحَّ السُّقَاةُ عَلَيْهَا مَاءَ مَحْنِيَةٍ مِنْ مَاءِ أَبْطَحَ أَضْحَى وَهُوَ مَشْمُولُ
وَيْلُمِّهَا خُلَّةً لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ مَوْعُودَهَا أَوْ لَوْ أَنَّ النُّصْحَ مَقْبُولُ

Türkçesi: Suad ayrıldı; E, artık benim kalbim ona sevdalıdır, kölesi olup ardına düşmüştür; fidyesi verilip kurtarılmamış, esaret altındadır. Suad ayrılık sabahı yola düştüğünde gözlerini yere yıkmış, hoş sesli bir ceylanı andırır. (Bir ceylan ki) gülümsediğinde, bembeyaz dişleri belirir. (Dişler ki) sanki kana kana şarap içmiş gibidir. (Şarap ki) sakiler onu Kuzey rüzgârının soğuttuğu Abtah deresinin oyuklarından aldıkları su ile karıştırmışlardır. Vay anasını! Sözünde dursaydı ya da nasihat kabul edilseydi ne dostluktu o! ...

Ka'b, kasideyi sonuna kadar okudu. Kasidenin Hz. Peygamber'i methettiği şu bölümüne gelince Hz. Peygamber (s.a.v.) halkadakilere "dinleyin" diye işaret etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabıyla, sofra başında gibi halka şeklinde otururdu ve bir o tarafa, bir diğer tarafa dönerek konuşurdu.

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيْفٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ ... مُهَنَّدٌ مِنْ سُيُوفِ اللهِ مَسْلُولُ

فِي فِتْيَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ قَائِلُهُمْ ... بِبَطْنِ مَكَّةَ لَمَّا أَسْلَمُوا: زُولُوا

زَالُوا، فَمَا زَالَ أَنْكَاسٌ وَلَا كُشُفٌ ... عِنْدَ اللِّقَاءِ وَلَا مِيلٌ مَعَازِيلُ

لَا يَقَعُ الطَّعْنُ إِلاَّ فِي نُحُورِهِمْ ... وَمَا بِهِمْ عَنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ تَهْلِيلُ

شُمُّ الْعَرَانِينِ أَبْطَالٌ، لَبُوسُهُمْ ... مِنْ نَسْجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا، سَرَابِيلُ

Türkçesi: Bu peygamber, Allah'ın kılıçlarından, kınından sıyrılmış, keskin bir kılıçtır; nûruyla etrafı aydınlatır. Mekke'nin ortasında, Kureyş'in Müslüman olan gençleri arasında onlardan birisi "ayrılın, hicret edin" der demez ayrıldılar ki onlar zayıf değillerdir, savaşta arkalarını dönüp kaçmazlar; at binmeyi bilmez ve silahsız da değildirler. Mızrak darbesine (kalkanı değil), göğüslerini siper ederler. Onlar ölüm havuzlarından kaçmak nedir bilmezler; başları dik ve kahramandırlar. Savaşta giydikleri zırhlar da, Dâvud'un dokuduklarındandır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şiir dinlediğine dair, içerikleri birbirine benzeyen haberler pek çoktur.

Şiire vezinli ve kafiyeli oluşundan dolayı karşı çıkanlara cevap

[20] Bu kişiler, bir sözün vezinli olmasının kötü olduğunu ve kelimeleri şiir gibi manzum olan sözün değerinin düşeceğini düşünerek,

şiiri vezinli ve kafiyeli oluşundan dolayı kınadığını iddia ediyorsa[13] akıldan uzak ve anlamsız bir laf etmiş olur. Ayrıca onun bu iddiası, âlimlerin "Şiir ancak bir sözdür. Güzeli güzel, kötüsü kötüdür" sözlerine de aykırı düşer. Üstelik bu söz, Hz. Peygamber'in sözü olarak da nakledilmiştir.

"Bir sözün vezinli olmasını doğru bulmuyorum. Çünkü şiir vezinli olduğu için, teganni ile (nağmeli) okunmakta ve eğlence malzemesi kılınmaktadır" diyorsa bizim, şiirle ilgilenme amacımız bu değildir. Bizim amacımız, şiirlerde geçen güçlü ifâdeleri, güzel mantığı, açık ve anlaşılır sözleri, güzel temsil ve istiâre yollarını ve işaretleri seçip almaktır, değersiz bir anlamın nasıl değerli kılınacağı, sıradan bir anlamın nasıl yüceltileceği, sönük bir anlamın nasıl parlatılacağı, bir sözün nasıl süslenip güzelleştirileceği ve ifâde etmesi zor olan bir anlamın açık bir dille nasıl anlatılacağı vb. konularda şiir sanatından faydalanmaktır. Biz, ileri sürülen "şiirin şarkı sözü olarak kullanılması" hususu ile ilgilenmiyoruz. Şiirin vezinli oluşunun bizim amaçladığımız şeyi engelleyici bir tarafı yoktur. Şiirc vezinli oluşu yüzünden karşı çıkan kişi, vezin hakkında dilediğini söylesin ve vezni istediği yere koysun. Onun ne yaptığı ve düşündüğü bizi ilgilendirmiyor. Çünkü ifâde ettiğimiz gibi şiirin vezinli oluşu bizim amacımız dışında bir husustur.

Hz. Peygamber için olan şiir yasağının gerekçesi

[21] Kimileri de *"Biz Muhammed'e şiir öğretmedik, Ona yaraşmazdı da"* (Yasin, 69) âyetini şiir söylemenin, ezberlemenin ve rivayet etmenin yasaklandığının delili olarak ileri sürerler. Onlara vereceğimiz cevap da önceki gruba verdiğimizin aynısıdır. Şöyle ki şiir, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ifâde gücünden, güzel mantığından, açık ve anlaşılır olduğundan dolayı yasaklanmış değildir. Böyle bir şey olamaz. Çünkü bu, Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) beyanı ve belâgatı yasaklaması ve Onu fesâhatten uzak tutması anlamına gelir. Bu ise Hz. Peygamber'in şairler seviyesinde bir anlatım gücüne ve güzelliğine sahip olmamasını gerektirir. Dolayısıyla bu, çok büyük bir bilgisizlik olup edebiyatçıların, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Arapların en fasîhi olduğu" konusundaki ittifaklarına ters düşer.

Dolayısıyla şiir, Hz. Peygamber'e bu gerekçelerle yasaklanmış olamaz. Biz ise şiirin bu yönleriyle ilgileniyoruz ve şiire olumsuz bakanları da şiirle bu açılardan ilgilenmeye çağırıyoruz. Şu halde onların, bize karşı bu âyeti delil olarak ileri sürmeleri yanlıştır.

Karşı taraf şu itirazı ileri sürebilir:

> Allah *"Biz ona şiir öğretmedik, Ona yakışmazdı da"* (Yasin, 69) buyurarak Hz. Peygamber için şiiri sevimsiz kılmış ve onu şiirden tenzih etmiştir. Bu sevimsizlik, şiirin bir söz olması, etkili bir ifâde gücüne sahip olması ve açık seçik olması gibi sebeplerden kaynaklanmıyorsa bile şiir ile amaçladığını söylediğin hususları araştırırken (şiirle uğraşman dolayısıyla) mutlaka bulaşacağın başka bir gerekçeye dayalıdır. Çünkü şiiri, şiir kılan özelliklerden soyutlayıp onunla salt bir söz olarak ilgilenmek mümkün değildir. Bu durumda hangi açıdan olursa olsun şiirle uğraşan kişinin onu sevimsiz kılan sebebe de bulaşması kaçınılmazdır.

Bu itiraza cevabımız şu olur: Anlamsız bir lâf ediyorsun. Çünkü bir söz, vezinli söylendi diye değeri düşecekse ve onu şiir biçimine koyan kişi günah işlemiş sayılacak ve kınanacaksa bunun sorumlusu, şiiri söyleyen (şairin kendisi) ya da şiirle özellikle vezinli olduğu için uğraşan kişidir; başka bir amaçla şiirler üzerine araştırma yapan kişi değil.

"Şiirin sevimsiz yönlerine bulaşmadan ondan amaca uygun hususların bulunup çıkarılamayacağı" yolundaki itiraza da cevabım şudur: Ben şiirle, sevimsiz yönünü amaçlayarak uğraşmıyorum. Benim amacım, şiirlerde geçen etkili ve yerinde söylenmiş (beliğ) ifâdeleri bularak edebi sanatları örneklendirmek veya Kur'an-ı Kerim'de veya Sünnet kaynaklarında geçen bir ifâdeyi açıklamak için kullanmak ya da şiirin sözdizimi ile Kur'ân'ın sözdizimini karşılaştırarak Kur'an'ın icaz yönlerini tespit etmek ve Allah kelamı ile kul kelamı arasındaki farkları algılamaktır. Şu halde bu bulaşma, benim için günah sayılmamalı ve bu konuda benim herhangi bir sorumluluğum olmamalıdır. Çünkü istenmeyen şeyi yapmaya yönelik özel bir kasıt bulunmayınca sorumluluk olmaz. Âlimler, mucize ile hile arasındaki farkı tespit etmek için sihir ve gözbağcılığını (illüzyon) araştırmışlar, sihirbazların başvurdukları hileleri öğrenme gayreti içinde olmuşlar ve onların yaptığı bu iş, en büyük

hayır işlerinden biri olmuştur. Çünkü yararı dokunacak bir amaç gütmüşlerdir.

Yukarıda naklettiğimiz sahih haberlere geri dönecek olursak işin gerçeğinin, muhatabımızın sandığından çok başka olduğunu ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vezinli sözün yasaklanmasının sözü edilenden başka bir sebebe dayandığını görürüz. Çünkü bu, sakınmayı ve uzak durmayı gerektiren bir yasak olsaydı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vezinli sözleri dinlemesinin de hoş karşılanmaması ve dilini uzak tutması istendiği gibi kulağını da uzak tutmasının istenmesi gerekirdi. Yine böyle olsa Hz. Peygamber (s.a.v.) kimseye şiir söylemeyi / okumayı emretmez ve buna teşvik etmezdi. Yine şairler, vezinli bir söz inşa edip şiir biçimine koymak konusunda manevi bir yardım görmez ve Cebrail tarafından desteklenmezlerdi (ilham almazlardı).

Şu halde bu yasağın, şiirin özü bakımından sevimsiz oluşundan ve din tarafından tasvip edilmeyişinden kaynaklanmadığı bilinmelidir. Aksine vezinli söz söylemenin Hz. Peygamber'e yasaklanması ile yazının yasaklanması anlamına gelen "okuma-yazma bilmiyor oluşu" temelde aynı sebebe dayanır. Yazı yazmasının yasaklığı, hüccet daha açık ve ezici olsun, etkisi daha güçlü olsun, hakikati inkâr eden ve yanlışında direten kişiler bu yanlışlarında ısrar etmesinler ve şüphe arayanlar açık kapı bulamasınlar diyedir, yoksa yazı özü bakımından kötü olduğu için değil.

Şiire şairlerin bozuk yaşantısından dolayı karşı çıkanlara cevap

[22] Şimdi de şairlerin bozuk bir yaşantıya sahip oluşları ve onların bu halinin Kur'an-ı Kerim'de kınandığı iddiasına gelelim.[14] Sanmam ki aklı başında biri, bunu şiiri kınayıp gözden düşürmek için delil olarak ileri sürsün ve buna dayanarak şiir ezberleyip rivayet etmenin ve şiirde geçen belâgat ve hikmetle ilgili ifâdeleri öğrenmenin yasak olduğunu savunsun. Çünkü bunu söyleyen kişinin, Kur'an'ı tefsir ederken, Kur'an'da ve hadislerde geçen az bilindik (garip) kelimeleri açıklarken İmri'il-Kays'ın ve Cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerini delil olarak kullanan âlimleri de kınaması gerekir. Yine yukarıda da temas edilen Hz. Peygamber'in şiir dinlemesini ve bazı şiirler hakkında beğenisini ifâde etmesini de kınaması gerekir.

Bir sözün, söyleyenine bakılarak kınanması ve şairin günahının şiire yüklenmesi caiz olsa bile bunun genellenmemesi ve bazı istisnalarının olması gerekir. Nitekim Allah (c.c.) *"İman eden, iyi iş yapan ve Allah'ı çokça zikreden (şairler) bunun dışındadır..."* (Şuara, 227) buyurur.

Söz sözü açmasa ve bazı şeylerin, yapılan taksim kapsamına girdiği için zikredilmesi gerekmese bu ve benzeri konular, vakit harcamaya değecek ve lafı edilecek şeyler değildir.

Nahiv ilmine yönelik eleştiriler

[23] Şimdi de Nahivden uzak durmaları ve onu hafife almaları üzerinde duracağız.[15] Bu yaptıkları, şiire yaptıklarından çok daha çirkin ve Allah'ın Kitabından ve anlamını öğrenmekten yüz çevirmek gibi bir şeydir. Çünkü Kur'an'ın anlaşılması için nahiv bilmeye ihtiyaç bulunduğunu itiraf etmek zorundadırlar. Zira bilindiği üzere lafızların anlamı kilitlidir ve onu açacak tek anahtar i'râptır. İ'rap olmadan lafızlarda gizli olan anlamlar ortaya çıkmaz. İ'rap, sözün eksik mi, tam mı; doğru mu, yanlış mı olduğunu tespit için başvurulacak tek ölçüttür. Bunu söylese söylese algılarının varlığını kabul etmeyen ve gerçekleri çarpıtan bir kişi söyler. Nahiv ilmini hafife alan, onu kaynak ve madeninden almaya yanaşmayan, eksiksiz olma (kemâl) imkânı varken eksik kalmaya razı olan ve kazanç yolu varken kaybetmeyi tercih eden kişinin kendi durumunu nasıl savunacağını doğrusu bilemiyorum!

Savunma yollarından biri muhtemelen şu olacaktır:

> Biz bu ilmin doğruluğunu reddediyor ve Allah'ın Kitabını anlamak için ona gerek bulunduğunu inkâr ediyor değiliz. Biz, sizin çoğalttığınız bazı şeyleri, zorlama yollarla elde ettiğiniz bazı gereksiz konuları ve zihninizi yorarak ulaştığınız bazı ayrıntı meseleleri kabul etmiyoruz. Bu meseleler üzerine konuşarak, dinleyenlerin zihnini bulandırmaktan ve nahiv öğrenmenin imkânsız (ya da çok zor) olduğu hissini vermekten başka bir fayda (!) da elde edebilmiş değilsiniz.

Böyle diyorlarsa onlara "Peki, gereksiz olduğunu ve pratikte bir faydası bulunmadığını iddia ettiğiniz meselelerin neler olduğunu söyleyin" deriz. Buna da muhtemelen nahiv bilginlerinin alıştırma yapmak ve bazı kelime kalıplarının öğrenimini kolaylaştırmak için hazırladıkları "Şu kökten bu kalıp (kip) nasıl yapılır?" ve "Şu kelimenin kalıbı nedir?"

türünden bazı meseleleri sayacaklar; Nahivcilerin, "عزويت ve أرونان kelimelerinin kalıpları nelerdir" ve gayri munsarif bahsinde "şu kelime birinin özel adı olsa hükmü ne olur?" türünden nadir kullanılan ve çoklarınca bilinmeyen lafızları araştırdıklarını söyleyecekler ve "bu gibi konular, zihni yormaktan ve vakit kaybetmekten başka ne işe yarar?" diyeceklerdir.

Deriz ki: Bu gibi meseleleri kastediyorsanız araştırıp ilgilenmediğiniz için sizi eleştirmeyiz. Zaten biz de bunlarla çok ilgili değiliz. Dolayısıyla bu meseleleri istediğiniz yere koyabilir ve hakkında dilediğinizi söyleyebilirsiniz.

Bu söylediklerini bırakarak sözü, dil koyucunun hikmete dayalı, düzenli (muttarid) ölçüler belirleyerek ve kelimelerin hangi biçimlerde olmasını gerektiren illetler zikrederek koyduğu esaslara getirip şu örnekleri verebilir:

1) **İlletli kelimeler:** Vav, yâ, elif vb. bazı harflerin bulunduğu illetli kelimelerde dönüştürme (ibdâl), harf düşürme (hazf) ve hareke düşürme (iskân) gibi yollarla meydana gelen değişiklikler.

2) **Tesniye ve düzenli çoğullar (cem'-i selâmet):** a) Bunların i'râbı niye tekillerinin i'râbından farklıdır, b) Bunlarda nasb, niye cerre tabidir c) Sonlarındaki nûn harfi, niye bir durumda (yani kelimenin nekre olması durumunda) harekeye ve tenvine bedel iken; diğer durumda (yani kelimenin marife olması durumunda), yalnızca harekeye bedeldir.

3) **Gayr-i munsarif:** a) "Bir isim niye gayri munsarif olur? b) Gayri munsarif olmayı gerektiren dokuz sebep (illet) nelerdir? c) Bu illetlerin tümü, bazı asıllara nispetle ikinci sıradadır[16], d) Bunlardan ikisi bir isimde bulunınca veya tek bir illet tekrarlanınca illetlerden her biri diğerine nispetle niye ikinci derecede olur. e) Gayri munsarifler isimler bu açıdan fiile benzerler. Çünkü fiil de isme nispetle ikinci derecededir. Cümle kuruluşunda ise isim önceliklidir.

Nahivde buna benzer daha birçok mesele örnek verilebilir.

Deriz ki: Biz bu tür konularda da size ses çıkarmıyor ve tercihinizde sizi mazur görüyoruz. Ama kesin bildiğimiz bir şey var ki sizin bu tercihiniz yanlıştır. Size çok faydası olacak ve sizi hikmet basamaklarından yukarı taşıyacak anahtar bilgilerden kendinizi mahrum ediyorsunuz.

Ama önemli değil, bunu da bir kenara koyalım ve doğruluğunu ve kendisine gerek bulunduğunu itiraf ettiğiniz nahiv konularına geçelim. Onları gereği gibi öğrendiniz mi? Özünü kavradınız mı? Her konunun hakkını verip mesela Tefsir ile uğraştığınızda veya bazı görüşleri karşılaştırıp doğrusunu ve yanlışını seçmeniz gerektiğinde sizi yanlışa düşmekten güvende kılacak derecede sapasağlam öğrendiniz mi?

Mübtedâ ve haberin dış görünüşünü ve her ikisinin de merfu olduğunu öğrendikten sonra, bir adım daha atarak haberin kısımlarını araştırma gereği duyduğunuz mu? Örneğin a) Haberin, müfret veya cümle olabileceğini, b) Müfred haberin, zamir içeren ve içermeyen diye ikiye ayrıldığını, c) Cümle şeklindeki haberin, dört türü bulunduğunu, d) Mübtedâya haber olan her cümlede, mübtedâya dönen bir zamir (ait zamiri) bulunması gerektiğini, e) Bu zamir bazen lafzıyla zikredilirken bazen de manasının kastedildiğini, ama manasının kastedilebilmesi için bir hâl karinesi bulunması gerektiğini ve mübtedâ-haber konusu hakkında mutlaka bilinmesi gereken faydalı birçok bilgiyi öğrendiniz mi?

Sıfat konusunu okuyup جَاءَنِي رَجُلٌ ظَرِيفٌ "Bana zarif biri geldi" ve مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الظَّرِيفِ "Zarif olan Zeyd'e rastladım" örneklerindeki gibi, sıfatın mevsufuna tabi olduğunu öğrendikten sonra bunun ötesinde de bir takım bilgiler bulunduğu hiç düşündünüz mü? Örneğin şunları biliyor musunuz: a) Kimi sıfatlar kapsam daraltıcı (tahsis), kimileri ise açıklayıcıdır. (tavzih), b) Anlam kapalılığı (mühbemlik) ile belirsiz genellik (şuyu) birbirinden başka olduğu gibi, tahsis ile tavzih de birbirinden başkadır, c) Kimi sıfatlar tavzih ve tahsis anlamı taşımayıp pekiştirme amacıyla kullanılırlar. Mesela, أَمْسِ الدَّابِرُ "Geçen dün" ifâdesinde ve فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ *"Sura bir kez üflendiğinde..."* (Hâkka, 13) âyetinde (altı çizili) sıfatlar böyledir. d) Kimi sıfatlar övgü için kullanılırlar. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de lafza-i celâlden sonra gelen sıfatlar böyledir.

Peki, sıfatla haber arasında ve bunlarla hâl arasında ne fark olduğunu biliyor musunuz? Her üçünün de, niteliğin bir özneye ait olması (sübût) bakımından ortak; ama bu aitliği ifâde yolu açısından ayrı olduklarını biliyor musunuz? ...

İşte bütün Nahiv konuları onlara böyle birer birer sorulmalı ve sonuçta şöyle denmelidir: İki seçenekten birini seçmek zorundasınız. Ya

aklı başında bir kişinin kendisine yakıştıramayacağı şeyi seçerek Allah'ın Kitabını, Allah Resulü'nden gelen haberleri ve genel olarak Arap dilini bilmek konusunda bunlardan herhangi birine ihtiyaç duyduğunuzu inkâr edecek ve şöyle diyeceksiniz: "Biz fâilin merfu olduğunu bildikten sonra fâil konusunda bilmemiz gereken başka bir bilgi yoktur. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" cümlesinin mübtedâ-haberden kurulu bir isim cümlesi olduğunu bildikten sonra bu konuda başka bir şeyi bilmemiz gerekmez. Ayetteki الصَّابِؤُونَ lafzının niye merfu olduğunu bilmek için âlimlerin söylediklerine ve bunu açıklamak için delil getirdikleri şu beyti bilmeye ihtiyacımız yoktur:

وَإِلاَّ فَاعْلَمُوا أَنَّا وَأَنْتُمْ بُغَاةٌ مَا بَقِينَا فِي شِقَاقِ

Türkçesi: Aksi halde bilin ki biz de, siz de sürtüşmeye devam ettiğimiz sürece bedbahtız.

Şayet böyle derseniz bu, başkaları için sorun teşkil eden bir şeyin sizin için sorun teşkil etmediği ve kendinizi, bir konunun tek bir meselesi hakkındaki bilgisiyle bütün meselelerini bilebilecek bir kişi konumuna koyduğunuz anlamına gelir. Bu durumda öyle bir cehâlet sergilemiş olursunuz ki bunun üstüne ne desek boş!

İkinci seçeneğiniz ise bu ilmi hafife almanızın ve hakkındaki düşüncelerinizin yanlış olduğunu fark etmektir. Bu durumda doğruya döner, üstün olanın üstünlüğünü tanır, sizi küçülten, kınanmanıza kapı açan ve sizi eleştiri oklarına hedef yapan iddianızı bir yana bırakırsınız. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[Bilmedikleri konularda görüş belirtmelerinin zararı]

[24] Bu grup, Nahiv ilmini bırakınca ellerini eteklerini onun üzerinden çekselerdi, ihtiyaç duyulan Nahiv bilgisi miktarının az olduğunu iddia edince azlarıyla yetinselerdi ve kendilerini fetva verme ve bilmediği konuda görüş belirtme makamına koyarak tefsir ve teville uğraşmasalardı sebep oldukları yıkım böylesine büyük olmazdı. Çünkü yapmakla uğraşmadıkları için en azından yıkmamış; düzeltmekle uğraşmadıkları için bozmamış olurlardı. Yazık ki böyle yapmadılar ve doktoru aciz bırakacak ve zeki insanı şaşkına çevirecek bir hastalığa davetiye çıkardılar.

Nahiv ilmi hakkında söyledikleri yüzünden karışıklık, telafi edilemeyecek boyutlara ulaştı. Kargaşayı sevmeyen irfan sahiplerinin payına da şaşkınlıktan susmak kaldı. En büyük âfet, ağzı laf yapan kişinin, yeterli donanıma sahip olmadığı bir konuda konuşarak güzel görünüşlü; ama temeli çürük bir ev yapmasıdır. Allah'tan bize doğru yolu göstermesini ve bizi korumasını dileriz.

Müellifin kendi döneminin insanına eleştirisi

[25] Şimdi biz işlerin rayından çıkartıldığı, varlıkların bulundukları halden başka bir hale dönüştürüldüğü, karakterlerin bozulduğu, değer ölçülerinin ters yüz olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Bir dönem düşün ki faziletin ve fazilet sahiplerinin payına sadece kötülüğe uğramak ve kin güdülmek düşsün, akılları dehşete kapılsın ve akıl yürüttükleri konular (ilimler) ellerinden alınsın; ilim öğrenmeye, anlayışını geliştirmeye ve fazilet elde etmeye çalışanları kimse beğenmez olsun. (Bu dönem böyle bir dönem; ama biz yine de ilim öğrenmekten ve fazilet eldeye çabalamaktan geri durmuyoruz). Çünkü alışkanlık, kerem sahibinin doğası olmuştur. Arkadaşlığın ve özellikle de geçmişi olan sağlam arkadaşlıkların hakkı, kişinin hayatta karşılaştığı sıkıntıları bahane ederek arkadaşına vefasızlık etmemesi ve onu unutmamasıdır. Bir arkadaş yerinde olan ilim, sözünden dönmez ve kalbini hiç bozmaz. İlim, öyle bir arkadaştır ki sözünü tutmazlık ve vefasızlık etmez, arkadaşına hıyanet etmesi ve hile yapması akla bile getirilmez. O, bu vasıflara senden daha layıktır ve senin üzerindeki hakkı, (senin onun üzerindeki hakkından) daha büyüktür.

Eseri kaleme alma sebebi

[26] İşlerin belirginlik kazanması, taşların yerini bulması, problemli konuların açıklanması, gizli olan şeylerin ortaya çıkarılması ve -dinleyenin hüccete güveninin artması, temelsiz iddialara karşı destek bulması, delili iyice anlaması ve yolunu açık bir şekilde görebilmesi için- durumun özetlenmesi arzusu, aklın özünde ve nefsin doğasında bulunan bir şeydir.

[27] İlme hizmet etmeye başlayalı beri âlimlerin, "fesâhat", "belâgat", "beyan" ve "berâ'at" lafızları ile neyi kastettiklerini düşünür duru-

rum. Kimilerinin bu konudaki sözleri; bir remiz, ima ve gizli bir işaretten öteye geçmez. Kimilerininki saklanmış bir şeyin aranıp bulunması ve gömülmüş bir şeyin araştırılarak yerinden çıkartılması için hazırlanmış şifreli bir harita gibidir ya da aranan şeye ulaşılmasını sağlayacak açılmış bir yol ve üzerine bina yapılmak için atılmış bir temel gibidir. Araştırmalarım sonucun da nazım-tertip, telif-terkip, sıyagat-tasvir, nesc-tahbir gibi lafızlar kullandıklarını ve bunların mecaz kullanımdaki anlamlarının gerçek anlamları ile benzeştiğini gördüm. Baktım ki inci dizmekten dizmeye (nazım), derlemeden derlemeye (telif), dokumadan dokumaya (nesc), dökümden döküme (sıyagat) fark var. Hem bazen aralarındaki fark öyle açılıyor ki bir şey benzerinden kat kat üste çıkıyor ve değerleri arasında çok büyük uçurum oluşuyor. Aynen bunun gibi, sözlerin de kimisi diğerinden üstün ve ileridir. Bazı sözler de vardır ki diğerlerinden kat kat üstün olup benzerinin söylenmesi ümit dahi edilmeyen ve herkese "pes" dedirten zirve noktadadır.

Fesâhat ve belâgate dair

[28] Bu, ilk bakışta, (maksadı ifâde etmeye) yeterli gibi gözüken özettir. Ne var ki üzerine biraz kafa yorulup tekrar başa dönüldüğünde işin sanıldığı kadar kolay olmadığı görülür, beklenmedik bir durumla karşılaşılır ve âlimlerin, sözü kısa tutsalar da anlamı çok uzattıkları ve sözlerinin çok ötesinde anlamlar kastettikleri fark edilir.

Çünkü biri çıkar ve bize şöyle der: "Söz dizimlerini (nazm), sıralamaları (tertip) ve anlam örgülerini (nesc) birbiri ile karşılaştırıp "falanca mana, bu şiirde şu şiirdekinden daha açık görünmektedir", "falanca konu bu şiirde önemli olduğu gibi şu şiirde de önemlidir" vb. cümleler kurarak bir kıyas yapmanın ötesinde ne yaptınız? Bu söylediklerinizi, dediğiniz gibi doğrudur. Ama bir sözün niye diğerinden üstün olduğunu bize anlatmanız ve bir şey belirlenir ve açıklanır gibi, üstünlük niteliklerini açıklamanız gerekir. Sözdiziminin nasıl olacağı ile ilgili hususları açıklamadan, niteliklerini anlatmadan ve örnekler vermeden "Üstünlük, sözdiziminin nasıl olduğu ile ilgili bir takım hususlardır ve kelimelerin birbirinin ardı sıra getirilmesinde izlenen özel bir yoldur" demeniz bize yeterli gelmiyor. Nitekim nakış ustasına, ipeğe nasıl nakış yapıldığını sorduğunda sanatın inceliklerini bilmeni sağlayacak şeyler

söyler ya da gözünün önünde yapar ve sen iplerin nasıl gidip geldiğini, kumaşın enine ve boyuna nasıl işlendiğini, nasıl başlandığını, sonra ve sonra neler yapıldığını gözlerinle görürsün. İpek nakışlamakta nasıl ince bir hesap ve el işçiliği olduğunu fark eder ve böylece ustanın becerisini ve sanatkârlığını öğrenirsin."

Fesâhatin "kelimelerin özel bir tarz üzere veya anlamın belirgin olacağı bazı yollarla dizilmesi ve birbirine eklenmesi ile ilgili bir hususiyet" şeklinde veya buna benzer kapalı bir söz ile açıklanması, bilinmesi için yeterli olsa buna benzer tanımlar diğer bütün sanatlar / bilimler için yeterli olurdu. Örneğin birçok nakşı olan bir ipek dokumasının bilinmesi için "bükülmüş ipek ipliğini özel bir tarz ile sıralamak ve ibrişimin her bir katını farklı yollarla birbirine eklemek" şeklindeki tanım yeterli olurdu. Ama bu, aklı başında birinin söylemeyeceği bir sözdür.

[Fesâhat ilminde uzmanlaşmanın ölçütü]

[29] Özetle sen, doğrusuyla yanlışını bilecek ve kötü işçilikle iyi işçiliğini birbirinden ayırdedecek, hatta iyi işçilikler arasında karşılaştırma yapıp bir sanatın ustalarının kendi aralarındaki sıralamasını bilecek derecede bir bilgiye sahip olmadığın sürece hiçbir sanat hakkında bilgi sahibi sayılmazsın.

Şu halde fesâhatin ne olduğunun bilinmesi için rastgele bir karşılaştırma yapmak, ifâdesi açık olmayan niteliklerle tanımlamak ve ucu açık sözler söylemek yeterli değildir. Sözü açıklayıp ayrıntısına girmedikçe, sözdizimindeki değişken birçok özelliğe el atıp onları birer birer sayarak adını koymadıkça ve dili, bir ipek ustasının dokumadaki her bir ilmeği bildiği gibi, bir marangozun yaptığı kapıdaki bütün parçaları bildiği gibi ve bir mimarın şaheser bir yapıdaki her bir tuğlayı bildiği gibi bilmediğin sürece fesâhat hakkında hiçbir şey biliyor değilsin.

Fesâhate bu gözle bakıp bu derecede öğrenmek istediğin zaman konuları üzerine durmadan kafa yorman ve yolun sonuna varmadan durmayacak ve iş tamam olmadan rahat etmeyecek bir azme sahip olman gerekir. Bunun için kendini zorladığın ve bu noktaya varmayı kafana koyduğun zaman çok yüce bir amaca yönelmiş, büyük bir işe girişmiş ve hem dinin adına, hem kendi adına en kâmil ve üstün, akıl sahiplerince de en değerli olanı tercih etmiş olursun. Bu da Allah'ın hüc-

cetini en aydınlık olan ve ışığı daha güçlü ve yıldızı daha parlak olan taraftan tanımaktır. Bu amaca varmak için girdiğin yol, şüpheden en uzak, kesin bilgiye en yakın ve seni beyanın en ücra köşesine ulaştırmaya en elverişli yoldur.

[30] Bilesin ki sözüm sonlanmadıkça ve senin için derleyip anlatmayı düşündüğüm şeyleri tamamen bitirmedikçe sen bu cümlenin doğruluğunu kavrayamazsın.

Mucizeliğin delili ve Mutezilenin eleştirisi

[31] Ama burada bir incelik var ki onu anlamak için aheste bir şekilde düşünür ve acele etmeden araştırırsan söylediğime hüsnü zan göstereceğini ve söyleyeceklerimi can kulağıyla dinleyeceğini umuyorum.

Kur'an'ın i'câz delilini kısaca şöyle açıklayabiliriz: Araplar, Kur'an'ı duyup benzerini getirmeleri istenerek kendilerine meydan okunduğunda daha önce hiç duymadıkları bir söz duymuş olsalardı ve kendilerini deneyip Kur'an'a denk veya yakın bir söz getirmekten aciz olduklarını fark etmeselerdi meydan okunmasına rağmen benzerini getirme (muaraza) girişiminden uzak durmazlardı.

Burada şu soru akla gelebilir: İyi ama Arapların aciz kaldıkları şey neydi? Kur'an'ın manaları gibi ince, güzel ve aklın doğrularına uygun manalardan mı aciz kaldılar, yoksa Kur'an'ın lafızları gibi lafızlardan mı? Lafızlardan aciz kaldılarsa onları aciz bırakan ve şaşkına çeviren lafızlar hangileriydi?

Deriz ki: Arapları aciz bırakan hususlar, Kur'an'ın sözdiziminde gözüken üstünlükler, lafızlarının akışında gördükleri hususiyetler, ayetlerinin başlangıç ve bitişindeki büyüleyici güzellikler, lafızlarının etkisi, yaptığı benzetmeler, haberlerin sunuluş tarzı ve öğüt ve uyarı biçimleridir. Bütün bu delillere ek olarak onlar Kur'an'ı sure sure, aşır aşır, âyet âyet düşünmüşler ve hiçbir bölümünde yerini yadırgayan, "bu kelime buraya uymamış" veya "bunun yerine şu kelime kullanılsa daha iyi olurdu" denebilecek tek bir kelime bile bulamamışlardır. Tam aksine akılları şaşkına çeviren, bütün insanları aciz bırakan bir uyum, düzen ve sağlamlık bulmuşlardır. Başı göğe değecek kadar büyük de olsa hiçbir edipte bir ümit bırakmadığı için diller suspus olup konuşamamış, yiğitler sinmiş ve kendilerinde saldıracak cesaret bulamamışlardır.

[32] Bu soruya böyle cevap verilebilir ama bizim yine de şu soru üzerine düşünmemiz gerekir: Aklı ve dini için kişiye en uygun olan ve ilim ve yakinini daha çok artıran yol hangisidir? Bu konuda ya taklit yolunu seçip delilin metnini ve lafızlarını olduğu gibi ezberleme yoluna gidecek ve şu sorulara hiç cevap aramayacaktır: a) Kur'an'ın dil özellikleri nelerdir? b) Beşeri aciz bırakacak derecede üstün bir ifâde gücüne nasıl erişmiştir? c) Sınırlı ve sayısı belli lafızların birbirinin ardı sıra dizilmesinde nasıl sayısız incelikler görülmektedir?

Ya da bütün bunları araştıracak, tamamı üzerine eğilerek her bir konuyu birer birer inceleyecek, her birini şahit ve deliliyle öğrenecek, tefsir ve yorumunu özümseyecek, bunları betimleme ve örneklendirmede iyice sağlamlaşacak ve şairin şu beytinde sözünü ettiği gibi biri olmayacaktır:

يَقُولُونَ أَقْوَالاً وَلَا يَعْلَمُونَهَا وَلَوْ قِيلَ: "هَاتُوا حَقِّقُوا" لَمْ يُحَقِّقُوا

Türkçesi: Ne ifâde ettiğini bilmedikleri bazı sözler söylerler. Kendilerine "Gelin bu sözlerinizi güzelce açıklayın" denilse beceremezler.

Artık hafife alan kimseye mazeret kapısı bırakmadım, zayi ettikleri nasiplerini elde etmenin yolunu gösterdim ve onlara doğru yolu bulmaları için rehberlik ettim. Şu ortaya çıktı ki aklı olan kişinin bu konuları etraflıca öğrenmekten başka yolu yoktur. Bunların öğrenileceği yer ise eski Arapça metinleri taramak (istikra), Arap şiirlerini araştırmak ve üzerine düşünmektir. Şu halde açıklamak istediğimiz konuya girme vaktimiz gelmiştir.

Bir sözü beğenmenin ölçütü nedir

[33] Açıklamak istediğim husus özetle şudur: Beğendiğin her söz ve güzel bulduğun her lafız için bilinen ve akılla açıklanabilir bir güzellik sebebi olmalı ve bizim bunu dille ifâde edecek bir yolumuz ve doğruluğunu ispat edecek bir delilimiz olmalıdır.

Bu ilim, öyle bir kapıdır ki onu açtığında çok büyük bilgilerden ve değerli manalardan haberdar olursun, onun dine çok büyük bir etkisi ve faydası olduğunu görürsün, Kur'an-ı Kerim'le ilgili birçok bozuk görüşün önünün onunla kesilebileceğini ve yoruma (tevil) ilişkin türlü eksikliklerin onunla düzeltileceğini fark edersin. Bu ilim, savunduğun konu-

da seni yanlışa düşmekten güvende kılar, bir doğruyu algılayıp ifâde edememekten, bir bilgiyi keşfedip dile dökememekten, taklitçi görünümünde âlim olmaktan ve kuşku duymadığın halde kuşku duyuyormuş izlenimi vermekten korur. Bu ilmi iyi bilmezsen sana biri gelip "Falanca kişi Allah'ın Kitabı hakkında ileri geri konuşuyor, ona ne cevap vereyim" diye akıl danıştığında senden ikna edici bir cevap alamadan boynu bükük ayrılır. Seninse arkadaşın için yapabileceğin tek şey, onu kendisiyle baş başa bırakarak şöyle demek olur: "Ben araştırmam sonucunda Kur'an'ın dilinde bir üstünlük olduğunu gördüm ve buna kani oldum. Sen de benim yaptığım gibi kendin düşünüp bunu tespit et, benim bulduğum şeyi sen de kendin tadarak bulmaya çalış." Arkadaşın senin tespit ettiğin şeyi tespit edebilirse ne âlâ! Aksi halde birbirinizi tanımaz olursunuz. Sen onu iyi düşünmemekle suçlarsın, o seni hayal dünyasında yaşamakla.

İşte yaptığımız bu çalışma, ana hatlarıyla Nahiv ilminin özünü seçip alan ve Nahvin gözbebeği ve can pâresi, önemini kimsenin reddetmediği ve akıl terazisinde ağır bastığını kimsenin inkâr etmediği bilgilerini derleyen bir araştırmadır.

Daha işin başında iken sonunun ne olacağını bildiremem, -Allah'ın izniyle- yazıya dökmeyi tasarladığım başlıkların adını şimdiden koyamam. Dolayısıyla şimdilik kitabı okumadan içeriği hakkında genel bir bilgi sahip olman mümkün değildir. Şimdi birbirini izleyen başlıklarda konunun detaylarına ineceğiz.

[BELÂGAT VE FESÂHATİN MAHİYETİ]

[34] Bu başlık, insanların konuşup içlerinden geçeni muhataplarına bildirmeleri bakımından hangi sözün hangisinden üstün olduğunu ifâde etmek için kullanılan belâgat, fesâhat, beyan ve berâ'at gibi terimlerin mâhiyetine dairdir.[17]

Mutezilenin lafız teorisinin eleştirisi

[35] Bilindiği üzere bu terimlerin ve lafız, bir sıfatla nitelenerek üstünlüğün manaya değil de lafza ait kılındığı- benzer terimlerin, sözün, delâlet ettiği şeye güzel ve eksiksiz bir şekilde delâlet ettiğini, ilgi çekici ve süslü olduğunu, dinleyenin beğenisini kazanmaya ve onu etkilemeye layık olduğunu, övülmeye değer ve haset edenin üzüntüsünü artırıcı nitelikte olduğunu ifâde etmekten öte bir anlamı yoktur. Mana, en doğru olan tarzda ifâde edilmediği ve manayı ifâde eden en özel, en açık, en eksiksiz olan ve manaya üstünlük kazandıran lafızlar seçilmediği sürece lafız için böyle nitelemeler yapılamaz.

Şu halde kelimelere, öncelikle sözdizimine girmeden; yani kelimeler birleşerek, haber, emir, nehiy, soru, taaccüb (şaşırma) ifâde biçimleri oluşmadan ve cümle içinde ancak kelimelerin birlikte kullanılması ile ifâde edilebilecek bir anlamı ifâde etmeden önce bakılmalıdır. Sözlük anlamlarına delâletleri bakımından iki lafız arasında delâlet üstünlüğü düşünülebilir mi? Mesela رَجُلٌ "adam" lafzının, taşıdığı anlama delâleti, فَرَسٌ "at" lafzının, taşıdığı anlama delâletinden çok mudur? Yine aynı anlama delâlet eden iki lafızdan birinin, anlamını diğerinden daha iyi yansıttığı söylenebilir mi? Mesela لَيْثٌ "aslan" lafzının bilinen yırtıcı hayvana delâleti أَسَدٌ "aslan" lafzının delâletinden daha çok mudur? Yine Arapça ve Farsça gibi iki dil arasında karşılaştırma yapsak رَجُلٌ "adam" lafzının Farsçada aynı anlam için kullanılan lafızdan (merd) daha açık olduğunu söyleyebilir miyiz?

İki kelimenin bir sözdizimi içindeki yerine bakılmaksızın, birinin diğerinden daha çok kullanılan alışıldık bir lafız (me'lûf), diğerinin ise nadir kullanılan bir lafız (garib/vahşi) olduğu veya birinin harflerinin daha hafif ve birbiriyle uyumlu, diğerinin ise söylenmesi zor olduğu dışında bir üstünlük karşılaştırması yapmak mümkün müdür? Bir lafzın sözdizimindeki yerine, anlamının cümle içindeki diğer lafızların anlamıyla uyumluluğuna ve cümlenin telaffuzundaki akıcılığı koruduğuna bakmaksızın "bu lafız fasihtir" diyen birini gördün mü?

Bir lafzı "mütemekkin (uyumlu) ve makbul bir lafız", diğerini "uyumsuz (ḳaliḳa), uzak (nâbiye), hoşa gitmeyen (müstekreh)" diye niteleyenlerin "temekkün" ile kastettikleri şey, bu lafızla diğerinin, anlamları açısından birbirine uyumlu olduklarıdır. "Ḳalaḳ" ile kastettikleri şey

ise aralarında uyumsuzluk olduğu, birinci lafzın anlam açısından diğeriyle bağdaşmadığı ve birinci ve ikinci lafzın delâletleri açısından birbirini bütünlemeye elverişli olmadıklarıdır.

[36] وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ "*(Daha sonra) ey yer! Suyunu çek, ey gök! Sen de tut" denilmiş, su çekilmiş, iş tamamlanmış, gemi Cudi üzerine oturmuş ve "zalim kavimler (Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar" denilmişti.*" (Hud, 44) ayeti üzerine düşünülünce i'câzı fark edilir ve kulak duyduğu şeye hayran kalıp söyleyecek söz bulamaz. Kuşkusuz bu apaçık üstünlük, kelimelerin yan yana dizilişinden kaynaklanır, bu sözün güzelliği, birinci kelimenin ikincisiyle, ikinci kelimenin üçüncüsüyle... buluşması sonucu gerçekleşir, kelimelerin bütününden ortaya çıkar.

[37] Bu söylediğimizde kuşku duyuyorsan biraz düşün. Ayetteki kelimeler arasında, diğerlerinden ayrılıp tek başına bırakıldığında, bütün içinde taşıdığı fesâhati aynen koruyacak bir kelime görüyor musun? Örneğin ابلعي "yut" kelimesini veya başka bir kelimeyi al ve öncesine ve sonrasına bakmaksızın tek başına düşün.

Bu sözümüzün doğruluğunda nasıl şüphe edebilirsin! Ayet üzerine düşündüğümüzde tespit edeceğimiz hususlar şunlardır: Yere nida edilip sonra emir verilmesinde yüceltme (tazim) vardır. Münâdâ ile nida edatı arasında أَيُّ lafzı kullanılmaksızın, nidânın doğrudan يا ile yapılması; yani يَا أَيَّتُهَا الْأَرْضُ denilmeyip يَا أَرْضُ denilmesi ve ابْلَعِي الْمَاءَ "suyu yut" demek yerine isim tamlaması yapılarak مَاءَكِ "suyunu..." denilmesi de böyledir. Sonra yere nida edilmesinin ardından ona münasip bir emir gelmiş; gökyüzüne nida edilmesinin ardından da ona özel bir emir gelmiştir. Sonra وَغِيضَ الْمَاءُ "su çekilmiş..." ifâdesinde suyun çekilmesinin, bir âmirin emriyle ve bir kudret sahibinin kudretiyle gerçekleştiği anlaşılsın diye fiil meçhul olarak gelmiş, sonra da وَقُضِيَ الْأَمْرُ "ve iş tamamlanmıştır..." buyrularak bu husus (yani suyun kendiliğinden değil bir kudret sahibinin kudret ve dilemesiyle çekildiği) özel olarak vurgulanmıştır. Sonra bütün bu olayların sonucunda gerçekleşen şeye değinilerek وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ "(gemi) Cudi üzerine oturmuş..." buyrulmuştur. Sonra "gemi" ifâdesi açıkça zikredilmeyip zamiriyle yetinilmiştir ki

bu, olayın büyüklüğünü ve önemini gösterir. En son olarak "denildi" ifâdesiyle başlayan âyet, yine "denildi" ifâdesiyle sona erdirilmiştir.

İ'câzıyla sana ürperti veren ve olayı zihninde canlandırdığında seni dört bir yandan korkuyla saran bu hususların, işitilen ve söylenirken birbirinin ardı sıra ağızdan dökülen lafızlardan mı kaynaklandığını sanıyorsun? Bütün bunlar, lafızların anlamları arasındaki olağanüstü uyumdan kaynaklanıyor olmasın?

Şu halde şüphe götürmez bir kesinlikte ortaya çıkmıştır ki salt lafız olmak ve bağımsız (yani cümle içinde kullanılmayan) bir kelime olmak açısından lafızlar arasında üstünlük yoktur. Üstün olmanın ve olmamanın ölçüsü, bir lafzın anlamının kendisini izleyen diğer lafızların anlamıyla uyumlu olup olmaması vb. hususlardır ve bunun, lafzın kendisi ile hiçbir ilgisi yoktur.

Aynı lafız bazen yerinde, bazen yersiz kullanılabilir

[38] Bir kelimenin bir yerdeki kullanımı beğenilirken, aynı kelimenin bir diğer yerdeki kullanımının yadırganması da bu söylediğimizin doğruluğunu gösterir. Bunu الْأَخْدَع (boyunda bir damar) lafzının, bazı şiirlerdeki kullanımı ile açıklayalım:

Hamâse divanından:

تَلَفَّتُّ نَحْوَ الْحَيِّ حَتَّى وَجَدْتُنِي وَجِعْتُ مِنَ الْإِصْغَاءِ لِيتاً وَأَخْدَعَا

Türkçesi: Kabile tarafına o kadar çok dönüp baktım ki kulak verip dinlemekten dolayı boynumun ve boynumdaki iki damarın ağrıdığını hissettim.

Buhturî divanından:

وَإِنِّي وَإِنْ بَلَّغْتَنِي شَرَفَ الْغِنَى وَأَعْتَقْتَ مِنْ رِقِّ الْمَطَامِعِ أَخْدَعِي

Türkçesi: Her ne kadar sen beni zenginlik şerefine erdirip boynumu beklenti esaretinden kurtarsan da ben...

Bu lafzın, bu beyitlerdeki kullanımının güzelliği ortadadır. Ebû Temmâm'ın şu beytindeki kullanımını düşündüğünde ise ilk iki kullanımdaki rahatlık ve hafifliğin tersine, hoşa gitmeyen, kötü bir kullanım olduğunu görürsün.

يَا دَهْرُ! قَوِّمْ مِنْ أَخْدَعَيْكَ فَقَدْ أَضْجَجْتَ هٰذَا الْأَنَامَ مِنْ خُرُقِكْ

Türkçesi: Ey felek! Boyun damarlarını biraz düzelt. Çünkü sen bu insanlara ahmaklığınla çok çektirdin.

Bunun için verilebilecek en güzel örneklerden biri de الشَّيْء "şey" lafzıdır. Bu lafzın bir kullanımda güzel olduğunu ve beğenildiğini, bir diğer kullanımda cılız düştüğünü ve beğenilmediğini görürsün. İstersen Ömer b. Ebû Rabîa ile Ebû Hayye'nin şu beyitlerine bir göz at:

Ömer b. Ebû Rabîâ'nın beyti:

وَمِنْ مَالِئٍ عَيْنَيْهِ مِنْ شَيْءِ غَيْرِهِ إِذَا رَاحَ نَحْوَ الْجَمْرَةِ الْبِيضُ كَالدُّمَى

Türkçesi: ... Put gibi güzel[18] olan ak yüzlü kadınlar, ateşe doğru yönelince gözlerini başkasının şeyinden dolduran niceleri var.

Ebû Hayye'nin beyti:

إِذَا مَا تَقَاضَى الْمَرْءَ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ تَقَاضَاهُ شَيْءٌ لَا يَمَلُّ التَّقَاضِيَا

Türkçesi: Kişinin ömründen bir gün ve gece geçince, geçmekten bıkmayan bir şey geçmiş olur.

Bu iki kullanımda "şey" lafzının güzel ve kabule şayan olduğunu görüyorsun. Şimdi de Mütenebbî'ye ait bir beyit verelim:

لَوِ الْفَلَكُ الدَّوَّارُ أَبْغَضْتَ سَعْيَهَا لَعَوَّقَهُ شَيْءٌ مِنَ الدَّوَرَانِ

Türkçesi: Şayet sen, dönen feleğin hareket etmesinden hoşlanmasaydın bir şey ortaya çıkar ve onun da dönmesine engel olurdu.

Bu beyitteki "şey" lafzının yukarıdakilerin aksine, ne kadar cılız ve etkisiz olduğunu görüyorsun.[19]

[39] Bu, çok geniş bir kapıdır. Çünkü aynı kelimeyi kullanan iki kişiye bakarsın. Birisi yıldıza değer, diğeri yere çakılır. Şayet kelimenin güzelliği sırf lafız güzelliğinden kaynaklanıyor olsaydı, lafzı seçkin ve üstün oldu diye kendisi de başlı başına seçkinlik kazanacak olsaydı ve güzelliğin gerçek sebebi, sözdiziminde ona bitişik olan diğer kelimeler arasındaki konumu olmasaydı güzellik, kullanımdan kullanıma değişmezdi; ya hep güzel olurdu, ya da hep kötü. Söylemek isteyenin nasıl ifâde edeceğini, nasıl başlayıp nasıl bitireceğini bilemediği bir söze de rastlamazdın.

İşin doğrusu şudur: Fesâhatin özü itibarıyla lafızla ilgili olduğunu savunanlar bu iddialarının gerçeği yansıtmadığının farkındadırlar. Bir kişi, bir şey söyler de kendini yoklayınca söylediğinin doğru olmadığının farkına varır ya işte bu da böyledir. Çünkü bu iddia, inanılmayacak ve kalpte yer etmeyecek kadar çürük bir iddiadır.

[DİZİLİ HARFLER VE DİZİLİ KELİMELER ARASINDAKİ FARK]

[40] Bir önceki konunun hemen ardından çok iyi bilinmesi gereken hususlardan bir diğeri de "dizili harfler" ile "dizili kelimeler" arasındaki farktır.

Harflerin dizimi, telaffuzda birbirinin ardı sıra gelişleri demek olup bu diziliş bir anlamın gerektirmesinden dolayı gerçekleşmiş değildir. Harfleri dizen kişi de aklın, harflerin dizilişinde gözetilmesi gereken bir kurala tabi olmuş değildir. Örneğin "dövme" anlamını ifâde etmek üzere başlangıçta ضَرَبَ değil de, رَبَضَ kelimesi belirlenseydi bu herhangi kargaşaya yol açmazdı.

Kelimelerin dizimi ise böyle değildir. Çünkü sen kelimeleri dizerken anlamları kovalar ve anlamlar zihninde hangi sırayı izliyorsa sen de kelimeleri ona göre dizersin. Şu halde bu, dizilenlerin birbirine karşı konumlarının dikkate alındığı bir dizimdir. Buradaki "dizim" (nazım) ifâdesi, eşyanın rastgele birbirine eklenmesi anlamında değildir. Bundan dolayı dilcilerin ıstılahında "dizim"; dokuma, telif etme, dökme, bina yapma, nakşetme, süsleme ve benzerlerine karşılık gelir. Bütün bu sayılanlarda, parçaların birbiriyle ilişkisi göz önünde tutulur, her bir parçanın bulunduğu yere konmasını gerektiren bir sebep vardır ve şayet buradan başka yere konursa yakışmaz.

[41] Aradaki bu farkın bilinmesinin faydası şudur: Kelimelerin dizilmesi ile amaçlanan şey, lafızlarının telaffuzda birbirinin ardı sıra gelmesi değil, delâlet ve anlamlarının aklın gerekleri doğrultusunda birbirine uygun düşüp buluşmasıdır. Kelimelerdeki dizimin, dizilen şeylerin birbirine karşı konumu dikkate alınarak dizmek anlamında olduğu ve

bu açıdan kalıba dökme, süsleme, nakış yapma vb. biçim verme amacı güdülen işlere / sanatlara benzediği kesinleşmişken bununla lafızların telaffuzda birbirinin ardı sıra gelmesinin kastedilmesi nasıl düşünülebilir ki! Üstelik anlam göz ardı edildiğinde lafızların birbirine karşı dikkate alınması gereken bir konumlarının olmadığı noktasında da bizim hiçbir şüphemiz yoktur. Lafızların, salt lafız olmaları açısından şöyle değil de böyle dizilmeyi hak etmedikleri konusunda şüphe etmeyi gerektiren ne vardır ki!

[42] Bir dilin sözlük maddeleri olan bu lafızlarla anlamlarının birbirinden ayrıldığını farz etsek hiçbir lafız öne alınmaya diğerinden daha layık olmaz ve aralarında sıralama ve dizmenin gerekliliği düşünülemez.

Bir çocuğa, *Kitabü'l-Ayn* veya *el-Cemhera*'da[20] geçen kelimelerin anlamlarını öğretmeden yarısını ezberletsen sonra ezberindeki lafızların görünüş ve şekillerini belirlemesini ve kuş seslerini sıralar gibi sıralamasını istesen belirli bir lafzı öne almayı, diğerini sonraya bırakmayı aklına hiç getirmez. Çakıl taşı atar veya ceviz tanelerini sayar gibi (rastgele) sayar. Ezberlediği kitaptaki sıralamayı koruması için alfabe harflerini esas alarak saymasının istenmesi başka.

[43] Bunun bir delili de şudur: Sözdizimi, önce anlamları zihinde sıralayıp, lafızları aynı sıra ile telaffuz etmek değil de, lafızları belirli bir sıra ile söylemek olsaydı bir sözdiziminin güzel olup olmadığını bilmek konusunda herhangi iki kişi arasında fark olmazdı. Çünkü her ikisi de lafızların hangi sıra ile söylendiğini aynı şekilde duyarlardı ve biri diğerinin bilmediği bir şeyi bilmiş olmazdı.

Sözdizimi ne demektir

[44] Bütün bunlardan daha açık bir delil daha vardır: Belâgatçilerin, niteliklerini anlatıp durdukları ve ediplerin birbirine göre üstünlük sıralamasında ölçüt kabul edilen sözdizimi (nazım), düşünülerek elde edilen bir sanattır. Düşünülerek elde edildiğine göre düşüncenin ne ile ilgili olduğuna bakmak gerekir: anlamla mı, yoksa lafızla mı? Kendi düşünceni anlam ve lafızlardan hangisi ile ilgili buluyorsan icra ettiğin sanatın konusu da o demektir. Çünkü bir sanatla uğraşan kişinin icra etmediği bir diğer sanat üzerine düşünmesi imkânsızdır. Böyle bir şey mümkün olsaydı bina ustasının ip eğirme sanatı üzerine düşünerek bu

düşüncesinden, tuğladan bir sanat eseri yapmak için yararlanabilmesi gerekirdi. Bu ise imkânsızdır.

[45] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Her nasıl olursa olsun lafızlarda bir sözdizimi vardır. Lafızlar, dizilip özel bir sıraya konmadığı sürece senin manalarda bulunduğunu iddia ettiğin sıralamayı akılla kavramanın hiçbir yolu yoktur.

Bu itiraza cevabımız şudur: Bu iddiayı hep gündemde tutan şey de zaten budur. Çözümü ise şudur: Bir düşün, bir lafzı diğerinin yanına veya önüne koymadan önce lafızların birbiriyle ilişkisini kafanda tasarlayabiliyor ve "bu lafız, şu niteliğinden dolayı burada kullanılmaya uygundur" diyebiliyor musun? Yoksa şunları söylemekten başka akla yatan bir şey var mıdır: "Bu lafız buraya uygun düştü. a) Çünkü anlamı şudur ve şuna delâlet etmektedir, b) Çünkü cümlenin anlamı ve amacı bunu gerektirmiştir, c) Çünkü öncesinin anlamı onun anlamını gerektirmiştir."

Şayet lafızları, kafanda sorunun ilk şıkkındaki gibi tasarlayabilirsen (yani lafız, şu niteliğinden dolayı burada kullanılması uygun olmuştur, diyebilirsen) o zaman dilediğini söyle ve söylediğimiz her şeyin yanlış olduğuna inan. Ancak ikinci şıktaki gibi tasarlayabiliyorsan o zaman seni yanlışa düşüren şeylere aldanma ve eşyaya yalnızca dıştan bakmayı bırak. Bil ki lafızların özel bir sıra ile peş peşe gelmesinin gerekmesi senin düşünerek ulaştığın bir husus değildir. Bu, araştırmaya gerek duyulmaksızın zorunlu olarak bilinir. Çünkü lafızlar, anlamların kabı oldukları için anlamların sırasını izlerler. Bir anlamın zihinde ilk sırayı alması gerekiyorsa onu ifâde eden lafzın da onun gibi ilk sırada söylenmesi gerekir.

Lafızların, diziliş ve sıralamada anlamlardan daha öncelikli bir amaç olduğu, belâgatçilerin sözünü ettikleri sözdizimi üzerine düşünmenin lafızların sıralaması üzerine düşünmek olduğu ya da anlamlar sıralandıktan sonra lafızların da sıralanması için ayrıca düşünmeye gerek bulunduğu tasavvuru ise asılsız bir zan ve hakkıyla düşünmeyenlerin hayalini kurdukları bir kuruntudur. Lafızların, hangi sıra ile dizileceklerini gösteren nitelik ve halleri düşünülüp tespit edilmeden lafızların sıralaması nasıl düşünülebilir ki!

Sözdizimiyle ilgili bir kuşkunun giderilmesi

[46] Bu konu üzerine düşünenleri en fazla yanıltan ve kafalarını karıştıran noktalardan biri de şudur: Herhangi bir söz hakkında "Bu, anlamları dizilmiş olan bir sözdür" denilmesini anlamsız bulurlar. Çünkü örfte kullanım böyle yerleşmemiştir. Ama edebiyatçılar, her ne kadar anlamlar için dizme (nazım) lafzını kullanmamışlar ise de "tertip", "tenzil" ve "bina" gibi yakın anlamlı lafızları kullanırlar. Sözlerinde "furu'u usule tertip etmek", "anlamı anlama tabi kılmak" ve "benzeri benzere katmak" gibi ifâdeler geçer.

Belâgatçilerin istiâre yoluyla "nazım" lafzını kullandıkları şey için "dokuma" (nesc), "nakşetme", "süsleme" (veşy) ve "kalıba dökme" (sıyâgat) lafızlarını da kullandıklarını biliyorsan ve bunların, lafızlarla değil, anlamlarla ilgili nitelik ve hususlara dönük benzetmeler olduğu konusunda herhangi bir kuşkun yoksa "nazım" lafzının da bu tarz bir kullanıma sahip olduğunu bilmen gerekir.

[47] Bu başlığı bir ölçü saymalı ve zikrettiğim hususları hep hatırda tutmalısın. Çünkü bu hususlar belâgat ilminin temelini oluştururlar. Bunları zihnine iyi yerleştirdiğin zaman şüphelerinin dağıldığını fark edersin. Bu hususların en önemlisi de şudur: Bir lafzın anlamını bilmeden cümlenin neresine yerleştirileceğini bilemezsin. Lafızlarda, anlamlarından bağımsız birer lafız olmaları itibarıyla bir sıralama yapamazsın. Önce anlamlar üzerine düşünerek onları sıralarsın. Sonra lafızları onların ardı sıra getirirsin. Zihninde anlamları bir sıraya koyduktan sonra lafızları sıralamak için ayrı bir fikrî çaba harcamazsın. Lafızlar, anlamlara bağlı olarak kendiliğinden sıralanırlar. Anlamların zihindeki yerini bilmek, konuşmada anlamlara karşılık gelen lafızların yerini de bilmek demektir.

KELİMELER ARASINDA ANLAM BAĞININ KURULUŞ YOLLARI

Sözdizimi i'râbın gerektirdiği anlamları gözetmektir

[48] Biraz düşündüğünde şunu kesin olarak bilirsin: Kelimeler birbirine bağlanmadan ve aralarında bir anlam bağı kurulmadan bir sözdiziminden bahsedilemez. Bunu aklı başında olan herkes kabul eder.

Şu halde kelimelerin birbirine bağlanması ve aralarında bir anlam bağı kurulmasının ne anlama geldiğini açıklamamız gerekir. İncelediğimizde bunun aşağıda sıralayacaklarımız dışında bir şey olmadığını görürüz: a) Bir ismin, bir fiilin öznesi veya tümleci yapılması, b) iki isimden birinin diğerine haber yapılması, c) iki isimden birinin diğerine sıfat, tekid ve bedel gibi yollarla tabi kılınması, d) cümle tamamlandıktan sonra bir ismin sıfat, hâl veya temyiz olarak zikredilmesi, e) olumluluk çatısı; olumsuzluk, soru ve temenni çatılarından birine dönüştürülmek için cümlenin başına bu anlamları ifâde eden bir edat getirilmesi, f) iki fiilden birinin diğerinin şartı olduğunu anlatmak için cümlenin başına şart anlamını ifâde etmek için belirlenmiş harf veya şart anlamı yüklenmiş bir isim getirilmesi vb.

Bu gibi işlemler yapılmadan kelimelerde sözdiziminden söz edilemez ve bunlardan hiçbiri lafzın kendisi ile ilgili olmayıp ona ait nitelik değiller. Şu halde dile getirdiğimiz şu hususun doğruluğu ortaya çıkmıştır: Sözdiziminde lafız anlama tabi olup, kelimeler, cümle içinde, anlamlarının dizilişine göre dizilirler. Lafızlar, anlamsız sesler olarak düşünülseler aralarında bir sıralama ve diziliş gerekeceği, cümle içinde her birine özel bir yer verileceği ve birini söylemeden diğerini söylemenin gerekeceği kimsenin hayaline bile gelmezdi.

Doğruya ileten Allah'tır.

[FESÂHATİN LAFZA AİT BİR NİTELİK OLDUĞU İDDİASININ ELEŞTİRİSİ]

[49] Karşıt görüş sahiplerinin çürük iddialarından biri de, sözdiziminde, zihnî bir çabaya bağlı olmayan, lafza yönelik bazı unsurların bulunabileceği ihtimalidir. Onların bu delilini aşağıdaki üç madde ile ifâde edebiliriz:

1) Fesâhat, lafızların birbirine uyumlu olması ve telaffuzu zor olmayan kelimelerin seçilmesinden başka bir şey değildir. Telaffuzu zor olan harfler bir araya gelmesin diye bu hususa dikkat edilir.

Örneğin Câhız, şu beyitleri nakleder:

وَقَبْرُ حَرْبٍ فِي مَكَانٍ قَفْرُ وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرُ

Türkçesi: Harb'in kabri ıssız bir yerdedir ve Harb'in kabrinin yakınlarında başka bir kabir yoktur.[21]

İbn Yesîr'den birkaç beyit:

وَلَا أُذِيلُ الْآمَالَ بَعْدَكَ إِنَّنِي بَعْدَهَا بِالْآمَالِ جِدُّ بَخِيلِ

كَمْ لَهَا مَوْقِفاً بِبَابِ صَدِيقٍ رَجَعَتْ مِنْ نَدَاهُ بِالتَّعْطِيلِ

لَمْ يَضِرْهَا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ شَيْءٌ وَانْثَنَتْ نَحْوَ عَزْفِ نَفْسٍ ذَهُولِ

Türkçesi: Senden sonra beklentilerimi serbest bırakmam. Artık ben, beklentiler konusunda çok cimriyim. Beklentilerim bir dostun kapısında nice bekledi de eli boş döndü. Allah'a hamdolsun ki hiçbir şey ona zarar vermedi ve bu, dalgın nefsimi isteksizliğe yöneltti.[22]

Câhız, bu şiiri naklettikten sonra "Sonuncu beytin ikinci mısraını bir yokla. Lafızlarının birbirinden kaçtığını göreceksin" demiştir.

2) Bu konuda (yani lafızların birbirini itmesi ve bir arada iken telaffuzun zorlaşması konusunda) da sözler grup gruptur:

a) Bazı sözler, yukarıdaki örnekler gibi, telaffuz zorluğu bakımından son sınırdadır.

b) Bazı sözlerin telaffuzu bir öncekine nispetle daha kolaydır. Örneğin Ebû Temmâm'ın şu beyti böyledir:

كَرِيمٌ مَتَى أَمْدَحْهُ أَمْدَحْهُ وَالْوَرَى مَعِي وَإِذَامَا لُمْتُهُ لُمْتُهُ وَحْدِي

Türkçesi: O, öyle cömert biridir ki onu ne zaman övsem halk benimle birliktedir. Ne zaman yersem yalnız yererim. (Yani onun hangi vasfını övsem insanlar beni doğrularlar.)

c) Bazı sözlerin telaffuzunda da dil birazcık zorlanır. Ama bu, söyleyen kişinin eleştirilmesini ve sözü ezberlenerek herkese duyurulmayı gerektirmez.

3) Bir söz, bu kusurları taşımazsa övgüye ve parmakla gösterilmeye değecek fasih bir söz olur. Bu kusurları taşımamanın da kendi içinde kategorileri olup bu nitelikteki kimi sözler kimisinden daha üstün olur. Bunun bir de son sınırı vardır ki bir söz bu sınıra varınca i'câz gerçekleşir.

[50] Bu iddiayı geçersiz kılan delil şudur: Şayet fesâhati lafzın bu nitelikte olması ile sınırlı tutup "fesâhat ile kastedilen şey budur" diyecek olursak fesâhati, belâgat kapsamından ve belâgate eşdeğer olmaktan çıkarmış oluruz. Bu durumda ise iki seçenekten biri ile karşı karşıya kalırız: a) İki sözü karşılaştırmada fesâhati ölçü sayıp başka bir şeye bakmamak, b) Fesâhati, karşılaştırma ölçütlerinden biri ve bir sözün diğerinden üstün tutulmasını gerektiren yollardan sadece biri olarak kabul etmek.

Birinci seçeneği tercih edersek üstünlüğü onunla sınırlı tutmuş oluruz. Bu durumda i'câz, ancak onunla gerçekleşir. Bu ise çok yakışıksız bir sonuç doğurur. Çünkü bu durumda belâgat kapsamında değinilen - a) "delâleti açık olmak", b) "doğru işaret etmek", c) "doğru taksim", d) "tertip ve düzen güzelliği", e) "teşbih ve temsilde yaratıcılık", f) "bir şeyi ana hatlarıyla ifâde ettikten sonra ayrıntıya girme", g) "fasl ve vaslın yerindeliği", h) "hazif, tekid, takdim ve tehir şartlarını gözetmek" gibi- anlamların, Kur'an'ın i'câzında hiçbir rolünün bulunmamasını gerektirir. Bu durumda da Kur'an'ın, beliğ olmak, ayırd eden söz (kavl-i fasl) olmak, mükemmel bir sözdizimine ve eşsiz bir telife sahip olmak gibi nitelikleri açısından mucize olmadığı iddia edilir. Çünkü bu anlamlardan hiçbirinin (kelime içi veya kelimeler arası) harf uyumu ile ilgisi yoktur.

İkinci seçeneği tercih edersek yani harf uyumunun üstünlük yollarından sadece biri ve sözler arası karşılaştırma yapılırken başvurulan ölçütlerden biri olduğunu söylersek bu görüş ayrılığının bizim söylediği-

mize bir zararı olmaz. Çünkü bu durumda yaptığımız tek şey, fesâhati, "sözdiziminin üstünlüğü ve kısmen açıklayıp türleri hakkında özet bilgi verdiğim üstünlük sebepleri" demek olan belâgat, beyan, berâ'at, cezâlet gibi terimler arasından ve onlara eşdeğer olmaktan çıkartmak olur. Ya da fesâhati müşterek (sesteş) bir isim sayıp bazen belâgatin eş anlamlısı olarak, bazen de lafzın, telaffuzu zorlaştıran unsurlardan uzak olması anlamında kullanırız. Bunlardan hiçbiri, bizim hedeflediğimiz şeye ters düşmez.

Biri, iddiasında diretir de harf uyumunu, i'câz konusunda tek ölçüt sayar ve belâgat konuları içinde değinilen hiçbir hususun Kur'an'ın mucize oluşunda etkisinin bulunmadığını savunursa ona deriz ki: Böyle düşündüğüne göre lafızları taşıdıkları anlama göre sıralanmayan bir sözdiziminin olabileceğini ve bunun mucize olmak için yeterli olacağını kabul ediyorsun demektir. Böyle bir saçmalık olabilir mi?

[51] İddia sahibi kendini şöyle savunabilir: Ben, lafzın bir anlama delâleti olmaksızın sırf harf uyumunu i'câz için yeterli görmüyorum. Çünkü anlamları da gözetme gereği ile birlikte, harfler arasındaki dengeyi gözetmek daha da zorlaşır. Nitekim anlam dikkate alınınca seci, vezin ve cinas gibi lafzî sanatları uygulamak zorlaşır.

Ona deriz ki: Şimdi sen, -şayet sözünün ne anlama geldiğinin farkındaysan- savunduğun şeyin dışına çıkıp lafzın, sadece lafız olması bakımından üstünlüğü hak ettiği iddiandan vazgeçtin ve anlamlar arasında sözdiziminin zorluğu için yeni bir yol arayıp bunu insanların hiç bilmediği bir sebebe bağladın. Şimdi şunu iddia ediyorsun: Esasında anlamlar arası sıralama kolaydır. İnsanların bu konuda birbirine karşı üstünlükleri bir dereceye kadardır. Sözün üstünlüğü, (anlam gözetilirken ayrıca) seçilen lafızların harfleri arasında uyum ve denge aranması ile artar ve güçlenir.

Senin bu iddian bir kuruntudan ibarettir. Çünkü biz harfler arası dengeden, Ebu Temmam ile İbn Yesîr'in şu mısralarındaki kusurdan uzak olmak dışında bir şey anlamıyoruz:[23]

Ebû Temmam'ın mısraı:

كَرِيمٌ مَتَى أَمْدَحْهُ أَمْدَحْهُ وَالْوَرَى مَعِي...

İbn Yesîr'in mısraı:

وَانْثَنَتْ نَحْوَ عَزْفِ نَفْسٍ ذَهُولِ

Bu kusurlardan uzak olan lafızlar ise hiç de az değildir. Bunları sadece usta şairlerin ve beliğ hatiplerin bulabileceğini de söyleyemeyiz. Dolayısıyla bunun, yapılmak istendiğinde manayı doğru bir şekilde ortaya koymayı ve amacı ifâde etmeyi zorlaştıran seci ve cinas türünden lafzî sanatlara benzetilmesi doğru değildir. Örneğin أَطَالَ اللهُ بَقَاءَكَ وَأَدَامَ عِزَّكَ وَأَتَمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَزَادَ فِي إِحْسَانِهِ إِلَيْكَ "Allah ömrünü uzatsın, izzetini devam ettirsin, sana olan nimetini tamamlasın ve iyiliklerini artırsın" sözümüz, dile zor gelen unsurlardan uzak olup harflerinde beğenilmeyen bir nitelik yoktur. Çünkü bu, şairin sanat yapmak için kendini zorlaması durumunda karşılaşacağı bir şey olup sözü akışına bırakan kişi böyle durumlarla karşılaşmaz.

[52] Görüşünü buna dayandıran yani harf uyumunun, i'câz vasfını, lafızların bir anlama delâlet etmesi şartıyla kazanacağını, çünkü harfler arasındaki uyumu sağlamanın, manayı da gözetmenin gerekliliği ile birlikte daha da zorlaşacağını savunan kişi, -bu söz üzerinde düşünürsen- benzeri duyulmamış bir şey[24] söylemektedir. Bu, lafız seçiminin mana sebebiyle zorlaşmasıdır. Bu ise mümkün değildir. Çünkü dil uzmanlarının bildikleri, bunun tam tersidir, yani manayı ifâde etmenin lafızlar sebebiyle zorlaşmasıdır. Seci yapma isteğinden kaynaklanan zorluk manalarda, lafızlardan dolayı ortaya çıkar. Çünkü secili lafızların anlamları ile bunlara tabi kılınan diğer lafızların anlamlarının birbirine uygun düşürülmesi zor bir iştir. Bu, ya bir üsluptan diğerine geçilerek ya bir mecaz türüne başvurularak ya da bir lafız kastı aşan bir anlamda kullanarak (ittisa'), özetle seciyi sağlayacak uygun bir yol aranarak başarılabilir. Lafız seçiminin mana yüzünden zorlaşması nasıl düşünülebilir ki! İşin doğrusu nedir dersen kişi, hiçbir zaman lafzı aramaz, manayı arar. Onu bulduğunda lafız onun yanında ve hemen gözünün önündedir. Kişi manayı arayıp bulduktan sonra ona uygun lafzı da ayrıca araması gerekecek olsaydı o zaman "lafız seçiminin manadan dolayı güçleşmesi"nden söz edilebilirdi. Bu ise olmayacak bir şeydir.

[53] Birisi şöyle bir vehme kapılabilir: "Biz, lafızları aramaya gerek duyuyoruz. Aramak ise aranan şeyin varlığını gerektirir."

Burada aramaya gerek duyulduğu vehmedilen şey, lafızların konuşurken hangi sıraya konacağı hususudur. Ancak burada şu soru üzerine düşünülmesi gerekir: İsim, fiil ve harflerin anlamlarını zihnimizde bir sıraya koyduktan sonra konuşurken lafızları hangi sıra ile telaffuz edeceğimizi bilmez ve bunun için ayrıca düşünmeye gerek duyar mıyız? Bu (yani böyle bir gereğin olmadığı hususu), aklı başında birinin şüphe etmeyeceği kadar açıktır.

Şu halde lafızlar arası sıralama yapmak için özel olarak düşünmeye gerek olduğu iddiası geçersiz olup, gerçekte sadece anlamları sıralamak için düşünülür. Dolayısıyla bu görüş, dayanaksız kalmış, üstünlük ve i'câz konusunda lafız etrafında dolaşan ve bir sözün üstünlüğünün gerçek sebebinin lafız olduğunu ispat etmeye çalışan kişiye temelsiz bir sözden diğerine atlamaktan ve şaşkınlıktan başka bir şey kalmadığı anlaşılmıştır. Doğruya ileten Allah'tır.

[54] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Lafzın, tartışma konumuz olan seçkinlikle hiçbir ilgisi yoksa ve seçkinlik tamamen anlamla sınırlı ise fesâhat neden sadece lafzın niteliklerinden olur ve mana fesâhatle nitelenerek "fasih mana" ve "manası fasih söz" denemez?

Bu itiraza cevabımız şu olur: Bu böyledir. Çünkü fesâhat, lafzın, konumuz olan seçkinliğe delâlet edebilecek bir nitelikte bulunması demektir. Fesahat lafzın "delâlet edici" oluşuyla ilgili bulunduğu için, mana, "delâlet edici"likle nitelenmediği gibi, fesâhat ile de nitelenemez.

Lafız konusunda Kadı Abdülcebbâr'a bir eleştiri

[55] Gelebilecek bir itiraz da şudur: Erken dönem âlimleri, üstünlüğü lafız ve mana arasında bölerek "ince bir mana" (latîf) ve "güzel bir lafız" (şerîf) demişler ve lafzı yüceltmişlerdir. Takipçileri de bu konuda onlara uymuş ve ehl-i nazar[25], "Manalarda artış olmaz, lafızlarda artış olur" demişlerdir. Görüldüğü gibi öyle genel bir ifâde kullanmışlardır ki onların bu sözünü duyan herkes bir sözün seçkinliğinin yalnızca lafızla ilgili olabileceğini zanneder. Onları buna iten sebep nedir?

Bu itiraza da şöyle cevap veririz: Manalar ancak lafızlarla ortaya çıkar. Manaları bir araya getirip sıralayan kişinin, zihninde nasıl bir sıralama yaptığını göstermesinin tek yolu konuşurken lafızları sıralamaktır. Bundan dolayı mecaz yoluyla lafızların tertibini manaların tertibinden

kinâye yapmışlar, sonra "tertip" ifâdesini de kaldırarak "lafızlar" demekle yetinmişler, sonra da "lafız" ifâdesini, maksatlarını ortaya koyan sıfatlarla nitelemişlerdir. Örneğin لَفْظٌ مُتَمَكِّنٌ "yerinde bir lafız" derler ve bununla "manası, bitişiğindeki diğer lafızların manalarına uygun olan lafzı" kastederler. Çünkü bu lafız, kendisine en elverişli yerde bulunan bir şey gibidir. لَفْظٌ قَلِقٌ نَابٍ "yerine yakışmayan lafız" derler ve bununla da "manası bitişiğindeki lafızların manalarına uygun düşmeyen lafzı" kastederler. Çünkü bu lafız da kendisine elverişli olmayan bir yerde duran bir şeye benzediği için durduğu yerden rahatsız gibidir. Lafız için kullanılan diğer nitelemeler de böyle olup manasından istiâre edilir. Görüldüğü gibi bu sıfatları lafız için kullanmalarının sebebi içerdiği anlamdır.

Sıralanmış bunca delile rağmen hâlâ kendi görüşüne sımsıkı sarılan kişi, olsa olsa taklide saplanmış biri olabilir. Bu yüzden bu delilleri kabul etmek yerine, kendince kuşku sebepleri yaratmaktadır. Bu durumdaki biri için, ne yazık ki kendisiyle konuşmamaktan ve yanlış görüşüyle ve kıt aklıyla baş başa bırakmaktan başka yapabileceğimiz bir şey yoktur.

[56] Buraya kadar bir sözün seçkinliğinin kaynağının ne olduğu üzerinde durduk ve ifâde ettik ki bu, lafızlarla değil, manalarla ilgilidir. Sözün seçkinliği, kişinin kulağıyla duyduğu bir şey olmayıp; düşünerek, aklına başvurarak ve geneli itibarıyla kavrama gücünden yardım alarak algıladığı bir husustur. Bu konuda söylenebilecek her şeyi söyledik. Şimdi bu konunun ayrıntısına inmemiz ve bir sözün değişken yönleri üzerinde durmamız gerekmektedir. Kuşkusuz bu konunun kavranması, hiç de kolay değildir. Böyle olduğu içindir ki kimi insanlar, bunu kökten inkâr ederken; kimileri, olduğundan farklı biçimde hayal etmişler, kimileri de bunun ne dille ifâde edilmesi, ne de kendisine işaret edilmesi mümkün olmayan karmakarışık bir konu olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bu konunun öğretimi için hiçbir yol yoktur, kavrama kapısı da kapalıdır. Bu konu ile ilgili manalar, içten dışarı çıkmamakta diretir, açıklama ve betimlemeye boyun eğmez ve örtüsünü açıp yüzünü göstermez. Bu manaları açıklamaya çalışan kişinin yapabileceği şey, işaret etmek veya ana hatlarıyla kavrayabildiği bir güzelliği ve algıladığı bir üstünlüğü temsil yoluyla ifâde etmekten öteye geçmeyip ayrıntılı bir

açıklama yapma veya söylediğini bir delille ispatlama imkânına sahip değildir."

Şimdi ben bu konuyu sana basamak basamak açıklamaya çalışacağım. Bu konuda Allah'tan yardım diliyor ve beni başarılı kılmasını istiyorum.

GERÇEK ANLAMI KASTEDİLMEYEN LAFIZLAR

Kinâye, Mecaz ve İstiâre

[57] Bu tip kullanımlarda sınırsız bir genişlik ve çeşitlilik vardır. Ama bu kullanımlar, bütün genişliğine rağmen ana hatlarıyla iki şey etrafında döner: Kinâye ve mecaz.

[Kinâye]

[58] Burada "kinâye" ile kastettiğimiz şey, konuşanın, anlatmak istediği manayı sözlükte onun için belirlenmiş olan lafızla değil de, varlığı ona bağlı olan başka bir mana yardımıyla ifâde etmesi ve ikincisini birincisine delil kılmasıdır. Buna örnek olarak Arapların a) "uzun boylu" anlamını kastederek kullandıkları هُوَ طَوِيلُ النِّجَادِ "O uzun kınlıdır" sözünü, b) "konuksever" anlamını kastederek kullandıkları كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "Kazanının külü çok" sözünü, c) bir kadının refah bir hayat sürdüğünü ve uşakları bulunduğu için kendi çalışmasına gerek kalmadığını anlatmak için kullandıkları نَؤُومُ الضُّحَى "falanca kadın kuşluk vaktine kadar uyur" sözlerini zikredebiliriz. Görüldüğü gibi her üç örnekte de bir anlam kastedilmiş; ama onu doğrudan ifâde eden lafızlar kullanılmak yerine, varlığı bunlara bağlı olan başka bir mana, kastedilen bu manalara vasıta kılınmıştır. Şöyle ki kişinin boyu uzun olunca kını da uzun olur, konuksever olan kişinin kazanının külü çok olur, kadın refah bir hayat sürüp onun işlerine bakan uşakları bulunduğunda kuşluk vaktine kadar uyuyabilir.

Mecaz

[59] Mecazda âlimlerin geneli, "nakledilme" kavramını merkeze alarak "Gerçek anlamından nakledilen (çıkarılan) bütün lafızlar" diye tanımlamışlardır. Bu konuya girersek söz uzayıp gider.[26] Mecazla ilgili doğru kabul ettiğimiz hususlara ileride değineceğiz. Burada ise sadece mecazın en meşhur ve en açık türleri üzerinde duracağız. İstiare ve temsil, özel isimleri olan ve yaygın olarak bilinen mecaz türleridir. Ancak temsilin mecaz olabilmesi için, istiâre yoluyla kullanılmış olması gerekir.

İstiare

[60] İstiarede bir şeyin diğerine benzetilmesi kastedilir. Ancak açık bir benzetme yapılmaz. Bunun yerine kendisine benzetilenin (müşebbeh-i bih) ismi, eğreti olarak benzetilen (müşebbeh) yerine kullanılır. Örneğin "Öyle bir adam gördüm ki cesaret ve yakalama kuvveti bakımından onunla aslan arasında hiçbir fark yoktur" demeyi kasteden kişi, benzetilenle ilgili bütün unsurları bırakarak "Bir aslan gördüm" der.

İstiarenin, şu şiirdeki gibi bir türü daha vardır:[27]

إِذْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا

Türkçesi: Yuları kuzey rüzgârının eline geçince...

Belâgatçilerin çoğu bu türü de bir önceki ile aynı kapsamda görüyorlarsa da bunlar birbirinin aynısı değildir. Çünkü istiârenin ilk türünde bir şeyin başka bir şey olduğunu söylersin ama aslında o değildir. Burada ise bir şeyi diğerine ait kılarsın, ama aslında ona ait değildir.

Bunu örnekler üzerinde açıklayalım: "Bir aslan gördüm" dediğinde bir insanın aslan olduğunu iddia etmiş olursun. Hâlbuki insan aslan olmaz. "Yuları kuzey rüzgârının eline geçince..." dediğinde ise kuzey rüzgârının eli olduğunu iddia etmiş olursun. Hâlbuki rüzgârın eli olmaz.

Teşbih ve temsil ile ilgili bazı esaslar

[61] Burada (temsil ile ilgili) iyi bilinmesi gereken bir esas vardır. Şöyle ki benzetilenin, kendisine benzetilen kılınmasının iki yolu vardır:

a) Bir şeyi, niteliği sabit olmuş (yani herkesçe bilinen) başka bir şey yerine koyarsın ve bu niteliğin benzetilene ait olduğunu anlatmak için özel bir çaba sarf etme gereği duymazsın. Yani benzetileni aradan kaldırır ve hiçbir şekilde zikretmezsin. "Aslan gördüm" örneğindeki gibi.

b) Kendisine benzetilen için sabit olan niteliğin, benzetilende de bulunduğunu anlatmak için biraz çaba sarf etme gereği duyarsın. Bunun için a) زَيْدٌ أَسَدٌ "Zeyd aslandır" زَيْدٌ هُوَ الْأَسَدُ "Zeyd aslandır, aslan" örneklerindeki gibi kendisine benzetileni, benzetilenin haberi yaparsın, b) إِنْ لَقِيتَهُ لَقِيتَ مِنْهُ أَسَداً "Onunla karşılaşırsan bir aslanla karşılaşmış olursun" ve إِنْ لَقِيتَهُ لَيَلْقَيَنَّكَ مِنْهُ أَسَدٌ "Onunla karşılaşırsan seninle bir aslan karşılaşmış olur" örneklerindeki gibi, kendisine benzetileni habere benzer bir yolla zikredersin.

Bu örneklerde, Zeyd'in aslan olduğunun ispatı için uğraşılmaktadır. İstiarenin birinci yolunda ise, kendisine benzetilen, ispatına gerek görülmeyen bir husus gibi söylenmektedir. Aslında kıyasen istiârenin bu ikinci yoluna; yani ispat edilmesi için çaba sarf edilen türüne, "istiâre" değil, "abartılı teşbih" (teşbîh 'alâ haddi'l-mübâlağa) denilip bu kadarıyla yetinilmesi gerekirdi.

[62] İstiare yoluyla kullanılması dolayısıyla gerçekte bir mecaz olan temsilin örneği, bir şeyi yapıp yapmamak arasında kararsız kalan kişiye أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى "Görüyorum ki bir ileri, bir geri adım atıyorsun" denilmesidir. Bu söz aslında "Seni, bir ileri, bir geri adım atan gibi kararsız görüyorum" biçimindeydi. Sonra cümle kısaltıldı ve kararsız kişi, gerçekten bir ileri, bir geri adım atan kişi yerine kondu. Nitekim "Bir aslan gördüm" sözünün ilk hali de "Aslan gibi bir adam gördüm" biçimindeydi. Sonra adam, gerçek aslan yerine kondu.

Yine sonuç doğurmayan bir işle uğraşan kişiye أَرَاكَ تَنْفُخُ فِي غَيْرِ فَحَمٍ "Bakıyorum da kömür olmayan yere üflüyorsun" veya تَخُطُّ عَلَى الْمَاءِ "suya yazı yazıyorsun" denir. "Senin bu yaptığın kömür olmayan yere üflemeye ve suya yazı yazmaya benzemektedir" anlamındaki bu cümlelerde muhatap, gerçekten üfleyen ve yazı yazan kişi yerine konmuştur.

Yine bir şeyi yapmamakta direten arkadaşını, her türlü yolu deneyerek ikna eden kişi hakkında مَا زَالَ يَفْتُلُ فِي الذِّرْوَةِ وَالْغَارِبِ "Hörgücün üstünü ve altını okşaya okşaya muradına erdi"[28] denir. Bu örnekte ısrar ederek dediğini yaptıran kişi, gerçekten hörgücün üstünü ve altını okşayan[29] kişi yerine konmuştur. Bu deyimin anlamı şudur: Bu kişi, arka-

daşına öyle yumuşak davranmıştır ki onun bu hali, serkeş devesinin yanına sokulup kaşıyarak ve hörgücünü okşayarak sakinleştiren kişinin halini andırmıştır. Bu deyim anlamca فُلَانٌ يُقَرِّدُ فُلَانًا "Falanca, falancanın kenelerini ayıklıyor" deyimine benzer. Bu deyim ile de şu kastedilir: "Ona öyle yumuşak davranıyor ki onun bu hali, devesinin yularını yakalayabilmek için, vücudundaki keneleri bulup temizleyerek onu sakinleştiren kişinin halini andırmaktadır." Arapların benzetilen fiili açıktan söylemeyip temsil kastıyla söyledikleri bütün sözler verdiğimiz bu örneklere benzer. Temsil yapmayı kastetmedikleri zaman ise lafızları eksiksiz kullanırlar.

[DOLAYLAMALI İFADELERİN DÜZ İFADEDEN ÜSTÜN OLUŞ SEBEPLERİ]

[Kinâye, istiâre ve temsil düz ifâdeden daha etkilidir]

[63] Bütün belâgatçiler, kinâyeli anlatımın, kinâyesiz anlatımdan (ifsâh); îmâlı anlatımın îmâsız anlatımdan (tasrih) daha etkili olduğu, istiârenin bir üstünlük ve güzellik taşıdığı ve mecazın gerçek anlatımdan (hakîkat) etkili olduğu konularında ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğu ana hatlarıyla bilinmekle birlikte, akıllı bir kişi, öğrenmek istediği her konuyu detaylarına varıncaya kadar öğrenmedikçe, enine boyuna düşünmedikçe rahat etmez ve şüphe ettiği ve takıldığı herhangi bir nokta kalsın istemez. Biz biliriz ki هُوَ طَوِيلُ النِّجَادِ "O, kını uzun biridir" ve هُوَ جَمُّ الرَّمَادِ "O, külü çok olan biridir" tarzındaki kinâyeli anlatımlar, düz anlatımlardan daha etkileyici ve güzeldir. "Bir aslan gördüm" sözü, "Yiğitlik, pek yüreklilik ve düşmanını yakalayıp ele geçirme bakımından aslandan farkı olmayan bir adam gördüm" sözünden daha üstündür. "Bir ileri, bir geri adım attığını öğrendim" cümlesi, "Falanca konuda kararsız kaldığını ve "çıkayım mı, çıkmayayım mı" diyerek bir ileri, bir geri adım atan kişi gibi olduğunu öğrendim" biçimindeki düz anlatımdan çok daha vurguludur. Bütün bunları hiç kuşku duymayacak kadar kesin biliriz. Ama yine de bunun sebebini öğrenmediğimiz ve

başkalarının bizi anlayacakları bir tarzda dile getiremediğimiz sürece içimiz rahat etmez. İşte şimdi bu konu üzerinde duracağız.

[64] Bilesin ki dolaylamalı anlatımların, zahiri üzere bırakılan (yani düz) anlatıma üstünlüğü ve daha vurgulu oldukları hususu, konuşanın, haberiyle iletmek istediği mananın kendisiyle değil, ifâde ediş tarzı ile ilgilidir.

Bunu biraz açalım: "Kinâyeli anlatım, kinâyesiz anlatımdan daha vurguludur" sözü, mananın özünde bir artış bulunduğu anlamında değil, ifâde tarzının daha etkili ve güçlü olduğu anlamındadır. Örneğin birinin konukseverliğinin "külü çok" diye ifâde edilmesi, onun daha çok konuksever olduğu anlamına gelmez. Aksine böyle diyerek onun konukseverliğini daha güçlü bir dille ifâde etmiş ve gür bir sesle iddia etmiş olur ve buna olan inancını vurgulamış olursun.

Yine "Aslan gördüm" sözünde, "Yiğitlik ve cesaret konusunda aslandan ayrılmayan bir adam gördüm" sözündekinden daha fazla bir benzerlik iddiası yoktur. Ama bu söz ile o kişinin aslanla eşit durumda olduğu iddiası vurgulu bir dille anlatılmıştır. Şu halde istiârenin, mananın özünde değil, sadece manayı ifâde ediş tarzında etkisi vardır.

[65] Temsil de böyle olup mananın özünde bir değişiklik yapmaz, ifâde ediş tarzını güzelleştirir. Belâgatçiler, "Dolaylamalı anlatımlar (kinâye, istiâre, temsil...) manaları seçkinleştirir ve dinleyenlerin beğenisini kazandırır ve değerini artırır" derler. Ama bu sözleriyle yiğitlik ve konukseverlik gibi tek tek kelime manalarını kastetmezler. Bu manaların, ait oldukları kişiye nispet edilmelerini kastederler.

[66] Bu, akıllı bir kişinin hep hatırda tutması gereken bir husustur. Bilmelidir ki bizim, belâgat ve fesâhat üzerine konuşurken tek tek kelimelerin manaları ile işimiz yoktur. Bizim amacımız, kelimelerin cümleye dönüşmesi ile meydana gelen hükümlerdir.

Hep duya geldiğin bu vurgululuk ve üstünlük ifâde edilen anlamda değil, onu ifâde ediş tarzındadır. İfade tarzının üstünlüğünün ise dolaylı anlatım türlerinin her birinde özel bir sebebi vardır. (Şimdi bu sebepler üzerinde duralım.)

Kinâyeli anlatım, kinâyesiz anlatımdan üstündür. Çünkü akıllı bir kişi kendi kendine düşündüğünde bilir ki bir niteliği, deliliyle birlikte ifâde etmek sade bir şekilde tek başına ifâde etmekten daha etkilidir.

Çünkü bir şey şüphe edilmeyecek ve haber verenin yanıldığı veya mecaza başvurduğu düşünülmeyecek kadar açık ve herkesin malumu olmadıkça, sırf onun delil ve şahidini zikretmekle yetinmezsin.

İstiarenin üstünlük sebebini ise şöyle açıklayabiliriz: "Aslan gördüm" diyen kişi, sözünü ettiği kişinin çok cesaretli olduğunu anlatmak için bir yol aramış ve onu, bu niteliği şüphe götürmez bir kesinlikte taşıyan başka bir şey yerine koymuştur. Şöyle ki kişinin aslan olması büyük bir cesarete sahip olmasını gerektirir. Çünkü bir aslanın ürkek olması ihtimali yok gibidir. İstiare yerine düz yoldan benzetme yaparak "Aslan gibi bir adam gördüm" dediğinde ise varlığı ile yokluğu mümkün olan bir şey gibi ifâde etmiş olursun. Dolayısıyla benzetmede gereklilik vurgusu yoktur. (Bu açıdan istiâreden ayrılır.)

Temsil de istiâre gibidir. "Bakıyorum da bir ileri, bir geri adım atıyorsun" dediğinde şaşkınlık ve kararsızlığı kesin ortaya koyan bir görünümü gerekli kılmış olursun. Dolayısıyla bu ifâde tarzı, zahiri üzere bırakarak 'Seni bu konuda kararsız görüyorum. Çıkayım mı, çıkmayayım mı' diyerek bir ileri bir geri adım atan birine benziyorsun" denilmekten çok daha vurguludur.

[İSTİAREDE ÖZGÜNLÜK]

Özgün istiâreler

[67] Bu anlatım türlerinden her birinin kendi içinde birbirine karşı üstünlük ve farklılıkları vardır. Yani bazı istiâreler yaygınlık kazandığı için herhangi bir özgünlüğü kalmamıştır. Bazı istiâreler ise ancak büyük şairlerin şiirlerinde bulunur ve bunları çok az sayıda kişi başarabilir. Örneğin şu beyitteki istiâre böyledir:

وَسَالَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحُ

Türkçesi: ve dereler, develerin boyunlarıyla birlikte aktı.[30]

Yani develer, çok hızlı yürüdüler, ama bu hız, öyle yumuşak ve akıcıydı ki develerin yürüyüşü, dere yatağındaki suyun akışını andırıyordu.

[68] Aşağıdaki beyitte geçen istiâre de güzellik ve derece yüksekliği bakımından bunun gibidir:

سَالَتْ عَلَيْهِ شِعَابُ الْحَيِّ حِينَ دَعَا أَنْصَارَهُ بِوُجُوهٍ كَالدَّنَانِيرِ

Türkçesi: Destekçilerini çağırınca, kabilenin kolları, dinarı andıran yüzlerle akıp geldiler.

Şair, sözünü ettiği kişinin kabilesince sözü dinlenen biri olduğunu, kabile üyelerinin onun yardımına koştuklarını, o, kabilesini savaş için veya bir sıkıntıya düştüğü için çağırdığında derhal gelip etrafını saracaklarını ve onların bu gelişlerinin oradan buradan akıp dökülerek vadiyi dolduran sel sularını andırdığını anlatmaktadır.

[69] Yezid b. Mesleme b. Abdülmelik'in aşağıdaki beyitlerinde de özgün bir istiâre bulunmaktadır. Ancak bunun özgünlüğü yukarıdakilerden farklıdır. Şair, bu beyitlerde atını anlatmakta ve onun eğitimli olduğunu ifâde etmektedir. At, o kadar eğitimlidir ki kendisi attan inip ipini eyer kaşına taksa geri dönünceye kadar yerinden kımıldamaz.

عَوَّدْتُهُ فِيمَا أَزُورُ حَبَائِبِي إِهْمَالَهُ وَكَذَاكَ كُلُّ مُخَاطِرِ

وَإِذَا احْتَبَى قَرَبُوسُهُ بِعِنَانِهِ عَلَكَ الشَّكِيمَ إِلَى انْصِرَافِ الزَّائِرِ

Türkçesi: Ben, sevgililerimi ziyaret ettiğimde atımı kendi halinde kalmaya alıştırmışımdır. Tehlikelerle yüzleşen herkese yakışan da budur. Eyer kaşı, dizginiyle ihtibâ ettiği (yani dizgini eğer kaşına geçirilip bırakıldığı) zaman o at, sahibi ziyaretinden dönünceye kadar bekleyip gemini geveler durur.[31]

Bu beyitteki özgünlük (garâbet), doğrudan benzetme ile ilgilidir. Şair, eyer kaşına takılı duran dizgini, ihtibâ halinde oturan -yani dizlerini dikerek oturup, arkadan büründüğü elbiseyi diz kapaklarına doğru getirip örten- kişinin diz kapağında örtülü olan elbiseye benzetmiştir.

[70] وَسَالَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحُ "ve dereler, develerin boyunlarıyla birlikte aktı" mısraındaki özgünlük ise böyle değildir.[32] Onun özgünlüğü, develerin hızlı ve akıcı bir şekilde yürümesi, derede akan suya benzetildiği için değildir. Çünkü bu, bilinen açık bir benzerliktir. Bu beytin incelik ve tatlılığı, ifâde ettiği bir hususiyettedir. Şöyle ki şair, "akma" eylemini, derelere ait kılmış, sonra onu بِ "bi" harf-i ceriyle geçişli kılarak, doğrudan بِالْمَطِيِّ "develerle" demek yerine, araya "boyunlar" sözcüğünü koyup بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ "develerin boyunlarıyla" demiştir.[33] Şâyet şa-

ir, وَسَالَتِ الْمَطِيُّ فِي الْأَبَاطِحِ "Develer, derelerde aktılar" deseydi beytin hiçbir özgünlüğü kalmazdı.

Diğer şiirdeki özgünlük de سَالَ "aktı" eyleminin anlamıyla ilgili olmayıp, عَلَى "alâ" ve بِـ "bi" harfleriyle geçişli kılınmasında ve شِعَابُ الْحَيِّ "kabilenin kolları"na nispet edilmesindedir. Bütün bunlar olmasa bu beyitte de bir güzellik bulunmazdı.

Burası, sözün inceldiği bir yerdir.

[71] Burada bazı özgün istiâre örneklerine yer verelim:

أَلْيَوْمُ يَوْمَانِ مُذْ غُيِّبْتَ عَنْ بَصَرِي نَفْسِي فِدَاؤُكَ مَا ذَنْبِي فَأَعْتَذِرُ
أُمْسِي وَأُصْبِحُ لَا أَلْقَاكَ وَا حَزَنَا لَقَدْ تَأَنَّقَ فِي مَكْرُوهِيَ الْقَدَرُ

Türkçesi: Sen gözümden kayboldun kaybolalı her günüm iki gün gibi oldu. Canım sana feda olsun. Nedir günahım? (Söyle ki) özür dileyeyim. Seninle karşılaşmadan sabahlıyor ve akşamlıyorum. Vay benim kederime! Belli ki felek, benim kötülüğümü özel olarak kurgulamış.

Sevvâr İbnü'l-Mudarrab'ın beytindeki şu istiâre de pek güzeldir:

بِعَرْضٍ تَنُوفَةٍ لِلرِّيحِ فِيهَا نَسِيمٌ لَا يَرُوعُ التُّرْبَ وَانِ

Türkçesi: Issız ve çorak bir yerde... Orada rüzgârın toprağı ürkütmeyen hafif bir esintisi vardır.

Bir bedeviye ait beyit:

وَلَرُبَّ خَصْمٍ جَاهِدِينَ ذَوِي شَذاً تَقْذِي صُدُورُهُمْ بِهِتْرٍ هَاتِرِ
لُدٍّ ظَأَرْتُهُمْ عَلَى مَا سَاءَهُمْ وَخَسَأْتُ بَاطِلَهُمْ بِحَقٍّ ظَاهِرِ

Türkçesi: Nice baş belası gayretli düşmanım vardır ki kalpleri çirkin sözlerle çapaklanır. Pervasızdırlar. Onları üzen şeylere karşı onlara çok merhametli davranmış ve bâtıllarını apaçık hakikat ile kovmuşumdur.

"Burada maksat "kovmuşumdur" lafzıdır."[34]

İbnü'l-Mu'tez'den bir beyit:

حَتَّى إِذَا عَرَفَ الصَّيْدَ الضَّارْ وَأَذِنَ الصُّبْحُ لَنَا فِي الْإِبْصَارْ

Türkçesi: Sonunda av köpeğimiz avını tanıdı ve sabah vakti, bizim görmemize izin verdi. (Yani sabah aydınlığı ile birlikte etrafımızı görür olduk.)

Etrafın görülememesi, geceden kaynaklanan bir engellenme olunca şair, sabahın girmesiyle birlikte etrafın görülebilir olmasını sabah tarafından verilmiş bir izin yerine koydu.

İbnü'l-Mu'tez'den bir diğer beyit:

بَخِيلٌ قَدْ بُلِيتُ بِهِ يَكُدُّ الْوَعْدَ بِالْحُجَجِ

Türkçesi: Öyle bir cimriye duçar oldum ki deliller sayarak vaadini bile esirger. (Yani vermek bir yana vaat etmemek için bile kırk dereden kırk su getirir.)

İbnü'l-Mu'tez'ten bir diğer beyit:

يُنَاجِينِي الْإِخْلَافَ مِنْ تَحْتِ مَطْلِهِ فَتَخْتَصِمُ الْآمَالُ وَالْيَأْسُ فِي صَدْرِي

Türkçesi: Borcunu geciktirmesinin altından (zararımı) telafi edeceğini fısıldar. Bunun üzerine içimde ümitler ve ümitsizlik tartışmaya girer.[35]

Câhız'ın naklettiği şu beyitteki istiâre de özgün istiâre türlerinin ilkinden olup son derece güzeldir:

لَقَدْ كُنْتَ فِي قَوْمٍ عَلَيْكَ أَشِحَّةٍ بِنَفْسِكَ إِلاَّ أَنَّ مَا طَاحَ طَائِحُ
يَوَدُّونَ لَوْ خَاطُوا عَلَيْكَ جُلُودَهُمْ وَلَا تَدْفَعُ الْمَوْتَ النُّفُوسُ الشَّحَائِحُ

Türkçesi: Sen öyle bir topluluk içindesin ki senin üzerine titrerler (canlarını sana siper ederler), engellenemez bir musibet (ölüm) gelmesi başka. İsterler ki kendi derilerini senin üzerine diksinler. Ne var ki, kendi canlarını siper edenler de ölüme mani olamaz.[36]

Beşşâr b. Bürd de şu şiirinde benzer bir istiâre kullanmıştır:

وَصَاحِبٍ كَالدُّمَّلِ الْمُمِدِّ حَمَلْتُهُ فِي رُقْعَةٍ مِنْ جِلْدِي

Türkçesi: İyileşmesi uzun süren büyük çıban gibi, derimin bir parçasında taşıdığım nice arkadaşım olmuştur.

[72] İstiare konusunun bir inceliği de şudur: Bir lafız farklı yerlerde istiâre edilir; ama bunlardan birinde, diğerlerinde bulunmayan bir tatlılık bulunur. Bunun için köprü anlamına gelen جِسْر lafzının istiâre edildiği birkaç kullanımı örnek verelim:

Ebû Temmâm'dan ı:

لَا يَطْمَعُ الْمَرْءُ أَنْ يَجْتَابَ لُجَّتَهُ بِالْقَوْلِ مَا لَمْ يَكُنْ جِسْراً لَهُ الْعَمَلُ

Türkçesi: Kişi, ameli kendisine köprü olmadıkça onun derin suyundan karşıya geçmeyi umamaz.

Ebû Temmâm'dan 2:

بَصُرْتَ بِالرَّاحَةِ الْعُظْمَى فَلَمْ تَرَهَا تُنَالُ إلاَّ عَلَى جِسْرٍ مِنَ التَّعَبِ

Türkçesi: En büyük rahatı gözünle gördün ve farkettin ki buna ancak meşakkat köprüsü üzerinden ulaşılabilir.

Bu iki beyit, karşılaştırıldığında ikinci beyitteki istiârenin ilkinden daha güzel olduğu görülür.

Bir de Rabîa er-Rakkî'den bir beyte yer verelim:

قُولِي نَعَمْ، وَ"نَعَمْ" إِنْ قُلْتِ وَاجِبَةٌ قَالَتْ: عَسَى، وَ"عَسَى" جَسْرٌ إِلَى نَعَمِ

Türkçesi: Evet, de. Söylersen "evet" demek onaylama anlamına gelir. Ama o "olabilir" dedi. (Varsın öyle desin) "Olabilir" demek de "evet" demeye bir köprüdür.

Bu beyitteki istiârenin de çok ince ve güzel olduğu ve gönlü çeldiği görülmektedir. Dolayısıyla çok üstün bir yere sahiptir.

[73] İstiareyi seçkinleştiren bir diğer önemli husus da şudur: Şair, farklı durumları birbirine katmayı ve kastettiği manayı ve benzerliği tamamlamayı amaçlayarak birkaç istiâreyi bir arada kullanır.

[İmri'il-Kays'tan iki beyit:]

[وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُولَهُ عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي]

فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ وَأَرْدَفَ أَعْجَازاً وَنَاءَ بِكَلْكَلِ

Türkçesi: Denizin dalgası gibi perdesini her taraftan yaymış ve beni sınamak için türlü türlü dertler içinde bırakmış olan karanlık gece, belini gerip gerisine kat kat kalçalar ekleyerek göğsünü alabildiğine öne çıkarınca (yani geçmek bilmeyince) ona (geceye) dedim ki: [Ey uzayıp giden gece! Aydınlan artık.][37]

Şair, önce gecenin gerilmiş bir beli olduğunu ifâde edince ardından arkasına kalçalar eklediğini ve son olarak da göğsünü ileri çıkarttığını söyledi. Böylece insanın gövdesinde bulunan bütün bölümleri tamamlayarak gece karanlığında kişinin önüne ve arkasına baktığında ya da gözünü yukarı çevirip baktığında göreceği şeye uygun bir betimleme yapmış oldu.[38]

[SÖZDİZİMİNİN MAHİYETİNE DAİR]

Sözdizimi ne demektir

[74] Bilinsin ki bu konuda sözdiziminin (nazım), ne olduğuna, bu terimle neyin kastedildiğine ve sözdiziminin üstünlüğünün bizim için ne ifâde ettiğine dair giriş mahiyetinde bir bilgi verilmeden açıklanması (ve dolayısıyla anlaşılması) mümkün olmayan bazı incelikler vardır. Dolayısıyla öncelikle bir ön bilgi vererek, sözdizimi için iddia edilen seçkinliğin kaynağının ne olduğunu, bunun nasıl gerçekleştiğini, sebeplerini ve gerektirici unsurlarını açıklamamız gerekmektedir.

Bütün âlimler, sözdizimine çok önem vermişler ve sözdizimi bulunmadığında konuşulan sözün, anlam bakımından ne kadar özgün olursa olsun herhangi bir üstünlük ve değer taşımayacağı ve sözdizimine uyulmadan söylenen sözün mükemmel olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Sözdizimi, kendi ekseni etrafında dönmeyi sağlayan sabit nokta (kutup) gibidir; bir binayı ayakta tutan direk gibidir. Böyle yüce ve önemli bir konuma sahip olan bir konu, elbette dikkat çekilmeyi ve ilgileri kendi tarafına yönlendirmeyi hak eder. Aklı başında bir insan, bir ilmin üstünlüğünü anlayabilecek ve buna dair delilleri derleyebilecek imkâna sahipse bundan yüz çevirip ilgilenmemeyi kendine yakıştırmaz ve kendi adına bir görüş sahibi olmayan, bir konuyu enine boyuna araştırmayan, kafasına takılan hususları çözmeye çalışmayan bir taklitçinin durumuna düşmeyi kendine yediremez. Çünkü o, bundan daha yüksek bir konuma çıkabilecek ve kendini böylesi taklitçilerden farklı kılabilecek yeterliğe sahiptir. Kuşkusuz (bu yeterliğe sahip olduğu halde kişinin) taklit yolunu seçip öyle yaşaması tam bir basiretsizlik ve ufuk darlığının göstergesidir.

Sözdizimi söz inşa edilirken nahiv kurallarının gözetilmesidir

[75] Bilesin ki sözdizimi, bir cümle kurarken kullanılacak olan kelimeleri nahiv ilminin gerektirdiği şekilde sıralamak, nahiv kurallarına

uymak ve nahiv ilminde belirlenmiş olan esasları koruyarak bunlardan hiçbirini çiğnememektir.

Sözdiziminin amacı, her bir nahiv konusu araştırılarak farklı ifâde yollarının (vücuh ve furûk) tespit edilmesidir. Buna nahvin farklı konularından bazı örnekler verelim:

a) Haberin[39] kullanıldığı başlıca cümle biçimleri şunlardır: 1) زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd gitmektedir" (mübtedân sonra zikredilen nekre isim), 2) زَيْدٌ يَنْطَلِقُ "Zeyd gidiyor (başkası değil)" (mübdetadan sonra zikredilen fiil), 3) يَنْطَلِقُ زَيْدٌ "Zeyd gidiyor" (cümle başında zikredilen fiil), 4) مُنْطَلِقٌ زَيْدٌ "Gitmektedir Zeyd" (mübtedâdan önce zikredilen nekre isim), 5) زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd, gitmekte olandır" (mübtedâdan sonra zikredilen marife isim), 6) اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ "Gitmekte olandır Zeyd" (mübtedâdan önce zikredilen marife isim), 7) زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd gitmekte olanın ta kendisidir" (mübtedâ ile marife haber arasına zamir-i fasıl girmesi), 8) زَيْدٌ هُوَ مُنْطَلِقٌ "Zeyd var ya o, gitmektedir" "mübtedâ ile nekre haber arasına zamir-i fasıl girmesi).

b) Başlıca şart ve ceza (şart cümlesi) cümlesi biçimleri şunlardır: 1) إِنْ تَخْرُجْ أَخْرُجْ "Çıkarsan çıkarım" (Şart ve ceza, şart edatından sonra muzâri fiil olarak kullanılmış) 2) إِنْ خَرَجْتَ خَرَجْتُ "Çıkarsan çıkarım" (Şart ve ceza, şart edatından sonra mazi fiil olarak kullanılmış), 3) إِنْ تَخْرُجْ فَأَنَا خَارِجٌ "Çıkarsan ben de çıkarım" (Şart edatından sonra şart muzâri fiil olarak, ceza ise isim cümlesi olarak kullanılmış), 4) أَنَا خَارِجٌ إِنْ خَرَجْتَ "Ben de çıkarım sen çıkarsan" (Şart edatı ve şart fiili isim cümlesinden sonra gelmiş), 5) أَنَا إِنْ خَرَجْتَ خَارِجٌ "Ben –şayet çıkarsan- çıkarım" (Şart edatı ile şart fiili mübtedâ ile haber arasına girmiş).

c) Başlıca hâl (durum zarfı) biçimleri şunlardır: 1) جَاءَنِي زَيْدٌ مُسْرِعاً "Zeyd bana koşarak geldi" (mansup bir isim olarak), 2) جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ "Zeyd bana koşarak geldi" (muzâri fiil olarak), 3) جَاءَنِي وَهُوَ مُسْرِعٌ "Bana koşarak geldi" (başında hâl vavı bulunan ve haberi türemiş isim olan bir isim cümlesi olarak), 4) جَاءَنِي وَهُوَ يُسْرِعُ "Bana koşarak geldi" (başında hal vavı bulunan ve haberi muzâri fiil olan bir isim cümlesi olarak), 5) جَاءَنِي وَقَدْ أَسْرَعَ (başında hal vavı ve قد edatı bulunan mazi çatılı bir fiil cümlesi olarak), 6) جَاءَنِي قَدْ أَسْرَعَ (hal vavı olmaksızın, başında قد edatı bulunan mazi çatılı bir fiil cümlesi olarak.)

Kelimeleri dizerek içinden geçeni ifâde etmek isteyen kişi, bu ve benzeri kullanımlardan her birinin hangisinin ne durumda kullanılacağını öğrenir ve yeri geldiğinde içinden geçeni o cümle biçimine döker.

Yine genel bir anlamı ifâde etmekte ortak olan; ama kendine özel bir anlamı da bulunan harfleri / edatları inceler ve her bir harfi, özel anlamı ile kullanır.[40] Örneğin مَا harfi, şimdiki zamanın olumsuzunda kullanılır. لاَ harfi, gelecek zamanın olumsuzunda kullanılır. إِنْ (-se) harfi, bir olay / eylem, gerçekleşme ve gerçekleşmeme ihtimallerini eşit derecede taşıyorsa kullanılır. Gerçekleşeceği kesin bilindiğinde ise إِذَا kullanılır. (Burada sayılan dört harften ilk ikisi olumsuz anlamında, son ikisi ise şart anlamında ortaktır. Ama görüldüğü gibi her birini diğerinden ayıran özel anlamları vardır.)

Yine cümleleri inceler ve hangi durumlarda cümleler arasında bağlaç kullanılmayacağını (fasl), hangi durumlarda kullanılacağını öğrenir. Bağlaç kullanılması gerekiyorsa وَ, فَ, ثُمَّ, أَوْ, لٰكِنْ ve بَلْ bağlaçlarının her birinin cümleye hangi anlamı katacağını ve hangi durumlardan bunlardan hangisini kullanması gerektiğini öğrenir.

Kelimeleri bazen marife, bazen nekre olarak kullanır. Kimi ögeler arasında yer değişikliği yaparak birini diğerinin önüne alır (takdim-tehir). Bazen hazif yapar (normalde söylemesi gereken bir kelimeye konuşmasında yer vermez), bazen söylediğini tekrarlar, bazen ismi söyler (ızhâr), bazen söylemeyip zamiriyle yetinir (ızmâr). Bütün bunları yer geldiğinde yapması ve doğru ve olması gereken şekilde kullanması gerekir.

[76] Sözdizimine izlenmesi gereken yol işte budur. Şu halde sözdizimi açısından doğru veya yanlış olarak değerlendirilen ve sözdizimi kapsamına giren her şey, esasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamla (me'âni'n-nahv) ilgili olup ya bu kurallara uygun ve yerinde kullanılmış ya da kurallar çiğnenerek yanlış kullanılmıştır. Sonuç olarak bir sözdiziminin doğruluğuna veya yanlışlığına veya bir sözdizimin üstün nitelik taşıdığını dair bir yargı ile karşılaştığımızda sözü edilen doğruluk, yanlışlık ve üstünlük niteliğinin nahiv kurallarıyla ve dilbilgisinin konularından biriyle doğrudan ilişkili olduğunu görürüz.

[77] Buraya kadar söylediklerimiz sözdizimine bir kuşbakışıdır. Bunları araştırmaya devam ettiğin sürece konuyu kafanda daha iyi can-

landırırsın, söylediğimizin doğruluğuna dair kanaatin artar ve gittikçe daha fazla güvenirsin. Sözdizimi konusunda kimin bir şeyler söylemesini istesen bu söylediklerimizi tamamen veya kısmen kabul ettiğini ve bilsin veya bilmesin bu doğrultuda şeyler söylediğini göreceksin. Anlatmaya çalıştığımız şeyin ne olduğunu ortaya koyma hususunda şimdilik sana şu yeter: Belâgatçiler, şimdi sıralayacağımız şu beyitlerde sözdiziminin bozuk olduğunu söylemişlerdir[41]:

Farazdak'tan bir beyit:

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إلاَّ مُمَلَّكاً أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

Türkçesi: İnsanlar içinde onun hayatta olan bir benzeri daha yoktur. Ancak bir saltanat sahibi vardır ki onun annesinin babası kendinin babasıdır.[42]

Mütenebbi'den bir beyit:

وَلِذَا اسْمُ أَغْطِيَةِ الْعُيُونِ جُفُونُهَا مِنْ أَنَّهَا عَمَلَ السُّيُوفِ عَوَامِلُ

Türkçesi: Gözkapaklarının altında saklanan gözler kılıç gibi tesirli olduğu için gözlerin kapağının adı cefn[43] olmuştur.

Mütenebbi'den bir diğer beyit:

اَلطِّيبُ أَنْتَ إِذَا أَصَابَكَ طِيبُهُ وَالْمَاءُ أَنْتَ إِذَا اغْتَسَلْتَ الْغَاسِلُ

Türkçesi: Güzel kokusu sana değdiğinde güzel koku sensin. "Yıkandığında yıkayan su da sensin.[44]

Mütenebbi'den bir diğer beyit:

وَفَاؤُكُمَا كَالرَّبْعِ أَشْجَاهُ طَاسِمُهُ بِأَنْ تُسْعِدَا وَالدَّمْعُ أَشْفَاهُ سَاجِمُهُ

Türkçesi: Bana yardım etme sözünüzü tutmanız, şuna benzer: Bir evin en üzen yanı yıkıntısıdır. Gözyaşının en şifa vereni ise durmak bilmeyenidir.[45]

Ebû Temmâm'dan bir beyit:

ثَانِيهِ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ وَلَمْ يَكُنْ كَاثْنَيْنِ ثَانٍ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ

Türkçesi: O (Bâbek), gökyüzünde (yani darağacında) onun (Mâziyâr'ın) ikincisidir. Ama o, mağaradaki ikinin ikincisi olmamıştır." (Yani şairin sözünü ettiği kişiler, yergiyi hak eden bir konuda ikili olmuşlardır, Hz. Muhammed ve Ebû Bekir gibi, fazileti / övgüyü gerektiren bir konuda değil.)[46]

Ebû Temmâm'dan bir diğer beyit:

يَدِي لِمَنْ شَاءَ رَهْنٌ لَمْ يَذُقْ جُرَعاً مِنْ رَاحَتَيْكَ دَرَى مَا الصَّابُ وَالْعَسَلُ

Türkçesi: Senin avuçlarından birkaç yudum tatmayan kişi sütleğen ile balın ne olduğunu bilirse elim dileyenin elinde rehindir (onunla anlaşır ve alışveriş yaparım).[47]

Belâgatçilerin sözdizimini bozuk buldukları ve yanlış cümle kuruluşundan (su-i telif) dolayı eleştirdikleri bu ve benzeri şiirlerde, bozukluk, şairin nahiv kuralına uymaması, takdim-tehirleri ve hazifleri yerinde yapmaması ve isim zikretmesi gereken yerde zamirini kullanması gibi sebeplerden kaynaklanır. Sözdiziminin bozukluk sebebinin nahiv kurallarına uymamak olduğu ortaya çıktığına göre doğruluk sebebinin de nahiv kurallarına uygunluk olduğu anlaşılır. Dolayısıyla bir sözün doğruluk ve yanlışlığı nahiv ilmi ile tespit edildiğine göre üstünlük ve seçkinliğine dair bir yargıda bulunmanın yolu da bu olmalıdır. Şu halde sözdizimi, cümlenin ögelerini bu ilmin gerektirdiği anlam ve hükümler doğrultusunda sıralama çabasından öte bir şey değildir.

Doğruya ileten yegâne Allah'tır.

Sözdiziminin güzelliğini gösteren bazı beyitlerden örnekler

[78] Bütün bunları öğrendiğine göre şimdi belâgatçiler tarafından güzel bulunan, üstünlüğüne şahitlik edilen ve -ince bir mana taşımak, hikmet ve edep içermek, istiâreli ve cinaslı olmak gibi sözdizimiyle ilgili olmayan sebeplerden dolayı değil de,- sırf sözdiziminden dolayı beğenilen şiir ve şiir dışı metinleri araştır ve bunlar üzerinde biraz kafa yor. Bir huzur bulup içinin kıpırdadığını hissediyor ve okuduğun bu sözleri beğendiğini düşünüyorsan duyduğun bu huzurun neden kaynaklandığını ve ne zaman belirdiğini tespit etmeye çalış. O zaman göreceksin ki benim sana söylediğim şey gerçeğin ta kendisidir.

Örneğin Buhturî'nin şu şiirine bir bak:

بَلَوْنَا ضَرَائِبَ مَنْ قَدْ نَرَى فَمَا إِنْ رَأَيْنَا لِفَتْحٍ ضَرِيبَا
هُوَ الْمَرْءُ أَبْدَتْ لَهُ الْحَادِثَا تُ عَزْماً وَشِيكاً وَرَأْياً صَلِيبَا
تَنَقَّلَ فِي خُلُقَيْ سُؤْدَدٍ سَمَاحاً مُرَجًّى وَبَأْساً مَهِيبَا

فَكَالسَّيْفِ إِنْ جِئْتَهُ صَارِخاً وَكَالْبَحْرِ إِنْ جِئْتَهُ مُسْتَثِيبَا

Türkçesi: Gördüklerimizin huylarını sınadık; ama Feth (b. Hakan')a denk kimseyi göremedik. O öyle biridir ki olaylar onun derhal karar verebilen ve sağlam görüş ortaya koyabilen biri olduğunu ortaya koymuştur. O iki yüce haslet arasında gidip gelir: bazen beklenen cömertlik, bazen korkulan güç. Nara atarak gelirsen kılıç gibidir, bahşiş beklentisi içinde gelirsen deniz gibidir.

Bu şiiri beğendiysen ve içinde hoş bir kıpırtı olduysa bunun sebebinin ne olabileceği üzerine dikkatlice düşün. Sebebin şundan başkası olmadığını göreceksin: Şair, takdim ve tehirler yaptı, kelimelerin kimisini marife, kimisini nekre yaptı. Bazen bir anlamı farklı lafızlarla tekrarladı. Özetle nahiv ilminin gerektirdiği farklı kullanım yollarını aradı ve her seçiminde doğruyu bularak seçkinliği gerektiren bir dereceye yükseldi.

Örneğin bu beyitlerde ilk çarpıcı ifâde هُوَ الْمَرْءُ أَبْدَتْ لَهُ الْحَادِثَاتُ "O öyle biridir ki olaylar onun özelliklerini ortaya çıkarmıştır" sözüdür. Sonra تَنَقَّلَ فِي خُلُقَيْ سُؤْدَدٍ "İki yüce haslet arasında gidip gelmiştir" ifâdesidir ki burada سُؤْدَد kelimesini nekre olarak kullanıp خُلُقَيْ kelimesini ona muzâf (tamlanan) kılmıştır. Sonra فَكَالسَّيْفِ sözüdür ki burada da atıf için ف harfini kullanmış ve mübtedâyı hazfetmiştir. Çünkü mana her hâlükarda فَهُوَ كَالسَّيْفِ "O, kılıç gibidir" biçimindedir (yani mübtedâ, bilindiği için zikrine gerek görülmemiştir.) Sonra وَكَالْبَحْرِ "ve deniz gibi" diyerek ك harfini tekrar etmiş ve her iki benzetmeye birer şart cümlesi eklemiştir. Sonra her bir şart için özel bir durum (hâl) belirleyerek ilkinde صَارِخاً, ikincisinde مُسْتَثِيباً demiştir. Benim burada saydıklarım ve bu kapsama girecek hususlar dışında sözdizimine ilişkin herhangi bir güzellik göremezsin. Bunu iyi kavra.

[79] Söylediklerimizi daha net bir şekilde görmek istersen İbrahim İbnü'l-Abbas'ın şu şiirini incele:[48]

فَلَوْ إِذْ نَبَا دَهْرٌ وَأُنْكِرَ صَاحِبٌ وَسُلِّطَ أَعْدَاءٌ وَغَابَ نَصِيرُ
تَكُونُ عَنِ الْأَهْوَازِ دَارِي بِنَجْوَةٍ وَلٰكِنْ مَقَادِيرٌ جَرَتْ وَأُمُورُ
وَإِنِّي لَأَرْجُو بَعْدَ هٰذَا مُحَمَّداً لِأَفْضَلِ مَا يُرْجَى أَخٌ وَوَزِيرُ

Türkçesi: Zaman yoldan çıkıp, arkadaş tanınmaz olup, düşmanlar başa musallat olup, yardım edecek kimse kalmayınca keşke sen

Ehvaz'dan, benim yurdumdan uzak olsaydın! Ama neylersin ki kader böyleymiş. Bütün bunlardan sonra ben Muhammed'den, bir kardeş ve vezirden istenebilecek en üstün şeyi istiyorum.

Bu şiirdeki ifâdenin de ne kadar tatlı, güzel ve parlak olduğunu görüyorsun. Bunun sebebini araştırdığında bu tatlılığının şu sebeplerden kaynaklandığını göreceksin: 1) فَلَوْ تَكُونُ عَنِ الْأَهْوَازِ بِنَجْوَةٍ إِذْ نَبَا دَهْرٌ demek yerine, إِذْ نَبَا zarf öbeğini, âmili olan تَكُونُ'nün önüne almak, 2) كَانَ yerine تَكُونُ fiilini kullanmak, 3) فَلَوْ إِذْ نَبَا الدَّهْرُ demek yerine دَهْرٌ kelimesini nekre olarak kullanmak ve bu ifâdeye atfedilen ifâdelerde de nekre tercihini sürdürmek, 4) وَأَنْكَرْتَ صَاحِباً demek yerine وَأُنْكِرَ صَاحِبٌ demek.

İlk iki beyitte sana saydıklarımdan başka, sözdizimini güzel kılan herhangi bir husus göremezsin. Saydıklarım ise görüldüğü gibi tamamen nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardır. Sözdizimine bağlandığını gördüğün diğer bütün üstünlük ve güzellikler de böyle (olup doğrudan nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlarla ilişkili)dir.

SÖZDİZİMİNİN ÜSTÜNLÜĞÜ KASTEDİLEN ANLAMA GÖREDİR

Sözdiziminin güzel yanları

[80] Sözdiziminin, nahvin anlamlarına ve farklı ifâde yollarına bağlı olduğu anlaşıldığına göre bilinsin ki sözü edilen farklı ifâde yolları pek çok olup durulacak bir sınırı yoktur. Yine bilinsin ki üstünlük, sözdiziminin kendisinden değil, sözle ifâde edilmek istenen anlamlardan ve bu anlamların birbirine göre aldığı konum ve kullanım biçiminden kaynaklanır.

Bunu biraz açıklayalım: تَنَقَّلَ فِي خُلُقَيْ سُؤْدَدٍ mısraındaki سُؤْدَد lafzının[49] ve فَلَوْ إِذْ نَبَا دَهْرٌ mısraındaki دَهْرٌ lafzının nekre olarak kullanımını beğenmiş olmamız bunu her yerde ve her kelimede beğeneceğimiz anlamına gelmez. Yine وَأُنْكِرَ صَاحِبٌ ifâdesindeki[50] edilgen anlatımı güzel bulmuş olmamız gördüğümüz her yerde güzel bulacağımız anlamına gelmez. Üstünlük ve seçkinlik, kullanılan yer ile ve kastedilen anlamla ilgilidir. Bu anlamlar, nakış ve resimler yapmak için kullanılan boyalara

benzer. Bir nakkaş, dokuduğu kumaşın neresinde, ne kadar, nasıl bir karışım ve hangi sıra ile kullanacağını düşünerek ve isabetli seçimler yaparak diğerlerinin başaramadığı bir işçilik çıkarır. Bundan dolayı onun işçiliği daha fazla beğeni kazanır ve daha özgün olur. Sözdizimini ortaya çıkaran nahiv anlamlarını ve farklı ifâde yollarını arayarak birini tercih etmek konusunda iki şairin birbirine karşı konumu da böyledir.

Sözdiziminin niteliği

[81] Öyle sözler vardır ki -bir resimdeki boya parçaları gibi-, ancak cümleler birbirine eklenip biraz çoğaldığı zaman diziminde bir seçkinlik ve güzellik olduğunu fark edersin. Bundan dolayı böyle bir sözün sahibini, şiirinden bir kesiti tamamlayıp birkaç beyit okumadan hemen göklere çıkartıp şiirde üstadlık pâyesi vermezsin. Yukarıda Buhturî'den naklettiğim beyitler kalitesindeki şiirler bu türdendir.

Öyle sözler de vardır ki duyar duymaz çarpılırsın, güzelliği ile gözünü ve gönlünü doldurur. Söyleyen kişinin ustalığını tek bir beyitte görür ve onun büyük bir şair olduğuna tanıklık edersin. Beytin kime ait olduğunu bilmesen bile bir usta işi olduğunu, büyük bir şairin dilinden döküldüğünü bilirsin. Bu türden şiirler öyledir ki duyduğun zaman elini derhal üzerine koyarak "İşte bu!" dersin. Böyle olan şiir, en üstün şiirdir, övgüye değer sözdür, çok seçkin bir tarzdır. Bu tarz ifâdeleri ancak doğuştan şairlik yeteneğine sahip olup ilham alan usta şairlerin şiirlerinde bulabilirsin.

[82] Bunu daha iyi anlamak için birkaç kasidenin incelenmesi, hatta bir şiir divanı ayıklanarak birkaç beytin derlenmesi gerekir.

Buna birkaç şiirden örnek verelim.

1) Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid'in İran'da zafer kazandığını haber alınca (Ziyad b. Hanzala et-Temimî'ye ait olan) şu şiiri okudu:

تَمَنَّانَا لِيَلْقَانَا بِقَوْمٍ تَخَالُ بَيَاضَ لَأْمِهِمُ السَّرَابَا
فَقَدْ لَاقَيْتَنَا فَرَأَيْتَ حَرْباً عَوَاناً تَمْنَعُ الشَّيْخَ الشَّرَابَا

Türkçesi: Temenni etti ki bizimle karşılaştığında öyle bir toplulukla karşılaşmış olsun ki zırhlarının beyazlığını serap sanırsın (yani düşmanlar bizim kolay lokma olduğumuzu sandılar.) Bak işte bizimle karşılaş-

tın ve yaşlı adamın su içmesine engel olan (yutkunamadığı yani şaşkına döndüğü) başa baş bir savaş gördün.

فَقَدْ لَاقَيْتَنَا فَرَأَيْتَ حَرْباً mısraındaki فَ harfinin kullanımına dikkat et.

2) Abbas İbnü'l-Ahnef'ten bir beyit:

قَالُوا خُرَاسَانُ أَقْصَى مَا يُرَادُ بِنَا ثُمَّ الْقُفُولُ فَقَدْ جِئْنَا خُرَاسَانَا

Türkçesi: Varacağımız yerin son noktası Horasan'dır, sonra geri dönülecek" dediler. İşte geldik Horasan'a, [ne duruyoruz, dönsek ya!][51]

Bu beyitte فَ harfinin ve öncesindeki ثُمَّ harfinin kullanımına dikkat et.

3) İbnü'd-Dümeyne'den birkaç beyit:

أَبِيني أَفِي يُمْنَى يَدَيْكِ جَعَلْتِنِي فَأَفْرَحَ أَمْ صَيَّرْتِنِي فِي شِمَالِكِ
أَبِيتُ كَأَنِّي بَيْنَ شِقَّيْنِ مِنْ عَصاً حِذَارَ الرَّدَى أَوْ خِيفَةً مِنْ زِيَالِكِ
تَعَالَلْتِ كَيْ أَشْجَى وَمَا بِكِ عِلَّةٌ تُرِيدِينَ قَتْلِي قَدْ ظَفِرْتِ بِذَلِكِ

Türkçesi: [Malik'in kızı!] söylesene beni sağ eline mi koydun, böyleyse sevineyim, yoksa sol eline mi aldın. Bir sopanın iki ucu arasındaymış gibi geceliyorum: bir yanda ölüm tehlikesi, bir yanda senden ayrılık korkusu. Hiç hastalığın yokken sırf ben üzüleyim diye hasta göründün. Beni [kahrımdan] öldürmek istiyorsun sen. E, ne diyeyim becerdin işte.[52]

تُرِيدِينَ قَتْلِي قَدْ ظَفِرْتِ بِذَلِكِ mısraının nasıl bağlaçla öncesine bağlanmayıp ayrıldığına (fasl ve istinaf) bak.

4) Ebû Hafs eş-Şıtranci'nin, Harun Reşid'in kız kardeşi Uleyye'nin ağzıyla söylediği ve bu yüzden Harun Reşit tarafından azar yediği şu beyitlere bak.

لَوْ كَانَ يَمْنَعُ حُسْنُ الْفِعْلِ صَاحِبَهُ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَهُ ذَنْبٌ إِلَى أَحَدِ
كَانَتْ عُلَيَّةُ أَبْرَى النَّاسِ كُلِّهِمُ مِنْ أَنْ تُكَافَا بِسُوءٍ آخِرَ الْأَبَدِ
[مَا لِي إِذَا غِبْتُ لَمْ أُذْكَرْ بِوَاحِدَةٍ وَإِنْ سَقِمْتُ فَطَالَ السُّقْمُ لَمْ أُعَدِ]
مَا أَعْجَبَ الشَّيْءَ تَرْجُوهُ فَتُحْرَمُهُ قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُ أَنِّي قَدْ مَلَأْتُ يَدِي

Türkçesi: Davranış güzelliği, sahibinin, insanlara karşı kabahat işlemesine engel olsaydı Uleyye, sonsuza dek kötülükle karşılık verilmekten en uzak kişi olurdu.[53] [Niye ben gözden kaybolduğumda kimse beni

hatırlamıyor ve hastalanıp uzun süre hasta kaldığımda hiç ziyaret edenim olmuyor.] Kişinin beklediği şeyden mahrum kalması ne tuhaf şeydir. Ben de elimi doldurduğumu sanıyordum (ama yanılmışım).

قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُ ifâdesine ve şairin istinaf yaptığı (yani öncesine atfetmediği) yere bak.

5) Ebû Duâd'ın şiirinden bir kesit:

وَلَقَدْ أَغْتَدِي يُدَافِعُ رُكْنِي أَحْوَذِيٌّ ذُو مَيْعَةٍ إِضْرِيجُ
سَلْهَبٌ شَرْجَبٌ كَأَنَّ رِمَاحاً حَمَلَتْهُ وَفِي السَّرَاةِ دُمُوجُ

Türkçesi: Âdeta kayar gibi hızlı koşan, çok terleyen, iri cüsseli, mızraklar kendisine gebe kalmış gibi düzgün bacaklı ve sırtı dümdüz olan yörük bir at üzerinde erkenden yola çıkarım.

كَأَنَّ رِمَاحاً حَمَلَتْهُ ifâdesinde رِمَاحاً lafzının nekre olarak kullanımı üzerine düşün.

6) İbnü'l-Bevvab'a ait bir şiir:

أَتَيْتُكَ عَائِذاً بِكَ مِنْ لَكَ لَمَّا ضَاقَتِ الْحِيَلْ
وَصَيَّرَنِي هَوَاكَ وَبِي لِحَيْنِي يُضْرَبُ الْمَثَلْ
فَإِنْ سَلِمَتْ لَكُمْ نَفْسِي فَمَا لَاقَيْتُهُ جَلَلْ
وَإِنْ قَتَلَ الْهَوَى رَجُلاً فَإِنِّي ذٰلِكَ الرَّجُلْ

Türkçesi: Hiçbir çarem kalmayınca senden yine sana sığınarak kapına geldim. Aşkım beni bir hale koydu ki eridiğim için dillere düştüm. Canım sizin için hayatta kaldıysa da duçar kaldığım musibet çok büyüktür. Şayet aşk birini öldürdüyse işte ben o adamım.

فَإِنِّي ذٰلِكَ الرَّجُلُ ifâdesindeki işaret ve الرَّجُل lafzının marife olarak kullanılması üzerine düşün.

7) Abdüssamed'in şiirinden bir kesit:

مُكْتَئِبٌ ذُو كَبِدٍ حَرَّي تَبْكِي عَلَيْهِ مُقْلَةٌ عَبْرَى
يَرْفَعُ يُمْنَاهُ إِلَى رَبِّهِ يَدْعُو وَفَوْقَ الْكَبِدِ الْيُسْرَى

Türkçesi: Mahzundur, yanık bir ciğeri vardır, bir göz durmadan onun için ağlar. Sağ elini kaldırır ve Rabbine dua eder, sol eli ise ciğerinin üzerindedir.

يَدْعُو lafzı ve kullanıldığı yer üzerine düşün.

8) Cerir'den iki beyit:

لِمَنِ الدِّيَارُ بِبُرْقَةِ الرَّوْحَانِ إِذْ لَا نَبِيعُ زَمَانَنَا بِزَمَانِ
صَدَعَ الْغَوَانِي إِذْ رَمَيْنَ فُؤَادَهُ صَدْعَ الزُّجَاجَةِ مَا لِذَاكَ تَدَانِ

Türkçesi: Bürkatü'r-Ravhân'daki yerler kime aittir? Çünkü biz zamanımızı başka bir zamana satmayız (değişmeyiz)... Güzel kadınlar, (ok) atınca onun kalbini cam kırar gibi kırdılar. Bunun onarması da[54] yoktur ki.

مَا لِذَاكَ تَدَانِي lafzı ve atıf harfiyle öncesine bağlanmaması üzerine düşün.

Basiretli, sözün özünü bilen, duygulu ve belâgatin inceliklerinden haberdar olan kişiye bu beyitler okunduğunda veya kendisi okuduğunda her bir beyitten işaret ettiğim yere hemen parmağını koyup hayran kalır.

AYNI KURALA BAĞLI OLAN AMA İNCE BİR İŞÇİLİĞİ OLAN SÖZDİZİMLERİ

Sözdizimindeki ince işçiliğe dair birkaç örnek

[**83**] Bilinen manaların aramak konusunda ince bir bakışı gerektiren ve ifâde yolu pek açık olmayan temel konulardan biri de sözün parçalarının bir olup birbiri içine girmesi ve ikincinin birinciyle bağlantısının güçlenmesidir. Genel bir ifâdeyle, konuşan kişinin, sözün bütün parçalarını zihninde bir defada belirlemesi gerekir. Hani bina ustası sağ eliyle bir yere, sol eliyle diğer yere (taş) koyarken üçüncü ve dördüncü taşı koyacağı yerleri de görür ve sırası gelince onları da koyar. Bu nitelikteki bir işin çerçevesini belirleyecek bir sınır ve kuşatacak bir kanun yoktur. İşte söz inşa eden kişinin durumu da bina ustası gibi olup, bunun çok farklı yolları vardır.

1. Bu yollardan biri, şart ve ceza cümleciklerindeki iki manayı eşleştirmektir (müzavece). Buna Buhturi'nin şiirinden iki örnek verelim:

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِيَ الْهَوَى أَصَاخَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

Türkçesi: Birisi (aşkıma) yasak koyup aşkım bu yasağa karşı koymakta direttikçe (sevgili de), laf taşıyanların sözüne aldanıp benden ayrı kalmakta diretiyor.[55]

إِذَا اخْتَرَبَتْ يَوْماً فَفَاضَتْ دِمَاؤُهَا تَذَكَّرَتِ الْقُرْبَى فَفَاضَتْ دُمُوعُهَا

Türkçesi: (O süvariler) bir gün birbirleriyle savaşıp kanları aktığında aralarındaki soy yakınlığını hatırlayarak gözyaşları akar (yani herkes kendi yakınını öldürdüğünü hatırlayıp ağlar).[56]

2) Bir diğer yol da Süleyman b. Davud el-Kudâ'î'nin şu iki beytindeki gibidir (mukâbele):

فَبَيْنَا الْمَرْءُ فِي عَلْيَاءَ أَهْوَى وَمُنْحَطٌّ أُتِيحَ لَهُ اعْتِلَاءُ
وَبَيْنَا نِعْمَةٌ إِذْ حَالَ بُؤْسٌ وَبُؤْسٌ إِذْ تَعَقَّبَهُ ثَرَاءُ

Türkçesi: Kişi, yukarıdayken bakarsın düşüvermiş, aşağıda olana ise bakarsın yükselme fırsatı çıkmış. Kişi nimet içindeyken bakarsın araya sıkıntı girivermiş, bakarsın sıkıntının ardından zenginlik gelmiş.

3) İfade yollarından bir diğeri ise Küseyyir (Azze)'nin şu beytindeki gibidir (temsilî teşbih):

وَإِنِّي وَتَهْيَامِي بِعَزَّةَ بَعْدَمَا تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّتِ
لَكَالْمُرْتَجِي ظِلَّ الْغَمَامَةِ كُلَّمَا تَبَوَّأَ مِنْهَا لِلْمَقِيلِ اضْمَحَلَّتِ

Türkçesi: Ben ve Azze'ye olan delicesine aşkım, ben ve o, aramızdaki (sevgiden) sıyrılıp uzaklaştıktan sonra, buluttan gölge uman kişiye benzer. Ne zaman kestirmek için bir gölgeye yerleşse bulut, hemen dağılıverir.

Buhturi'nin şu beyti de böyledir:

لَعَمْرُكَ إِنَّا وَالزَّمَانُ كَمَا جَنَتْ عَلَى الْأَضْعَفِ الْمَوْهُونِ عَادِيَةُ الْأَقْوَى

Türkçesi: Yemin ederim ki bizimle zaman arasındaki ilişki, güçlü ve haksız olanın zayıf ve güçsüz olana karşı işlediği cinayet gibidir.

4. Bir diğer ifâde yolu da taksimdir. Bunun en özel yolu da önce taksim edip sonra (ortak bir noktada) birleştirmektir.[57] Hassân b. Sâbit'in şu şiiri buna örnektir:

قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا ضَرُّوا عَدُوَّهُمْ أَوْ حَاوَلُوا النَّفْعَ فِي أَشْيَاعِهِمْ نَفَعُوا
سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ غَيْرُ مُحْدَثَةٍ إِنَّ الْخَلَائِقَ فَاعْلَمْ شَرُّهَا الْبِدَعُ

Türkçesi: Onlar öyle bir kavimdir ki savaştıklarında düşmanlarına zarar verirler, kendi adamlarına fayda vermek istediklerinde bunu da yaparlar. Bu, onlarda sonradan kazanılmış olmayan fıtrî bir huydur. Bilesin ki huyların en kötüleri sonradan kazanılanlardır.[58]

Taksim ederek birleştirmenin en güzel örneklerinden biri de şu şiirdir:

لَوْ أَنَّ مَا أَنْتُمْ فِيهِ يَدُومُ لَكُمْ ظَنَنْتُ مَا أَنَا فِيهِ دَائِماً أَبَدَا
لٰكِنْ رَأَيْتُ اللَّيَالِيَ غَيْرَ تَارِكَةٍ مَا سَرَّ مِنْ حَادِثٍ أَوْ سَاءَ مُطَّرِدَا
فَقَدْ سَكَنْتُ إِلَى أَنِّي وَأَنَّكُمُو سَنَسْتَجِدُّ خِلَافَ الْحَالَتَيْنِ غَدَا

Türkçesi: Sizin içinde bulunduğunuz hal devam edecek olsaydı ben de kendi halimin hep böyle devam edeceğini sanırdım. Ama gördüm ki geceler, olayların sevindirenlerini de, üzenlerini de tekdüze bırakmıyor. O zaman şundan emin oldum ki ben de, siz de yarın içinde bulunduğumuz hallerin tam tersine sahip olacağız (yani rollerimizi değişeceğiz).

سَنَسْتَجِدُّ خِلَافَ الْحَالَتَيْنِ غَداً "yarın içinde bulunduğumuz hallerin tam tersine sahip olacağız" ifâdesiyle, taksim ederek birleştirme (cem' mea't-taksim) sanatı ince bir dille icra edilmiş, sonuca ulaşılırken فَقَدْ سَكَنْتُ إِلَى أَنِّي وَأَنَّكُمُوا "o zaman emin oldum ki ben de, siz de..." ifâdesinin güzel bir şekilde araya sokulmasıyla bu incelik daha da artmıştır.

[84] Söz inşasındaki bu tarzı; yani sözün bütün parçalarının zihinde bir defada belirlenmesiyle ilgili bu üslubu öğrendiğine göre bilesin ki en yüksek üslup ve en büyük kapı budur. Bir sözü seçkin kılan bundan daha büyük bir üslup bulamazsın.

Özgünlük taşıyan, düşüncenin iyice inceldiği ve her şairin icrasına muktedir olamadığı sanatlardan biri de iki şeyin iki şeye benzetildiği (çoklu benzetme) meşhur beyitlerdir. Buna da birkaç örnek verelim:

İmri'il-Kays'tan bir beyit:

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْباً وَيَابِساً لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

Türkçesi: (Tavşancıl kuşunun) yuvasındaki taze ve bayat kuş yürekleri, hünnap ve çürük hurmaya benzer.[59]

Farazdak'tan bir beyit:

وَالشَّيْبُ يَنْهَضُ فِي الشَّبَابِ كَأَنَّهُ لَيْلٌ يَصِيحُ بِجَانِبَيْهِ نَهَارُ

Türkçesi: Gündüzün, iki ucunda öttüğü gece misali, gençlikte de erkence saça ak düştüğü olur.[60]

Beşşar (b. Bürd)'den bir beyit:

كَأَنَّ مُثَارَ النَّقْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنَا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهْ

Türkçesi: Başlarımızın üstünde toz uçuşması ve kılıçlarımız, yıldızları birer birer dökülen geceye benzer.[61]

Bu konuda yukarıda zikrettiğimiz bütün örneklerden daha çarpıcı olan bir beyit de şudur:

وَإِنَّا وَمَا تُلْقِي لَنَا إِنْ هَجَوْتَنَا لَكَالْبَحْرِ مَهْمَا يُلْقَ فِي الْبَحْرِ يَغْرَقِ

Türkçesi: Biz ve -şayet bizi hicvedersen- senin bize attığın iftiralar deniz gibiyiz. Denize ne atılırsa batıp gider.

Bu beyit, öncekilerden daha çarpıcıdır. Çünkü şairin ifâde tarzı daha ince ve kapalıdır ve benzetilenlerin ve kendisine benzetilenlerin birbiri ile ilişkilendirilme yolu daha özgündür.

Sözdiziminden değil, anlamından dolayı seçkinleşen bazı örnekler

[85] Bazı sözlerin, üzerinde düşünüldüğü zaman, söyleyeni tarafından özel bir tasarlamaya gerek duyulmaksızın kendiliğinden dizildiği görülür. Böyle sözler, kelimelerin birbirine eklenmesi bakımından, dağınık halde bulunmamaktan başka bir amaç gözetilmeksizin incilerin bir ipe rastgele dizilmesine benzer. Ya da kişinin, dizerken özel bir biçim verme gayesi gütmeksizin, sırf bakıldığında toplu halde görülsün diye bazı şeyleri düzenlemesine benzer. Bu, ifâde etmek istediğin anlam, lafızları benzerlerine atfetmekten başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayacağın bir anlam olduğu zaman söz konusudur. Buna bazı örnekler verelim:

1) Câhız'dan:

جَنَّبَكَ اللهُ الشُّبْهَةَ، وَعَصَمَكَ مِنَ الْحَيْرَةِ، وَجَعَلَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْمَعْرِفَةِ نَسَباً، وَبَيْنَ الصِّدْقِ سَبَباً، وَحَبَّبَ إِلَيْكَ التَّثَبُّتَ، وَزَيَّنَ فِي عَيْنِكَ الْإِنْصَافَ، وَأَذَاقَكَ حَلَاوَةَ التُّقْوَى، وَأَشْعَرَ قَلْبَكَ عِزَّ الْحَقِّ، وَأَوْدَعَ صَدْرَكَ بَرْدَ الْيَقِينِ، وَطَرَدَ عَنْكَ ذُلَّ الْيَأْسِ،وَعَرَّفَكَ مَا فِي الْبَاطِلِ مِنَ الذِّلَّةِ وَمَا فِي الْجَهْلِ مِنَ الْقِلَّةِ.

Türkçesi: Allah, seni şüpheden uzak tutsun; seni şaşkınlıktan korusun; seninle bilgi arasında bir nesep (bağlantı), seninle doğruluk arasında da bir sebep meydana getirsin. Ölçülü davranmayı sana sevdirsin, insaflı olmayı gözüne güzel göstersin, takvanın tadını aldırsın, kalbine doğrunun (gerçeğin) yüceliğini duyursun, göğsüne yakînin (kesin bilginin) serinliğini koysun, ümitsizlik zilletini senden kovsun, bâtıldaki aşağılığı ve cahillikteki hiçliği (azlığı) sana tanıtsın.

2) Bir diğer söz:

لِلّٰهِ دَرُّ خَطِيبٍ قَامَ عِنْدَكَ، يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! مَا أَفْصَحَ لِسَانَهُ، وَأَحْسَنَ بَيَانَهُ، وَأَمْضَى جَنَانَهُ، وَأَبَلَّ رِيقَهُ، وَأَسْهَلَ طَرِيقَهُ!

Türkçesi: Ey müminlerin emiri! Senin huzurunda kalkıp konuşan bu kişi ne hatipmiş! Dili ne kadar fasih! Açıklaması ne güzel! Ne etkileyici bir gönlü var! Ne akıcı dili var! Ne kolay ifâde tarzı var!

3) Nâbiğa'dan, övgü içeren secili bir söz:

أَيُفَاخِرُكَ الْمَلِكُ اللَّخْمِي. فَوَاللهِ لَقَفَاكَ خَيْرٌ مِنْ وَجْهِهِ، وَلَشِمَالُكَ خَيْرٌ مِنْ يَمِينِهِ، وَلَأَخْمَصُكَ خَيْرٌ مِنْ رَأْسِهِ، وَلَخَطَؤُكَ خَيْرٌ مِنْ صَوَابِهِ، وَلَعِيُّكَ خَيْرٌ مِنْ كَلَامِهِ، وَلَخَدَمُكَ خَيْرٌ مِنْ قَوْمِهِ.

Türkçesi: Lahm kabilesinden olan bu kral (Hire kralı), sana karşı kendini mi övüyor? Allah'a yemin olsun ki senin ensen onun yüzünden daha hayırlıdır, senin solun onun sağından daha hayırlıdır, senin ayağının altı onun başından hayırlıdır, senin yanlışın onun doğrusundan hayırlıdır, senin kekemeliğin onun konuşmasından hayırlıdır, senin hizmetçilerin onun seçkin adamlarından hayırlıdır.

4) Bir edibin, dili anlatan sözü:

اَللِّسَانُ أَدَاةٌ يَظْهَرُ بِهَا حُسْنُ الْبَيَانِ، وَظَاهِرٌ يُخْبِرُ عَنِ الضَّمِيرِ، وَشَاهِدٌ يُنْبِئُكَ عَنْ غَائِبٍ، وَحَاكِمٌ يُفْصَلُ بِهِ الْخِطَابُ، وَوَاعِظٌ يَنْهَى عَنِ الْقَبِيحِ، وَمُزَيِّنٌ يَدْعُو إِلَى الْحَسَنِ، وَزَارِعٌ يَحْرُثُ الْمَوَدَّةَ، وَحَاصِدٌ يَحْصُدُ الضَّغِينَةَ، وَمُلْهٍ يُونِقُ الْأَسْمَاعَ.

Türkçesi: Dil, güzel açıklamanın kendisiyle ortaya çıktığı bir araç; içtekini haber veren bir dış; bilinmeyen hakkında bilgilendiren bir şahit; anlaşmazlığı sona erdiren bir hâkim; çirkini yasaklayan bir vaiz; güzele çağıran bir süsleyici; sevgi eken bir çiftçi; kin biçen bir hasatçı ve kulakların hoşuna giden bir eğlencedir.

Bu türden sözler için söz konusu olabilecek bir seçkinlik, ancak anlamları veya lafızları bakımından olabilir, sözdizimi ve kelimelerin sıralaması bakımından değil. Çünkü bir işçilik, seçim serbestîsi ve doğru ifâde tarzını bulabilmek gibi bir husus bulunmadığı sürece bir üstünlükten / seçkinlikten söz edilemez.

[86] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Bunlar, doğru bir üslupla söylenmiş, kusursuz birer söz değiller midir? Bir sözün doğru yönlerinin artması bir üstünlük sebebi sayılmaz mı?

Bu soruya şöyle cevap veririz: Böyle bir doğruluktan söz ediyorsak bu doğruluk üstünlük sebebi sayılmaz. Çünkü bizim konumuz, doğru konuşmak, kural hatasından kaçınmak ve i'râb hatası yapmamak değildir ki bu anlamdaki doğruluğu dikkate alalım. Bizim konumuz, ince bir düşünce ve keskin bir bakışla başarılabilecek bazı incelik ve hususlardır. Dolayısıyla bir sözün kullanıldığı yer seçkin olmadıkça ve herkesin başarabileceği bir sıradanlıktan uzak olmadıkça doğru (yani gramer hatası yapmadan) konuşmanın bizim açımızdan pek değeri yoktur. Üstelik hata yapmamak, özü itibarıyla "hatayı bilinçi olarak terk etmiş" olmayı gerektirmez ki kaçınmak için özel bir düşünmeye, keskin bir zekâya ve uyanıklığa ihtiyaç duyulsun.

Bu, dikkat edilmesi ve önem verilmesi gereken bir konudur. Sözler birbiriyle karşılaştırılınca her birinin nasıl inşa edildiği tespit edilir. Sonra kullanım biçimleri birbirine katılarak benzer sözler birbiriyle karşılaştılır ve sanatın, incelenen sözün lafzı ile mi, yoksa sözdizimi ile mi ilgili olduğu hususunda bir karar verilir.

Üstünlüğün lafızda mı, yoksa sözdiziminde mi olduğu konusundaki kafa karışıklığı

[87] Bilinmelidir ki bu, yani sözün seçkinliğinin lafızla mı, yoksa sözdizimi ile mi ilgili olduğu konusu çok hata edilen bir konudur. Birilerinin, güzel görülmesi gereken noktayı tespitte yanılarak bir sözü güzel bulduğu hep görülegelmiştir. Bu tür bir yanılgı ile lafız, sahip olmadığı bir nitelik kazanabilir. Bazen de bir sözün hem lafzı, hem sözdizimi güzel olduğu halde yanılgı ile güzelliğin sözdiziminden değil, tamamen lafızdan kaynaklandığı zannedilir.

[88] Bunun için İbnü'l-Mu'tezz'in şu beytini örnek verelim:

وَإِنِّي عَلَى إِشْفَاقِ عَيْنِي مِنَ الْعِدَى لَتَجْمَحُ مِنِّي نَظْرَةٌ ثُمَّ أُطْرِقُ

Türkçesi: Gözüm düşmanlardan korkar; ama yine de önce benden hırçın (huysuz / dik) bir bakış belirir, sonra başımı yere yıkarım. (yani korksam önce korktuğumu belli etmez, dayılanırım.)

İlk bakışta bu beyitteki güzellik ve zerafetin, bakışın hırçınlıkla nitelenmesinden kaynaklandığını sanırsın. Hâlbuki böyle olmayıp, güzelliğin gerçek sebepleri şunlardır: Şair, sözüne إِنِّي diyerek başlamış ve bundan dolayı haberin başına لَ getirerek لَتَجْمَحُ demiştir. Sonra مِنِّي demiştir. (Yani "önce hırçın bir bakış atarım" diyerek eylemi kendine ait kılmak yerine, bu bakışın kendi isteği dışında gerçekleştiğini ifâde etmek için "benden hırçın bir bakış belirir" demiştir.) Sonra النَّظْرَةُ diye marife olarak kullanmak yerine nekre olarak kullanmıştır. Sonra ثُمَّ أُطْرِقُ diyerek "sonra" bağlacını tercih etmiştir. Bütün bu incelikleri destekleyen bir incelik daha vardır. إِنَّ harfinin ismiyle haberi arasına عَلَى إِشْفَاقِ عَيْنِي مِنَ الْعِدَى ara cümlesi girmiştir.

[89] Bu konuda daha güzel bir örnek istersen o zaman daha önce değindiğimiz şu beyti incele:

سَالَتْ عَلَيْهِ شِعَابُ الْحَيِّ حِينَ دَعَا أَنْصَارَهُ بِوُجُوهٍ كَالدَّنَانِيرِ

Türkçesi: Destekçilerini çağırınca, kabilenin kolları, dinarı andıran yüzlerle akıp geldiler.

Görüyorsun ki istiârenin pek ince ve özgün olmasına rağmen, beytin bu derece güzel olması, şairin yaptığı bir takdim-tehirden (kelimelerin yerini değiştirmeden) kaynaklanmıştır. Bu takdim-tehirin yardım ve desteği ile istiâreli anlatım daha da tatlanmıştır. Bu söylediğimden kuşku duyuyorsan beyitteki harf-i cer ile mecrûrunu ve zarfı, şairin kullandığı yerden kaldırarak beyti " سَالَتْ شِعَابُ الْحَيِّ بِوُجُوهٍ كَالدَّنَانِيرِ عَلَيْهِ حِينَ دَعَا أَنْصَارَهُ" biçimine dönüştür ve nasıl olduğuna bir bak. Güzellikten eser kalmadığını ve şiirin özgün halini okuduğunda aldığın tadı alamadığını göreceksin.

[90] Özetle şunları söyleyebiliriz: Kimi sözlerin güzelliği sözdiziminde değil, lafzındadır, kiminiņki lafzında değil, sözdizimindedir, kimi sözler ise her iki açıdan da güzeldir. Problem de bu üçüncüsüyle ilgili olup, genellikle bu türden sözlerin güzellik sebebini tespitte hata edilir. Sözdizimine haksızlık edilip görmezden gelinerek gözler tama-

men lafza yönlendirilir ve hem sözdiziminden, hem lafızdan kaynaklanan sözdiziminin sadece lafza ait olduğu söylenir. "İstiare ile ilgili öyle konular vardır ki sözdiziminin ne olup olmadığı bilinmeden açıklanması mümkün değildir" derken işte bunu kastediyordum.

İstiâre ancak sözdizimi güzelse üstünlük sebebi olabilir

[91] Bunun çok ince ve gizli olduğu örneklerden biri şudur: Belâgatçiler, وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً *"Baş ak saç ile tutuştu"* (Meryem, 4) âyetinden söz edince âyetteki istiâreye değinmenin ötesine geçmezler, üstünlüğü sadece bu istiâreye ait kılarlar ve üstünlüğü gerektiren başka bir husus bulunduğunu düşünmezler. Söylediklerine baktığında bunu görürsün. Hâlbuki durum böyle değildir. Bu sözün seçkinliği ve duyduğunda kişiyi etkileyen şey, yalnızca içerdiği istiâre değildir. Bunun gerçek sebebi şudur: Bu cümlede, eylem bir şeye isnat edilmiştir; ama esasında, o şeyin **sebebi**ne (yani onunla ilgili olan başka bir şeye) aittir. Eylemin isnat edildiği şey, fâil olarak merfu olur, sonra anlam itibarıyla eylemin gerçek fâili olan şey fiil ve fâilden sonra mansup olarak zikredilir ve birinci şeye yapılan isnadın esasında bu ikinci şeyden dolayı olduğunu ve iki şey arasında bulunan ilişkiden dolayı eylemin birinci isme nispet edildiğini açıklar. Buna birkaç örnek zikredelim: 1) طَابَ زَيْدٌ نَفْساً "Zeyd, gönülce hoş oldu / Zeyd'in gönlü hoş oldu", 2) قَرَّ عَمْرٌو عَيْناً "Amr, gözce aydın oldu / Amr'ın gözü aydın oldu", 3) تَصَبَّبَ عَرَقاً "Terce döküldü / ter döktü / ter boşaldı", 4) كَرُمَ أَصْلاً "Kökence şerefli oldu / soylu oldu", 5) حَسُنَ وَجْهاً "Yüzce güzel oldu / yüzü güzel oldu". Bu vb. cümlelerde eylemin, ait olduğu şeye nispet edilmek yerine, onunla ilgili olan başka bir şeye nispet edildiğini görürsün.[62]

Çünkü biz biliyoruz ki اِشْتَعَلَ "tutuşmak" eylemi, lafız açısından başa ait ise de, anlam bakımından, ak saça aittir. Yine diğer örneklerdeki fiiller "Zeyd ve Amr" gibi fâillere isnat edilseler de esasında "hoş olmak", gönle aittir; "aydın olmak" göze aittir; "boşalmak" tere aittir. Ayetin seçkinliğinin, böyle bir ifâde tarzının benimsenmesinden ileri geldiğini şöyle bir deneme ile anlayabilirsin: Bu ifâde tarzını bırakıp lafzı, doğrudan gerçek fâiline ait kıl ve وَاشْتَعَلَ شَيْبُ الرَّأْسِ "başın ak saçı tutuştu" veya اِشْتَعَلَ الشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ "baştaki ak saç tutuştu" de ve düşün.

Ayetin özgün ifâdesindeki güzelliği ve ihtişamı bulabiliyor musun? Ayetin ifâdesinden etkilendiğin gibi etkileniyor musun?

[92] Burada şöyle bir itiraz olabilir: اِشْتَعَلَ "tutuştu" fiili, saça ak düştüğünü anlatmak için böyle bir yolla istiâre edilince neden seçkinlik sebebi olmuştur? Bu ifâde tarzını diğerinden bu derece ayıran / üstün kılan husus nedir?

Bunun sebebi şudur: Bu kullanım, başa ak düştüğünü –ki birinci derecede kastedilen anlam budur- ifâde etmesi yanında genelliği de ifâde eder. Yani saçın sadece bir bölümüne ak düşmeyip her tarafını kaplamış ve saçta siyah tel ya hiç kalmamış ya da dikkate alınmayacak derecede az kalmıştır. Cümle, اِشْتَعَلَ شَيْبُ الرَّأْسِ "Başın ak saçı tutuştu" veya اِشْتَعَلَ الشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ "baştaki ak saç tutuştu" şekillerinde kurulduğu zaman bu anlamı ifâde etmez. Bu cümlelerin ifâde edebileceği en çok şey, saçın bazı tellerinin ağarmış olduğudur. Buna örnek olarak şöyle bir cümle verebiliriz: اِشْتَعَلَ الْبَيْتُ نَاراً "ev yangın ile tutuştu / her tarafı yandı"[63] dediğimizde yangının evin sağına, soluna, ortasına sıçradığını, yani her yanının yanmakta olduğunu anlatmış oluruz. اِشْتَعَلَتِ النَّارُ فِي الْبَيْتِ "Evde ateş tutuştu" cümlesi ise bunu ifâde etmez. İfade edeceği en çok şey, eve ateş düştüğü ve bir tarafının yanmakta olduğudur. Evin tamamını kapladığı hususu ise bu lafızdan çıkarılamaz.

[93] Kur'an-ı Kerim'deki buna benzer bir diğer ifâde ise وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً "*...Yeri de pınar pınar fışırtmıştık*" (Kamer, 12) âyetidir. Esasında fışkırma fiili, (yere değil), pınarlara yöneliktir, ama lafız bakımından yere ait kılınmıştır. Nitekim burada da tutuşma fiili başa ait kılınmıştır. Bu kullanım ile her iki fiil de genellik anlamı kazanmıştır. Şöyle ki sanki yer baştan ayağa pınar olmuş ve her yerinden su fışkırmaktadır. Lafız, zahiri üzere bırakılsa ve وَفَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ "yerin pınarlarını fışkırttık" veya وَفَجَّرْنَا الْعُيُونَ فِي الْأَرْضِ "Yeryüzündeki pınarları fışkırttık" denseydi bu anlamı ifâde etmeyecek ve yeryüzünün farklı bölgelerinde zaten var olan pınarlardan su fışkırdığı (gibi sıradan bir şey) anlaşılacaktı.

İlk ayette sözdizimi açısından bir özellik daha bulunmaktadır. Şöyle ki الرَّأْس lafzı belirtme öneki olan "el-" ile marife kılınmış ve söyleyişte bir tamlama (izâfet) bulunmadığı halde tamlama anlamı kazandırılmıştır. Âyetin ifâdesini üstün kılan niteliklerden biri de budur. وَاشْتَعَلَ رَأْسِي

"Başım tutuştu" diyerek tamlamayı telaffuz edecek olsaydı ifâdenin güzelliği az da olsa kaybolurdu.

[94] Bu konuyu daha iyi anlaman ve söylediğimin doğruluğuna iyice kani olman için sana bu ifâde tarzı ile kullanılmış bir istiâre örneği daha vereceğim.

Bir bedeviye ait olan şu beyit pek güzeldir:

اَللَّيْلُ دَاجٍ كَنَفَا جِلْبَابِهِ وَالْبَيْنُ مَحْجُورٌ عَلَى غُرَابِهِ

Türkçesi: Gece karadır elbisesinin iki ucu. Ve ayrılık... kısıtlanmıştır onun kargası.[64]

Bu şiirdeki ifâde tatlılığı sadece "gecenin elbisesi olduğu" ve "karganın kısıtlandığı" ifâdesinden kaynaklanmış değildir. Sözdiziminde yaptığı bazı değişiklerin de bunda etkisi vardır. Şöyle ki beyit incelendiğinde şunlar görülecektir: اللَّيْل lafzı mübtedâdır (özne). دَاجٍ lafzı, (görünüşte) اللَّيْل lafzının haberi ise de (anlam bakımından) kendisinden sonra gelen كَنَفَا lafzına ait bir fiildir. جِلْبَاب lafzı, geceye dönen bir zamirin tamlananıdır (muzâf). İkinci mısrada الْبَيْن lafzı mübtedâ olup, مَحْجُور lafzı onun haberi yapılmıştır. Ayrıca şair, ikinci mısrada edilgen yapıyı tercih etmiştir. Bunu şu açıklar: غُرَابُ الْبَيْنِ مَحْجُورٌ عَلَيْهِ "ayrılık kargası kısıtlıdır" veya قَدْ حُجِرَ عَلَى غُرَابِ الْبَيْنِ "ayrılık kargası kısıtlanmıştır" denilse sözdeki bu tatlılık kalmaz. Yine قَدْ دَجَا كَنَفَا جِلْبَابِ اللَّيْلِ "Gecenin giysininin iki ucu karardı" denilse sözün hiçbir özgünlüğü kalmaz.

[95] Bu konuda eşine az rastlanır örneklerden biri de Mütenebbi'nin şu beytidir:

غَصَبَ الدَّهْرَ وَالْمُلُوكَ عَلَيْهَا فَبَنَاهَا فِي وَجْنَةِ الدَّهْرِ خَالَا

Türkçesi: Zamanı ve kralları onun üzerinde gasbetti ve onu zamanın elmacık kemiği üzerine bir benek olarak inşa etti.[65]

İlk bakışta sanırsın ki bu beyitteki güzellik, zamana elmacık kemiği ait kılınmasından ve inşa edilen kalenin bu elmacık kemiğinde bir benek kılınmasından ibarettir. Ama işin özü böyle değildir. Şiiri güzel kılan husus, cümlenin görüldüğü şekilde kurulmuş olmasıdır. Şöyle ki şair, خَالاً lafzını, بَنَى fiilinden hal (durum zarfı) olarak mansup söylemiştir. Nitekim şair bunun yerine وَهِيَ خَالٌ فِي وَجْنَةِ الدَّهْرِ "o kale, zamanın el-

macık kemiğinde bir benektir" deseydi şiirdekinden farklı bir anlatım biçimi bulmaz mıydık?

İbnü'l-Mu'tez'in şu beyti de buna benzemektedir:

يَا مِسْكَةَ الْعَطَّارِ وَخَالَ وَجْهِ النَّهَارِ

Türkçesi: Ey attarın güzel kokusu! Gündüzün yüzünün beneği!

Bu beyitteki ifâde tatlılığı, خال lafzının istiâre edilmiş olmasında değil, izâfetten sonra yapılan izâfettedir (yani anlatılmak istenenin, zincirleme isim tamlaması ile anlatılmış olmasındadır.) Çünkü belli ki şair, يَا خَالاً فِي وَجْهِ النَّهَارِ "ey gündüzün yüzündeki benek!" veya يَا مَنْ هُوَ خَالٌ فِي وَجْهِ النَّهَارِ "ey gündüzün yüzünde benek olan kişi!" deseydi sözünün hiçbir özgünlüğü kalmayacaktı.

[Zincirleme isim tamlamalarının dile ağır geldiği hususu]

[96] Bu türden olan kimi kullanımlar yani (zincirleme isim tamlamaları) bazen de sözün beğenilmemesine yol açar. Nitekim Sahib [b. Abbâd], "İçiçe girmiş izâfetlerden kaçın. Çünkü bu güzel olmaz." dedikten sonra bunun, hicivde başvurulan bir tarz olduğunu söyler. Örneğin şu beyitte böyledir:

يَا عَلِيَّ بْنَ حَمْزَةَ بْنِ عُمَارَةَ أَنْتَ وَاللهِ ثَلْجَةٌ فِي خِيَارَهْ

"Ey Umare'nin oğlu Hamza'nın oğlu Ali! Vallahi! Sen, [öyle soğuk kalpli birisin ki] hıyar içindeki kar gibisin."[66]

Sık kullanılması halinde zincirleme isim tamlamasının dile ağır geleceği hususu şüphe götürmez; ama uygun yer ve zamanda kullanılması durumunda güzel olur ve ifâdeyi tatlılaştırır.

Zincirleme isim tamlamasının yakıştığı kullanımlara İbnü'l-Mu'tezz'in şu beyti örnek verilebilir:

وَظَلَّتْ تُدِيرُ الرَّاحَ أَيْدِي جَآذِرٍ عِتَاقِ دَنَانِيرِ الْوُجُوهِ مِلَاحِ

Türkçesi: Altınyüzlü alımlı ceylanların elleri kadehleri gezdirip durdu.[67]

[Ebû Osman Saîd b. Hâşim] el-Halidî'nin, bir kölesini anlattığı şu şiirinde de zincirleme isim tamlamasının kullanımı pek güzeldir.

وَيَعْرِفُ الشِّعْرَ مِثْلَ مَعْرِفَتِي وَهُوَ عَلَى أَنْ يَزِيدَ مُجْتَهِدُ
وَصَيْرَفِيُّ الْقَرِيضِ وَزَّانُ دِينَارِ الْمَـ ـعَانِي الدِّقَاقِ مُنْتَقِدُ

Türkçesi: Şiiri benim kadar bilir, beni geçmek için de gayret gösterir. Şiirin kuyumcusudur, ince manalar dinarının tartıcısı ve şiir eleştiricisidir.

Ebu Temmam'ın şu beyti de böyledir:

خُذْهَا ابْنَةَ الْفِكْرِ الْمُهَذَّبِ فِي الدُّجَى وَاللَّيْلُ أَسْوَدُ رُقْعَةِ الْجِلْبَابِ

Türkçesi: Bunu karanlıkta düzenlenmiş bir düşünce ürünü olarak al. Gece ki elbisenin kumaşının en kara yeridir.

[97] Mütenebbi'nin şu beytinde zincirleme isim tamlaması, sözdiziminden dolayı daha da güzelleşmiştir:

وَقَيَّدْتُ نَفْسِي فِي ذَرَاكَ مَحَبَّةً وَمَنْ وَجَدَ الْإِحْسَانَ قَيْداً تَقَيَّدَا

Türkçesi: Ben kendimi senin gölgende sevgiye bağladım. İyiliği bir bağ olarak gören kişi bağlanır.

Bu beyitteki istiâre özü bakımından yaygın ve çoklarının bildiği bir istiâredir. Halktan herhangi biri, birinin kendisine iyiliği dokunup onun yanından ayrılmama kararı verince قَدْ قَيَّدَنِي بِكَثْرَةِ إِحْسَانِهِ إِلَيَّ وَجَمِيلِ فِعْلِهِ مَعِي حَتَّى صَارَتْ نَفْسِي لَا تُطَاوِعُنِي عَلَى الْخُرُوجِ مِنْ عِنْدِهِ "İyilikleriyle beni bağladı. Bundan dolayı yanından ayrılmak konusunda nefsim benim sözümü tutmuyor" diyebilir. Yukarıdaki beytin güzelliği ise, şairin tercih ettiği sözdiziminden dolayıdır.

TAKDİM VE TEHİR

Kelimelerin kural gereği bulunması gereken yerden oynatılması

[98] Bu konu, çok faydalı, birçok güzelliği içeren, söz üzerinde tasarrufta bulunmaya imkân veren ve sınırları çok geniş olan bir konudur. Her zaman sana özgün bir ifâdenin kapısını açar ve anlatımda güzel bir üslup bulmanı sağlar. Nice şiiri dinlemekten zevk alır ve güzelliğinden

çok etkilenirsin. Sonra araştırınca bir şey öne alındığı (takdim) ve bir lafız olması gereken yerden başka bir yere taşındığı için beğendiğini fark edersin.

[Takdimin iki yolu]

[99] Bilesin ki bir şeyin takdimi iki yoldan biriyle olur:

a) **Tehir niyetiyle yapıldığı söylenen takdim:** Bu, bir lafız takdim edilmekle birlikte, ögelerin normal dizilişindeki hükmü, aynen korunan / değiştirilmeyen takdimdir. Buna şu örnekler verilebilir: a) مُنْطَلِقٌ زَيْدٌ "gitmektedir Zeyd" cümlesindeki gibi, haberin mübtedâdan öne alınması, b) ضَرَبَ عَمْراً زَيْدٌ cümlesindeki gibi, mef'ûlün fâilden öne alınması. Bilinmektedir ki bu örneklerdeki مُنْطَلِقٌ ve عَمْراً lafızları, bulunmaları gereken yerden öne alınmakla önceden sahip oldukları nitelikleri kaybetmemişlerdir. Yani مُنْطَلِقٌ lafzı takdim edilmiş olsa da mübtedânın haberidir ve merfudur. عَمْراً lafzı takdim edilse de mef'ûldur ve bu sebeple mansuptur. Nitekim tehir edilseler (yani normal öge sıralamasındaki yerlerinde bırakılsalar) hükümleri yine böyle olacaktı.

b) **Tehir niyetiyle yapılmayan takdim:** Bu durumda lafız bir hükümden başka bir hükme taşınır, türündeki ögeler arasından başka bir öge grubuna alınır ve başka bir i'râp verilir. Şöyle ki her biri hem mübtedâ, hem haber olmaya ihtimalli iki isimden bir cümle kurulacağı zaman bazen biri, bazen diğeri öne alınır. Örneğin زَيْدٌ ve الْمُنْطَلِقُ lafızları ile bir cümle kuracağımız zaman bazen زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd gitmekte olandır" deriz. Bazen de اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ "Gitmekte olan, Zeyd'dir" deriz. Burada اَلْمُنْطَلِقُ lafzı, sonra zikredilmesi durumunda sahip olacağı hükümde bırakılarak öne alınmış değildir. Yani öne alındığında yine ilk kullanımdaki gibi mübtedânın haberi olmaz. Aksine ilk cümlede haber olarak kullanılmış iken ikincisinde mübtedâya dönüşmüştür. Yine زَيْد lafzı, ilk cümledeki gibi mübtedâ olarak aynen sona alınmış değildir. Aksine mübtedâ iken habere dönüşmüştür.[68]

Şu örnek bunu daha iyi açıklamaktadır: ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i dövdüm" cümlesini زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ "Zeyd var ya onu dövdüm" biçimine dönüştürdüğümüzde ikinci cümledeki زَيْدٌ, kendisinden sonraki fiilin mef'ûlü olarak ve mansupluğu korunarak takdim edilmez. Aksine takdim edilince mübtedâya dönüşüp merfu olur. Zamiri kendisinden sonraki fiile

mef'ûl olur ve fiil mübtedânın haberi konumunda bulunur. Şimdi ana hatlarıyla yaptığımız bu taksimi biraz açalım:

Takdim, ilkece öne alınan şeye önem verildiğini ifâde eder

[100] Bilesin ki Araplar, bir şeyi diğerinden öne alırken (bir ögeye) önem vermek ve özen göstermekten (inayet ve ihtimam) başka bir prensibe bağlı kalmamışlardır. *el-Kitab* müellifi (Sibeveyh) fâil ve mef'ûl konularını anlatırken "Görünen o ki fâil ve mef'ûlün her ikisi de önemli olmakla birlikte Araplar daha çok önem verdikleri şeyi takdim ederler" demiş; ama herhangi bir örnek vermemiştir.

Nahivciler, şöyle demişlerdir: Sibeveyh'in bu sözü şu anlama gelir: Kişi bazen, bir fiilin belirli bir kişi üzerinde gerçekleştiğini anlatmak ister, fiili yapanı ise önemsemez. Diyelim ki bir haricî, bozgunculuk yapmış ve birçok kişiyi sıkıntıya soktu; bu yüzden de insanlar onu öldürmek istiyorlar ve kimin öldüreceği ise hiç önemli değil. Bu Hâricîyi biri öldürüp başka biri bunu diğerlerine bildirmek istediğinde اَلْخَارِجِيَ lafzını öne alarak قَتَلَ الْخَارِجِيَ زَيْدٌ "Hâricîyi Zeyd öldürdü" der. قَتَلَ زَيْدٌ الْخَارِجِيَ "Zeyd Hâricîyi öldürdü" demez. Çünkü haber veren bilir ki Hâricîyi öldüren kişinin Zeyd olduğunu bilmekte insanlar için özel bir yarar yoktur. Dolayısıyla onun adının geçmesini önemsemezler, zikredilmesini beklemezler ve bunu duyunca sevinmezler. Yine bilir ki insanların bir an önce gerçekleşmesini bekledikleri şey bozgunculuk çıkaran Hâricînin öldürülmesi ve kendilerinin onun şerrinden bir an önce kurtulmalarıdır.

Nahivciler devamla şöyle dediler: Başkasını öldürmesi beklenmeyen zararsız bir kişi, birini öldürse ve duyan kişi, bunu başkalarına bildirmek istese öldüreni öne alarak قَتَلَ زَيْدٌ رَجُلاً "Zeyd birini öldürdü" der. Çünkü bu öldürme eylemiyle ilgili olarak onu ve diğer insanları ilgilendiren husus enderliği ve beklenmezliğidir. Belli ki bu, öldürülen kişiye rastlaması bakımından ender ve beklenmez değildir. Buradaki beklenmezlik, öldürme eylemini gerçekleştiren kişi açısındandır.

Nahivcilerin bu açıklaması çok güzeldir. Ama takdim bulunan her cümlede takdimi gerektiren anlamın tespit edilmesi ve takdim edilen

ögenin neden önemli olduğunun yukarıdaki örneklerdeki gibi açıklanması gerekir.

"Önem verildiği için takdim edildi" biçimindeki bir açıklama yeterli değildir

[101] Kimileri, takdim edilen ögeye neden önem verildiği ve daha mühim olduğu belirtilmeksizin "bu lafız kendisine önem verildiği (inayet) ya da mühim olduğu için takdim edildi" denilmesinin yeterli olduğunu sanıyorlar. Bu yüzden takdim ve tehir konusunu küçümseyip gereken önemi vermiyorlar. Hatta bunların çoğu, bir metindeki takdim-tehir üzerine eğilip bu konuda düşünmenin gereksiz bir çaba olduğunu düşünüyorlar. Sahibini bundan daha fazla küçük düşüren bir zan / yanılgı göremezsin.

[102] Böylelerinin nahivle ilgili diğer konulardaki tavırları da farklı değildir. Hazif (lafzı cümleden düşürme), tekrar, izhâr (zahir isim zikretme), ızmâr (ismin yerine zamirini zikretme), fasl (cümleleri bağlaçsız olarak sıralama), vasl (cümleler arasında bağlaç zikretme) ve bunun dışındaki farklı ifâde biçimleri (vücûh ve furûk) gibi konuları önemsiz buluyorlar ve bunların bilinmemesinin bir zararı olmadığını düşünüyorlar.

Hiç kuşkusuz bu tavırları onları belâgat ilminden uzaklaştırmış ve bu ilmin değerini bilemeyerek yüzlerini başka yöne dönmüşlerdir. İlim konusunda insanları musibete düşüren ve şeytanın, ilimden ve ilmin faziletinden alıkoyma amacına ulaşmasını kolaylaştıran giriş kapıları pek çoktur. Bu tavır da bu kapıların en şaşırtıcılarındandır. Tabii, şaşıracak birini bulabilirsen!

Ah bileydim! Bu konular basit, sınırı dar ve faydası az idiyseler niye bir sözdizimi diğerinden daha değerli oldu, sözdizimleri arasındaki fark niye böylesine büyüdü ve bir sözdizimi (Kur'an-ı Kerim), dili üst seviyede kullananları aciz bırakacak ve suspus edecek bir dereceye yükseldi. Yoksa bir sözü değerli kılan ve başkalarını aciz bırakma niteliği kazandıran sözdiziminden başka hususlar var da sözdizimine dair inceleme yapmadığımızı, bu konuya eğilmediğimizi ve lakayt kaldığımızı açıklamak için bunlara mı sığınacağız? Bu ilgisizlik, -düşünen için- akla

ve dine hıyanet etmek, çok önemli bir konuyu hafife almak ve değerli olanı değersiz saymak değil midir?

أَأَنْذَرْتَهُمْ ifâdesinin okunuş şekilleri, رَأَى الْقَمَرَ ayetinde nasıl imâle yapıldığı, الصِّرَاط lafzının السِّرَاط diye mi, yoksa الزِّرَاط diye mi okunacağı gibi tamamen lafızla ve sesin tınısıyla ilgili olan şeylere önem verir de (bizim dediklerimizi önemsiz bulursan) senden daha basiretsiz ve kıt düşünceli biri olur mu? Düşün ki bunları bilmemek, edebiyat bilgisi açısından sende bir eksiklik sayılmaz, açık ve anlaşılır bir söz inşa etmeni engellemez, kafanda hiçbir kuşku oluşturmaz, bilginin kapısını sana kapamaz, bir sözün anlamını değiştirmene, bozmana ve yorumunda yanlışlık yapmana yol açmaz. Bunları bilmiyorsun diye affedilmez bir kusur işlemiş olmazsın, kimse sana dil uzatmaz.

Bilmemen halinde bütün bu saydığım sakıncalara maruz kalacağın bir şeyi öğrenmeye yanaşmazsan; tefsir ve tevile ilişkin sözlerinin çoğu, temelsiz, mesnetsiz ve telafisi mümkün olmayan büyük hatalarla dolu olursa (senden daha basiretsiz ve kıt düşünceli kim vardır?)

Allah'tan, bizi hata etmekten korumasını ve rızasına en yakın olan söz ve davranışlara muvaffak kılmasını diliyoruz.

Takdim ve tehirin "anlamlı" ve "anlamsız" biçimindeki ikili taksimi yanlıştır

[103] Bu konuda düşülen hatalardan biri de takdim-tehirin ikiye ayrılması ve bazı sözlerde anlamlı, bazılarında anlamsız sayılması[69]; kimi durumlarda konuşanın takdim ettiği şeye verdiği öneme bağlanırken, kimi zaman da şairin ve kâtibin şiirde kafiyeyi, nesirde seciyi tutturmak için buna başvurduğunun söylenmesidir. Bu yanlıştır; çünkü sözdiziminde bir şeyin bazen konuşanın kastettiği bir anlama işaret ederken bazen işaret etmemesi akla yatkın değildir. Örneğin mef'ûlün, yerinde zikredildiği zaman ifâde etmediği bir anlamı fiilin önüne geçirildiği zaman ifâde ettiği sabit olunca bunun her cümlede ve her durumda geçerli bir kural olması gerekir. Takdim etmeyi, yerinde bırakmakla bir tutan kişi, bunun her durumda böyle olduğunu iddia edebilir (yani kabul etmesek de bu sözünün tutarlı olduğunu söyleyebiliriz). Takdimi ikiye ayrılarak bazı kullanımlarda özel bir anlam taşıdığı, bazı kullanımlarda ise herhangi bir anlam taşımaksızın sırf (kafiyeyi ve seciyi

tuttırmak gibi) lafızla ilgili bir işlem olduğu iddiası ise neresinden tutsan dökülen bir sözdür.

Geçmiş zaman çatısındaki hemzeli soru cümlelerinde takdim-tehir

[104] Şimdi bir lafzın öne alınmasıyla (takdim) yerinde bırakılmasının (terk-i takdim) birbirinden mutlaka ayrılması gereken bazı örneklere değinelim:

Bunun en açık örneklerinden biri hemzeli sorulardır. Şöyle ki soruya fiille başlanıp أَفَعَلْتَ "yaptın mı?" denildiğinde kuşku, fiile yönelik olur. Bu soruyla amaçladığın şey fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini öğrenmektir. İsimle başlanarak أَأَنْتَ فَعَلْتَ "sen mi yaptın?" denildiğinde kuşku, özneye yönelik olur ve fiilin kimin işlediği konusundaki tereddüdü ifâde eder.

Şu üç örneği inceleyelim: أَبَنَيْتَ الدَّارَ الَّتِي كُنْتَ عَلَى أَنْ تَبْنِيَهَا "İnşa etmeyi düşündüğün evi inşa ettin mi?", أَقُلْتَ الشِّعْرَ الَّذِي كَانَ فِي نَفْسِكَ أَنْ تَقُولَهُ "Zihninde tasarladığın şiiri söyledin mi?", أَفَرَغْتَ مِنَ الْكِتَابِ الَّذِي كُنْتَ تَكْتُبُهُ "Yazmakta olduğun kitabı bitirdin mi?" Bu ve benzeri cümlelere fiile başlanır. Çünkü fiilin kendisi sorulmakta ve ondan şüphe edilmektedir. Bu cümlelerde soruyu soran kişi, fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda tereddüt etmekte ve her iki ihtimali de mümkün görmektedir.

أَأَنْتَ بَنَيْتَ هٰذِهِ الدَّارَ "Bu evi sen mi yaptın?", أَأَنْتَ قُلْتَ هٰذَا الشِّعْرَ "Bu şiiri sen mi söyledin?", أَأَنْتَ كَتَبْتَ هٰذَا الْكِتَابَ "Bu kitabı sen mi yazdın?" örneklerinde ise soruya isimle başlanmıştır. Çünkü soruyu soran kişinin fiilin gerçekleştiği konusunda bir kuşkusu yoktur. Zaten sorusunu yapılmış olan eve, söylenmiş olan şiire ve yazılmış olan kitaba işaret ederek sormaktadır. Onun kuşkusu fiili yapanın / öznenin kim olduğu konusundadır.

Bu farkı kimse inkâr edemez ve bunda kuşku duyamaz. Birinin anlatılmak istendiği yere diğer cümlenin hiç uygun düşmediği ortadadır.

أَأَنْتَ بَنَيْتَ الدَّارَ الَّتِي كُنْتَ عَلَى أَنْ تَبْنِيَهَا "İnşa etmeyi düşündüğün evi sen mi yaptın?", أَأَنْتَ قُلْتَ الشِّعْرَ الَّذِي كَانَ فِي نَفْسِكَ أَنْ تَقُولَهُ "Aklında tasarladığın şiiri sen mi söyledin?", أَأَنْتَ فَرَغْتَ مِنَ الْكِتَابِ الَّذِي كُنْتَ تَكْتُبُهُ "Yazmak-

ta olduğun kitabı sen mi yazdın?" denirse insanların konuşma tarzının dışına çıkılmış olur. أَبَنَيْتَ هٰذِهِ الدَّارَ "Bu evi yaptın mı?", أَقُلْتَ هٰذَا الشِّعْرَ "Bu şiiri yazdın mı?" ve أَكَتَبْتَ هٰذَا الْكِتَابَ "Bu kitabı yazdın mı?" cümleleri de anlamlı değildir. Çünkü kişinin, gözünün önünde duran şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğini sorması doğru değildir.

Soruya fiille başlamak ile isimle başlamanın aynı şey olmadığı zorunlu olarak bilinen bir hususdur. أَقُلْتَ شِعْراً قَطُّ "Hiç şiir söyledin mi?" ve أَرَأَيْتَ الْيَوْمَ إِنْسَاناً "Bugün kimseyi gördün mü?" denildiğinde doğru / mantıklı (müstakîm) bir söz söylenmiş olur. أَأَنْتَ قُلْتَ شِعْراً قَطُّ "Sen mi hiç şiir söyledin?" ve أَأَنْتَ رَأَيْتَ إِنْساناً "Sen mi bir insan gördün?" cümleleri ise mantıksızdır (muhâl). Çünkü böyle bir cümlede özneyi sormanın bir anlamı yoktur. Çünkü bu, مَنْ قَالَ هٰذَا الشِّعْرَ "Bu şiiri kim söyledi?", مَنْ بَنَى هٰذِهِ الدَّارَ "Bu evi kim inşa etti?", مَنْ أَتَاكَ الْيَوْمَ "Bugün sana kim geldi?", مَنْ أَذِنَ لَكَ فِي الَّذِي فَعَلْتَ "Bu yaptığına kim izin verdi?" gibi, ancak özel bir fiilden söz edildiğinde tasavvur edilebilir. Bu sorularda özel bir şahsın adı zikredilerek cevap verilebilir. Genel olarak herhangi bir şiir söylemek ve herhangi bir insan görmek gibi şeylerin ise belirli bir şahsa nispet edilmesi doğru / mantıklı değildir. Çünkü bu türden fiiller, sadece falancaya veya filancaya ait bir eylem değildir ki öznesinin kim olduğu sorulsun.

İsmi fiilin önüne almak, zikrettiğimiz anlamı gerektirmeseydi; yani öznenin belirlenmesine yönelik olmasaydı ve bu soru kalıbı ile fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği de sorulabilseydi bunların hepsi doğru olurdu.

Takrîr sorularında takdim-tehir

[105] Sözünü ettiğimiz bu husus, hemze harfi, soru için kullanıldığında geçerli olduğu gibi, takrir (onaylatma) için kullanıldığında da geçerlidir. Dolayısıyla birine أَأَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا "Bunu sen mi yaptın?" denildiğinde soru yöneltilen şahsın, eylemi yaptığını onaylaması da kastedilebilir.

Bunu Nemrud'un sözünün nakledildiği[70] şu âyet göstermektedir: أَأَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ *"Ibrahim! Tanrılarımıza bunu sen mi yaptın."* (Enbiya, 62) Kuşku yok ki onlar bunu putların kırılmış olup olmadığını sormak kastıyla değil, yaptığını itiraf etmesi kastıyla söylemişlerdir.

Kendileri أَأَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا "Bunu sen mi yaptın" diyerek kırık putlara işaret etmiş ve İbrahim (a.s.) بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ *"Hayır bunu büyükleri yapmıştır"* (Enbiyâ, 63) demiş iken onların bunu sormasının ne anlamı olabilir ki? Onaylatmak istedikleri şey fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği olsaydı İbrahim (a.s.) onların bu sorusuna sadece "yaptım" veya "yapmadım" diye cevap vermekle yetinirdi.

Burada akla şöyle bir itiraz gelebilir: أَفَعَلْتَ "yaptın mı?" diye soran kişi de fiilin sadece gerçekleşmiş olduğunu değil, muhatap tarafından yapılıp yapılmadığını öğrenmek istemiyor mu? Bu iki durum arasındaki fark nedir ki?

Buna şöyle cevap veririz: أَفَعَلْتَ "yaptın mı" diye soran kişi, öznelerle ilgili bir tereddüt taşımaksızın fiilin kendisinin gerçekleşip gerçekleşmediğini öğrenmek istemektedir. Dolayısıyla bu soru tarzı, fiilin gerçekleştiğini bilmeyen kişi tarafından sorulduğu düşüncesine sevketmektedir. أَأَنْتَ فَعَلْتَ "sen mi yaptın" diye soran ise, öznelerle ilgili tereddüdünü açığa vurmaktadır, fiilin kendisinin gerçekleştiğinde ise herhangi bir tereddüdü yoktur. Dolayısıyla bu soru tarzı, soranın fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmediği gibi bir düşünceye sevketmez. Çünkü yukarıdaki âyette olduğu gibi, fiil(in sonuçları) gözle görülür bir varlık kazanmış olup işaret edilebilmektedir.

İnkâr sorularında takdim-tehir

[106] Yer verdiğimiz örnekteki hemze, gerçekleşmiş bir fiili onaylatmak, niye böyle bir şey yapılmış olduğunu yadırgamak ve yapanı bu yaptığından dolayı kınamak içindir.

Hemzenin bundan başka bir kullanımı daha vardır. O da fiilin gerçekleşmiş olabileceğini inkâr etmek / yok saymaktır (istifhâm-ı inkârî). Buna örnek olarak şu âyetleri verebiliriz: أَفَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثاً إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلاً عَظِيماً *"Allah, oğulları size seçti de kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Doğrusu siz ne büyük laf ediyorsunuz"* (İsra, 40). أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ *"Oğulları bırakıp kendine kızları mı seçti? Neyiniz var sizin. Böyle bir yargıya nasıl varabiliyorsunuz?"* Her iki âyette de müşriklerin câhilliklerini ortaya koyan sözleri reddedilip yalanlanmıştır.

Bu kullanımda da isim fiilin önüne geçirildiği zaman inkâr / yok sayma, özneye yönelik olur. Örneğin bir şiiri başkasından intihal eden birine أَأَنْتَ قُلْتَ هٰذَا الشِّعْرَ؟ كَذَبْتَ، لَسْتَ مِمَّنْ يُحْسِنُ مِثْلَهُ "Demek bu şiiri sen söyledin? Hadi ordan! Sen bunu söyleyecek ayarda biri değilsin" denildiğinde, şiirin söylenmiş olduğu değil, bu söze muhatap olan kişi tarafından söylenmiş olduğu inkâr edilmiş olur.

Bazen de fiilin kökten inkâr edilmesi kastedilir; ama özneye yönelik bir inkâr da kastedilince cümle kuruluşunda özne fiilden öne alınır. Örneğin قُلْ آللّٰهُ أَذِنَ لَكُمْ *"De ki: Allah mı size izin verdi?"* (Yunus, 59) Bu ayetteki izin, قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَاماً وَحَلَالاً *"De ki: Biliyor musunuz, Allah size rızık olarak ne indirdiyse kimini haram saydınız, kimini helâl"* (Yunus, 59) ayetinde anlatılan fiille ilgilidir. Belli ki burada kastedilen anlam, onların bu tasarrufuna, Allah tarafından bir izin verilmemiş olduğudur. Yoksa Allah'tan başkası tarafından buna izin verilmiş de onlar bunu Allah'a nispet etmiş değillerdir. Bununla birlikte yaptıkları fiil, bunu akla getirdiği için soru bu tarzda sorulmuş ve böylelikle onlar, Allah'tan başkası tarafından verilmiş bir izni, yanılarak Allah'a nispet eden ve işin doğrusunu öğrenince vazgeçecek kişi yerine konmuşlardır.

Bir başka örnek verelim: Tanıdığın birine, söylemediğini bildiğin bir söz nispet eden kişiye أَهُوَ قَالَ ذَاكَ أَمْ أَنْتَ تَغْلِطُ "Bunu o söyledi demek? Yanılıyor olmayasın" dersin. O sözün başka biri tarafından söylendiğini biliyorsan öznenin öğrenilmek istendiği bu soru tarzını kullanırsın. Böylelikle inkârın, (sözün söylenmiş olduğuna değil), özneye yönelmiş olur. Bu da o sözün o kişi tarafından söylendiğini reddetme hususunda daha etkili olur.

Bu kapsama giren bir diğer örnek de şudur: قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ *"Allah iki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yahut da iki dişinin rahimlerinde bulunanları mı?"* (En'âm, 143) âyetinde sanki bu sayılanlardan birisi haram kılınmış da o bilinmek isteniyor gibi (nesnenin belirlenmesi istenen) bir soru tarzı kullanılmıştır. Ama asıl kasıt, böyle bir haram kılmayı temelden inkâr etmek ve haram kılındığını söyledikleri şeyler hakkında böyle bir hüküm bulunmadığını ifâde etmektir. Bununla birlikte sözlerinin temelden yoksun olduğu ortaya çıksın ve Allah'a iftira ettikleri anlaşılsın diye cümle, sanki haram

kılma fiili gerçekleşmiş de bu üç şeyden hangisiyle ilgili olduğunu açıklamaları istenir biçimde kurulmuştur.

Bir diğer örnek verelim: Gerçekleştiğini kabul etmediğin bir olayın gerçekleştiğini iddia eden birine مَتَى كَانَ هٰذَا؟ أَفِي لَيْلٍ أَمْ نَهَارٍ؟ "Bu ne zaman gerçekleşti, geceleyin mi, gündüzün mü?" diyerek cümleyi, sanki olayın gerçekleştiğini kabul eden biri gibi kurar, sonra gerçekleşme zamanını açıklamasını istersin ve bununla o olay için belirli bir vakit zikredemeyerek rezil olmasını amaçlarsın.

Bir örnek daha verelim: Birine مَنْ أَمَرَكَ بِهٰذَا؟ وَأَيُّنَا أَذِنَ لَكَ فِيهِ؟ "Sana bu emri kim verdi? Bu konuda hangimiz sana izin verdi?" dersin; ama böyle diyerek, içinizden biri tarafından böyle bir emrin verilmiş olduğunu kastetmezsin. Aksine muhatabını sıkıştırmak ve "falanca verdi" diyemeyip emri sizden birine havale edemeyerek yalan söylediğini açığa çıkarmak için cümleyi bu biçimde kurarsın.

Muzâri çatısındaki hemzeli soru cümlelerinde takdim-tehir

[107] Mazi çatısındaki cümlelerde fiilin takdimi ile ismin takdimi arasındaki farkı açıkladık. Şimdi de muzâri çatılı cümlelerdeki takdim konusunu ele almamız yerinde olur.

أَتَفْعَلُ "Yapıyor musun?" / "Yapacak mısın" ve أَأَنْتَ تَفْعَلُ "Sen mi yapıyorsun" / "Sen mi yapacaksın" dediğinde ya şimdiki ya da gelecek zaman anlamını kastedersin. Şimdiki zaman anlamını kastedersen bu, yukarıda geçen mazi fiilli örneklere benzer. Buna göre أَتَفْعَلُ "yapıyor musun?" diye sorduğunda, muhatabının yapmakta olduğu bir eylemi onaylatma isteğini ifâde etmiş ve sözü edilen fiilin gerçekte var olup olmadığına dair bir bilgi sahibi olmadığını düşündürmüş olursun. أَأَنْتَ تَفْعَلُ "sen mi yapıyorsun?" diye sorduğunda ise muhatabına, sözü edilen fiili yapan kişinin kendisi olduğunu onaylatma isteğini ifâde etmiş olursun. Fiilin gerçekleştiği ise ortada olup bunu muhataba onaylatmaya gerek duyulmaz.

تَفْعَلُ ile gelecek zamanı kastetmen durumunda ise soruya fiille başlarsan fiilin kendisini inkâr etmeyi kastetmiş ve gerçekleşmediğini iddia etmiş ya da böyle bir fiilin gerçekleşmesinin uygun olmadığını ifâde etmiş olursun.

Birinci duruma şu örneği verebiliriz:

أَيَقْتُلُنِي وَالْمَشْرَفِيُّ مُضَاجِعِي وَمَسْنُونَةٌ زُرْقٌ كَأَنْيَابِ أَغْوَالِ

Türkçesi: Kılıcımı ve gulyabanilerin dişlerini andıran masmavi oklarımı yatağımda bile yanımdan ayırmazken o beni öldürebilir mi hiç?[71]

Şair böyle diyerek kendisini öldürmekle tehdit eden birini yalanlamış ve buna gücünün yeteceğine mümkün görmemiştir.

Buna benzer bir örnek de olmayacak bir beklenti içinde olan birinin bu beklentisinin yerinde olmadığını ifâde etmek için söyleyebileceğin şu sözlerdir: أَيَرْضَى عَنْكَ فُلَانٌ وَأَنْتَ مُقِيمٌ عَلَى مَا يَكْرَهُ؟ "Sen falancanın istemediği şu fiili yapıp dururken o senden hiç razı olur mu?" أَتَجِدُ عِنْدَهُ مَا تُحِبُّ وَقَدْ فَعَلْتَ وَصَنَعْتَ (كَذَا)؟ "Şunları yapıp etmiş iken falancanın yanında istediğin şeyi bulabilir misin?" Şu âyetin üslubu da böyledir: أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ *"Siz istemediğiniz halde bunları size zorla mı kabul ettireceğiz?"* (Hud, 28)

İkinci duruma örnek olarak da şunları verebiliriz: Tehlikeli bir işe kalkışan kişiye şu muhtemel sorulardan birisi sorulabilir: أَتَخْرُجُ فِي هٰذَا الْوَقْتِ "Bu vakitte mi çıkacaksın", أَتَذْهَبُ فِي غَيْرِ الطَّرِيقِ "Yolun dışında mı gideceksin / yoldan gitmeyecek misin?", أَتُغَرِّرُ نَفْسَكَ "Kendini mi kandıracaksın?"

Birinin hakkını gözetmeyen kişiye şöyle diyebilirsin: أَتَنْسَى قَدِيمَ إِحْسَانِ فُلَانٍ "Falancanın geçmiş yardımını unutacak mısın?", أَتَتْرُكُ صُحْبَتَهُ وَتَتَغَيَّرُ عَنْ حَالِكَ لِأَنْ تَغَيَّرَ الزَّمَانُ "Onunla arkadaşlığı bırakacak ve zaman değişti diye sen de mi değişeceksin?"

Bir şair şöyle demiştir:

أَأَتْرُكُ أَنْ قَلَّتْ دَرَاهِمُ خَالِدٍ زِيَارَتَهُ؟ إِنِّي إِذاً لَلَئِيمُ

Türkçesi: Halid'in parası azaldı diye onu ziyaret etmeyi bırakacak mıyım? Şayet böyle yaparsam ben kötü biriyim demektir.

Muzâri çatısındaki hemzeli soru cümlelerinde ismin takdimi ne ifâde eder

[108] Özetle bu tip kullanımlarda inkâr, fiile yöneliktir.

İsimle başlayarak أَأَنْتَ تَفْعَلُ "sen mi yapacaksın?" veya أَهُوَ يَفْعَلُ "o mu yapacak?" dediğinde ise inkâr, zikredilen şahsa yönelik olur ve sözü edilen şahsın o fiili yapacak durumda olması kabul edilmemiş olur.

Bunu biraz açalım: أَأَنْتَ تَمْنَعُنِي "Sen mi bana engel olacaksın?" veya أَأَنْتَ تَأْخُذُ عَلَى يَدِي "Sen mi benim elimi tutacaksın?" dediğinde "senden başka biri bana engel olabilir, elimi tutabilir ama senin buna gücün yetmez. Sen bunu yapmaya kalkışarak kendini başkaları yerine koydun" demiş gibi olursun. Acizliğinden ve gücü yetmeyeceğinden dolayı o fiilin onun tarafından gerçekleştirilemeyeceğini düşünüyorsan bu cümlelerin ifâde ettiği anlam böyle olur.

Bazen de (acizliğinden değil ama) tercih etmeyeceği, razı olmayacağı ve izzeti nefsi elvermeyeceği için falancanın bir fiili yapmayacağı kastedilebilir. Örneğin أَهُوَ يَسْأَلُ فُلَاناً؟ هُوَ أَرْفَعُ هِمَّةً مِنْ ذٰلِكَ "O mu falancadan dilenecek? (Yok, daha neler) O, bunu yapmayacak kadar onurlu biridir" ve أَهُوَ يَمْنَعُ النَّاسَ حُقُوقَهُمْ؟ هُوَ أَكْرَمُ مِنْ ذٰلِكَ "O mu insanların hakkını vermezlik edecek? (Hiç olur mu öyle şey?) O bunu yapmayacak kadar cömert biridir" denir.

Bazen de bunun tam tersine sözü edilen şahsın seviyesiz ve küçük hedefleri olan biri olduğu anlatılmak istenir. Örneğin şöyle denir: أَهُوَ يَسْمَحُ بِمِثْلِ هٰذَا؟ أَهُوَ يَرْتَاحُ لِلْجَمِيلِ؟ هُوَ أَقْصَرُ هِمَّةً مِنْ ذٰلِكَ وَأَقَلُّ رَغْبَةً فِي الْخَيْرِ مِمَّا يُظَنُّ "O mu böyle bir şeye hoşgörüyle yaklaşacak?", "O mu iyilik ettiği için huzur duyacak? O, bundan huzur duyamayacak kadar aşağı biridir. Onun iyilik etme isteği zannedildiğinden çok azdır."

[109] Özetle ismin takdimi, inkârın, hakkında إِنَّهُ يَفْعَلُ "falanca şöyle yapar" denilen veya kendisi hakkında إِنِّي أَفْعَلُ "ben şöyle yaparım" diyen kişiye yönelik olmasını gerektirip sen bu sözünle "o, bu işi yapan kişi değildir", "onun gibi birisi bunu yapmaz" demeyi kastetmiş olursun. Fiille başlayarak أَتَفْعَلُ "yapıyor musun" sözün ise bu anlamı taşımaz. Nitekim birinin, arkadaşına أَتَخْرُجُ فِي هٰذَا الْوَقْتِ "Bu vakitte mi çıkacaksın?", أَتُغَرِّرُ نَفْسَكَ "Kendini mi kandıracaksın, أَتَمْضِي فِي غَيْرِ الطَّرِيقِ "yolun dışından mı yürüyeceksin?" demesi durumunda "bu sözün anlamı, sözü edilen şahsın bunu yapacak nitelikte biri olduğunu inkâr etmek / yok saymaktır" biçiminde bir iddiada bulunulamaz. Çünkü insanların böyle bir sözle bunu kastetmedikleri bilinmekte olup bu anlam, bu sözün kullanıldığı duruma uygun düşmez. Yine أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا

كَارِهُونَ *"Siz istemediğiniz halde bunları size zorla mı kabul ettireceğiz?"* (Hud, 28) ayetinin de "bizim sözü edilen şeyi kabul etmeye zorlanacak kişiler olmadığımız; ama bizden başkalarını Allah'ın bunu kabul etmeye zorlayabileceği" anlamında olduğu söylenemez. Allah (c.c.) böyle bir şey yapmaktan uzaktır.

Bazen de birisi bir fiilin mümkün olduğunu sanır da üzerinde biraz düşününce hiç de mümkün olmadığını görür. Örneğin şairin şu beyti böyledir:

أَيَقْتُلُنِي وَالْمَشْرَفِيُّ مُضَاجِعِي

Türkçesi: Kılıcım yatağımda bile yanımdayken o beni hiç öldürebilir mi?[72]

Birisi, bu beytin, "o, benim gibi birini öldürebilecek güçte biri değildir" anlamında olduğunu sanarak, öncesinde geçen şu beyti bu zannına dayanak yapabilir:

يَغِطُّ غَطِيطَ الْبَكْرِ شُدَّ خِنَاقُهُ لِيَقْتُلَنِي وَالْمَرْءُ لَيْسَ بِقَتَّالِ

Türkçesi: Beni öldürmek için, boğazına ip bağlanmış genç bir erkek deve gibi hırlar, ne var ki kendisi adam öldürecek biri değildir.

Ama biraz düşününce böyle bir anlamın mümkün olmadığını görür. Çünkü şair, وَالْمَشْرَفِيُّ مُضَاجِعِي "kılıcım yatağımda bile yanımdayken" diyerek öldürme girişimine engel olacak bir şey zikretmiştir. Birisi hakkında önce "o, böyle eylemi başarabilecek biri değildir" denilip, ardından "ben onu engellerim" denilmesi uygun düşmez. Çünkü engelleme, sözü edilen eylemi gerçekleştirmesi mümkün görülen biri hakkında düşünülebilir, eylemin kendisinden beklenmediği güçsüz biri hakkında değil. Aradaki fark iyi anlaşılsın.

Sorunun inkâr için olması ne demektir

[110] Bilinsin ki biz bu gibi örneklerde sorunun inkâr etme / yok sayma anlamında olduğunu söylüyoruz; ama bununla kastımız, muhatabın, uyanıp kendine gelerek utanması, vazgeçmesi ve verecek cevap bulamamasıdır. Şöyle ki o, a) boyundan büyük bir işi yapabileceğini iddia edip kendisine karşı çıkılması üzerine hâlâ iddiasında diretirse ona "öyleyle yapıver" denir. O da yapamayınca rezil olur; b) yapılması tas-

vip edilmeyecek bir şeyi yapmaya kalkışmışsa böyle bir inkâr ile karşılaşınca uyanır ve hatasını fark eder; c) gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyin gerçekleşebileceğini savunup kendisine karşı çıkıldığı halde iddiasında diretirse "öyleyse iddia ettiğin bu şeyi bir yerde ve bir durumda göstererek bir zaman diliminde gerçekleştiğini ispatla" denir.

Bu soru tarzı, daha işin başında, inkâr etmek / yok saymak anlamında olsaydı aklı başında birinin sarfetmeyeceği sözler hakkında kullanılmaması gerekirdi. Çünkü bu türden şeyler aklı başında birinden duyulmayacağı için inkâra mahal yoktur. Şu cümleleri buna örnek verebiliriz: أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تَنْقُلَ أَتَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ "Gökyüzüne çıkabilir misin?", الْجِبَالَ "Dağları yerinden taşıyabilir misin?", أَإِلَى رَدِّ مَا مَضَى سَبِيلٌ "Yukarıda geçen sözleri reddetmenin yolu var mıdır?"[73]

[111] Şu halde imkânsız olan ve kimsenin gerçekleşeceği iddiasında bulunmayacağı bir şey, ancak temsil yoluyla onaylatılabilir. Bu durumda iddia sahibine şöyle denilmiş gibi olur: "Sen, böyle bir şeyi iddia etmekle, imkânsız bir şeyi iddia eden kişiye benziyorsun." "Sen, bu beklentinle, mümkün olmayan bir şeyi mümkün göre kişiye benziyorsun."

[112] Şimdi bunu bir örnek verelim: أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ *"Sağırlara sen mi duyuracaksın, körlere sen mi yol göstereceksin"* (Zuhruf, 40) buyrulmuştur. Sağırların duyması, kimsenin iddia ettiği bir şey değildir. Dolayısıyla ayette kastedilen anlam, bu iddiayı reddetmek değildir. Ayetteki anlam, temsil ve benzetmedir. Şöyle ki muhatapların duyacaklarını veya kendisinin duyurabileceğini sanan kişi (yani Hz. Peygamber), sağırlara duyurabileceğini ve körlere yol gösterebileceğini sanan kişi yerine konmuştur. أَتُسْمِعُ الصُّمَّ "sağırlara duyurabilir misin?" denilmek yerine, isim öne alınarak أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ "sen mi duyuracaksın?" denilmesi de şu anlamı ifâde etmektedir: "Sağırlara duyurma özelliği sadece sana mı verildi?" Böyle buyrularak Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara duyurabileceğini sanması konusunda, sağırlara işittirme gücüne sahip olduğunu sanan kişi yerine konmuştur.[74]

Bunun güzel örneklerinde biri de İbn Ebî Uyeyne'nin şu beytidir:

فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي أَطَنِينُ أَجْنِحَةِ الذُّبَابِ يَضِيرُ

Türkçesi: Bırak tehdidi. Senin tehdidin bana zarar vermez (vız gelir). Sineğin kanatlarının vızıltısı mı zarar verecek?[75]

Şair, muhatabını, sineğin kanatlarının vızıltısının zarar verdiğini, dolayısıyla kendi tehdidinin de zarar vereceğini sanan kişi yerine koymuştur.[76]

Değinilen hususlarda mef'ûl de fâil gibidir

[113] Bilinmelidir ki zikrettiğimiz hususlarda nesnenin (mef'ûl) durumu da özneninki gibidir. Yani nesnenin takdimi, tasarlanan eylemden etkilenecek birisi olmasını imkânsız görerek reddetmeyi gerektirir. Örneğin أَزَيْداً تَضْرِبُ "Zeyd'i mi döveceksin?" dediğinde, Zeyd'in dövülecek ya da dövülmeye cüret edilecek birisi olmasını reddetmiş olursun. Bundan dolayı şu ayetlerdeki غير "başka" lafzı fiilden öne alınmıştır: قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَتَّخِذُ وَلِيّاً *"De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineyim"* (En'am, 14), قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيكُمْ عَذَابُ اللهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللهِ تَدْعُونَ *"De ki: Söyler misiniz, Allah'ın azabı size ulaşır yahut kıyamet vakti gelip çatarsa Allah'tan başkasına mı yalvaracaksınız"* (En'am, 40) Bu takdim ile غير lafzı bir üstünlük kazanmıştır. Şayet fiilden sonra zikredilerek قُلْ أَأَتَّخِذُ وَلِيّاً غَيْرَ اللهِ "De ki: Allah'tan başka dost edinir miyim?" ve أَتَدْعُونَ غَيْرَ اللهِ "Allah'tan başkasına yalvaracak mısınız?" denilseydi bu güzellik kalmayacaktı. Çünkü takdim ile ayet, أَيَكُونُ غَيْرُ اللهِ بِمَثَابَةِ أَنْ يُتَّخَذَ وَلِيّاً؟ أَيَرْضَى عَاقِلٌ مِنْ نَفْسِهِ أَنْ يَفْعَلَ ذٰلِكَ؟ وَأَيَكُونُ جَهْلٌ أَجْهَلُ وَعَمًى أَعْمَى مِنْ ذٰلِكَ؟ "Allah'tan başkası, dost edinilecek güçte ve durumda mıdır? Aklı başında biri bunu yapmayı kendine yakıştırır mı? Bundan daha büyük bir cahillik ve körlük olabilir mi?" anlamını kazanmaktadır. أَأَتَّخِذُ وَلِيّاً غَيْرَ اللهِ denildiğinde ise bu anlamlardan hiçbiri kalmaz. Çünkü bu durumda inkâr, sadece fiilin gerçekleşmesine yönelik olup ek bir anlam taşımaz. İki kullanım arasındaki farkı anla.

[114] (Semud kavminin sözünün aktarıldığı) فَقَالُوا أَبَشَراً مِنَّا وَاحِداً نَتَّبِعُهُ *"Dediler ki: İçimizden tek bir insana mı uyacağız"* (Kamer, 24) âyetindeki durum da böyledir. Çünkü onlar inkârlarını, kendileri gibi bir insanın, kendisine uyulmayı, verdiği emir ve yasaklara itaat edilmeyi, Allah tarafından gönderildiğinin doğrulanmasını ve kendilerinin de ona itaat etmekle yükümlü olmasını hak etmediği esasına dayandırdılar. Nitekim konuyla ilgili diğer ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا

تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا *"Siz de bizim gibi beşersiniz. (Atalarımızın ibadet ettiklerinden) bizi çevirmek istiyorsunuz"* (İbrahim, 10), إِنْ هٰذَا إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَأَنْزَلَ مَلٰئِكَةً *"Bu (adam), sizden üstün olmak isteyen sizin gibi bir insandan başka bir şey değil. Eğer Allah dileseydi melekler gönderirdi"* (Mü'minun, 24)

Birinci tür yani muzâri çatısının (يَفْعَلُ) hemzeden sonra, gerçekleşmemiş bir eylemi ifâde etmesiyle (yani gelecek zaman anlamında kullanılmasıyla) ilgili söyleyeceklerimiz bunlardır.

Muzâri fiil, şimdiki zaman anlamında olduğunda takdim ne ifâde eder

[115] İkinci türe yani muzâri çatısının var olan bir eylemi ifâde ettiği (yani şimdiki zaman anlamında kullanıldığı) cümlelerde ise ismin takdim edilmesi, mazi çatılı cümlelerdekine benzer bir anlam gerektirir. Buna göre ya muhatabın, eylemin öznesi olduğunu onaylaması istenir ya da özne olduğu inkâr edilir.

Birincisine (yani onaylama isteğine) şu örnekleri verebiliriz: haksızlık eden birine أَأَنْتَ تَجِيءُ إِلَى الضَّعِيفِ فَتَغْصِبُ مَالَهُ "Sen mi zayıfa gelip malını gasp ediyorsun?" ve أَأَنْتَ تَزْعُم أَنَّ الْأَمْرَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Sen mi işin şöyle şöyle olduğunu iddia ediyorsun?" Şu ayetteki soru da böyledir: أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Sen mi insanları mümin oluncaya kadar zorluyorsun?"*[77] (Yunus, 99)

İkincisine (yani inkâra) ise şu âyeti örnek verebiliriz: أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar."* (Zuhruf, 32)

OLUMSUZ YAPILARDA TAKDİM-TEHİR

Olumsuz yapılarda takdim-tehir

[116] Soru cümlelerinde takdim-tehir ile ilgili meseleleri anlattıktan sonra şimdi de olumsuz cümlelerde takdim-tehir konusuna değinelim:

مَا فَعَلْتُ "yapmadım" dediğin zaman yapıldığı sabit olmamış bir eylemi olumsuz kılmış olursun. مَا أَنَا فَعَلْتُ "ben yapmadım" dediğinde ise yapıldığı sabit olan bir eylemi kendi şahsından uzaklaştırmış olursun.

Bunu bir örnekle açıklayalım: مَا قُلْتُ هٰذَا "bu sözü söylemedim" diyerek, (herhangi biri tarafından) söylendiği sabit olmayan bir sözün sana ait kılınmasını reddedersin. مَا أَنَا قُلْتُ هٰذَا "bu sözü ben söylemedim" diyerek ise biri tarafından söylendiği sabit olan bir sözün sana ait kılınmasını reddedersin.

Yine مَا ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i dövmedim" diyerek Zeyd'i dövme eylemini gerçekleştirdiğini reddedersin. Bu kullanımda Zeyd'in herhangi birisi tarafından dövülmüş olması gerekmez. Aksine senden başka birisi onu dövmüş de olabilir, dövmemiş de. مَا أَنَا ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i ben dövmedim" sözünü ise ancak Zeyd'in biri tarafından dövülmüş olması durumunda söylersin ve Zeyd'in senin tarafından dövüldüğü iddiasını reddedersin.

Bundan dolayı birinci kullanımda (yani fiilin olumsuzluk harfine bitişik olması durumunda) olumsuz kılınan eylem, genel kapsamlı olabilir. Örneğin مَا قُلْتُ شِعْراً قَطُّ "hiç şiir söylemedim", مَا أَكَلْتُ الْيَوْمَ شَيْئاً "bugün hiçbir şey yemedim" ve مَا رَأَيْتُ أَحَداً مِنَ النَّاسِ "hiçbir insan görmedim" denilebilir.

İkinci kullanımda (yani öznenin fiilden öne alınması durumunda) ise olumsuz kılınan eylem, genel kapsamlı olamaz. Buna göre مَا أَنَا قُلْتُ شِعْراً قَطُّ "hiç şiir ben söylemedim", مَا أَنَا أَكَلْتُ الْيَوْمَ شَيْئاً "Bugün hiçbir şey ben yemedim" ve مَا أَنَا رَأَيْتُ أَحَداً مِنَ النَّاسِ "Hiçbir insan ben görmedim" denilemez. Çünkü bu, mümkün olmayan bir şeyi gerektirir. Şöyle ki bu, dünyadaki bütün şiirleri söylemiş, yenilebilecek her şeyi yemiş ve bütün insanları görmüş birinin bulunmasını gerektirir. Sen cümleyi bu şekilde kurduğunda "bu nitelikte biri var ama bu kişi ben değilim" demiş gibi olursun.

[117] İsmin fiilin önüne alınmasının fiilin varlığını gerektirdiğini gösteren açık örneklerden biri şu beyittir:

وَمَا أَنَا أَسْقَمْتُ جِسْمِي بِهِ وَلَا أَنَا أَضْرَمْتُ فِي الْقَلْبِ نَارَا

Türkçesi: Bedenimi onunla ben hasta etmedim. Kalpteki ateşi de ben tutuşturmadım.

Beyitten, hastalığın var ve sabit olduğu anlaşılmaktadır. Şair, olumsuzlukla hastalığın gerçekleşmediğini değil, hastalığa sebep olanın kendisi olmadığı kastetmiştir.

Şu beyit de bu anlamı ifâde etmekte yukarıdaki kadar açıktır:

وَمَا أَنَا وَحْدِي قُلْتُ ذَا الشِّعْرَ كُلَّهُ

Türkçesi: Bu şiirin tamamını ben tek başıma söylemedim.

Şiirin söylenmiş olduğu kesindir. Olumsuz kılınan şey ise onu şairin tek başına söylediğidir.

[118] Burada, iki kullanım arasında fark bulunmasının gerekliliği konusundaki kuşkuyu bertaraf eden ve zorunlu bilgi sağlayan iki husus vardır:

a) مَا قُلْتُ هٰذَا وَلاَ قَالَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ "Bu sözü ne ben söyledim, ne de insanlardan herhangi biri" ve مَا ضَرَبْتُ زَيْداً وَلاَ ضَرَبَهُ أَحَدٌ سِوَايَ "Zeyd'i ne ben dövdüm, ne de benden başka biri" denilebilir. مَا أَنَا قُلْتُ هٰذَا وَلاَ قَالَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ "Bu sözü ben söylemedim, insanlardan herhangi biri de" ve مَا أَنَا ضَرَبْتُ زَيْداً وَلاَ أَحَدٌ سِوَايَ "Zeyd'i ben dövmedim, benden başka biri de" denilmesi durumunda ise doğru söylenmiş olmaz. Buradaki çelişki, لَسْتُ الضَّارِبَ زَيْداً أَمْسِ "Zeyd'i dün döven adam ben değilim" diyerek Zeyd'in dövüldüğünü ifâde ettikten sonra وَمَا ضَرَبَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ "onu insanlardan herhangi biri de dövmedi" diyerek düşülen çelişkiye benzer. Ya da لَسْتُ الْقَائِلَ ذٰلِكَ "bu sözü söyleyen ben değilim" diyerek böyle bir sözün söylendiğini ifâde ettikten sonra وَمَا قَالَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ "insanlardan herhangi biri de söylemedi" demeye benzer.

b) مَا ضَرَبْتُ إِلاَّ زَيْداً "Zeyd'den başkasını dövmedim" dediğinde doğru söylemiş olursun. مَا أَنَا ضَرَبْتُ إِلاَّ زَيْداً (bu cümle Türkçeye çevrilemiyor) dediğinde ise anlamsız bir laf etmiş olursun. Çünkü olumsuzluğun إِلاَّ edatıyla kaldırılması Zeyd'i dövmüş olmanı gerektirir. أَنَا zamirini fiilden öne alarak olumsuzluk harfiyle yan yana kullanman ise Zeyd'i dövdüğünü reddetmeyi gerektirir. Bu iki anlam ise birbirini itmektedir.

Olumsuz yapılarda mef'ûlün takdim-tehiri

[119] Bu fark, mef'ûlün takdim ve tehiri durumunda da aynen geçerlidir. Fiili öne alarak مَا ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i dövmedim" dediğinde senin tarafından Zeyd'in dövülmüş olduğunu inkâr etmiş, başkasının dö-

vülüp dövülmediği hususuna ise hiç ilişmeyip müphem / ihtimale açık olarak bırakırsın.

Mef'ûlü öne alarak مَا زَيْداً ضَرَبْتُ "Ben Zeyd'i dövmedim" dediğinde ise birini dövdüğün kesin olup insanlar, dövdüğün bu kişinin Zeyd olduğunu sanmaktadır. Böyle diyerek dövdüğün kişinin Zeyd olduğunu reddetmiş olursun.

Birinci kullanımda مَا ضَرَبْتُ زَيْداً وَلاَ أَحَداً مِنَ النَّاسِ "Ne Zeyd'i, ne de başka birini dövmüş değilim" diyebilirsin. İkinci kullanımda ise böyle diyemezsin. Dolayısıyla مَا زَيْداً ضَرَبْتُ وَلاَ أَحَداً مِنَ النَّاسِ "Ben Zeyd'i dövmedim, başka birini de"[78] dediğinde, fâil konusunda geçtiği üzere, (Arapça açısından) yanlış olur.

[120] Bilinmesi gereken hususlardan biri de şudur: Olumsuz bir fiilin ardından onun zıttı olan olumlu yapıda bir fiil getirilmesi doğru olur. Örneğin مَا ضَرَبْتُ زَيْداً وَلٰكِنِّي أَكْرَمْتُهُ "Zeyd'i dövmedim, aksine ona ikramda bulundum" denebilir. Ama مَا زَيْداً ضَرَبْتُ وَلٰكِنِّي أَكْرَمْتُهُ "Ben, Zeyd'i dövmedim (başka birini dövdüm), aksine ona ikramda bulundum" denilmesi doğru olmaz. Çünkü bu sözle "bu fiil gerçekleşmedi, başka bir fiil gerçekleşti" anlamı kastedilmez; yüklem, bu mef'ûl (nesne) üzerinde değil, başkası üzerinde gerçekleşti" anlamı kastedilir. Şu halde مَا زَيْداً ضَرَبْتُ وَلٰكِنْ عَمْراً "Zeyd'i değil, Amr'ı dövdüm" denilmesi gerekir.

Değindiğimiz bütün hususlarda harf-i cerli isimler de (lafız bakımından) mansup (olan mef'ûller) hükmündedir. Dolayısıyla مَا أَمَرْتُكَ بِهٰذَا "Sana böyle bir emrim olmadı" dediğinde senin tarafından muhataba böyle bir emir verildiğini reddetmiş olursun, ona başka bir şeyi emretmiş olman da gerekmez. مَا بِهٰذَا أَمَرْتُكَ "Sana bunu emretmemiştim" dediğinde ise başka bir şeyi emrettiğin anlaşılır.

OLUMLU YAPILARDA TAKDİM-TEHİR

Olumlu yapılarda takdim ve tehir

[121] Soru cümlelerinde ve olumsuz cümlelerdeki takdim-tehir gerekçeleri olumlu haber cümleleri için de söz konusudur.

Şöyle ki birinin bir fiili yaptığını anlatmak ister ve önce onu zikredip ardından fiili getirerek زَيْدٌ قَدْ فَعَلَ "Zeyd yaptı", أَنَا فَعَلْتُ "ben yaptım", أَنْتَ فَعَلْتَ "sen yaptın" dersen fâili (özneyi) vurgulamış olursun. Ancak bu vurgu iki türlü olabilir:

a) **Açık vurgu:** Bir eylemi belli birinin yaptığını belirtmek amacıyla ona ait kılar ve eylemin başka bir şahsa ya da kimseye değil, sadece ona ait olduğunu iddia edersin. Örneğin أَنَا كَتَبْتُ فِي مَعْنَى فُلَانٍ "Falanca konuda (başkası değil) sadece ben yazdım" ve أَنَا شَفَعْتُ فِي بَابِ فُلَانٍ "Falancanın kapısında (başkası değil), sadece ben aracılık ettim" dediğinde yazma ve aracılık etme eylemlerini yalnız başına gerçekleştirdiğini iddia ederek bu konuda karışıklığı gidermeyi ve eylemin (senin tarafından değil,) başkası tarafından gerçekleştirildiği veya (senin gibi) başkalarının da aynı işi yaptığı yolundaki iddiaları reddetmeyi amaçlarsın. Arapçadaki أَتُعَلِّمُنِي بِضَبٍّ أَنَا حَرَشْتُهُ "Benim avladığım keleri bana mı öğreteceksin?"[79] deyimi bu kullanımın açık örneklerinden biridir.

b) [**Kapalı vurgu**]: Takdimin bu türünde öznenin vurgulanması yukarıdaki gibi değildir. Şöyle ki dinleyeni öznenin bir eylemi gerçekleştirdiği konusunda emin kılmayı ve kuşkusunu kaldırmayı amaçlarsın ve bunun için ilk önce özneyi zikrederek söze başlar ve böylece dinleyicinin reddetmesine, yanıldığını veya mecaz bir ifâde kullandığını[80] düşünmesine imkân bırakmazsın. Örneğin هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ "O, çok verir (cömerttir, elindekini esirgemez)", هُوَ يُحِبُّ الثَّنَاءَ "O övülmeyi pek sever" dediğinde çok veren ve övülmeyi seven ondan başka hiç kimse olmadığını kastetmezsin. Söz konusu kişi dışındaki kimseye imada bulunmuş, değerini düşürmüş, vermez ve övülmeyi istemez yerine koymuş olmazsın. Senin amacın muhatabını, sözünü ettiğin kişinin çok verdiği ve övülmeyi sevdiğine inandırmaktır.

[122] Buna şiirden bir örnek verelim:

هُمْ يُفْرِشُونَ اللِّبْدَ كُلَّ طِمِرَّةٍ وَأَجْرَدَ سَبَّاحٍ يَبُذُّ الْمُغَالِبَا

Türkçesi: Onlar, âdeta denizde yüzer gibi koşan, koşuda rakiplerini geçen, kısa tüylü ve her an koşmaya hazır olan her koşu atının sırtına keçe döşerler.

Şair, bu niteliğin sadece onlara ait olduğunu kastedip başkalarına gönderme yapmış değildir. Çünkü bu, olmayacak bir şeydir. Şairin buradaki kastı, kendilerinden bahsettiği kişilerin iyi birer atlı olduklarını ve iyi koşan atları olduğunu ve bunun onların değişmez bir durumu olduğunu anlatmaktır, yoksa onlardan başka kimsenin bu niteliğe sahip olmadığını anlatmak değil. Bununla birlikte dinleyenin dikkatini çekmek, henüz söze başlarken dile getireceği nitelik ile onları kastedeceğini bildirmek için söze böyle başlamıştır. Bunu muhatabının kafasında oluşabilecek, "onları sahip olmadıkları bir sıfatla nitelediği" veya "aslında başkalarını kastetmişken yanlışlıkla onları zikrettiği" vb. düşünce ve kuşkuları bertaraf etmek için yapmıştır.

[123] Bunun şiirden bir diğer örneği de şudur:

هُمْ يَضْرِبُونَ الْكَبْشَ يَبْرُقُ بَيْضُهُ عَلَى وَجْهِهِ مِنَ الدِّمَاءِ سَبَائِبُ

Türkçesi: Onlar, topluluğun önderine öyle vururlar ki miğferi parlar ve yüzünde kandan çizgi çizgi yollar olur.

Şair, bunu yalnızca söz konusu kişilerin yaptığını iddia etmeyi ve bu vurma işini sadece onlara ait kılmayı değil, hemen yukarıda değindiğim şeyi kastetmiştir. Yani sözü pekiştirmek ve vurgulu bir şekilde ifâde etmek için, muhatabın dikkatini, eylemden önce eylemi gerçekleştirenlere çekmek istemiştir.

[124] Urve b. Üzeyne'nin şu beyti de bu konuda açık örneklerden biridir:

سَلَيْمَى أَزْمَعَتْ بَيْنَا فَأَيْنَ تَقُولُهَا أَيْنَا

Türkçesi: Süleymâ ayrılığı kafasına koymuş, bunu nerde söylüyor nerde!

Şu açık ki şairin burada kastı, ayrılığı kafasına koyma işini sadece Süleymâ'ya ait kılıp, onun dışında kimsenin böyle bir karar vermediğini anlatmak değildir. Böyle bir şeyi kastetmek anlamsızdır. Şairin kastı, vurgulu bir anlatım ve sözü pekiştirme olup daha sözün başında Süleymâ'nın adını muhatabın kulağına düşürmektir. Böylece muhatap

şairin Süleymâ'dan söz edeceğini bilir ve (şair, acaba kimden bahsedecek) düşünce ve kuşkusu ortadan kalkar.

[125] Şu beyit de bunun açık örneklerinden biridir:

هُمَا يَلْبَسَانِ الْمَجْدَ أَحْسَنَ لِبْسَةٍ شَحِيحَانِ مَا اسْطَاعَا عَلَيْهِ كِلَاهُمَا

Türkçesi: O iki kişi, ululuğu en güzel şekilde kuşanırlar. Her ikisi de ululuk için güçlerinin yettiği ölçüde cimridirler (onu başka kimseyle paylaşmak istemezler).

Hiç şüphesiz şair burada bu niteliği sadece bu iki kişiye ait kılmayı kastetmiş değil, onlar hakkında bir yargıda bulunmadan önce muhatabın ilgisini onlara çekmek istemiştir.

[126] Ancak şu ayetler, bu konuda yukarıda yer verdiğimiz bütün şiirlerden daha açıktır: وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ *"Fakat müşrikler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, üstelik kendileri yaratılmış bulunan tanrılar edinmişlerdir."* (Furkân, 3), وَإِذَا جَاؤُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"Size geldiklerinde "inandık" derler. Hâlbuki onlar inkâr ederek girmişler ve öyle de çıkmışlardır"* (Mâide, 61)

Sözkonusu edilen şeyin öne alınması ona dikkat çekilmek istendiğini gösterir

[127] Hakkında konuşulan şeyin önce zikredilmesinin ona dikkat çekmeyi ifâde ettiği hususunu Sibeveyh *el-Kitab*'da mef'ûl bahsinde şöyle anlatmıştır: "Mef'ûl, fiilin önüne geçirilip mübtedâ kılınarak merfu olur, sonra (yerinde bulunsaydı) onu hangi fiil nasp edecek idiyse o zikredilir ve mef'ûl yeri, takdim edilen ismin zamiriyle doldurulur (iştigal). Örneğin ضَرَبْتُ عَبْدَ اللهِ "Abdullah'ı dövdüm" cümlesini bu yapıya dönüştürdüğümüzde عَبْدُ اللهِ ضَرَبْتُهُ "Abdullah var ya ben onu dövdüm" deriz. Burada "Abdullah" ismini öne alıp merfu kılarak ve sonra fiilini zikrederek muhatabın dikkatini sözünü ettiğimiz kişiye yönlendirmiş oluruz."

[128] Burada şu muhtemel soru akla gelebilir: Cümlede kendisinden söz edilecek şeyin öne alınması fiilin gerçekleştiğini ifâde etmekte niye daha vurgulu olmayı gerektirir. Örneğin هُمَا يَلْبَسَانِ الْمَجْدَ "onlar ululuğu kuşanırlar" cümlesi[81], kendilerinden söz edilen iki kişinin ku-

şanma eylemini gerçekleştirmeleri konusunda يَلْبَسَانِ الْمَجْدَ "ululuğu kuşanırlar" cümlesinden neden daha vurgulu sayılır?

Bu böyledir. Çünkü bir isim ancak kendisine ait kılınması tasarlanan bir nitelik bulunduğu için âmilsiz olarak zikredilir. Bu durumda عَبْدُ اللهِ diye söze başladığında muhataba, Abdullah'tan bahsedeceğini sezdirmiş olursun. Sonra ona ait kılacağın niteliği zikredip قَامَ "kalktı" veya خَرَجَ "çıktı" ya da قَدِمَ "geldi" dediğinde muhatap, hazırladığın ve haber vermeyi tasarladığın niteliği / eylemi öğrenir ve hiçbir kuşkuya kapılmadan kolaylıkla kabul eder. Bu söyleyiş biçimi, eylemin gerçekleştiğini ifâde de kesinlikle daha vurgulu ve şüpheyi daha bertaraf edici ve engelliyicidir.

[129] Sonuç olarak bir şeyi muhatabın hiç haberi yokken aniden bildirmek, muhatabın dikkat ve ilgisini çektikten sonra haber vermek gibi değildir. Çünkü bu, vurgu açısından haberi tekrarlamak yerindedir. Bundan dolayı denir ki: "Bir şeyin önce zamirinin söylenip ardından açıklanması, zamiri zikredilmeksizin doğrudan söylenmesinden daha vurgulu / etkili olur."

Örneğin فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Şunda.kuşku yok ki gözler kör olmaz..."* (Hac, 46) âyetinden hissettiğimiz vurgu ve büyük etkiyi فَإِنَّ الْأَبْصَارَ لاَ تَعْمَى "Gözler kör olmaz" ifâdesinde bulamayışımız, dilcilerin bu sözünün doğruluğunu ortaya koyar niteliktedir. Şan zamirine yer verilen bütün sözlerin üslubu böyledir. Örneğin إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ *"Şu muhakkak ki kâfirler felah bulmaz"* (Müminun, 117) âyetinin taşıdığı vurgu, إِنَّ الْكَافِرِينَ لاَ يُفْلِحُونَ "Kuşkusuz kâfirler felah bulmaz" denilmesi halinde kaybolur. Bunun tek sebebi, haberin, muhatabın dikkati çekilip dinlemeye hazırlandıktan sonra verildiği için tekrar edilmiş gibi olmasıdır. Bu üsluptaki bir sözün seçkinliği ortadadır.

Sözkonusu edilen şeyin öne alınması verilen haberi pekiştirir

[130] Söze konu olan şeyin, yüklemin önüne alınmasının haberi pekiştireceği hususunu şu akıl yürütme ile de ortaya koyabiliriz: Düşündüğümüzde bu konuşma tarzına şu durumlardan birinde başvurulduğunu görürüz:

a) Birinin inkâr etmesi / haberin içeriğini kabul etmemesi halinde: Örneğin biri "senin bu söylediğin konuda hiçbir bilgim yok" der. Sen de أَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ الْأَمْرَ عَلَى مَا أَقُولُ "Sen pekâlâ biliyorsun ki durum benim söylediğim gibidir. Ne var ki düşmanıma yanaşıyorsun." dersin. Yine insanlar هُوَ يَعْلَمُ ذَاكَ وَإِنْ أَنْكَرَ "İnkâr ediyorsa da bunu bilir o", هُوَ يَعْلَمُ الْكَذِبَ فِيمَا قَالَ وَإِنْ حَلَفَ "Yemin de etse, söylediği sözdeki yalanı bilir o" derler. Bir âyette وَيَقُولُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Allah hakkında yalan söylüyorlar, hem de bilerek"* (Al-i İmran, 75) buyrulmuştur ki konuyla ilgili en açık örneklerden biridir. Şöyle ki yalan söyleyen, özellikle de din konusunda yalan söyleyen kişi, yalan söylediğini itiraf etmez. Yalan söylediğini itiraf etmeyince yalan söylediğini bildiğini itiraf etmesi bundan çok daha uzak bir ihtimaldir.

b) Muhatabın kuşku duyması halinde: Örneğin birisi sana كَأَنَّكَ لاَ تَعْلَمُ مَا صَنَعَ فُلَانٌ وَلَمْ يَبْلُغْكَ "Sanki falancanın yaptığını bilmiyorsun ve haberi sana gelmemiş gibisin" deyince أَنَا أَعْلَمُ وَلٰكِنْ أُدَارِيهِ "Biliyorum ben bilmesine de, yaptıklarını görmezden geliyorum" dersin.

c) Birinin ileri sürdüğü iddiayı yalanlamak için: Örneğin وَإِذَا جَاؤُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"Sana geldiklerinde "inandık" diyorlar. Hâlbuki onlar inkâr ederek girmişler ve öyle de çıkmışlardır"* (Mâide, 61) ayetindeki kullanım böyledir. Çünkü münafıklar "inandık" demekle, içeriye inkâr ederek girip çıkmadıklarını iddia etmiş olurlar. Dolayısıyla ortam, yalanlamayı gerektiren bir ortamdır.

d) Bir şeyde aklın gereğinin düşünülen (veya yapılan) gibi olmadığı ifâde edilmek istendiğinde: Buna وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لاَ يَخْلُقُونَ وَهُمْ يُخْلَقُونَ *"Onu bırakıp yaratamayan, üstelik kendileri yaratılmış tanrılar edindiler"* (Mâide, 61) ayetindeki kullanımı örnek verebiliriz. Şöyle ki onların putlara ibadet ediyor olmaları, putların yaratılmamış olmasını gerektirir. Alışıldığın dışına çıkılan ve tuhaf karşılanan bir durum hakkında verilen bütün haberler bu gruba girer. Örneğin أَلاَ تَعْجَبُ مِنْ فُلَانٍ؟ يَدَّعِي الْعَظِيمَ وَهُوَ يَعْيَى بِالْيَسِيرِ وَيَزْعُمُ أَنَّهُ شُجَاعٌ وَهُوَ يَفْزَعُ مِنْ أَدْنَى شَيْءٍ. "Falancaya şaşmıyor musun? Küçük bir şeyi bile yapmaktan aciz iken ne büyük iddiada bulunuyor. En ufak şeyden bile korkarken cesur olduğunu iddia ediyor" cümlesi böyledir.

Öznenin yüklemin önüne alındığı diğer durumlar

[131] Vaat etme ve kefil olma durumlarında da öznenin yüklemden öne alınması sıktır. Örneğin أَنَا أُعْطِيكَ "Sana ben veririm", أَنَا أَكْفِيكَ "Sana ben yeterim", أَنَا أَقُومُ بِهٰذَا الْأَمْرِ "Bu işi ben yaparım" cümlelerinde öznenin öne alınmasının sebebi budur. Bu gibi durumlarda özne öne alınır. Çünkü vaatte bulunduğun ve kefil olduğun kişi, sözünü tutmayacağından kuşku duyabilir. Dolayısıyla vaat, pekiştirilmeye en gerek duyulan durumlardandır.

Birini överken de öznenin öne alınması sık olur. Örneğin أَنْتَ تُعْطِي الْجَزِيلَ "Bol bol verirsin sen", أَنْتَ تَقْرِي فِي الْمَحْلِ "Kıtlıkta misafirperversindir sen", أَنْتَ تَجُودُ حِينَ لَا يَجُودُ أَحَدٌ "Kimsenin eli açık olmadığı sırada eli açıksındır sen" cümlelerindeki kullanım böyledir.

Şu beyitteki kullanım da böyledir:

وَلَأَنْتَ تَفْرِي مَا خَلَقْتَ وَبَعْـ ـضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرِي

Türkçesi: Elbette ölçüp biçtiğin şeyi sağlam / düzgün yaparsın sen. Kimileri ise ölçüp biçerler ama düzgün yapamazlar.

Bir diğer beyit de şöyledir:

نَحْنُ فِي الْمَشْتَاةِ نَدْعُو الْجَفَلَى

Türkçesi: Kışın herkese açık davette bulunuruz biz.

Öven kişi, övgüye konu olan hususta, dinleyenlerin kuşkuya düşmesini bertaraf etmek için bu üslubu tercih eder. Kendini öven de böyledir.

Hâl cümlelerinde öznenin öne alınması

[132] Şu husus, söylediğimize biraz daha ışık tutacaktır: Eylem, hakkında kuşku duyulacak ve inkâr edilecek eylemlerden değilse bu tarzda hemen hemen hiç gelmez. Böyle durumlarda eylem, ismin haberi olarak getirilmez (yani cümleye doğrudan eylemle başlanır). Örneğin her sabah evinden çıkmayı alışkanlık edinmiş birinin evinden çıktığını haber vereceğin zaman قَدْ خَرَجَ "o çıktı" dersin ve هُوَ قَدْ خَرَجَ "çıktı o" demeye gerek duymazsın. Çünkü bu, dinleyenin kuşku duyacağı bir şey değildir ki pekiştirme gereği duyup kendisinden söz ettiğin şahsın adını

eylemden önce zikredesin. Yine dinleyen, birinin, atına binip bir yere gitme düşüncesinde olduğunu biliyorsa ve binip binmeyeceği konusunda herhangi bir kuşkusu yoksa قَدْ رَكِبَ "o bindi" diye haber verirsin, هُوَ قَدْ رَكِبَ "bindi o" demezsin. Ama böyle bir cümleyi, جِئْتُكَ وَهُوَ قَدْ رَكِبَ "Ben sana, o bindiği (yola çıktığı) sırada geldim" örneğindeki gibi, ana cümlenin bir parçası olarak hâl vavından sonra söylersen o zaman güzel olur. Çünkü bu cümle, ana cümlenin bir parçası olunca hüküm değişir ve eylem, kuşkuya açık hale gelir. Zira bu söz, ona yola çıkmadan önce yetişebileceğini sanan birine hitaben söylenmiş olabilir.

Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Bu anlamda ve aynı kuşkuyu içererek جِئْتُهُ وَقَدْ رَكِبَ "onun yanına (atına) binmişken geldim" de diyebilirsin. (Yani kuşkuyu ifâde etmek için وَهُوَ قَدْ رَكِبَ demeye gerek yoktur.)

Bu itiraza cevabımız şudur: Böyle denildiğinde kuşku, birincisindeki kadar güçlü değildir. Nitekim birinin geciktiği anlatılmak istendiğinde أَتَانَا وَالشَّمْسُ قَدْ طَلَعَتْ "Ta güneş doğmuşken geldi" denilmesi وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ "Güneş doğmuşken geldi" denilmesinde daha vurguludur. Bunun aksine أَتَى وَالشَّمْسُ لَمْ تَطْلُعْ "Güneş doğmadan çok önce geldi" denilmesi, sözü edilen kişinin erkence ve beklenenden önce geldiğini ifâdede أَتَى وَلَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ بَعْدُ "Güneş henüz doğmadan geldi" denilmesinden çok daha vurguludur.

Diğer yandan bu (yani hal cümlesine doğrudan fiille başlanması), soğuk (tatsız) bir tarzdır. Bu gibi cümlelerde belâgata uygun kullanım, önce isimle başlanıp ardından fiilin getirilmesidir.

Örneğin şu beyitte böyledir:

قَدْ أَغْتَدِي وَالطَّيْرُ لَمْ تَكَلَّمِ

Türkçesi: Zaman zaman kuşlar henüz ağzını açmadan ben yola çıkarım.

Hâl vavından sonra gelen fiil muzâri yapıda ise (vavın hemen ardından değil) ancak isimden sonra gelebilir. رَأَيْتُهُ وَهُوَ يَكْتُبُ "Onu yazıyorken gördüm", دَخَلْتُ عَلَيْهِ وَهُوَ يُمْلِي الْحَدِيثَ "Onun yanına hadis yazdırdığı sırada girdim" örneklerindeki gibi.

Şu beyitte de böyledir:

تَمَزَّزْتُهَا وَالدِّيكُ يَدْعُو صَبَاحَهُ إِذَا مَا بَنُو نَعْشٍ دَنَوْا فَتَصَوَّبُوا

Türkçesi: Ülker yıldızı yaklaşıp eğilince, horoz sabahını çağırırken şarabı yudumladım.

Bunlar ancak bu şekilde kullanılabilir. رَأَيْتُهُ وَيَكْتُبُ "yazıyorken gördüm", دَخَلْتُ عَلَيْهِ وَيُمْلِي الْحَدِيثَ "Yanına hadis yazdırırken girdim" ve تَمَزَّزْتُهَا وَيَدْعُو الدِّيكُ صَبَاحَهُ "Horoz, sabahını çağırırken şarabı yudumladım" dediğinde ise yakışmaz.

[133] Şu âyetler de böyle olup fiil, isimden sonra gelmediğinde anlam uygun düşmez: إِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ *"Benim velim, şüphesiz Kitab'ı indiren Allah'tır. O, salihlere velilik eder"* (A'râf, 196), وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً *"ve demişlerdi ki: "Kur'an, yazdırdığı öncekilere ait masallardır. Sabah akşam kendisine okunup duruyor"* (Furkan, 5), وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ *"Süleyman için, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan bir ordu toplanmıştı. Hepsi düzenli bir şekilde sevk ve idare ediliyordu."* (Neml, 17) Şu açık ki bu ayetlerde fiil isimden sonra değil de doğrudan getirilse ve (وَيَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ); (اِكْتَتَبَهَا فَتُمْلَى عَلَيْهِ) ve (فَيُوزَعُونَ) dense lafız anlamdan uzak düşerdi ve mana da sahip olması gereken biçimi kaybederdi.

Olumsuz yapılarda öznenin, yüklemin önüne alınması

[134] Bilinsin ki bu işlem, olumlu fiilde gerektirdiği anlamı olumsuz fiilde de gerektirir. أَنْتَ لاَ تُحْسِنُ هٰذَا "Bunu sen beceremezsin" cümlesindeki muhatabın o işin üstesinden gelemeyeceği vurgusu, لاَ تُحْسِنُ هٰذَا "Bunu beceremezsin" cümlesindekinden daha güçlüdür. Birinci cümlenin muhatabı, daha ziyade, kendini beğenen ve tartışma konusu işin üstesinden gelebileceğini iddia eden bir kişidir. Bundan dolayı لاَ تُحْسِنُ أَنْتَ diyerek özneyi zamirle pekiştirsen bu, ilk cümledeki vurguyu taşımaz.

Yine وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ *"ve onlar ki Rablerine ortak koşmazlar"* (Müminun, 59) ayeti, (hayır yolunda birbiriyle yarıştığı anlatılan) müminlerin Allah'a ortak koşmadığını ifâdede, وَالَّذِينَ لاَ يُشْرِكُونَ بِرَبِّهِمْ veya بِرَبِّهِمْ لاَ يُشْرِكُونَ "Rablerine ortak koşmayanlar" cümlelerinden daha vurgulu olup, bu ikisi ayetteki vurguyu ifâde etmez. Şu ayetler de böyledir: لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Onların çoğu hakkındaki karar kesinleşmiştir. Onlar inanmazlar"* (Yasin, 7). فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا

يَتَسَائَلُونَ *"O gün bütün haberler sanki kendilerine kör olmuştur, birbirlerine bile soramazlar"* (Kasas, 66). إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Allah katında canlıların en kötüsü inkâr edenlerdir. Onlar inanmazlar"* (Enfal, 55)

Öznenin, yüklemin önüne alınmasının gerekli görüldüğü bazı durumlar

[135] İsmin, fiilin önüne geçirilmesinin mutlaka gerekli gibi görüldüğü kullanımlardan biri de مِثْل ve غَيْر kelimeleridir.

Örneğin bir şair şöyle der:

مِثْلُكَ يَثْنِي الْحُزْنَ عَنْ صَوْبِهِ وَيَسْتَرِدُّ الدَّمْعَ عَنْ غَرْبِهِ

Türkçesi: Senin gibi biri, üzüntüyü kendinden uzaklaştırır ve gelen gözyaşını geri çevirir.

Halk arasında kullanılan مِثْلُكَ رَعَى الْحَقَّ وَالْحُرْمَةَ "Senin gibi biri, hakka ve saygınlığa özen gösterir" cümlesi ve Haccac'ın لَأَحْمِلَنَّكَ عَلَى الْأَدْهَمِ "Seni kazığa[82] bindireceğim" sözüne muhatap olan bir şahsın, lâfebeliği yaparak مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ "Zaten senin gibi bir vali, siyah ve boz atlara bindirir" demesi ve benzerleri de böyledir. Bu ve benzeri kullanımlarda Araplar مِثْل lafzı ile tamlayanından başka birini kastetmezler. Arapların bu tarz ifâdelerle kastettikleri anlam şudur: Nitelik bakımından sözü edilen şahsa benzeyen kişi, aklın ve örfün bir gereği olarak zikredilen şeyi yapar veya yapmaz. Anlam böyle olduğu için (Mütenebbi hemen yukarıda zikrettiğimiz beytin devamında) şöyle demiştir:

وَلَمْ أَقُلْ مِثْلُكَ، أَعْنِي بِهِ سِوَاكَ يَا فَرْداً بِلَا مُشْبِهِ

Türkçesi: Ey hiç benzeri olmayan biricik! Ben "Senin gibi biri" derken senden başkasını kastetmiş değilim.

[136] غَيْر lafzı da bu tarzda kullandığında hüküm böyle olup örneğin غَيْرِي يَفْعَلُ ذَاكَ "Benden başkası böyle yapar" diyen kişi, başka birini ima ederek onun yapacağını haber vermeyi değil, kendisinin öyle bir şey yapmayacağını anlatmak ister.

Nitekim [Mütenebbî'ye ait olan] şu mısra böyledir:

غَيْرِي بِأَكْثَرِ هٰذَا النَّاسِ يَنْخَدِعُ

Türkçesi: Bu insanların çoğuna benden başkası aldanır, [ben ise aldanmam].[83]

Şairin buradaki kastı, birine imada bulunarak onu aşağılamak ve aldanan zayıf akıllı biri olarak nitelemek olmayıp sadece "Ben aldananlardan değilim" demektir.

Ebu Temmam bir şiirinde şöyle der:

وَغَيْرِي يَأْكُلُ الْمَعْرُوفَ سُحْتاً وَتَشْحَبُ عِنْدَهُ بِيضُ الْأَيَادِي

Türkçesi: Ancak benden başka biri, ihsan edilen şeyleri oburca yiyip bunca büyük nimetlere hak ettiği değeri vermez. (Ben ise böyle bir tavır sergilemem.)

Ebu Temmam böyle diyerek kendisinden başka bir şaire imada bulunarak şiirinde övdüğü kişiye karşı böyle bir nimet bilmezliğin kendisi tarafından değil; ama başka bir şair tarafından yapılmış olduğunu kastetmiş değildir. Zaten bunu kastetmesinin bir anlamı da yoktur. Anlatmak istediği husus, kendisinin kadir kıymet bilmez biri olmadığını vurgulamaktır.

مِثْل ve غَيْر lafızlarının bu şekilde kullanımı, insan doğasında yerleşik olup bütün dillerde rastlanabilir. Şimdi dili araştırırsan zikrettiğim anlam kastedildiğinde bu iki ismin daima fiilden önce zikredildiğini ve aksi halde anlamın doğru olmayacağını görürsün. Mesela يَنْهَى الْحُزْنَ عَنْ صَوْبِهِ مِثْلُكَ "Senin gibileri üzüntüyü kendilerinden uzak tutarlar" veya رَعَى الْحَقَّ وَالْحُرْمَةَ مِثْلُكَ "Senin gibileri hakka ve saygınlığa önem verirler" veya يَحْمِلُ عَلَى الْأَدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ مِثْلُ الْأَمِيرِ "Valinin emsalleri kara ve boz ata bindirirler" veya يَنْخَدِعُ غَيْرِي بِأَكْثَرِ هٰذَا النَّاسِ "Benim dışımdakiler bu insanların çoğuna aldanır" ya da يَأْكُلُ غَيْرِي الْمَعْرُوفَ سُحْتاً "Benim dışımdakiler kendilerine ihsan edilen şeyleri oburca yerler" diyerek (bu lafızları fiilden sonra zikretsen) sözün hedeften şaştığını, kastedilen anlamdan uzaklaştığını ve bu sözlerin dil zevkine hitap etmediğini görürsün.

Olumlu yapılarda ve soru cümlelerinde takdim-tehir ile ilgili bir kural

[137] Bilesin ki bu konuda bir genel kural vardır. Şayet bu kural üzerinde iyi düşünürsen başka hiçbir şeye ihtiyaç duymazsın. Bu kural şudur: Soru cümlesinde sözdiziminin haber cümlesinde bulunmayan

özel bir anlam ifâde etmesi mümkün değildir. Demek istediğimiz şudur: İstifham (soru), herhangi bir konuda muhatabın sana haber vermesini istemektir. Böyle olunca soru cümlesinde ismin öne geçirilmesi ve fiilden sonra zikredilmesi arasında anlam farkı bulunurken haber cümlesinde bulunmaması imkânsızdır. Yani أَزَيْدٌ قَامَ "Zeyd mi kalktı?" sorusu ile أَقَامَ زَيْدٌ "Zeyd kalktı mı?" sorusu ayrı anlamlar ifâde ederken زَيْدٌ قَامَ "Zeyd kalktı, Zeyd" cümlesi ile قَامَ زَيْدٌ "Zeyd kalktı" cümlesi aynı anlamı ifâde ediyor olamaz. Çünkü bu, muhataptan, bildirme imkânına sahip olmadığı bir şeyi bildirmesini ve anlamı, anlatamayacağı bir biçime koymasını istemek anlamına gelir.

Özetlersek bir cümlenin başına soru edatı getirdiğin zaman muhataptan, olumlu veya olumsuz olarak o cümlenin anlamı hakkında seni haberdar etmesini istemiş olursun. Örneğin أَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd yola çıkmış mıdır?" dediğinde muhataptan ya نَعَمْ، هُوَ مُنْطَلِقٌ "Evet o, yola çıkmıştır" ya da لاَ، مَا هُوَ مُنْطَلِقٌ "Hayır, o yola çıkmış değildir" diye cevap vermesini beklersin. Şu halde cümlenin başına soru hemzesi geldiğinde özel bir anlamı ifâde ediyorken soru hemzesi kaldırıldığında o anlamı ifâde edemiyor olması mümkün değildir. Bu husus iyi bilinsin.

NEKRENİN TAKDİM VEYA TEHİRİ

Nekrenin soru cümlelerinde fiilin önüne alınması

[138] أَجَاءَكَ رَجُلٌ "Sana bir adam geldi mi?" dediğinde herhangi bir adam tarafından gelme eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğini sormayı kastedersin. İsmi öne alarak أَرَجُلٌ جَاءَكَ "Sana bir adam mı geldi?" dediğinde ise gelen kişinin türünü yani erkek mi, kadın mı olduğunu sormuş olursun ve bu, muhatabın yanına birinin geldiğini biliyor olduğunu; ama gelenin cinsiyetini bilmediğini ifâde eder. Bu durumda gelenin tam olarak kim olduğunu öğrenmek istediğinde أَزَيْدٌ جَاءَكَ أَمْ عَمْرٌو "Sana Zeyd mi yoksa Amr mı geldi?" dediğin gibi gelenin cinsini (türünü) öğrenmek için de bu tarz bir cümle kurarsın.

Birinci durumda (yani birinin gelip gelmediği öğrenilmek istenildiğinde) isim fiilden öne alınamaz. Çünkü isim, ancak soru doğrudan

özneyle ilgili olduğunda öne alınır. Özne ile ilgili soru ise ya öznenin kendisini ya da türünü belirlemeye yöneliktir. Bu ikisine eklenecek üçüncü bir husus da yoktur. Şu halde türü belirlemeye yönelik bir soru sormayı amaçlamıyorsan nekre ismi öne alamazsın. Çünkü bu durumda sorunun doğrudan yöneldiği bir konu yoktur. Zira türden sonra geriye sadece öznenin kendisinin belirlenmesi kalır. Nekre ise belirli bir şeye delâlet etmez ki onunla öznenin kendisi sorulsun.

أَرَجُلٌ طَوِيلٌ جَاءَكَ أَمْ قَصِيرٌ "Sana kısa mı, yoksa uzun bir adam mı geldi?" dediğinde gelenin uzun mu yoksa kısa mı olduğunu sormuş olursun.

Nekreyi bir cümle ile niteleyerek أَرَجُلٌ كُنْتَ عَرَفْتَهُ مِنْ قَبْلُ أَعْطَاكَ هٰذَا أَمْ رَجُلٌ لَمْ تَعْرِفْهُ "Bunu sana önceden tanıdığın biri mi, yoksa tanımadığın biri mi verdi?" dediğinde veren kişinin muhatap tarafından önceden tanınıyor olup olmadığını sormuş olursun.

Nekrenin, haber cümlelerinde fiilin önüne alınması

[139] Soru cümlelerinde nekre ile başlamanın hükmünü öğrendiğine göre haber cümlelerini de buna kıyas edebilirsin. Şöyle ki رَجُلٌ جَاءَنِي "Bana bir adam geldi" dediğinde gelenin kadın değil, erkek olduğunu anlatmak istemiş olursun ve muhatabın sana birinin geldiğini biliyordur. Bunu kastetmiyorsan جَاءَنِي رَجُلٌ "Bana biri geldi" diyerek fiili öne alman gerekir.

Yine رَجُلٌ طَوِيلٌ جَاءَنِي "Bana uzun bir adam geldi" diyebilmen için muhatabının sana kısa bir adam geldiğini sanıyor olması ya da senin, muhatabını böyle sanan bir kişi yerine koymuş olman gerekir.

Nekrenin öne alındığına bir örnek

[140] Arapçadaki شَرٌّ أَهَرَّ ذَا نَابٍ "Köpeği bir şer hırlattı" deyiminde شَرٌّ lafzı öne alınmıştır. Çünkü köpeği hırlatan şeyin hayır cinsinden değil, şer cinsinden bir şey olduğunun bilinmesi kastedilmiştir. Dolayısıyla bu söz, gelenin kadın değil, erkek olduğunun kastedildiği رَجُلٌ جَاءَنِي "Bana bir adam geldi" sözüne benzemiştir. Nahiv bilginlerinin "Bu kullanım caiz olmuştur. Çünkü bu söz, مَا أَهَرَّ ذَا نَابٍ إِلاَّ شَرٌّ "Köpeği şerden

başkası hırlatmış değildir" anlamındadır" sözleri de bunu açıklamaktadır. Nitekim مَا أَتَانِي إِلاَّ رَجُلٌ "Bana bir adamdan başkası gelmemiştir" diyebilmen için muhatabının sana gelenin kadın olduğu yolunda bir zanna sahip olması gerekir. Olumsuzluğun kaldırılması yoluyla (yani olumsuz bir ifâdeden sonra إِلاَّ edatı kullanılarak) verilen haberle eylemin bir şeye ait kılınması (kasr) ve onun dışındakilerden kaldırılması kastedilir. Şöyle ki مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ "Bana Zeyd'den başkası gelmedi" dediğinde gelme eylemini sadece Zeyd'e ait kılmış ve onun dışındakilerden kaldırmış olursun. Fiil ise ancak bilinen bir şahsa (veya nesneye) ait kılınabilir. Nekre ile tür kastedilmediği zaman muhatab, bilinen bir şahıstan haberdar olamaz. Dolayısıyla da sen "ben fiili ona ait kılmayı ve başkasından kaldırmayı kastettim" diye iddia edemezsin.

[141] Bilesin ki biz "شَرٌّ أَهَرَّ ذَا نَابٍ cümlesinde nekre ile başlanması güzel oldu. Çünkü شَرٌّ lafzı ile cins kastedilmiştir" derken شَرٌّ ve الشَّرُّ lafızları arasında hiçbir anlam farkı olmadığını kastetmiş değiliz. Kastımız şudur: Bu sözle anlatılmak istenen husus, köpeği hırlatan şeyin hayır cinsinden değil, şer cinsinden olduğudur. Nitekim أَرَجُلٌ أَتَاكَ أَمِ امْرَأَةٌ cümlesi hakkında "burada soru, cinsi (türü) öğrenmeye yöneliktir" derken de bu cümlenin الرَّجُلُ أَتَاكَ أَمِ الْمَرْأَةُ demek yerinde olduğunu değil, şunu kastediyoruz: Böyle dediğinde gelenin erkek türünden mi, yoksa kadın türünden mi olduğunu sormuş olursun. Şu halde nekre, asıl anlamında devam etmekte olup cinsten (belirli olmayan) bir ferde delâlet etmektedir. Ama bu cümlede kastın, gelenin cinsten tek bir fert olduğu değil, erkek cinsinden olduğudur.

Bunun tam tersine أَرَجُلٌ أَتَاكَ أَمْ رَجُلاَنِ "Sana bir adam mı, yoksa iki adam mı geldi?" dediğinde kastın, gelenin erkek olduğu değil, tek olduğudur. Şu ilkeyi iyi öğren: Bir lafızda iki hususa delâlet bulunabilir. Ama kullanıldığında bunlardan sadece biri kastedilir ve bu durumda diğer husus, konuşanın kastı kapsamına girmez ve sanki lafzın delâleti kapsamında hiç yer almıyor gibi olur.[84]

Sibeveyh'in yukarıda zikrettiğim "Önce عَبْدُ اللهِ diyerek dikkat çektin, sonra haberi / eylemi ona bağladın" sözü üzerinde düşünürsen onun da burada söylediğimize uygun düştüğünü görürsün. Şöyle ki dikkat çekme, ancak bilinen bir şey hakkında söz konusu olur. Nitekim bir fiil de ancak bilinin bir şeye ait kılınır (kasredilir). Sen رَجُلٌ diye söze

başladığında, bu lafızla cins anlamını ve muhataba, gelenin kadın değil de erkek olduğunu bildirmeyi kastetmiyorsan "Ben bu lafzı öne alarak muhatabın dikkatini çekmek istedim" demen anlamsız olur. Çünkü bu, "Ben, muhatabın ne genel, ne de özel olarak hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı bir şeye dikkatini çekmek istedim" demek yerindedir. Bunun ise anlamsız olduğu konusunda kuşkuya yer yoktur. Bu husus iyi bilinsin.

HAZİF (EKSİLTİLİ İFADELER)

[142] Bu; nükteli, olağanüstü ve sihre benzer bir konudur. Çünkü burada bir kelimenin zikredilmemesinin (hazfedilmesinin / sözden düşürülmesinin) bazen zikredilmesinden daha fasih olduğunu (anlamı daha açık ifâde ettiğini); bir şeyi söylemeyip susmanın, maksadı daha iyi ifâde ettiğini, konuşulmadığında daha çok şey söylendiğini, açıklama yapılmadığında konunun daha açık ortaya konduğunu görürsün.

Mübtedânın hazfedilmesi

[143] Bu söylediklerimi bizzat tecrübe edinceye kadar reddedebilirsin ve üzerinde düşününceye kadar kabul etmeye yanaşmayabilirsin. Şimdi ben, konuya hazif yapılmış bazı örneklerle başlayarak bu söylediğimin doğruluğunu delilleriyle ortaya koyacağım.

Sibeveyh, *el-Kitab*'ta şu beyitlere yer verir:

اِعْتَادَ قَلْبَكَ مِنْ لَيْلَى عَوَائِدُهُ وَهَاجَ أَهْوَاءَكَ الْمَكْنُونَةَ الطَّلَلُ

رَبْعٌ قَوَاءٌ أَذَاعَ الْمُعْصِرَاتُ بِهِ وَكُلُّ حَيْرَانَ سَارٍ مَاؤُهُ خَضِلُ

Türkçesi: Leyla ile ilgili düşünceler kalbine gelmeyi alışkanlık haline getirmiş, gizli arzularını bir yıkıntı coşturuyor. (Burası) fırtınaların ve geceleyin gelen yağmur yüklü bulutların silip süpürdüğü ıssız bir tepe.

Sibeveyh ikinci beyit hakkında şöyle demiştir: "Şair, ذَاكَ رَبْعٌ قَوَاءٌ "Burası ıssız bir tepedir" veya هُوَ رَبْعٌ قَوَاءٌ "Bu ıssız bir tepedir" demeyi kastetmiştir. Bir başka şairin şu beyitleri de böyledir:

هَلْ تَعْرِفُ الْيَوْمَ رَسْمَ الدَّارِ وَالطَّلَلَا كَمَا عَرَفْتَ بِجَفْنِ الصَّيْقَلِ الْخَلَلَا

دَارٌ لِمَرْوَةَ إِذْ أَهْلِي وَأَهْلُهُمُ بِالْكَانِسِيَّةِ نَرْعَى اللَّهْوَ وَالْغَزَلَا

Türkçesi: Bugün o evin temelini ve duvarlarını, cilalama aletinin ucuyla kılıcın kırığını tanıyabildiğin gibi, tanıyabiliyor musun? Burası Merve'ye ait bir evdir. Hani benim ailem ve onların aileleri Kânisiyye denilen yerde eğlence ve gazel otlatırdık.

Şair, تِلْكَ دَارٌ "Burası .... bir evdir" demiş gibidir."

Hocamız (rh.a.)[85] şöyle demiştir: "Sibeveyh ilk beyitte الرَّبْع lafzını الطَّلَل lafzından bedel yapmamıştır. Çünkü (ev anlamına gelen) الرَّبْع, (duvar temeli ve yıkıntı anlamına gelen) الطَّلَل'den daha çoktur. Bir şey, ancak kendi gibi olan veya kendisinden daha çok olan bir şeyden bedel olabilir. Kendisinden daha az olan bir şeyden bedel olması ise anlamsız olup böyle bir şey tasavvur edilemez."

Bu (yani mübtedânın hazfi), Arap şairlerinin şiirlerinde konaklama yerlerinden ve evlerden bahsettikleri zaman başvurdukları süregelen bir tarzdır.

Fiilin hazfedilmesi

[144] Mübtedâyı hazfedip (zikredilen haberi) merfu yaptıkları gibi, fiili hazfederek mef'ûlünü mansup yaptıkları da olur.

el-Kitab'ta geçen şu beyit bunun örneğidir:

دِيَارَ مَيَّةَ إِذْ مَيٌّ يُسَاعِدُنَا وَلَا يُرَى مِثْلُهَا عُجْمٌ وَلَا عَرَبُ

Türkçesi: Meyye'nin yöresini (an). Hani Meyye, bize yardım ederdi. Onun gibisi bir daha görülmez, ne Arap, ne Acem.

Şair, fiili hazfederek دِيَارَ lafzını mansup yapmış ve sanki اُذْكُرْ دِيَارَ مَيَّةَ "Meyye'nin yöresini an" demiş gibidir.

Mübtedânın düzenli olarak hazfedildiği bazı kullanımlar ve örnekleri

[145] Mübtedânın düzenli olarak hazfedildiği yerlerden biri de istinaf cümleleridir. Önce birinden söz ederler ve onun bazı özelliklerini anlatırlar. Sonra birinci konuyu bırakıp / kesip başka bir konuya başlarlar. Bunu yaptıklarında da genellikle mübtedâsız bir haber getirirler.

Buna bazı örnekler verelim:

[1. Amr b. Ma'dîkerib'e ait iki beyit]

وَعَلِمْتُ أَنِّي يَوْمَ ذَا لَكَ مُنَازِلٌ كَعْباً وَنَهْداً
قَوْمٌ إِذَا لَبِسُوا الْحَدِيـ ـدَ تَنَمَّرُوا حَلَقاً وَقِدَّا

Türkçesi: O gün anladım ki ben, Ka'b ve Nehd [kabileleri] ile karşılaşacağım. (Onlar), öyle bir kavim ki zırhlarını kuşandılar mı zırhları ve kalkanlarıyla kaplan kesilirler.

[2. Ebü'l-Bürc'e ait iki beyit]

هُمْ حَلُّوا مِنَ الشَّرَفِ الْمُعَلَّى وَمِنْ حَسَبِ الْعَشِيرَةِ حَيْثُ شَاؤُوا
بُنَاةُ مَكَارِمٍ وَأُسَاةُ كَلْمٍ دِمَاؤُهُمْ مِنَ الْكَلَبِ الشِّفَاءُ

Türkçesi: Onlar şeref ve soylu bir aşirete mensup olmak konusunda bulunmak istedikleri yere yerleşmişlerdir. (Onlar ki) bütün erdemlerin kurucuları ve yaraları saranlardır. Kanları da kuduza şifadır.

[3. Kays b. Ankâ el-Fezârî'ye ait iki beyit]

رَآنِي عَلَى مَا بِي عُمَيْلَةُ فَاشْتَكَى إِلَى مَالِهِ حَالِي أَسَرَّ كَمَا جَهَرْ

غُلَامٌ رَمَاهُ اللهُ بِالْخَيْرِ مُقْبِلاً لَهُ سِيمِيَاءُ لَا تَشُقُّ عَلَى الْبَصَرْ

Türkçesi: Umeyle [şairin amcaoğlu], içine düştüğüm sıkıntıyı gördü de hâlimi malına şikâyet etti [malıyla bana büyük yardımda bulundu], bu şikâyetini açığa vurduğu gibi gönülden de hissetti [yani yaptığını sırf bana yaranmak için yapmadı]... (O), Allah'ın iyiliksever kıldığı bahtiyar bir gençtir. Öyle bir çehresi vardır ki (onu görmek) göze hiç ağır gelmez.

[4. Musa b. Câbir el-Hanefî'den iki beyit]

إِذَا ذُكِرَ ابْنَا الْعَنْبَرِيَّةِ لَمْ تَضِقْ ذِرَاعِي وَأَلْقَى بِاسْتِهِ مَنْ أُفَاخِرُ
هِلَالَانِ حَمَّالَانِ فِي كُلِّ شَتْوَةٍ مِنَ الثِّقْلِ مَا لَا تَسْتَطِيعُ الْأَبَاعِرُ

Türkçesi: Anberiyye'nin iki oğlu anılınca içim hiç sıkılmaz, kendilerine karşı övündüğüm kimseler ise kıçlarının üstüne düşüverirler. (Onlar), hilal [gibi şöhretli ve yüksek]tirler, kışın en zor günlerinde develerin bile taşıyamacağı yükü sırtlarlar.

İkinci beyitteki حَمَّالاَنِ kelimesi sıfat değil, ikinci haberdir. Bu, mesela رَجُلاَنِ، حَمَّالاَنِ "onlar iki kişidir ve yükü sırtlanandır" demek gibidir.

[146] Şairlerin, hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olarak kullanmayı âdet edindikleri bir yer de, birinden bahsettikten sonra söze فَتًى مِنْ صِفَتِهِ كَذَا "öyle bir genç ki şu şu evsâfa sahiptir, onun şu üstün vasıfları vardır" tarzında devam eden sözlerdir.

Buna birkaç örnek verelim:

[el-Velîd b. Hanife'ye ait iki beyit]

أَلَا لَا فَتًى بَعْدَ ابْنِ نَاشِرَةِ الْفَتَى وَلَا عُرْفَ إلاَّ قَدْ تَوَلَّى وَأَدْبَرَا

فَتًى حَنْظَلِيٌّ مَا تَزَالُ رِكَابُهُ تَجُودُ بِمَعْرُوفٍ وَتُنْكِرُ مُنْكَرَا

Türkçesi: İyi bilin ki [Temimli Âmir b. Zeyd'in oğullarından biri olan] bahadır [Abdullah] b. Nâşira'dan sonra ne bahadır kalmıştır, ne de iyilik. Hepsi arkasını dönüp gitmiştir. (O), Hanzal kabilesine mensup bir gençtir ki civar yörelere gönderdiği adamlar hiç eksik olmaz. Onlar, ihsanda bulunurlar ve hoş olmayan işlere tepki gösterirler.

[Kâtip Muhammed b. Sa'd et-Temîmî'ye ait iki beyit]

سَأَشْكُرُ عَمْراً إِنْ تَرَاخَتْ مَنِيَّتِي أَيَادِيَ لَمْ تُمْنَنْ وَإِنْ هِيَ جَلَّتِ

فَتًى غَيْرُ مَحْجُوبِ الْغِنَى عَنْ صَدِيقِهِ وَلَا مُظْهِرُ الشَّكْوَى إِذَا النَّعْلُ زَلَّتِ

Türkçesi: Ben bundan böyle Amr'a -eğer ecelim gelmezse- teşekkür edeceğim. Çünkü bana, arkası kesilmemiş (veya başa kakılmamış) çok iyiliği dokunmuştur. (O), öyle bir yiğittir ki zenginliği arkadaşından saklanmaz, ayağı tökezlediğinde (elaçıklığı yüzünden dara düştüğünde de) halinden şikâyet etmez.[86]

Bunun güzel örneklerinden biri de Cemîl'in şu beyitleridir:

وَهَلْ بُثَيْنَةُ، يَا لَلنَّاسِ قَاضِيَتِي دَيْنِي وَفَاعِلَةٌ خَيْراً فَأَجْزِيهَا

تَرْنُو بِعَيْنَيْ مَهَاةٍ أَقْصَدَتْ بِهِمَا قَلْبِي عَشِيَّةَ تَرْمِينِي وَأَرْمِيهَا

هَيْفَاءَ مُقْبِلَةً، عَجْزَاءَ مُدْبِرَةً رَيَّا الْعِظَامِ بِلَا عَيْبٍ يُرَى فِيهَا

مِنَ الْأَوَانِسِ مِكْسَالٌ مُبَتَّلَةٌ خَوْدٌ غَذَاهَا بِلِينِ الْعَيْشِ غَاذِيهَا

Türkçesi: Ey insanlar! (Söyleyin bana) Büseyne benim borcumu ödeyecek mi? Bana bir iyilik yapacak da ben de karşılığını vereceğim mi? Ceylan gözleriyle bana aralıksız bakıyordu. O bana, ben ona baktı-

ğım akşam gözleriyle kalbimi vurdu. (O), önden ince belli, arkadan iri kalçalı, kemikleri pürüzsüz ve dolguncadır. Tatlı dillidir, [işlerini hizmetçileri gördüğü için] yerinden hiç kıpırdamaz ve de güzeldir. Teni yumuşacıktır. (Ne de olsa) besleyeni, el bebek gül bebek beslemiş onu.

Cemîl'in şu sözü de güzel bir örnektir:

إِنِّي عَشِيَّةَ رُحْتُ وَهْيَ حَزِينَةٌ تَشْكُو إِلَيَّ صَبَابَةً لَصَبُورُ
وَتَقُولُ: بِتْ عِنْدِي، فَدَيْتُكَ لَيْلَةً أَشْكُو إِلَيْكَ فَإِنَّ ذَاكَ يَسِيرُ
غَرَّاءُ مِبْسَامٌ كَأَنَّ حَدِيثَهَا دُرٌّ تَحَدَّرَ نَظْمُهُ مَنْثُورُ
مَحْطُوطَةُ الْمَتْنَيْنِ مُضْمَرَةُ الْحَشَا رَيَّا الرَّوَادِفِ خَلْقُهَا مَمْكُورُ

Türkçesi: Yanından ayrıldığım akşam kendini çok zor tuttum. Üzgündü, beni deliler gibi sevdiğini söylüyor ve "Bu gece yanımda kal. Bir gecem sana feda olsun. Halimi sana arzediyorum. Bunu yapmak hiç de zor değil" diyordu. (O), güzel ve güler yüzlüdür. Konuşması, âdeta yere saçılan inci gibidir. Sırtı düzgün, ince belli, iri kalçalı ve diri fiziklidir.

Bir başka örnek de şudur: Ukayşır, zengin olan amcaoğlundan bir şey istemişti de amcaoğlu onun isteğini geri çevirerek ona "Sana malımı daha ne zamana kadar vereceğim. Ne zaman bir şey versem onu yararsız işlerine harcıyorsun. Vallahi vermeyeceğim" demişti. Bunun üzerine Ukayşır onun yanından ayrıldı. Bir ara arkadaşlar toplandı. İçlerinde amcaoğlu da vardı. Arkadaşlarına onu şikâyet ederek kınadı. Bunun üzerine amcaoğlu, onun üzerine sıçrayarak okkalı bir tokat attı. O zaman Ukayşır şu şiiri söyledi:

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطِمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيعِ
حَرِيصٌ عَلَى الدُّنْيَا مُضِيعٌ لِدِينِهِ وَلَيْسَ لِمَا فِي بَيْتِهِ بِمُضِيعِ

Türkçesi: Amcaoğluna şamar atmakta pek hızlıdır; ama ihsan isteyene hızlı değildir. Dünyaya tamah eder, dinini zayi eder; ama evinde olan hiçbir şeyi zayi etmez.[87]

[147] Şimdi bütün bu beyitler üzerine düşün, birer birer tara, kelime eksiltilen yerlere rastlayıp hissetiğin duyguyu gözden geçirerek bunun üzerine düşünmeyi biraz incelttiğinde sende oluşturduğu etkiye ve hissettiğin inceliğe bak. Sonra şairin hazfettiğini ifâdeyi yerine koyarak söylemeye ve kulağınla duymaya çalış. O zaman anlayacaksın ki iş,

tam da benim söylediğim gibidir, nice hazif (eksiltili ifâde) vardır ki gerdanlık yerindedir ve güzel bir söz inşa etmenin esasıdır. Bunun için daha doğru bir tanık ve delâleti daha açık bir delil istersen Abdullah b. ez-Zübeyr'in şu beyitlerini incele. İbnü'z-Zübeyr, alacağını almak için kendisinin kapısını aşındıran bir alacaklısından söz ederek şöyle diyor:

عَرَضْتُ عَلَى زَيْدٍ لِيَأْخُذَ بَعْضَ مَا ... يُحَاوِلُهُ قَبْلَ اعْتِرَاضِ الشَّوَاغِلِ
فَدَبَّ دَبِيبَ الْبَغْلِ يَأْلَمُ ظَهْرُهُ ... وَقَالَ: تَعَلَّمْ، إِنَّنِي غَيْرُ فَاعِلِ
تَثَاءَبَ حَتَّى قُلْتُ: دَاسِعُ نَفْسِهِ ... وَأَخْرَجَ أَنْيَاباً لَهُ كَالْمَعَاوِلِ

Türkçesi: (Maddi konuda) engellerim ortaya çıkmadan önce Zeyd'e almaya çalıştığı alacağının bir bölümünü ödemeyi teklif etmiştim. Ama o, sırtı acıyan katır gibi huysuzlandı ve "Bil ki bunu asla yapmam" dedi. Bir esnedi ki ben içimden "canını geviş getiriyor" dedim. Ardından balta gibi dişlerini çıkarıverdi.

Altı çizili cümlenin açılımı, حَتَّى قُلْتُ: (هُوَ) دَاسِعُ نَفْسِهِ "(O), canını geviş getiriyor dedim" biçimindedir. Bu ifâde, "esnemesinin büyüklüğünü ve bunun için harcadığı çabayı görünce devenin geviş getirdiği gibi canını içinden atıp göğsünden çıkartıyor sandım" demektir.

Bu sözün kuruluş biçimi, senden bu mübtedâyı kaldırmanı, vehminden uzaklaştırmanı, hatırına gelmemesi için olanca gayretini göstermeni istiyor. Sen de nefsinin, yerini beğenmediğin bir şeyden kaçar gibi, saldırmasından çekindiğin ağır bir şeyden sakınır gibi bundan kaçınıp korunmaya çalıştığını görüyorsun.

Mübtedânın hazfedildiği tatlı birkaç örnek

[148] Mübtedânın hazfinin tatlı örneklerinden biri de Bekr İbnü'n-Nattâh'ın şu beyitleridir:

اَلْعَيْنُ تُبْدِي الْحُبَّ وَالْبُغْضَا ... وَتُظْهِرُ الْإِبْرَامَ وَالنَّقْضَا
دُرَّةُ! مَا أَنْصَفْتِنِي فِي الْهَوَى ... وَلَا رَحِمْتِ الْجَسَدَ الْمُنْضَى
غَضَبِي، وَلَا وَاللهِ يَا أَهْلَهَا ... لَا أَطْعَمُ الْبَارِدَ أَوْ تَرْضَى

Türkçesi: Gözünden hem sevgi, hem öfke dökülüyor; bakışları işi bağlamayı da, kesip atmayı da sezdiriyor. Dürre! Sen aşkta bana insaf

etmedin, şu zayıf bedene rahmet etmedin. Ey Dürre'nin ailesi! Vallahi, öyle öfkeli ki benden razı olmadıkça soğuk bir şey yemem.

Şair, bir genç kıza âşık olur, bu durum ailesine haber edilir, onlar da kızı ona göstermezler. Bunun üzerine bu beyitleri söyler. Burada bizim üzerinde durduğumuz ifâde غَضْبَى "öyle öfkeli ki" ifâdesi olup açılımı هِيَ غَضْبَى "O, öyle öfkeli ki" veya غَضْبَى هِيَ "öyle öfkeli ki o" biçimindedir. Görüyorsun ya gönül, hazfedilen bu zamiri söylememek için her türlü çareyi arıyor, sözden düşürülmüş olması nasıl da hoşuna gidiyor, bunu söylemeye yeltendiğinde sözün tatlılığı nasıl uçup gidiyor.

[149] Mübtedânın hazfedildiği güzel bir örnek de şairin, cömert oluşunu kınayan eşine hitaben söylediği şu beyitlerdir:

قَالَتْ سُمَيَّةُ: قَدْ غَوَيْتَ بِأَنْ رَأَتْ حَقًّا تَنَاوَبَ مَالَنَا وَوُفُودُ

غَيٌّ لَعَمْرُكِ لَا أَزَالُ أَعُودُهُ مَا دَامَ مَالٌ عِنْدَنَا مَوْجُودُ

Türkçesi: Sümeyye, malımızı kendisiyle, (yardım istemek için) yanıma gelenlerin paylaştığını görünce "Sen iyice ölçüyü kaçırdın" dedi. (Sümeyye!) Senin hayatına yemin ederim ki! Yanımızda malımız bulunduğu sürece durmadan yineleyeceğim bir ölçüyü kaçırmadır.

Altı çizili mısra'ın açılımı، غَيٌّ لَا أَزَالُ أَعُودُ إِلَيْهِ (ذاك) "(Bu), durmadan yineleyeceğim bir azmadı" biçimindedir.

Diğer hazif türleri

[150] Bilinsin ki mübtedânın hazfedilmesi ile ilgili hususlar genel hatlarıyla bunlar olup bunlar, diğer ögelerin hazfi için de aynen geçerlidir.

Hazfedilmiş bir isim veya fiil ile karşılaştığında hazfedilecek yer iyi tutturulmuş ve kelime, hazfin yakıştığı bir durumda hazfedilmiş ise o kelimenin orada hazfedilmesinin zikredilmesinden daha güzel olduğunu mutlaka hissedersin, gizlenmesinin söylenmesinden daha uygun ve kalbe daha sıcak geldiğini görürsün.

Mef'ûl-i bihin hazfedilmesi

[151] Hazif konusuna mübtedânın; yani ismin hazfiyle başladık. İsim diyoruz. Çünkü sadece isimler mübtedâ olabilir. Şimdi de özellikle

mef'ûl-i bihin (=düz tümlecin) hazfi üzerinde duracağız. Çünkü bunun bilinmesine ötekilerden daha çok ihtiyaç vardır. Diğer yandan mef'ûl-i bihin, konumuzla daha özel bir ilgisi vardır. Zira bununla ilgili incelikler daha çok olup mef'ûl-i bihin hazfedilmesinden kaynaklanan söz güzelliği ve ışıltısı daha dikkat çekici ve daha açıktır.

Fâil ve mef'ûlün hazfedilmesi ile ilgili belirleyici bir kural

[152] Burada güzelce kavranması gereken bir kural vardır. Şöyle ki fiilin, geçişli olduğu mef'ûl-i bihle olan ilişkisi, fâille (özne) olan ilişkisi gibidir. ضَرَبَ زَيْدٌ "Zeyd dövdü" denilerek fiil, fâiline yüklendiğinde ifâde edilmek istenen husus, herhangi bir dövme eyleminin gerçekleştiği değil, bu eylemin özellikle birisi tarafından gerçekleştirildiğidir. Bunun gibi fiil, bir mef'ûle geçişli kılınarak ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْراً "Zeyd, Amr'ı dövdü" denildiğinde de ifâde edilmek istenen husus, birinci isim (özne) tarafından gerçekleştirilen dövme eyleminin ikincisi (nesne) üzerinde gerçekleştiği (yani bu eylemden ikinci ismin etkilendiği)dir. Görüldüğü gibi, fâil ile mef'ûl-i bih şu noktada birleşmiştir: Fiilin bunlardan her biri(nin söyleniş biçimleri) üzerindeki ameli / lafzî etkisi, fiilin kök anlamının (yukarıda geçen örnekteki "dövme" gibi) bunlardan her biriyle ilişki türü bilinsin diyedir. Dövme eyleminin fâille olan ilişkisinin eylemi gerçekleştiren kişi olması bakımından olduğu bilinsin diye fiil, fâilini merfû kılmış; dövme eyleminin mef'ûl-i bihle olan ilişkisinin eylemin onun üzerinde gerçekleşmesi bakımından olduğu bilinsin diye de fiil, mef'ûlünü mansup kılmıştır. Cümle, herhangi bir dövme eyleminin gerçekleştiğinin bilinmesi için bu şekilde kurulmuş değildir. Çünkü özne ve nesne belirtilmek istenmeyip salt bir eylemin gerçekleştiği hususu ifâde edilmek istendiğinde bunun yolu, كَانَ ضَرْبٌ "Bir dövme eylemi oldu" veya وَقَعَ ضَرْبٌ "Bir dövme eylemi gerçekleşti" ya da وُجِدَ ضَرْبٌ "Bir dövme eylemi bulundu" vb. sadece bir eylemin varlığını ifâde eden genel lafızlar kullanılmasıdır.

Geçişli fiillerin zikrediliş amaçları değişkendir

[153] Bu genel girişten sonra bilinsin ki insanların geçişli (müteaddî) fiilleri zikrediş gayeleri, farklı farklıdır.

Bazen fiili zikretmekteki kasıtları, mef'ûllerin zikrine ilişmeksizin, yalnızca eylemin, kim tarafından gerçekleştirildiğini ifâde etmektir. Böyle kullanımlarda cümlede ne söylenen, ne de söylenmiş sayılan bir mef'ûl görülemediği için geçişli fiil, geçişsiz gibi olur.

Birinci tür: Fiilin kendi anlamını vurgulamak için mef'ûlün hazfedilmesi

[154] Bunun örneği, insanların şu tarzdaki sözleridir: فُلَانٌ يَحِلُّ وَيَعْقِدُ وَيَأْمُرُ وَيَنْهَى وَيَضُرُّ وَيَنْفَعُ "Falanca, çözer bağlar; emreder yasaklar; zarar da verir fayda da." هُوَ يُعْطِي وَيُجْزِلُ وَيَقْرِي وَيُضِيفُ "O, verir, verdiğini de bol verir; ağırlar ve misafir eder." Bütün bu fiillerde ifâde edilmek istenen husus, mef'ûlün zikrine ilişilmeksizin, eylemin kendisinin bir şahıs tarafından gerçekleştirildiğidir. Bu cümleler sanki şöyle söylenmiş gibidir: صَارَ إِلَيْهِ الْحَلُّ وَالْعَقْدُ "Çözme ve bağlama eylemleri falancaya ait oldu." صَارَ بِحَيْثُ يَكُونُ مِنْهُ حَلٌّ وَعَقْدٌ وَأَمْرٌ وَنَهْيٌ وَضُرٌّ وَنَفْعٌ "O, çözme ve bağlama; emretme ve yasaklama; zarar ve fayda verme eylemlerinin kendisi tarafından gerçekleştiği bir durumda bulundu."

[155] Şu ayetler de bu tarzdadır: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9). Bu ayet, "Bilgili olanla bilgisiz olan eşit olur mu?" anlamında olup burada bilginin konusuna ilişilmemiştir. Şu ayetler de böyledir: هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ *"O, dirilten ve öldürendir"* (Gâfir, 68) وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَى *"Güldüren ağlatan, öldüren dirilten de O'dur."* (Kamer, 43-44) وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى *"Zengin kılıp memnun eden de O'dur"* (Kamer, 48) Bütün bu âyetlerin anlamı, diriltme, öldürme, zengin kılma ve memnun etme eylemlerini gerçekleştirenin O olduğu hususudur. Eylem, gerçekleştirenine ait kılınmak ve "o, falanca eylemi gerçekleştirecek bir kişidir", "falanca eylem sadece filan kişi tarafından gerçekleştirilir" veya "filanca kişi tarafından böyle bir eylem gerçekleştirilmez" gibi bir husus bildirilmek istendiğinde fiil geçişli kılınmaz. Çünkü geçişli kılınması (yani mef'ûlünün söylenmesi), ifâde edilmek istenen anlamı bozar ve değiştirir. Nitekim هُوَ يُعْطِي الدَّنَانِيرَ "O, dinarlar verir" denildiğinde ifâde edilmek istenen husus, muhataba sözü edilen kişinin verdiği şeyler arasında dinarların da bulunduğunu veya başka şey değil de sadece dinarlar verdiğini bıldırmektir. Böyle dediğinde o kişinin "verme" eylemini ger-

çekleştiren biri olduğunu değil, bu eylemin kapsamına giren şeyin türünü açıklamış olursun. Bu durumda sözün, hakkında konuşulan kişinin her ne türlü olursa olsun "verme" eylemini gerçekleştirmediğini söyleyen birine değil; onun bu eylemi gerçekleştirdiğini kabul etmekle beraber dinarlar verdiğini inkâr eden birine cevap olur. Bu söylediğimi iyi kavra. Çünkü bu, çok yararlı bir kuraldır.

İkinci tür: Mef'ûlün, karine bulunduğu için hazfedilmesi

[156] Fiilin, söylenmesi kastedilen ve ne olduğu bilinen bir mef'ûlü vardır. Ancak hâl karinesi bulunduğu için söylenmeye gerek duyulmayarak hazfedilir. Bu, iki türlü olur: a) Açık olan sanatsız hazifler, b) Kapalı / üstü örtülü olan sanatlı hazifler.

1) [Açık hazif]

Açık olan hazfin örneği, أَصْغَيْتُ إِلَيْهِ "Ona uzattım" sözüdür ki "kulağımı uzattım, kulak verdim" demeyi kastederler. Yine أَغْضَيْتُ عَلَيْهِ "ona kapattım" derler ki "gözümü kapattım, görmezden geldim" demeyi kastederler.

2) [Kapalı hazif]

[157] Kapalı olan sanatlı hazfin ise birçok türü vardır:

a) Zikredilen eylemin, zikri geçtiği için veya hal karinesi bulunduğu için bilinen özel bir mef'ûlü vardır. Konuşan, bu mef'ûlü kasteder; ama içinde tutar ve böyle yaparak dinleyenlerde, fiili bir şeye geçişli kılmaksızın ve eylemin mef'ûlüne ilişmeksizin sadece "eylemin söz konusu şahıs tarafından gerçekleştirildiğini" anlatmak istiyormuş vehmini uyandırır.

[158] Bunun örneği Buhturî'nin şu beytidir:

شَجْوُ حُسَّادِهِ وَغَيْظُ عِدَاهُ أَنْ يَرَى مُبْصِرٌ وَيَسْمَعَ وَاعِ

Türkçesi: Onu çekemeyenlerin üzüntüsü ve düşmanlarını öfkesi, sırf gözü olanların görmesi ve kulağı olanların duymasıdır.[88]

Kastedilen anlam şudur: "Gözü olanlar, onun iyiliklerini elbette görecekler, kulağı olanlar onun iyi haberlerini ve üstün vasıflarını elbet-

te duyacaklardır." Anlam bu olmakla birlikte sen bilirsin ki şair, bunu bildiğini kendisinden bile saklamakta ve suretini vehminden uzaklaştırmaktadır. Çünkü bu yolla çok değerli bir anlam ve özel bir gaye ifâde edilmiş olur. Şöyle ki şair, bu beyitte bir halifeyi methederken başka bir halifeye gönderme yapmaktadır. Methettiği halife Mu'tezbillâh, gönderme yaptığı ise Müsta'înbillâh'tır. Neticede şöyle demek istemiştir: Mu'tezbillâh'ın iyi ve üstün vasıfları öyle göz önündedir ki halifeliği onun hak ettiğinin bilinmesi için gözün bunlara ilişmesi ve kulağın onları duyması yeter. Kimsenin kendisiyle çekişemeyeceği tek kişi bu vasıfların sahibidir. Sen onu çekemeyenleri görüyorsun. Gözü gören ve kulağı duyan kişilerin bulunduğunu bilmekten daha fazla onları kızdıran ve üzen hiçbir şey yoktur. Öfke ve üzüntülerinden dünyada gözü gören, kulağı duyan tek fert kalmasın istiyorlar. Çünkü onun halifeliğe namzet olduğu gerçeği ancak bu yolla gizli kalabilir ve ancak o zaman onlar, halifelik konusunda onunla çekişme fırsatı bulabilirler.

[159] b) Kapalı hazfin bir diğer türü de şudur: Zihninde bilinen ve söylenmesi kastedilen bir mef'ûl bulunup zikrettiğin fiilin ondan başka mef'ûlünün olmadığı hal veya siyak karinesi ile bilinir; ama sen yukarıda geçenden başka bir amaçla onu sözden atarak unutmuş gibi yapar ve içinde tutarsın. Bu amaç, fiilin, fâiline yüklenmesine önem verildiğinin ve bütünüyle ve olduğu gibi ona ait olduğunun vurgulanmasıdır.

[160] Bunun örneği, Amr b. Ma'dîkerib'in şu beytidir:

فَلَوْ أَنَّ قَوْمِي أَنْطَقَتْنِي رِمَاحُهُمْ نَطَقْتُ وَلٰكِنَّ الرِّمَاحَ أَجَرَّتِ

Türkçesi: Kavmimin süngüleri beni konuştursaydı konuşurdum elbette; ne var ki süngüler gem vurdu. (Şair şunu kastediyor: Kavmim, savaştan zaferle çıksaydı onlara medhiyeler dizerdim; ne var ki kaybettiler. Ben de suspus olup kaldım.)

أَجَرَّتْ "gem vurdu" fiili geçişlidir. Belli ki mef'ûlüyle birlikte söyleyecek olsaydı bu mef'ûl, birinci tekil şahıs (mütekellim) zamiri olurdu ve وَلٰكِنَّ الرِّمَاحَ أَجَرَّتْنِي "ama süngüler bana gem vurdu" derdi. Bu fiilin mef'ûlünün başka bir kelime olması da düşünülemez; çünkü şairin فَلَوْ أَنَّ قَوْمِي أَنْطَقَتْنِي رِمَاحُهُمْ "Kavmimin süngüleri beni konuştursaydı" dedikten sonra وَلٰكِنَّ الرِّمَاحَ أَجَرَّتْ غَيْرِي "ama süngüler benden başkasına gem vurdu" demesi makul değildir. Mef'ûl bilinmekle birlikte anlam, seni bu

mef'ûlü söylememeye itiyor; çünkü burada mef'ûlü zikretmek, kastedilen anlamla bağdaşmayan bir anlamı çağrıştırır. Şöyle ki şairin burada kastı, "dilleri konuşmaktan alıkoyma ve gem vurma" eylemini süngülere yüklemektir. Şair, bunun yerine أَجَرَّتْنِي "bana gem vurdular" deseydi bu eylemi süngülere yüklemeyi değil, süngülerin kendisine gem vurduğunu belirtmeyi kastettiği düşünülebilirdi. Çünkü çoğu zaman fiil söylenir; ama sözün vurgusu mef'ûlde olur. Örnek olarak أَضَرَبْتَ زَيْداً "Zeyd'i dövdün mü?" dersin ve böyle derken muhatabından "dövme" eyleminin sadır olmasını değil, onun bu eyleminin Zeyd üzerinde gerçekleşmiş olmasını, Zeyd'e karşı böyle bir eylemi kendisine yakıştırmasını veya buna gücü yetebilmiş olmasını yadırgarsın / inkâr edersin. أَجَرَّتْ fiilinin mef'ûlünün zikredilmesi yukarıda ifâde ettiğimiz yanlış anlaşılmaya yol açacağı için şair sözünü burada kesmiş ve mef'ûlü söylememiştir. Böylelikle sözün vurgusu, gem vurma fiilinin süngülere yüklenmesine ve süngülerin böyle bir eylemi gerçekleştirebilir kılınışına yönelik kalmıştır.

[161] Cerîr'in şu beyti de böyledir:

أَمَنَّيْتِ الْمُنَى وَخَلَبْتِ حَتَّى تَرَكْتِ ضَمِيرَ قَلْبِي مُسْتَهَامَا

Türkçesi: Umutlandırıp aldattın da kalbimi aşktan çıldırmış bir halde mi bıraktın.

Şairin kastı, hitap edilen kadına, umutlandırma ve aldatma eylemlerini isnat etmek ve "Sen böyle mi yaparsın, insanların duçar olduğu fitneye karşı çözüm yolun bu mudur?" demektir.

Kapalı hazfe dair örnekler

[162] Bunun benzersiz ve şahane örneklerinden biri de aşağıda gelecek olan beyitlerdir. Merzubânî *Kitâbu'ş-şi'r*'de rivayet zincirini de zikrederek şu olayı anlatır: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), irtidat edenlerle uğraşınca Medineli Müslümanlar (Ensâr) onun olaya müdahalede biraz ağır davrandığını düşünerek düşüncelerini ona açtılar. Onlara şu cevabı verdi: Beni Allah Resulü'nün (s.a.v.) ahlâkına sahip olmakla yükümlü tutuyorsanız Vallahi, bu ne bende var, ne de sizde. Ama Allah'a yemin ederim ki ben, sizi sevdiğim ve sizin için en güzel olanı düşündüğüm konusunda hiçbir ithamı kabul etmem. Sizi sevmeyebilir miyiz hiç?

Vallahi, sizinle benim durumumuzu, Tufeyl el-Ganevî'nin Câfer b. Kilâb oğullarına söylediği şu beyitlerden daha iyi anlatan bir şiir bilmiyorum.

جَزَى اللهُ عَنّا جَعْفَراً حين أُزْلِقَتْ ... بِنا نَعْلُنا في الواطِئين فَزَلَّتِ

أَبَوْا أنْ يَمَلُّونا ولو أنَّ أُمّنا ... تُلاقي الَّذِي لاقُوهُ مِنّا لَمَلَّتِ

هُمُ خَلَطُونا بالنُّفوسِ وألجؤوا ... إلى حُجُرَاتٍ أَدْفَأَتْ وأَظَلَّتِ

Türkçesi: Allah, Câfer (oğullarından) razı olsun. Ayağını sağlam basanların içinde ayağımız kayıp tökezlemişti. Bizden usanmamak için direndiler. Onların bizim yüzümüzden düştükleri duruma annemiz düşse usanırdı. Onlar bizi bir gruba katarak ısıtan ve gölgeleyen odalara sığındırdılar.

Burada kastedilmiş bir mef'ûl, dört ayrı yerde hazfedilmiştir. Bunlar, لَمَلَّتِ "usanırlardı"; أَلْجَأُوا "sığındırdılar"; أَدْفَأَتْ "ısıttı"; أَظَلَّتِ "gölgeledi" fiilleri olup açılımları لَمَلَّتْنَا "bizden usanırlardı"; أَلْجَأُونَا "bizi sığındırdılar"; أَدْفَأَتْنَا "bizi ısıttı" ve أَظَلَّتْنَا "bizi gölgeledi" biçimindedir. Ama durum sana söylediğim gibi olup sanki hiçbir mef'ûl belirlenmemiş, eylemin tamamlayıcı unsurları müphem bırakılıp üzerinde gerçekleştiği şey hiç kastedilmemiş gibi unutulmuş yerine konmuştur. Dolayısıyla olayı aktarış biçimi şuna benzemiştir: قَدْ مَلَّ فُلَانٌ "Falanca bıktı" dersin ve bununla neden bıktığını belirtmeksizin "ona bıkkınlık geldi" demeyi kastedersin. Bu sözle ifâde edilen anlam, bıkkınlığı ona ait bir hâl kılmaktan öteye geçmez. Yine هٰذَا بَيْتٌ يُدْفِئُ وَيُظِلُّ "Bu, ısıtan ve gölgeleyen bir evdir" dediğinde sadece bu nitelikleri eve ait kılmış olursun.

[163] Bilesin ki şiirde geçen أَجَرَّتِ ve لَمَلَّتِ fiillerinde söylediğimden başka bir nükte daha vardır. Bu nükte, bu fiillerin gerçekleştiğinin ifâde ediliyor olmasına dikkat çekmektir. Bu, şöyle söylemeye benzer: "Kavmin başına dili kesecek (ağza gem vuracak) türden bir musibet geldi ve savaştan kaçtılar. Böyle bir hâl hangi kavmin başına gelse şairleri dilini yutar ve konuşacak (mehdiyeler dizecek) mecâli kalmaz." Fiilin mef'ûlüyle birlikte zikredilmesi bu anlamı ortadan kaldırır. Çünkü وَلٰكِنَّ الرِّمَاحَ أَجَرَّتْنِي denilmesi durumunda bu söz, "ağza gem vuracak öyle bir olay oldu ki bu, her kavmin şairleri için şaşmaz bir kuraldır" anlamında yorumlanamadığı gibi, tam tersine başka bir kavmin başına gelen benzer bir olayın şairlerinin ağzına gem vurmayacağı sonucu çıkar-

tılabilir. Bu, şuna benzer: قَدْ كَانَ مِنْكَ مَا يُؤْلِمُ "Senden üzen bir eylem sadır oldu" dersin ve bununla "böyle bir eylem herkesi üzer" demeyi kastedersin. Bunun yerine مَا يُؤْلِمُنِي "beni üzen" diyecek olsan sözün bu anlamı ifâde etmez. Çünkü seni üzen, başkalarını üzmeyebilir.

وَلَوْ أَنَّ أُمَّنَا تُلَاقِي الَّذِي لَاقَوْهُ مِنَّا لَمَلَّتِ "Bizim yüzümüzden onların başına gelen şey annemizin başına gelse bıkıp usanırdı" sözü de böyle olup şu anlamı içerir: böyle bir olay her anneyi bıktırıp usandıracak niteliktedir. Bu olayın verdiği sıkıntının derecesi o noktaya varmıştır ki, çocuğu için her türlü sıkıntıya göğüs gerecek bir yaratılışa sahip olan anne bile bu duruma düşse oğlundan bıkar. Şair أُمَّنَا "annemiz" diyerek kendi anneleri hakkında bir değerlendirme yapmış gibi görünüyorsa da bu sözü, "bütün annelerin çocuklarına karşı durumu böyledir" anlamındadır. Şair, لَمَلَّتْنَا deseydi sözü bu anlamda yorumlanamazdı. Çünkü o durumda "Annemiz böyle bir durumla karşılaşsa kalbine onu bizden bıktıracak bir duygu girerdi" denilmiş gibi olacaktı. "onu bizden bıktıracak" denildiğinde ise söz, her annenin oğlundan bıkacağını ifâde eden kapsamlı bir anlamın kastedilmesine elverişli olmayacaktı.

إِلَى حُجُرَاتٍ أَدْفَأَتْ وَأَظَلَّتِ "Isıtan ve gölgelendiren odalara" ifâdesi de böyledir. Çünkü bu söz, şu anlamı içerir: "odalara sığındırdılar ki böyle bir odanın özelliği ısıtmak ve gölgelemektir; yani sığındığımız odaların öyle nitelikleri vardır ki bu niteliklere sahip olan ev ısıtır ve gölgeler." Mef'ûlün söylenmesi durumunda ise bu anlam oluşmaz. Çünkü "odalara sığındırdılar ki böyle bir odanın özelliği bizi ısıtmak ve gölgelemektir" denilemez. Bu anlamsız bir sözdür.

Bu nükteyi iyi kavra. Çünkü bunu belâgatın bu dalının birçok konusunda başka bir anlamı da içermiş halde bulursun ki bu anlam, bir fiilin gerçekleştiğinin ifâde edilmesine dikkat çekmek ve fiilin zikredilmesinden kastın, "mef'ûlü ile ilişkisine bildirmek" değil; "fiili gerçekleştirenine ait kılmak" olduğunu göstermektir.

[164] Bu ilkeyi -yani fiilin gerçekleştirenine ait kılındığı vurgusunun katışıksız bir biçimde ortaya çıkabilmesi için mef'ûlünü düşürmek gerektiği hususunu- daha iyi kavramak istersen şu ayet üzerine biraz kafa yor: وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ "*(Musa), Medyen suyuna gelince (suyun başında) insanlardan*

bir topluluk buldu, suvarıyorlardı. Arkalarında geride tutan iki kız buldu. "siz neden buradasınız" diye sordu. "Çobanlar çekip gitmeden biz suvaramayız. Babamız da yaşlı bir adamdır. (Başka ne yapabiliriz!)" dediler. Bunun üzerine onlar adına suvardı, sonra da gölgeye çekildi." (Kasas, 23-24) Bu âyette bir mef'ûl, dört ayrı yerde hazfedilmiştir. Çünkü ayette kastedilen anlam şudur: "Suyun başında koyunlarını ve hayvanlarını suvaran bir kalabalık ve bir de koyunlarını geride tutan iki kız buldu. Kadınlar "biz koyunlarımızı suvaramayız" dediler... Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suvardı."

Gözü açık biri şunu hemen fark eder: Burada mef'ûlün zikri terk edilmiş ve fiil herhangi mef'ûlle ilişkilendirilmeksizin zikredilmiştir. Çünkü burada ifâde edilmek istenen husus, "o ortamda insanlar tarafından "suvarma", kızlar tarafından "geride tutma" eylemlerinin gerçekleştiği, kızların Musa'ya "Çobanlar çekip gitmeden biz "suvarma" işi yapamayız" dedikleri ve sonra Musa'nın "suvarma" işi yaptığıdır. Suvarılan hayvanların hangi türden; koyun mu, deve mi, yoksa başka bir türden mi olduğu ise ifâde edilmek istenen hususun dışında olup (zikredilmesi hâlinde), amaca aykırı bir anlam akla gelebilir. Şöyle ki ayette "Arkalarında koyunlarını geride tutan iki kız buldu" denilse Musa'nın "geride tutma" fiilini sırf "geride tutuyor oldukları" için değil de "koyunlarını geride tutuyor oldukları" için yadırgadığı, dolayısıyla develerini geride tutuyor olsalar yadırgamayacağı anlaşılabilirdi. Bu şuna benzer: Birine مَا لَكَ تَمْنَعُ أَخَاكَ؟ "Kardeşine niye engel oluyorsun?" dediğinde engel olmayı sırf "engel oluş" yüzünden değil, "kardeşe engel oluş" yüzünden yadırgamış olursun. Bunu iyi kavra ki bu gibi örneklerde mef'ûlün hazfedilmesinde sezdiğin etki ve güzelliğin, ancak mef'ûl hazfedildiğinde ortaya çıkan büyük bir nükteden kaynaklandığını ve hazfedilmemesi durumunda bu anlamın ortaya çıkmadığını öğrenesin.

[165] Yukarıdaki örneklerin dışında, ayrı bir tür gibi duran mef'ûl haziflerinin bir örneği de Buhturî'nin şu beytidir:

إِذَا بَعُدَتْ أَبْلَتْ وَإِنْ قَرُبَتْ شَفَتْ فَهِجْرَانُهَا يُبْلِي وَلُقْيَانُهَا يَشْفِي

Türkçesi: Uzak düşünce çürütür, yakın olursa şifa verir. Onun ayrılığı yıpratır, kavuşması şifa verir.

Belli ki beytin açılımı "Benden uzak olunca beni çürütür, bana yakın olunca bana şifa verir" biçimindedir; ama bu ifâde biçiminin şiire

uzak düştüğü ve şiir biçiminin bunu dışladığı kolayca sezilebilir. Çünkü şair, çürümeyi, sevgilinin uzakta oluşunun gerekli kıldığı, sevgiliden uzaklığın doğasında olan bir sonuç yerine koymak istemiştir. Şifa ile sevgilinin yakınlığı arasındaki ilişki de böyledir. Şair sanki şöyle demek istiyor: "Ondan uzak kalmak ne demek, bilir misin? Çürüten bir derttir. Peki, ona yakın olmak ne demek, bilir misin? Her hastalıktan şifa bulup iyileşmektir." İşte bu nükteyi, mef'ûlü hazfetmeden ifâde edemezsin. Bunu iyi anla.

Bu haziften; yani mef'ûlün hazfinden elde edilen yan anlamların bir sonu yoktur. Çünkü bu, kırk çeşit söz ustalığına ve sayısız nükteye açılan bir kapıdır.

Şart cümlelerinde شَاءَ fiilinin mef'ûlünün hazfi

[166] Şimdi de hazfin başka bir türü üzerinde duralım. Bilinsin ki hazfin "ızmâr alâ şerîtati't-tefsîr" (daha sonra açıklanmak üzere yapılan hazif) adıyla bilinen bir türü daha vardır. Örnek olarak أَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُ عَبْدَ اللهِ "Beni ağırladı, ben de Abdullah'ı ağırladım"[89] dersin ve bu sözünle أَكْرَمَنِي عَبْدُ اللهِ وَأَكْرَمْتُ عَبْدَ اللهِ "Abdullah beni ağırladı, ben de Abdullah'ı ağırladım" demeyi kastedersin. Burada bir kelime, ikinci cümlede zikredilmesi ile yetinilerek birinci cümlede terk edilmiştir. Bu, bilindik bir yol ve açık bir üslup olup dikkate alınacak bir husus değildir. Sanılır ki burada zikredilen örneklerde görülenden öte bir özellik yoktur. Hâlbuki -bir şeyi asıl kaynağından araştırırsan- burada sadece büyük şairlerin eserlerinde bulabileceğin çok ince bir ustalık ve büyük bir nükte vardır.

[167] Bunun ince ve eşine az rastlanır örneklerinden birisi Buhturî'nin şu beytidir:

لَوْ شِئْتَ لَمْ تُفْسِدْ سَمَاحَةَ حَاتِمٍ كَرَماً وَلَمْ تَهْدِمْ مَآثِرَ خَالِدِ

Türkçesi: Dileseydin Hâtim'in cömertliğini bozmaz, Hâlid'den yadigâr kalan eserleri yıkmazdın.

Bu sözün açılımı, esasında "Hâtim'in cömertliğini bozmamayı dileseydin bozmadın" biçimindedir; ama ikinci fiille birlikte zikredilmesi birinciye gerek bırakmadığı için hazfedilmiştir. Diğer yandan bu sözde, -gördüğün ve bildiğin üzere- bir güzellik ve nadidelik vardır. Şöyle ki -

yukarıda da belirttiğim gibi- belâgat, hazfedilen kelimenin söylenmemesini gerektirir [; yani bir hazif belâgatın gerektirdiği bir hazif ise söylenmesi doğru olmaz; çünkü bu, hazifte bulunan bir nükteyi yok eder]. Şu açık ki sen bu sözün aslına geri dönerek "Hâtim'in cömertliğini bozmamayı isteseydin" desen kimsenin duymak istemeyeceği, bayağı bir söz söylemiş olursun. Çünkü açıklamayı gerektiren kapalı bir ifâdeden sonra gelen açık ifâdede, doğrudan gelen açık ifâdede bulunmayan bir incelik ve üstünlük vardır.

Söze, لَوْ شِئْتَ "dilesen" diye başlayınca dinleyen, senin bu dilemeyi özel bir anlamda kullandığını bilerek içinden "demek ki onun olmasını veya olmamasını dilediği bir şey var" diye düşünür. Sözünü لَمْ تُفْسِدْ سَمَاحَةَ حَاتِمٍ diye devam ettirdiğin zaman o şeyi öğrenir. لو ve diğer şart harflerinden sonra dileme fiilinin mef'ûlsüz olarak gelişi çok yaygındır. Örnek olarak Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَمَعَكُمْ عَلَى الْهُدَى *"Allah dileseydi sizi doğru yolda toplardı"* (En'âm, 30) ve وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ *"Dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi"* (Nahl, 9) buyrulmuştur. Bu ve benzeri bütün kullanımların açılımı yukarıda söylediğim gibidir. Buna göre ilk âyetin açılımı "Allah sizi doğru yolda toplamayı dileseydi toplardı"; ikinci âyetin açılımı da "Allah hepinizi doğru yola iletmeyi dileseydi iletirdi" biçimindedir. Ama belâgat, bu cümlelerin mef'ûlleri hazfedilmiş olarak kurulmasını gerektirir.

Şart cümlelerinde شَاءَ fiilinin mef'ûlünün zikri

[168] Kimi durumlarda da bu fiilin mef'ûlünün zikredilmesi daha güzel olur.

Bunun örneği [İshak b. Hassân el-Hureymî adındaki] şairin şu beytidir:

وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ دَماً لَبَكَيْتُهُ عَلَيْهِ وَلٰكِنْ سَاحَةُ الصَّبْرِ أَوْسَعُ

Türkçesi: Onun üzerine kan ağlamak isteseydim onu da ağlardım. Ne var ki sabrın alanı çok geniş (olduğundan sadece yaş döküyorum).[90]

Bu söz, *"Allah dileseydi sizi doğru yolda toplardı"* (En'âm, 30) ayeti tarzında söylense şu biçimde olurdu: لَوْ شِئْتُ لَبَكَيْتُ دَماً "Dileseydim kan ağlardım." Ama şair, bu ifâde biçimini bırakarak şiirdeki ifâde biçimini tercih etmiştir; çünkü bu ifâde biçimi, özellikle böyle sözlere daha iyi

oturmaktadır. Bu da insanın kan ağlamayı dilemesinin eşine az rastlanan alışılmadık bir durum oluşundandır. Bunun için zikredilerek dinleyenin zihnine yerleştirilmesi ve onun böyle bir şeyi tasavvur etmeye hazırlanması daha doğru olur.

[169] (Edebi metinlerde) bir tarama yaptığında bunun hep böyle olduğunu görürsün. Dileme fiilinin mef'ûlü büyük öneme sahip veya alışılmadık, az rastlanır bir şey olduğunda hazfedilmek yerine zikredilmesi daha güzel olur. Örnek olarak kişi, kendi büyüklüğünü ifâde etmek için لَوْ شِئْتُ أَنْ أَرُدَّ عَلَى الْأَمِيرِ لَرَدَدْتُ "Beyin emrini reddetmek istesem reddedebilirdim"; لَوْ شِئْتُ أَنْ أَلْقَى الْخَلِيفَةَ كُلَّ يَوْمٍ لَقِيتُ "Her gün halife ile buluşmak istesem buluşabilirdim" der. Dinleyenin büyüksemeyeceği bir şey olduğunda ise hazfedilir. Örnek olarak لَوْ شِئْتُ خَرَجْتُ "Dilesem çıkardım"; لَوْ شِئْتُ قُمْتُ "Dilesem kalkardım"; لَوْ شِئْتُ أَنْصَفْتُ "Dilesem insaf ederdim" ve لَوْ شِئْتُ لَقُلْتُ "Dilesem söylerdim" denir. Kur'ân-Kerîm'de لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا *"Dilesek biz de buna benzer sözler söyleyebiliriz"* (Enfâl, 31) buyrulmuştur. Yine لَوْ شِئْتُ كُنْتُ كَزَيْدٍ "Dileseydim ben de Zeyd gibi olabilirdim" diyebilirsin.

[Abdullah b. Şubrume, bir şiirinde] şöyle demiştir:

لَوْ شِئْتَ كُنْتَ كَكُرْزٍ فِي عِبَادَتِهِ أَوْ كَابْنِ طَارِقَ حَوْلَ الْبَيْتِ وَالْحَرَمِ

"Dileseydin ibadetinde Kürz gibi veya Beytullah ve harem çevresinde İbn Târık gibi olabilirdin.

لَوْ dışındaki şart edatlarında da hüküm böyledir. Örneğin إِنْ شِئْتُ فَإِنْ يَشَأِ اللهُ يَخْتِمْ قُلْتُ "İstersem söylerim" dersin. Şu âyetler de böyledir: عَلَى قَلْبِكَ *"Allah dilerse kalbini mühürler"* (Şûrâ, 24); مَنْ يَشَأِ اللهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Allah kimi dilerse yoldan çıkarır; kimi de dilerse dosdoğru yola iletir"* (En'âm, 39). Bu ve benzeri âyetlerde böyle hazifleri hep görürsün.

[170] Aşağıdaki beyitler, haziften başkasının kurtarmadığı / belâgate uymadığı bilinen bazı örneklerdir:

Tarfe'den bir beyit:

وَإِنْ شِئْتُ لَمْ تُرْقِلْ وَإِنْ شِئْتُ أَرْقَلَتْ مَخَافَةَ مَلْوِيٍّ مِنَ الْقِدِّ مُحْصَدِ

Türkçesi: Ben dilersem (devem) hızlı gitmez, dilersem de iyi bükülmüş kayışın [yani kırbacın] korkusuna rüzgâr gibi gider.

Humeyd'den beyitler:

إِنْ شِئْتُ غَنَّتْنِي بِأَجْزَاعِ بِيشَةٍ أَوِ الزُّرْقِ مِنْ تَثْلِيثَ أَوْ بِيَلَمْلَمَا
مُطَوَّقَةٌ وَرْقَاءُ تَسْجَعُ كُلَّمَا دَنَا الصَّيْفُ وَانْجَابَ الرَّبِيعُ فَأَنْجَمَا

Türkçesi: Dilersem (güvercinim) bana Bîşe'nin veya Teslîs'in veya Zurk'un ya da Yelemlem'in nağmelerini söyler.[91] Gerdanlığı vardır, boz renktedir, Yaz mevsimi yaklaştıkça ve ilkbahar sona yaklaşıp bittikçe tatlı tatlı öter.

إِذَا شَاءَ غَادَى صِرْمَةً أَوْ غَدَا عَلَى ... عَقَائِلِ سِرْبٍ أَوْ تَقَنَّصَ رَبْرَبَا

Türkçesi: Dilediğinde sabah erkenden bir deve sürüsüne saldırır veya bir ceylan sürüsüne hamle yapar ya da sığır sürüsünü avlar.

لَوْ شِئْتَ عُدْتَ بِلادَ نجدٍ عَوْدَةً ... فَحَلَلْتَ بَيْنَ عَقِيقِهِ وَزُرُودِهِ

Türkçesi: Dileseydin Necd diyarına döner, Akîk ile Zurûd arasında bir yere yerleşirdin.

Şu açık ki وَإِنْ شِئْتُ أَنْ لَا تُزْقِلَ لَمْ تُزْقِلْ "Hızlı gitmemesini dilesem hızlı gitmez" veya إِذَا شِئْتُ أَنْ تُغَنِّيَنِي بِأَجْزَاعِ بِيشَةَ غَنَّتْنِي "Bana Bîşe'nin nağmelerini söylemesini dilersem söyler" veya إِذَا شَاءَ أَنْ يُغَادِيَ صِرْمَةً غَادَى "Bir deve sürüsüne saldırmayı dilediğinde saldırır" ya da لَوْ شِئْتَ أَنْ تَعُودَ إِلَى بِلَادِ نَجْدٍ عَوْدَةً عُدْتَهَا "Necd diyarına geri dönmeyi dileseydin dönerdir" denilse sözün bütün ışıltı ve canlılığını yok olacak ve söz bayağılaşacaktır.

[171] [Ali b. Ahmed] el-Cevherî'nin şu beytinde ise durum biraz farklıdır:

فَلَمْ يُبْقِ مِنِّي الشَّوْقُ غَيْرَ تفكُّرِي فَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ بَكَيْتُ تَفَكُّرَا

Türkçesi: Aşk ve özlem, beni eritip bitirmiş, bende derin düşünceden başka bir şey bırakmamıştır. Şimdi ağlamak istesem (gözyaşı yerine) derin düşünce ağlayacağımdır.[92]

Şair burada وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ دَماً لَبَكَيْتُهُ mısra'ındakine[93] benzer bir ifâde biçimi kullanarak "dileseydim" fiilinin mef'ûlünü söylemiş, فَلَوْ شِئْتُ بَكَيْتُ تَفَكُّراً "dileseydim derin düşünce ağlardım" dememiştir. Çünkü mef'ûl zikredilmeden anlaşılmayacak özel bir anlam kastetmiştir. Şöyle ki şair, "Derin düşünce ağlamayı dilesem böyle ağlardım" demeyi kastetmemiştir. Kastettiği şey şudur: "Zayıflık beni eritip bitirdi. Geri-

de kafadan dolaşan hatıralardan başka hiçbir şey kalmadı. Artık öyle bir durumdayım ki ağlamayı istesem, gözyaşı çıksın diye gözkapaklarımı sıksam ve gözlerimi (deve sağar gibi) sağsam yine de gözyaşı bulamam. Gözyaşı yerine gözümden çıksa çıksa derin düşünce çıkar. Sonuç olarak şairin, dileme fiilini ilişkilendirmek istediği ağlama, "düşünce" ile ilgili olmayan belirsiz ve genel bir ağlamadır. Durum böyle olunca ikincisi birincisinden başka gibi olur ve şöyle demeye gelir: لَوْ شِئْتَ أَنْ تُعْطِيَ دِرْهَماً أَعْطَيْتَ دِرْهَمَيْنِ "Sen dirhem vermeyi dileseydin iki dirhem verirdin."

[172] Bilinsin ki verdiğimiz bu örnekler أَكْرَمْتُ وَأَكْرَمَنِي عَبْدُ اللهِ "Ben ağırladım, Abdullah da beni ağırladı" cümlesinin aynısı olmamakla birlikte ona benzer.[94] Çünkü burada da "dileme" ve "isteme" fiillerinin mef'ûlü, لَوْ ve öbür şart edatlarının cevabında zikredilen fiil buna delâlet ettiği için hazfedilmiştir.

Zamir, zâhir isim gücünde değildir

[173] Bu konuda çok açık, aynı zamanda da ifâdesi ince, eşine az rastlanır olan ve nükteli de bir anlam içeren bir örnek istersen Buhturî'nin şu beytine bak.

قَدْ طَلَبْنا فَلَمْ نَجِدْ لَكَ فِي السُّؤْ دُدِ وَالْمَجْدِ وَالْمَكَارِمِ مِثْلا

Türkçesi: Ululuk, yücelik ve erdemlerde -aradık ise de- senin dengini bulamadık.[95]

Bu sözün açılımı "Senin dengini aradık" biçiminde olup مَثَلاً "dengini" ifâdesi hazfedilmiştir. Çünkü ikinci cümlede geçmesi ona delâlet etmektedir. Diğer yandan bu ifâde biçiminin güzellik, üstünlük ve etkileyiciliği de ortadadır. Şair, قَدْ طَلَبْنَا لَكَ فِي السُّؤْدَدِ وَالْمَجْدِ وَالْمَكَارِمِ مَثَلاً فَلَمْ نَجِدْهُ "Ululuk yücelik ve erdemlerde sana denk birini aradık; ama bulamadık" deseydi ifâde yukarıdaki gibi güzel düşmezdi. Bunun sebebi şudur: Övgünün esasını oluşturan ve birinci derecede kastedilen husus, sözü edilen kişiye denk birinin mevcut olmadığının ifâde edilmesidir. Aranması ise anlatılmak istenen asıl hususun dayandırılması ve pekiştirilmesi için dolaylı olarak zikredilen bir şey gibidir. Böyle olunca şair "Ululuk yücelik ve erdemlerde sana denk birini aradık; ama bulamadık" deseydi mevcut olmama ifâdesini doğrudan "denk olan"a yüklemeyi bı-

rakıp onun zamirine yükleyecekti. Kinâye (=zamir) ise açıktan söylemenin (=tasrih) yerini asla tutamaz.

[174] Ebû Osman el-Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserindeki ifâdesi bu hususu çok güzel ortaya koymaktadır. Kastımızın iyi anlaşılabilmesi için şimdi onun konuyla ilgili bu ifâdesine yer vereceğiz. O şöyle der:

> "Evlilik teklifinde yerleşik uygulama, teklifte bulunan tarafın sözü uzatması, cevap verenin ise kısa tutmasıdır. Nitekim Kays b. Hârice b. [b. Sinân], Dâhis [ve Gabrâ] savaşının sonunda belirlenmiş olan diyeti ödemek üzere yola çıkacak olan iki kişinin [ki bunlar Hâris b. Avf ile Herim b. Sinân'dır] develerinin eyerinin yastığını kılıcıyla keserek "Ey iki ihtiyar! Bu konuda benim yapabileceğim ne var?" demişti.
> Bunun üzerine onlar "Biz değil, sen söyle. Ne yapabilirsin?" dediler.
> O da şu cevabı verdi: "Ben, bana konuk olan herkesi güzelce ağırlarım, öfkelenen herkesin öfkesini yatıştırırım, Güneşin doğuşundan batışına kadar konuşabilirim, bu konuşmamda bağların devam ettirilmesini emreder, koparılmasını da yasaklarım..."
> Derler ki: Bunun üzerine Kays b. Hârice geceye kadar gün boyunca konuştu. Bu konuşmasında ne bir kelimeyi yineledi, ne de aynı anlama gelebilecek kelime ve cümleleri tekrar etti."
> Ebû Yakup [el-Hureymî]'ye dediler ki: "Bağların koparılmasını yasaklamak yerine bağların devam ettirilmesini emretmekle yetinseydi ya. Bağların devam ettirilmesini emretmek, koparılmasını yasaklamakla aynı şey değil midir?"
> Ebû Yâkûb şu cevabı verdi: "Bilmiyor musun, bir şeyi kinâyeli ve üstü kapalı bir biçimde söylemek, akıllarda açıkça söylemek kadar iz bırakmaz."

el-Câhız'dan aktarmak istediğim alıntı bitti.

Bu nakil, bulamama hükmünün doğrudan "denk" lafzına bağlanmasının zamirine bağlanması gibi olmayacağını göstermiştir.

[175] Aynı gerekçe, Zü'r-Rumme'nin, aşağıdaki beyitte Buhturî'nin yaptığının tam tersini yapmasını gerektirmiştir.

وَلَمْ أَمْدَحْ لِأُرْضِيَهُ بِشِعْرِي لَئِيماً أَنْ يَكُونَ أَصَابَ مَالاً

Türkçesi: Cimri kimseyi sırf mal sahibi olduğu için kendisini memnun edeyim diye şiirimle övmem."[96]

Şair, anlam bakımından iki fiilin de mef'ûlü konumunda bulunan لَئِيماً lafzında birinci sıradaki أَمْدَح fiilini amel ettirmiş, ikinci sıradaki أُرْضِيَ fiilini ise zamirinde amel ettirmiştir. Çünkü "kötü, bayağı kişinin övülmediğinin" ifâde edilmesi gerekmektedir. Beyitte vurgulanan temel husus budur. Memnun etmekse övgünün gerekçesidir. Şair وَلَمْ أَمْدَحْ لِأُرْضِيَ بِشِعْرِي لَئِيماً... "Cimriyi memnun etmek için övmem" deseydi vurgulamak istediği temel hususun üstünü örtmüş olurdu. Bunu iyi kavra.

[176] Kinâyeli (zamirli) ifâdenin gücü açık ifâde gücünde olmadığı içindir ki aşağıdaki âyetlerde lafzın aynen tekrar edilmesi güzel düşmüş ve sırıtmamıştır. وَبِالحَقِّ أَنْزَلْناهُ وبِالحَقِّ نَزَلَ *"Onu hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi."* (İsrâ, 105); قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ . اللهُ الصَّمَدُ *"De ki: Allah birdir, Allah, sameddir (kendine yetebilen tek varlıktır)."* (İhlâs, 1-2) Bu, görebilen gözlere saklı değildir. Bu âyetlerde açıkça söylenmek yerine bu kelimelerin zamirleri kullanılsa ve وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِهِ نَزَلَ "onu hak olarak indirdik ve o, onunla indi" ve قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ هُوَ الصَّمَدُ "De ki Allah birdir; o, sameddir" denilseydi bu halleriyle aldığın hazzı alamayacaktın.

HAZİFLE İLGİLİ SON SÖZLER

Hazfin önemine dair

[177] Akıl çakmağının çakılmasını ve faziletinin artmasını arzulayan; varlıkları oldukları gibi ve derinlemesine tanımak isteyen; dış görüşünü kendine yeterli görüp aklına ilk gelenden başka bir şey bilmeyen mukallidin derecesinden yukarı çıkmak isteyen araştırmaya meraklı bir kişi anlamıştır ki hazfin önemsenmesi gerektiği ve sihre benzeyen ve aklı şaşkına çeviren bir şey olduğu hususunda söylediklerim baştan sona doğrudur.

[178] Şimdi de hazfin gerekçelerinden olan çok ilginç bir konu üzerinde duracağım. Buhturî أَعَنْ سَفَهٍ يَوْمَ الْأُبَيْرِقِ أَمْ حِلْمِ "Ubeyrik günü ahmaklığın yüzünden mi, yoksa akıllılığından mı [bir yıkıntının başında durup bekledin veya evden geriye kalan yıkıntıya ağladın] diye başlayan

kasidesinde, methettiği kişinin kendisini koruyup kolladığını ve zamanın sıkıntılarını kendisinden savuşturduğunu anlatırken şöyle der:

وكَمْ ذُدْتَ عَنِّي مِنْ تَحامُلِ حَادِثٍ ... وسَوْرةِ أَيّامٍ حَزَزْنَ إلى العَظْمِ

Türkçesi: Sen, nice büyük sıkıntının üzerimdeki baskısını ve günlerin (eti) kemiğe kadar kesmiş [yani kemiğe dayanmış] nice sıkıntısını benden savuşturmuşundur.[97]

Bunun açılımı kuşkusuz حَزَزْنَ اللَّحْمَ إِلَى الْعَظْمِ "eti kemiğe kadar kesmiş" biçimindedir. Ama اللَّحْم kelimesinin hazfedilmesi söze büyük bir nükte katmış ve onu seçkinleştirmiştir. Şöyle ki dinleyen önce sözü maksadı dışında yorumlayıp şairin asıl maksadını ifâdenin devamından çıkarmadan önce, daha sözün başında anlamı dinleyenin aklına düşürmek şairin ustalığını gösterir. Belli ki şair, mef'ûlü hazfetmeyerek وَسَوْرَةِ أَيّامٍ حَزَزْنَ اللَّحْمَ إِلَى الْعَظْمِ "ve günlerin eti kemiğe kadar kesmiş nice saldırısını" dese şair, إِلَى الْعَظْمِ "kemiğe kadar" ifâdesini söylemeden önce dinleyen "etin tamamen değil de kısmen kesildiği"ni, kesilmenin kemiğe dayanmadığını, sadece deriye yapışık olan etin kesildiğini zannedebilir. İşte şair, [kısa süreliğine de olsa] böyle bir yanlış anlamanın önünü almak, dinleyenin anlatılmak isteneni derhal anlamasını ve kesmenin eti delip geçtiğini ve ancak kemiğe dayanarak durduğunu daha sözün başında düşünmesini sağlamak için "et" kelimesini düşürmüştür.

Sana söylediğimin doğruluğunu gösteren bundan daha açık bir delil olabilir mi? Sen de görüyorsun ki bazen bir kelimeyi söylememek, kastı, açıkça söylemekten daha iyi ortaya koyuyor, lafzın içten dışa (yani kalpten dile) çıkmasından kaçınmak, anlamı daha iyi ifâde ediyor.

HABERLER ARASINDAKİ FARKLAR

Cümlenin temel ögesi olan ve olmayan bildirim ifâdeleri[98]

[179] Bu konuda bilinmesi gereken ilk husus şudur: Haber[99], a) "cümlenin temel ögesi olup kendisi olmaksızın tam bir anlam oluşma-

yan haber", b) "cümlenin temel ögesi olmayıp kendisinden önceki başka bir habere ek olan haber" olmak üzere ikiye ayrılır.

Birincisi mübtedânın haberi gibidir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd gitmektedir" örneğindeki مُنْطَلِق kelimesi ve خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" örneğindeki fiil gibi. Bunlardan her biri cümlenin temel ögesi olup anlamın esasını oluşturur.

İkincisi جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً "Zeyd bana binerek geldi" örneğindeki hâldir. [Buna haber dedik]; çünkü hâl de özü itibarıyla haberdir. Çünkü mübtedânın haberi, mübtedâdaki bulunan bir niteliği; fiil, fâil tarafından gerçekleştirilen bir eylemi ifâde ettiği gibi hâl de, zilhâlde (yani durumu belirtilen ögede) bulunan bir niteliği ifâde eder. جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً örneğine baktığımızda Zeyd'e, "binmiş olma" niteliğinin verildiğini görürüz. Aradaki tek fark şudur: Hâl, Zeyd'in geldiği bildirimine ek bir anlam katmak için getirilmiş olup bu anlam, gelirken içinde bulunduğu durumun ifâdesidir. Zeyd'in sadece binmiş olduğu ifâde edilmediği gibi bu, doğrudan ifâde edilen husus da değildir. Aksine önce "gelme" eylemi ifâde edilmiş, ardından "binme" eylemi buna eklenmiştir. Böylece "binme" eylemi, "gelme" eylemine bağlanarak ve onun ögeleri arasında bulunmak şartıyla ifâde edilmiştir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ve خَرَجَ عَمْرٌو gibi temel öge olan haberde ise mübtedâya veya fâile sadece bu nitelikler (gitme ve çıkma nitelikleri) ait kılınmış ve dolaylı yoldan değil, doğrudan ifâde edilmiştir. Bunu iyi kavra.

[180] Bu farkı öğrendiğine göre şimdi bir başka farka geçebiliriz. Bu da, bir niteliğin varlığının isimle veya fiille ifâde edilmesinin arasındaki anlam farkıdır. Bu, belâgat ilminde bilinmesine çok ihtiyaç duyulan ince bir farktır.

Bildirimin isimle veya fiille yapılmasının anlama etkisi

[181] Şöyle ki ismin temel işlevi (mevzû), yinelenmeyi gerektirmeksizin bir şeyde bir niteliğin bulunduğunu ifâde etmektir.

[182] Fiilin temel işlevi ise, var olduğu ifâde edilen niteliğin azar azar gerçekleşmesi, yinelenmesidir.

زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" denildiğinde "ayrılmışlık" niteliğinin gerçekleşmesi, öznenin bir eylemi olarak ifâde edilmiştir. Ama cümlede, bu eylemin azar azar gerçekleştiğine, yinelendiğine dair bir bildirim yoktur. Aksine bunun anlamı زَيْدٌ طَوِيلٌ "Zeyd uzundur" ve عَمْرٌو قَصِيرٌ "Amr kısadır" cümlelerinin anlamı gibidir. Bu cümleler, uzunluk ve kısalığın yenilendiğine dair bir ifâde taşımayıp sadece bu niteliklerin öznede varlığını ifâde ettikleri gibi, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde de Zeyd'e "ayrılma" niteliğinin ait kılınmasının ötesinde bir anlam bulunmaz.

[183] Fiil ise içerdiği niteliğin yenilendiğini de ifâde eder. زَيْدٌ هَا هُوَ ذَا يَنْطَلِقُ "Zeyd, işte gidiyor" denildiğinde "gitme" niteliğinin onun tarafından azar azar gerçekleştiğinin ifâde edilmesi kastedilir.

[184] İkisi arasındaki farkı daha iyi algılamak istersen şu beyit üzerine biraz düşün:

لا يأْلَفُ الدِّرْهَمُ المَضْرُوبُ خِرقَتَنا لكِنْ يَمُرُّ عَلَيها وَهْوَ مُنطلقُ

Türkçesi: Basılmış sikke, bizim kesemize alışmaz; ama geçiyorken şöyle bir uğrayıverir.[100]

Bu, şiirde kastedilen anlama yakışan en güzel ifâde biçimidir. Burada şair, fiil kullanarak وَهُوَ يَنْطَلِقُ deseydi yakışmazdı.

Haberin sıfat-ı müşebbehe veya fiil olmasının anlama yansıyan farkı

[185] Bunların birbirinin yerine geçmeye elverişli olmadığını daha açık bir biçimde anlamak için şu âyet üzerine düşün. وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالوَصِيدِ *"Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi."* (Kehf, 18) Burada بَاسِطٌ kelimesinin yerine fiil konamayacağı ve كَلْبُهُمْ يَبْسُطُ ذِرَاعَيْهِ "köpekleri ön ayaklarını uzatmış yatıyor" cümlesinin maksadı ifâde edemeyeceği konusunda kimsenin şüphesi olamaz. Bunun tek sebebi, fiil, niteliğin yenilenmesini gerektirirken, ismin herhangi bir yenilenme olmaksızın sadece niteliğin varlığını gerektirmesidir. Niteliği yineleme anlamı taşımayıp; köpeğin bir eylemi gerçekleştirmekte olduğunu ifâde etmeyip sadece köpekte bir niteliğin bulunduğunu ifâde etmek bakımından كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ "köpekleri... uzatmış yatmaktadır" cümlesi ile كَلْبُهُمْ وَاحِدٌ "köpekleri tektir" cümlesi arasında hiçbir fark

yoktur. Şu halde bu cümle ile anlatılmak istenen husus, köpeğin içinde bulunduğu durumun bildirilmesidir.

Sıfat-ı müşebbehelerin (yani süreklilik ve değişmezlik bildiren ism-i fâillerin) kullanımı üzerine düşündüğünde farkı daha iyi görürsün ve bunların birbiri yerini alamayacağı konusunda hiçbir kuşkun kalmaz. زَيْدٌ طَوِيلٌ "Zeyd uzundur" ve عَمْرٌو قَصِيرٌ "Amr kısadır" cümlelerindeki haberin yerine يَطُولُ "uzar" ve يَقْصُرُ "kısalır" fiilleri uygun düşmez. Bu fiiller ancak, ağaç, ot, çocuk vb. bir şeyin artması ve büyümesinden veya kısalmasından söz edildiği zaman kullanılabilir. Değişmez bir durumdan ve uzaması durmuş olan bir şeyden söz edildiğinde ise sadece isim kullanılabilir.

Haberin fiil veya isim olmasının anlama etkisini gösteren örnekler

[186] İkisi arasındaki fark birçok kullanımda görülüp bunların birbirinin yerini alamayacağı anlaşıldığına göre şimdi birinin diğeri yerine uygun düştüğünü gördüğün yerlerde ikisi arasında anlam farkı bulunduğuna hükmedip birisiyle oluşan anlamın öbürüyle oluşandan ayrı olduğunu bilmen gerekir. Nitekim kapalı olanı açık olana benzetmekte kural budur. Bu hüküm tersine de dönebilir; yani ismin bulunduğu yere fiilin uygun düşmediği kullanımlar bulunduğu gibi, fiilin bulunduğu yere de ismin uygun düşmediği ve onun bildirdiği anlamı bildirmediği kullanımlar olabilir.

[187] Bunun açık örneklerinden birisi şair A'şâ'nın şu beyitleridir:

لَعَمْرِي لَقَدْ لَاحَتْ عُيُونٌ كَثِيرَةٌ إِلَى ضَوْءِ نارٍ فِي يَفَاعٍ تَحَرَّقُ

تُشَبُّ لِمَقْرُورَيْنِ يَصْطَلِيَانِهَا وَبَاتَ عَلَى النَّارِ النَّدَى وَالْمُحَلَّقُ

Türkçesi: Hayatıma yemin ederim ki, bir tepede yanmakta olan, üşümüş ısınmaya çalışan iki kişi için tutuşturulmuş bir ateşin ışığına yönelmiş bakan birçok göz belirdi. Cömertlik ve Muhallâk[101] o ateşin başında geceledi.

Belli ki şair, إِلَى ضَوْءِ نَارٍ مُتَحَرِّقَةٍ "yanan ateşin ışığına" dese kulağa hoş gelen bir ifâde olmayacaktır. Bu kulağa hoş gelmeme de şiirin kâfiyesinin bozulması yüzünden değil; maksadı iyi ifâde etmeyişi ve ortamı betimlemeye uygun olmayışı yüzündendir.

[188] [Tarîf b. Temîm el-Anberî'ye ait olan] şu beyit de böyledir:

أَوْ كُلَّمَا وَرَدَتْ عُكَاظَ قَبِيلَةٌ بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ

Türkçesi: Kabileler, Ukaz panayırına her gelişlerinde bana reislerini mi gönderecekler ki o beni kolaçan edip durmakta.[102]

Bu böyledir; çünkü A'şâ'nın yukarıdaki şiirinde ocakta odun bulunduğu ve aralıklarla ateşin onunla canlandırıldığı anlamı vardır. Bunun yerine مُتَحَرِّقَةٍ denilseydi bu niteliğin sabitleştiği bir ateşin bulunduğu anlamına gelecek; bu da, "büyük bir ateşin ışığına" demek yerini tutacak ve yapılmakta olan bir eylemi ifâde etmeyecekti. بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ ifâdesi de böyle olup, kabile reisinin yenilenen ve anbean devam eden bir süreçte etrafını kolaçan edip düşündüğü ve sağı solu tekrar tekrar araştırdığı anlamını taşımaktadır. Şair bunun yerine بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ مُتَوَسِّماً "reislerini beni aramak üzere gönderdiler" deseydi bu anlamı ifâde etmekte eksik kalacaktı.

[189] Şu âyet de bunun örneklerindendir: هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ *"Yoksa Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık vermekte olan bir yaratıcı mı var?"* (Fâtır, 3) Ayette bu ifâde biçimi yerine هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ رَازِقٍ لَكُمْ "Allah'tan başka size rızık veren bir yaratıcı mı var?" denilseydi anlam, kastedilenden başka olurdu.

[190] Mübtedâ-haber konularını ele alırken زَيْدٌ يَقُومُ "Zeyd kalkar" gibi cümlelerde geçen fiili isim yerine koyuyor olmamız ve bu cümlenin زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ayaktadır" yerinde olduğunu söylememiz seni aldatmasın. Bu, her iki cümlenin de aynı anlamı taşıdığı ve aralarında hiçbir fark bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü bunlar tıpatıp birbirinin aynı olsalar birisi fiil, ötekisi isim olmazdı. Ya her ikisinin de fiil, ya da isim olması gerekirdi.

[Haberin marifelik-nekreliğinin anlama etkisi]

[191] Haberler arasındaki farklardan birisi de şudur: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" denilebildiği gibi زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd'dir ayrılan" veya اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ "Ayrılan Zeyd'dir" de denilebilir. Bu ifâde biçimlerinin her birinde diğerinde bulunmayan özel bir kasıt ve anlam vardır. Şimdi bunu ele alacağız.

[192] Bilesin ki زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" dediğinde muhatabın, ne Zeyd, ne Amr vb. tarafından herhangi bir gitmenin / ayrılmanın gerçekleştiğine dair hiçbir bilgisi olmayan birisidir. Böyle diyerek ona bilgiyi doğrudan vermiş olursun.

زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd'dir ayrılan" dediğinde muhatabın, Zeyd veya Amr vb. tarafından bir ayrılma eyleminin gerçekleştiğini bilen birisidir. Sen böyle diyerek ona ayrılanın başkası değil, Zeyd olduğunu bildirmiş olursun.

İki cümle arasındaki ince fark şudur: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ dediğinde dinleyenin, hakkında hiçbir şey bilmediği bir eylemin gerçekleştiğini ifâde edersin. زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ dediğinde ise dinleyenin, gerçekleştiğini bildiği ama Zeyd'e ait olduğunu bilmediği bir eylemin gerçekleştiğini ifâde edersin. Bu cümle, haberi haber yapan anlamda yani; bir niteliği bir varlığa ait kılma hususunda birinci cümle ile birleşir. Muhatabın, iki kişiden birisi tarafından ayrılma eyleminin gerçekleştiğini biliyor olmasının buna bir zararı olmaz. Çünkü muhatap, ayrılanın Amr değil de Zeyd olduğunu kesin olarak bilmeyince onun durumu, eylemin Zeyd'e ait olduğunu bildirecek birine ihtiyaç duymak açısından bu konuda hiçbir bilgiye sahip olmayanın durumuna benzer.

[193] Biraz daha derine inerek şöyle diyelim: Sana birinin bir yerden şu vakitte şu amaçla ayrıldığı bildirilince sen ayrılan kişinin Zeyd olabileceğini düşünürsün. Böyle bir durumda sana زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ denilince ihtimal verdiğin şey kesinlik kazanmış olur. Sonra bu kesinliği daha da vurgulu ifâde etmek istediklerinde cümlenin iki temel ögesi arasına "fasl" adı verilen bir zamir getirerek زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd'dir ayrılan, Zeyd" derler.

Haber nekre olduğunda mübtedâya başka bir mübtedâ atfedilebilir

[194] İki mesele (yani haberin marife veya nekre olması) arasında, mutlaka bilinmesi gereken farklardan birisi de şudur: Haber nekre olduğunda birinci mübtedâya atıf yoluyla başka bir mübtedâ getirilebilir. Haber marife olduğunda ise bu yapılamaz.

Bunu biraz açalım: "Zeyd ayrılmıştır, Amr da ayrılmıştır" anlamını kastederek زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌو "Zeyd ayrılmıştır, Amr da" diyebilirsin. Ama

زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ وَعَمْرٌو "Ayrılan Zeyd'dir, Amr da" diyemezsin. Çünkü haber marife kılındığında, ayrılma eyleminin ikisinden birisi tarafından gerçekleştiği ifâde edilmek istenir. Eylem sadece Zeyd'e ait kılındıktan sonra Amr'a da ait olduğu söylenemez.

Buna açık örneklerinden biri هُوَ الْقَائِلُ بَيْتَ كَذَا "Falanca beyti söyleşen şair odur" sözüdür. Örneğin şöyle dersin: جَرِيرٌ هُوَ الْقَائِلُ "Şu beyti söyleyen şair Cerîr'dir":

وَلَيْسَ لِسَيْفِي فِي الْعِظَامِ بَقِيَّةٌ

Türkçesi: Kılıcımın kemiklerde hiçbir kalıntısı yoktur.

Sen bu haberde Cerîr'den başkasını da ona ortak kılmak isteyip جَرِيرٌ هُوَ الْقَائِلُ هٰذَا الْبَيْتَ وَفُلَانٌ "Cerîr bu beyti söyleyendir, bir de falanca" desen anlamsız bir laf etmiş olursun. Çünkü bu, tek bir söz olup bunu söylemekte Cerîr'e başkasının ortak olması düşünülemez.

[Marife olan haberin farklı bağlamlarda kullanımı]

[195] Haberin başındaki harf-i tarifin (ال), zaman zaman cins anlamı ifâde ettiğini görürsün; ama bunun da farklı kullanım biçimleri vardır:

Birincisi, haberin ifâde ettiği niteliğin cinsini, abartı yoluyla, haberin konusuna (özneye) ait kılmaktır. Örneğin زَيْدٌ هُوَ الْجَوَادُ "Zeyd'dir cömert olan" ve عَمْرٌو هُوَ الشُّجَاعُ "Amr'dır yiğit olan" dersin. Esasen kastettiğin husus, bu şahısların bu nitelikleri eksiksiz taşıdıklarıdır; ama cömertlik ve yiğitlik bunlardan başka kimsede yokmuş gibi bir ifâde biçimi kullanırsın. Bunun sebebi de başkaları bu nitelikleri tam anlamıyla taşıyamadıkları için onları kâle almayışındır. Bu da, ögeleri hükümde ortak kılmak amacıyla atıf yapılamaması konusunda öncekiler gibidir. Dolayısıyla زيد هو الْجَوَادُ وعمرٌو "Zeyd'dir cömert olan, bir de Amr" desen çelişkili bir söz söylemiş olursun.

[196] İkincisi, haberin ifâde ettiği niteliğin cinsini haberin konusuna (özneye) ait kılmaktır; ama başkalarında bulunan aynı niteliği kâle almayarak, abartı yoluyla değil, niteliğin onun dışında kimsede bulunamayacağı iddiasıyla böyle yaparsın. Bu, haberi özelleştiren ve başlıbaşına bir türe dönüştüren "durum" veya "zaman" gibi bir nitelikle

kayıtlamadan olmaz. Örneğin şöyle dersin: هٰذَا الْوَفِيُّ حِينَ لَا تَظُنُّ نَفْسٌ بِنَفْسٍ خَيْراً "Bu, kimsenin kimseden iyilik namına bir şey beklemediği bir zamanda vefâkar olan biridir." Haber geçişli bir nitelik olup özel bir nesne ile kayıtlanması da böyledir. Şair A'şâ'nın şu beyti buna örnektir:

هُوَ الوَاهِبُ الْمِئَةَ المُصْطَفَاةَ إِمَّا مَخَاضاً وَإِمَّا عِشَاراً

Türkçesi: O (övdüğüm kişi), gebe veya gebeliği yakın olan, seçkin yüz dişi deveyi bağışlayan biridir.[103]

Yukarıda örnekte vefa, kimsenin vefa etmediği bir zamana ait kılınarak özelleştirilmiştir. Beyitte de "yüz deveyi bağışlama" ifâdesiyle bağış özelleştirilmiştir. Her ikisi de ihtisas anlamında; yani başkalarında değil, sadece zikredilen kişi de bulundukları kastedilerek haber yapılmıştır.

Görüyorsun ki A'şâ'nın beytinde kastedilen anlam, sözü edilen bağışı, övülen kişiden başka kimsenin yapmadığıdır. İlk bakışta هُوَ الْوَاهِبُ الْمِائَةَ الْمُصْطَفَاةَ ifâdesindeki harf-i tarifin زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ cümlesindeki harf-i tarif ile aynı olduğu, birinde özel bir ayrılış kastedildiği gibi öbüründe de özel bir bağışın kastedildiği zannedilebilir. Ne var ki bu doğru değildir. Çünkü şiirde kastedilen şey, gerçekleştirilmiş olan belirli bir bağış değil, bağışın özel bir türüdür. Bunun delili, niteliğin övülen kişide tekrarlanıyor olması ve onun bunu çok defa gerçekleştirmiş kılınmasıdır. زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ cümlesinde kastedilen ise ayrılma fiilinin cinsi değil, bir kez gerçekleşmiş olan herhangi bir ayrılmadır. Burada fiilin tekrarlanması düşünülemez. Beyti söyleyenin Cerîr olduğu kastedilerek جَرِيرٌ هُوَ الْقَائِلُ: "وَلَيْسَ لِسَيْفِي فِي الْعِظَامِ بَقِيَّةٌ."[104] "... beyti söyleyen Cerîr'dir" denildikten sonra fiilin tekrarlanması (yani aynı beytin başkaları tarafından da söylenmiş olması) söz konusu olabilir mi?

Gerçekleşmiş ve belirli olan tek bir fiil ile fiilin türünü birbirinden ayırman gerekir. Birincisi, [bir benzetme ile anlatırsak] erkekler arasında müşahhas bir varlığa sahip olan Zeyd yerini tutar (yani o fiil de gerçekleşmiş ve Zeyd gibi somut bir varlık kazanmıştır).

[197] Üçüncüsü, haberdeki niteliği haberin konusuna ait kılmayı kastetmektir. Bu kullanımda, زَيْدٌ هُوَ الشُّجَاعُ "Zeyd'dir yiğit olan" örneğindeki gibi başkasını kâlc almama anlamı kastedilmediği gibi, هُوَ الْوَاهِبُ الْمِائَةَ الْمُصْطَفَاةَ "O seçkin yüz deveyi bağışlayan biridir" örneğin-

deki gibi de değil; el-Hansâ'nın şu beytindeki gibi üçüncü bir ifâde biçimidir.

إِذَا قَبُحَ الْبُكَاءُ عَلَى قَتِيلٍ رَأَيْتُ بُكَاءَكَ الْحَسَنَ الجَمِيلَا

Maktülün arkasından ağlamak çirkin olsa da ben senin ardından ağlayıp feryad etmeyi yerinde buluyorum ve ayıp görmüyorum.[105]

Burada şair, bir maktülün ardından ağlamak dışındaki hiçbir şeyin güzel olmadığını kastetmediği gibi, "güzel" niteliğini başka bir şey ile de kayıtlamıyor. Bu durumda A'şâ'nın, yüz deve bağışını övdüğü kişiyle sınırlandırmasının aksine, Hansâ'nın güzelliği bu ağlamayla sınırlandırdığı düşünülemez. Kastettiği anlam, onu (ağlamayı) kimsenin inkâr edemeyeceği, kuşku duyamayacağı apaçık bir güzelliğe sahip olan şeyler sınıfına sokmaktır.

[198] Hassân [b. Sâbit]'in şu beyti de böyledir:

وَإِنَّ سَنَامَ الْمَجْدِ مِنْ آلِ هَاشِمٍ بَنُو بِنْتِ مَخْزُومٍ وَوَالِدُكَ الْعَبْدُ

Türkçesi: Hâşim oğullarından soyluluğun zirvesinde olanlar Mahzûm'un kızının oğullarıdır. [Ebû Süfyan!][106] Senin babansa (o herkesin bildiği) köledir.

Şair, hitap ettiği kişiye köle nitelemesi yapmak ve bunun da herkesçe bilinen apaçık bir şey olduğunu ifâde etmek istemiştir. Bu ifâde yerine وَوَالِدُكَ عَبْدٌ deseydi onun köleliğinin herkesçe bilinen apaçık bir şey olduğunu vurgulayamamış olacaktı.

[Zü'r-Rumme'ye ait bir beyit de] şöyledir:

أُسُودٌ إِذَا مَا أَبْدَتِ الْحَرْبُ نَابَهَا وَفِي سَائِرِ الدَّهْرِ الْغُيُوثُ المَوَاطِرُ

Türkçesi: Onlar (Zuâbe ailesi), savaş dişini gösterdiğinde aslan kesilirler; diğer zamanlarda ise yağan yağmurdurlar.

Harf-i tarifli haberin yukarıdakilerden başka bir anlamı

[199] Bilesin ki harf-i tarifli haberin sana söylediklerimden başka bir anlamı daha vardır ve bunun çok ince bir ustalığı ve el çabukluğu ile kapıp almak gibi bir pırıltısı vardır. Böyle bir sözü düşünen, hakkında "bilip de inkâr ediyor" denilen kişi gibi olur. Bunun örneği هُوَ الْبَطَلُ الْمُحَامِي "Kahraman ve koruyup kollayan arıyorsan işte bu" ve هُوَ الْمُتَّقَى

وَالْمُرْتَجَى "Kendisinden çekinilecek ve umut bağlanacak birini arıyorsan işte bu" cümleleridir. Bu cümlelerle yukarıdaki anlamlardan hiçbirini kastetmiyorsun. زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلَقُ örneğindeki gibi, muhatabın gerçekleştiğini bildiği; ama kim tarafından yapıldığını bilmediği bir fiilden söz etmiyorsun; زَيْدٌ هُوَ الشُّجَاعُ örneğindeki gibi başkasında tam bulunmayan bir niteliği eksiksiz olarak birine ait kılıyor da değilsin; وَوَالِدُكَ الْعَبْدُ örneğindeki gibi, birindeki herhangi bir niteliğin herkesçe bilindiğini de kastediyor değilsin. Burada muhatabına şöyle demeyi kastediyorsun: "Kahraman ve koruyup kollayan birini duydun mu? Bu niteliğin ne anlama geldiğini biliyor musun? Şayet bunu çok iyi biliyorsan ve kafanda tam anlamıyla canlandırabiliyorsan al sana arkadaşın. Onunla elini kuvvetlendir. O senin arayıp da bulamadığın kişidir." Bu ifâde biçimi şöyle demeye benzer: هَلْ سَمِعْتَ بِالْأَسَدِ؟ وَهَلْ تَعْرِفُ مَا هُوَ؟ فَإِنْ كُنْتَ تَعْرِفُهُ فَزَيْدٌ هُوَ هُوَ ذَا "Aslan diye bir şey duydun mu? Aslan nedir bilir misin? Şayet biliyorsan işte Zeyd aslanın ta kendisidir."

[200] Mübtedâ hakkında bildirilmek istenen nitelik bir mesvufâ bağlandığında bu anlam daha da belirginleşir.

İbnü'r-Rûmî'nin şu beyti böyledir:

هُوَ الرَّجُلُ الْمَشْرُوكُ فِي جُلِّ مَالِهِ وَلٰكِنَّهُ بِالْمَجْدِ وَالْحَمْدِ مُفْرَدُ

Türkçesi: O, bütün malında ortaklık bulunan adamdır; ama yücelik ve övgüde ortağı yoktur.

Şair sanki muhatabına şöyle diyor: Kendi malını dilediği gibi kullanabilmek konusunda komşuları ve tanıdıkları kendisinden ayrılamayan birini tasavvur et. Kafanda ona dair bir tip oluşturduğunda bil ki o, bu adamdır.

[201] Bu, ilginç ve bir o kadar da etkileyici bir sanattır; dilin tam olarak ifâde etmekte güçlük çektiği bir beyan büyüsüdür. Bunu kavrayabilmek için tek dayanak, kişinin kendisiyle baş başa kalıp enine boyuna düşünmesidir. Biliyorsun ki الرَّجُلُ الْمَشْرُوكُ فِي جُلِّ مَالِهِ ifâdesiyle şair, هُوَ الرَّجُلُ الَّذِي بَلَغَكَ أَنَّهُ أَنْفَقَ كَذَا وَالَّذِي وَهَبَ الْمِائَةَ الْمُصْطَفَاةَ "Bu, falanca şeyi infak ettiğini ve yüz deveyi bağışladığını duyduğun kişidir" cümlesindeki gibi, kendisinden söz edildiğini duyduğun, malına başkalarının ortak olduğunu bildiğin birisini kastetmiyor. Bu ifâde هُوَ الْكَامِلُ فِي هٰذِهِ الصِّفَةِ "O bu nitelikte mükemmeldir" anlamında da olamaz; çünkü böy-

le olsa sanki birçok kişi mallarına başkalarını ortak ediyorlarmış, ama bu adam bu konuda onların en eksiksiz olanı imiş gibi anlaşılır. Böyle bir şey ise düşünülemez. Çünkü kişinin malının tamamını karşılıksız dağıtması gibi, malına başkalarının ortak olması da karşılaştırma yapılacabilecek bir husus değildir. Ama şiirde اَلَّذِي يُشْرِكُ فِي مَالِهِ "Malına başkalarını ortak eden" denilse insanlar arasında bir farklılık (ve dolayısıyla karşılaştırma yapıldığı) akla gelebilirdi.

Şu halde buradaki harf-i tarif üçüncü bir anlamdadır. Bu da sana işaret ettiğim şu anlamdır: Şair, muhatabına diyor ki: رَجُلٌ مَشْرُوكٌ فِي جُلِّ مَالِهِ "malının tamamında ortaklık bulunan bir adam hayal et. Sonra da falancayı düşün. İşte o suretle bu hayali birbirine giydirebilirsin. Bu şahıs, o hayal ürünü kişiyi eksiksiz olarak gözünün önünde canlandırabilir."

[202] Bu anlamda, susayan birinin soğuk sudan aldığı haz gibi, kulağın duymaktan haz alacağı bir beyit duymak istersen [İbnü'r-Rûmî'ye ait olan] şu beyte kulak ver:

أَنَا الرَّجُلُ الْمَدْعُوُّ عَاشِقَ فَقْرِهِ إِذَا لَمْ تُكَارِمْنِي صُرُوفُ زَمَانِي

Ben, zamanın olayları bana imkân vermeyince "fakirliğinin âşığı" diye çağrılan adamım.

Bundan daha güzelini duymak istersen [yine İbnü'r-Rûmî'ye ait olan] şu beyitlere kulak ver:

أَهْدَى إِلَيَّ أَبُو الْحُسَيْنِ يَدَا أَرْجُو الثَّوابَ بِهَا لَدَيْهِ غَدَا
وَكَذَاكَ عَادَاتُ الْكَرِيمِ إِذَا أَوْلَى يَداً حُبِيَتْ عَلَيْهِ يَدا
إِنْ كَانَ يَحْسُدُ نَفْسَهُ أَحَدٌ فَلأَزْعُمَنَّكَ ذلكَ الأَحَدا

Türkçesi: Ebü'l-Hüseyn bana bir el hediye etti. Ben onunla yarın onun katında sevap umuyorum. Kerem sahibinin âdetleri böyledir. İhsanda bulununca kendisine ihsan etmiş sayılır. Bir kişi, kendi kendine haset edecek olursa ben o kişinin sen olacağını iddia ederim.

Bütün bunlar, varsayıma dayalı, mevhum anlamlardır. Muhatap görmediği ve bilmediği bir şeyi zihninde canlandırır, sonra bildiği ve tanıdığı bir kişiyle onu birleştirir.

الذي ism-i mevsûlünün vehme dayalı ifâdelerde kullanılması

[203] Bu vehme dayalı ifâde biçiminde en çok kullanılan kelime الذي ism-i mevsûlüdür. Bir şeyi vehminde ölçer biçer canlandırırsın, sonra da bunu الذي ile ifâde edersin.

[Ebu'l-Hût Huceyye İbnü'l-Madrib es-Sukûnî'ye ait olan] şu beyit buna örnektir:

أَخُوكَ الذي إنْ تَدْعُهُ لِمُلِمَّةٍ يُجِبْكَ وإن تَغْضَبْ إلى السَّيفِ يَغْضَبِ

Türkçesi: Senin gerçek kardeşin, başına gelen bir felaketi savuşturmak için kendisini çağırdığında yardımına koşan ve kılıçların çekilmesine yol açacak derecede darıldığında kendisi de darılıp senin yanında yer alandır.[107]

[Beşşâr b. Bürd'e ait olan] şu beyit de böyledir:

أَخُوكَ الَّذِي إِنْ رِبْتَهُ قَالَ: إِنَّمَا أَرَبْتُ وَإِنْ عَاتَبْتَهُ لَانَ جَانِبُهْ

Türkçesi: Senin gerçek kardeşin, kendisini şüpheye düşürecek bir şey yaptığın zaman "ben şüphelendim" diyen ve kendisini azarladığında boynunu büküp sesini çıkarmayandır.

Bu vb. ifâdelerde bu niteliklere sahip bir insanı tasvir ederek muhatabını, vehminde beliren birine yönlendirirsin. Yoksa bu niteliklere sahip olan tanıdık birisi var da sanki sen, أَخُوكَ زَيْدٌ الَّذِي عَرَفْتَ أَنَّكَ إِنْ تَدْعُهُ لِمُلِمَّةٍ يُجِبْكَ "Senin gerçek kardeşin, bir sıkıntın olup çağırdığında yardımına koşan şu tanıdığın Zeyd adındaki kişidir" diyerek kardeşliğe layık olan kişinin muhatabının tanıdığı bu kişi olduğunu bildiriyor değilsin.

[204] Bu cins, vehim ve hayal yoluyla belirlendiği için imkânsızlıkla nitelenen şeyler için de kullanılır. Örneğin olmayacak bir şeyi arzu eden kişiye هٰذَا هُوَ الَّذِي لَا يَكُونُ "Bu, olamayacak şeydir" veya هٰذَا مَا لَا يَدْخُلُ فِي الْوُجُودِ "Bu, varlık alanına girmeyecek şeydir" dersin. Yine [Abdullah b. Muhammed b. Ebî Uyeyne], bu anlamda şöyle der:

مَا لَا يَكُونُ فَلَا يَكُونُ بِحِيلَةٍ أَبَداً وَمَا هُوَ كَائِنٌ سَيَكُونُ

Türkçesi: Olmayacak olan, hangi yola başvurulursa başvurulsun asla olmayacaktır. Olacak olan ise (elbet bir gün) olacaktır.

Bu grubun ince ifâdeli beyitlerinden biri de [Ebu'l-Atâhiye'ye ait olan] şu beyittir:

وَإِنِّي لَمُشْتَاقٌ إِلَى ظِلِّ صَاحِبٍ يَرِقُّ وَيَصْفُو إِنْ كَدِرْتُ عَلَيْهِ

Türkçesi: Ben, öyle bir arkadaşın gölgesini özlüyorum ki ben kendisine bulandığımda o incelip durulsun.

Görüldüğü gibi, şair, var olduğunu bilmediği bir şeyi tasvir etmiştir. Bunun için Halife Me'mûn (şiiri dinleyince) ona "Benden halifeliğimi al da bu arkadaşı veriver" demiştir. Tasvir edilen böyle bir arkadaşın bir vehimden ibaret olduğunda kuşku yoktur.

Marife olan haberin mübtedâya takdiminin anlama etkisi

[205] Şimdi de اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ "Ayrılan Zeyd'dir" ifâde biçiminin زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ "Zeyd'dir ayrılan" ifâdesinden farkını açıklayalım. Her ikisi de görünüş açısından birbirinin aynı gibi olup her iki kullanımda da daha önceden bilgisine sahip olunan "ayrılma" eyleminin Zeyd'e ait olduğu anlatılmak isteniyorsa da ikisi birbirinin aynı olmayıp, aralarında açık bir fark vardır.

Şöyle ki زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ dediğinde gerçekleşmiş olan ve muhatap tarafından bilinen; ama Zeyd'e mi, yoksa Amr'a ait olduğu bilinmeyen bir "ayrılma" eyleminden söz etmiş olursun ve زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ diyerek muhatabının kuşkusunu kaldırıp eylemin Zeyd'e ait olabileceğine ihtimal veriyor iken bundan onu emin kılarsın.

اَلْمُنْطَلِقُ ifâdesini öne alarak اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ dediğinde ise durum böyle olmayıp anlam şu olur: Birinin bir yerden uzaklaştığını görürsün ama Zeyd mi, yoksa Amr mı olduğunu kestiremezsin. Bunun üzerine arkadaşın اَلْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ "Uzaktan gördüğün bu şahıs Zeyd'dir" der.

Yine çok önceden tanıdığın; ama aradan uzun zaman geçtiği için unuttuğun birini düşün. Önünde ayakta durmaktadır, üzerinde de ipekli bir elbise vardır. Bunun üzerine birisi sana اَللَّابِسُ الدِّيبَاجِ صَاحِبُكَ الَّذِي كَانَ عِنْدَكَ فِي وَقْتِ كَذَا. أَمَا تَعْرِفُهُ؟ لَشَدَّ مَا نَسِيتَ! "İpek elbiseli adamdır falanca vakitte yanında bulunan filanca arkadaşın. Yoksa tanımıyor musun? Ne çabuk unuttun!" der. Bunu söyleyenin amacı, o kişinin ipek elbiseli olduğunu ifâde etmek değildir. Çünkü üzerindeki ipek elbiseyi görüyor

oluşun bunun sana birisi tarafından bildirilmesine gerek bırakmadığı için böyle bir şeyin kastedilmesi anlamsızdır.

Ne zaman bir ism-i fâille veya başka sıfat-fiillerle söze başlanıp mübtedâ yapıldığı, anlamca o niteliğe sahip olan şahsın da haber yapıldığı bir ifâde biçimi görürsen bil ki o kullanımda ifâde edilmek istenen husus, ism-i fâil veya öbür sıfat-fiiller haber yapıldığında ifâde edilmek istenenden başkadır.

Mübtedâ-haber marife olduğunda yer değişikliğinin anlama etkisi

[206] Yine bil ki buna benzer bazı kullanımlarda cümle biçimi karışır ve marife iki isim, mübtedâ-haber kılındıklarında takdim ve tehir ile anlamın değişmediği zannedilir. Bu yanılgının sebebi de, Nahiv bilginlerinin كان fiilinin özelliklerinin anlatıldığı konudaki şu ifâdeleridir: "İki marife yan yana geldiğinde bunlardan birini mübtedâ, öbürünü haber yapma tercihi sana aittir. كَانَ زَيْدٌ أَخَاكَ "Zeyd senin kardeşindi" ve كَانَ أَخُوكَ زَيْداً cümleleri gibi." Bu ifâdeden zannedilir ki iki ismin marifelikte birbirine eşit olmaları, birinin öne, öbürünün sona alınması durumunda anlamın değişmemesini gerektirir. Sanki cümlenin her iki temel ögesi de marife kılındığında mübtedâ-haber arasındaki sıralamanın ve belirlenmiş olan öncelik sonralık rütbesinin hükmü tamamen ortadan kalkar.

[207] Bu yanılgıya düşüren sebeplerden birisi de şudur: اَلْأَمِيرُ زَيْدٌ "Bey, Zeyd'dir" ve جِئْتُكَ وَالْخَلِيفَةُ عَبْدُ الْمَلِكِ "Sana halife, Abdülmelik iken geldim" diyerek beyliğin Zeyd'e, halifeliğin de Abdülmelik'e ait olduğunu ifâde edersin. Beylik ve hilafet merkezinde bulunmadığı için beyi ve halifeyi bilmeyen kişiye hitaben زَيْدٌ الْأَمِيرُ "Zeyd' beydir" ve عَبْدُ الْمَلِكِ الْخَلِيفَةُ "Abdülmelik halifedir" dediğinde de anlam böyledir.

[Cemîl'e ait olan] aşağıdaki gibi beyitler hakkında bazılarının şu yanılgısı da böyledir:

أَبُوكِ حُبَابٌ سَارِقُ الضَّيفِ بُرْدَهُ وَجَدِّيَ يَا حَجَّاجُ فَارِسُ شَمَّرَا

Türkçesi: Senin baban Hubâb'tır, misafirin hırkasını çalan adam. Benim dedemse ey Haccac! Şemmer'in süvarisi.[108]

Şiirde geçen cümlelerle حُبَابُ أَبُوكَ "Hubâb senin babandır" ve فَارِسُ شَمَّرَ جَدِّي "Şemmer'in süvarisi dedemdir" cümleleri arasında hiçbir fark olmadığını zannettiler.

Bu, anlaşılması zor bir konudur. Doğruyu ortaya koyan ve iki ifâde biçimi arasında fark bulunmasını gerektiren delil ise şudur: Buna benzer ifâdeler üzerine düşündüğünde eşitlenemeyecek olan ve aralarında karşı çıkılamayacak kesinlikte fark bulunan takdim-tehir örneklerinin daha yaygın kullanıma sahip olduğunu görürsün.

[208] Bunu öğrenmek istersen yukarıda verdiğim örnekte, gözünün önünde durmakta olan birine işaret ederken söylediğin اَللَّابِسُ الدِّيبَاجَ زَيْدٌ sözünü incele. Sonra da Arapların لَيْسَ الطِّيبُ إلاَّ الْمِسْكُ "Miskten başka güzel koku yoktur" sözü üzerinde ve ayrıca birincisi Cerîr'e, ikincisi Mütenebbî'ye ait olan şu mısralar vb. sayısız örnekler üzerinde düşün.

أَلَسْتُم خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا

Türkçesi: (Ey Ümeyye oğulları!) Siz bineklere binenlerin en hayırlıları değil misiniz?

أَلَسْتَ ابْنَ الْأُلَى سَعِدُوا وَسَادُوا

Türkçesi: Sen, bahtiyar ve efendi olanların oğlu değil misin?

Şimdi anlamın hiç değişmemesini amaçlayarak iki ögenin yerlerini değiştir de لَيْسَ الْمِسْكُ إلاَّ الطِّيبُ "Misk, güzel kokudan başka bir şey değildir"; أَلَيْسَ خَيْرُ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا إِيَّاكُمْ "Bineklere binenlerin en hayırlıları siz değil misiniz?" ve أَلَيْسَ ابْنُ الْأُلَى سَعِدُوا وَسَادُوا إِيَّاكَ "Bahtiyar ve efendi olanların oğlu sen değil misin?" de bakalım. O zaman göreceksin ki durum sana anlattığım gibi olup takdim ve tehire göre anlamda değişme olması kaçınılmazdır.

Bir ismin mübtedâ veya haber olmasını gerektiren sebep nedir?

[209] Burada bilindiğinde bu anlam farkının da bilineceği bir incelik vardır. Şöyle ki mübtedâ, önce söylendiği için mübtedâ olmuş değildir, haber de mübtedâdan sonra söylendi diye haber olmuş değildir. Aksine mübtedâ, müsnedün ileyh olduğu; yani kendisine bir nitelik

yüklendiği için mübtedâ olmuştur. Haber de müsnet olduğu; yani mübtedâdaki bir niteliği açıkladığı için haber olmuştur.

Şimdi bunu açıklayalım: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" dediğinde Zeyd'e ayrılma niteliği vermiş, bunu ona yüklemiş olursun. Burada زَيْدٌ nitelik verilendir, مُنْطَلِقٌ ise verilen niteliktir. Mübtedânın söyleniş bakımından haberin önüne geçirilmesinin gerekliliği de bu açıdan; yani mübtedânın niteliğin verildiği, yüklendiği konu; haberin de verilen ve yüklenen niteliğin kendisi oluşu açısındandır. Mübtedâ, haberden önce olduğu ve söze onunla başlandığı için mübtedâ olmuş olsaydı مُنْطَلِقٌ زَيْدٌ denilmesi durumunda mübtedâlıktan çıkması ve Nahiv bilginlerinin "Bu cümlede haber söylenişte öne alınmıştır, ama rütbe bakımından sona bırakılmış hükmündedir" ifâdelerinin anlamsız olması gerekirdi. Böyle olunca da iki marife isim yan yana getirilerek mübtedâ-haber kılındığında (her hâlükârda) ikinci isimle birinciye bir nitelik yüklenmesi gerekirdi. Örneğin زَيْدٌ أَخُوكَ "Zeyd senin kardeşindir" dediğinde "kardeşindir" kelimesiyle Zeyd'e bir nitelik yüklemiş; yerlerini değiştirerek أَخُوكَ زَيْدٌ "Senin kardeşin Zeyd'dir" dediğinde de "Zeyd'dir" kelimesi ile "senin kardeşin" kelimesine bir nitelik yüklemiş olurdun. Aksi halde bir kelimeye bir durumda "mübtedâ", öbür durumda "haber" denilmesi, anlamsız yere adını değiştirmek olurdu ve "mübtedâ" ve "haber" sözleri, -biri diğerinde bulunmayan bir özellik taşımaksızın,- sadece "bir ismin söylenişte öbüründen önce bulunması anlamına gelirdi. Bu ise, geçersizliğinde kuşku duyulmayacak bir husustur.

[210] Her iki isim marife olup bazen birisi mübtedâ, öbürü haber; bazen de tam tersi olduklarında anlamın farklılaştığını gösteren bâriz delillerden birisi de اَلْحَبِيبُ أَنْتَ "Sevgili sensin" ve أَنْتَ الْحَبِيبُ "Sensin sevgili" kullanımlarıdır. أَنْتَ الْحَبِيبُ sözünü anlamı, -aradaki sevgi sâdıksa- seninle sevdiğin kişi arasında hiçbir fark olmadığı ve birbirini seven iki kişinin, iki şahıs tarafından paylaşılan bir can gibi olduğudur. Nitekim bir bilgenin اَلْحَبِيبُ أَنْتَ إِلاَّ أَنَّه غَيْرُكَ "Sevgili sensin; ne var ki o, senden başkadır" dediği nakledilir. Bu, görüldüğü üzere ince bir fark ve değerli bir nüktedir. Bu anlamı أَنْتَ الْحَبِيبُ "Sen tek sevgilisin" sözüyle ifâde etmeye kalkışsak doğru olmayan bir şey yapmak istemiş oluruz. Çünkü أَنْتَ الْحَبِيبُ sözünden anlaşılan şey, Mütenebbî'nin bir beytinde kastettiği şu anlamdır:

أَنْتَ الْحَبِيبُ وَلٰكِنِّي أَعُوذُ بِهِ مِنْ أَنْ أَكُونَ مُحِبّاً غَيْرَ مَحْبُوبِ

Türkçesi: Sen tek sevgilisin; ama ben sevip de sevilmemekten O'na sığınırım.

Kastedilen iki anlamın birbirinden ne derece uzak olduğu ortadadır. أَنْتَ الْحَبِيبُ sözü, "Sen, insanlar arasından sevmek için seçtiğim kişisin" anlamındadır.

Böylece iki ifâde biçimi arasında fark bulunduğu ve أَخُوكَ زَيْدٌ cümlesi ile زَيْدٌ أَخُوكَ cümlesinin aynı anlama gelemeyeceği anlaşılmış oldu.

[211] Burada üzerinde durulması gereken bir husus daha vardır. Şöyle ki أَنْتَ الْحَبِيبُ sözü, yiğitliğin birinde eksiksiz bir biçimde bulunduğunu anlatan أَنْتَ الشُّجَاعُ "Sen yiğit olansın" sözü gibi mi, yoksa muhatabın, gerçekleştiğini duyduğu "ayrılma" eylemini Zeyd'e ait kılan زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ sözü gibi midir? Biraz düşündüğümüzde bu cümlenin أَنْتَ الشُّجَاعُ sözü gibi olamayacağını anlarız. Çünkü هُوَ الشُّجَاعُ sözü, "Dünyada onda bulunandan başka yiğitlik yoktur" anlamını ifâde ettiği gibi, bu sözün de "Dünyada onun sevgilisi ile arasında bulunandan başka sevgi bulunmadığı" anlamını ifâde etmesi gerekir. Sözün bu anlama gelmesi ise saçmadır.

[212] Bilinmesi gereken bir husus da şudur: اَلْحَبِيبُ kelimesi ism-i mef'ûl anlamına gelen فَعِيل kalıbındadır. Buna göre sevgi, gerçekte bu kelimenin delâlet ettiği kişiye ait değil, onunla fiilin mef'ûl ile ilişkisi türünden ilişkisi bulunan, başkasına ait bir sıfattır. Bir sıfat, kemâl (eksiksizlik) ile nitelenince bu kemâl, sıfatın, fiilin mef'ûlle ilişkisi gibi ilişkili olduğu kişiye değil, üzerinde bulunduğu kişiye ait olur. Şu halde birine "sen dövülen olmada kâmil olansın" denilmesi uzak olduğu gibi, "sen sevilenlikte kâmil / eksiksiz olansın" anlamında أَنْتَ الْمَحْبُوبُ denilmesi uzaktır.

Şayet böyle bir kullanım olursa zorlama yoluyla, zihinde canlandırılması güç bir yorum yapılarak olur. Bu yoruma şöyle bir örnek verebiliriz: Birine أَنْتَ الْمَظْلُومُ "Sensin mazlum" denilerek "Senin uğradığın haksızlıklara uğrayan kimse yoktur" denilmek istenir. Böylece başkasının uğradığı her zulüm, onun açısından sanki adalet gibi kalır. Ne var ki أَنْتَ الْحَبِيبُ cümlesi böyle bir yoruma kapalıdır. Çünkü biz biliyoruz ki kimse bu sözle "Kimse kimseyi benim seni sevdiğim gibi sevmedi;

benim sana olan sevgim, başka bütün sevgileri yok etti, o derece ki sevginin anlamı ancak benim hakkımda düşünüldüğünde anlaşılabilir" demeyi kastetmez. Bunu diyen kişinin kastı şudur: "Benim bütün sevgim seninle sınırlanmıştır; senden başka kimsenin benim sevgimde bir payı yoktur."

[213] Böylece bu cümlenin, "bir niteliğin birinin şahsında kemâl noktasına vardığı" kastedilen أَنْتَ الشُّجَاعُ gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak أَنْتَ الْحَبِيبُ ve زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ cümleleri arasında da bir fark olduğunu bilmelisin. Senin var olduğunu söylediğin sevgide tür anlamı vardır. Şöyle ki bu söz "Benim bütün sevgim seninle sınırlanmıştır" anlamında olup burada sevgilerden sadece birisi kastedilmiş değildir. Görülmüyor mu ki أَنْتَ الْحَبِيبُ diye kişi, başkasını sevmediğini ve kendisinde o şahıs dışında kimseye yönelik bir sevgi bulunmadığını ifâde etmiştir. زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ cümlesi ise böyle olmayıp burada tür anlamı söz konusu olamaz, çünkü ortada muhatabın bildiği ve kime ait olduğunun belirlenmesine ihtiyaç duyduğu tek bir ayrılma eylemi vardır. "Zeyd, senin için koşan ve işlerini gören biridir" demeyi kastederek زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ فِي حَاجَتِكَ dediğinde ise cümle, أَنْتَ الْحَبِيبُ cümlesindeki gibi, tür anlamı kazanır (yani anlam genelleşir).

Cins adları ve masdarlar bir sıfatla nitelenince türlere ayrılır

[214] Burada bilinmesi gereken şöyle bir kural vardır: "Bütün cins adları, bir sıfatla nitelendiğinde "tür" ifâde eder. Örneğin tek bir cins olan اَلرَّجُلُ kelimesine sıfat getirilerek رَجُلٌ ظَرِيفٌ "zarif adam", رَجُلٌ طَوِيلٌ "uzun adam", رَجُلٌ قَصِيرٌ "kısa adam", رَجُلٌ شَاعِرٌ "şair adam, رَجُلٌ كَاتِبٌ "kâtip adam" vb. denildiğinde birbirinden ayrı tür adları olurlar ve رَجُلٌ kelimesinin nitelendiği her sıfatla yeni bir tür anlamı meydana gelir.

[215] Masdarlar da böyledir. اَلْعِلْم "bilmek", اَلْجَهْل "bilmemek", اَلضَّرْب "vurmak", اَلْقَتْل "öldürmek", اَلسَّيْر "yürümek", اَلْقِيَام "ayağa kalkmak", اَلْقُعُود "oturmak" vb. bütün masdarlarda اَلرَّجُل "adam", اَلْفَرَس "at" ve اَلْحِمَار "eşek" kelimeleri gibi cins anlamı vardır. Bu masdarlar nitelenerek عِلْمٌ ضَرُورِيٌّ "zaruri bir bilgi", علم مُكْتَسَبٌ "sonradan kazanılan bir bilgi", علم جِبِلِّيٌّ "fıtrî bir bilgi", علم خَفِيٌّ "gizli bir bilgi", ضَرْبٌ شَدِيدٌ "sı-

kı vurmak", ضرب خَفِيفٌ "hafifçe vurmak", سَيْرٌ سَرِيعٌ "hızlı yürüme", سَيْرٌ بَطِيءٌ "yavaş yürüme vb. عِلْمٌ كَذَا "şu tür bilgi", عِلْمٌ كَذَا "bu tür bilgi" denildiğinde cins, kısımlara ayrılır ve türler oluşur. Bu, yığın halinde topluca duran bir şeyi dağıtarak birkaç öbek yapmaya benzer. Bu, her millette yerleşik bir kural olup Araplarca da bilinen bir ifâde biçimidir.

Masdarlar, bir harf-i cer vasıtasıyla da türlere ayrılabilir

[216] Burada bu kuralın ayrıntısı veya bir benzeri olan bir kural daha vardır. Masdarlar, sıfat getirilerek türlere ayrıldığı gibi, harf-i cer vasıtasıyla da türlere ayrılabilir. Örneğin اَلضَّرْبُ بِالسَّيْفِ "kılıçla vurmak" denildiğinde, "vurma" masdarı, kılıca geçişli kılınarak vurmanın özel bir türü olmuştur. Nitekim اَلضَّرْبُ بِالسَّيْفِ غَيْرُ الضَّرْبِ بِالْعَصَا "Kılıçla vurmak, değnekle vurmaktan başkadır" denilerek ikisinin birbirinden ayrı türler olduğu ifâde edilebilir. İkisinin اَلضَّرْب "vurma" masdarında birleşiyor olması, anlamlarının da aynı olmasını gerektirmez. Çünkü harf-i cerli kelime, bunları birbirinden ayırıp başka başka kılmıştır. Bunun açık örneklerinden birisi Mütenebbî'ye ait olan şu beyittir:

وَتَوَهَّمُوا اللَّعِبَ الْوَغَى وَالطَّعْنُ فِي الْهَيْجاءِ غَيْرُ الطَّعْنِ فِي الْمَيْدَانِ

Türkçesi: Savaşı oyun sandılar. Hâlbuki savaştaki süngü döğüşü, eğitim alanındaki süngü döğüşünden başkadır.

Masdara bağlanan harf-i cerli kelimenin değişmesi, anlamın değişmesini ve tür anlamına dönüşmesini gerektirmese bu sözün bir anlamı olmaz ve anlamsızlıkta اَلطَّعْنُ غَيْرُ الطَّعْنِ "Süngü vurmak, süngü vurmaktan başkadır" demeye benzerdi. O zaman şu ortaya çıkmıştır ki süngü vurmanın birisi savaşta, diğeri eğitim alanında olduğu için bunlar birbirinden bağımsız birer tür olmuşlardır.

Bu kural, masdarın geçişli olduğu ve ilişkilendirildiği her şey için geçerli olup masdara bağlanan mef'ûllerin değişmesi anlamının değişmesini ve mef'ûllerden birine geçişli kılınan masdarın öbürüne geçişli kılınandan başka olmasını gerektirir. Buna göre örneğin لَيْسَ إِعْطَاؤُكَ الْكَثِيرَ كَإِعْطَائِكَ الْقَلِيلَ "Çok vermen az vermen gibi değildir" denebilir. Masdarın hâl (durum zarfı) ile birlikte kullanımı da böyle olup örneğin لَيْسَ إِعْطَاؤُكَ مُعْسِراً كَإِعْطَائِكَ مُوسِراً "Elin darken vermen zenginken vermen

gibi değildir", لَيْسَ بَذْلُكَ وَأَنْتَ مُقِلٌّ كَبَذْلِكَ وَأَنْتَ مُكْثِرٌ "Az mala sahipken yaptığın bağış, çok mala sahipken yaptığın bağış gibi değildir" denir.

Sıfat-fiiller de harf-i cer vasıtasıyla türlere ayrılır

[217] Masdarla ilgili olan bu kuralı öğrendiğine göre masdardan türemiş isimleri de buna kıyas edersin. Bu kıyası yaptığında şu örneklerin hepsinin cins anlamı taşıyan haberler olduğunu ve haber kılındıklarında kendi özel türleri açısından, أَنْتَ الشُّجَاعُ örneğindeki gibi mutlak (sıfatla nitelenmemiş) cins adına benzediklerini bilirsin: هُوَ الْوَفِيُّ حِينَ لَا يَفِي أَحَدٌ "O, kimsenin vefa etmediği bir zamanda vefâkâr olandır", هُوَ الْوَاهِبُ الْمِائَةَ الْمُصْطَفَاةَ "O, seçkin yüz deveyi bağışlayan biridir."

[Mütenebbî'ye ait olan şu beyit de böyledir:][109]

وَهُوَ الضَّارِبُ الْكَتِيبَةَ وَالطَّعْـ ـنُةُ تَغْلُو وَالضَّرْبُ أَغْلَى وَأَغْلَى

Türkçesi: O, [süngü vuracak kadar bile yaklaşabilen kimsenin olmadığı bir sırada] bölüğü kılıçtan geçirendir. [Yiğidin yok gününde] bir süngü vurmak (bile) değerlidir; ama kılıçtan geçirmek ondan çok ama çok daha değerlidir.

أَنْتَ الشُّجَاعُ "Sensin yiğit olan" sözüyle, bir şahısta bulunup bilinen ve ait olduğu kişinin belirlenmek istendiği belirli bir yiğitlik kastedilmez, yiğitlik cinsinin sözü edilen kişiyle sınırlandırılması ve kimsede bu yiğitlikten bir pay bulunmadığı anlamı kastedilir. İşte أَنْتَ الْوَفِيُّ حِينَ لَا يَفِي أَحَدٌ "Sen, kimsenin vefa etmediği günde vefâkâr olansın" denildiğinde de müşahhaslaşmış tek bir vefâ kastedilmez. Cümlenin devamında حِينَ لَا يَفِي أَحَدٌ "kimsenin vefa etmediği bir günde" denilmiş iken böyle bir anlam nasıl kastedilebilir ki!

Bunun gibi هُوَ الْوَاهِبُ الْمِائَةَ الْمُصْطَفَاةَ sözünde de tek bir bağış kastedilmiş olamaz. Çünkü bu, övülen kişinin yüz deveyi bir defaya mahsus olarak bağışlamış olmasını ve bir daha bunu tekrarlamamasını gerektirir. Belli ki bu, şairin kastıyla uyuşmayan bir anlamdır. Çünkü kastedilen anlam, yüz deve bağışlamanın ve böyle yüklü miktarlarda bağışlar yapmanın övülen kişide bulunan bir nitelik olduğudur. Bu, هُوَ الَّذِي يُعْطِي مَادِحَهُ الْأَلْفَ وَالْأَلْفَيْنِ "O, kendisini övene bin dirhem, iki bin dirhem... verir" demeye benzer.

[Ukayl kabilesinden bir kadına ait olan] şu mısra da böyledir:

وَحَاتِمُ الطَّائِيُّ وَهَّابُ الْمِئِي

Türkçesi: Hâtim-i Tâî, yüzlerce (dirhemi veya dinarı) bağışlayan biridir."

Harf-i tarifli cins adının mübtedâ veya haber iken ifâde ettiği anlam başka başkadır

[218] Bir kural da şudur: Bilmeliyiz ki harf-i tarifli bir cins adının haber iken ifâde ettiği anlam, mübtedâ iken ifâde ettiğinden başkadır.

Şimdi bu kuralı açalım: أَنْتَ الشُّجَاعُ "Sensin yiğit olan" sözündeki harf-i tarifin de, الشُّجَاعُ مُوَقًّى وَالْجَبَانُ مُلَقًّى "Yiğit, korunur; korkak ise imtihan edilir (başına sık sık istemediği şeyler gelir)" sözündeki harf-i tariflerin de cins için olduğunu söyleriz. Ancak bu iki kullanım arasında büyük fark vardır. Şöyle ki اَلشُّجَاعُ مُوَقًّى sözü ile "yiğitlik vasfına sahip olan herkesin korunduğu" kastedilerek الشُّجْعَانُ كُلُّهُمْ مُوَقَّوْنَ "Bütün yiğitler korunurlar" denilmek istenir. Çokları bu ifâdeden الشُّجَاع "yiğit" lafzının her yönden الشُّجْعَان "yiğitler" anlamında olduğunu zannediyorlarsa da ben bunu kastetmiyorum. Aksine şunu söylüyorum: Böyle denildiğinde korunma, "yiğit" cins adının kapsamına giren her bir yiğidi teker teker kapsar. أَنْتَ الشُّجَاعُ sözünde ise cins adının, içeriğindeki bütün fertleri kapsamasının bir anlamı yoktur. Çünkü bu sözünle sen, Arapların أَنْتَ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ "Sen bütün insanlıksın" ve أَنْتَ الْعَالَمُ "Sen (tek başına) âlemsin" sözlerindeki anlam gibi, أَنْتَ الشُّجْعَانُ كلُّهم "Sen bütün yiğitlersin" demek istiyor değilsin.

[Ebû Nüvâs'ın şu beytindeki ifâde biçimi de أَنْتَ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ cümlesindeki gibidir:]

وَلَيْسَ لِلّٰهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدِ

Türkçesi: Bütün âlemi (yani bütün insanlığa ait faziletleri) tek bir kişide toplamak Allah için uzak sayılmaz, yadırganmaz.[110]

[219] Cins adının bu ifâde tarzlarında kullanılmasının yukarıdakilerden çok ayrı bir anlamı vardır. Şöyle ki harf-i tarifle nitelik adının kendisini değil, nitelik adının türediği masdarı kasteder ve anlamı ona yönlendirirsin. Bu yönlendirmede de büyük bir incelik vardır. Şöyle ki kasıt, birçok yiğitlikleri bir araya getirip tek kişiye vermek olmadığı gibi إِنَّ الشَّجَاعَاتِ الَّتِي يُتَوَهَّمُ وُجُودُهَا فِي الْمَوْصُوفِينَ بِالشَّجَاعَةِ هِيَ مَوْجُودَةٌ فِيهِ، لَا فِيهِمْ

"Yiğitlikle nitelenenlerde var olduğu zannedilen bütün yiğitlikler, esasında onlarda değil, şu benim övdüğüm kişidedir" denilmesi de kastedilmez. Bu anlamların hepsi saçmadır. Aksine kastedilen anlam şudur: "Biz yiğitliği düşünür ve gerçekte ne olduğunu, kişinin tam anlamıyla yiğit olabilmek için atılgan ve parçalayan biri olması gerektiğini bilirdik. Bütün insanları taradık ve şu hitap ettiğimiz adamla karşılaşıncaya dek, bildiğimiz bu kavrama tıpatıp uyan kimseyi bulamadık. Bu adamın ise bu niteliği tam anlamıyla taşıdığını, yiğitliğin bütün şartlarına haiz olduğunu, yiğitliğin özünün ve esasının onda iyice kök saldığını gördük."

Bütün dil bilginlerinin bu tip ifâdeleri "kâmil / eksiksiz olan" anlamında açıklıyor olmaları da bunun böyle olduğunu ortaya koyan başka bir delildir. Bu söz, "O, yiğitlikle nitelenenlerde bulunduğu zannedilen yiğitliklerin tümünü kendi şahsında toplamıştır" anlamında olsaydı dilciler onun "yiğitlikte kâmil olan" anlamına geldiğini söylemezlerdi. Çünkü kemâl / eksiksizlik, bir niteliğin olması gereken biçimde olması ve ona eksiksizliğini bozacak hiçbir şeyin karışmamasıdır. Kemâl, cins adının kapsamında yer alan her bir ferdin bir araya gelip birbirine eklenmesi değildir. Buna göre أَنْتَ الشُّجَاعُ sözüyle kastedilen anlam, هٰذِهِ هِيَ الشَّجَاعَةُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَمَا عَدَاهُ جَبَانٌ "Bu, yiğitliğin ta kendisidir, gerisi korkaklıktır" هٰكَذَا يَكُونُ الْعِلْمُ وَمَا عَدَاهُ تَخَيُّلٌ "İlim dediğin şey böyle olur, gerisi hayalden öteye geçmez", هٰذَا هُوَ الشِّعْرُ وَمَا سِوَاهُ لَيْسَ بِشَيْءٍ "Şiir dediğin şey işte budur, gerisi olsa olsa şiir bozuntusudur" sözleriyle kastedilenin aynısıdır. Bu, kimseye kapalı olmayacak derecede açık bir husustur.

[220] أَنْتَ الشُّجَاعُ cümlesinin, أَنْتَ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ "sen bütün insanlıksın" sözündeki gibi "sen bütün yiğitlerin toplamısın" anlamında olmasını geçersiz kılan bir başka akıl yürütme yolu da şudur: أَنْتَ الْخَلْقُ "sen bütün insanlıksın"[111], أَنْتَ النَّاسُ كُلُّهُمْ "sen insanların tamamısın" ve قَدْ جُمِعَ الْعَالَمُ مِنْكَ فِي وَاحِدٍ "Bütün âlem senin şahsında tek bir kişide toplanmış" sözlerini söyleyen kişi, insanlarda bulunan üstün nitelikleri, insanlardan koparmaksızın, onlarda üstün nitelik namına hiçbir şeyin bulunmadığını söylemeksizin, bunların tamamının hitap edilen şahısta bir araya geldiğini iddia ederken, bu niteliklerin emsallerinin (dağınık bir halde) başkalarında bulunduğunu da iddia etmektedir. Nitekim birisi hakkında إِنَّهُ مَعْدُودٌ بِأَلْفِ رَجُلٍ "O, bin kişi eder" denildiğinde "hiçbir üstün niteliği bulunmayan vasıfsız bin kişi eder" anlamı kastedilmez. Aksine kastedi-

len anlam şudur: "O, yiğitlik, ilim vb. arasan bin kişide dağınık hâlde bulabileceğin birçok üstün niteliği sana topluca verir."

أَنْتَ الشُّجَاعُ vb. ifâdeler ise hitap edilen kişinin, gerçek yiğitlikte tek olduğu ve bu konuda ona kimseye verilmemiş bir özellik ve seçkinliğin verildiği, ondan sonra insanların yiğitlik saydıkları şeylerin yiğitlik olmaktan çıktığı iddiasını taşır. Bundan böyle sanki her türlü atılganlık korkaklıktır, savaşta güçlülük olarak bilinen her şey zayıflıktır. Şu sözün ifâde ediliş tarzı da böyledir: جَادَ حَتَّى بَخَّلَ كُلَّ جَوَادٍ "Öyle cömertlik yaptı ki kendisi dışındaki bütün cömertleri cimri sınıfına soktu."

[Mütenebbî'ye ait olan] şu beyit de böyledir:

وَأَنَّكَ لَا تَجُودُ عَلَى جَوادٍ هِبَاتُكَ أَنْ يُلَقَّبَ بِالْجَوَادِ

Türkçesi: Senin bağışların, hiçbir cömerdi cömert adına değer bulmaz (yani sen, bağışlarınla bütün cömertleri cömertlikten çıkardın, cömertlikte onlara yer bırakmadın.)

Yine bu anlamda şöyle denilmiştir: جَادَ حَتَّى كَأَنَّهُ لَمْ يُعْرَفْ لِأَحَدٍ جُودٌ وَحَتَّى كَأَنْ قَدْ كَذَبَ الْوَاصِفُونَ الْغَيْثَ بِالْجُودِ "Öyle cömertlik etti ki sanki ondan önceki kimse namına "cömertlik" diye bir şey bilinmiyordu ve sanki yağmuru cömert olarak niteleyenler yalan söylemişlerdi."

[Buhturî de] şöyle der:

أَعْطَيْتَ حَتَّى تَرَكْتَ الرِّيحَ حَاسِرَةً وَجُدْتَ حَتَّى كَأَنَّ الْغَيْثَ لَمْ يَجُدِ

Türkçesi: O kadar çok verdin ki rüzgârı bitkin düşürüp hızını kestin. O kadar cömertlik ettin ki sanki yağmur bugüne değin hiç cömert olmadı.

اَلَّذِي İSM-İ MEVSÛLÜNÜN KULLANIMINA DAİR

Marife isimleri bir cümleyle nitelemek için kullanımı

[221] Bilesin ki اَلَّذِي ism-i mevsulü hakkında öğrenilecek nice bilgi ve incelik vardır. Bunları araştırıp zihninde tasarladığın zaman gönlü

çelen, göğsü kar gibi serinleten birçok nüktenin farkına varırsın ve böylece bunlar hakkında kesin bir kanaate sahip olursun.

Bunun yolu, اَلَّذِي kelimesinin sözlükte hangi anlama karşılık geldiği hakkında dil bilginlerinin söyledikleri üzerine düşünmektir. Örneğin sözlerinden birisi şudur: "ذُو kelimesi cins isimleri ile sıfat yapılabilmek için kullanıldığı gibi, اَلَّذِي de, marifelerin cümlelerle nitelenebilmesi için kullanılır."

Demek istedikleri şudur: مَرَرْتُ بِزَيْدِ الَّذِي أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "Babası ayrılmış olan Zeyd'e rastladım", مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ الَّذِي كَانَ عِنْدَنَا أَمْسِ "Dün yanımızda bulunan adama rastladım" denir. Gördüğünü gibi -birinci örnekte- arada اَلَّذِي kullanılarak Zeyd, أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ cümlesiyle başka Zeyd'lerden ayrıldı. اَلَّذِي olmasa bunu yapacak bir yol bulunamazdı. Yine مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ذِي مَالٍ "Mal sahibi birine rastladım" denilerek ذِي ile malı olan adamı başkalarından ayrılır. ذُو olmasaydı bunu yapacak bir yol bulunamazdı. Çünkü بِرَجُلٍ مَالٍ denilemez.

[**222**] Dilbilginlerinin söyledikleri bu söz anlaşılabilir bir cümledir; ama altında keşfedilmesi gereken bazı saklı bilgiler vardır. Bilinmesi gereken hususlardan birisi şudur: Marife isim, niye doğrudan (araya اَلَّذِي girmeden) cümle ile nitelenemez. Bu hususta marife, neden cümle ile doğrudan nitelenebilen nekre gibi olmamıştır. Kelime nekre olduğunda örneğin şöyle cümle kurulabilir: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "Babası ayrılmış olan birine rastladım", رَأَيْتُ إِنْسَانًا تُقَادُ الْجَنَائِبُ بَيْنَ يَدَيْهِ "Hayvanların önünde çekilip götürüldüğü bir insan gördüm."

Yine dilciler şöyle demişlerdir: "Bunun olamayışını sebebi bütün cümlelerin nekre olmasıdır. Nekre olduklarını söyledik; çünkü cümlelerin içerikleri öğrenilir. İçeriği öğrenilen şey ise bilinen değil, bilinmeyen bir şey olur." Dilciler devamla şöyle demişlerdir: "Böyle olduğu için cümle nekreye uygun düşmüş ve nekrenin doğrudan cümle ile nitelenmesi dil kuralları çerçevesinde görülürken, marifenin cümle ile nitelenmesi, birbirine uygun düşmedikleri için dil kuralları çerçevesinde görülmemiştir."

Kendisinden önceki ismi, dinleyenin içeriğini bildiği bir cümleyle ilişkilendirir

[223] Bunu daha açık bir biçimde şöyle ifâde edebiliriz: Birinin başından bir olay geçip muhatap onu o olayıyla tanıyorsa o kişiden söz edilmek istendiği zaman اَلَّذِي kullanılır.

Bunu daha da açarak şöyle diyelim: اَلَّذِي, ancak muhatabın içeriğini daha önceden bildiği bir cümlenin başına gelir. Örneğin birini diğerine şiir okurken gören kişi ertesi gün şiir okunan kişiyle karşılaşınca مَا فَعَلَ الرَّجُلُ الَّذِي كَانَ عِنْدَكَ بِالْأَمْسِ يُنْشِدُكَ الشِّعْرَ "Dün senin yanında durup şiir okuyan adam ne yaptı" der.

الذي'den sonraki cümle bir kelimeye sıfat yapıldığında hükmü budur. Buna göre dil bilginlerinin "اَلَّذِي, marifelerin cümlelerle nitelenebilmesi için kullanılır" ifâdeleri, şu anlamdadır: "اَلَّذِي, bir şeyin, muhatabın bildiği bir cümle ile söylenmesinin kastedildiği ve böyle bir kastın bulunmadığı durumlar birbirinden ayrılmak için getirilir."

[224] Burada şöyle bir itirazda bulunabilirsin: اَلَّذِي'den sonra muhatabın içeriğine dair bilgisinin bulunmadığı bir cümle de gelebilir. اَلَّذِي'nin haber olduğu kullanımlar böyledir. Örneğin هٰذَا الَّذِي كَانَ عِنْدَكَ بِالْأَمْسِ "Bu, dün senin yanında olan kişiydi", هٰذَا الَّذِي قَدِمَ رَسُولاً مِنَ الْحَضْرَةِ "Bu, sultanın elçisi olarak gelen kişidir" denir. Bu vb. cümlelerde muhataba daha önceden bilmediği bir husus bildirilir. Böyle olmasa اَلَّذِي haber olmazdı. Çünkü bir şey kendisiyle bilgi verilmiyorsa haber olmaz.

Buna cevabımız şudur: Bu vb. örneklerde muhatap, cümlenin içeriğinin gösterilen şahsa ait olduğunu bilmiyorsa da genel olarak öğrenmiş ve kendisine ondan söz edilmiştir. Dolayısıyla bir elçinin geldiğini ne ayrıntılarıyla, ne de ana hatlarıyla bilen birine هٰذَا الَّذِي قَدِمَ رَسُولاً "Bu, elçi olarak gelen kişidir" denilemez. Yine (dün) yanında birinin bulunduğunu tamamen unutmuş olan birine هٰذَا الَّذِي كَانَ عِنْدَكَ بِالْأَمْسِ "Bu, dün senin yanında bulunan kişidir" denilemez. Bu söz, dün yanında biri bulunduğunu hatırlayan kişiye söylenir. Hatırlamıştır; ama uzaktan birinin geldiğini görünce onun dün yanında bulunan kişi olduğunu bilemeyip başkası sanmıştır.

[225] Ana hatlarıyla şunları söyleyebiliriz: Akıl sahibi herkes اَلَّذِي'li cümle ile verilen haberin اَلَّذِي'siz cümle ile verilenden farklı olduğunu

bilir. Düşünebilen kimse هٰذَا الَّذِي قَدِمَ رَسُولاً "Bu, elçi olarak gelen adamdır" cümlesi ile هٰذَا قَدِمَ رَسُولاً مِنَ الْحَضْرَةِ "Bu, sultanın elçisi olarak geldi" cümlesinin aynı anlamda olmadığını bilir. اَلَّذِي يَسْكُنُ فِي مَحَلَّةِ كَذَا "Bu, falanca mahallede oturan kişidir" cümlesi ile هٰذَا يَسْكُنُ فِي مَحَلَّةِ كَذَا "Bu falanca mahallede oturmaktadır" cümleleri de böyledir. Anlamların farklı oluşunun sebebi şudur: هٰذَا قَدِمَ رَسُولاً مِنَ الْحَضْرَةِ "Bu, sultanın elçisi olarak geldi" denildiğinde muhatabın bilmediği, hakkında hiçbir şey bildirilmeyen bir konuda ilk haberi verilerek muhatap bilgilendirmiş olur. هٰذَا الَّذِي قَدِمَ رَسُولاً "Bu, elçi olarak gelen kişidir" denildiğinde ise daha önceden bilgisi ulaşan elçinin bu şahıs olduğu bildirilmiş olur. Şu halde اَلَّذِي'li cümleler hakkında en başta söylediğimiz "böyle cümlelerin içeriğini muhatabın biliyor olması gerekir" ifâdemiz geçersiz olmamıştır. Bu konuyu iyi kavra; çünkü bu konu, bilmeyenin birçok anlamı gözden kaçırdığı ve çoğu cümlenin anlamını tespitte hataya düştüğü önemli konulardandır.

Allah'tır doğruya ileten.

HÂLİN, FARKLI İFADE BİÇİMLERİ

Hâl cümlelerinin başında bazen vâv bulunur, bazen bulunmaz

[226] Bilesin ki hâle (durum zarfı) ilişkin ilk fark tek bir kelime (müfred) veya cümle olmasıdır. Burada cümle olan hâl üzerinde durulacaktır.

Hâl ile ilgili belirlenmesi gereken ilk husus şudur: Hâl, bazen vâv harfiyle, bazen de bu harf olmadan gelir.

Vâv harfiyle gelişinin örnekleri şu cümlelerdir: أَتَانِي وَعَلَيْهِ ثَوْبُ دِيبَاجٍ "Bana üzerinde ipek elbise ile geldi", رَأَيْتُهُ وَعَلَى كَتِفِهِ سَيْفٌ "Onu omzunda kılıçla gördüm", لَقِيتُ الْأَمِيرَ وَالْجُنْدُ حَوَالَيْهِ "Beyi, etrafında askeriyle gördüm", جَاءَنِي زَيْدٌ وَهُوَ مُتَقَلِّدٌ سَيْفَهُ "Zeyd bana kılıcını kuşanarak geldi".

Vâvsız gelişinin örnekleri ise şunlardır: جَاءَنِي زَيْدٌ يَسْعَى غُلَامُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ "Zeyd, bana oğlu önünde koşarak geldi", أَتَانِي عَمْرٌو يَقُودُ فَرَسَهُ "Amr, ba-

na atını yularından çekerek geldi". Ancak vâvı gerektiren hâlleri gerektirmeyenlerden ayırmak hayli zordur.

[227] Bu konuda söyleyebileceklerimiz şunlardır:

a) Cümle, mübtedâ-haberden oluşuyorsa genellikle başında vâv bulunur. جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو أَمَامَهُ "Zeyd, bana Amr önünde olarak geldi", أَتَانِي وَعَلَى كَتِفِهِ سَيْفُهُ "Bana, kılıcı omzunda geldi."

b) Cümlenin mübtedâsı, zilhâle (yani durumu açıklanan kişiye) dönen zamirse vâvsız olamaz. Şu cümleler böyledir: جَاءَنِي زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ "Zeyd, bana binerek geldi", رَأَيْتُ زَيْداً وَهُوَ جَالِسٌ "Zeyd'i otururken gördüm", دَخَلْتُ عَلَيْهِ وَهُوَ يُمْلِي الْحَدِيثَ "Onun yanına hadis yazdırırken girdim", اِنْتَهَيْتُ إِلَى الْأَمِيرِ وَهُوَ يُعَبِّيءُ الْجَيْشَ "Beyin yanına orduyu donattığı sırada vardım." Bu cümlelerden herhangi birinden vâv atılırsa olmaz. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ هُوَ رَاكِبٌ veya دَخَلْتُ عَلَيْهِ هُوَ يُمْلِي الْحَدِيثَ denilse anlamlı bir söz oluşmaz.

ت **[228]** c) Mübtedâ-haberden oluşan cümlenin haberi zarf olup mübtedânın önüne geçirilmişse genellikle vâvsız gelir. عَلَيْهِ سَيْفٌ "üzerinde kılıçla", فِي يَدِهِ سَوْطٌ "elinde kamçıyla" vb.

Beşşâr'ın şu sözü de bunun örneklerindendir:

إِذَا أَنْكَرَتْنِي بَلْدَةٌ أَوْ نَكِرْتُهَا خَرَجْتُ مَعَ الْبَازِي عَلَيَّ سَوَادُ

Türkçesi: Bir belde [halkı benim kadrimi bilmeyip] sevmediğinde veya ben onları sevmeyince gecenin karanlığı henüz üzerimde iken (yani gün ışımadan) doğanımla beraber başımı alıp giderim.[112]

Şair سَوَادٌ "karanlık" kelimesiyle gecenin geriye kalanını kastetmiştir.

Ümeyye [b. Ebi's-Salt]'ın şu beyti de böyledir:

فَاشْرَبْ هَنِيئاً عَلَيْكَ التَّاجُ مُرْتَفِقاً فِي رَأْسِ غُمْدَانَ دَاراً مِنْكَ مِحْلالاً

Türkçesi: Başında tac, Gumdân'ın başköşesinde -ki burası senin oturmakta olduğun konaktır- yaslanarak afiyetle iç.

[Vâile b. Halîfe es-Südûsî'nin Abdülmelik İbnü'l-Mühelleb'i hicvettiği] şu beyit de böyledir:

لَقَدْ صَبَرَتْ لِلذُّلِّ أَعْوَادُ مِنْبَرٍ تَقُومُ عَلَيْهَا فِي يَدَيْكَ قَضِيبُ

Türkçesi: Yemin olsun ki senin, elinde bir çöple üzerinde durduğun minberin direkleri zillete duçar olup kalmıştır.

Altı çizili ifâdelerin tümü hâl yerinde olup gördüğün gibi başlarında vâv olmadığı gibi düşündüğün zaman vâv getirme imkânı da yoktur.

[229] Haberin böyle olmadığı bazı ifâdelerde de vâvın terk edildiği olur, ama bu çok değildir. كَلَّمْتُهُ فُوهُ إِلَى فِيَّ "Onunla ağız ağza konuştum" cümlesi ve ref' edenlerin lügatinde رَجَعَ عَوْدُهُ عَلَى بَدْئِهِ "Gittiği yoldan gerisin geriye döndü" cümlesi böyledir.

[İbn Sikkît'in] *Islâh[u'l-mantık* adlı eserinde yer alan] şu beyit de böyledir:

نَصَفَ النَّهَارُ، اَلْمَاءُ غَامِرُه وَرَفِيقُه بِالْغَيْبِ لَا يَدْرِي

Türkçesi: Su onu bürümüş iken gün ortası oldu, arkadaşı da gaybı bilmez ki. (Şair burada suya dalan ve gün ortası olduğu halde hâlâ çıkmayan birinden bahsediyor.)

Ebû Ali [el-Fârisî]'nin *el-Îğfâl* adlı eserinde geçen [ve Sülâme b. Cendel'e ait olan] şu beyit de böyledir:

وَلَوْلَا جِنَانُ اللَّيْلِ مَا آبَ عَامِرٌ إِلَى جَعْفَرٍ سِرْبَالُهُ لَمْ يُمَزَّقِ

Türkçesi: Gecenin karanlığı olmasa Âmir, Câfer'e şalvarı parçalanmadan geri dönmezdi.

[230] Görünüşü bakımından bu grupta yer alan örneklerden biri de şu beyittir:

إِذَا أَتَيْتَ أَبَا مَرْوَانَ تَسْأَلُهُ وَجَدْتَهُ حَاضِرَاهُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ

Türkçesi: Ebû Mervân'a ihsanda bulunması dileğiyle vardığında cömertlik ve keremi onun yanında hazır bulursun.[113]

Şairin حَاضِرَاهُ الْجُودُ ifâdesi, görüldüğü üzere mübtedâ-haberden oluşan bir cümle olup hâl yerinde olmasına rağmen başında vâv yoktur. Nitekim أَتَيْتُهُ فَوَجَدْتُهُ جَالِساً "Ona vardım ve otururken buldum" denince جَالِساً kelimesi hâl olur. Çünkü böyle cümlelerde وجدتُ fiili, وَجَدْتُ الضَّالَّةَ "Yitiği buldum" sözündeki gibi, iki mef'ûl'e değil, tek mef'ûle geçişli olur. Yukarıdaki ifâde hâl olmakla birlikte bilmelisin ki haber olan حَاضِرَاهُ ifâdesinin öne alınmasının vâv harfine gerek duyulmamasında etkisi olmuştur, şair bunun yerine وَجَدْتُهُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ حَاضِرَاهُ deseydi bu kadar güzel olmazdı. Haberin öne alınması yanında bu sözü güzel ya-

pan bir başka husus da bunun anlam bakımından وَجَدْتُهُ حَاضِرَهُ الْجُودُ veya حَاضِراً عِنْدَهُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ ifâdesine yakın olmasıdır. وَالْكَرَمُ

Olumlu muzârinin kullanıldığı hâl cümlelerinin vâvlı oluşu nadirdir

[231] d) Cümle fiil-fâilden oluşuyorsa ve fiil olumlu muzâri ise vâvla gelmesi yok denecek kadar azdır. Bu ifâde biçiminde hâlin vâvsız gelişinin yaygın olduğunu görürsün. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ يَسْعَى غُلَامُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ "Zeyd, bana oğlu önünde koşarak geldi" denir.

[Alkame b. Abede'ye ait olan] şu beyit de buna bir örnektir:

وَقَدْ عَلَوْتُ قُتُودَ الرَّحْلِ يَسْفَعُنِي ۔ يَوْمٌ قُدَيْدِيمَةَ الْجَوْزَاءِ مَسْمُومُ

Türkçesi: İkizler burcunun hemen önündeki sıcak rüzgârlı gün beni kavurarak devenin sırtında öylece kalakaldım.

[Ebû Duâd'a ait olan] şu beyit de böyledir

وَلَقَدْ أَغْتَدِي يُدَافِعُ رُكْنِي أَحْوَذِيٌّ ذُو مَيْعَةٍ إِضْرِيجُ

Türkçesi: Yerde kayar gibi hızlı koşan yörük bir at üzerinde erkenden yola çıkarım.

جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ "Zeyd, bana koşarak geldi" sözü de böyledir. Fiilin, zilhâle ait olması ile onun ilişkili olduğu birine (veya bir şeye) ait olması arasında fark yoktur. Her iki durumda da vâv harfine gerek duyulmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de yerleşik olan ifâde biçimi de böyledir. Birkaç örnek verelim: وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ *"(Verdiğini) çoğumsayarak başa kakma"* (Müddessir, 6), وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى *"Arınmak için malını veren kendini günahtan sakınan kimse ise ateşten uzak tutulur"* (Leyl, 17-18), وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *"Allah onları azgınlıkları içinde bocalayıp durmaya bırakır"* (A'râf, 186).

[232] İbn Hümâm es-Selûlî'nin şu beytinde وَأَزْهَقْنُهُمْ biçimindeki fiilin muzâri olduğu rivayette vâv harfi hâl cümlesinin başına gelen vâv değildir.

فَلَمَّا خَشِيتُ أَظَافِيرَهُمْ نَجَوْتُ وَأَزْهَقْنُهُمْ مَالِكَا

Türkçesi: Onların tırnaklarından (keskin pençelerinden) korkunca (kabilenin sözcüsü) olan Mâlik'i kendilerine rehin bırakarak kaçıp kurtuldum.[114]

Buna benzer olan قُمْتُ وَأَصُكُّ وَجْهَهُ "Yüzüne bir şamar vurarak kalktım" cümlesindeki vâv harfi de hâl anlamında değildir. Çünkü kastedilen anlam نَجَوْتُ رَاهِناً مَالِكاً "Mâlik'i rehin bırakırken kurtuldum" ve قُمْتُ صَاكاً وَجْهَهُ "Yüzüne şamar vururken kalktım" değildir. Bu örneklerdeki أَرْهَنُ ve أَصُكُّ fiilleri hâlin hikâyesidir (yani o anın göz önünde canlandırılarak sunumudur).

[Şimr b. Amr el-Hanefî'ye veya Selûl oğullarından birine ait olan] şu beyit de böyledir:

وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي فَمَضَيْتُ ثُمَّتَ قُلْتُ : لَا يَعْنِينِي

Türkçesi: Bana söven alçak birine rastlarım da yanında savuşup giderek "Buna cevap vermek neme gerek" [veya "bu adam, ettiği küfürle beni kastetmiyordur herhalde"] dedim.[115]

Burada أَمُرُّ fiili مَرَرْتُ anlamında olduğu gibi yukarıdaki أَرْهَنُ ve أَصُكُّ fiilleri de رَهَنْتُ ve صَكَكْتُ anlamındadır (yani her üç örnekte de geçmiş bir fiil, sanki anlatıldığı sırada oluyormuş gibi aktarılmak amacıyla muzâri çatısında ifâde edilmiştir).

Bunu şu açıklar: Bu gibi yerlerde vâv harfinin yerine "fe" harfinin de geldiğini görürsün. Örneğin Abdullah b. Atîk, Yahudi Ebû Râfi'in kalesine girdiği anı şöyle anlatır: فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ فِي بَيْتٍ مُظْلِمٍ لَا أَدْرِي أَنَّى هُوَ مِنَ الْبَيْتِ. فَقُلْتُ: "أَبَا رَافِعٍ!"؛ فَقَالَ: "مَنْ هٰذَا؟" فَأَهْوَيْتُ نَحْوَ الصَّوْتِ فَأَضْرِبُهُ بِالسَّيْفِ وَأَنَا دَهِشٌ. "Onun yanına vardım. Baktım ki karanlık bir odada. Ama odanın neresinde bulunduğunu kestiremiyorum. "Yâ Ebâ Rafi'!" diye seslendim. "O da kim?" dedi. Hemen sesin geldiği yöne hamle yaptım. Korkuyla kılıcımı vuruyorum..." Görüldüğü gibi, Abdullah b. Atîk muzâri olan أَضْرِبُ fiilini "fe" harfiyle geçmiş zaman çatısındaki fiile bağlamıştır. Çünkü anlamı bakımından o da geçmiş zamanlıdır. İşte yukarıdaki beyitte geçen أَرْهَنُهُمْ fiili de kendisinden önce geçen geçmiş zaman çatısındaki fiile bağlanmıştır. Abdullah b. Atîk'in anlatımında geçen ifâde, hiç kuşkusuz فَأَهْوَيْتُ فَضَرَبْتُ "Hemen yönelip vurdum" anlamında olduğu gibi, bu beyitteki ifâde de نَجَوْتُ وَرَهَنْتُ "rehin verip kurtuldum" anlamındadır. Ama şimdiki zaman çatısıyla ifâde edilmesinin amacı, verilen iki haberden birini o anki durumu canlandırarak anlatmak, öbürünü ise olduğu gibi bırakmaktır. Nitekim وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ فَمَضَيْتُ beytinde de böyle olup bununla öncekiler arasında tek fark vardır. Bu beyitte geçmiş zaman çatısındaki fiil sonraya bırakılıp öncesine

bağlanmış, İbn Hümâm'ın beyti ile zikrettiğimiz diğer beyitte ise önce söylenip, şimdiki zaman çatılı fiil ona bağlanmıştır. Bunu iyi kavra.

[233] Muzârinin başına olumsuzluk harfi gelirse iş değişir. Bu durumda vâvlı da geldiği olur, vâvsız da. Örneğin bir deyimde şöyle geçer: كُنْتُ وَلَا أُخَفَّى بِالذِّئْبِ "Eskiden ben kurtla korkutulacak adam değildim."[116]

Bunun bir başka örneği de Miskîn ed-Dârîmî'nin [karısı hakkında söylediği] şu beyittir:

أَكْسَبَتْهُ الوَرِقُ الْبِيضُ أَباً وَلَقَدْ كَانَ وَلَا يُدعَى لِأَبْ

Türkçesi: Ak akçe, ona bir baba kazandırmıştır. Önceden o bir babaya nispet edilerek çağrılmazdı.

Mâlik b. Rufey'in şu beyitleri de böyledir. Birini öldürmüştü de Mus'ab b. Zübeyr onu aramıştı. Beyitlerin geçtiği şiiri bunun üzerine söylemiştir.

أَتَانِي مُصْعَبٌ وَبَنُوا أبيهِ فأَيْنَ أَحِيدُ عَنْهمْ لَا أَحِيدُ

أَقَادُوا مِنْ دَمِي وَتَوَعَّدُوني وكُنْتُ وما يُنْهِنِهُني الوَعيدُ

Türkçesi: Mus'ab ve kardeşleri beni aradılar. Şimdi ben onlardan nereye kaçabilirim. Kaçmam. Düşmanlarım kısas için kanımı akıtmak istediler ve beni tehdit ettiler; ne var ki benim öteden beri tehdide aldırmayan bir fıtratım vardır.[117]

Bu örneklerin tamamında كَانَ fiili (nâkıs değil) tamdır. Başında vâv bulunan cümleler de hâl cümlesidir. Nitekim cümlelerin anlamı şöyledir: لَقَدْ وُجِدَ غَيْرَ خَائِفٍ لِلذِّئْبِ وُجِدْتُ غَيْرَ "Önceden kurttan korkmaz idim", مَدْعُوٍّ لِأَبٍ وُجِدْتُ غَيْرَ مُنْهَنِهٍ "eskiden babasına nispetle çağrılmaz idi", بِالْوَعِيدِ وَغَيْرَ مُبَالٍ بِهِ "öteden beri tehdidi takmayan ve kâle almayan biriyimdir." Bunları nâkıs fiil yapıp vâvları zâid saymanın anlamı yoktur.

[234] Muzâri fiilin bu ifâde biçiminde hâl olarak gelişi Arap dilinde hiç de az değildir. Buna birkaç örnek daha verelim: جَعَلْتُ أَمْشِي وَمَا أَدْرِي أَيْنَ أَضَعُ رِجْلِي "Ayağımı nereye koyacağımı bilmeden yürümeye başladım" جَعَلَ يَقُولُ وَلَا يَدْرِي "(Ne dediğini) bilmeden konuşmaya başladı." Ebu'l-Esved de [bir beytinin başında] şöyle demiştir: يُصِيبُ وَلَا يَدْرِي "Bilmeden isabet ettirir." Bu ifâde biçimi Arapçada çok yaygındır.

Olumsuz muzârili hâl cümlelerinin vâvsız kullanımı

[235] Olumsuz muzâri fiilin vâvsız olarak hâl olduğu kullanımlar da çoktur, güzel de bir üsluptur.

Bunun örneklerinden birisi ['İkrişe el-Absî'nin oğulları için söylediği bir mersiyede geçen] şu beyittir:

مَضَوْا لَا يُرِيدُونَ الرَّوَاحَ وَغَالَهُمْ مِنَ الدَّهرِ أَسْبَابٌ جَرَيْنَ عَلَى قَدْرِ

Türkçesi: Konaklayıp dinlenmeyi düşünmeden öylece yollarına devam ettiler, derken kadere göre gerçekleşen bazı hadiseler onları yakalayıverdi.

Ertât b. Süheyye'nin bir şiirinden alınan şu beyit de çok tatlıdır [Ertât bir düşmanının, kendisi hakkında "Ah keşke savaşta şu cariyenin oğlu Ertât b. Süheyye ile bir karşılaşsam da onu öldürüp ciğerimi soğutsam" dediğini duymuş ve bunun üzerine bu şiiri söylemiştir]:

إِنْ تَلْقَنِي لَا تَرَى غَيْرِي بِنَاظِرَةٍ تَنْسَ السِّلَاحَ وَتَعرِفْ جَبْهَةَ الْأَسَدِ

Türkçesi: Benimle karşılaşırsan -şayet gözünle başkasını görmüyorsan (yani karşındaki gerçekten bensem)- silahını unutur, aslanın çehresini tanırsın.

Şiirdeki لا تَرَى ifâdesi hâldir. A'şâ Hemdân'ın şu beyitleri de bunun gibi güzel ve tatlıdır. Abbâd b. Verkâ ile birlikte Isfahan'a gitmişti. Abbâd onu orada hiç taltif etmedi. Bunun üzerine [onu hicvetmek için] bu şiiri söyledi:

أَتَيْنَا إِصْبَهَانَ فَهزَلْتَنا وَكُنَّا قَبْلَ ذٰلِكَ فِي نَعِيمِ

وَكَانَ سَفَاهَةً مِنِّي وَجَهْلاً مَسِيرِي لَا أَسِيرُ إِلَى حَمِيمِ

Türkçesi: Ta Isfahan'a geldik de sen bizi iyice arık düşürdün. Hâlbuki eskiden biz nimetler içinde yüzerdik... Yakına[118] gitmemiş olmak benim akılsızlık ve bilgisizliğimdi.

İkinci beyitteki لَا أَسِيرُ إِلَى حَمِيمِ ifâdesi مَسِيرِي'deki, anlam bakımından fâil yerinde olan mütekellim (birinci tekil şahıs) zamirinden hâldir. Şair sanki şöyle demiştir: وَكَانَ سَفَاهَةً مِنِّي وَجَهْلاً أَنْ سِرْتُ غَيْرَ سَائِرٍ إِلَى حَمِيمِ

وَأَنْ ذَهَبْتُ غَيْرَ مُتَوَجِّهٍ إِلَى قَرِيبٍ "Yakına yönelmeyip uzağa gitmek benim akılsızlığım ve cahilliğim oldu."

Hâlid b. Yezid b. Muaviye de şöyle demiştir:

لَوْ أَنَّ قَوْماً لِارْتِفاعِ قَبِيلَةٍ دَخَلُوا السَّمَاءَ دَخَلْتُها لَا أُحْجَبُ

Türkçesi: Bir topluluk, mensup olduğu kabilenin yüceliği sebebiyle gökyüzüne girecek olsaydı ben karşıma hiçbir engel çıkmadan girerdim.

Bu hâlin (yani vâvsız olan olumsuz muzârinin) örnekleri pek çoktur, ne var ki bunu ancak sağlam bir selikaya sahip olanlar yerliyerine koyabilirler.

Mâzi çatılı bir fiille kurulmuş hâl cümlelerinin vâvlı veya vâvsız oluşu

[236] e) Mâzi fiil de hâl olduğunda hem vâvlı, hem de vâvsız gelebilir. Ama hâl olduğunda zâhir (söylenmiş) veya mukadder (söylenmiş sayılan) bir قد harfi mutlaka vardır.

Vâvsız da gelirse de vâvlı kullanımı daha yaygın olandır. Örneğin أَتَانِي وَقَدْ جَهَدَهُ السَّيْرُ "Bana geldiğinde yürümekten canı çıkmıştı." Vâvsız olanın örneği ise [Hunduc b. Hunduc el-Merrî'ye ait olan ve bir türlü sabahın gelmemesinden yakındığı] şu beyittir:

مَتَى أَرَى الصُّبْحَ قَدْ لَاحَتْ مَخَايِلُهُ وَاللَّيْلَ قَدْ مُزِّقَتْ عَنْهُ السَّرَابِيلُ

Türkçesi: Sabahı, işaretleri belirmişken; geceyi şalvarı parçalanmış (karanlığı dağılmış) iken ne zaman göreceğim?

[Abduşşârık b. Abdu-l'uzzâ el-Cühenî de] şöyle demiştir:

فَآبُوا بِالرِّمَاحِ مُكَسَّرَاتٍ وَأُبْنَا بِالسُّيوفِ قَدِ انْحَنَيْنا[119]

Türkçesi: Onlar kırık mızraklarla döndüler. Biz ise eğilmiş kılıçlarla döndük.

[Hâricilerden birinin kendi adamlarını övdüğü] şu beyit de çok tatlıdır:

يَمْشُونَ قَدْ كَسَرُوا الْجُفُونَ إِلَى الْوَغَى مُتَبَسِّمِينَ وَفِيهِمُ اسْتِبْشارُ

Türkçesi: Gözlerini kısarak (göz kapaklarını hafif yumarak) ve gülümseyerek savaş alanına doğru yürürler, yüzlerinde de bir mutluluk ışıltısı vardır.

Başında ليس bulunan hâl cümleleri

[237] f) Genellikle vâvla gelen; ama bazı yerlerde vâvsız gelip yerini bulan ve belâgate uygun düşen hâllerden biri de başında لَيْسَ bulunan cümlelerdir. Örneğin أَتَانِي وَلَيْسَ عَلَيْهِ ثَوْبٌ "Bana üzerinde elbise olmadan geldi", رَأَيْتُهُ وَلَيْسَ مَعَهُ غَيْرُهُ "Onu yanında başka kimse yokken gördüm" denir. Bilinen ve yaygın olan kullanım budur. Bazen vâvsız olarak da kullanılır, son derece de güzel olur. Bir bedeviye ait olan şu beyit böyledir:

لَنَا فتًى وَحَبَّذَا الْأَفْتَاءُ تَعْرِفُهُ الأَرْسَانُ وَالدِّلَاءُ

إِذَا جَرَى فِي كَفِّهِ الرِّشَاءُ خَلَّى الْقَلِيبَ لَيْسَ فِيهِ الْمَاءُ

Türkçesi: Bizim civan gibi bir delikanlımız var -ki delikanlılar ne güzeldir- kova ipleri de, kovalar da onu tanırlar. Eline kovanın ipi geçti mi kuyuyu susuz bırakır (yani kuyudaki bütün suyu çekip bitirir).

Hâl cümlesinin vâvsız gelişinin güzel düştüğü bazı durumlar

[238] Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de şudur: Cümlenin vâvsız hâl cümlesi olarak kullanıldığını görürsün, güzel de olur. Bunun örneği Farazdak'ın [eşine hitaben söylediği] şu beyittir:

فَقُلْتُ: عَسَى أَنْ تُبْصِرِينِي كَإِنَّمَا بَنِيَّ حَوَالَيَّ الْأُسُودُ الْحَوارِدُ

Türkçesi: Ben de (ona) dedim ki: Sen herhalde beni sanki oğullarım etrafımda öfkeli aslanlar gibi dururken görüyorsun.

كَأَنَّمَا بَنِيَّ "sanki oğullarım..." ifâdesi hiç kuşkusuz hâldir. كَأَنَّ harfini düşürerek عَسَى أَنْ تُبْصِرِينِي بَنِيَّ حَوَالَيَّ كَالْأُسُودِ desen beyitteki gibi güzel olmadığını ve sözün عَسَى أَنْ تُبْصِرِينِي وَبَنِيَّ حَوَالَيَّ كَالْأُسُودِ الْحَوَارِدِ gibi, vâvı gerektirdiğini görürsün.

[239] Buna benzer bir başka kullanım da hâl cümlesinin hâl olan bir kelimenin ardından gelip yerine yakışmasıdır. O kelime olmaksızın hâl cümlesi zikredilecek olsa güzel olmaz. Bunun örneği İbnü'r-Rûmî'nin şu beytidir:

وَاللهُ يُبْقِيكَ لَنَا سَالِماً بُرْدَاكَ تَبْجِيلٌ وَتَعْظِيمُ

Türkçesi: Allah seni esenlik içinde yaşatsın; saygınlık ve muhteremlik iki hırkan olsun.

بُرْدَاكَ تَبْجِيلٌ وَتَعْظِيمُ ifâdesi cümlede ikinci hâldir. Birinci hâl olan سَالِماً kelimesi beyitten atılarak ... وَاللهُ يُبْقِيكَ بُرْدَاكَ تَبْجِيلُ denilse hiç güzel olmaz.

Hâl cümlelerinin vâvlı veya vâvsız oluşunu güzelleştiren sebepler

[240] Buraya kadar hâl cümlelerinin ifâde biçimlerinde görünüş bakımından değişiklikler olduğunu gördük; ama bu değişikliklerin gerisinde bunları gerektiren bazı sebepler olmalıdır. Sadece vâv ile kullanılabilen veya vâv getirilmesinin elverişsiz olduğu ya da vâvın getirilebileceği ve terk edilebileceği cümleler bulunup bunları gerektiren herhangi bir sebep olmaması imkânsızdır. Ne var ki bu sebeplerin tespiti biraz zordur. Çünkü bunların yolu çiğnenmiş ve herkesçe bilinen bir yol hâline getirilmiş değildir. Şimdi ben sana haber ile ilgili bir kural yazacağım. Bunu güzelce kavradığında bunlardan her birinin neden böyle olduğunu anlayacaksın.

Haber iki türlüdür[120]

[241] Bilesin ki haber (ikiye ayrılır): a) Cümlenin temel ögesi olup onsuz tam bir anlamın oluşmadığı haber, b) Cümlenin temel ögesi olmayıp cümlede daha önce geçen başka bir habere eklenen haber.

Bunlardan ilki, ya زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesindeki مُنْطَلِقٌ gibi mübtedânın haberidir ya da زَيْدٌ خَرَجَ cümlesindeki خَرَجَ gibi fiildir. Bunlardan her biri cümlenin temel ögesi olup anlamın ifâde edilmesinde olmazsa olmazdır. İkincisi ise جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً cümlesindeki رَاكِباً kelimesi gibi cümlede hâl (durum zarfı) olan ögedir. Böyle dedik; çünkü hâl de özü bakımından haber (yani bildirim taşıyan bir öge)dir. Çünkü mübtedânın haberi ile mübtedâda bulunan; fiil ile fâilde bulunan bir nitelik ifâde edildiği gibi hâl ile de zilhâlde bulunan bir nitelik ifâde edilir. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً "Zeyd bana binerek geldi" denildiğinde Zeyd'e "binme" niteliği verilmiştir. Bunun diğerlerinden tek farkı, bununla "gelme" haberine bir nitelik eklenmiş olması, yani Zeyd'in gelirken içinde bulun-

duğu durumun aktarılmasıdır. Bu cümlede "binme" fiili doğrudan ifâde edilmiş değildir. Aksine cümleye önce "gelme" fiili ile başlanmış, ardından "binme" fiili eklenmiştir. Böylece "binme" fiili, başka bir fiile bağlı olarak, başka bir fiilin tamamlayıcı unsurlarından biri olmak şartıyla ifâde edilmiştir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" ve خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" gibi, böyle olmayan haberlerde ise nitelik, araya bağlantıyı kuracak bir kelime sokulmaksızın, özneye doğrudan ait kılınmıştır.

Bazı hâl cümlelerinin başında vâv bulunmayışın nedeni

[242] Bu ön bilgiden sonra bil ki bir cümle, ana cümlenin hâl ögesi olup vâvı kabul etmiyorsa bu, hâl cümlesinin başında bulunan fiil, zilhalde bulunan niteliğin ifâde edilmesinde birinci fiile katıldığı (yani iki fiil ile toptan tek bir haber verilmek istendiği) içindir. Bir cümlenin, ana cümlenin hâl ögesi olup vâvı gerektirmesi ise konuşanın, onunla öncesinden bağımsız yeni bir haber vermek isteyip niteliği ifâde etmekte onu birinci fiile katmak istemeyişinden dolayıdır.

[243] Şimdi bunu biraz açalım: جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ "Zeyd bana süratle geldi" sözü جَاءَنِي زَيْدٌ مُسْرِعاً sözü ile aynı anlamda olup her iki cümlede de özne sürati içeren bir yürüme ile nitelenmiş ve ikisi birbirine eklenerek bir bütün olmuşlardır. Burada konuşan, sözün tamamını tek bir haber gibi yapmış ve جَاءَنِي كَذٰلِكَ "Bana şöyle geldi", جَاءَنِي بِهٰذِهِ الْهَيْئَةِ "Bana şu durumda geldi" demek istemiştir.

وَقَدْ عَلَوْتُ قُتُودَ الرَّحْلِ يَصْفَعُنِي يَوْمٌ قُدَيْدِيمَةَ الْجَوْزَاءِ مَسْمُومُ

Türkçesi: İkizler burcunun hemen önündeki sıcak rüzgârlı gün beni kavurarak devenin sırtında öylece kalakaldım.

Şair sanki şöyle söylüyor: وَقَدْ عَلَوْتُ قُتُودَ الرَّحْلِ بَارِزاً لِلشَّمْسِ ضَاحِياً "Devenin sırtında güneşin sıcağına maruz kaldım."

[Hunduc b. Hunduc el-Merrî'ye ait olan] şu beyit de böyledir

مَتَى أَرَى الصُّبْحَ قَدْ لاَحَتْ مَخَايِلُه

Türkçesi: Sabahı, işaretleri belirmişken ne zaman göreceğim?

Çünkü bu sözün anlamı da şudur: مَتَى أَرَى الصُّبْحَ بَادِياً لَائِحاً بَيِّناً مُتَجَلِّياً "Sabahı aydınlanmışken ne zaman göreceğim (yani ne zaman sabah olacak)?"

Kural hep böyledir.

جَاءَنِي وَغُلَامُهُ يَسْعَى بَيْنَ يَدَيْهِ "Bana, oğlu önünde koşarak geldi", رَأَيْتُ زَيْداً وَسَيْفُهُ عَلَى كَتِفِهِ "Zeydi, kılıcı omzunda gördüm"[121] vb. dediğinde önce gelme ve görme fiillerini ifâde etmiş, sonra yeni bir habere başlayarak "oğlunun önünde koştuğunu" ve "kılıcının omzunda olduğunu" bildirmiş olursun.

Anlam, yeni bir haber verme amacına yönelik olunca da ikinci cümleyi birinciye bağlayacak bir bağa (râbıt) ihtiyaç duyulur ve زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌو ذَاهِبٌ "Zeyd ayrılmış, Amr da gitmiştir", اَلْعِلْمُ حَسَنٌ وَالْجَهْلُ قَبِيحٌ "Bilmek güzeldir, bilgisizlik ise kötüdür" cümlelerindeki gibi iki cümle arasına vâv getirilir. "Hâl vâvı" adlandırması, onun cümleyi cümleye ekleme özelliğini ortadan kaldırmaz.

Şart cümlelerinde cevap cümleciğinin başına gelen "fe" harfi de böyledir. إِنْ تَأْتِنِي فَأَنْتَ مُكْرَمٌ "Bana gelirsen ikrâm görürsün" cümlesinde "fe" harfi atıf harfi (bağlaç) değilse de kendiliğinden öncesine bağlanamayacak bir cümleyi öncesine bağlama işlevini görmesi açısından atıf harfine benzer. Bunu iyi kavra ve جاءني زيد يُسْرِعُ "Zeyd bana süratle geldi" ve قَدْ عَلَوْتُ قُتُودَ الرَّحْلِ يَسْعَفُنِي يَوْمٌ "(Sıcak) bir gün beni kavurarak eyerin üzerinde öylece kalakaldım" cümlelerini "fe" harfine gerek duymayan cevap cümlecikleri yerine koy. Çünkü böyle cevap cümlecikleri, إِنْ تُعْطِنِي أَشْكُرْكَ "Bana verirsen sana minnettar kalırım" örneğindeki gibi, şart cümleciğine arada bağ olmaksızın kendiliğinden bağlanabilir. جاءني زيد وَهُوَ رَاكِبٌ "Zeyd bana binerek geldi" vb. cümleleri de إِنْ تَأْتِنِي فَأَنْتَ مُكْرَمٌ "Bana gelirsen ikram görürsün" örneğindeki gibi, şart cümleciğine kendiliğinden bağlanamayıp "fe" harfine gerek duyan cevap cümleciklerinin yerine koy. Bu, doğru ve geçerli bir kıyastır.

[**244**] Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Anladık ki vâv harfi, hâl cümlesinin başına yeni bir nitelik ifâde etmek için ve ikinci niteliği birinciye katarak tek bir nitelik gibi sunmamak ve cümleyi tek bir kelime yerine koymamak için gelir. Ama şu husus henüz net bir biçimde anlaşılmamıştır: Niye bazı cümleler, ana cümlenin yüklemine bağlanarak tek bir kelime yerine konmakta diğerlerine göre bir önceliğe sahip olu-

yor? جَاءَنِي زَيْدٌ وَهُوَ مُسْرِعٌ veya وَهُوَ يُسْرِعُ "Zeyd bana süratle geldi" cümlesinde süratin gelme fiilinin anlamını tamamlayan bir unsur olup anlam bakımından ona eklenmesine engel nedir? جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ cümlesindeki anlamların birbirine eklenmesi bunlarda neden yapılamasın ki?

Bunun cevabı şudur: Çünkü جَاءَنِي زَيْدٌ وَهُوَ يُسْرِعُ sözü, süratin ayrıca vurgulanmak istendiğini ifâde eder. جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ cümlesinde ise bu ayrıntı yoktur. Şöyle ki زَيْدٌ isminin merfu munfasıl (ayrı) zamirini zikretmekle ismin kendisi zikredilmiş gibi olur. Dolayısıyla sanki جَاءَنِي زَيْدٌ وَزَيْدٌ يُسْرِعُ "Bana Zeyd geldi ve Zeyd hızlıydı" denilmiş gibidir. Bu durumda يُسْرِعُ kelimesi "gelme" fiilinin ögelerinden biri sayılarak anlamı ona bağlanamaz. Çünkü yeni bir haber verme kastı olmadıkça ve sürat, öncesinden bağımsız olarak vurgulanmak istenmedikçe زَيْدٌ kelimesi tekrarlanamaz. Çünkü böyle yapmazsan Zeyd'in zamiri olan veya zahir isim olarak zikredilen mübtedâyı zayi etmiş ve boşuna söylemiş olursun. Bu da جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو يُسْرِعُ أَمَامَهُ "Bana Zeyd geldi, Amr da onun önünde hızlı hızlı yürüyordu" dediğinde yeni bir söze başlamadığını ve sürati başlıbaşına söylemediğini iddia ederek bu cümledeki يُسْرِعُ fiilini جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ cümlesindekiyle aynı duruma koyup sürati Zeyd'e ait kılmış ve sanki Amr'ı hiç zikretmemiş gibi olursun. Bu ise anlamsız bir iddiadır.

[245] Burada şöyle itiraz edebilirsin: جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو يُسْرِعُ أَمَامَهُ cümlesindeki يُسْرِعُ fiili Zeyd'e ait kılınarak جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ anlamında olduğu söylenememiştir. Çünkü يُسْرِعُ fiilinde Amr'a dönen bir zamir vardır. Fiilin Amr'a ait zamiri içeriyor olması Zeyd'e ait kılınıp onun durumunu açıklayan bir öge olmasına engel olur. جَاءَنِي زَيْدٌ وَهُوَ يُسْرِعُ cümlesi ise böyle değildir. Çünkü buradaki süratin Zeyd'e ait olduğu kesindir. Bunlardan birini ötekine nasıl kıyas edebiliyorsun?

Bu itiraza cevabım şudur: جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو يُسْرِعُ أَمَامَهُ cümlesindeki يُسْرِعُ fiilinin Zeyd'den hâl olmasına engel, Amr'a ait olması değildir. Çünkü sen عَمْرٌو kelimesini sona geçirip يُسْرِعُ fiilinin fâili yaparak merfû' okusan ve يُسْرِعُ fiilini Zeyd'den hemen sonraya koyarak جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ عَمْرٌو أَمَامَهُ desen يُسْرِعُ fiilinin Amr'a ait olmasına rağmen Zeyd'den hâl olmaya da elverişli olduğunu görürsün. Bunun asıl engeli, Amr kelimesi boş yere söylenip[122] mübtedâ kılındıktan sonra bir habere bağlanmamasıdır.

Bunun yanlış olduğunu ortaya koyan bir husus da şudur: Böyle yapılacak olursa يُسْرِعُ fiili, cümledeki öge konumu bakımından hem mansup, hem merfû olmuş olur. Şöyle ki Zeyd'den hâl kılınması öge konumu bakımından mansup olmasını gerektirir, mübtedâ olarak merfû olan "Amr" kelimesinin haberi kılınması ise öge konumu bakımından mansup olmasını gerektirir. Bu ise apaçık bir çelişkidir. "Amr" kelimesi sonraya bırakılarak جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ عَمْرٌو أَمَامَهُ denildiğinde ise böyle bir çelişki olmaz. Çünkü o zaman "Amr" kelimesi, يُسْرِعُ fiilinin fâili olarak merfû olur. Böyle olunca da [يُسْرِعُ fiili] öge konumu bakımından iki i'râptan birini gerektirmez. Böylece Zeyd'den hâl olarak mansup sayılmak için elverişlilik kazanır ve جَاءَنِي زَيْدٌ مُسْرِعاً عَمْرٌو أَمَامَهُ cümlesinin yerini tutar.

[246] Burada ileri sürülebilecek bir itiraz daha vardır: Kural böyleyse o zaman mübtedâ-haberden oluşan hâl cümlelerinin vâvsız gelmemesi gerekir. Hâlbuki yukarıda vavsız gelen mübtedâ-haberli bazı hâl cümlelerinin bulunduğunu söylemiştin.[123]

Bu itiraza cevabımız da şudur: Kural, mübtedâ-haberden oluşan hâl cümlelerinin vâvsız gelmemesidir. Vâvsız gelenler, bir tür yorum ve benzetme yoluyla kural dışı olarak gelmişlerdir. Örneğin كَلَّمْتُهُ فُوهُ إِلَى فِيَّ "Onunla ağız ağza konuştum" cümlesi[124], hâl cümlesinin başında vâv olmamasına rağmen güzel düşmüştür. Çünkü كَلَّمْتُهُ مُشَافِهاً لَهُ "Ağızlarımızı birbirimize yaklaştırarak konuştuk" anlamındadır. رَجَعَ عَوْدُهُ عَلَى بَدْءِهِ "Geldiği yoldan geri döndü (gerisin geriye döndü)" cümlesi de böyle olup عَوْدُهُ kelimesi başına vâv getirilmeden mübtedâ kılınarak merfû yapılmıştır. Çünkü رَجَعَ ذَاهِباً فِي طَرِيقِهِ الَّذِي جَاءَ فِيهِ "Geldiği yoldan geri giderek döndü" anlamındadır. وَجَدْتُهُ حَاضِرَاهُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ "Cömertlik ve keremi onun yanında hazır buldum" cümlesinde[125] ise haber olan حَاضِرَاهُ kelimesi öne geçirildiği için cümle sanki وَجَدْتُهُ حَاضِراً عِنْدَهُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ biçiminde kurulmuş gibidir.

Arapçada anlama kıyas etmek ve bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak hiç de az değildir. Örneğin زَيْدٌ اِضْرِبْهُ "Zeyd var ya onu döv" diyerek emir çatısındaki bir kelimeyi mübtedânın haberi yerine koymakta bir sakınca görmemişlerdir. Çünkü Zeyd kelimesi, اِضْرِبْ زَيْداً "Zeyd'i döv" örneğindeki gibi, anlam bakımından mansuptur. Yine mübtedâ-haberden oluşan bir cümleyi fiil-fâil yerine koydukları da ol-

muştur. Örneğin şu âyetteki kullanım böyledir: أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ *"Onları ha davet etmişsiniz, ha suskunsunuz."* (A'râf, 193) Çünkü eşitleme (mu'âdele) ifâdelerinde (yani أَمْ "ha... ha..." vb. ifâde tarzlarında) kural, ikinci cümlenin yapı bakımından birinciye benzer olmasıdır. أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ صَمَتُّمْ "onları ha davet etmişsiniz, ha suskun kalmışsınız" gibi.

Mübtedâ-haberden oluşan cümlenin vâv olmadan hâl cümlesi olamadığının bir delili de bu tarz kullanımların nadirliğidir. Bu tip ifâdeler ancak araya başka bir kelime girdikten sonra hâl olabilirler.

Üstelik böyle gelen ifâde tiplerinde vâv kastedilmiş (var hükmünde) de olabilir. Nitekim hâl cümleleri mazi çatılı bir fiil ile kurulduğunda قد söylenmemişse bile söylenmiş sayılır.

[247] Bilesin ki Beşşâr'ın aşağıdaki beytindekine benzer olan kullanımlarda en uygun çözümleme, Ebü'l-Hasen el-Ahfeş'in görüşünün esas alınmasıdır.

خَرَجْتُ مَعَ البازي عَلَيَّ سَوادُ

Türkçesi: Doğanımla beraber başımı alıp giderim.[126]

Buna göre سَوَادُ kelimesi mübtedâ olarak değil, zarf ile (zarfın fâili sayılarak) merfû olur. Zarf cümlesi, nekre bir kelimeye sıfat olduğunda nasıl kullanılıyorsa buradaki kullanımı da öyledir. مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَعَهُ صَقْرٌ صَائِداً بِهِ غَداً "Yanında avda kullanmak üzere yanında çakır kuşu bulunan birine rastladım" cümlesindeki gibi. Şöyle ki *el-Kitâb* müellifi (Sibeveyh), bu konuda el-Ahfeş ile aynı görüşte olup صقر kelimesini مَعَهُ "yanında" zarfının içerdiği fiil anlamı ile merfû yapmıştır. Bundan dolayı hâl de sıfat yerine konarak -zarf cümlesi hâl olduğunda- zâhir bir isim zarf ile merfû olabilir. Buna göre şiirdeki سَوَادُ kelimesi mübtedâ olarak değil, عَلَيَّ "üzerimdeki" lafzında bulunan fiil anlamıyla merfû olmuştur.

Şu nokta da gözden kaçırılmamalıdır: Buradaki zarf, fiil değil, ismi fâil yerindedir. Yani cümlenin açılımı, خَرَجْتُ كَائِناً عَلَيَّ سَوَادٌ وَبَاقِياً عَلَيَّ سَوَادٌ "Üzerimde gecenin karanlığı bulunarak, kalarak çıktım" biçimindedir. يَكُونُ عَلَيَّ سَوَادٌ "Gecenin karanlığı üzerimde bulunur", يَبْقَى عَلَيَّ سَوَادٌ "Gecenin karanlığı üzerimde kalır" biçiminde değildir. Fiil yerinde sayılabileceği tek durum, başında قَدْ bulunan mazi çatılı bir fiil takdiri-

dir. خَرَجْتُ مَعَ الْبَازِي قَدْ بَقِيَ عَلَيَّ سَوَادٌ "Gecenin karanlığı üzerimde kalmışken doğanımla beraber çıkarım" gibi. Ancak birincisi (yani ism-i fâil yerinde sayılması) daha doğrudur.

Zarfın ism-i fâil takdirinden başka yoruma müsait olmadığı kullanımlar

[248] Arap dili üzerine düşündüğünde zarfın sadece ism-i fâil yerinde sayılması durumunda anlamın doğru olabileceği birçok kullanım görürsün. Bundan dolayı Ebubekir İbnü's-Serrâc زَيْدٌ فِي الدَّارِ "Zeyd evdedir" cümlesi hakkında şöyle demiştir: "Bu cümle, fiil takdir edilerek اِسْتَقَرَّ فِي الدَّارِ "eve yerleşti" biçiminde açılabileceği gibi, ism-i fâil takdir edilerek مُسْتَقِرٌّ فِي الدَّارِ "eve yerleşiktir" biçiminde de açılabilir." İş bu noktaya gelince böyle hâl cümlelerinde vâvın terk edilmesi açık / anlaşılır olur. خَرَجْتُ مَعَ الْبَازِي عَلَيَّ سَوَادُ ifâdesindeki سَوَادُ lafzı da [Sa'd b. Nâşib el-Mâzinî'ye ait olan] şu beyitte geçen قَضَاءُ اللهِ "takdir-i ilahî" yerini tutar.

سَأَغْسِلُ عَنِّي الْعَارَ بِالسَّيْفِ جَالِباً عَلَيَّ قَضَاءُ اللهِ مَا كَانَ جَالِباً

Türkçesi: Ben kılıcımı kullanarak ve takdir-i ilahî her ne ise onu davet ederek utanç karasını kendimden gidereceğim.[127]

Bunların her ikisi de zahir isim olup zilhâle dayandığı (itimat) için fiil gibi, fâil alabilme özelliği kazanan bir ism-i fâil ile merfû olmuştur.[128]

Açılımın böyle olduğunu ve şiirdeki ifâdenin bundan dolayı güzel olduğunu şu kullanımlar ortaya koyar: جَاءَنِي زَيْدٌ وَالسَّيْفُ عَلَى كَتِفِهِ "Bana Zeyd omzunda kılıçla geldi", خَرَجَ وَالتَّاجُ عَلَيْهِ "Başında taçla çıktı" cümlelerinin vâvsız kullanıldıklarında güzel olmadıklarını görür ve جَاءَنِي زَيْدٌ السَّيْفُ عَلَى كَتِفِهِ veya خَرَجَ التَّاجُ عَلَيْهِ cümlelerinin kulağı tırmaladığını ve böyle kullanımlara neredeyse hiç rastlanmadığını bilirsin. Çünkü yukarıdaki cümlelerin açılımı جَاءَنِي وَهُوَ مُتَقَلِّدٌ سَيْفَهُ "O, bana kılıcını kuşanarak geldi" ve خَرَجَ وَهُوَ لَابِسٌ التَّاجَ "Tacını başına koyarak çıktı" biçiminde olup her iki cümlede de hâl cümlesi ile ana cümledeki fiilin bir ayrıntısının ifâde edilmesi değil, yeni bir haber verilmesi kastedilmiştir. Yani جَاءَنِي كَذٰلِكَ "Bana şöyle geldi" denilmek değil, جَاءَنِي وَهُوَ كَذٰلِكَ "Bana geldi, şu haldeydi" denilmek istenmiştir. Bunu iyi kavra.

FASL VE VASL

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[248 (m.)] Bilesin ki bir sözün inşasında cümlelerin birbirine atfedilmesinin mi yoksa bağlaçsız olarak birbiri ardına dizilmesinin mi (istinaf) daha uygun olduğu hususu belâgat ilminin çok ince konularındadır. Bu noktada en doğruyu bulabilmek, ancak dilinde hiç bozulma olmamış olan bedevilere ve bir de Allah vergisi bir belâgat yeteneğine sahip olup bir sözün belâgat açısından değerini tespitte kendince bir ölçüsü bulunan üç beş kişiye nasip olur. Bu konu belâgat ilminde öyle büyük bir yer edinmiştir ki belâgat âlimleri, bunu "belâgatin ölçüsü" saymışlardır. Örneğin onlardan birine belâgatin ne olduğu sorulunca "fasl ve vasl yapılacak yerleri birbirinden ayırabilmektir" cevabını vermiştir. Bunun sebebi konunun çok girift ve inceliklerle dolu oluşudur. Öyle ki kişinin, sözü beliğ kılan diğer bütün hususları son derece iyi bilmeden bu konuda bir meziyete sahip olması pek imkân dâhilinde değildir.

Ögeleri birbirine atfetmenin işlevi

[249] Bilesin ki bu konuda yapmamız gereken şey, öncelikle kelimeleri birbirine bağlamanın ne işe yaradığını irdelemek, sonra da cümleye dönerek cümlelerin birbirine atfedildiği veya atfedilmediği durumları tanımaya çalışmaktır.

Bilindiği üzere kelimelerin birbirine atfedilmesinin faydası, ikinci kelimenin ilk söylenenin i'râbına ortak kılınmasıdır. İ'rapta birbirine ortak kılınan kelimeler, i'râbı gerektiren (fâil olmak, mef'ûl olmak gibi) hükümlerde de ortak kılınmış olurlar. Örneğin fâil olduğu için merfû olan bir kelimeye atfedilen kelime de onun gibidir, mef'ûl-i bih veya mef'ûl-i fiyh veya mef'ûl-i leh olduğu için mansup olan bir kelimeye atfedilen kelimede bu hükümde onun ortağı olur.

Kelimelerin birbirine atfedilmesinde esas budur. Birbirine atfedilen cümleler ise iki türlüdür:

a) Önceki cümlenin i'râptan bir yerinin bulunması: Böyle olduğunda cümle, kelime (müfred) hükmünde olur. Çünkü cümlenin ancak kelime yerinde bulunduğu (yani ana cümlenin bir ögesi olduğu) zaman i'râptan bir yeri olabilir. Birinci cümle, öge yerinde bulunduğunda başka bir cümlenin ona atfedilmesi, bir kelimenin öbürüne atfedilmesi yerini tutar. Dolayısıyla burada vâv harfine ihtiyaç bulunduğu ortada olup ikinci cümleyi hükümde birinci cümleyle ortak kılmak için geçerli bir sebep vardır. Örneğin مَرَرْتُ بِرَجُلٍ خُلُقُهُ حَسَنٌ وَخَلْقُهُ قَبِيحٌ "Huyu güzel, kendisi çirkin olan birine rastladım" denildiğinde ikinci cümle, birincinin hükmünde ona ortak kılınmıştır. Bu hüküm de, birinci cümlenin nekreye sıfat olarak yeri itibarıyla mecrûr olmasıdır. Bunun örnekleri pek çok, anlaşılması da kolaydır.

b) Girift olan, birbirine atfedilen cümlelerin ikinci türü olup bu, i'râptan bir yeri bulunmayan cümlenin üzerine öbürünü atfetmektir. Örneğin زَيْدٌ قَائِمٌ وَعَمْرٌو قَاعِدٌ "Zeyd ayaktadır, Amr ise oturmaktadır", اَلْعِلْمُ حَسَنٌ وَالْجَهْلُ قَبِيحٌ "Bilgi güzeldir, bilgisizlik ise kötüdür" denir. Bu cümlelerde vâv harfinin, birinci cümle için herhangi bir sebeple gerekmiş olan i'râpta, ikinci cümleyi ona ortak kıldığını iddia edebilmek için hiçbir yol yoktur. Bu durumda şu hususun tespit edilmesi gerekir: Bu cümlelerin birbirine atfedilmesi ile ne kastedilmiştir? Atfedilmeleri ile atfedilmemeleri neden bir tutulup da ikinciyi atıf yoluyla birinciye ortak kılmayı gerektiren geçerli hiçbir sebep olmadığı halde زَيْدٌ قَائِمٌ عَمْرٌو قَاعِدٌ "Zeyd ayaktadır, Amr oturmaktadır" denilmemiştir.

[Cümlelerin atfedilip atfedilmeyeceği konusunda karışıklık sadece vâv harfindedir]

[**250**] Bilesin ki tespiti girift olan nokta, yalnızca vâv harfiyle yapılan atıflardadır, diğer atıf harlerinde değil. Çünkü diğer atıf harfleri, cümleleri ortak kılmaya ek olarak başka anlamlar da içerirler. Örneğin فَ "fe" harfi, gecikmesiz sıralama yani (bir fiilin öbürünün ardı sıra gerçekleştiğini) ifâde eder; ثُمَّ "sonra" harfi, gecikmeli sıralama (yani bir fiilin öbüründen bir süre sonra gerçekleştiğini) ifâde eder. أَوْ "veya" harfi, fiili iki şey arasında götürüp getirir ve ikisinden belli olmayan birine ait kılar. Bir cümle öbürüne bu harflerden biriyle atfedildiğinde anlam belli olur. Örneğin أَعْطَانِي فَشَكَرْتُهُ "Bana verdi, ben de teşekkür ettim" dedi-

ğinde فَ harfi ile teşekkürün, vermenin hemen ardından ve onun dolayısıyla gerçekleştiği anlaşılır. خَرَجْتُ ثُمَّ خَرَجَ زَيْدٌ "Ben çıktım sonra da Zeyd çıktı" dediğinde ثُمَّ harfi, Zeyd'in çıkışının senin çıkışından sonra gerçekleştiğini ve ikisi arasında bir süre geçtiğini ifâde eder. يُعْطِيكَ أَوْ يَكْسُوكَ "O ya sana verir ya da seni giydirir" dediğinde أَوْ harfi, kendisinden söz edilen kişinin bu iki fiilden belli olmayan birini yapacağını ifâde eder.

Vâv harfinin ise ikincinin birinciye bağlandığı i'râbı gerektiren hükümde ortak kılmaktan başka bir anlamı yoktur. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Bana Zeyd ve Amr geldi" dediğinde vâv harfiyle, Zeyd hakkındaki "gelmiş olma" nitelemesine Amr'ı da katmaktan ve ikisini "gelmiş olmak" hükmünde birleştirmekten öte bir anlam ifâde etmiş olmazsın. Birini diğerine katmayı gerektiren bir anlam olmaksızın iki şeyin birbirine katılması ise tasavvur edilemez. Böyle olduğu için ve زَيْدٌ قَائِمٌ وَعَمْرٌو قَاعِدٌ cümlesinde vâv harfinin iki cümleyi ortak kıldığı iddia edilebilecek bir anlam bulunmadığı için bu konu girifttir.

[251] Diğer yandan örnekler düşünülüp incelendikten sonra söylenmesi gereken şey şudur: Biz gerçi زَيْدٌ قَائِمٌ وَعَمْرٌو قَاعِدٌ cümlesinde vâvın iki cümleyi birleştirmek için geldiğini iddia edebilecek bir hüküm bilmiyoruz; ama cümlelerin birleştirilmesine gerekçe olabilecek başka bir husus biliyoruz. Şöyle ki Amr'ı Zeyd ile ilişkili kılan özel sebep olmadıkça ve ikisi birbirine denk ve ortak gibi olmadıkça زَيْدٌ قَائِمٌ وَعَمْرٌو قَاعِدٌ demeyiz. Böyle demek için onlar arasında öyle bir ilişki olmalıdır ki dinleyen, birincinin durumunu öğrenince ikincinin durumunu merak etmelidir. Şu husus bu noktanın anlaşılmasını sağlar: Birinci cümleye onunla hiçbir ilgisi bulunmayan, biri söylendiğinde öbürünün de söylenmesine ihtiyaç duyulmayan ve aynı konuşmanın kapsamında yer almaları uygun olmayan bir cümle atfedilirse doğru olmaz. Örneğin خَرَجْتُ الْيَوْمَ مِنْ دَارِي وَأَحْسَنَ الَّذِي يَقُولُ بَيْتَ كَذَا "Bugün evimden çıktım" deyip devamla "ve falanca beyti söyleyen şair ne güzel söylemiştir" dersen gülünç duruma düşersin. Bundan dolayı Ebû Temmâm'ın şu beytine eleştiri yöneltmişlerdir:

لَا وَالَّذِي هُوَ عَالِمٌ أَنَّ النَّوَى صَبِرٌ وَأَنَّ أَبَا الْحُسَيْنِ كَرِيمُ

Türkçesi: Hayır, [durum sevgilinin sandığı gibi değildir.] Ayrılık eleminin gayet acı ve Ebu'l-Hüseyn'in çok cömert biri olduğunu bilen

Cenab-ı Hakk'a yemin ederim ki [ben ona olan sevgimden bir an olsun ayrılmadım].[129]

Eleştirmişlerdir; çünkü Ebu'l-Hüseyn'in cömertliği ile ayrılığın acılığı arasında hiçbir ilgi ve bağlantı olmayıp bunlar, birinden söz edilince öbüründen de söz edilmeyi gerektiren şeyler değillerdir.

[252] Bil ki cümlelerin birinin konusunun öbürünün konusuyla ilişkisi olması gerektiği gibi ikinci cümlenin öznesi hakkında verilen haberin de birinci hakkında verilen habere benzer veya onunla çelişik olması gerekir. Örneğin زَيْدٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ وَعَمْرٌو شَاعِرٌ "Zeyd uzun boyludur, Amr ise şairdir" desen anlamsız bir söz olur. Çünkü uzun boylulukla şairlik arasında hiçbir ilgi ve biçimsel benzerlik yoktur. Doğrusu زَيْدٌ كَاتِبٌ وَعَمْرٌو شَاعِرٌ "Zeyd kâtip, Amr ise şairdir" ve زَيْدٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ وَعَمْرٌو قَصِيرٌ "Zeyd uzunboylu, Amr ise kısadır" denilmesidir.

Bütün bu söylenenlerin özeti şudur: Cümlelerin birinin anlamı öbürününkine uygun olup birbirine katılabilir olmadıkça cümleler arasında atıf olmaz. Örneğin Zeyd ve Amr kardeş veya birbirine akran ya da bir şekilde birbiriyle irtibatlı olduklarında ikisinden birinin içinde bulunduğu "ayakta durma", "oturma" vb. bir durum, kesinlikle öbürünün içinde bulunduğu durumu da akla getirir. Atfın uygun olup olmadığını tespit edebilmenin yolu işte budur.

Bu konuda soyut anlamlı kelimeler de somutlar gibidir. Örneğin اَلْعِلْمُ حَسَنٌ وَالْجَهْلُ قَبِيحٌ "Bilgi güzeldir, bilgisizlik ise kötüdür" denilebilir; çünkü bilginin güzelliği, akılda bilgisizliğin kötülüğü ile birlikte düşünülebilir.

Özneleri aynı olan cümlelerin birbirine atfedilmesi

[253] Bil ki her iki cümlede de haberin konusu aynı olduğunda ikisinin vâv harfiyle birleştirilme gerekçesi çok güçlü olur ve niçin atıf yapıldığı hususu açık bir biçimde anlaşılır. Buna şu örnekleri verebiliriz: هُوَ يَقُولُ وَيَفْعَلُ "O söyler ve söylediğini de yapar." هُوَ يَضُرُّ وَيَنْفَعُ "O fayda da verir, zarar da." هُوَ يُسِيءُ وَيُحْسِنُ "O kötülük de eder, iyilik de." هُوَ يَأْمُرُ وَيَنْهَى "O emir de verir, yasak da koyar." هُوَ يَحُلُّ وَيَعْقِدُ "O düğümü çözer de, atar da." هُوَ يَأْخُذُ وَيُعْطِي "O, alır da, verir de." هُوَ يَبِيعُ وَيَشْتَرِي "O, satar da, alır da." هُوَ يَأْكُلُ وَيَشْرَبُ "O yer de, içer de." vb...

Böyledir, çünkü هُوَ يَضُرُّ وَيَنْفَعُ dediğinde vâv harfiyle onu iki fiil ile nitelemiş ve her ikisini de yaptığını söylemiş olursun. Vâvsız olarak يَضُرُّ يَنْفَعُ desen bu anlam ifâde edilmiş olmaz. Çünkü يَنْفَعُ diyerek يَضُرُّ sözünden vazgeçip onu geçersiz kılmış da olabilirsin. [هُوَ يَضُرُّ يَنْفَعُ "O zarar verir. "yarar verir" demek istemiştim.]

[254] İki fiil, birbiriyle içli dışlı olduğunda (yani aralarında çok yakın bir ilgi bulunduğunda) içiçelik ve bitişiklikleri daha da artar ve biri diğerinden ayrı olarak tasavvur edilemez. Bunun örnekleri şunlardır: اَلْعَجَبُ مِنْ أَنِّي أَحْسَنْتُ وَأَسَأْتَ "Ben iyilik etmişken senin kötülük etmen şaşılacak şey doğrusu." يَكْفِيكَ مَا قُلْتُ وَسَمِعْتَ "Benim söylediğim, senin de duyduğun şey sana yeter." أَيَحْسُنُ أَنْ تَنْهَى عَنْ شَيْءٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ "Bir şeyi yasaklayıp kendi yapmak hiç yakışıyor mu?" Bunların ayrılması düşünülemez, çünkü akıl sahibi kimse, bu cümlelerde anlamın iki fiili bir hükümde birleştirmeye dayandığını bilir.

Bunun açık örneklerinden biri [Fadl b. Abbâs b. Utbe b. Ebî Leheb'in] şu beytidir:

لَا تَطْمَعُوا أَنْ تُهِينُونَا وَنُكْرِمَكُمْ وَأَنْ نَكُفَّ الْأَذَى عَنْكُمْ وَتُؤْذُونَا

Türkçesi: Biz sizi güzelce ağırlarken siz bizi horlamayı beklemeyin; siz bize her türlü sıkıntıyı reva görürken bizim size hiçbir sıkıntı vermeyeceğimizi de.

Beytin anlamı şudur: Siz bizi horlayıp dururken bizden ağırlanma beklemeyin.

Şair, bu iki fiili gerçekleşmede birbirine bağlamış, eşleştirmiştir.

Bu konuda fiiller arasında çok ince bir bağlantı kurulmuş olan örneklerden biri de Ebû Temmâm'ın şu beytidir:

لَهَانَ عَلَيْنَا أَنْ نَقُولَ وَتَفْعَلَا وَنَذْكُرَ بَعْضَ الْفَضْلِ مِنْكَ وَتُفْضِلَا

Türkçesi: Bizim söylememiz, senin de yapman; bizim sendeki bazı meziyetleri anlatmamız, senin de lutuf da bulunman pek kolaydır.

Sıfat veya tekid olan isim öncesine atıfla bağlanamaz

[255] Bil ki bazı isimler arasında bir anlam bağı olur ve bu bağ, onu önceki isme bağlayacak başka bir bağa ihtiyaç bırakmaz. Örneğin

sıfat, nitelediği isme bağlanmak için özel bir bağa ihtiyaç duymaz, tekid de kendisini pekiştirdiği kelimeye bağlayacak bir bağa gerek duymaz. Cümlelerden de kendiliğinden önce cümleye bağlanan ve kendi anlam bağı ile yetinerek ayrıca kendisini önceki cümleye bağlayacak bir atıf harfine gerek duymayanlar vardır. Bunlar, kendisinden önceki cümleyi pekiştiren veya açıklayan cümlelerdir. Bu cümlelerin içeriğini incelediğinde önceki cümlenin içeriğinden başka bir şey bulamazsın. Nitekim sıfat, nitelediği isimden, tekid de pekiştirdiği isimden başka bir şey değildir. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ الظَّرِيفُ "Zarif Zeyd geldi", جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Topluluk tamamen geldi" denildiğinde اَلظَّرِيفُ ve كُلُّهُمْ kelimeleri Zeyd'den ve topluluktan başka bir şey değildir.

Gerisindeki cümleyi pekiştiren cümle öncesine atfedilmez

[256] Cümlelerden bunun örneği şu âyet-i kerîmedir: الٓمٓ. ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ *"Elif lâm mîm. İşte bu kitap! Hakkında hiçbir kuşku yoktur."* (Bakara, 1-2) Ayetteki لَا رَيْبَ فِيهِ ifâdesi, öncesindeki ذٰلِكَ الْكِتَابُ cümlesini açıklayan ve pekiştiren bir cümle olup onu zihne iyice yerleştirmektedir. Bu, içeriği pekiştirmek için cümleyi tekrarlayarak هُوَ ذٰلِكَ الْكِتَابُ، هُوَ ذٰلِكَ الْكِتَابُ "Bu o kitaptır, bu o kitaptır" demeye benzer. Bir haberi, başka hiçbir şey kendisi kadar pekiştiremez. Birbirinin aynısı olan iki haberden birini öbüründen ayıran herhangi bir nitelik de yoktur ki ikisini birbirine katan bir atıf harfine ihtiyaç duyulsun.

[257] Şu âyet-i kerîme de böyledir: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ . خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ. *"İnkâr edenleri ha uyarmışsın, ha uyarmamışsın, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır. Onları büyük bir azap beklemektedir."* (Bakara, 6-7) Ayetteki لَا يُؤْمِنُونَ cümlesi, سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ cümlesini pekiştirmektedir. خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ cümlesi de pekiştirmek için gelen ve öncekinden daha da vurgulu olan başka bir cümledir. Çünkü uyarıldığındaki durumu, uyarılmadığındaki durumuna benzeyen kişi cahilliğin son sınırında ve kesinlikle kalbi mühürlenmiş demektir.

[258] Şu âyet-i kerîme de böyledir: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ. يُخَادِعُونَ اللَّهَ *"İnsanlardan öyleleri vardır ki "Allah'a ve*

ahiret gününe iman ettik" derler, hâlbuki inanmış değillerdir. Kendilerince Allah'ı aldatırlar." (Bakara, 8-9) Ayette وَيُخَادِعُونَ değil de atıfsız olarak يُخَادِعُونَ denilmiştir. Çünkü bu aldatma, inanmadıkları halde "iman ettik" demelerinden başka bir şey değildir. Şu halde bununla öncesindeki kendisiyle aynı içeriğe sahip olan başka bir cümle pekiştirilmiştir.

[259] Şu âyet-i kerîme de böyledir: وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ. إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ *"Onlar iman edenlerle karşılaştıklarında "inandık" derler; şeytanlarıyla baş başa kalınca da "biz sizinle beraberiz, onlarla sadece dalga geçiyoruz" derler."* (Bakara, 14) Çünkü إِنَّا مَعَكُمْ ifâdesi "Biz Muhammed'e inanmış ve Yahudiliği bir kenara atmış değiliz" anlamındadır. إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ifâdesi de aynı anlamı ifâde eden bir haberdir. Çünkü "Biz "inandık" sözünü ancak alay etmek için söyledik" demekle "Biz sizin dininizden ayrılmadık, sizinle beraberiz" demek arasında içerik açısından hiçbir fark olmayıp bunlar aynı şey hükmündedir. Dolayısıyla sanki "Biz sizinle beraberiz, sizden ayrılmadık" demişlerdir. "sizden ayrılmadık" cümlesi "sizinle beraberiz" cümlesinden başka olmadığı gibi, إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ cümlesi de ondan başka değildir. Bunu iyi belle.

[260] Bu konuda apaçık örneklerden biri de şu âyet-i kerîmedir: وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا، كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً *"Kendisine âyetlerimiz okunduğunda büyüklenerek arkasını dönüp gider, sanki hiç duymamış, kulakları ağır duyuyormuş gibi."* (Lokmân, 7) Ayette son cümle öncesine atfedilerek وَكَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً denilmemiştir. Çünkü kulağı ağır duyana benzetme ile kastedilen, duymayana benzetme ile kastedilenin aynısıdır. Ancak kastedilen anlamda ikinci benzetme birincisinden daha vurgulu ve güçlüdür. Şöyle ki her iki benzetmede de anlam, ayetlerin okunmasının bu kişiye hiçbir şekilde yaramadığını ve üzerinde etki bırakmadığını ifâde etmek ve onun ayetler okunduğundaki durumunun okunmadığındaki durumu gibi olduğunu ifâde etmektir. Kuşku yok ki kulağında ağırlık olana benzetmek maksadı ifâdede daha vurgulu ve etkilidir. Çünkü istese bile dinleyemeyecek olan kişinin âyetlerin okunmasından faydalanması, dinleyebilecek durumda olduğu halde rastlantı gereği veya kasıtlı olarak dinlemeyene göre hiç olmayacak bir şeydir. Bunu iyi kavra ve üzerinde düşün.

[261] Bunun güzel örneklerinden biri de şu âyet-i kerîmedir: مَا هٰذَا بَشَراً إِنْ هٰذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu insan değil, olsa olsa bir melektir."* (Yusuf, 31) Bu âyette إِنْ هٰذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ cümlesi, مَا هٰذَا بَشَراً cümlesiyle üç yönden iç içedir. Bu yönlerden ikisi tekide, biri de sıfata benzer.

Tekide benzerlik yönlerinden biri şudur: Yusuf, melekse insan olamaz. Bu durumda melek olduğunun ayrıca ifâde edilmesi, insan olmayışının daha güçlü ifâde edilmesi demektir.

İkinci benzerlik yönü de şudur: Dil örfünde birisinin güzel ahlakı ve yakışıklılığına hayrân olunup yüceltilerek مَا هٰذَا بَشَراً "bu insan değil", مَا هٰذَا بِآدَمِيٍّ "Bu, âdemoğlu değil" denildiğinde "bu olsa olsa bir melektir" anlamı kastedilir ve insan olmayış kinâye yoluyla melek oluş anlamında kullanılır ve açıkça söylenmese bile lafızdan bu anlam da (mefhûm) çıkar. Açıkça söylenmeden anlaşılabilen bir şey (anlaşılıyor olmakla yetinilmeyip) ayrıca söylenirse bu, pekiştirme olur. Çünkü pekiştirme (tekid), cümlenin baş tarafında bulunan bir lafızdan zaten anlaşılan bir anlamı ayrıca bir lafızla vurgulamaktır. Nitekim جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Bana bütün herkes geldi" sözünde كُلُّهُمْ ifâdesi tekiddir. Çünkü ondan anlaşılan "hükmün bütün fertleri kapsadığı" anlamını, ilk bakışta اَلْقَوْمُ lafzı da vermektedir. اَلْقَوْمُ lafzında kapsayıcılık anlamı (ihtimalli de olsa) bulunmasaydı ve bu lafız, bu anlamı gerektirmiyor olsaydı كُلّ lafzı tekid olmayacak ve kapsayıcılık anlamı doğrudan كُلّ lafzından elde edilmiş olacaktı.

Sıfata benzeyen üçüncü yön ise şudur: Yusuf'un insan olmadığı söylenince başka bir türden olduğu ifâde edilmiştir. Çünkü birinin insan türünden çıktığı halde başka bir türe girmemesi aklen mümkün değildir. Bu durumda "melek olduğu" söylenerek, sokulmak istendiği tür açıklanıp belirlenmiş ve dinleyenin "insan değilse nedir? Hangi türdendir?" diye sormasına gerek bırakılmamıştır. Nitekim مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الظَّرِيفِ "Zarif olan Zeyd'e rastladım" dediğinde اَلظَّرِيف lafzı ile bu ismi taşıyanlar arasından kastettiğin kişiyi açıklayıp belirlemiş ve dinleyenin "Hangi Zeyd'i kastediyorsun" diye sormasına gerek bırakmamış olursun.

Gerideki cümleyi anlam bakımından pekiştiren إِنْ... إِلاَّ... biçimindeki cümleler

[262] Olumsuzluk harfi olan إِنْ ve istisna harfi olan إِلاَّ ile kurulan ve öncesine atfedilmeden bağlanan, anlam bakımından olumlu cümleye de şu âyet örnek verilebilir: وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ. إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ *"Biz ona şiir öğretmedik. Zâten ona yakışmaz. O (size okuduğu şey), ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ândır."* (Yâsin, 69) Şu ayet de böyledir: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى *"O, kafasından konuşmaz. O (nun konuştukları), ancak gönderilen bir vahiydir."* (Necm, 3) Görüldüğü gibi her iki âyette de cümle olumsuzdan olumluya çevrilerek öncesindeki olumsuz cümle pekiştirilmiş ve olumsuzluk anlamı güçlendirilmiştir. Hz. Peygamber'e öğretilen ve vahyedilen şeyin öğüt ve Kur'ân olduğunun ifâde edilmesi, ona şiir öğretilmemiş olduğu hususunu pekiştirmekte ve olumsuzluk vurgusunu güçlendirmektedir. Onlara okuduğu âyetlerin Allah katından gelen vahiy olduğunun ifâde edilmesi de kafasından konuşmadığını pekiştirmekte ve olumsuzluğu güçlendirmektedir.

Fasl ve vasl konusunun belâgatın en zor konusu olduğu

[263] Belâgat ilminin hangi konusu hakkında "kapalı, girift, inceliklerle dolu ve zor" nitelemesi yaparsan yap; ama bil ki, bu konunun kavranması ondan daha kapalı, girift, inceliklerle dolu ve daha zordur. İnsanlar, öncesine atfedilmeyen bir cümle gördüklerinde "Bu cümle ile yeni bir başlangıç yapılmış (istinaf), bunun öncesi ile bağlantısı koparılmıştır" demekle yetinmişler ve bunun gerisinde yatan bir sebep aramaya gerek bile duymamışlardır. Doğrusu böyle yaparak çok büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir.

Görünüşte atfedilmesi uygun iken atfı terk edilen cümleler

[264] Bu konunun önemli noktalarından biri de şudur: Bazen görünüşte öncesine atfedilecek gibi duran bir cümlenin, atfa engel özel bir durum bulunduğu için atfedilmeyerek öncesiyle bağlantısının koparıldığını görürsün.

Bunun örneklerinden birisi şu âyettir: اَللّٰهُ يَسْتَهْزِىءُ بِهِم وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغيانِهِمْ يَعْمَهُونَ *"(Hâlbuki) Allah onlarla alay ediyor ve onların azgınlık içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına göz yumuyor"* (Bakara, 15) Görünüşe göre bu âyetin إِنَّماَ نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ ayetine atfedilmesi gerekirdi, çünkü içerik olarak ona yabancı değildir, aksine يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ *"Kendilerince Allah'ı aldatırlar, hâlbuki onları aldatan O'dur"* (Nisâ, 142) ve وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ *"Onlar kurguladılar, Allah da kurguladı"* "Âl-i İmrân, 54) vb. bir ifâdenin sözün iki ayrı yerinde ayrı anlamlarla kullanıldığı (raddu'l-'acuz 'ale's-sadr) ayetlerdeki atfedilen cümlenin bir benzeridir. Bununla birlikte âyet üzerinde biraz düşünüldüğünde atfedilmemeyi gerektiren özel bir durum bulunduğu için cümlenin öncesine atfedilmediğini anlarız. Şöyle ki إِنَّماَ نَحْنُ مُسْتَهزِئون cümlesi ile onların söyledikleri söz aktarılmış olup bu, Allah'tan gelen bir haber değildir. اَللّٰهُ يَسْتَهْزِيءُ بِهِمْ cümlesi ise Allah'ın onları inkâr ve alayları yüzünden cezalandıracağına dair bir haberdir. Böyle olduğu için atıf, mümkün olmamıştır. Çünkü Allah'tan gelen bir haber, onların sözünün aktarıldığı cümleye atfedilemez; zira bu, Allah'tan gelen haberin sanki onların aktarılan sözünün devamı olduğu izlenimi verir ve sanki onlar, bu yaptıklarından sorumlu tutulacaklarına ve Allah'ın kendilerini cezalandıracağına da şahitlik etmiş gibi olurlar.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ ve وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ âyetlerinde ise durum böyle değildir. Çünkü ayetlerin her birinde bulunan her iki cümle de Allah'tan gelen bir haber olup kimsenin sözünün aktarması değildir. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّماَ نَحْنُ مُصْلِحُون. أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ *"Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın, denildiği zaman "bu da ne demek! Biz ancak ıslah edenleriz" derler. Bilesin ki asıl bozgunculuk edenler kendileridir; ama farkında değiller"* (Bakara, 11-12) ayetinde إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ cümlesinin أَلَا harfiyle başlatılıp öncesinden ayrılmasının altında yatan sebep de budur. Çünkü bu, Allah tarafından onların böyle olduklarına dair verilmiş bir haberdir. Öncesindeki إِنَّماَ نَحْنُ مُصْلِحُونَ cümlesi ise onların sözünün aktarımıdır. Atfedilecek olsa yukarıda söylediğim sakınca ortaya çıkacak ve bu cümlenin de aktarılan sözün kapsamına girdiği izlenimi doğacak, böylece de Yahudiler kendilerini bozgunculukla da nitelemiş olacaklardır. Bu durumda âyette şöyle denilmiş gibi bir sonuç çıkacaktır: "Dediler ki: biz ıslah edenleriz. Yine dediler

ki: "biz bozgunculuk çıkaranlarız." Bunun anlamı bozduğu, kuşku götürmez bir gerçektir.

Şu âyet de böyledir: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ. أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ *"Onlara, siz de insanların inandığı gibi inanın, denildiği zaman "biz hiç beyinsizlerin inandığı gibi inanır mıyız?" derler. Şunu bil ki asıl beyinsizler kendileridir; ama bilmezler."* (Bakara, 13) إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ vd. öncesine atfedilseydi onlardan aktarılan sözün kapsamına girmiş olur ve "beyinsizlerden olmamak için iman etmiyoruz" dedikten sonra kendilerinin beyinsiz olduğunu söylemiş olurlardı.

Haber cümlesi soru cümlesine atfedilemez

[265] Bu âyette bir başka husus daha vardır: Şöyle ki أَنُؤْمِنُ "inanır mıyız" ifâdesi, bir soru cümlesidir. Haber cümlesi ise soru cümlesinin üzerine atfedilemez.

Burada şöyle bir itiraz gelebilir: اَللّٰهُ يَسْتَهْزِيءُ بِهِمْ cümlesi, قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ ifâdesinde aktarılan söze değil de, doğrudan قَالُوا fiiline atfedilse ve إِنَّمَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ ve هُمُ الْمُفْسِدُونَ cümlelerinde de aynı şey yapılsa ne sakıncası olurdu. Nitekim وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ؛ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ *"Ona bir melek indirilseydi ya, dediler. İndirseydik iş bitirilirdi."* (En'âm, 8) ayetinde وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكاً cümlesi hiç kuşkusuz aktarılan söze değil, âyetin başındaki قَالُوا fiiline atfedilmiştir.

Buna şu cevabı veririz: Şimdi üzerinde durduğumuz ayetteki قَالُو fiiline yapılan atıfla senin zikrettiğin ayetteki atfın durumları bir değildir. Şöyle ki burada قَالُوا fiili, şart cümleciğinin cevabıdır. اَللّٰهُ يَسْتَهْزِيءُ بِهِمْ cümlesi ona atfedilirse ona da aynı hüküm verilmiş ve o da şart cümleciğinin cevabı kılınmış olurdu. Bu ise doğru değildir.

Böyledir; çünkü şart cümleciğinin cevabına vâv harfiyle bir şey atfedildiğinde iki ihtimal söz konusudur: Birincisi, birbirine atfedilen şeylerin her birinin birbirinden bağımsız olarak varlıkları düşünülebilen şeyler olmasıdır. Bunun örneği şudur: إِنْ تَأْتِنِي أُكْرِمْكَ أُعْطِكَ وَأَكْسُكَ "Bana gelirsen, sana ikrâm ederim; sana veririm ve seni giydiririm." İkincisi ise atfedilenin üzerine atfedildiği şey olmaksızın varlık kazanamamasıdır. Bu durumda şart, birincinin sebebi olmak suretiyle ikinciye sebep olmuş olur. Bunun örneği de şudur: إِذَا رَجَعَ الْأَمِيرُ إِلَى الدَّارِ اِسْتَأْذَنْتُهُ وَخَرَجْتُ "Bey konağa dönünce ondan izin alıp ayrıldım." Burada ayrıl-

ma, izin alma olmaksızın gerçekleşmez. Beyin dönmesi, izin almaya sebep olması bakımından ayrılmanın da sebebi olmuştur. Bu gibi örneklerde anlamın gerisinde iki cümle vardır: إِذَا رَجَعَ الْأَمِيرُ اسْتَأْذَنْتُ وَإِذَا اسْتَأْذَنْتُ خَرَجْتُ "Bey dönünce izin istedim. İzin isteyince de ayrıldım."

Bu noktayı öğrendiğine göre söylediğin gibi اَللّٰهُ يَسْتَهْزِيءُ بِهِمْ cümlesi قَالُوا üzerine atfedilse bunun atıflı cevap cümleciklerinin ikinci türünden olduğu düşünülecek ve anlam şöyle olacaktır: "Şeytanları ile baş başa kaldıklarında "Biz sizinle beraberiz, biz sadece onlarla dalga geçiyoruz" derler. Böyle söyledikleri zaman Allah onlarla dalga geçer ve onları azgınlıkları içinde şaşkın bir hâlde bırakır."

Kurguladığımız bu cümle ilk bakışta doğru gibi gözüküyorsa da doğru değildir. Çünkü ceza, dalga geçmenin kendisinden ve dalga geçme kastıyla "inandık" demelerinden dolayıdır; dalga geçtiklerini söylediklerinden dolayı değil. قَالُوا üzerine atfedilmesi ise cezasın dalga geçtiklerinden dolayı değil, dalga geçtiklerini söylediklerinden dolayı olmasını gerektirir.

Cezanın, dalga geçtiklerini söylediklerinden dolayı değil, dalga geçmeyi kastettiklerinden ve bunun gereğini yaptıklarından dolayı olması gerektiğini şu ayrıntı ortaya koyar: Onlar, büyüklerini başlarından savmak, şerlerinden kurtulmak ve onlardan olmadıkları hâlde kendilerini onlardan gibi göstermek kastıyla "biz sadece onlarla dalga geçiyoruz" demiş olsalardı bu sözleri herhangi bir cezayı gerektirmezdi. Çünkü ceza, özel bir kasıt ve inanç taşımaksızın yalnızca "biz dalga geçtik" demekten dolayı değil, dalga geçme kastıyla "inandık" diyerek aldatmaktan dolayı gerekir.

Bu söylediklerimiz bir kenara, burada atıf terk edilerek söze yeni başlangıç yapılmasını (istinaf) gerektiren bir nokta daha vardır. Onların dedikleri sözün aktarılması dinleyenlerde onların sonunun ne olacağını, bu sözlerinden dolayı başlarına ne geleceğini bilme isteği uyanır. Sözlerine ceza olarak derhal bir azap gelecek mi, yoksa bekletilip süre mi tanınanacak? İçlerine bunu öğrenme arzusu düşer. Buna göre اَللّٰهُ يَسْتَهْزِيءُ بِهِمْ cümlesi, dinleyenlerin aklına takıldığı varsayılan bu sorunun cevabı olarak gelir. Bu durumda da öncesine atfedilmeksizin yeni başlamış bir cümle ile gelmesi gerekir. Böylelikle söz sanki şöyle bir biçim alır: "Şayet (onların bu sözleri yüzünde başlarına ne geleceğini) sorar-

sanız bu sorunuza cevap olarak denir ki: Allah onlarla dalga geçer ve azgınlıkları içinde şaşkınca dolaşmaları için onlara süre tanır."

[İstinaf örnekleri]

[266] Arap dilini taradığında sana söylediğim bu ifâde tipine dair birçok örnek bulursun. Arapların, kafada soru oluşmasına zemin hazırlayan bir cümleden sonra gelen sözü, o sorunun gerçekten sorulduğu cümle yerine koyarak ona cevap verdikleri çok olur.

Bunun tatlı örneklerinden birisi şudur:

زَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنَّنِي فِي غَمْرَةٍ صَدَقُوا وَلٰكِنْ غَمْرَتِي لَا تَنْجَلِي

Türkçesi: Kınayanlar, benim aşkım yüzünden büyük sıkıntı çektiğimi iddia ettiler. (Ne diyeyim,) doğru da söylediler; ne var ki benim sıkıntım gelip geçecek türden değildir. [Dolayısıyla bu konuda beni kınamalarının bir faydası yoktur.][130]

Şair, önce kınayanların "o çok sıkıntılı" dediklerini aktardı. Bu cümle, dinleyenlerin kafasında "peki bu konuda sen ne söylersin, senin buna cevabın nedir?" sorusunu uyandıracağı için sözün devamına buna uygun getirdi ve sanki şöyle dedi: "Ben derim ki: onlar doğru söylediler. Ben gerçekten de onların sözünü ettikleri durumdayım. Ama onlar benim bu sıkıntıdan kurtulmamı hiç ümit etmesinler."

Şair, bunun yerine زَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنَّنِي فِي غَمْرَةٍ وَصَدَقُوا "Kınayanlar benim çok sıkıntılı olduğumu söylediler ve doğru söylediler" demiş olsaydı kendisini soru sorulan kişi yerine koymayacak, sözünü de cevap verir gibi kurmayacaktı.

[267] *Hamâse* divanındaki [Cündeb b. Ammâr'a ait olan] şu beyitler de böyledir:

زَعَمَ العَوَاذِلُ أَنَّ نَاقَةَ جُنْدَبٍ بِجَنُوبِ خَبْتِ عُرِّيَتْ وَأُجِمَّتِ

كَذَبَ العَوَاذِلُ لَوْ رَأَيْنَ مُنَاخَنَا بِالقَادِسِيَّةِ قُلْنَ: لَجَّ وَذَلَّتِ

Türkçesi: Kınayanlar, Cündeb'in devesinin [Kelb kabilesine ait olan] Habt suyunun güneyinde yükü sırtından indirilerek dinlendirildiğini iddia ettiler. Kınayanlar yalan söylediler. Ta Kâdisiye'de konakladığımızı görselerdi "O, deveyi dur durak bilmeden yürütmüş de zavallı deve perişan olmuş" derlerdi.

Şairin bu ifâdesi, cümleyi öncesinden ayırıp sözünü cevap biçimine koyması hususunu daha da pekiştirmiştir. Şöyle ki şair, zamir koyabileceği yerde ismi açıkça söyleyerek كَذَبَ الْعَوَاذِلُ demiş, كَذَبْنَ demekle yetinmemiştir. اَلْعَوَاذِلُ kelimesini açıktan söyleyince cümlenin önündeki cümleye bağlanmasını gerektirmeyen bir biçimde ve sanki öncesinde hiçbir şey söylenmemiş gibi kurduğu için cümle daha açık hâle gelmiş ve pekişmiştir. [Zamir kullansaydı zamir önceki cümleye bağlanacağı için cümlenin öncesiyle bağlantısı devam edecekti. Zamirin yerine ismi açıktan söylemekle şair bu bağlantıyı koparmıştır.]

[268] [Müsâvir b. Hind el-Absî'nin Esed oğullarını hicvettiği] şu beyit de bunun örneklerindendir:

زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَتَكُم قُرَيْشٌ لَهُمْ إِلْفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلَافُ

Türkçesi: [Ey Esed oğulları!] Siz Kureyş kavmiyle soydaş olduğunuzu iddia ettiniz. [Ne var ki] onların yol güvenliklerini sağlayan anlaşmaları vardır. Sizin ise hiçbir kabileyle böyle bir anlaşmanız yoktur.[131]

Şöyle ki şair لَهُمْ إِلْفٌ diyerek, onların Kureyş'ten olduklarını yalanlamıştır. Şu halde bu sözün açılımı şöyledir: كَذَبْتُمْ لَهُمْ إِلْفٌ "Yalancı çıktınız; çünkü onların yol güvenliklerini sağlayan anlaşmaları vardır; sizinse yoktur." Şair bunun yerine زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَتَكُمْ قُرَيْشٌ وَلَهُمْ إِلْفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلَافٌ deseydi زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَتَكُمْ قُرَيْشٌ وَكَذَبْتُمْ "Kureyşin sizin kardeşiniz olduğunu iddia ettiniz ve yalan söylediniz" demiş gibi olurdu ve bu durumda sözü, "Peki onların bu iddiasına senin cevabın nedir?" biçimindeki varsayılan soruya cevap olma niteliğini kaybederdi. Bunu iyi kavra.

Bil ki şair كَذَبْتُمْ ifâdesini açıktan söyleseydi لَهُمْ إِلْفٌ sözünü فـ harfiyle onun üzerine atfederek كَذَبْتُمْ فَلَهُمْ إِلْفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ ذٰلِكَ "Yalan söylediniz, çünkü onların anlaşmaları vardır, sizinse yoktur" diyebilirdi. Şu haliyle ise فـ harfi araya kesinlikle gelemez. Çünkü gelirse o zaman bu cümle فـ harfiyle زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَتَكُمْ قُرَيْشٌ cümlesine atfedilmiş olur. Bu ise cümleyi anlamsızlaştırır. Şöyle ki bu durumda sanki لَهُمْ إِلْفٌ diyerek onların böyle bir iddiada bulunmuş olduklarına bir delil getirmiş gibi olur. Nitekim كَذَبْتُمْ فَلَهُمْ إِلْفٌ denildiğinde "onların anlaşmaları vardır" cümlesiyle yalan söyledikleri ortaya konmuş olmaktadır. Bunu iyi belle.

[269] Sözün varsayılan soruya cevap sayıldığı istinaf (cümlenin öncesiyle bağlantısını kesme) örneklerinden biri de [Yahya b. Mübârek] el-Yezîdî'ye ait olan şu beyittir:

مَلَّكْتُهُ حَبْلِي وَلٰكِنَّهُ أَلْقَاهُ مِنْ زُهْدٍ عَلى غَارِبِي
وقالَ: إِنِّي فِي الْهَوَى كَاذِبٌ انْتَقَمَ اللهُ مِنَ الْكَاذِبِ

Türkçesi: İpimi onun eline verdim. Ama o, ilgilenmeyerek ipimi boynuma attı ve benim sevgi iddiasında yalancı olduğumu söyledi. Allah yalan söyleyenin belasını versin.

Şair, اِنْتَقَمَ اللهُ مِنَ الْكَاذِبِ cümlesini öncesine atfetmeyerek yeni bir başlangıç yapmıştır; çünkü kendisini sanki "Seni yalancılıkla suçlayana senin cevabın ne olur?" diye soran birine cevap veren kişi konumuna koymuştur.

[270] Bu konunun eşine az rastlanır örneklerinden biri de [söyleyeni bilinmeyen] şu beyittir:

قَالَ لِي: كَيْفَ أَنْتَ؟ قُلْتُ: عَلِيلُ سَهَرٌ دَائِمٌ وَحُزْنٌ طَوِيلُ

Türkçesi: Dedi ki bana: "Nasılsın?" Dedim: "Hastayım. (Hastalığımın sebebi de) daimi surette uykusuzluk ve uzun boylu üzgünlüktür."[132]

Genellikle birine "nasılsın?" diye sorulup "hastayım" cevabı alınınca hâl hatır soran bu cevabın arkasından "neyin var, hastalığın nedir?" diye sorar. İşte şair sanki kendisine böyle bir soru yöneltilmiş varsayarak sözün akışından anlaşılan bur sorunun cevabında سَهَرٌ دَائِمٌ "daimi uykusuzluk..." demiştir. Bunu iyi kavra.

[271] Bunun güzel örneklerinden biri de Mütenebbî'nin şu beytidir:

وَمَا عَفَتِ الرِّيَاحُ لَهُ مَحَلاً عَفَاهُ مَنْ حَدَا بِهِمُ وَسَاقَا

Türkçesi: Onu buralardan rüzgârlar sürükleyip götürmedi. Burayı ezgileriyle develeri coşturup sürenler ıssız bıraktı.

Gerçekleşen bir fiili birinin yapmadığı söylendiğinde genellikle "peki o zaman kim yaptı?" diye sorulur. İşte şair, etraftaki ıssızlık ve viraneliğin rüzgârlardan kaynaklanmadığını söyleyince "Burayı bu hâle rüzgârların getirmediğini iddia ettin. Peki, o zaman kim bu hâle getir-

di" diye soran birini varsaymış ve عَفَاهُ مَنْ حَدَا بِهِمْ وَسَاقَا "Burayı develeri ezgilerle coşturup süren ler ıssız bıraktı" diye cevap vermiştir.

[272] Velîd b. Yezîd'in şu beyti de böyledir:

عَرَفْتُ الْمَنْزِلَ الْخَالِيَ عَفَا مِنَ بَعْدِ أَحْوَالِ
عَفَاهُ كُلُّ حَنَّانٍ عَسُوفِ الْوَبْلِ هَطَّالِ

Türkçesi: Yıllar sonra ıssız kalan boş konağı tanıdım. Burayı deve gibi böğüren, bardaktan boşanırcasına yağmur yağdıran acımasız bulutlar ıssızlaştırdı.

Şair, عَفَا مِنْ بَعْدِ أَعْوَامٍ "yıllar sonra ıssız kaldı" deyince "peki onu ıssızlaştıran ne oldu?" diye bir soru sorulduğunu varsaymış ve عَفَاهُ كُلُّ حَنَّانٍ "... bulutlar ıssızlaştırdı" diye buna cevap vermiştir.

[273] Bil ki bu gibi yerlerde soru açıktan sorulduğu zaman genellikle cevapta fiil zikredilmez ve sadece hakkında soru sorulan isim söylenmekle yetinilir. Soru açıktan sorulmayıp sorulmuş sayıldığında ise fiilin mutlaka zikredilmesi gerekir.

Bunu biraz açalım: Birisi إِنْ كَانَتِ الرِّيَاحُ لَمْ تَعْفُهُ فَمَا عَفَاهُ "Burayı rüzgârlar ıssızlaştırmadıysa ne ıssızlaştırdı?" diye sorulduğunda مَنْ حَدَا بِهِمْ وَسَاقَا "Develeri ezgilerle coşturup süren ler" diye cevap verebilirsin, burada عَفَاهُ مَنْ حَدَا diye fiili zikretmeye gerek yoktur. Nitekim مَنْ فَعَلَ هٰذَا "Bunu kim yaptı?" sorusuna زَيْدٌ "Zeyd" diye cevap verilebilir ve فَعَلَهُ زَيْدٌ "Bunu Zeyd yaptı" demeye gerek kalmaz.

Beyitteki gibi sorunun açıktan sorulmadığı yerlerde ise fiil terk edilemez. Örneğin وَمَا عَفَتِ الرِّيَاحُ لَهُ مَحَلاً، مَنْ حَدَا بِهِمْ وَسَاقَا desen ve bununla عَفَاهُ مَنْ حَدَا بِهِمْ demek istediğini iddia etsen anlamsız bir söz söylemiş olursun. Çünkü fiil sadece sorunun açıktan sorulduğu durumlarda terk edilebilir. Zira soruda geçmiş olması, cevapta onun kastedildiğini gösteren bir karinedir. Ortada sorulmuş bir soru bulunmadığında ise kastedilen fiilin ne olduğunu bilmenin yolu yoktur. Bunu iyi kavra.

Kur'ân-ı Kerim'de atfedilmeden kullanılan قَالَ fiilleri

[274] Bil ki Kur'an-ı Kerimde gördüğün öncesine atfedilmemiş قَالَ ile başlayan cümlelerin açılımı da -Allah daha iyi bilir ya- böyledir. Ör-

neğin şu âyet-i kerîmeyi ele alalım: هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِين . إِذْ دَخَلوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلاماً قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُون . فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ . فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ . فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ "*[Muhammed!] İbrahim'in şerefli konuklarının haberi sana geldi mi? Hani konuklar onun yanına gelerek "selam" demişlerdi. "Tanıdık olmayan bir topluluk" dedi. Sonra ailesinin yanına gitti ve besili bir dana getirdi. Bunu onlara yaklaştırdı ve "yemez misin?" dedi. İçine de bir korku düştü. Onlar, "korkma" dediler.*" (Zâriyât, 24-28) Âyetler, sözün akışı sırasında insanların aklına gelmesi doğal olan sorulara cevap verir tarzda gelmiştir. Şöyle ki insanlar birbirleriyle konuşurlarken birisi "Falancanın yanına bir grup gelerek şöyle dedi" denilince dinleyenler "peki onlara cevaben o ne dedi?" diye sorarlar. Bunun üzerine konuşan "o da şöyle dedi" diye cevap verir. İşte âyet, bu tarza sokulmuştur. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de insanlara alışık oldukları ve öteden beri uygulayageldikleri tarzda hitap edilmişti.

Âyetteki قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ "yemez misiniz, dedi" cümlesi de böyledir. Çünkü فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ "Besili bir dana getirdi ve bunu onlara yaklaştırdı" cümlesi bu fiilin ardından bir söz söylenmiş olmasını gerektirir. -Doğrusunu Allah bilir ama- sanki birisi tarafından "Yemeği önlerine koyunca ne söyledi?" diye sorulmuş ve buna cevap olarak قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ "yemez misiniz, dedi" buyrulmuştur.

Ayetteki لَا تَخَفْ "korkma, dediler" cümlesi de böyledir. Çünkü فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً "içine onlardan bir korku düştü" cümlesi, meleklerin onun kafa karışıklığını gidermek ve kendilerine alıştırmak için bir şey söylemiş olmalarını gerektirir. Sanki birisi tarafından "İbrahim'in benzinin attığını ve içine korku düştüğünü gördüklerinde ne söylediler" diye sorulmuş ve buna cevap olarak âyette قَالُوا لَا تَخَفْ "korkma, dediler" buyrulmuştur.

[275] Böyle olan birçok örnekte anlam -doğrusunu Allah bilir ama- Firavun kıssasına dair olan ve Musâ'nın ona cevap verdiği şu âyetteki gibidir: قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ. قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ. قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ. قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ. قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ. قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ. قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ. قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ. قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ

"Firavun ona şöyle demişti: "Âlemlerin Rabbi nedir?"

Musa dedi: "Eğer gerçekten anlayabilecek kimseler iseniz göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir."

Firavun etrafındakilere dedi: "Duyuyor musunuz (şunun söylediğini)?"

Musa dedi: "Sizin de Rabbinizdir, sizden öncekilerin de Rabbidir."

Firavun dedi: "Size gönderilen peygamberiniz var ya delinin tekidir."

Musa dedi: "Eğer aklınız başınızda ise doğunun, batının ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir."

Firavun dedi: "Eğer benden başka bir tanrı edinirsen seni zindanlıklardan ederim."

Musa dedi: "Sana apaçık bir delil getirmiş olsam da mı?"

Firavun dedi: "Eğer doğru söyleyenlerdensen haydi getir de görelim." (Şuarâ, 23-31)

Bütün bunlar insanlar arasındaki konuşmalar gibi, varsayılan soru ve cevabı tarzında ifâdelerdir. Şöyle ki birimiz Firavun'un "Âlemlerin Rabbi nedir?" dediğine dair haberi duyunca içimize "Peki, Musa buna ne cevap verdi" sorusu düşer. İşte قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ "Göklerin ve yerin Rabbidir, dedi" cümlesi bu soruya cevap olarak gelmiş ve bu yüzden öncesine atfedilmeden yeni bir söz başlangıcı yapılarak gelmiştir. قال lafzının böyle geldiği bütün ifâdelerin açıklaması ve açılımı bu şekilde olur. Bununla birlikte bazı örneklerde bu husus çok daha belirgin olur.

[276] Bunun son derece açık olan örneklerinden birisi şu âyettir: قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ. قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ *"Yine (İbrahim) demişti ki: "Ey elçiler! Hayırdır, niye geldiniz?" Dediler ki: Biz suçlu olan bir kavme (onları cezalandırmak için) gönderildik."* (Hicr, 57-58) Aklı başında olan bir kişinin kolaylıkla anlayabileceği üzere ikinci cümle cevap niteliğindedir. Dinleyenler "Peki, melekler ne dediler?" diye sormuş sayılarak قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ "Biz suçlu bir kavme gönderildik, dediler" diye dinleyicilerin zihinlerinde oluşan bu soru cevaplanmıştır.

[277] Yâsîn sûresindeki şu âyetler de böyledir: - وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ، إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ. قَالُوا-مَا أَنْتُمْ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ-إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ تَكْذِبُونَ. قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ، وَمَا عَلَيْنَا إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ. قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ. قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ

بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ. وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ، اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ اَجْراً وَهُمْ مُهْتَدُونَ *"(Muhammed!) Kendilerine elçiler gelen kasaba halkını onlara anlat (da ibret alsınlar.) Hani kendilerine iki elçi göndermiştik de, ikisini de yalanlamışlar, biz de üçüncü bir elçi daha göndererek onları teyit etmiştik.*

Dediler ki: "Biz size gönderilmiş elçileriz."

Onlar da dediler ki: "Siz de bizim gibi bir insansınız. Rahmân hiçbir şey indirmiş değildir. Siz yalan söylüyorsunuz."

Elçiler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, mesajı açık bir şekilde bildirmektir."

Onlar dediler ki: "Sizin yüzünüzden başımıza bir uğursuzluk çöktü. Buna bir son vermezseniz sizi taşa tutacağız ve size bizden acı bir azap dokunacak."

Elçiler dediler ki: "Sizin uğursuzluğunuz kendiniz yüzündendir. Size öğüt verildiği için mi, sanıyorsunuz. Ne gezer! Siz haddi aşan bir kavimsiniz."

Şehrin ücra bir köşesinden bir adam koşarak geldi ve "Ey kavmim! Elçilere uyun. Sizden hiçbir karşılık beklemeyen kimselere uyun. Onlar doğru yolda olan kimselerdir" dedi." (Yâsîn, 13-21)

Varsaydığımız sorular ve cevapları bütün bu âyetlerde açık bir şekilde görülmektedir.

Allah'tan bizi doğruya muvaffak kılmasını ve hatadan korumasını diliyoruz.

ATFI GEREKİP GEREKMEME AÇISINDAN CÜMLE TÜRLERİ

[278] Cümlelerin öncesine bağlanması veya öncesinden koparılması konusunda verdiğimiz bu bilgilerle ortaya çıkmıştır ki cümleler üç türlüdür:

a) Öncesindeki cümle ile ilişkisi, sıfatın, nitelediği isimle; tekidin, pekiştirdiği kelimeyle olan ilişkisine benzeyen cümleler: Bu cümleler

kesinlikle birbirine atfedilmez; çünkü bunlar birbirine atfedilecek olursa bir şey kendisi üzerine atfedilmiş gibi olur.

b) Öncesindeki cümleyle ilişkisi, anlamları farklı olan; ama hüküm ve cümle içindeki ögelik görevi açısından birbirine benzeyen, örneğin; ikisi de fâil veya mef'ûl ya da muzâfun ileyh olan isimlerin birbiriyle ilişkisine benzeyen cümlelerdir. Dolayısıyla bu cümlelerin birbirine atfedilmesi gerekir.

c) Aralarında ne anlam, ne de cümlenin aynı ögesi olmak açısından hiçbir bağlantı bulunmayan isimlere benzeyen cümlelerdir. Bu tip cümleler zikredilmişse sırf kendine özel bir hususta dolayı zikredilmiştir. Dolayısıyla önceki cümlenin zikredilmiş veya terk edilmiş olması arasında onun açısından hiçbir fark yoktur. Bu da böyle cümlelerin birbirine atfedilmemesini gerektirir.

Şu halde atfın terkedilmesi, ya cümlelerin arasında koparılamaz bir irtibat bulunmasına (kemâl-i ittisâl) ya da hiçbir şekilde irtibat kurulamamasına (kemâl-i inkıtâ') dayanır. Atıf, ise bu ikisi arasındaki cümleler arasında bir bağlantı kurar. Bunu iyi kavra.

[CÜMLE ÖBEKLERİNİN BİRBİRİNE ATFI]

[279] Şimdi incelikleri olan ve dilcilerin üzerinde pek durmadığı çok özel bir atıf türü üzerinde duracağız. Şöyle ki bir cümle, bazen kendisinden hemen önceki cümleye değil de, bir veya iki önceki cümleye atfedilir. Örneğin Mütenebbî'ye ait olan şu beyitler böyledir:

تَوَلَّوْا بَغْتَةً فَكَأَنَّ بَيْناً تَهَيَّبَنِي فَفَاجَأَنِي اغْتِيَالاً

فَكَانَ مَسِيرُ عِيسِهِمُ ذَمِيلاً وَسَيْرُ الدَّمْعِ إِثْرَهُمُ انْهِمَالَا

Türkçesi: Birdenbire ayrılıp gittiler. Sanki ayrılık benden korktu da ansızın üzerime saldırdı. Develer hızlı adımlarla yürüyorlardı, gözyaşlarım da taşıp arkalarından gidiyordu.

İkinci beytin ilk mısrâ'ındaki فَكَانَ مَسِيرُ عِيسِهِمْ cümlesi, hemen gerisindeki فَفَاجَأَنِي cümlesine değil, birinci beytin başındaki تَوَلَّوْا بَغْتَةً cümlesi üzerine atfedilmiştir. Çünkü bunu hemen gerisine atfedersek anlamı

bozarız. Çünkü o zaman bu cümle de ilk beyitte yapılan benzetmenin kapsamına girer. Bu da ayrılığın korkup saldırmasında olduğu gibi, develerin yürüyüşünü de gerçek olmaktan çıkartıp vehmedilen bir şeye dönüştürür.

[280] Bu, çok önemli bir kural olup böyle yapılmasının sebebi şudur: Atfedilen cümle ile üzerine atfedildiği cümlenin arasına giren cümle anlamı bakımından baştaki cümleye bağlıdır. Nitekim yukarıdaki beyitte تَهَيَّبَنِي بَيْناً فَكَأَنَّ cümlesi anlamca تَوَلَّوْا بَغْتَةً cümlesine bağlıdır. Çünkü ikinci cümle, sonuç olup birinci cümle onun sebebidir. Nitekim beyit, "Ayrılışları öyle ani oldu ki ayrılığın benden korkup kaçtığını sandım" anlamındadır. Kuşku yok ki bu sanış (tevehhüm), ayrılığın ani oluşundan kaynaklanmıştır. Bundan dolayı bu cümle önceki cümleyle birlikte tek bir şey gibi olmuş ve onun, mef'ûl ve zarf gibi, bir cümle temel ögeleri ile kurulduktan sonra gelip ondan koparılamayan ve tek başına bir söz değeri taşımayan ögeler yerine geçmiştir.

[281] Burada bir incelik daha bulunmaktadır. فَكَانَ مَسِيرُ عِيسِهِمْ ذَمِيلاً cümlesi üzerine düşündüğünde önceki cümleye sadece bu cümlenin değil, beytin baştan sona tamamen atfedildiğini görürsün. Çünkü bu beyitlerde şairin kastı, söz konusu kişilerin ansızın ve ayrılık kendisinden korkup kaçmış gibi ayrıldıkları, bunun da gözyaşlarını taşırdığıdır. Şairin develerin yürüyüşüne yönelik doğrudan bir kastı olmayıp gözyaşının aktığını anlatmak için bir ilgi kurarak onu araya sokuşturmuştur.

Birinci beyitte de durum buna benzer. Gerçi biz, ikinci beyitteki cümlenin تَوَلَّوْا بَغْتَةً üzerine atfedildiğini söyledik; ama kastımız, sonrası ile bağlantısı tamamen koparılarak sadece bu cümleye atfedildiği değildir. Bu cümleye devamıyla birlikte atfedilmiştir. تَوَلَّوْا بَغْتَةً üzerine atfedildiğini söylemekteki amacımız, kuralın böyle olduğunu belirtmek ve bu noktayı görmezden gelerek cümlenin hemen gerisindeki cümleye; yani şiirdeki فَكَانَ مَسِيرُ عِيسِهِمْ cümlesinin فَاجَأَنِي cümlesine atfedildiğinin söylenmemesi gerektiğine ve bunun hatalı bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmektir.

Şu halde bazen bir cümle başka bir cümle üzerine atfedilir, bazen de iki veya üzerindeki cümle öbekleri topluca birbirinin üzerine atfedilir.

[282] Vurguladığımız bu husus, özellikle şart-cevap cümlelerinde gözden kaçırılmamalıdır; çünkü birbirine atfedildikten sonra topluca şart cümleciği kılınan cümle öbeklerine sık sık rastlanır. Örneğin şu âyet böyledir: وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَاناً وَإِثْماً مُبِيناً *"Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah işler de onu bir suçsuzun üzerine atarsa büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."* (Nisa, 112) Görüldüğü gibi şart, cümlelerin her birinde tek tek değil, cümleler bütününde bulunmaktadır. Çünkü her birinde tek tek bulunduğunu söylersek bunların her birini birbirinden bağımsız şartlar yapmış oluruz. Birbirinden ayrı şart olduklarında ise iki ayrı cevap gerektirirler. Hâlbuki burada tek bir cevap vardır. Bu cevabın şartlardan yalnızca birine ait olduğunu söylersek şart kapsamında yer almayan bir fiili cezm i'râbında şart fiiline ortak kılmış oluruz. Bunun yanlışlığı ortadadır.

Diğer yandan biz anlam açısından biliyoruz ki şartın cevabı olan "iftirayı ve günahı yüklenme", her iki cümlenin toplamı için öngörülen bir ceza olup tek başına ne günah işlemenin, ne de bir hatayı veya suçu suçsuz birine atmanın cezası değil, kişinin kendi işlediği bir hatayı veya günahı suçsuz birine atmasının cezasıdır. Hüküm hep böyledir. Örneğin وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللهِ *"Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret etmek gayesiyle evinden çıkar da sonra ölüm onu yakalarsa artık onun mükâfâtı Allah'a düşer."* (Nisâ, 100) âyetinde hüküm, sadece hicret etmeye değil, hicretle birlikte ölümün onu yakalamasına bağlanmıştır.

[283] Bilesin ki topluca tek cümle yerine konmak açısından böyle cümlelerin durumu, kurulduktan sonra bir bütün hâlinde başka bir cümlenin haberi veya sıfatı ya da hâli kılınan cümlelere benzer. Şu örneklerde (altı çizili) cümleler böyledir: زَيْدٌ قَامَ غُلَامُهُ "Zeyd'in oğlu (veya kölesi) kalktı." زَيْدٌ أَبُوهُ كَرِيمٌ "Zeydin babası cömerttir." مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَبُوهُ كَرِيمٌ "Babası cömert olan birine rastladım." جَاءَنِي زَيْدٌ يَعْدُو بِهِ فَرَسُهُ "Zeyd atını koşturarak geldi." Bu cümleleri oluşturan ögeler tek başına değil, bir bütün hâlinde haber, sıfat veya hâl olduğu gibi, atıflı şart cümlelerinde de cümleler tek tek değil, bir bütün hâlinde şart olur. Atıflı şart cümleleri böyledir. Başka cümle tiplerini araştırdığında onların da böyle olduğunu görürsün.

[284] Bundan başka bir atıf türünü kabul etmeyen örneklerden birisi de şu âyet-i kerimedir: وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ . وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُوناً فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ "*(Ey Muhammed!) Biz Musa'ya peygamberlik görevini verdiğimizde sen (mukaddes vadinin) ne batı tarafında idin, ne de şahid olanlardan idin. Fakat biz birçok nesiller yarattık da üzerlerinden yıllar geçti. Medyen halkının içinde bulunup onlara âyetlerimizi de okumamıştın. Fakat (bunların haberini) sana gönderen Biziz.*" (Kasas, 44-45) Bu âyette görünüşe uyarak her cümleyi hemen gerisindekine atfedersen doğru bir anlam çıkmaz. Çünkü bu durumda وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ cümlesi, فَتَطاولَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ cümlesine atfedilmiş olur. Bu da sonraki cümlenin لٰكِنْ "fakat" bağlacının kapsamına girmesini gerektirir. Böyle olunca da sanki وَلٰكِنَّكَ مَا كُنْتَ ثَاوِياً "Fakat sen Medyen halkı içinde bulunmamıştın" denilmiş gibi olur. Bunun yanlışlığı ise ortadadır.

Bundan ortaya çıkıyor ki وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ cümlesinden başlayıp مُرْسِلِينَ ifâdesiyle biten cümle öbeği topluca, وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ cümlesinden başlayıp الْعُمُرُ ifâdesiyle biten cümle öbeğinin üzerine atfedilmiştir.

[285] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً cümlesinin, الْعُمُرُ ifâdesiyle sona eren cümle öbeğinin tamamına atfedildiğini söylemek yerine, doğrudan وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ cümlesinin üzerine atfedildiğini söylesen olmaz mıydı?

Bu itiraza şu cevabı veririz: Böyle yaptık; çünkü وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ üzerine atfedildiğini söylememiz durumunda وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً cümlesinin وَلٰكِنَّا أَنْشَأْنَا cümlesinin önüne geçirilmesi ve sıralamanın şöyle olması gerekirdi: وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلٰكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُوناً فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ "Biz Musa'ya peygamberlik görevini verdiğimizde sen mukaddes vadinin ne batı yakasındaydın, ne de şahid olanlardandın. Medyen halkının içinde bulunup onlara âyetlerimizi de okumuyordun. Fakat biz birçok nesil yarattık ve üzerlerinden yıllar geçti. Fakat bunların haberini gönderen biziz." Sıralamanın böyle olması durumunda لٰكِنَّ "fakat" ile başlayan ilk cümle bulunması gereken yerden uzaklaştırılmış olur. Çünkü لٰكِنَّ kelimesinin kullanımı إِلاَّ harfinin kullanıma benzer. "Bana Zeyd dışında herkes geldi ve Amr dışında bütün arkadaşların çık-

tı" anlamı kastedilerek جَاءَنِي الْقَوْمُ وَخَرَجَ أَصْحَابُكَ إِلاَّ زَيْداً وَإِلاَّ عَمْراً denilerek إِلاَّ زَيْداً ifâdesi جَاءَنِي الْقَوْمُ cümlesinden; إِلاَّ عَمْراً ifâdesi de خَرَجَ أَصْحَابُكَ cümlesinden istisna edilemediği gibi لٰكِنَّ ile kurulan cümlelerde de böyle yapılıp "Bana Zeyd gelmedi, ama Bekir burada; Amr çıkmadı; ama kardeşin çıktı" anlamı kastedilerek مَا جَاءَنِي زَيْدٌ وَمَا خَرَجَ عَمْرٌو لٰكِنَّ بَكْراً حَاضِرٌ وَلٰكِنَّ أَخَاكَ خَارِجٌ biçiminde bir cümle de kurulamaz. Bu yapılamadığı ve senin iddia ettiğin cümle açılımı bu sonuca götürdüğü için bunun olamayacağına hükmetmemiz gerekmiştir. Bunu iyi kavra.

Üstelik söylenişte önce olan bir ögenin anlamca sonra söylenmiş sayılması, sadece cümle kuruluş kurallarına göre "sonra söylenmesi gereken ögeler" için söz konusu olabilir. Örneğin mef'ûlun, öge sıralamasına göre fâilden sonra gelmesi gerekir. Fâilin önüne geçirildiği zaman sonra söylenmiş sayılabilir. Ayetteki لٰكِنْ harfinin anlamı ise bulunduğu yerde kalmasını gerektirmektedir. Bu, nasıl sözün sonunda söylenmiş sayılabilir ki?

[LAFIZ VE SÖZDİZİMİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR]

Lafızlar ve Sözdizimine Dair Basireti Artıran ve Konunun Üzerindeki Sır Perdesini Aralayan Bazı Bahisler

BİR SÖZÜN BELİĞ OLUŞUNU GEREKÇELENDİRMEDE DÜŞÜLEN BİR HATA

Belâgatın kaynağı konusunda çirkin bir hata

[286] İnsanların sözdizimi konusunda düştüğü birçok hata bulunup onlardan biri de şudur: Belâgat hakkında konuşanların çoğu, sözdiziminin güzelliği konusunda Arapların üstün bir meziyete sahip olduğunu ve Arapçayı sonradan öğrenenlerin asla onların bulunduğu zirveye yükselemeyeceğini söyledikten sonra bunu şu gerekçeye bağlarlar: "Kuşku yok ki Arapça onların anadilidir, bizse Arapça konuşmak büyük bir çaba sarfederiz. Bir dili sonradan öğrenen birisi, onu doğuştan itibaren anadili olarak konuşanın bulunduğu yere ulaşamaz."

Belâgatteki üstünlüğü, kişinin bir dili anadili olarak bilmesine (dilin inceliklerini bilmeye) bağlayan buna benzer birçok görüşe rastlanabilir. Ancak bu, öyle büyük bir hatadır ki böyle düşünen bir kişi, bilmeden Kur'ân'ın mucizeliğini ortadan kaldırmış / inkâr etmiş olur. Çünkü bir sözün mucizelik niteliği kazanabilmesi için a) Beşer gücünün çok üzerinde, insan aklının yetmeyeceği üstünlüklere sahip olması, b) İnsanların kendi akıllarıyla idrak etme imkânına sahip olmadıkları bilgiler ihtiva etmesi gerekir. Dilin inceliklerini bilmekle elde edilebilecek olan bir şeyde ise böyle bir mucizelikten söz edilemez; çünkü bu, dilin anlam araçlarına (delâilü'l-lüga) dil koyucuların üzerinde anlaşmadıkları (muvazaa bulunmayan) yeni unsurlar eklenmesi sonucuna götürür. Bu, düşünebilen herkesin kavrayabileceği açık bir husustur.

[287] Bilesin ki biz üstünlüğü, farklı ifâde tiplerinin neler olduğunu bilmeye bağlayarak lügate dayandırmadık. Aksine bunların uygulama yerlerini ve hangi ifâde tipinin nereye daha çok yakıştığını bilmeye bağladık. Dolayısıyla üstünlük, vâv harfinin birbirine atfedilen ögeleri veya cümleleri birleştirmeye yaradığını, فَ harfinin gecikmesiz sıralama için, ثُمَّ harfinin gecikmeli sıralama için olduğunu, إِنْ harfinin şu anlama, إِذَا kelimesinin bu anlama geldiğini biliyor olmaktan kaynaklanmaz.

Aksine üstünlük, bir şiir nazmederken veya metin inşa ederken iyi ve yerli yerinde seçim yapabilmekle olur.

[288] Bir başka husus daha var ki insan onu düşününce bırak kabul etmeyi, nakledesi bile gelmiyor. Şöyle ki üstünlük, lügati ve lügatteki kelimelerin karşılık olarak belirlendiği (vaz' edildiği) anlamları bilmeye dayalı olsaydı ف ile ثُمَّ; إِنْ ile إِذَا vb. arasındaki "lügavî vaz'" denilen farkları bilmekle gerçekleşmiş olurdu. Bu durumda cümleyi (veya kelimeyi) öncesine atfetmeyip koparmanın, hazfetmenin, tekrar etmenin, öne alma veya sona bırakmanın ve metin inşasının ortaya çıkardığı ve kastedilen anlamın gerektirdiği diğer biçimlerin, bir sözün üstünlüğünde herhangi bir etkisi bulunmaması gerekirdi. Ayrıca bir şairin veya hatibin, sözünde, öncesinde hiç bilinmeyen özgün bir istiâre kullanmasının söze hiçbir üstünlük kazandırmaması ve sözün üstün olabilmesi için sadece Arapçada yerleşmiş olan istiârelere başvurulması gerekirdi. Böyle söylemek cehalet olarak yeter de artar.

[Bu hataya düşülmesinin sebebi]

[289] Bu karışıklık ve hatanın tek sebebi şudur: Gizli kalan girift konular arasında bizim şimdi ele almakta olduğumuz konu kadar anlaşılması zor ve ilginç olan, kolay kolay öğrenilemeyen bir konu yoktur. Bu konu öylesine kapalıdır ki dilbilimciler ve belâgatçiler onun hakkında şu nitelemeyi yaparlar: "Bu konular, ancak beliğ konuşan Araplar gibi ince bir tabiata sahip olanlar tarafından anlaşılabilen rumuzlar olup sadece bunları anlama istidadı bulunan kimseler tarafından hakkıyla anlaşılabilir. Öyle ki bu ince tabiata ve keskin zihne sahip olanlar, bu konularda kendi aralarında gizli anlaşma yapmış gibidirler. Bu, belirli bir topluluğun üzerinde anlaştığı ve onlar dışında kimse tarafından anlaşılamayan tercümelere (rumuzlu ifâdelere) benzer."

Kur'ân'ın mucizeliği konusunda Câhız'ın görüşü

[290] Câhız, Kur'ân'ın mucizeliğinden söz ederek şöyle der:

"Birisi Arapların hatip ve beliğlerinden birine kısa veya uzun bir sûre okusa o hatip, sûredeki lafızların kendi içindeki düzenini görerek onun

benzerini yapamayacağını bilir. Arapların en beliğ konuşanına bile Kur'ân'dan bir sûre ile meydan okunsa âciz kaldığını itiraf edecektir."

Bir başka yerde de Câhız, haberleri nakledenlerden söz ederken şöyle der:

"Ben onların birçoğunu gördüm, ne yaptıklarını uzun süre gözledim ve şu kanıya vardım: Onlar, seçme lafızları ve anlamları tercih ediyorlar. Telaffuzu kolay lafızları seçiyorlar ve söze güzel bir giriş yapıyorlar. Kulağı tırmalamayan lafızları seçip güzelce sıralıyorlar. Kuru olmayan, canlı sözleri seçiyorlar.

Yine Câhız, Hutay'e'nin aşağıdaki beyti hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

مَتَى تَأْتِهِ تَعْشُو إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ تَجِدْ خَيْرَ نَارٍ عِنْدَهَا خَيْرُ مُوقِدِ

Türkçesi: Ateşinin ışığına yönelerek ne zaman onun yanına gelsen dibinde, ateş tutuşturanların en hayırlısının bulunduğu en iyi ateşi bulursun.

"Bu beyitle bütün insanların en hayırlısı olandan başka kimsenin övülmesi yakışık almaz. Bununla birlikte ben bu beytin lafzını, dokusunu ve kalıbını beğendiğim kadar anlamını beğenmedim."

Doğrusu çok merak ediyorum bu alana dair hiçbir emek sarfetmeyen, hiçbir pratiği bulunmayan ve konuya hak ettiği önemi vermeyen bazı kişiler, Câhızın bu ifâdelerine bakarak neyi anlıyorlar veya bu sözlerde geçen "düzen", "kalıp", "doku", "kolay telaffuz edilebilirlik" gibi birkaç kelimeden hareketle ne anlam çıkarıyorlar. Alanın uzmanlarının bile çoğuna gizli kalmış olan bu metinlerde neyin kastedildiğini böyleleri ne bilir![133]

[291] Bilesin ki bu konuda iyileşme umudu kalmamış olan kökleşmiş hastalık, birilerinin şiirin anlamını öne çıkarıp lafzını geride bırakan hatalı yaklaşımlarıdır. Bunlar, lafza, ancak anlamdan arta kalan kısımda bir üstünlük veriyorlar ve "Anlam olmasa lafız ne işe yarar? Bir sözün anlamı dışında ne değeri olabilir ki!" diyorlar. Hikmet ve edep içerikli olmayan, sıra dışı bir benzetme ve eşine az rastlanır bir anlam barındırmayan şiirlere dönüp bakmıyorlar bile. Şiirin lafzına biraz eğilip ona kısmî bir üstünlük payı verdiklerinde de istiâreden başka bir şey bilmiyorlar. Bu istiâreyi güzelleştiren hususun sırf istiâre yapılmış olma-

sı mı, yoksa onu diğer istiârelerden ayıran özgün bir yanının bulunması mı, ya da her ikisi mi olduğu konusu üzerine düşünmüyorlar bile. Sözlerin dış görünüşüyle ve ana unsurlarıyla yetinerek bu vb. hususlara hak ettiği değeri vermiyorlar. Bunların bu hâli, malını satışa çıkaran ve onu allayıp pullayarak satmaktan başka bir amacı bulunmayan kişileri andırıyor. (Başka bir şaire ait olan bir ifâdeyi veya anlamı) alma ve çalmaya (ahz u sirkat) dair bir söz ettiklerinde "Bu şair, bu ifâdeyi falanca şairden almıştır", "Şair, falanca şairin şu beytine yakın bir söz söylemiştir" diyebildiler mi kendilerini işlerini layıkıyla yapmış ve kastedilen son noktaya varmış zannediyorlar.

[292] Bilesin ki biz, yerleşik âdeti ve insanların genelinin konuya nasıl yaklaştıklarını tespit için üstten bir araştırma yaptığımızda onların bu görüşünün doğru olduğu, bir söz değerlendirilirken anlamın esas alınması gerektiği ve bunun aksinin söylenemeyeği kanısına kapılabiliriz. Ne var ki öze inerek konunun uzmanlarının nerede durduğuna baktığımızda iş, bunun tam tersine döner. Çünkü öne çıkan belâgat ustalarının bu görüşü yanlış bularak eleştirdiklerini ve savunucularını hafife alıp önemsemediklerini görüyoruz.

[293] Mesela Buhturî hakkında şöyle bir olay anlatılır: Ubeydullah b. Abdullah b. Tâhir ona Müslim [İbnü'l-Velid] ve Ebû Nüvâs'tan hangisinin daha iyi şair olduğunu sormuştu. Buhturî "Ebû Nüvâs" cevabını verdi. Bunun üzerine soruyu soran, "Bu konuda Sa'leb seninle aynı kanıda değil" dedi. Bunun üzerine Buhturî, "Bu Sa'leb'in ve onun gibilerin işi değildir. Onlar şiir hakkında bir şeyler bilirler; şiir nazmetmekten anlamazlar. Bunu ancak şiirin dar yollarına girmiş ve zaruretleriyle yüzleşmiş olanlar bilebilir" cevabını verdi.

[294] Yine birisi şöyle anlatıyor: Buhturî beni yanımda şiir defteriyle gördü.

"Nedir bu?" diye sordu.

"Şenferâ'nın şiiridir" dedim.

"Nereye gidiyorsun" dedi.

"Ebû'l-Abbâs'ın yanına gidiyorum. Bunu onunla birlikte okuyacağım" dedim.

"Ben sizin bu Ebû Abbâsınızı geçenlerde İbn Sevâbe'nin yanında görmüştüm. Şiiri doğru dürüst değerlendiremiyor ve lafızları birbirinden ayıramıyordu. Yaptığı tek şey, beğendiği bir şiiri yüksek sesle okumaktan ibaretti. Beğenip okuduğu şiir de ahım şahım bir şiir değildi" dedi.

"Şiiri eleştirmek ve edebi değere sahip olanlarını seçebilmek ayrı bir ustalık gerektirir. Ama o da şiirin i'râbı ve az bilinen kelimeleri hakkında çok bilgili birisi. Senin bulunduğun mecliste hangi şiiri okuyordu?" dedim.

"Hâris b. Va'le'nin şu beyitlerini okuyordu" dedi.

قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمَيمَ أَخي فَإِذَا رَمَيتُ يُصِيبُني سَهْمِي
فَلَئِنْ عَفَوْتُ لَأَعْفُوَنْ جَلَلاً وَلَئِنْ سَطَوْتُ لَأُوهِنَنْ عَظْمِي

Türkçesi: Ey Ümeyme! Benim kardeşimi öldürenler kendi kavmimdir. Şimdi [onun öcünü almak için kime] ok atsam attığım ok kendime isabet etmiş olur.[134] Şimdi affetsem, çok büyük bir suçu affetmiş; saldırsam kendi kemiğimi yıpratmış olurum.

"Vallahi! En güzel anlam ve lafızlara sahip olan en güzel şiiri okumuş" dedim.

"[Bu şiir] altın filizleri bulunan şiir yanında nedir ki?" dedi.

"Ne gibi?" dedim.

"Ebû Züâb'ın şu beyitleri gibi" dedi.

إن يَقْتُلوكَ فقَدْ ثَلَلْتَ عُروشَهُمْ بِعُتَيْبَةَ بنِ الحارثِ بنِ شهابِ
بِأَشَدِّهِمْ كَلَباً عَلَى أَعْدَائِهِ وَأَعَزِّهِمْ فَقْداً عَلَى الْأَصْحَابِ

Türkçesi: Oğlum! Seni öldürmekle övündülerse [gerçi kanın heder oldu; ama onlara da çok büyük bir etkin oldu.] Çünkü onların düşmana en çok zarar vereni ve yakınları için en büyük kayıp olan Şihâb'ın oğlu Hâris'in oğlu Uteybe'[yi öldürmem] sebebiyle sen de onların ailesini harap etmiş oldun.[135]

[295] [Mervan b. Ebî Hafsa'ya ait olan] şu beyitler de Buhturî'ninkine benzer bir yaklaşım içerir:

زَوَامِلُ لِلْأَشْعَارِ لَا عِلْمَ عِنْدَهُمْ بِجَيِّدِهَا إلاَّ كَعِلْمِ الْأَبَاعِرِ
لَعَمْرُكَ ما يَدْرِي الْبَعِيرُ إِذَا غَدَا بِأَوْسَاقِهِ أَوْ رَاحَ مَا فِي الْغَرَائِرِ

Onlar şiir yüklü develerdir. Şiirin iyisi hakkında ancak develer kadar bilgi sahibidirler. Hayatına yemin ederim ki deve sabah yükünü alıp yola çıktığında veya akşam eve döndüğünde taşıdığı çuvalın içinde ne olduğunu bilmez.

Bir başkası da şöyle der:

يَا أَبَا جَعْفَرٍ تَحَكَّمُ فِي الشِّعْـ ـرِ وَمَا فِيكَ آلَةُ الْحُكَّامِ
إِنَّ نَقْدَ الدِّينَارِ إِلاَّ عَلَى الصَّيْرَفِ صَعْبٌ فَكَيْفَ نَقْدُ الْكَلامِ
قَدْ رَأَيْنَاكَ لَسْتَ تَفْرُقُ فِي الْأَشْعَارِ بَيْنَ الْأَزْوَاجِ وَالْأَجْسَامِ

Türkçesi: Ebû Câfer! Sen, şiir konusunda hakemlik taslıyorsun; ne var ki hakemlerin âleti sende yok. Dinarı bile sarraftan başkasının tartması zorken bir sözü tartmak kolay mı sanırsın? Bizim gördüğümüz kadarıyla sen şiirler konusunda ruhla bedeni bile birbirinden ayıramazsın.

[**296**] Bilesin ki bunlar, sözün anlamı ile öne çıkarılmasını eleştirirken hikmet ve edep içerikli olan veya sıra dışı ve az rastlanır bir anlam taşıyan şiirlerin böyle olmayanlardan daha üstün olduğunu bilmiyor değillerdi. Bu görüşte olanların eleştirdiği esas nokta şuydu: Herhangi bir şiir türünün üstünlüğüne veya sıradanlığına karar verirken yalnızca o türün özüne ait olan hususları dikkate alıyorlar ve özüyle ilişki kurulabilse ve hatta aralarında birbirinden koparılamayacak kadar güçlü bir ilişki bulunsa bile şiirin özü dışındaki başka hiçbir yönüne bakmıyorlardı.

Bir sözü inşa etmek, resim çizmeye ve altın-gümüşü işlemeye benzer

[**297**] Bilindiği üzere bir söz inşa etmek; resmetmeye veya altın veya gümüşü işlemeye benzer; anlam ise resmedilen nesne veya -yüzük, bilezik vb. yapmak için- kalıba dökülerek işlenen altın ve gümüş gibidir. Yüzüğün dökümünün ve işçiliğinin kaliteli olup olmadığını öğrenmek için yalnızca -işçilikle biçim verilmiş olan- altın ve yüzüğün madenine bakılması yanlış olduğu gibi, bir sözün üstünlük ve meziyetini öğrenmek için de yalnızca anlamına bakmak yanlıştır. Bir yüzüğü öbüründen üstün tutarken sadece "bunun gümüşü veya taşı daha kaliteli" diyerek değerlendirme yaptığımızda onları yüzük olmak açısından karşılaştırmış

olmadığımız gibi, bir beyti sırf anlamı açısından öbüründen üstün tutmamız da şiir ve söz olmak açısından mukayese yaptığımız anlamına gelmemelidir. Bu, kesindir. İyi bil.

[298] Bil ki belâgate dair hangi esere ve geçmişlerin konuyla ilgili hangi sözüne baksan bu görüşün (anlamı öne çıkaran görüşün) yanlışlığını ortaya koyduklarını ve bu görüş sahiplerine şiddetle karşı çıkıp kıyasıya eleştirdiklerini görürsün.

Câhız'ın kitaplarına göz attığında buna karşı çok katı bir muhalefet sergilediğini görürsün. Câhız, bu konuda anlamları bilmenin bütün insanlar arasında ortak olduğunu ve bu konuda dili iyi bilenlerle sıradan insanların eşit olduğunu savunacak kadar ileri giderek şöyle der:

> Yakın dönem şairlerinin (müvelledîn) şiirlerine hiçbir değer vermeyen ve nakledenleri küçük gören insanlar gördüm ve bunu sadece naklettiği şiirin özüne dair hiçbir bilgisi bulunmayan şiir ravilerinde gördüm. Bu raviler sağlam bir anlayışa sahip olsalardı kime ait ve hangi dönemin mahsulu olursa olsun seçkin olanı olmayandan ayırabilirlerdi. Ebû Amr eş-Şeybânî'yi bir Cuma günü büyük bir camide gördüm, birazdan zikredeceğim iki beyti öve öve bitiremiyordu. Birini görevlendirerek kâğıt ve divit getirtti ve beyitleri yazdı.

Câhız şöyle devam ediyor:

> Ben iddia ederim ki bu beyti söyleyen adam, asla şiir söyleyecek niteliğe sahip değildir. Şayet gayba dair bir şey söyleyecek olmasam bunun oğlunun bile şair olamayacağını söylerdim. Sözünü ettiğim beyitler şunlardır:

لَا تَحْسَبَنَّ الْمَوْتَ مَوْتَ الْبِلَى وَإِنَّمَا الْمَوْتُ سُؤَالُ الرِّجَالْ
كِلَاهُمَا مَوْتٌ وَلٰكِنَّ ذَا أَشَدُّ مِنْ ذَاكَ عَلَى كُلِّ حَالْ

Türkçesi: Sakın ha! Ölümü, çürüme ölümünden ibaret sanma. Asıl ölüm adamların sorgusudur. Her ikisi de ölümdür; ne var ki ikincisi her hâlükârda birinciden daha zorludur.

> Câhız sözüne şöyle devam ediyor: Hoca (Ebû Amr eş-Şeybânî), bu şiirdeki anlamların güzelliğini anlatıp durdu. Hâlbuki anlamlar, yola atılmıştır, Arap olan da, olmayan da; şehirli de, köylü de bilir onu. Mahâret, vezni tutturmakta, lafızları seçmekte, seçilen lafızların kolay

söylenebilir oluşunda, sözün doğallığında, ışıltılı ve sağlam dokulu oluşundadır. Şiir, anlamı kalıba dökmek ve resmetmektir.

Görüyorsun ya, Câhız, "anlamlar yola atılmıştır" ve "ben iddia ederim ki bu iki beyti söyleyen adamın oğlu da asla şiir söyleyemeyecektir" diyerek anlamları nasıl hafife alıp anlama üstünlük vermekten kaçınıyor ve şiirin üstünlüğünün anlamıyla değil, lafzıyla olacağını; lafzında ve dizilişinde güzellik bulunmayan bir şiirin üstünlükten behresi olamayacağını söylüyor.

Câhız, anlattığı bu olayın bir başka yönüne de *el-Beyân ve't-Tebyîn*'de değinerek şöyle der:

> Ebû Amr eş-Şeybânî'yi, sohbet arkadaşlarının söylediği şiirleri, sonradan hatırlayabilmek için yazarken görmüştüm. Bey öyle sanıyorum ki bu şairlerin oğulları da, babalarının kanını taşıdıkları için güzel şiir söyleyemeyecekler.

Câhız, devamla şöyle der:

> Kusur bulmakla ve özellikle de Arapçayı iyi bilen seçkin kişilerin kusurlarını bulmakla suçlanacak olmasam Ebû Ubeyde'den ve kafanda ondan çok daha büyük yere sahip olanlardan duyduğum bazı şeyleri burada sayıp dökerdim (ama neyse, bu konuya hiç girmeyeyim).

[299] Onlar bu görüşe karşı çok katı bir muhalefet sergilemişlerdir; çünkü bu görüşün hatası çok büyük olup savunan kişiyi, farkına bile varmadan, Kur'ân'ın mucizeliğini inkâr etme ve meydan okumasını geçersiz kılma noktasına getirir. Şöyle ki onların benimsediği bu görüş esas alınacaksa; yani bir sözün üstünlüğünü tespitte tek ölçüt anlamı olacaksa ve biri hikmet ve edep içerikli bir söz söylemiş, sıra dışı bir anlam bulmuş veya eşine az rastlanır bir benzetme yapmış diye sözü üstün sayılacaksa dil bilginlerinin fesâhat ve belâgate, sözdizimi ve metin inşası üzerine söyledikleri her şey bir yana atılacak demektir. Böyle bir durumda sözdizimi ile bir sözün üstünlük kazanması ve sözler arasında üstünlük mertebelerinin oluşması gereği geçersiz olur. Bu geçersiz olunca da bir sözün mucizelik niteliği taşıdığından söz edilemez ve iş, Yahudilerin ve onların görüşünü paylaşanların bu konuda öteden beri söyleyegeldikleri noktaya dayanır. Böyle şeylere de birçok bilgisizlik girer.

Gören bir göz sahibi olmuş iken kör olmaktan Allah'a sığınırız.

[İKİ AYRI LAFIZLA AYNI ANLAMIN KASTEDİLMESİ NE DEMEKTİR?]

[300] İki sözden biri, öbüründe bulunmayan bir anlam (kasıt) taşımadıkça üstünlük mukayesesi yapılamaz.

Burada diyebilirsin ki, sözlerden biri, öbürünün ifâde etmediği bir şeyi ifâde ediyorsa bunlar tek bir anlama değil, ayrı iki anlama gelen sözler demektir.

Deriz ki: Bu gibi yerlerde "anlam" kelimesi ile "konuşanın kastı; yani varlığını veya yokluğunu ifâde etmek istediği şey" kastedilir. Örneğin birini aslana benzetmek amacıyla زَيْدٌ كَالْأَسَدِ "Zeyd aslan gibidir" dersin. Bazen de aynı anlamı kastederek كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ "Zeyd, âdetâ aslandır" dersin. Ama bu ikinci söze "aslana benzetme" konusunda öncekinde bulunmayan anlam eklenmiştir. Şöyle ki burada Zeyd'in, çok yiğit oluşu, metin bir kalbe sahip oluşu ve hiçbir şeyden korkmayışı dolayısıyla aslandan ayırt edilemeyecek ve ondan hiç de geri kalmayacak bir durumda bulunduğu anlatılmak istenmekte ve vehimde, insan kılığında bir aslan yaratılmaktadır.

Bu böyle olduğuna göre şimdi üzerinde biraz düşün bakalım; bu ekleme ve anlam farkı, tercih edilen sözdizimi ile; yani ك "gibi" harfi, cümlenin başına alınarak أَنَّ ile birleştirilmesi ile ilgili midir, değil midir? Kuşku yok ki bu, sözdizimi ile doğrudan ilgilidir. Şu halde bunu bir ölçüt sayarak diğer bütün ifâde biçimlerine uygula. Bu gibi sözdizimi farklarını araştırıp bularak kavramaya kendini alıştır ve bunu yaparken de değer biçilemeyen büyük bir işe kalkıştığının ve dibi bulumayan engin bir denize daldığının farkında ol.

[MUÂRAZA NE DEMEKTİR?]

[301] Bir söze denk bir söz inşa etmeye (muâraza) kalkışan kişi, o söz hangi açılardan fasih ve beliğ olarak niteleniyorsa o açılardan bir benzerini inşa etmeye çalışacak, dokusu güzel lafızları seçecek ve lafızda bulunması gerektiğini söyledikleri diğer nitelikleri de dikkate alacaktır. Mâdem ki bu böyledir, o zaman gel seninle şu konu üzerinde biraz duralım: Ne yapılırsa bir sözün benzeri ortaya konmuş sayılır. Muâraza dedikleri şey, أَسَد lafzının yerine لَيْث lafzını; بَعُدَ lafzının yerine نَأَى lafzını; قَرُبَ lafzının yerine دَنَا lafzını koymak gibi, bir lafzı kaldırıp yerine başka bir lafız mı koymaktır? Yoksa bu, aklı başında olan, birazcık kafası çalışan birinin yeltenmeyeceği bir şey midir? Şâyet muâraza böyle bir şey olsaydı insanlar tercüme ile muârazayı birbirinden ayıramazlardı ve herhangi bir sözü daha açık hâle getirerek anlaşılmasını kolaylaştıran herkes muâraza etmiş sayılırdı.

Bunun, muârazanın esaslı unsuru olması düşünülemez. Üstelik bu açıdan yaklaşacak olursak dil koyucunun (vâzı'), bir biçimde kendisine muâraza etmiş sayılması gerekir. Şu hâlde fesâhat, belâgat ve bunları sağlayan dil araçlarının tamamı, lafzın kendisine değil; anlama, yani lafızların karşılık olarak belirlendiği içeriğe bakan niteliklerdir. Çünkü bir kelimeyi parçalarına ayırdığımızda lafız ve anlamdan başka parça bulamayız. Anlam dikkate alınmaksızın lafızlarda tasavvur edilebilecek tek muâraza biçimi, yukarıda söylediğimizdir. Şu hâlde, yapılabilecek muâraza biçimi olarak geriye duyulan lafız değil, sözün anlamı esas alınarak yapılabilecek bir muâraza girişimi kalır.

Muâraza, anlama yönelik olup bir söze beliğ ve fasih oluşu ve lafız seçimi açısından muâraza yapılabileceğine göre bundan şu netice çıkar: Fesâhat, belâgat ve lafız seçimi, sözün anlamına esas teşkil eden bir takım özelliklerden, ifâde biçimlerinden ve anlamların kökeninde bulunan (ve bir anlamı diğerinden ayrıştıran) ek anlamlardan ibaret demektir. Nitekim bu ek anlamın ne demek olduğunu yukarıda زَيْدٌ كَالْأَسَدِ cümlesi ile كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ cümlesi arasında yaptığımız mukayese ile açıklamıştık. Lafızlara ise (taşıdıkları anlamla bağlantıları koparılarak) sırf lafız olmaları açısından hiçbir şekilde ilişilmez.

[302] Bilesin ki konunun ayrıntılarına dalıp her yanını kurcalamadan, akan suyu takip ederek kaynağını bulan kişinin veya bir dalın özü-

nü araştırarak bittiği yeri ve yapıldığı ağacı bulan kişinin yaptığını yapmadan hastalığını iyileştiremez ve kesin bilginin serinliğine erişemezsin. Biz, dilbilimcilerin muârazayı ipek dokumak ve altından küpe, bilezik vb. yapmak gibi ustalık gerektiren el işçiliklerine kıyas ettiklerini görüyoruz. Üstünlük mukayesesi yapılabilecek bir kaliteye ulaşan bir sanat eseri öbürlerinden temayüz edecek bir kaliteye sahip olunca onu yapan usta haklı bir ün kazanır ve ustalıkta çoklarının varamayacağı bir mertebeye yükselir.

Bu kıyaslama, yeterince açık ve herkesçe bilinen bir şey olup insan buna yaratılıştan sahip olduğu için bu konuda sıradan insanların seçkinlerden farkı bulunmaz. Ne var ki burada bilinmesi gereken önemli bir nokta vardır. El işçiliklerinde şöyle bir ihtimalin gerçekleşme payı vardır: Bir dokumacı, benzersiz bir ipek dokuyup onu eşsiz nakışlarla işledikten sonra bir başkası gelip bu ipek dokumasındaki nakışları hiç değiştirmeden bütün nitelikleri aynı olan başka bir ipek dokumasına işleyebilir. Bu durumda iki ayrı kişi tarafından yapıldığı bilgisine önceden sahip olmayan bir kişi bu kumaşlara baktığında aralarında hiçbir fark bulamaz ve ustalarının ayrı kişiler olduğunu bilemez. Bu, el işçiliği ürünü olan her türlü eşya için söz konusudur. Örneğin bir kuyumcu bir bilezik yaptıktan sonra öbürü de hiçbir ayrıntıyı atlamadan bütün niteliklerini benzeterek onun yaptığının aynısını yapabilir.

[303] Ne var ki sözlerde böyle bir şeyin gerçekleşme ihtimali hiç yoktur. Çünkü herhangi bir şiirden bir beyti veya nesirden bir bölümü model alıp yerine başka kelimeler kullanarak[136] anlamları her açıdan aynı olan, hiçbir nitelik ve ayrıntıda ondan farkı bulunmayan aynı nitelikte bir söz inşa etmek mümkün değildir. Belâgatçilerin herhangi bir şair hakkında "Bu şair, falanca beytin anlamını aynen ifâde etmeyi başarmış, onun sözünün anlamını alarak olduğu gibi ifâde etmiştir" sözleri seni aldatmasın. Çünkü bu, (içinde abartı da bulunan) yaklaştırıcı bir söz olup bunu "Birinci şairin kastettiği anlamı başka lafızlarla ifâde etmiştir" anlamında kullanırlar. Birincinin sözünde bulunan anlamı, baktığında "bunlar birbirinin aynısı" dediğin iki bilezik ve küpe gibi, ikisi de duyulduğunda aynı şey düşünülecek tarzda, en ufak değişiklik bile yapmadan başka lafızlarla aynen ifâde edebilmek imkân dâhilinde değildir. Böyle bir şeyin gerçekleşebileceğini; yani birbirinden ayrıldığında anlamları farklı olan lafızların birleştirilerek bir söz inşa edildiğinde

aynı anlama gelebileceğini sanan kişi büyük bir cehalet içinde demektir. Burada kastettiğimiz şey قَعَدَ ve جَلَسَ fiilleri gibi cümleden bağımsız olan iki lafzın değil, iki ayrı söz öbeğinin aynı anlama gelmesidir.

Örneğin وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ "Sizin için kısasta hayat vardır" (Bakara, 179) âyeti ile قَتْلُ الْبَعْضِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ "Bazı kişilerin öldürülmesi bütün insanların hayatta kalması demektir" sözüne bakalım. Belâgatçiler bunların aynı amaca yönelik söylenmiş iki ayrı söz olduğunu söylerler. Ne var ki belâgatçilerin bu sözleri, dıştan gözüktüğü gibi anlaşılabilecek bir söz değildir. Bu sözlerin birinden anlaşılanla ötekinden anlaşılanın aynı olmadığı konusunda aklı başında biri hiç şüphe eder mi?

KİNAYE, İSTİARE VE TEMSİLE DAİR

Sözlerin iki türü

[304] Sözler iki türlüdür: Birinci türde konuşanın amacı lafızların kendisi ile öğrenilir. Örneğin Zeyd'in çıktığını bildirmek istediğinde خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" dersin; Amr'ın ayrıldığını bildirmek istediğinde عَمْرٌو مُنْطَلِقٌ "Amr ayrılmıştır" dersin. Bu türün kapsamına giren diğer sözler de böyledir. İkinci türde de konuşanın amacı lafzın kendisiyle öğrenilir, ne var ki burada, lafız, önce lügatte tahsis edildiği anlamı gösterir, sonra bu anlamda konuşanın amacına ulaştıran ikinci bir delâlet bulursun. Bu ikinci tür; kinâye, istiâre ve temsil etrafında döner. Bunların her birinin örnekleri kitabın başlarında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.[137] Örneğin هُوَ كَثِيرُ الرَّمَادِ "O, külü çok olan biridir" veya طَوِيلُ النِّجَادِ "o, uzun kınlı biridir" ya da نَؤُومُ الضُّحَى "kuşluk vaktine kadar uyur" dediğinde bu sözlerin lafızları kastettiğin anlamı doğrudan ifâde etmez. Fakat lafız, ilk bakışta anlaşılan anlamına delâlet eder. Sonra dinleyen bu anlamın işaretinden yola çıkarak senin kastettiğin ikinci anlamı arayıp bulur. Örneğin "kazanının külü çok" ifâdesinden, bu kişinin konuksever birisi olduğunu; "kını uzun" ifâdesinden boyunun uzun olduğunu; "kuşluk vaktine kadar uyur" ifâdesinden kadının refâh içinde yaşadığını ve hizmetçilere sahip olduğu için ev işlerini kendisinin görmesine gerek kalmadığını çıkarırsın.

Yine birisi رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm" dediğinde bu sözle bilinen yırtıcı hayvanı kastetmediğine dair hâl karinesi varsa bunu benzetme kastıyla söylediğini, ancak gördüğü kişiyi cesur yüreklilik açısından aslandan ayrılamayacak bir duruma koyarak abartıya başvurduğunu anlarsın.

Yine birinin بَلَغَنِي أَنَّكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى "Duyduğuma göre bir ileri, bir geri adım atıyormuşsun" sözünden, hitap edilen kişinin bir şeyi yapmakla yapmamak arasında kararsız kaldığını anlarsın. Nitekim bunların açıklaması yukarıda geçmiştir.[138]

"Anlam" ve "anlamın anlamı" ayrımı üzerine

[305] Şimdi de "anlam" (ma'nâ) ve "anlamın anlamı" (ma'ne'l-ma'nâ) terimleriyle neyin kastedildiği üzerinde duralım. "Anlam" terimiyle, herhangi bir ara anlam bulunmaksızın doğrudan lafzın zâhirinden anlaşılan şey kastedilir. "Anlamın anlamı" terimiyle ise lafızdan bir anlamın anlaşılması ve bundan başka bir anlamın çıkarılması kastedilir. Nitekim bunu konunun başında açıkladım.

[306] Bunu öğrendiğine göre belâgatçilerin lafızları anlamın süsü kılarak veya anlamları cariyelere, lafızları da pazara çıkarılan cariyelere giydirilen işlemeli ve gösterişli elbiselere vb. benzeterek lafzı öne çıkardıklarını ve anlamı onunla yücelttiklerini gördüğünde bil ki demek istedikleri şudur: "Konuşan, burada anlatmak istediğini "anlamın anlamı" yoluyla ifâde etmiş; yani kinâyeli bir ifâde kullanarak tariz yapmış, temsil ve istiâreye başvurmuş, bunda da başarılı olarak her şeyi yerli yerine koymuş, başvurduğu bu kinâye, temsil ve istiârede bir şeye güzel ve tatlı bir işarette bulunmuştur." Burada cariyeye giydirilen elbise vb. ifâdelerle, söylenen lafzın kendisi değil, lafızdaki, ikinci anlama delâlet eden birinci anlam kastedilmiştir. Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:

فَإِنِّي جَبَانُ الْكَلْبِ مَهْزُولُ الْفَصِيلِ

Türkçesi: Çünkü ben, köpeği korkak ve yavru devesi arık biriyim.

Şairin bu ifâdesi kendisinin konuksever biri olduğunu göstermektedir. Burada lafızların kendisinden anlaşılan ilk anlamlar satışa sunulan cariyeye giydirilen elbise, işleme, süs ve benzeridir. Bu anlamlarla ima

edilen ikincil anlamlar ise bu elbiselerin giydirildiği, işleme ve süslerle bezendirilen cariyedir.

[307] Anlamı, lafızdan dolayı bir surette tasavvur edilir, özel bir biçimde görünür ve bir kalıba dökülür kıldıklarında da böyle olup bu durumların her birinde anlam, manevî delâletlere bağlıdır.

Sözün zâhiri üzere anlaşıldığı; kinâye, temsil ve istiâre gibi yollara başvurulmayan, kısmen de olsa bir anlamın başka bir anlamı ifâde etmek için kullanılmadığı ve lafzın delâlet ettiği anlamın doğrudan kastedildiği sözlere ise bu sayılanlardan hiçbirisi uygun düşmez. Örneğin birisi رَأَيْتُ الْأَسَدَ "Aslanı gördüm" dese, bir başkası da لَقِيتُ اللَّيْثَ "Aslanla karşılaştım" dese ikinci cümleyi söyleyen kişinin bu sözüyle bir anlamı, ilk suretinden başka bir surette anlattığı ve ona kendi elbisesinden başka bir elbise giydirdiği vb. söylenemez.

Özetle ifâde edersek anlamların suretleri, anlam genişlemesi ve mecaza başvurulmadıkça ve lafızlardan, tahsis edildikleri sözlük anlamları kastedilmeyip anlamlarıyla başka anlamlara işaret ediliyor olmadıkça bir lafızdan başka bir lafza aktarılmakla değişmez.

[308] Bil ki bu, sözdizimi aynı kaldığı sürece böyledir. Sözdizimi değiştiğinde ise anlamın da değişmesi gerekir. Nitekim takdim-tehir konusunda[139] bu açıklanmıştı. Demin geçen konuda yani إِنَّ زَيْداً كَالْأَسَدِ ve كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ cümlelerinin mukayese edildiği sırada da bu noktaya temas edilmiştir.[140] Burada lafızlarda herhangi bir değişiklik olmamış, sadece sözdizimi değişmiştir. ك harfini öne geçirinde kesreli olan إِنَّ lafzının ilk harfinin fetha ile harekelenmesi ise dikkate alınmaz. Çünkü burada kesreli olan إن harfinin anlamı aynen devam etmektedir.

[309] Bil ki bu zikrettiğim konularda belâgatçilerin, güzelliği lafza bağlamalarının sebebi bunların sırf kendi anlamlarından ibaret olmayıp bazı ek anlamlar ve özellikler taşımasıdır. Görüldüğü üzere كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ cümlesini زَيْدٌ كَالْأَسَدِ cümlesinden üstün kılan meziyet, anlamın özünü teşkil eden benzetme dışındaki bir unsurdan değil, teşbihe eklenen biçimsel bir özellikten kaynaklanmıştır. Bu şuna benzer: "Farklı kalıp ve biçimlerde yapılan iki yüzük, yüzük görüntüsüne sahip olmak noktasında birleşir; ama birinde bulunup öbüründe bulunmadığı bilinen özellikleriyle ayrılırlar. Ama bu fark, birisi tek başına incelendiğinde bilinemez.

Durum böyle olunca bu özelliklere "anlamlar" adını veremediler. Çünkü öyle denmesi hâlinde anlamın özü ile anlamdaki nitelik, özellik ve ekleri birbirinden ayırma imkânı kalmaz. Buna imkân bulunmayınca bu özellikleri ifâde edebilmek için lafzı, aslında lafız olması açısından taşımayacağı bazı sıfatlarla niteleddiler. Örneğin لَفْظٌ شَرِيفٌ "değerli bir lafız" veya زَانَ الْمَعْنَى "anlamı süsledi", إِنَّ لَهُ دِيبَاجَةً "güzel bir yüzü var", إِنَّ عَلَيْهِ طَلَاوَةً "bir pırıltısı var", "anlamın lafza göre nakış gibi olduğu, lafzın ise anlam üzerinde bir süs gibi olduğu" vb. ki sesler ve harfler böyle şeylerle nitelenmezler.

Sonra bu kullanımlar dillere peleseng olup herkes "lafız, lafız" der olunca kimi insanlar bu yüzden tam olarak adını koyamadığım bozuk bir düşünceye saplanıp kaldılar.

[LAFIZDAN, "ANLAMIN ANLAMI"NIN KASTEDİLDİĞİ KULLANIMLAR]

[310] Bazı nitelikler bir lafza bağlanmış gibi gözükür; ama lafzın taşıdığı temel anlama değil, anlamın anlamına ait olduğu konusunda en ufak bir kuşku bile bulunmaz. Belâgatçilerin "Bir sözün anlamı lafzıyla, lafzı anlamıyla yarışmadıkça; lafzı kulağına, anlamı kalbine varmadan önce gelmez olmadıkça beliğ nitelemesini hak etmez" sözlerini ve يَدْخُلُ فِي الْأُذُنِ بِلَا إِذْنٍ "Bu söz kulağa izin almadan giriyor" sözlerini anlamın anlama delâletine yönelik söyledikleri ve lafzın sözlükte tahsis edildiği anlamı kastetmelerinin düşünülemeyeceği konusunda akıl sahibi kimse şüphe etmez.

Çünkü dinleyen kişi ya lügati ve duyduğu lafızların anlamlarını biliyordur ya da bilmiyordur. Biliyorsa lafızlar arasında bu konuda bir değişkenlik olması ve bir lafzın anlamının kalbe öbürünün anlamında daha çabuk gelmesi düşünülemez. Bilmiyorsa bu, lafzın böyle nitelenmesini çok daha imkânsız kılan bir durumdur.

Özetlersek bir anlamın kalbe öbüründen daha çabuk varması ancak düşünülerek kavranabilen ve her duyulduğunda hakkındaki bilginin tazelendiği anlamlar için söz konusu olabilir. Bu ise lafızların sözlük an-

lamları açısından imkânsızdır. Çünkü bunların bilinme yolu tevkîfîdir, yani tanımlanarak bilinir.

[311] Böyle olunca zaruri olarak ortaya çıkar ki yukarıdaki sözler, anlamların anlamlara delâletine ilişkindir. Belâgatçiler, sözün, ikinci anlama aracı kılınan ilk anlamının ikinci anlama tek başına delâlette yeterli olmasını, seninle onun arasında en güzel elçiliği yapmasını ve kastettiğin asıl anlama senin adına en açık biçimde işaret etmesini beliğ olmanın şartlarından saymışlardır. Beliğ olan sözün anlamının ikinci anlama işareti o kadar açıktır ki sen onu lafzın kendisinden anladığını sanırsın. Çünkü anlamak için zihnini yormazsın ve kastedilen anlam, sana çabucak geliverir.

Kinâyeden buna [İbrahim b. Herme'ye ait olan] şu beyti verebiliriz:

لَا أُمْتِعُ الْعُوذَ بِالْفِصَالِ وَلَا أَبْتَاعُ إِلاَّ قَرِيبَةَ الْأَجَلِ

Türkçesi: Yeni doğurmuş develeri yavrularıyla birlikte eylemem ve eceli yakın olmayan (deve) satın almam. (Yani doğuran develeri kısa süre sonra keserim. Satın aldığım develeri de kesmek için alırım.)

Şu beyit de istiâre örneğidir:

وَصَدْرٍ أَرَاحَ اللَّيْلُ عَازِبَ هَمِّهِ تَضَاعَفَ فِيهِ الْحُزْنُ مِنْ كُلِّ جَانِبِ

Türkçesi: Bir gönül ki gece, onun kaybolan kaygısını geri getirmiş ve hüzün her yandan gelerek kat kat artmış.

لَا أَذُودُ الطَّيْرَ عن شَجَرٍ قَدْ بَلَوْتُ الْمُرَّ مِنْ ثَمَرِهْ

Türkçesi: Meyvesinin acı olduğunu öğrendiğim ağaçtan kuş kovmam.

Lafzın, kastedilen anlamı ifâde etmekte yetersizliği

[312] Bunun tam tersine kastedilen anlamı ifâde etmekte yetersiz kalan bir örnek görmek istersen Abbâs İbnü'l-Ahnef'in şu beyti üzerine düşün:

سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرَبُوا وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ لَتَجْمُدَا

Türkçesi: Ben artık evimin sizden uzak olmasını arzu edeceğim ki yakın olasınız. Gözlerim de gözyaşlarını donmak için dökmektedir.[141]

[Şairin beyitte kullandığı bir lafız amacını ifâde etmekte yetersiz kalmıştır]; çünkü kastedilen anlamın açık bir biçimde anlaşılmasına engel bir ifâde kullanmıştır. Şöyle ki söze gözyaşı dökmekle başlayarak ayrılığın gerektirdiği üzüntüye güzelce işaret etmiş ve bu ifâdesi yerini bulmuştur. Çünkü gözyaşı, her zaman bir üzüntü emaresi olup ondan kinâye olabilir. Nitekim Araplar "bana kötülük yaptı, sonra da beni sevindirdi" anlamını kastederek أَبْكَانِي وَأَضْحَكَنِي "beni ağlattı sonra da güldürdü" derler. [Hittân İbnü'l-Muallâ'ya ait olan] şu beyit de böyledir:

أَبْكَانِيَ الدَّهْرُ وَيَا رُبَّمَا أَضْحَكَنِي الدَّهْرُ بِما يُرْضِي

Türkçesi: Felek beni gâh ağlattı, gâh hoşnut ederek güldürdü.[142]

Sonra da şair, kıyası ters çevirerek لتجمدا "donmak için" ifâdesiyle, buluşmanın verdiği sürekli sevinç hâlini ifâde etmek istemiş ve "gözyaşı dökmek" üzülmeye delâlet etmekte yeterli olduğu gibi "donma"nın da sevinci ve üzüntüden kurtulmayı ifâde etmekte yeterli olacağını sanmıştır. "Donmak" eyleminin, gözün ağlamaktan uzak kalması ve gözyaşının kesilmesi anlamını verebileceğini düşünmüştür. Sanki لِتَجْمُدَا derken أَحْزَنُ الْيَوْمَ لِئَلَّا أَحْزَنَ غَداً وَتَبْكِي عَيْنَايَ جُهْدَهُمَا لِئَلَّا تَبْكِيَا غَداً "Yarın üzülmeyeyim diye bugün üzülüyorum; gözlerim de yarın ağlamamak için bugün yaşlarını döküp duruyor" demeyi kastetmiş; ama bu düşüncesinde yanılmıştır. Çünkü "donmak", ağlamayı gerektiren bir durum ortaya çıkmasına rağmen, gözlerin ağlaması istenmesine ve ağlamayacağından endişe edilmesine rağmen ağlayamamaktır. Bundan dolayı "gözlerinin donduğunu" söyleyen herkesin, bundan yakındığını, bu durumdan hoşnut olmadığını, gözlerini cimri bulduğunu ve ağlamayarak sahibinin sıkıntısına ortak olmaktan uzak durduğunu anlatmak istediğini görürsün. Örneğin [Ebû Atâ es-Sindî'ye ait olan] şu beyte bakıver:

أَلَا إِنَّ عَيْناً لَمْ تَجُدْ يَوْمَ وَاسِطٍ عَلَيْكَ بِجَارِي دَمْعِها لَجَمودُ

Türkçesi: [Ey Hübeyre'nin oğlu!] Bir göz ki Vâsıt vakasında senin üzerine çokça ağlamamış ola şüphe yok ki o, donuk [yani sahibinin taş kalpliliği yüzünden az ağlayan cimri ve kınanmaya layık] bir gözdür.[143]

Görüldüğü gibi şair, gözlerinin yaş dökmekte cömert olmadığını ifâde etmek için "donma" fiilini kullanmıştır. Ağlama isteği yokken gözlerinin yaş akıtmakta cömert olmadığını söylemek anlamsızdır. Çünkü cömertlik ve cimrilik, verilecek veya alıkonacak olan istenmiş bir şeyin bulunmasını gerektirir. Donma fiili, ağlamaktan kurtulmak anlamının kastedilmesine elverişli olsaydı ve onunla kişinin sevinç hâlinde olduğu anlatılabilseydi birine لَا أَبْكَى اللهُ عَيْنَكَ "Allah gözünden yaş akıtmasın" diye dua edilebildiği gibi, لَا زَالَتْ عَيْنُكَ جَامِدَةً "Gözün hep donuk kalsın" diye de dua edilebilirdi. Ancak böyle bir duanın edilemeyeceği şüphe götürmez kesinliktedir.

Dilcilerin şu sözleri de bunu gösterir: "Yaş akıtmayan göze عَيْنٌ جَمُودٌ; yağmurun az yağdığı yıla سَنَةٌ جَمَادٌ "kurak yıl"; sütü olmayan deveye نَاقَةٌ جَمَادٌ denir." Yıla ve deveye ancak yağmur yağdırmadığı ve süt vermediği için جَمَاد denildiği gibi, göze de ağlama isteğini gerektiren ve ağlaması hâlinde iyi yapmış olup cömertlikle niteleneceği; ağlamadığında ise kötü yapmış olup cimrilik yapmakla niteleneceği bir durum olmasına rağmen ağlamaması durumunda جَمُود denebilir.

[313] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Şair burada şunu demeyi kastetmiş olabilir: "Şimdi ben ayrılık acısını yudumluyorum, ayrılığın acısına sabrediyorum. Beni içine düşürdüğü gözümden yaş akıtan üzüntülere katlanıyorum ki kesintisiz bir vuslata, aralıksız bir sevince ereyim de daha üzüntü namına bir şey bilmeyeyim, gözlerim de gözyaşı dökemeyen donuk göz gibi, gözyaşı nedir bilmesin ve ağlarken görülmesin."

Ancak bu doğru değildir. Çünkü bu, şairi çelişkiye düşürür ve sanki şöyle demiş gibi olur: "Şimdilik bu ayrılıktan dolayı ağlamaya katlanıyorum ki ileride aralıksız vuslat ve sevinç hâline erebileyim; gözlerinin yaş dökmesini isteyip de ağlayamayan kişi gibi ki onun gözleri, donuk ve susuz yaratıldığı için ağlayamaz." Bu öyle çelişkili bir ifâdedir ki düzeltmenin hiçbir yolu yok gibidir.

Özetleyecek olursak biz, gözünün donukluğunu sevinç emaresi kılacak ve kinâye yoluyla neşeli olma hâlini böyle ifâde edecek birini bilmiyoruz.

İşte bu, belâgatçıların bir sözün beliğ olması için aradıkları "lafzı kulağa varmadan anlamı kalbe varmak" şartını taşımayan bir örnektir.

Çünkü görüyorsun ki lafız kulağına varıyor; ama sen şairin neyi kastettiğini anlayabilmek için hemen anlamı araştırma ihtiyacı duyuyorsun.

Lafızla ilgili olan bu açıklamalar sözdizimi için de aynen geçerlidir. Çünkü inşa edilen bir metnin sözdizimi doğru ve düzgün olduğunda lafız kulağına varır varmaz anlam da kalbine varır. Sözdizimi olması gerekenin aksine olduğunda ise lafız kulağa varır; ama sen anlamı araştırmaya devam eder, bunun için kendini yorarsın. Sözdiziminin bozukluğu çok aşırı olduğunda ise "düğümleme"ye (ta'kîd) yol açar ki bu gibi ifâdelerin anlamı yok ettiği söylenir.

[314] Bilesin ki bu konuda ibarenin dar gelmesinin, lafızların yetersiz kalmasının ve sözün kapalı kalmasının yegâne sebebi konunun kapalılık ve anlaşılmazlıkta son raddeye dayanmış olması ve konuyla ilgili birbiriyle uzlaştırılamayacak derecede çelişkili görüşlerin bulunmasıdır. Koca âlimler hakkında "bunlar bu konuyu bilemediler ve kavrayamadılar" denilme noktasına kadar vardırılan bir konu başka nasıl olabilirdi ki! Nitekim Buhturî'ye Müslim ve Ebû Nüvâs'tan hangisinin daha iyi şair olduğu sorulunca "Ebû Nüvâs" demişti. "Ama Ebü'l-Abbâs Sa'leb bu konuda senin gibi düşünmüyor" denilmesi üzerine "Bu, Sa'lebin ve onun gibi şiire dair herhangi bir pratiği bulunmayıp sadece şiirin teorik bilgisine sahip olanların haddi değil. Bunu ancak şiirin dar yollarına girmek zorunda kalan ve zaruretleriyle yüzleşen kişiler bilir" cevabını vermişti.[144]

Anlamı tespitte kimi zaman erbabı bile zorlanır

[315] Kaldı ki konunun ustaları bile şüpheden, dalgınlıktan ve yanılgıdan kendilerini büsbütün kurtarabilmiş değillerdir. Asmâ'î'nin şöyle bir olay anlattığı nakledilir: Ebû Amr İbnü'l-'Alâ'dan ve Halefü'l-Ahmer'den şiir derlerdim. Onlar Beşşâr'ın yanına giderler ve saygıyla selam vererek şöyle derlerdi: "Ebû Muâz! Yeni söylediğin hangi kasideler var?" O da kasidelerini onlara seslice okurdu. Onlar ona kasideleri hakkında sorular sorar ve Beşşâr'ın verdiği cevapları tevazu ile yazarlardı. Bu, öğle vaktine kadar devam eder, sonra yanından ayrılırlardı.

Birgün yine yanına gelerek "Selm b. Kuteybe hakkında söylediğin kaside de neyin nesi?" diye sordular. O da "Hakkında ne duyduysanız öyledir" dedi. "Duyduğumuza göre kasidede bir sürü bilinmedik (ga-

rip) kelime kullanmışsın" dediler. "Evet, duyduğuma göre, Selm b. Kuteybe bilinmedik kelimeleri çok iyi bildiğini söyler dururmuş. Ben de ona bilmediği kelimelerle bir sesleneyim istedim" dedi. "Ebû Muaz! Onu bize bir okuyuversen" dediler.

Beşşâr, aşağıdaki beyit ile başlayan kasidesini okuyup bitirdi.

بَكِّرَا صَاحِبَيَّ قَبْلَ الْهَجِيرِ إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ

Türkçesi: Ey arkadaşlar! Kavurucu sıcak vakti gelip çatmadan yola erken çıkın. Kuşkusuz başarı, yola erken çıkmaktadır.[145]

Halef "Ebû Muâz! إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ demek yerine بَكِّرَا فَالنَّجَاحُ فِي التَّبْكِيرِ deseydin ifâde daha güzel olurdu" dedi. Beşşâr da "Ben burada bedevilerin ifâde tarzını kullandığım için إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ dedim. Çünkü bedeviler bunu böyle söylerler. Şâyet بَكِّرَا فَالنَّجَاحُ deseydim yeni şairlerin (müvelledûn) kullandıkları ifâdelerden olur, bedevi sözüne benzemez, dolayısıyla da kasidenin özüyle uyuşmazdı" dedi. Bunun üzerine Halef kalktı ve Beşşâr'ı alnından öptü." Halef'in Beşşâr'a yönelttiği bu eleştiri, anlamın inceliği ve kapalılığı dışında bir sebepten kaynaklanmış olamaz.

إن harfi kimi zaman cümlede ف harfinin işlevini görür

[316] Bil ki إِنَّ harfi, bu tarzda kullanıldığında ilginçtir ki ف harfi ile cümlenin öncesine bağlanmasına gerek bırakmaz. Böyle yerlerde söze hem yeni başlangıç yapıldığını, hem de başlanmayıp öncesine bağlandığını; hem öncesinden koparıldığını, hem de ulandığını görürsün. Görüyorsun ya إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ cümlesinin başındaki إِنَّ harfini kaldırsan sözdeki düzen kayboluyor ve başına ف harfi getirerek بَكِّرَا صَاحِبَيَّ قَبْلَ الْهَجِيرِ، فَذَاكَ النَّجَاحُ فِي التَّبْكِيرِ demediğin sürece ikinci cümle ile önceki cümle arasında hiçbir irtibat kuramıyorsun. Nitekim bir Araba ait olan şu beyit de böyledir:

فَغَنِّهَا وَهْيَ لَكَ الْفِدَاءُ إِنَّ غِنَاءَ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ

Türkçesi: Develere şarkı söyle, develer sana feda olsun. Çünkü develerin şarkısı hudâdır.[146]

Beytin ikinci mısra'ını oluşturan إِنَّ غِنَاءَ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ cümlesinin önceki cümleye nasıl uyum gösterdiğine, onunla nasıl iç içe girdiğine ve önceki cümlenin onu ne güzel sarıp kuşattığına bak. Bir de إِنَّ harfini kaldırarak فَغَنِّهَا وَهِيَ لَكَ الْفِدَاءُ، غِنَاءُ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ biçiminde oku da iki cümlenin birbirinden nasıl kaçtığını, birinin Şam'a, öbürünün Irak'a gittiğini gör. Böyle bir durumda cümlelerin arasında uyum sağlamak için yapılabilecek tek şey فـ harfi getirilerek فَغَنِّهَا وَهِيَ لَكَ الْفِدَاءُ فَغِنَاءُ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ denilmektir. Ancak bu söylenişte de cümleler arasında sağlanan uyum, yukarıdaki gibi olmayıp beyitte gördüğün güzelliği ve sıcaklığı bunda da bulamazsın.

كاد fiilindeki bir anlam inceliği üzerine

[317] 'Anbese'den[147] şöyle nakledilmiştir: Zü'r-Rumme, Kûfe'ye gelince Künâse mahallesinde ayakta durarak beyit sonları ح harfiyle biten şu kasidesini seslice okumuştu:

هِيَ الْبُرْءُ وَالْأَسْقَامُ وَالْهَمُّ وَالْمُنَى ... وَمَوْتُ الْهَوَى فِي الْقَلْبِ مِنِّي الْمُبَرِّحُ

وَكَانَ الْهَوَى بِالنَّأْيِ يُمْحَى فَيَمَّحِي ... وَحُبُّكِ عِنْدِي يَسْتَجِدُّ وَيَرْبَحُ

إِذَا غَيَّرَ النَّأْيُ الْمُحِبِّينَ لَمْ يَكَدْ ... رَسِيسُ الْهَوَى مِنْ حُبِّ مَيَّةَ يَبْرَحُ

Türkçesi: İşte iyileşme, hastalıklar, kaygı, arzu ve aşkın kalpteki hiç ayrılmayan ölümü (yani sevginin hep kalpte kalıp orayı hiç terk etmemesi) böyle bir şeydir. Güya aşk araya uzaklık girmekle silinir, yok olup giderdi. Senin sevginse bende her an tazelenmekte ve artmaktadır. Araya uzaklık girmesi sevenleri ayırınca benim Meyye'ye duyduğum sevginin kalbimdeki izi kaybolmak ne, kaybolur gibi bile olmaz.

Zü'r-Rumme, bu beyti okuyunca İbn Şubrume "Gaylân! Sanırım beyit قَدْ بَرِحَ ile bitmeliydi" diye seslendi.

-Olayı nakleden diyor ki-: Bunun üzerine Zü'r-Rumme, devesinin yularını çekerek düşünceli bir şekilde gerilemeye başladı. Sonra beyti değiştirerek şu şekilde okudu:

إِذَا غَيَّرَ النَّأْيُ الْمُحِبِّينَ لَمْ أَجِدْ ... رَسِيسَ الْهَوَى مِنْ حُبِّ مَيَّةَ يَبْرَحُ

Türkçesi: Araya uzaklık girmesi sevenleri ayırınca ben, Meyye'nin sevgisinin kalbimdeki izini kaybolmuş bulmam."

Anbese diyor ki: Dönünce olayı babama anlattım. Dedi ki: "İbn Şubrume Zü'r-Rumme'ye yönelttiği eleştiride yanılmış. Zü'r-Rumme de İbn Şubrume'nin bu sözüne aldanarak şiiri değiştirmekte yanılmış. Çünkü bu ifâde şu âyetteki ifâdeye benzer: ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فوقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا *"Hepsi birbiri üzerinde karanlıklar. Birisi elini çıkarsa bırak onu görmeyi, görür gibi bile olamaz."* (Nûr, 40) Bu ifâdenin aslı لَمْ يَرَهَا وَلَمْ يَكَدْ "göremezler, yaklaşamazlar da" biçimindedir."

[**318**] Bil ki buradaki kafa karışıklığının sebebi, مَا كَادَ يَفْعَلُ "az kaldı yapmayacaktı" ve لَمْ يَكَدْ يَفْعَلُ "az kaldı yapmayacaktı" yapılarının her ikisinin de örfte, büyük çaba sarfedilip yapılma ihtimali iyice zayıfladıktan sonra yapılan bir işi ifâde etmek için kullanılıyor olmasıdır. Örneğin şu âyetteki kullanım böyledir: فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"ve sonunda ineği boğazladılar; ama az kaldı yapmayacaklardı"* (Bakara, 71) Zü'r-Rumme, كاد fiilini böyle olumsuz yapıda kullanınca İbn Şubrume, bir anlık dalgınlıkla لَمْ يَكَدْ رَسِيسُ الْهَوَى مِنْ حُبِّ مَيَّةَ يَبْرَحُ cümlesinden "sevginin kaybolduğu" sonucunun çıkacağını düşündü. Zü'r-Rumme de onun düştüğü hataya düştü.

Hâlbuki iş onların sandıkları gibi değildir. Çünkü لَمْ يَكَدْ يَفْعَلُ ve مَا كَادَ يَفْعَلُ yapılarının gerektirdiği anlam, fiilin hiç gerçekleşmediği gibi gerçekleşme noktasına bile yaklaşmadığı ve gerçekleşme umudunun bile taşınmadığıdır. Bu konuda şüphe etmek bile yersizdir. Çünkü biz biliyoruz ki كَادَ fiili, bir eylemin gerçekleşmeye çok yaklaştığını ve var olmasına ramak kaldığını ifâde etmek için vaz edilmiştir. Şu halde olumsuz yapıda kullanımının fiilin varlığını gerektirmesi mümkün değildir. Çünkü bu, "bir eylemin var olmaya yaklaşmadığı" ifâdesinin eylemin varlığını gerektirmesi sonucunu doğurur ve bu durumda مَا قَارَبَ أَنْ يَفْعَلَ "yapmaya yaklaşmadı" cümlesi, kişinin sözü edilen fiili işlediğini ifâde etmiş olur.

[**319**] Bu anlaşıldığına göre önce böyle ifâdelerin anlamı üzerine düşünmelisin. Fiilin gerçekleşmemesini gerektiren veya gerçekleşmesini zorlaştıran bir durumun, sonradan değiştiği anlatılmak istenmiyorsa zâhirden ayrılmamak ve anlamı "sanki fiilin gerçekleşmesi bir yana, gerçekleşmeye bile yaklaşmadığı"nı iddia eder gibi kurmak gerekir. Örneğin فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"İneği boğazladılar; ama az kaldı yapmayacaklardı"* âyetinde böyle bir şey anlatılmak istenmemiştir.

Buna göre Zü'r-Rumme'nin beytindeki anlam şudur: "Sevgi, kalbe öylesine yerleşip kök salmıştır ki ayrılması düşünülemez bile; bırak kalpten kaybolmasını, kaybolur gibi bile olmaz." Dolayısıyla şöyle denilmiş gibidir: "Sevenler, sevgilerinden soğuyor olabilirler. Ne var ki benim değil soğumak, soğumaya benzer bir hâle düşeceğim bile aklımın ucundan geçmez."

Bilmelisin ki müfessirler âyeti لَمْ يَرَهَا وَلَمْ يَكَدْ biçiminde açıklayarak önce görmenin bulunmadığını belirtip ardından لَمْ يَكَدْ fiilini onun üzerine atfetmişlerdir. Böyle yaparak bu âyetteki لَمْ يَكَدْ fiilinin kullanımının فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ âyetindeki kullanımdan farklı olduğunu; yani burada olumlu sonuçlanan bir olumsuzluk bulunmadığını bildirmek istemişlerdir. Yani bu ifâde, "bir şeyin neredeyse görülmeyecek gibi iken son anda görüldüğü" anlamında değil, "bir şeyin görülmesi bir yana, görülmeye bile yaklaşılamadığı" anlamına gelir. لَمْ يَكَدْ fiili, eylemin varlığını gerektiriyor olsaydı müfessirlerin bu sözü saçma olur ve لَمْ يَرَهَا رَآهَا "onu görmedi ve gördü" demeye gelirdi. Bu konuyu iyi kavra.

[320] Burada bir incelik daha var: Hem âyette, hem de şiirde لَمْ يَكَدْ fiili إِذَا edatının cevabı olmuştur. Mazi fiil, bu şekilde şart cümlesinin cevabı olduğunda anlamı gelecek zamana dönüşür. Örneğin إِذَا خَرَجْتَ لَمْ أَخْرُجْ "Sen çıktığında ben çıkmam" dediğinde gelecekte gerçekleşecek olan bir "çıkma" eylemini olumsuz kılmış olursun. Dolayısıyla hem âyetin, hem de beytin, eylemin gerçekleşmiş olduğu anlamını taşıması mümkün değildir. Çünkü bu, şart cümlesinin cevabında لَمْ أَفْعَلْ kalıbında anlamı bakımından geçmiş zamanlı olan bir fiil kullanılmasına yol açar ve إِذَا خَرَجْتَ لَمْ أَخْرُجْ أَمْسِ "Sen çıkacağın zaman ben dün çıkmadım" denilmiş gibi olur. Böyle bir cümle ise anlamsızdır.

Şairin şu beyitlerinde bu anlam daha da açıklık kazanmaktadır:

دِيَارٌ لَجَهْمَةَ بِالْمُنْحَنَى سَقَاهُنَّ مُرْتَجِزٌ بَاكِرُ

وَرَاحَ عَلَيْهِنَّ ذُو هَيْدَبٍ ضَعِيفُ الْقُوَى مَاؤُهُ زَاخِرُ

إِذَا رَامَ نَهْضاً بِهَا لَمْ يَكَدْ كَذِي السَّاقِ أَخْطَأَهَا الْجَابِرُ

Türkçesi: Cehme'nin dere kıvrımındaki diyarını seher vakti beliren yüklü bir bulut suladı. Akşamleyin de orayı yere yakın, güçten düşmüş, suyu bol (ağır) bir bulut ziyaret etti. Çıkıkçının yanlış bağladığı dizin sahibi gibi, kalkmak istese de bir türlü kalkamıyordu.

[321] Şimdi asıl konuya geri dönelim. Bu anlamlar, Halefü'l-Ahmer'i ve İbn Şubrume'yi yanıltacak kadar, Zü'r-Rumme'yi kendi doğrusundan döndürecek kadar inceldiğine göre var başkalarını sen hesap et ve ne hatalar yapacaklarını bir düşün.

Selbü'l-'umûm ve 'umûmu's-selb

[322] Bu anlamda Ebü'n-Necm'in şu beyti çok güzel bir örnektir:

قد أَصْبَحَتْ أُمُّ الخِيارِ تَدَّعِي عليَّ ذَنْباً كَلُّه لَمْ أَصْنَعِ

Türkçesi: [Eşim] Ümmülhıyâr, bana öyle kabahatler isnat etti ki onların hiçbirini ben işlemiş değilim.[148]

Çokları كُلُّهُ kelimesini merfû söylemekle, zarurèt durumunda olabilecek bir şeyi zaruret yokken uygulamış olduğunu ileri sürerek şairi eleştirirler ve "Burada كُلّ lafzının mansup söylenmesi ile vezin bozulmaz, kastedilen bir anlam da ortadan kalkmış olmaz" derler.

Ama beyit üzerine iyice düşündüğünde şairin mansup söylemesi durumunda kaybolacak bir ayrıntıyı ifâde edebilmek için bu yola başvurduğunu görürsün. Şair, eşinin kendisi hakkında ne az, ne çok; ne kısmen, ne de tamamen hiçbirini kendisinin işlemediği suçlar iddia ettiğini anlatmak istemiştir. Kelimenin mansup söylenmesi bu anlamı ortadan kaldırır ve eşinin iddia ettiği suçlardan bir kısmının kendisi tarafından işlenmiş olmasını gerektirir.

Şöyle ki düşündüğümüzde olumsuz bir fiilin كُلّ lafzında amel etmesi durumunda olumsuz fiilin kısmen gerçekleşip kısmen gerçekleşmediğinin ifâde edildiğini görüyoruz. Örneğin لَمْ أَلْقَ كُلَّ الْقَوْمِ "Topluluğun her bir ferdiyle karşılaşmadım" ve لَمْ آخُذْ كُلَّ الدَّرَاهِمِ "Dirhemlerin tamamını almadım" cümleleri böyle olup topluluktan bir kısmıyla karşılaşıp, diğer kısmıyla karşılaşmadığını; dirhemlerin bir kısmını alıp diğer kısmını bıraktığını ifâde eder. Topluluktan kimseyle karşılaşmadığın ve tek bir dirhemi bile almadığın anlamına gelmez.

كُلّ lafzının olumlu cümlede kullanıldığında ifâde ettiği anlam üzerinde düşünerek bu kullanımını da anlayabilirsin. Baktığında كُلّ lafzının cümlenin yüklemi olan fiile şumûl (kapsamlılık) anlamı katmak için getirildiğini görürsün.

Şimdi bunu örneklerle açıklayalım: جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Bana topluluğun hepsi geldi" denir. Çünkü sadece جَاءَنِي الْقَوْمُ "topluluk geldi" denilip söz kesilirse dinleyen, topluluktan kimilerinin gelmemiş olabileceğini, ama senin onları dikkate almadığın için belirtmediğini ya da topluluktan bir kısmı tarafından yapılan bir fiili, topluluk tek bir şahıs hükmünde olduğu için- hepsinin fiili yerine koymuş olabileceğini düşünebilir. Nitekim kabileden bir grubun veya tek bir kişinin yaptığı bir fiil kastedilerek, kabileye فَعَلْتُمْ وَصَنَعْتُمْ "şunu yaptınız, bunu yaptınız" denir. Hüküm hep böyledir.

رَأَيْتُ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ "Bütün topluluğu gördüm" veya مَرَرْتُ بِالْقَوْمِ كُلِّهِمْ "topluluktan her birine rastladım" cümlelerinde كُلّ lafzının kullanılış sebebi, görmediğin veya rastlamadığın herhangi bir kişinin kalmış olabileceğini yönündeki düşünceyi bertaraf etmektir.

Bilinmelidir ki biz "كُلّ lafzı şumûl ifâde eder" derken bu anlamı esastan gerektirdiğini ve كُلّ lafzı bulunmasaydı cümlenin geçen kısmından şumûl anlamının kesinlikle çıkarılamayacağını kastediyor değiliz. Böyle bir şey nasıl söylenebilir ki! Şayet böyle olsaydı كُلّ lafzına tekid demezlerdi. Bizim kastımız şudur: كُلّ lafzı, şumûlü gerektiren bir lafzın mecaz yoluyla, zâhirine uymayan bir anlamda kullanılmasını engeller (yani öncesindeki sözde bulunan şumûl ihtimalini kesinleştirir).

[323] Burada bir kural daha bulunmaktadır: Bir cümleye olumsuzluk yüklendiğinde, o cümlede herhangi bir açıdan bir kayıtlama bulunuyorsa olumsuzluk özellikle o kayda yönelik olur.

Bunu biraz açalım: أَتَانِي الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ "Topluluk bana hep birlikte geldi" dediğinde birisi لَمْ يَأْتِكَ الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ "Topluluk sana hep birlikte gelmedi" diye karşılık verse cümleye yüklediği bu olumsuzluk gelme eyleminin kendisine değil, gelme eyleminde bir kayıt olan "hep birlikteliğe" yönelik olur. Gelme eylemine kökten olumsuzluk yüklemek isteyen kişinin "مُجْتَمِعِينَ" إِنَّهُمْ لَمْ يَأْتُوكَ أَصْلاً فَمَا مَعْنَى قَوْلِكَ "Onların hiçbiri sana gelmedi, "hep birlikte" sözün ne demek?" demesi gerekir. Bu, aklı olan kimsenin kuşku duymayacağı bir husustur. Bir kayıtlama bulunan bir cümleye yüklenen olumsuzluk böyle olduğuna göre pekiştirme de bir tür kayıtlamadır. Dolayısıyla pekiştirme bulunan bir söze olumsuzluk yüklendiğinde bu olumsuzluk, özellikle pekiştirmeye yönelik olur. Bu durumda لَمْ أَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ "Topluluğun hepsini görmedim" veya لَمْ يَأْتِنِي

الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Topluluğun hepsi bana gelmedi" veya لَمْ يَأْتِنِي كُلُّ الْقَوْمِ "Topluluğun hepsi bana gelmedi" ya da لَمْ أَرَ كُلَّ الْقَوْمِ "Topluluğun hepsini görmedim" dediğinde sadece كُلّ "hepsi" ifâdesine bir olumsuzluk yüklemiş olursun ve كُلّ lafzı, لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ cümlesindeki مُجْتَمِعِينَ kelimesi gibi olur.

Olumsuzluk sadece كُلّ lafzına yönelik olduğuna göre لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Topluluğun hepsi bana gelmedi" veya لَمْ يَأْتِنِي كُلُّ الْقَوْمِ "Topluluğun hepsi bana gelmedi" dediğinde topluluktan bazı fertlerin sana gelmiş olması gerekir. Nitekim لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ "Topluluk bana hep birlikte gelmedi" dediğinde de dağınık bir halde geldikleri anlaşılır. لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ cümlesi ile topluluktan hiçbir kişinin ne topluca, ne de dağınık dağınık gelmediklerini kastedemeyeceğin gibi, hiç kimsenin gelmediğini kastederek لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ de diyemezsin. Bunu iyi kavra.

[324] Bil ki incelediğinde zikrettiğim hususlarda bir cümleye olumluluk yüklemenin de olumsuzluk yüklemek gibi olduğunu, bu konuda olumsuzluk yüklemenin olumluluk yüklemeye tabi olduğunu görürsün. Örneğin جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Bana topluluğun hepsi geldi" dediğinde كُلّ lafzı, bu haber ile bildirmek istediğin asıl konu olup yüklenen olumluluk buna yöneliktir. Çünkü topluluğun geneli itibarıyla gelmiş olduğu hususunda herhangi bir şüphe olmayıp şüphenin bulunduğu esas konu, gelişin topluluğun bütün fertlerini kapsayıp kapsamadığıdır. Bu sözle bildirmek istediğin husus da işte budur.

[325] Özetle şöyle diyebiliriz: Cümlede, özneye yüklenen nitelikten başka ek bir unsur bulunduğunda o sözle özellikle kastedilen (bildirilmek istenen) husus o demektir. جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً "Zeyd bana binerek geldi" veya مَا جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً "Zeyd bana binerek gelmedi" dediğinde sözünü Zeyd'in herhangi bir şekilde gelmiş veya gelmemiş olduğunu değil; binerek geldiğini veya gelmediğini bildirmek için söylemiş olursun. Bu, kuşkuya yer olmayacak kadar kesindir.

[326] Bil ki bu konuda kuşkuya düşerek لَمْ أَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ "Topluluğun hepsini görmedim" cümlesinin "onlardan bir kişiyi görmedim" anlamına gelebileceğine de ihtimal veren kişinin olumsuz cümleleri de böyle anlaması ve örneğin لَا تَضْرِبِ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ "Topluluğun hepsini dövme" veya لَا تَضْرِبِ الرَّجُلَيْنِ كِلَيْهِمَا "İki adamın ikisini de dövme" cümlelerinin "onlardan bir kişiyi dövme" anlamına gelebilmesini de kabul

ediyor olması gerekir. Bunu söylemesi hâlinde ise insanların لاَ تَضْرِبْهُمَا مَعاً وَلٰكِنِ اضْرِبْ أَحَدَهُمَا "Onların ikisini birlikte dövme, yalnızca birini döv" ve لاَ تَأْخُذْهُمَا جَمِيعاً وَلٰكِنْ وَاحِداً مِنْهُمَا "İkisini birlikte alma, onlardan sadece birini al" sözlerini saçma / anlamsız kabul etmesi gerekir. Bu ise bir hata olarak yeter.

[327] Şairin كُلّ lafzını mansup söylemesinin, sözün "iddia edilen suçların bir kısmını işlemek, bir kısmını ise terk etmek" anlamına gelmesini gerektireceği hususu sence açıklık kazandığına göre şimdi bil ki merfû söylemek bunun tam tersine olup az veya çok olsun o suçlardan hiçbirini yapmamış olmayı gerektirir. Örneğin كُلُّهُمْ لاَ يَأْتِيكَ "Onların hiçbirisi sana gelmez" veya كُلُّ ذٰلِكَ لاَ يَكُونُ "Bunların hiçbirisi olmaz" ya da كُلُّ هٰذَا لاَ يَحْسُنُ "Bunların hiçbirisi güzel olmaz" dediğinde onlardan tek bir kişinin bile gelmediğini, işaret ettiğin şeylerden tek birinin bile gerçekleşemeyeceğini ve tek birinin bile güzel olmadığını ifâde etmiş olursun.

[328] Bunu sana gösterecek beyitlerden biri [İbrahim b. Küneyf en-Nebhânî'ye ait olan] şu beyittir:

فَكَيْفَ وَكُلُّ لَيْسَ يَعْدُو حِمَامَهُ وَلَا لِامْرِئٍ عَمَّا قَضَى اللهُ مَزْحَلُ

Türkçe: Kimse ölümünden kaçamazken ve kimsenin kader-i ilâhî'den uzak kalacak bir yeri yokken böyle bir şey nasıl olabilir.

Şiirde kastedilen anlam kuşkusuz, hiç kimsenin ölümden kaçamayacağıdır. Burada كُلّ lafzını fiilden sonraya bırakarak فَكَيْفَ وَلَيْسَ يَعْدُو كُلٌّ حِمَامَهُ desen anlamı bozmuş ve sanki "İnsanlardan ölümden kaçıp kurtulabilen ve ölmeden sonsuza dek kalabilenler de vardır" demiş gibi olursun.

[329] Di'bil [el-Huzâî']'nin şu beyitleri de böyledir:

فَوَاللهِ مَا أَدْرِي بِأَيِّ سِهَامِهَا رَمَتْنِي وَكُلٌّ عِنْدَنَا لَيْسَ بِالْمُكْدِي

أَبِالْجِيدِ أَمْ مَجْرَى الْوِشَاحِ وَإِنَّنِي لَأُتْهِمُ عَيْنَيْهَا مَعَ الْفَاحِمِ الْجَعْدِ

Türkçesi: Vallâhi, bilemiyorum; beni hangi okuyla vurdu. Bizce attığı hiçbir ok, hedeften şaşmamıştır. Gerdanıyla mı, yoksa kuşağını bağladığı yeriyle (beliyle) mi? Ama ben gözleriyle, kömür renkli kıvırcık saçlarıdır sanıyorum.

Şairin kastettiği anlam, atılan oklar arasında hedefi şaşan tek ok bile bulunmadığıdır.

[330] Bu konunun açık örneklerinden biri de Zü'l-yedeyn hadisidir. Şöyle ki Zü'l-yedeyn Hz. Peygamber'e (s.a.v.) أَقَصُرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ "Namaz mı kısaldı, sen mi unuttun" diye sormuştu. Hz. Peygamber (s.a.v.) كُلُّ ذٰلِكَ لَمْ يَكُنْ "Bunların hiçbirisi olmadı" buyurdu. Bunun üzerine Zü'l-yedeyn بَعْضُ ذٰلِكَ قَدْ كَانَ "Yok yok, bunlardan birisi oldu" dedi.

Burada anlam kuşkusuz sorunun her iki şıkkının da gerçekleşmediği olup Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle diyerek ne namazın kısaldığını, ne de kendisinin unuttuğunu ifâde etmiştir. Bunun yerine لَمْ يَكُنْ كُلُّ ذٰلِكَ "Bunların hepsi olmadı" deseydi söz, bunlardan birinin olduğu anlamına gelecekti.

[331] Bil ki olumsuz fiilin كُلّ lafzında amel ettirilmesi durumunda anlam, fiilin kısmen gerçekleştiği, kısmen gerçekleşmediği yolunda olur. Örneğin لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ "Bana topluluğun hepsi gelmedi"; لَمْ أَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ 'Topluluğun hepsini görmedim" cümlelerinin anlamı böyledir. Bu durumda لَمْ يَأْتِنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ وَلٰكِنْ أَتَانِي بَعْضُهُمْ "Topluluğun hepsi gelmedi; ama bir kısmı geldi" ve لَمْ أَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ وَلٰكِنْ رَأَيْتُ بَعْضَهُمْ "Topluluğun hepsini görmedim; ama bir kısmını gördüm" diyerek olumsuz bir ifâdeden sonra olumlu bir ifâde getirebilirsin. كُلّ lafzı mübtedâ olarak merfû okunduğunda ise böyle yapamazsın. Örneğin كُلُّهُمْ لَمْ يَأْتِنِي وَلٰكِنْ أَتَانِي بَعْضُهُمْ "Onların hiçbiri gelmedi; ama bir kısmı geldi" veya كُلُّ ذٰلِكَ لَمْ يَكُنْ وَلٰكِنْ كَانَ بَعْضُ ذٰلِكَ "Bunların hiçbiri olmadı; ama bir kısmı oldu" desen olmaz. Çünkü bu, لَمْ يَأْتِنِي وَاحِدٌ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ أَتَانِي بَعْضُهُمْ "Onlardan tek bir kişi bile gelmedi; ama bir kısmı geldi" demeye geleceği için çelişkiye yol açar.

[332] Bil ki esasında anlamı değiştiren unsur fiilin amel ettirilmesi veya ettirilmemesi değildir. Burada anlama etki eden başka bir unsur vardır. Bu da كل lafzının olumsuz ifâdenin (siyâku'n-nefy) kapsamına girip girmediğidir. Beyitte ve geçen diğer örneklerde hükmü fiilin amel ettirilmesi veya ettirilmemesine bağlayışımızın sebebi, amel ettirilmesinin كُلّ lafzının olumsuzluğun kapsamına girmesini; amel ettirilmemesinin ise girmemesini gerektiriyor olmasıdır. Çünkü beyitte olumsuzluk ifâde eden لَمْ harfi, fiile bitişik olarak kullanılan bir harftir. Yoksa كُلّ

lafzının fiilin mamulü olup olmaması gördüğün bu farkı gerektirmez. Nitekim fiilden ayrılabilen bir olumsuzluk harfi kullanıldığında كُلّ lafzının, fiilin amel ettirilmemesi durumundaki anlamı ile amel ettirilmesi durumundaki anlamı aynı olmaktadır.

Bunun örneği [Mütenebbî'ye ait olan] şu beyittir:

مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ

Türkçesi: Kişi, her istediğini elde edemez.[149]

[Ebü'l-Atâhiye'ye ait olan] şu beyit de böyledir:

مَا كُلُّ رَأْيِ الْفَتَى يَدْعُو إِلَى رَشَدِ

Türkçesi: Yiğidin her görüşü doğruya götürmez.

Gördüğün gibi bu beyitlerde fiil, كُلّ lafzında amel etmemiş olup كُلّ lafzı, mübtedâ olarak veya مَا harfinin ismi olarak merfûdur. Bununla birlikte anlam, fiilin amel etmesi halindeki anlam gibidir. مَا يُدْرِكُ الْمَرْءُ كُلَّ مَا يَتَمَنَّاهُ "Kişi her istediğini elde edemez" veya مَا يَدْعُو كُلُّ رَأْيِ الْفَتَى إِلَى رَشَدٍ "Yiğidin her görüşü doğruya götürmez" desen anlamda hiçbir değişiklik olmaz. Çünkü burada anlamı etkileyen unsur, كُلّ lafzının olumsuzluk kapsamında yer alıyor olmasıdır. Bu ise her iki ifâde biçiminde de vardır. Burada كُلّ lafzını olumsuzluk harfinin önüne alarak كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ لاَ يُدْرِكُهُ "Kişi istediği hiçbir şeyi elde edemez" veya كُلُّ رَأْيِ الْفَتَى لاَ يَدْعُو إِلَى رَشَدٍ "Yiğidin hiçbir sözü doğruya götürmez" desen anlam değişir ve sanki "Kişi, istediklerinden tek bir şeyi bile elde edemez" ve "Yiğidin doğruya götüren tek bir görüşü bile yoktur" demiş gibi olursun.

[333] Bil ki كُلّ lafzı olumsuz ifâdenin kapsamına alındığında -ki bu, lafzan veya takdiren olumsuzluğun öne geçmesiyle olur- olumsuzluk, fiilin veya özneye bağlanan temel niteliğin kendisine değil, kapsayıcılığına yüklenmiş olur (nefy-i şumûl). كُلّ lafzı olumsuz ifâdenin kapsamından çıkarıldığında ve ne lafzan, ne de takdiren olumsuz ifâde kapsamına sokulmadığında ise fiilin kapsamına giren şeyler teker teker incelenmiş ve onlara olumsuzluk birer birer yüklenmiş olur. Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Söze كُلّ lafzıyla başladığında olumsuzluğu onun üzerine kurmuş ve olumsuzluğu tümellemiş / genellemiş olursun. Olumsuzluğun tümellenmesi hiçbir şeyin olumsuzluk kapsamından dışarı çıkmamasını gerektirir. Bunu iyi kavra.

[334] Bilesin ki ifâde biçimleri arasındaki konuşanın kastettiği anlama göre meydana gelen değişkenlikler dolayısıyla sınırsız sayıda incelik ve fark edilmesi zor nükteler çıkar ve bu incelikler kendilerini olabildiğince sakladığı için birçoğunun farkına bile varılamaz ve adı konamaz. Bu gizlilik o kadar ileri boyutlardadır ki konunun uzmanlarında bile dalgınlıklar olur ve doğruyu kastederken hata gibi gelen bazı şeyler söyledikleri olur. İşte bütün bunlar konunun kapalı ve girift oluşundandır.

[BİR SÖZÜN BELİĞ OLABİLMESİNİN ÖN ŞARTI]

[İfade alternatifleri bulunmayan sözün beliğ oluşundan söz edilemez]

[335] Bilesin ki bir şey açık olup tek bir anlama ihtimali varsa, dolayısıyla hiçbir anlama sorunu bulunmuyor ve söyleniş biçiminin öyle mi, yoksa böyle mi olması gerektiği konusunda hiç düşünmeye gerek kalmıyorsa onu üstün kılan hiçbir yön yok demektir. Bir sözün ilk bakışta söylendiği biçim dışında söyleniş biçimlerine de ihtimali olup onların kulağa hoş gelmediğini ve söylendiği biçimin ona gerçekten yakıştığını görüyorsan ve sözü değiştirdiğinde bu güzelliğini kaybediyorsa o zaman bir üstünlükten söz edilebilir.

[336] Bunun örneklerinden birisi şu âyet-i kerîmedir: وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ *"Bir de O'na ortak koştular, cinleri."* (En'âm, 100) Âyette شُرَكَاءَ lafzının söze bir güzellik kattığı ve albeni yarattığı ortadadır. Bunu sonraya bırakarak وَجَعَلُوا لِلّٰهِ الْجِنَّ شُرَكَاءَ desen bu güzellik kaybolur ve kendini çekici, ışıl ışıl parlayan biçimini kaybetmiş ve hiçbir tat vermeyen bomboş bir biçime bürünmüş hissedersin, kulağın da bu sözden hiçbir şey elde edemez. Bunun sebebi, âyetteki öne almanın, sona bırakılma durumunda kaybolacak çok önemli bir anlamı içeriyor olmasıdır.

[337] Şöyle ki her ne kadar biz, bu cümleden ana hatlarıyla onların cinleri Allah'a ortak kıldıklarını ve Allah'la birlikte onlara da taptıklarını anlıyorsak ve kelime sona bırakıldığında da bu anlam aynen kalıyorsa

da شُرَكَاءَ lafzının öne alınması bu anlamın yanında bir başka anlam daha içermektedir. Bu da Allah'ın, ne cinlerden, ne cinlerin dışındaki bir türden ortağının olamayacağı hususudur.

Kelime sona bırakılarak فَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلّٰهِ denildiğinde bu anlam kaybolur ve geriye onların Allah'la birlikte cinlere de taptıkları bilgisinin ötesinde bir şey kalmaz. شُرَكَاءَ lafzı sona bırakıldığında ise Allah'la birlikte başkalarına ibadet edilmesinin reddedilmesi ve Allah'ın ne cinlerden, ne de başkalarından ortağının olamayacağı hususunu gösteren bir ifâde kalmaz. Çünkü kelime öne alındığında cümlenin öge dizilişi şöyle olur: شُرَكَاءَ lafzı, جَعَلَ fiilinin birinci mef'ûlüdür. Lafza-i celâl, ikinci mef'ûl konumundadır. اَلْجِنَّ lafzı ise başka bir cümlenin parçası olup sanki فَمَنْ جَعَلُوا شُرَكَاءَ لِلّٰهِ تَعَالَى "Peki onlar Allah'a kimi ortak koştular" diye sorulmuş ve اَلْجِنَّ "cinleri" diye cevap verilmiş gibidir. شُرَكَاءَ lafzı birinci mef'ûl, لِلّٰهِ lafzı ise ikinci mef'ûl yerinde olunca özele inilmeksizin genel olarak Allah'ın ortakları olduğu hususu reddedilmiş olur. Böylece cinlerden ortak koşulması hususu, reddin kapsamına ortağın cinler türünden koşuluyor olması bakımından girer. Çünkü bir nitelik herhangi bir şeye bağlanmaksızın söylendiğinde ona ilişen olumsuzluk, bu niteliğin ait olabileceği her şeyi kapsar.

Buna göre مَا فِي الدَّارِ كَرِيمٌ "Evde kerem sahibi kimse yok" dediğinde kerem (cömertlik) vasfına sahip olan kimsenin evde bulunmadığını ifâde etmiş olursun. Reddetmenin hükmü her zaman olumsuzluk yüklemenin hükmü gibidir.

Âyetteki kelime sona bırakılarak وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلّٰهِ denildiğinde ise اَلْجِنَّ lafzı birinci mef'ûl, شُرَكَاءَ lafzı ikinci mef'ûl olur. Bu durumda "ortaklar" genellenmiş değil, bir türe tahsis edilmiş olur. Çünkü cinlerin haberi kılındıktan sonra hem onları, hem başkalarını kapsıyor olması anlamsızdır. Böyle olunca da söz, başkalarının değil de, özellikle cinlerin ortak koşulmasının reddedildiği ihtimali taşır -ki Allah ortağı ve benzeri olmaktan münezzehtir-.

[338] Şimdi شُرَكَاءَ lafzının öne alınmasıyla oluşan anlamın güzelliğine bir bakıver de başkalarını buna kıyas et. Kuşkusuz bu, birçok konuda sana rehberlik edecek ve sözdiziminin ne kadar önemli olduğunu görmeni sağlayacaktır. Böylece tercih edilen sözdizimi ile sözün nasıl veciz olduğunu ve bunun nasıl yapıldığını; lafza hiçbir ekleme yapılma-

dan anlamın nasıl artırıldığını bileceksin. Görüyorsun ya, burada öne almak ve sona bırakmaktan başka hiçbir işlem yapılmamıştır; ama anlam nasıl çoğalmıştır! Şimdi öne almayı terk ederek bu anlamı ifâde etmeye çalışsan başarılı olamazsın ve öne almada bulunan anlamı ifâde edebilmek için yeni bir cümle kurmak zorunda kalırsın. Örneğin şöyle dersin: وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلّٰهِ، وَمَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ لِلّٰهِ شَرِيكٌ، لاَ مِنَ الْجِنِّ وَلاَ مِنْ غَيْرِهِمْ "Allah'a cinleri ortak koştular. Hâlbuki Allah'ın ne cinlerden, ne başkalarından ortağı olamaz." Üstelik iki cümle ile kurulan bu söz, âyetteki kısacık tek cümle kadar etkili olamadığı gibi, kulağa da hoş gelmez.

[339] Bu konuda üzerinde durulması gereken âyetlerden biri de şudur: وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ *"Sen onları yaşamaya insanların en düşkünü görürsün."* (Bakara, 96) Duygularını şöyle bir gözden geçirdiğinde ayetteki حَيَاة lafzının الْحَيَاة biçiminde marife değil de, حَيَاةٍ biçiminde nekre gelmesinin paha biçilemeyecek derecede güzel, yerinde ve etkili olduğunu görürsün. Kelimeyi marife yaptığında ise ifâde sönükleşir ve sıcaklığını kaybeder. Bunun sebebi âyette yaşamanın kendisinin değil, sürmesinin kastediliyor oluşudur. Çünkü yaşamanın sürmesine ancak yaşamakta olan kişi düşkün olabilir. Bir ölü ise ne yaşamaya, ne de başka bir şeye düşkün olabilir. Bu durumda âyette sanki şöyle denilmiştir: وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ، وَلَوْ عَاشُوا مَا عَاشُوا عَلَى أَنْ يَزْدَادُوا إِلَى حَيَاتِهِمْ فِي مَاضِي الْوَقْتِ وَرَاهِنِهِ حَيَاةً فِي الَّذِي يُسْتَقْبَلُ "Kuşkusuz onları, ne kadar yaşamış olurlarsa olsunlar, geçmişteki ve şimdiki hayatlarına gelecekte de hayat katmaya insanların en isteklisi bulursun." Bu cümlede kelimeyi marife yaparak أَنْ يَزْدَادُوا إِلَى حَيَاتِهِمُ الْحَيَاةَ diyemeyip حياةً diyebilirsin. Çünkü marifelik, ancak كُلُّ أَحَدٍ يُحِبُّ الْحَيَاةَ وَيَكْرَهُ الْمَوْتَ "Herkes hayatta olmayı sever, ölümü sevmez" cümlesindeki gibi genel bir "dirilik" kastedildiğinde kullanıma elverişli olur. İşte âyetteki hüküm de böyle olup (حَيَاة lafzı, marife olarak kullanılmaya elverişli değildir.)

[340] Burada gözden kaçırılmaması gereken husus şudur: İnsanın düşkünlükle nitelendiği vasıf, düşkünlük nitelemesi sırasında zaten varsa "onun kendisine düşkünlük" diye bir şey düşünülemez. Çoktan ele geçmiş olana ve geçip gitmiş olana düşkün olunmaz. Düşkünlük olsa olsa henüz elde bulunmayan bir şeye yönelik olur.

[341] وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ *"Kısasta sizin için hayat vardır"* (Bakara, 179) ayetindeki حَيَاة lafzının nekre kılınması da bu âyettekine benzer. Burada kelimenin nekre olarak kullanılmasının güzel düşmesinin, marife olarak kullanılmasının ise yakışmamasının sebebi, yaşamanın kendisinin kastedilmiyor oluşudur. Şöyle ki kişi, öldürdüğünde öldürüleceğini bilince başkasını öldürmekten çekinir. Böylece başkaları öldürülmekten kurtulmuş olur. Böylece öldürülmesi tasarlanan bu kişinin hayatı daha işin başında kısas cezası dolayısıyla kazanılmış gibi olur. Dolayısıyla sanki o, kalan ömrünü kısas cezasının bereketiyle devam ettiriyor gibidir. Kastedilen anlam, ömrün bazı vakitlerindeki yaşama olunca kelimenin nekre kılınması gerekir ve marife kılınmasının yolu kapanır. Çünkü marifelik, hayatın ta baştan itibaren kısasa bağlı ve onun sebebiyle olmasını ve kısasın (geçmiş, gelecek) bütün vakitlerdeki hayatın sebebi olmasını gerektirir. Ama bu, âyette kastedilen anlama uygun düşmez.

Bunu şu husus daha açık ortaya koyar: Bir şeyin, birini zengin kılacak etkenlerden herhangi biri olduğunu ifâde etmek istediğinde لَكَ فِي هٰذَا غِنًى "Senin için bunda zenginlik vardır" diyerek غنى lafzını nekre yaparsın. Bunun yerine لَكَ فِيهِ الْغِنَى "Senin zenginliğin bundadır" desen muhatabının tek zenginlik yolunu, işaret ettiğin şeye bağlamış olursun.

[342] Bir başka husus da şudur: Bir kasıt ve istek bulunmadıkça "caymak ve geri durmak"tan söz edilemez. Dünyadaki herkesin düşmanı bulunup onu öldürmeyi tasarlaması ve kısas korkusuyla bundan geri durması gerekli değildir; (yani hiç düşmanı olmayan ve kimse tarafından öldürülmek istenmeyen insanlar da vardır). Bu gerekmediğine göre kendisini öldürmeye kasteden hiçbir düşmanı olmayan kişi, kısas cezası dolayısıyla yaşayanlardan değildir. İşin içine böyle bir özel durum girince de الْحَيَاة değil, حَيَاة denilmesi gerekmiştir. Nitekim يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ *"Karınlarından, içinde insanlar için şifa bulunan türlü renklerde bal çıkar."* (Nahl, 69) ayetinde de الشِّفَاء değil, شِفَاءٌ denilmesi gerekmiştir. Çünkü bal herkese şifa değildir.

[343] Bil ki öldürmeye kastettiği halde kısas korkusuyla öldürmeyen kişinin hem insanların geneline dâhil bulunması, hem de kısasın, öldürülmesi kastedilen kişiye hayat verdiği gibi buna da hayat vermesi bir arada düşünülemez. Çünkü bu hayat, kısas olmasaydı öldürülecek

olan kişi için olup, bunun öldürmeye kasteden kişinin niteliği olması anlamsızdır. Onun nitelemesinde ancak bunun zıttı doğru olabilir ki bu da "Kısas olmasaydı öldürmek onun için korkulan bir şey olmayacaktı" denilmektir. Şu halde bu nokta da kelimenin nekre kılınmasını gerektiren üçüncü sebep olur.

SÖZÜ SEÇKİNLEŞTİREN UNSURUN NE OLDUĞUNU ARAŞTIRMAMA HASTALIĞI

[344] Bilesin ki beliğ söz, ancak şu muhataplar üzerinde etki bırakır ve kabul görür. a) tadarak bilenler; b) nefsi, şiirdeki güzel ve incelikli yeri kendisine fısıldayanlar; c) söz üzerine düşündüğünde durumunda değişiklik olanlar ki bazen keyiflenirler, bazen de herhangi bir etkilenme olmaz, ama şiirdeki ilginç bir noktaya dikkatleri çekildiğinde hoşlarına gider, üstünlük noktası gösterildiğinde farkına varırlar.

İki durum ve iki farklı ifâde biçimi kendisince eşit olan ve sözdizimi konusunda her ne şekilde olursa olsun doğruluk ve görünen i'râptan başka hiçbir şeye dikkat etmeyen kişiyle konuşulması ise beyhude bir iştir. Böyle kişiyi şiirin ölçüsünü algılayamayan, onu düzeltecek zevke ve düzgün olanını olmayanından, bahrin dışına çıkanını çıkmayanından ayıracak bir yeteneğe sahip olmayan biri yerine koy ve sakın ola! onunla uğraşıp bir şey öğretmeye kalkışma. Çünkü onun öğrenecek aracı ve hissedebilecek duyusu yoktur. Şu halde sen kıvılcım çıkaran çakmakla ve ateşin yanacağını umduğun çöpleri birbirine sürtmekle uğraş.

[345] Bilesin ki bu konuda en büyük âfet böyleleridir. Ne var ki bir başka âfet de sözleri üstün kılan unsurların (illetlerin) ne olduğunu bilmenin yolu olmadığını savunanlardır. Bunlara göre "bu kelimenin öne alınması / şu kelimenin nekre olması / burada cümlelerin atıf yoluyla birbirine bağlanması / şurada cümlelerin birbirinden koparılması vb. güzel ve etkili olup dinleyen bu sözden haz alır" demekle iş biter. "Bu niye böyledir, sebebi nedir?" gibi soruların cevabını öğrenmenin ise hiçbir yolu yoktur. Bunlar da, üşengeçlik ve tembellikleri yüzünden yukarıdakilerle aynı hükümde (olup bunlarla da konuşmanın bir faydası olmaz).

[346] Bil ki bir şeyin tamamını bilmek mümkün olmuyor diye tamamen araştırma kapsamı dışında tutulması gerekmez. Kişinin imkân ölçüsünde bir ifâde biçiminin illet ve sebebini -az da olsa- bilip, bilmediklerini de onunla anlamaya çalışması bilgi kapısını kendi yüzüne kapamasından, kendini, anlamak ve anlamaya çalışmaktan yoksun bırakmasından ve tembelliğe ve kolaylığa alıştırmasından çok daha iyidir.

Câhız şöyle der:

> İnsanların ağzında dönüp dolaşan, çok zararlı ve acı meyveli birçok söz vardır. Bunların en zararlılarından biri de "Öncekiler sonrakilere hiçbir şey bırakmadı" sözüdür. Şâyet her dönemin âlimleri bu kelime kulaklarına düştüğü günden beri öncekilerden kendilerine ulaşmayan konularda çıkarımlar yapmayı bir yana koysalardı ilmin bozulduğunu görürsün. Bilesin ki ilim, bir madene benzer. Bir altın madeninden bin deve yükü altın çıkarıldığını görmüş olmak senin orayı şöyle bir yoklamana ve misket büyüklüğünde bir şey de bulsan onu almana engel olmaz. İşte ilim öğrenmek konusunda da tavrın bu olmalıdır.

Allah'tan başarıya ulaştırmasını dileriz.

HÜKMÎ MECÂZ

Bu başlık yukarıda değinmediğimiz bir mecaz türüne aittir.[150]

Hükmî mecaz ve örnekleri

[347] Bilesin ki yukarıda verdiğimiz mecaz örneklerinde[151] mecazın ve anlam genişlemesinin yolu şudur: Bir kelimeyi söylersin; ama onun kendi anlamını değil, ona bağlı olan veya benzer olan başka bir şeyin anlamını kastedersin, böylece o kelimede mecaza başvurmuş olursun.

Bu ön bilgiden sonra bil ki dilde böyle olmayan mecazlar da vardır ve bu tür mecazlarda herhangi bir tevriye ve tariz bulunmaksızın keli-

menin kendi anlamı doğrudan kastedilir; bunun yerine kelimeye bağlanan yüklemde mecaza gidilir.

[348] Buna birkaç örnek verelim: نَهَارُكَ صَائِمٌ وَلَيْلُكَ قَائِمٌ "Senin gündüzün oruç tutmakta; gecen kıyamda durmaktadır." نَامَ لَيْلِي وَتَجَلَّى هَمِّي "Gecem uyudu ve kaygım dağıldı."

Şu âyet de böyledir: فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُم *"Onların ticareti kâr etmedi."* (Bakara, 16)

Farazdak'ın şu şiiri de böyledir:

سَقَتْهَا خُرُوقٌ فِي الْمَسَامِعِ لَمْ تَكُنْ عِلَاطاً وَلَا مَخْبُوطَةً فِي الْمَلَاغِمِ

Türkçesi: Develeri kulaklardaki kesikler suladı ki onların ne boyunlarında bir nişan, ne de dudaklarının kenarında bir toka vardır.

Bütün bu örneklerde mecaza gidildiğini görüyorsun; ama bunlardaki mecaz, kelimenin kendisinde değil; ona yüklenen yüklemdedir. Nitekim نَهَارُكَ صَائِمٌ وَلَيْلُكَ قَائِمٌ denildiğinde صَائِمٌ "oruç tutan" ve قَائِمٌ "kıyamda duran" kelimelerinin anlamında herhangi bir mecaz yoktur. Mecaz, bunların gündüze ve geceye haber kılınmalarındadır. Yine âyetteki رَبِحَتْ lafzının kendi anlamında bir mecaz yoktur, buradaki mecaz da kâr etme eyleminin ticarete yüklenmesindedir. سَقَتْهَا خُرُوقٌ ifâdesinde de mecaz سَقَتْهَا fiilinde değil, bunun خُرُوقٌ "kesikler" kelimesine yüklenmiş olmasındadır. Nitekim görülmektedir ki bütün bu örneklerde kelimelerin gerçek anlamları kastedilmektedir. صَائِمٌ kelimesiyle "oruç tutmak"tan; قَائِمٌ kelimesiyle "kıyamda durmak"tan; رَبِحَتْ fiiliyle "kâr etmek"ten ve سَقَتْهَا fiiliyle de "sulamak"tan başka bir şey kastedilmiş değildir.

Bunların tam aksine, örneğin şu beyitte سَالَتْ "akmak" fiili ile "akmak" dışında bir anlam kastedilmiştir.

وَسَالَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحُ

Türkçesi: ve dereler, develerin boyunlarıyla birlikte aktı.[152]

[349] Bil ki orada mecaz hakkında söylediğim[153] "anlamın mecazla büyüdüğü ve yüceldiği" hususu bu mecaz için de geçerlidir. نَامَ لَيْلِي وتجَلَّى هَمِّي "Gecem uyudu ve kaygım dağılıp gitti"[154] cümlesinin bu hâliyle olan etkisi ile mecazı terk ederek فَنِمْتُ فِي لَيْلِي وَتَجَلَّى هَمِّي "Gecemde uyudum ve kaygım dağılım gitti" biçimine dönüştürdüğündeki etkisi-

nin bir olmadığı hususu aklı olan kimseye gizli değildir. Nitekim رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm" cümlesiyle رَأَيْتُ رَجُلاً كَالْأَسَدِ "Aslan gibi bir adam gördüm" cümlesi de böyledir. Âyetteki فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ "Onların ticareti kâr etmedi" cümlesiyle فَمَا رَبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ "onlar ticaretlerinde kâr edemediler" cümlesi arasındaki apaçık fark ve üstünlük kime gizli kalabilir ki!

[350] Bunu çok daha iyi anlamak istersen Farazdak'ın şu beytine bak:

يَحْمِي إِذَا اخْتُرِطَ السُّيوفُ نِسَاءَنَا ضَرْبٌ تَطيرُ لَهُ السَّوَاعِدُ أَرْعَلُ

Türkçesi: Kılıçlar çekildiğinde kadınlarımızı kendisi için bileklerin uçuştuğu pervasız bir darbe korur.

Bu şiirdeki yüklem mecazının parıltı ve ışıltısına bak. Sonra mecazı kaldırarak cümleyi hakikate çevir ve نَحْمِي إِذَا اخْتُرِطَ السُّيُوفُ نِسَاءَنا بِضَرْبٍ تَطِيرُ لَهُ السَّوَاعِدُ أرعلُ "Kılıçla çekilince biz kadınlarımızı kendisi için bileklerin uçuştuğu pervasız bir darbe ile koruruz" de. Sonra da durumunu gözden geçir ve beyitteki ifâdeden aldığın hazzı alabiliyor musun, düşün.

[351] Bu mecaz türü, başlıbaşına belâgat hazinelerinden biri olup güzel söylemekte ve beyan yollarını genişletmekte, sözü hem doğal, hem de sanatlı ifâde etmekte, sözü ulaşılması hayli güç ama bir o kadar da anlaşılması kolay bir yere koymakta beceri sahibi olan usta şair ve kâtiplerin malzemesidir. أَتَى بِي الشَّوْقُ إِلَى لِقَائِكَ "Beni buraya sana duyduğum özlem getirdi", سَارَ بِي الْحَنِينُ إِلَى رُؤْيَتِكَ "Seni görmeye olan arzum beni buraya yürüttü" ve أَقْدَمَنِي بَلَدَكَ حَقٌّ لِي عَلَى إِنْسَانٍ "Beni senin beldene birindeki alacağım getirdi" vb. yaygınlaştığı için herkesçe bilinen ve âdetâ mecazdan çıkıp hakikate dönüşen kalıplaşmış ifâdeleri sıradan insanların kullanıyor olması seni aldatmasın. Bu asla kolay bir şey değildir. Aksine o kadar ince ve uygulaması zordur ki usta şair ve kâtiplerden başkası, kolay kolay önceden bilinmeyen; ama duyulduğunda çok beğenilen eşsiz yüklem mecazları yapmayı başaramaz.

[352] Özetle söylersek yüklem mecazı da esasında kelime mecazı gibi yapılır. İstiare ve temsilin رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm", وَرَدْتُ بَحْراً "Bir denize su almaya vardım", شَاهَدْتُ بَدْراً "Bir dolunay gördüm" ve سَلَّ مِنْ رَأْيِهِ سَيْفاً مَاضِياً "Görüşünden keskin bir kılıç çekti" gibi herkese

mâlolanları ve وَسَالَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحُ "ve dereler, develerin boyunlarıyla birlikte aktı" cümlesindeki gibi özel bir beceri isteyenleri bulunduğu gibi yüklem mecazının da her iki türü vardır.

[353] Bilesin ki bir ifâdenin yüklem mecazı sayılabilmesi için illâ ki fiilin varsayılan bir fâilinin olması ve fiili ona yönlendirdiğinde ifâdenin hakikate geçmesi gerekmez. Örneğin مَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"ticaretleri kâr etmedi"*[155] ve يَحْمِي نِسَاءَنَا ضَرْبٌ "kadınlarımızı bir darbe korur"[156] cümleleri نَحْمِي نِسَاءَنَا بِضَرْبٍ ve رَبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ denilerek hakikate dönüştürülebilir. Ne var ki her ifâde buna elverişli değildir. Nitekim أَقْدَمَنِي بَلَدَكَ حَقٌّ لِي عَلَى إِنْسَانٍ "Benim birinde olan alacağım beni senin beldene getirdi"[157] cümlesi, fiil için حَقٌّ kelimesinden başka bir fâil takdirine elverişli değildir.

Aşağıdaki (birincisi İbnü'l-Bevvâb'a, ikincisi Ebû Nüvâs'a ait olan] beyitler de böyledir.

وَصَيَّرَنِي هَوَاكِ وَبِي لِحَيْنِي يُضْرَبُ الْمَثَلُ

Türkçesi: Senin aşkın beni bir hâle koydu ki [aşkın yüzünden] öldüğüm / perişan olduğum için bu konuda darbımesel oldum / halkın diline düştüm. [İnsanlar, gönlü hasta olanlardan söz ederken "bu da falanca gibi olmuş" der oldular.][158]

يَزِيدُكَ وَجْهُهُ حُسْناً إِذَا مَا زِدْتَهُ نَظَرَا

"*Türkçesi:* Ona baktıkça yüzü senin güzelliğini daha da artırır.

يَحْمِي نِسَاءَنَا ضَرْبٌ ve رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ cümlelerinin aksine ilk beyitte geçen صَيَّرَنِي fiili için, fiilin kendisinden alınarak aşka ait kılındığı gerçek bir fâil bulunduğunu iddia edemezsin. İkinci beyitteki يزيدك fiili de böyle olup onun için de "yüz" kelimesi dışında gerçek bir fâil takdir edemezsin. Şu halde burada göz önünde tutulması gereken nokta, fiilin kendisine dönük olduğu anlamın söylenen sözde gerçek bir hâlde bulunuyor olmasıdır.

Bu, şu demektir: أَقْدَمَنِي بَلَدَكَ حَقٌّ لِي عَلَى إِنْسَانٍ cümlesindeki "gelme" fiili varlık kazanmış bir fiildir. صَيَّرَنِي هَوَاكَ "Aşkın beni bir hâle koydu" cümlesindeki "oluş" anlamı ve يَزِيدُكَ وَجْهُهُ "yüzü artırır" cümlesindeki "artma" fiili de varlık kazanmış birer oluştur. Lafzın anlamı gerçekte var olduğuna göre burada kelimenin kendisinde bir mecaz bulunduğundan söz edilemez. Kelimenin kendisinde mecaz bulunmadığına göre geriye

sadece "yüklemde mecaz" seçeneği kalır. Verdiğimiz bu bilgiyi iyi belleyip kavra ki bu konuda gözün açık olsun.

[354] Konunun en tatlı örneklerinden biri Hâciz b. Avf'ın şu beyitleridir:

أَبِي عَبَرَ الفَوَارِسَ يَوْمَ دَاجٍ وَعَمِّي مَالِكٌ وَضَعَ السِّهَامَا
فَلَوْ صَاحَبْتِنَا لَرَضِيتِ عَنَّا إِذَا لَمْ تَغْبُقِ الْمِئَةُ الْغُلَامَا

Türkçesi: Babam karanlık bir günde atlıları tarttı (yaklaşık kaç kişi olduklarını tespit etti). Amcam Mâlik de ganimet paylarını belirledi. Şâyet sen bizimle birlikte olsaydın yüz devenin tek bir çocuğa akşam sütü içiremediği bir (kıtlık) zamanında elbette bizden razı olurdun.

Şair burada, develerin sütten kesildiği ve yüz devenin sütü sağılsa sütün tamamının tek bir çocuğun akşam içmesine bile yetmeceği bir kıtlık zamanını kastediyor. Burada غَبَقَ "süt içirmek" fiili gerçek anlamında kullanılmış olup anlamından başka bir anlama çıkarılmamıştır. Dolayısıyla burada kelime mecazı yoktur. Buradaki mecaz, "süt içirme" fiilinin develere yüklenmesidir. Fiilin bir şeye yüklenmesi fiildeki bir hükümdür; fiilin kök anlamında değil. Bunu iyi kavra.

Her fiil, hükmî mecaza elverişli olmaz

[355] Bil ki bu işlemi tatlılaştıran sebeplerden biri şudur: Yüklem mecazı denilen şey, her fiile kolaylıkla uygulanmaya elverişli değildir. Çoğu zaman bunun için sözdiziminde bazı değişiklikler yaparak fiili buna hazırlaman ve elverişli kılman gerekir. Buna bir örnek istersen şairin şu beyitlerine bak:

تَنَاسَ طِلَابَ الْعَامِرِيَّةِ إِذْ نَأَتْ بِأَسْجَحَ مِرْقَالِ الضُّحَى قَلِقِ الضَّفْرِ
إِذَا مَا أَحَسَّتْهُ الْأَفَاعِي تَحَيَّزَتْ سَوَاءُ الْأَفَاعِي فِي مُثَلَّمَةٍ سُمْرِ
تَجُوبُ لَهُ الظَّلْمَاءَ عَيْنٌ كَأَنَّهَا زُجَاجَةُ شَرْبٍ غَيْرُ مَلْأَى وَلَا صِفْرِ

Türkçesi: Âmiriyye ince dudaklı, kuşluk vakti çok hızlı koşan ve arıklıktan dolayı sırtındaki kolandan huysuzlanan bir deveyle uzaklaşınca artık sen onun peşine düşüp yakalamayı unutuver. O deve ki yılanlar onu fark edince yılanların derisi devenin esmer bacaklarının kıvrımlarına dolanır. Ne ağzına kadar dolu, ne bomboş olan bir su bardağı gibi (yani cam gibi) bir göz, ona karanlıkta bile yol gösterir. (Yani

Âmiriyye'nin üzerinde gittiği deve öyle yetişilecek türden değildir. Dur durak bilmeden gidebilmesi için bütün şartlar hazırlanmıştır. Bu yüzden sen ona yetişemezsin.)

Şair, burada bir deveyi betimliyor ve onun, karanlıkta yolunu gözünün nuruyla bulabildiğini ve gözünün yardımıyla yolları aşıp ilerlemesinin mümkün olduğunu, şayet bu göze sahip olmasaydı karanlığın onun ilerlemesine engel olacağını ve ilerleyemeceğini kastediyor. Şimdi sen biliyorsun ki şair, تَجُوبُ لَهُ diyerek fiille fâili arasına له kelimesini sokmasa عَيْن kelimesi, تَجُوبُ fiilinin kendisine yüklenmesine elverişli olamayacaktı ve تَجُوبُ fiilinin mecazen عَيْنٌ kelimesine yüklendiği, gereği gibi anlaşılamayacaktı. Yine biliyorsun ki şair, تَجُوبُ لَهُ الظَّلْمَاءُ عَيْنَهُ dese böyle etkili bir ifâde olmayacak, anlam karışacak ve sözdiziminin ipi kopacaktı. Çünkü o zaman "göz" kelimesine şiirdeki nitelikleri bağlama imkânı bulamayacaktı. Bunun üzerine düşün ve benzer ifâde biçimlerine de kıyas et.

Yüklem mecazındaki bu hazırlama (yani sözdiziminin yüklem mecazına uygun hâle getirilişi), kelime mecazının bir türü olan istiârede genellikle istiâre veya benzetme yapıldığının bilinebilmesi ve kelimeye mecaz yolunun açılabilmesi için bazı takdim ve tehirler yapılarak cümlenin istiâreye hazır hâle getirilmesine benzer.

[356] Örneğin [Buhturî'nin] şu beytine bakıver:

وَصَاعِقَةٍ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكَفِي بِهَا عَلَى أَرْؤُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَائِبِ

Türkçesi: Onun kılıcının darbesinden öyle yıldırımlar çıkar ki bulut gibi cömert olan beş parmağı onu (yani kılıcı) kendisine denk olan düşmanların başına geçirir.[159]

Şair, "beş bulut" ifâdesiyle, övdüğü kişinin parmaklarını kastetmiştir; ama bu istiâreye bir anda başvurmayıp anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı şeylere yer vermiştir. Şöyle ki orada bir yıldırım bulunduğunu ve bu yıldırımın onun kılıç darbesinden çıktığını söylemiştir. Sonra "kendisine denk olan düşmanların başları"ndan söz etmiş, sonra da "beş" demiştir ki bu "beş", el parmaklarının sayısıdır. Bütün bu işlemlerin sonucunda kastettiği anlam ancak ortaya çıkabilmiştir.

[357] Yine Araplardan birine ait olan şöyle bir beyit naklederler:

فَإِنْ تَعَافُوا الْعَدْلَ وَالْإِيمَانَا فَإِنَّ فِي أَيْمَانِنَا نِيرَانَا

Türkçesi: Eğer siz adalet ve imana yanaşmazsanız (bunları kabul etmeye mecbur kalırsınız); çünkü bizim ellerimizde ateş (şulesine benzer kılıçlar) vardır.[160]

Şair "bizim ellerimizde size vuracağımız kılıçlar vardır" demeyi kastediyor. Bunun öncesinde فَإِنْ تَعَافُوا الْعَدْلَ وَالْإِيمَانَا demese -ki bu ifâde, cevabın "sizinle savaşırız ve kılıçlarımızla sizi yola getiririz" biçiminde olmasını gerektirir-, ardından da فَإِنَّ فِي أَيْمَانِنَا "bizim sağ ellerimizde" ifâdesini getirmese kastı anlaşılamayacak ve "ateşler" ifâdesini kılıçlar için istiâre edemeyecektir. Çünkü aksi hâlde kastettiği anlam tasavvur edilemez. Çünkü biz her ne kadar "ellerinde ateş şulesi gibi parlayan kılıçlar vardır" desek de bu benzetme, رَأَيْتُ أَسَداً "bir aslan gördüm" diyen kişinin yiğitliği kastettiğini bildiğimiz ve لَقِيتُ شَمْساً وَبَدْراً "bir güneş ve dolunayla karşılaştım" diyen kişinin güzelliği kastettiğini bildiğimiz gibi doğrudan bilinebilecek benzetmeler derecesine çıkamaz ve bu güçte bir benzetme olamaz.

Nitekim [Buhturî'ye ait] bir beyit de böyledir:

نَاهَضْتُهُمْ وَالْبَارِقَاتُ كَأَنَّهَا شُعَلٌ عَلَى أَيْدِيهِمُ تَتَلَهَّبُ

Türkçesi: Yıldırımlar, ellerinde ateş şuleleri gibi alev alev parlıyorken onlarla başa baş mücadele ettim.

Bunu iyi kavra.

[358] Hansâ'ya ait olan şu beyit de yüklem mecazı örneklerindendir:

تَرْتَعُ ما رتَعَتْ حَتَّى إِذَا ادَّكَرتْ فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارُ

Türkçesi: [Yavrusunu kaybeden dişi deve] yayıldıkça yayılır. O, bir ileri, bir geri gitmekten ibarettir.[161]

Şair burada إِقْبَالٌ ve إِدْبَارٌ kelimeleri ile kendi anlamlarından başka bir anlam kastetmemiştir. Dolayısıyla kelimede mecaza başvurduğu söylenemez. İleri geri çokça gidip geldiği ve bu fiile bitişip başka hiçbir hâli bulunmadığı için deveyi âdeta ileri ve geri gitme fiillerinden ibaret olan bir bedene bürünmüş kılarak yüklem mecazına başvurmuştur. Şâyet Hansâ إِقْبَالٌ ve إِدْبَارٌ lafızlarını sözlük anlamlarından başka bir anlamda kullanmış olsaydı ancak o zaman kelime mecazından söz edilebilirdi. Belli ki onun anlatmak istediği şeyde istiâreden de söz edilemez.

Bu mecaz, muzâfı hazfedip muzâfun ileyhi onun yerine geçirmeye benzemez

[359] Bilesin ki mecazın bu türünün her yönüyle "muzâf hazfedilerek yerine muzâfun ileyhin geçirildiği" ifâde biçimlerinden sayılması doğru değildir. Örneğin bir âyette وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ *"Köye sor"* (Yusuf, 82) buyrulur.

Nâbiğa el-Cu'dî'nin şiirinden bir beyit şöyledir:

وَكَيْفَ تُوَاصِلُ مَنْ أَصْبَحَتْ خِلَالَتُهُ كَأَبِي مَرْحَبِ

Türkçesi: Dostluğu Ebû Merhab(ın dostluğu)[162] gibi olan biriyle nasıl ilişkini sürdürürsün!

Yine bir bedeviye ait olan şu beyitte de şöyle geçer:

حَسِبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي عَنَاقاً وَمَا هِيَ وَيْبَ غَيْرِكَ بِالْعَنَاقِ

Türkçesi: Devemin böğürtüsünü keçi (melemesi) sandın; ama ne yazık ki o (duyduğun ses), keçi (melemesi) değildir. (Şair bunu kurda söylüyor.)

Nahivciler, Hansâ'nın bu beytini "muzâfın hazfi" konusunda zikrediyorlar ve bu ifâdenin açılımının فَإِنَّمَا هِيَ ذَاتُ إِقْبَالٍ وَإِدْبَارٍ biçiminde olduğunu söylüyorlarsa da bu doğru değildir. Çünkü âyette ve peşinden gelen iki beyitte hazfedilen muzâfın lafzı hazfedilmiş olmakla birlikte anlamı kastedilmektedir. Dolayısıyla bu, bir karine bulunduğunda mübtedânın kendisinin veya haberinin ve hazfedildiğinde söylenmiş sayılan diğer ögelerin hazfedilmesine benzer.

Hansâ'nın beytinde ise durum böyle değildir. Çünkü biz, şiirin anlamının فَإِنَّمَا هِيَ ذَاتُ إِقْبَالٍ وَإِدْبَارٍ olduğunu söylersek şiiri bozarız ve mübtezel, sıradan bir söze çevririz. Bu Mütenebbî'nin

بَدَتْ قَمَراً وَمَالَتْ خُوطَ بَانٍ وَفَاحَتْ عَنْبَراً وَرَنَتْ غَزَالَا

Türkçesi: O, ay olarak göründü, selvi dalı olarak salındı, anber koktu ve ceylan olarak baktı.

beytinde, hazif bulunduğunu ve açılımının şöyle olması gerektiğini söylemeye benzer: بَدَتْ مِثْلَ قَمَرٍ، وَمَالَتْ مِثْلَ خُوطِ بَانٍ، وَفَاحَتْ مِثْلَ عَنْبَرٍ، وَرَنَتْ مِثْلَ غَزَالٍ "O, ay gibi gözüktü, selvi dalı gibi salındı, anber gibi koktu ve ceylan gibi baktı." Ancak böyle bir takdir, sözü sönükleştirir, belâgatın

değerini düşürür, yüzlerimizi belâgatin güzelliklerinden döndürür ve belâgati ve inceliklerini bilmemize set çeker.

Hansâ'nın beytinde en doğru yaklaşım şöyle denilmektir: Burada abartı ve mecaz kastı bulunmasaydı ve dişi devenin âdetâ tamamen arkaya ve öne dönmekten ibaret olan bir bedene büründüğü anlatılmak istenmeseydi muzâf takdiri yapılarak bunun ذَاتُ إِقْبَالٍ وَإِدْبَارٍ anlamında olduğu söylenebilirdi. Şairin beyitteki kastı aynen korunmasına rağmen ذَاتُ kelimesinin حَبَبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي (بُغَامَ) عَنَاقٍ cümlesindeki gibi söylenmiş hükmünde olduğunu savunmak ise dil zevki olan ve anlamların farkında olan birinin kabul edemeyeceği bir şeydir.

BİR ÂYETLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME

"Kalbi olan için" âyetinde kalp ne demektir?

[360] Bu başlık, çok önceden yaptığım bir çalışmadan alınmıştır. Şimdi üzerinde olduğumuz konuyla ilişkili olduğu için bu araya koymayı uygun buldum.

Bir âyette إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ *"Elbette bunda kalbi olanın alacağı ibret vardır."* (Kâf, 37) Âyetteki *"kalbi olan için"* ifâdesi "Üzerinde düşünülmesi ve araştırılması gereken konularda, kalbini yaratılış hikmetine uygun olarak işleten, çalıştıran kişi için" demektir. Dolayısıyla burada duymayan, bakmayan ve düşünmeyen kişi, kalbinden faydalanamadığı için kalbi olmayan kişi yerine konmuştur. Nitekim gözünü ve kulağını kullanarak gördüğü ve duyduğu şeyler üzerine düşünmeyen ve bunlardan bir fayda elde edemeyen kişi de "kulaksız" ve "gözsüz" yerine konur.

Bu ifâdenin "aklı olan kişi için" biçiminde açıklanması ise genel olarak kastedilen anlamı göstermesi açısından doğrudur. Ama sanki "kalp" kelimesi, akıl anlamına gelen bir kelimeymiş gibi -ki sıradan insanlar ve sözün kaynaklarını bilmeyenler böyle sanırlar- zâhiriyle aynen kabul edilmesi anlamsız ve bâtıldır. Çünkü bu, âyetteki kastın geçersiz olmasına, sözün ifâde biçiminin bozulmasına ve anlamın saptırılmasına yol açar. Çünkü bu ifâdeden kasıt, insanları araştırmaya ve düşünmeye

teşvik etmek; terk ve ihlal edilmesini ise eleştirip kınamaktır. Bu da ancak yukarıda söylediğim yolla gerçekleşir. Kalbiyle düşünmeyen ve araştırmayan kişi de "cansız" ve algılama yetisi bulunmayan "ölü" yerine konduğu gibi, kalbi olmayan yerine de konur.

Burada "kalp" kelimesini "akıl" diye açıklayan kişinin bu tavrı, هٰذَا بَيِّنٌ لِمَنْ كَانَتْ لَهُ عَيْنٌ وَلِمَنْ كَانَ لَهُ سَمْعٌ "Bu gözü olana, kulağı olana açıktır" sözündeki عَيْنٌ ve سَمْعٌ kelimesini "akıl" diye açıklayan ve yine bir kimseyi cehaletle nitelemek için kullanılan الْعَمَى "körlük", الصَّمَم "sağırlık" gibi kelimeleri de sadece "cahillik" diyerek açıklayan ve her şeyi gözüktüğü gibi algılayan kişilerin tavrına benzemektedir.

Kimi müfessirlerde görülen bir tavrın eleştirisi

[361] Bir şey bilmedikleri hâlde tefsir ilmiyle uğraşan bazı kişiler, öteden beri mecaz ve temsile dayalı olarak kullanılan lafızları gözüktüğü gibi yorumlamayı âdet edinmişlerdir. Böyle yaparak âyetin anlamını bozarlar ve kastı iptâl ederler, kendilerini de, dinleyenlerini de belâgat noktalarını ve sözü üstün kılan tarafları bilmekten alıkoyarlar. Bir de tutup âyetteki i'râp ihtimallerini saymaya başladılar mı faydasız yere bir sürü şey zikrederler. İşte orada açtıkları cehalet kapısından ve çaktıkları dalalet çakmağından neyi istersen görürsün.

Allah'tan korunmayı ve başarılı kılınmayı dileriz.

ÖZNEYE KİNAYE YOLUYLA NİTELİK YÜKLENMESİ

Kinâyeli bir kullanım türü

[362] Şimdi yine ustalık isteyen çok ince bir sanat üzerinde duracağız. Ediplerin, niteliğin kendisini ifâde etmek için kinâye ve tariz yoluna başvurdukları gibi, bir şeyde bir nitelik bulunduğunu ifâde ederkenden de bu yola başvurduklarını görürüz. Böyle yaptıklarında göz dolduran güzellikler ve anlatılamaz incelikler ortaya çıkar ve o zaman öyle mükemmel bir şiir ve büyüleyici ve etkili bir söz görürsün ki

bunu usta şair ve hatiplerden başka kimse başaramaz. Bir nitelik açıkça zikredilmeden, yüzünü göstermeden, başka bir kelimenin ardına saklanarak ifâde edildiğinde nasıl etkili ve tatlı oluyorsa bir şeye bir niteliği bu şekilde ait kılmak da böyledir. Dinleyene bu bilgiyi açıkça vermeyip tariz, kinâye, remz ve işaret yoluyla verdiğinde azı bile azımsanmayacak bir güzellik ve üstünlük ortaya çıkar ve bu üstünlük kimseye gizli kalmaz.

[363] Şimdi ana hatlarıyla anlatmaya çalıştığımız bu konunun biraz ayrıntılarına inelim. Bir edip, birisini nitelemek, övmek ve ona üstün bir nitelik vermek isteyince bunu açıkça söylemek yerine kinâyeye başvurarak o niteliği içeren başka bir kelimeyi kullanır ve böylece övdüğü kişiye ait kılmak istediği niteliği açık olan ve bilinen bir yolla değil de, gizli ve incelikli bir bir yolla anlatır. Buna örnek olarak Ziyâd el-A'cem'in şu beytini verebiliriz:

إِنَّ السَّمَاحَةَ وَالْمُرُوَّةَ وَالنَّدَى فِي قُبَّةٍ ضُرِبَتْ عَلَى ابْنِ الْحَشْرَجِ

Türkçesi: Kuşkusuz cömertlik, mertlik ve bahşiş, İbnü'l-Haşrec'in üzerine kurulmuş olan kubbenin içindedir.[163]

Belli ki şair beyitte saydığı niteliklerin övdüğü kişiye ait nitelikler olduğunu kastetmiştir; ama bunu إِنَّ السَّمَاحَةَ وَالْمُرُوَّةَ وَالنَّدَى لَمَجْمُوعَةٌ فِي ابْنِ الْحَشْرَجِ "Cömertlik, mertlik ve bahşiş İbnü'l-Haşrec'te toplanmış" veya مَقْصُورَةٌ عَلَيْهِ "sırf onda bulunan" ya da مُخْتَصَّةٌ بِهِ "ona özel niteliklerdir" vb. bir sözle doğrudan söylememiştir. Bunun yerine kinâye ve işaret (telvih) yolunu tercih etmiş ve bunların İbnü'l-Haşrec'in üzerine kurulmuş olan kubbenin içinde bulunduğunu belirterek buna işaret etmiştir. Bu yolla şair, söylemek istediğini daha dolu ve gür bir tonda söylemiştir. Bu vasıtayı aradan kaldırsa sözün içi boşalır ve bayağılaşır.

[364] Nitelik yükleme biçimiyle ilgili olan bu sanat, bir niteliğin kinâye yoluyla başka bir nitelik üzerinden ifâde edilmesi sanatına benzer.

Nitekim şu şiirde böyledir:

وَمَا بِكُ مِنْ عَيْبٍ فَإِنِّي جَبَانُ الْكَلْبِ مَهْزُولُ الْفَصِيلِ

Türkçesi: Her ne kusur olursa olsun (önemli değil); çünkü ben, köpeği korkak ve yavru devesi arık biriyim.

Bu beyit, edebî açıdan bir değer kazanmış ve binlerce beyit arasından seçilip alınmaya layık olmuştur. Çünkü şair, kendisinin konuksever biri olduğunu ifâde etmeyi kastetmiş; ne var ki "Benim evime insanların ayağının alıştığı, köpeğimin eğitimli olduğu ve gelen konuklarıma havlamadığı ve benim yeni doğum yapmış develerimi keserek yavrularını arık bıraktığım herkesin malumudur" diye açıkça söylemek yerine bunu köpeğini korkak, yavru develerini de arık diye nitelemek suretiyle kinâye ile anlatmıştır. Ziyâd'ın yukarıdaki beytinin hoşa gitmesinin sebebi de budur. Çünkü cömertlik, yiğitlik ve bahşiş verme niteliklerinin onda toplandığını ifâde etmek için bunların onun üzerine kurulan kubbenin içinde bulunduğunu ifâde ederek kinâyeye başvurmuştur.

[365] Niteliğin kendisinde olan kinâyenin farklı ifâde biçimleri olduğu gibi, özneye bir niteliği ait kılma yolunda başvurulan kinâyenin de değişik türleri vardır. Diğer yandan niteliğin kendisindeki kinâye gibi bunlar arasında da [farklı şairlere ait olup] birbirine çok uygun düşen kinâye örnekleri vardır.

Buna birkaç örnek verelim: Yezîd İbnü'l-Hakem'in, Yezîd İbnü'l-Mühelleb'i Haccac'ın zindanında bulunduğu sırada övdüğü şu beyte bakalım.

أَصْبَحَ فِي قَيْدِكَ السَّمَاحَةُ وَالْمَجْدُ وَفَضْلُ الصَّلَاحِ وَالْحَسَبُ

Türkçesi: Cömertlik, yücelik, sâlihlik fazileti ve soyluluk senin zincirine vurulmuştur.

Beytin, Ziyâd'ın yukarıdaki beytine benzediğini ve oradaki "kubbe"nin yerine burada "zincir"in kullanıldığını görüyoruz.

Yine yukarıdaki şiirde geçen "köpeği korkak" ifâdesinin, [Şebîb İbnü'l-Barsâ'nın] şu beytine benzediğini görüyoruz.

زَجَرْتُ كِلَابِي أَنْ يَهِرَّ عَقُورُهَا

Türkçesi: Köpeklerimin en azılısını bile hırlamaktan men ettim.

Çünkü köpeklerin korkaklığı sahipleri tarafından hep hırlamamaktan men edilmiş olmalarından dolayıdır. Bu o kadar uzun süre devam etmiştir ki köpekler artık geceleri civarını kollamak için bağlı bulundukları eve birinin yaklaştığını gördüklerinde hırlama ve havlama alışkanlıklarını kaybetme noktasına gelmişlerdir.

Yine aynı beyitteki "yavru develeri arık" ifâdesine baktığımızda İbn Herme'nin şu beytine benzediği görüyoruz.

لَا أُمْتِعُ الْعُوذَ بِالْفِصَالِ

Türkçesi: Yeni doğum yapmış develeri yavrularıyla birlikte eylemem.

Şimdi de Nusayb'ın şu beyitlerine göz atalım:

لِعَبْدِ الْعَزِيزِ عَلَى قَوْمِهِ وَغَيْرِهِمُ مِنَنٌ ظَاهِرَه
فَبَابُكَ أَسْهَلُ أَبْوَابِهِمْ وَدَارُكَ مَأْهُولَةٌ عَامِرَهْ
وَكَلْبُكَ آنَسُ بِالزَّائِرِينَ مِنَ الْأُمِّ بِالْابْنَةِ الزَّائِرَهْ

Türkçesi: Abdülaziz'in hem kendi kavmine, hem de başkalarına gün gibi açık iyilikleri vardır. Kuşkusuz senin kapın onların arasında girilmesi en kolay kapıdır; evin ayakların alıştığı, bayındır bir evdir. Köpeğin ziyaretçilerine bir annenin, ziyaretine gelen kızına davrandığından bile daha sıcak davranır.

Şimdi de [İbrahim b. Herme'nin şu beytine] bakalım:

يَكَادُ إِذَا مَا أَبْصَرَ الضَّيْفَ مُقْبِلاً يُكَلِّمُهُ مِنْ حُبِّهِ وَهْوَ أَعْجَمُ

Türkçesi: Evine yaklaşmakta olan bir konuk gördüğünde duyduğu sevgiden dolayı âdeta onunla dilsiz konuşur. (Yani hâl diliyle konuk ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti ifâde eder.)

Bu iki beyitten ilkinin ikincisinden alındığını ve aralarında çok güçlü bir anlam bağı olduğunu görüyoruz. Anlamları Ziyâd ile Yezîd'in yukarıda geçen beyitleri gibi birbirine uygun düşüyor.

[366] Arapların اَلْمَجْدُ بَيْنَ ثَوْبَيْهِ وَالْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ "Yücelik onun iki elbisesi arasındadır, cömertlik de iki hırkası arasındadır" sözleri de niteliğin kinâye ve tariz yoluyla ifâde edildiği örneklerdendir. Şöyle ki bunu söyleyen kişi yüceliğin ve cömertliğin, övdüğü kişinin elbiseleri arasında bulunduğunu söyleyerek onun bu niteliklere sahip olduğunu ifâde etmek istemiştir. Nitekim Ziyad da cömertlik, yiğitlik ve bahşiş vermenin İbnü'l-Haşrec'in üzerine kurulan kubbenin içinde bulunduğunu söyleyerek bu niteliklerin İbnü'l-Haşrec'e ait olduğunu anlatmak istemiştir.

Bunun örneklerinden biri de şu mısradır:

وَحَيْثُمَا يَكُ أَمْرٌ صَالِحٌ فَكُنِ

Türkçesi: Her nerede iyi bir iş varsa sen de orada ol.

Bir başka şairin yine bu anlama gelen şu beyti de böyledir:

يَصِيرُ أَبَانٌ قَرِينَ السَّمَاحِ وَالْمَكْرُمَاتِ مَعاً حَيْثُ صَارَا

Türkçesi: Cömertlik ve iyi huylar nereye giderse Ebân'da onlara yoldaş olur.

Ebû Nüvâs'ın şu beyti de böyledir:

فَمَا جَازَهُ جُودٌ وَلَا حَلَّ دُونَهُ وَلٰكِنْ يَصِيرُ الْجُودُ حَيْثُ يَصِيرُ

Türkçesi: Cömertlik, onu ne geçip gitmiş, ne de onun olmadığı bir yerde konaklamıştır. Aksine o nereye giderse cömertlik de oraya gider.

Bütün bu beyitlerde geçen niteliklerin övülen kişiye ait oldukları ifâde edilmek için niteliklerin övülen kişinin bulunduğu yerde bulundukları ve oradan hiç ayrılmadıkları ifâde edilerek övülen kişiden ayrılmadıkları anlatılmak istenmiştir.

Biraz düşünürsen Şenferâ'nın bir kadını iffetli olmakla nitelediği şu beytin de böyle olduğunu görürsün:

يَبِيتُ بِمَنْجاةٍ مِنَ اللَّوْمِ بَيْتُهَا إِذَا مَا بُيُوتٌ بِالْمَلَامَةِ حُلَّتِ

Başka evler, çirkin işlerin mekânı olmuş iken onun evi geceyi çirkin işten uzak geçirir.

Burada şairin kastettiği anlamın da Ziyâd'ın beytindeki anlam türünden olduğunu görüyorsun. Çünkü şair, sözünü ettiği kadının çirkin işlere bulaşmadığını, çirkin işlerin onun evinde bulunmadığını belirterek ifâde etmiştir. Dolayısıyla kastettiği anlama ulaşma yolu, cömertlik, yiğitlik ve bahşişin İbnü'l-Haşrec'in üzerine kurulmuş olan kubbenin altında bulunduğunu ifâde ederek onun bu niteliklere haiz olduğunu kasteden Ziyad'ınkiyle aynıdır. Aralarındaki tek fark, birisi niteliğin bulunmadığını anlatmak isterken öbürü, sayılan niteliklerin bulunduğunu anlatmak istemiştir. Ancak bu fark, bunları birleştiren konuyla ilişkili değildir. Dolayısıyla bu, ikisinin aynı çerçevede görülmesine engel olmaz.

[**367**] Daha alışılmadık ve özgün bir görünüme sahip olmakla birlikte, Hassân'ın şu beyti de Ziyâd'ın vb. şairlerin beyitlerine uygun düşer:

بَنَى الْمَجْدُ بَيْتاً فَاسْتَقَرَّتْ عِمَادُهُ عَلَيْنا فَأَعْيَا النَّاسَ أَنْ يَتَحَوَّلَا

Türkçesi: Yücelik üzerimize bir ev kurdu ve direkleri öyle sağlam oturdu ki insanlar onu yerinden kımıldatmaktan aciz kaldılar.

Buhturî'nin şu beyti de böyledir:

أَوَ مَا رَأَيْتَ الْمَجْدَ أَلْقَى رَحْلَهُ فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَتَحَوَّلِ

Türkçesi: Görmedin mi ki ululuk, yükünü Talha ailesinin içine indirmiş, bir daha onlardan ayrılmamıştır.[164]

Bu iki beytin de yukarıdakiler gibi olduğunu söyledik; çünkü bunlarda da anlam, övülmekte olan yüceliğin bir yere yerleşmesi ve oranın sahibinin bulunduğu yerden ayrılmaması ekseninde dönmektedir.

[368] Bilesin ki bir niteliğin bir özneye ait kılınması için kullanılan her kinâye her zaman uygun düşmeyebilir. Örneğin bir şair, övdüğü kişinin hastalanması ile cömertlik, kerem ve yüceliğin de hasta olduğunu ifâde edebilir. Nitekim Buhturî şöyle der:

ظَلِلْنا نعودُ الْجودَ مِنْ وَعكِكَ الَّذِي وَجَدْتَ وَقُلْنَا: اعْتَلَّ عِضْوٌ مِنَ الْمَجْدِ

Türkçesi: Duyduğun rahatsızlıktan dolayı cömertliğe hasta ziyaretine gelir ve "yücelikten bir organ hastalanmış" der olduk.

Burada şairin kastı övdüğü kişinin cömert ve yüce olduğunu ifâde etmektir. Ne var ki bunun, Ziyâd'ın beytindekinin bir benzeri olduğu söylenemez. Hâlbuki Ebû Nüvâs'ın şu mısra'ının ve diğer bazı beyitlerin ona benzer olduğunu söylemiştik.

وَلٰكِنْ يَصِيرُ الْجُودُ حَيْثُ يَصِيرُ

Türkçesi: Aksine o nereye giderse cömertlik de oraya gider.

Yine şairin وَكَلْبُكَ أَرْأَفُ بِالزَّائِرِينَ "Senin köpeğin ziyaretçilere (...den) daha şefkatlidir" ifâdesinin مَهْزُولُ الْفَصِيلِ "yavru devesi arık" ifâdesine benzediği söylenemez. Gerçi her ikisinde de anlatılmak istenen, sözü edilen kişinin konukseverliği olup her iki ifâde de aynı anlamdan kinâye kılınmıştır; ama kinâyelerin aynı anlamı ifâde etmek için kullanılıyor olmaları birbirine uygun düşmelerini gerektirmez. Çünkü birçok şiir, birinin yiğitliğini veya cömertliğini vb. övmek konusunda birleşir.

Aynı anlamda olan; ama birbirine benzemeyen iki kinâyenin bir arada zikredilmesi

[369] Bazen bir şiirde aynı anlamın kastedildiği iki ayrı kinâye birleşir; ama biri diğerinin benzeri olmaz. Örneğin şiirde geçen جَبَانُ الْكَلْبِ "köpeği korkak" ifâdesi, مَهْزُولُ الْفَصِيلِ "yavru devesi arık" ifâdesinin benzeri değildir. Aksine bu kinâyelerden her biri başlı başına bir asıl ve bağımsız bir türdür. İbn Herme'nin şu beyti de böyledir:

لَا أُمْتِعُ الْعُوذَ بِالْفِصَالِ وَلَا أَبْتَاعُ إِلاَّ قَرِيبَةَ الْأَجَلِ

Türkçesi: Yeni doğum yapmış develeri yavrularıyla birlikte eylemem ve eceli yakın olmayan (deve)yi satın almam.

İki kinâyeden her biriyle kastedilen anlam tek olmakla birlikte bu kinâyeler birbirinin benzeri değildir. Bunu iyi kavra.

[370] Bu kuralın ayrıntılarının, örneklerinin, suretlerinin ve yollarının bir sonu yoktur.

Örneğin Ebû Temmâm'ın şu beyti bunun çok tatlı örneklerinden biridir:

أَبَيْنَ فَمَا يَزُرْنَ سِوَى كَرِيمٍ وَحَسْبُكَ أَنْ يَزُرْنَ أَبَا سَعِيدِ

Türkçesi: Onlar direndiler, cömert olmayan birini asla ziyaret etmezler. Ebû Saîd'i ziyaret ediyor olmaları (bir fazilet olarak) sana yeter.

Bu güzellikte olmasa da [Muhammed b. Vâsıl'a ait olan] şu beyit de bunun benzeridir:

مَتَى تَخْلُو تَمِيمٌ مِنْ كَرِيمٍ وَمَسْلَمَةُ بْنُ عَمرٍو مِنْ تَمِيمِ

Türkçesi: Mesleme b. Amr, Temîm kabilesinden iken Temîm oğulları içinde cömert birinin bulunmadığı bir zaman gelir mi?

[Züheyr b. Urve el-Mâzinî'ye ait olan] şu beyitler de böyledir:

إِذَا اللهُ لَمْ يَسْقِ إِلاَّ الْكِرَامَ فَسَقَّى وُجُوهَ بَنِي حَنْبَلِ

وَسَقَى دِيَارَهُمُ بَاكِراً مِنَ الْغَيْثِ فِي الزَّمَنِ الْمُمْحِلِ

Türkçesi: Allah kerem sahiplerinden başka kimseye yağmur yağdırmamışken Hanbel oğullarının yüzlerine yağmur yağdırdı. Kıtlık zamanında er vakitte onların topraklarını yağmura kandırdı.

Bermekîler hakkında söylenmiş olan şu beyitlerde de sıra dışı bir sanat vardır:

سَأَلْتُ النَّدَى وَالْجُودَ مَا لِي أَرَاكُمَا تَبَدَّلْتُمَا ذُلاً بِعِزٍّ مُؤَيَّدِ
وَمَا بَالُ رُكْنِ الْمَجْدِ أَمْسَى مُهدَّماً فَقَالَا: أُصِبْنَا بِابْنِ يَحْيَى مُحَمَّدِ
فَقُلْتُ: فَهَلاَّ مُتُّمَا عِنْدَ موتِهِ فَقَدْ كُنْتُمَا عَبْدَيْهِ فِي كُلِّ مَشْهدِ
فَقَالَا: أَقَمْنَا كَيْ نُعَزَّى بِفَقْدِهِ مَسافَةَ يَوْمٍ ثُمَّ نَتْلُوهُ فِي غَدِ

Cömertliğe ve eli açıklığa "Sizi niye arkası sağlam olan izzeti bırakıp zilleti almış görüyorum? Ne oldu da yüceliğin beli kırıldı" diye sordum. "Muhammed b. Yahya'nın ölümüyle sarsıldık da ondan" dediler. "O ölünce siz de ölseydiniz ne olurdu. Zaten bulunduğu her yerde siz onun köleleri değil miydiniz?" dedim. Kaybının ardından bir günlüğüne onun adına taziyeleri alalım diye geride kaldık, yarın biz de onun ardına düşer gideriz" dediler.

ÇOKLARININ BİLMEDİĞİ BAZI ÖZEL ANLAMLAR

Kindî'nin "Arapçada gereksiz ifâdeler var" iddiası

[371] Bil ki bizim şu an işlemekte olduğumuz konunun bilinmesini zorlaştıran en önemli etkenlerden birisi bu konuda, değil sıradan insanların, edebiyata dair bilgisi bulunan çoklarının bile bilmediği gizli kalmış pek çok farkın bulunmasıdır. Bilmezler derken bazı ifâdelerde bilmezler, bazı ifâdelerde bilirler demek istemiyoruz, bunların ne olduğuna dair en ufak bilgileri yoktur, ne genel hatlarıyla, ne de ayrıntılarıyla bilirler.

İbnü'l-Enbârî'den şöyle bir olay nakledilir:

> Filozof Kindî bir gün Ebu'l-Abbas [Sa'leb]'in yanına gitmiş ve ona "Ben Arapçada bir sürü gereksiz ifâde görüyorum" demiş. Ebü'l-Abbas "Nerelerde görüyorsun?" diye sormuş. Kindî demiş ki: "Bir bakıyorum Araplar عَبْدُ اللهِ قَائِمٌ "Abdullah ayaktadır", bir bakıyorum إِنَّ

عَبْدَ اللهِ قَائِمٌ "Kuşkusuz Abdullah ayaktadır" diyorlar, başka zaman bunu da değiştirip إِنَّ عَبْدَ اللهِ لَقَائِمٌ "Kuşkusuz Abdullah elbette ayaktadır" diyorlar. Her üç durumda da lafızlar farklılaşıyor; ama anlam aynı kalıyor."

Ebu'l-Abbas da şu cevabı vermiş: "Hayır, lafızlar değişirken anlam da değişiyor. عَبْدُ اللهِ قَائِمٌ sözü, Abdullah'ın ayakta durduğunu bildirmek içindir. إِنَّ عَبْدَ اللهِ قَائِمٌ sözü, birinin sorusuna verilmiş cevaptır. إِنَّ عَبْدَ اللهِ لَقَائِمٌ sözü ise onun ayakta durduğunu kabul etmeyen birine verilmiş cevaptır. Gördüğün gibi anlamlar değiştiği için lafızlar da değişmiştir."

Filozof Kindî, bu cevaba hiçbir karşılık verememiş.

Kindî gibi bir filozof bile bunu gözden kaçırıp sorma veya itiraz etme ihtiyacı hissettiğine göre var böyle şeyleri aklına bile getirmeyen sıradan insanları ve onlar gibi olanları sen düşün.

إِنَّ harfinin farklı kullanımları

[372] Burada öyle incelikler bulunmaktadır ki Kindî bunları araştırsa ve إِنَّ harfinin kullanıldığı ifâdeleri derleyip konunun biraz üzerine eğilse kuşku götürmez bir kesinlikte bilecekti ki bir cümlenin başına إِنَّ harfinin gelmesiyle gelmemesi bir değildir.

إِنَّ harfinin kullanım yerlerinden ilki ve en dikkat çekicisi yukarıda Beşşâr'ın beytinde değindiğim kullanımdır.

بَكِّرَا صَاحِبَيَّ قَبْلَ الْهَجِيرِ إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ

Türkçesi: Ey arkadaşlar! Kavurucu sıcak vakti gelip çatmadan yola erken çıkın. Kuşkusuz başarı, yola erken çıkmaktadır.[165]

Yine o beyitle birlikte yer verdiğim şu beyitte de aynı anlamda kullanılmıştır:

فَغَنِّهَا وَهْيَ لَكَ الْفِدَاءُ إِنَّ غِنَاءَ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ

Türkçesi: Develere şarkı söyle, develer sana feda olsun. Çünkü develerin şarkısı hudâdır.

Cümlenin başına gelmesiyle gelmemesinin bir olmadığını gösteren bundan daha iyi bir delil olabilir mi? Görüyorsun ki cümle başına geldiğinde cümle öncesine bağlanıp onunla birleşiyor ve iki söz sanki tek kalıba dökülmüş gibi oluyor.

Bu öyle bir görünümdür ki إِنَّ harfini kaldırsan ikinci cümlenin birinciden koptuğunu ve anlam ilişkilerini kaybettiklerini görürsün ve فَ harfi getirilerek وَبَكِّرَا صَاحِبَيَّ قَبْلَ الْهَجِيرِ، فَذَاكَ النَّجَاحُ فِي التَّبْكِيرِ ve غَنِّهَا وَهِيَ لَكَ الْفِدَاءُ، فَغِنَاءُ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ denilmekten başka bir yolla da bu bağlantı kurulamaz. Kaldı ki فَ harfi bile cümleler arasında إِنَّ ile kurulan bağlantıyı aynen kuramamakta ve cümleleri eski hâllerine tam döndürememektedir.

[373] Böyle kullanımlar Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Şu âyetleri buna örnek verebiliriz: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ، إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ *"Ey insanlar! Rabbinizden korkun; kıyamet sarsıntısı çok büyük bir olaydır."* (Hac, 1) يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ *"Yavrum, namazı aksatma, iyiliği emret, kötülüğe engel ol, başına gelene de sabret. Bunlar azmedilmesi gereken işlerdendir."* (Lokmân, 17) خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ؛ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ *"Müslümanların mallarından bir sadaka al ki bununla onları arındırıp yükseltesin. Onlara dua da et; Senin duan onlara huzur verir."* (Tevbe, 103)

Konunun en açık örneklerinden biri şu âyettir: وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ *"Zulmedenlerin bağışlanmaları için bana başvurma; onlar boğulacaklardır."* (Mü'minûn, 27)

Bazen bu kullanım bir âyette birden çok tekrarlanabilir de. Örneğin şu âyet böyledir: وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Ben nefsimi temize çıkaramam; çünkü nefis, daima kötülük buyurur, Rabbim rahmet etmiş başka. Kuşkusuz Rabbim çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir."* (Yusuf, 53)

Bu tür kullanımlar tek tek sayılıp tüketilemeyecek kadar çoktur.

إن harfinin şan zamiriyle birlikte kullanımı

[374] إن harfinin özelliklerinden biri de şudur: Şan zamirinin onunla birlikte kullanımı onsuz kullanımından çok daha güzel ve tatlı olur. Hatta kullanılmaya elverişli olduğu yerlerde şan zamirinin onsuz hiç de yakışmadığını görürsün. Buna şu âyetleri örnek verebiliriz: إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Kesin olan bir şey var ki kim Allah'tan korkar ve sabrederse Allah iyilik edenlerin ecrini zayi etmez."* (Yusuf, 90) أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Şunu [hâlâ anlamadılar mı*

ki] kim Allah ve Resulünün tarafında yer almazsa onun için cehennem ateşi vardır." (Tevbe, 63) أَنَّه مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ *"Bu itibarla içinizden her kim bilmeyerek bir kötülük işler, sonra pişman olursa..."* (En'âm, 54) إِنَّه لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ *"Gerçek şu ki inkâr edenler kurtulmazlar"* (Mü'minûn, 117)

Şu âyet de bu türdendir: فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Gerçek şu ki gözler kör olmaz."* (Hac, 46) Ebu'l-Hasen [el-Ahfeş] bu âyette bir başka ihtimali daha caiz görür: Buna göre إِنَّهَا kelimesindeki zamir, daha sonra açıklanmak üzere hazfedilmiş bulunan الْأَبْصَارُ "gözler" kelimesine döner. Birinci ihtimaldeki gibi bunda da yine إِنَّ harfine ihtiyaç vardır. Çünkü هُوَ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللهَ لاَ يُضِيعُ denilemediği gibi هِيَ لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ da denilemez.

Burada şöyle bir itiraz ileri sürebilirsin: قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ *"De ki: Allah birdir"* (İhlâs, 1) ayetinde şan zamiri başında hiçbir âmil olmadan gelmemiş midir?

Buna cevap olarak derim ki: Burada böyle bir kullanım gelmişse de şart-cümleleriyle birlikte böyle bir kullanıma hiç rastlanmaz. Bu cümlelerin hep إِنَّ harfiyle geldiğini görürsün. Üstelik قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ âyetinde zamirin şan zamiri olmadığı yolunda görüşler de vardır.

[375] إن harfinin şan zamiriyle kullanıldığı en tatlı örneklerden birisi Câhız'ın Hicâzlı bir şaire nispet ederek eserinde yer verdiği şu beyitlerin sonundaki kullanımdır.

إِذَا طَمَعٌ يَوْماً عَرَانِي قَرَيْتُه كَتَائِبَ يَأْسٍ كَرَّها وَطِرادَهَا
أَكُدُّ ثِمَادِي وَالْمِيَاهُ كَثِيرَةٌ أُعَالِجُ مِنهَا حَفْرَها وَاكْتِدَادَهَا
وَأَرْضَى بِهَا مِنْ بَحْرِ آخَرَ إِنَّهُ هُوَ الرِّيُّ أَنْ تَرْضَى النُّفوسُ ثِمَادَها

Türkçesi: Bir gün bana tamahkârlık gelirse ümitsizlik ordularını toplar, onu kovarım. Az miktardaki suyumu ben kendi elimle çekerim. Varsın sular çok olsun. Ben suyumun çukurunu kendim kazar, kendi elimle çekerim. Başka bir denize sahip olmaktansa birazcık suyuma kanaat ederim. Kanmak dedikleri şey aslında, insanların sahip oldukları az suya hoşnut olabilmesidir.

Kastettiğimiz ifâde إِنَّهُ هُوَ الرِّيُّ ifâdesidir. Çünkü burada هـ harfinin iki ayrı kullanıma ihtimali vardır:

Birinci ihtimal, şan zamiri olmasıdır. Bu durumda هُوَ zamiri أَنْ تَرْضَى ifâdesine dönüp fiil, daha sonra açıklanmak üzere hazfedilmiş sayılır. Buna göre cümlenin açılımı şöyle olur: إِنَّ الْأَمْرَ أَنْ تَرْضَى النُّفُوسُ بِمَادَهَا الرِّيُّ "Durum şu ki nefislerin sahip oldukları az suya hoşnut olmaları kanmak demektir." Cümlenin aslı bu iken baştaki fiil, Ebü'l-Hasen el-Ahfeş'in فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ âyetinde اَلْأَبْصَارُ kelimesinin hazfedilmiş olduğu yolundaki görüşüne uygun olarak hazfedilmiş, sonra yerine zamir konmuş ve fiil sonradan açık olarak söylenmiş, böylece geçen zamirin ona ait olduğu ve zamirle onun kastedildiği öğrenilmiştir.

İkinci ihtimal, إِنَّهُ lafzındaki zamirin henüz zikredilmemiş olan أَنْ تَرْضَى ifâdesine ait olmasıdır. Buna göre هُوَ, [mübtedâ ile haber arasına giren ve haberi sıfattan ayıran] fasl zamiri olur. Buna göre sözün açılımı şöyledir: إِنَّ أَنْ تَرْضَى النُّفُوسُ بِمَادَهَا هُوَ الرِّيُّ "Nefislerin kendi az sularına hoşnut olmaları, kanmak demektir." Cümlenin açılımı böyle iken أَنْ تَرْضَي ifâdesi sonradan açıklanmak üzere hazfedilmiştir.

Her iki ihtimale göre de إِنَّ harfine ihtiyaç vardır, dolayısıyla cümleden atılamaz. Çünkü atarsan bu, cümleyi hiç hoş olmayan (anlamsız) bir biçime sokar. Çünkü buna göre cümlenin açılımı şöyle olur: وَأَرْضَى بِهَا مِنْ بَحْرٍ آخَرَ هُوَ هُوَ الرِّيُّ أَنْ تَرْضَى النُّفُوسُ بِمَادَهَا.

إِنَّ harfinin cümleyi öncesine bağlama işlevi

[376] Burada إن harfiyle ilgili bilinmesine ihtiyaç olan başka bir husus daha vardır. Şöyle ki bu harf, burada Beşşâr'dan naklettiğimiz beyitte geçtiği gibi[166], cümleyi öncesindeki cümleye bağlama işlevi görmektedir. Nitekim bu harfi ve iki zamiri cümleden çıkartsan ve sözü geriye kalan kelimelerle inşa etmeye çalışsan فَ harfi getirerek وَأَرْضَى بِهَا مِنْ بَحْرٍ آخَرَ، فَالرِّيُّ أَنْ تَرْضَى النُّفُوسُ بِمَادَهَا demeden cümleleri bağlamazsın.

Şâyet Filozof Kindî, إِنَّ harfinin bu kullanım yerlerini araştırıp bulsaydı öyle düşünmezdi.[167] Belâgat ilminin öncülerinden olan, kendisinden şiir rivayet edilen ve ayrıca kafasından söylediği bazı şiirleri Câhiliye döneminin önde gelen şairlerine aitmiş gibi nakledebilen (yani Câhiliye şiirleri kalitesinde şiir söyleyebilen) Halefü'l-Ahmer'e bile üzerinde durduğumuz bu nokta gizli kalarak Beşşâr'ın bu ifâdesine eleştiri yönelttiğine göre[168] Kindî'nin bu konunun içinden çıkamamış olması şaşılacak bir şey değildir.

إِنَّ harfi nekre bir kelimenin mübtedâ hükmü kazanması

[377] إِنَّ harfinin cümlede gördüğü işlevlerden birisi de nekre bir kelimeyi mübtedâ hükmü kazanmaya; yani haberin konusu kılınmaya elverişli kılmaktır. Bunun örneği Sülmâ b. Rebîa et-Teymî'nin şu beytidir:

إِنَّ شِوَاءً وَنَشْوَةً وَخَبَبَ الْبَازِلِ الْأَمُونِ

Türkçesi: Kebap, neşe, ayağını yere sağlam basan genç ve dinç devenin yürüyüşü... hep [hayatın lezzetlerindendir.][169]

إِنَّ harfiyle ifâdenin nasıl güzelleştiğini ve anlamın düzeldiğini görüyorsun. Bu cümlenin başından إِنَّ harfini kaldırarak شِوَاءً وَنَشْوَةٌ وَخَبَبُ الْبَازِلِ الْأَمُونِ desen doğru bir söz olmaz.

[378] Nekre sıfat alarak mübtedâ olmaya zaten elverişli olduğunda da إِنَّ harfiyle ifâdenin daha güzelleştiğini, anlamın daha düzgün ve anlaşılmaya elverişli hâle geldiğini görürsün.

Örneğin şu beyte bu gözle bir bakıver:

إِنَّ دَهْراً يَلُفُّ شَمْلِي بِسُعْدَى لَزَمانٌ يَهُمُّ بِالْإِحْسَانِ

Türkçesi: Beni Su'dâ ile kavuşturarak perişan halimi ortadan kaldıracak olan zaman, gerçekten iyilik etmeyi istemiş bir zamandır.[170]

دهرٌ يَلُفُّ شَمْلِي بِسُعْدَى دَهْرٌ صَالِحٌ denilebilir ise de şu açık ki iki cümle aynı güzellikte değildir.

Şimdi de [Ümmü'l-Süleyk b. Süleke'ye ait olan] şu beyte bak:

إِنَّ أَمْراً فَادِحاً عَنْ جَوَابِي شَغَلَكْ

Türkçesi: Hiç kuşkusuz ağır bir iş seni bana cevap vermekten alıkoydu.

Bu beyitte إِنَّ harfini kaldırsan cümlede şu hâliyle bulduğun tadın ve güzelliğin kaybolduğunu, ifâde gücünün cılızlaştığını görürsün.

إِنَّ harfi bazen habere gerek duyulmamasını sağlar

[379] إِنَّ harfinin cümleye etkilerinden biri de bazı sözlerde haberi zikretmeye gerek bırakmamasıdır. *El-Kitâb* müellifi (Sibeveyh), bu konuya dair bir başlık açarak şöyle söylemiştir:

Bu başlık, (fiille benzeyen) beş harfin kullanıldığı yerlerde, sözü bitirmenin yakıştığı bazı ifâde biçimleri hakkındadır. Sözü bitirmek bu ifâdelerde yakışır; çünkü ızhâr edilmesi hâlinde zarf-ı müstekar olacak kelime öbeği (yani harf-i cer ile mecrûru) ızmâr edilmiştir. Burada ızmâr edilen, ızhâr edilenin kendisi değildir.[171] Örneğin إِنَّ مَالاً وَإِنَّ وَلَداً denir ki إِنَّ لَهُمْ مَالاً "onların malı vardır..." demektir. Burada söylenmiş hükmünde olarak hazfettiğin kelime لَهُمْ kelimesidir. Yine birisi diğerine هَلْ لَكُمْ أَحَدٌ؟ إِنَّ النَّاس أَلَبٌّ عَلَيْكُمْ "Sizin hiç adamınız var mı? (Haberiniz olsun) insanlar size karşı toplandılar" deyince o, إِنَّ زَيْداً وَإِنَّ عَمْراً diye cevap verir ki لَنَا "Zeyd'imiz var, Amr'ımız var..." demektir.

A'şâ bir beytinde şöyle der:

إِنَّ مَحَلاً وَإِنَّ مُرْتَحَلاً وَإِنَّ فِي السَّفْرِ إِذْ مَضَوْا مَهَلَا

Türkçesi: Bizim için bu fani dünyaya konup göçmek muhakkaktır. Gidenlerin yola çıkışlarının üzerinden çok zaman geçmiş; [ama içlerinden dönen hiç olmamıştır].[172]

Yine إِنَّ عِنْدَنَا غَيْرَها denir ki ... إِنَّ لَنَا غَيْرَهَا... veya "Bizim bundan başka develerimiz ve koyunlarımız" var demektir. Burada إِبِل ve شَاء kelimeleri, مَا فِي النَّاسِ مِثْلُهُ فَارِساً "Halk içinde onun gibi bir süvari yoktur" cümlesindeki فَارِساً kelimesine benzer bir şekilde mansup olmuştur.

[el-Accâc'ın] şu beytindeki رَوَاجِعَا kelimesinin mansup oluşu da buna benzer:

يَا لَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا رَوَاجِعَا

Türkçesi: N'ola küçüklük günleri geri dönseydi.

Bu, Arapların أَلاَ مَاءَ لَنَا بَارِداً sözlerine benzer ki أَلاَ مَاءَ بَارِداً "Soğuk suyumuz yok mu?" demektir. Dolayısıyla şair يَا لَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا أَقْبَلَتْ رَوَاجِعاً "N'ola küçüklük günleri geri dönüp gelseydi" demektir.

[380] Sibeveyh, verdiği bütün örneklerde haberin hazfedilmiş olduğunu göstermiştir. Haberin hazfedilmesine rağmen sözün nasıl güzel ve düzgün olduğunu görüyorsun. Bu örneklerde إِنَّ harfini cümleden atsan haberin hazfedilmesiyle birlikte güzel olan ifâdenin çirkinleştiğini ve caiz olmadığını görürsün. Mesela مَالٌ وَعَدَدٌ veya مَحَلٌّ وَمُرْتَحَلٌ ya da غَيْرُهَا إِبِلاً وَشَاءً desen söz hiçbir anlam taşımaz. Çünkü burada anlamı güzelleştiren ve anlaşılmasını sağlayan unsur إِنَّ harfidir.

[إنْ harfinin فَ harfinin elverişli olmadığı cümlelerin başına gelişi]

[381] Bil ki إنَّ harfi hakkında söylediğimiz "kaldırıldığında anlamın düzgün olabilmesi için فَ harfine ihtiyaç bulunan cümlenin başına gelebileceği" hususu bütün ifâdeler için geçerli değildir. Bazı durumlarda böyle olur, bazı durumlarda olmaz. Bazen إنْ harfinin فَ harfine elverişli olmayan cümlelerin başına da geldiğini görürsün. Bunun sayısız örneği vardır.

Mesela şu âyetler böyledir: إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ. فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ *"Takvâ sahipleri güvenli bir yerde, bahçeler ve pınarlar içindedir"* (Duhân, 50-52) âyetinden önceki cümle إِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ *"Kuşkusuz bu, sizin (dünyada iken) hakkında şüphe etmekte olduğunuz şeydir"* cümlesi vardır. Belli ki إِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ فَالْمُتَّقُونَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ denilse düzgün bir cümle olmaz.

Şu âyetler de böyledir: (لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ) إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ *"(Orada onların bir inlemesi vardır ve bu yüzden hiçbir şey işitmezler.) Haklarında bizim tarafımızdan güzel söz yazılmış olanlar ise cehennemden uzak tutulacakdır"* (Enbiyâ, 100-101) cümlesi öncesiyle beraber لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ فَالَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى biçiminde söylenecek olsa فَ harfinin, yerine yakışmadığını görürsün.

Şu âyetler de böyledir: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Iman edenler, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrikler arasında kıyamet gününde Allah hüküm verecektir"* (Hac 17) Burada الَّذِينَ آمَنُوا ifâdesi إِنَّ harfinin ismidir. Sonrasındakiler ona atfedilmiştir. إِنَّ اللهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ cümlesi ise haber konumunda bulunan bir cümledir. Bunun başına فَ harfinin gelmesi mümkün değildir. Çünkü haber, mübtedânın üzerine atfedilmez. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلاً *"Iman edip iyi işler yapanlara gelince biz iyi işler yapanları elbette karşılıksız bırakmayız."* (Kehf, 30) âyeti de aynen böyledir.

[382] Şu halde إِنَّ kaldırılca yerine فَ harfinin konması gerektiği sözümüz, kendisiyle önceki cümlenin düzeltildiği, delillendirildiği ve geçerlilik sebebinin açıklandığı cümleler için geçerlidir. Nitekim şairin إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ ifâdesine baktığımızda bunun, önceki mısrada geçen

بَكِرًا ifâdesini açıklamak ve neden böyle bir emir verildiğinin sebebini söylemek için getirildiğini görürüz. Konuya örnek olarak verdiğimiz فَ harfinin elverişli olduğu diğer âyetlerin durumu da böyledir.

Örneğin إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ *"Kuşkusuz kıyamet sarsıntısı çok büyük bir olaydır"* (Hac, 1) cümlesi, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ *"Ey insanlar, Rabbinizden korkun"* cümlesindeki "korkmalarının niye emredildiğini" açıklayan bir cümledir. Bir başka âyetteki إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ *"Çünkü senin duan onlara huzur verir"* (Tevbe, 103) cümlesi de böyle olup Hz. Peygamber'e yönelik olan *"onlara da dua et"* emrinin gerekçesini açıklamaktadır. فَ harfine ihtiyaç duyulan diğer bütün ifâdeler de böyledir.[173] Bunu iyi kavra.

[383] Şimdi de Ebu'l-Abbâs [Sa'leb]'ten nakledilen (Kindî'ye verdiği) cevapta[174] söylediği "cümlede yalnızca إِنَّ bulunduğunda birinin sorusuna cevap olduğu; لَ harfi ile birlikte kullanıldığında inkâr eden birinin sözüne karşılık olduğu" hususuna gelelim. Bu harfin cevap cümlesinde köklü bir kullanıma sahip olduğunu ortaya koyan husus, Arapların yeminin cevabı olan isim cümlelerinin başına hep إِنَّ harfini koyuyor olmaları ve cümleyi bu harf olmadan söylemekten uzak durmalarıdır. Örneğen وَاللهِ إِنَّ زَيْداً مُنْطَلِقٌ "Vallahi, Zeyd ayrılmıştır" derler; ama وَاللهِ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ demezler.

إن harfinin bir soruya cevap olarak kullanılışı

[384] Buna dair Arapçada bir tarama yaptığımızda çoğu kullanımda إن harfi ile başlayan cümlelerle cevap vermenin kastedildiği birçok ifâdeye rastlarız. Mesela şu âyet böyledir: وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراً. إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ *"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar. De ki: Size onun hakkında bir haber okuyacağım: Biz ona yeryüzünde sağlam bir yer temin etmiştik."* (Kehf, 83-84) Sûrenin başlarında yer alan şu âyet de böyledir: نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ *"Onların haberlerini sana dosdoğru anlatacağız: Onlar Rablerine iman etmiş gençlerdi, Biz de onların hidayetlerini artırmıştık."* (Kehf, 13) Şu iki âyet de böyledir: فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Sana karşı gelirse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan uzağım."* (Şuarâ, 216) قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ *"De ki: Hiç kuşkusuz benim, Allah'ı bırakıp da taptığınız (putlara) tapmam yasaklandı."* (En'âm, 56) وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ *"De ki: Kuşkusuz ben, apaçık*

uyarıcıyım." (Hicr, 89) Hz. Peygamber'in kâfirlerle yaptığı tartışmalarda onlara cevap olarak söylemesinin emredildiği diğer bütün âyetler de böyledir. (Musa ile Harun'a) hitap edilen فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Firavun'a gidin ve deyin ki: Kuşkusuz biz âlemlerin Rabbi'nin elçisiyiz."* Şuarâ, 16) ayeti de böyledir; çünkü anlamın şöyle olduğu açıktır: Ona gidin. Size "Hayırdır, siz hangi sıfatla geldiniz? Ne söylemek istiyorsunuz?" dediğinde ona "Biz âlemlerin Rabbi'nin elçisiyiz" deyin.

وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Musa dedi ki: Ey Firavun! Kuşkusuz ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir elçiyim."* (A'râf, 104) âyetinin ifâde tarzı da böyledir.

Konunun en açık örneklerinden biri de sihirbazlar kıssasında geçen قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ *"Dediler ki: Kuşkusuz biz Rabbimize döneceğiz."* (A'râf, 125) âyetidir. Çünkü belli ki bu cümle Firavun'un آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ *"Ben size izin vermeden iman ettiniz hâ!"* (A'râf, 123) sözünün cevabıdır.

Bütün bunlar, Sa'leb ile Kindî arasında geçtiği nakledilen konuşmada Sa'leb'in sözünü desteklemek için söylediğimiz şeylerdir.

إِنَّ harfinin esas kullanımı pekiştirmedir

[385] إِنَّ harfinin cümle kuruluşunda bulunması gereken esas kullanımı ise Nahiv kitaplarında belirtildiği gibi sözü pekiştirmektir. Bu husus bilindiğine göre şimdi biraz ayrıntıya inelim: Muhatabın, tersine hiçbir düşünceye sahip olmadığı bir bilgi verilecekse; yani muhatap, gerçekleştiğini söylediğin şeyin gerçekleşmediği ya da gerçekleşmediğini söylediğin şeyin gerçekleştiği yolunda herhangi bir kanaate sahip değilse cümlenin başına إن getirmen gerekmez. إن harfini kullanma ihtiyacı ancak muhatabın, verilen haberle uyuşmayan bir düşünceye sahip olması; yani senin varlığını söylediğin şeyin yok olduğunu; yokluğunu söylediğin şeyin de var olduğunu düşünmesi hâlinde doğar. Bundan dolayı gerçekleşmesine pek ihtimal verilmeyen ve insanların alışageldikleri duruma aykırı olan bir durum bildirildiğinde cümlenin başına إن harfinin gelmesi yerinde olur.

Örneğin Ebû Nüvâs bir beytinde şöyle der:

عَلَيْكَ بِالْيَأْسِ مِنَ النَّاسِ إِنَّ غِنَى نَفْسِكَ فِي الْيَاسِ

Türkçesi: Sen sen ol, insanlara umut bağlama; iyi bil ki gönlünün zenginliği umut bağlamamaktadır.

إِنَّ harfinin bu beyitte yerine ne kadar yakıştığını ve kulağa hoş geldiğini görüyorsun. Bunun sebebi, insanların genelinin kendisini umut bağlamamaya yönlendirmemesi, tamahkârlıktan bir türlü vazgeçmemesi ve kimsenin, umut bağlamamanın bir gönül zenginliği olduğu yolunda bir düşünceye sahip olmayışıdır. Böyle olduğu için söz, pekiştirilmeye ihtiyaç duymuş ve bu sebeple yerine yakışmıştır.

Muhammed b. Vüheyb'in şu beyitleri de aynen bu beyit gibidir:

أَجَارَتَنَا! إِنَّ التَّعَفُّفَ بِالْيَاسِ وَصَبْراً عَلَى اسْتِدْرارِ دُنْيَا بِإِبْسَاسِ
حَرِيَّانِ أَنْ لَا يَقْذِفَا بِمَذَلَّةٍ كَرِيماً وَأَنْ لَا يُخْوِجَاهُ إِلَى النَّاسِ
أَجَارَتَنَا! إِنَّ الْقِدَاحَ كَوَاذِبٌ وَأَكْثَرُ أَسْبَابِ النَّجَاحِ مَعَ الْيَاسِ

Türkçesi: A komşu kadın! Hiç kuşku yok ki umut bağlamayarak tok gönüllü davranmak ve dünyanın memesini okşayarak sütünün gelmesi için sabredip beklemek, kerem sahibi birini zillete düşürmemeye ve insanlara muhtaç etmemeye layıktır. A komşu kadın! Bilesin ki fal okları yalandır; başarı sebeplerinin çoğu umut bağlamamakla beraberdir.

Görüldüğü gibi bu söz, işin söylenen gibi olmadığını düşünen, bunu inkâr edip bunun tam tersinin olması gerektiğine inanan birine yönelik olarak söylenmiştir. Belli ki şairin hitap ettiği kadın, kendisini insanlara dilenip el avuç açmaya itekleyip durmaktadır.

إِنَّ harfinin biriyle dalga geçmek için kullanımı

[386] إِنَّ harfinin tam yerini bulduğu ifâdelerden biri de alay kastıyla muhatabı, zannetmediği bir şeyi zanneder konumuna koymaktır. Böyle olunca sanki şöyle denilmiş gibi olur: "Böyle yaptığına göre sen şunu zannediyor olmalısın."

جَاءَ شَقِيٌّ عَارِضاً رُمْحَهُ إِنَّ بَنِي عَمِّكَ فِيهِمْ رِمَاحْ

Türkçesi: Şakîk, [bizimle savaşmaya] mızrağını yan koyarak (bizde onunla savaşmaya muktedir hiç kimse yokmuş edasıyla atının üzerinde mızrağını dizlerinin üzerine uzatarak) geldi. [Behey Şakîk!] Hiç şüphen olmasın ki senin amcaoğullarında mızrak var.[175]

Şair şöyle demiş gibidir: Mızrağını dizlerinin üzerine yatırarak kendisine ve yiğitliğine son derece güvenmiş bir hâlde gelişi, kendini ne çok beğendiğini ve karşısında kimsenin duramayacağını düşündüğünü gösteriyor. Sanki bizden kimsenin yanında mızrak yok ve hepimizin eli boşmuş gibi bir hâli var.

Şu halde başında إن bulunan cümlenin birinin sorusuna cevap olduğu söylendiğinde soru soranın, senin vereceğin cevaba ters düşen bir düşünceye sahip olması şartı aranır. Cevap cümlelerinde bu harfin mutlaka kullanılması gerektiği ise söylenemez. Çünkü bu, كَيْفَ زَيْدٌ "Zeyd nasıl?" sorusuna صَالِحٌ "iyi" ve أَيْنَ هُوَ "O nerede?" sorusuna فِي الدَّارِ "evde" diye cevap verilmesinin doğru olmamasını ve doğru cevabın sadece إِنَّهُ صَالِحٌ "kuşkusuz o iyidir" ve إِنَّهُ فِي الدَّارِ "Kuşkusuz o evdedir" biçiminde olmasını gerektirir. Bu ise kimsenin söylemediği / doğru bulmadığı bir şeydir.

إِنَّ harfi, لَ harfi ile birlikte kullanıldığında إِنَّ عَبْدَ اللهِ لَقَائِمٌ "Kuşkusuz Abdullah ayaktadır" cümlesindeki gibi, haberin içeriğini kabul etmeyen birine cevap olduğu ifâdesi ise yerindedir. Çünkü kabul etmeyen birine hitap edildiğinde sözün daha fazla pekiştirilmesi gerekir. Çünkü sözünün doğruluğunu kabul etmeyen birine karşı sözünün arkasında durabilmek (ve onu muhatabına kabul ettirebilmek) için vurguyu artırmaya gerek duyarsın. Ancak şu bilinmelidir ki bu, muhatap tarafından bilfiil gerçekleşmiş bir inkâra verilen cevapta kullanılabileceği gibi, muhatapların inkâr edeceği bilinen veya düşünülen durumlarda da kullanılabilir. Özetle söylersek bir inkâra cevap verme amacı güdülen bir söz inşa etme kastın olmadığı sürece إِنَّهُ لَكَذٰلِكَ "Hiç kuşkusuz bu şöyledir" tarzında bir cümle kurmazsın.

[Bu harfle kişi kendisinin yanlış bir zanna kapıldığını ifâde eder]

[387] Bazen de konuşan, bu harfle kendisinin, gerçekleşen bir olayın gerçekleşmeyeceği yönünde bir zanna sahip idiğini anlatmak ister. Örneğin muhatabın gözünün önünde olan bir şeyden söz ederek إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْأَمْرِ مَا تَرَى وَكَانَ مِنِّي إِلَى فُلَانٍ إِحْسَانٌ وَمَعْرُوفٌ، ثُمَّ إِنَّهُ جَعَلَ جَزَائِي مَا رَأَيْتَ "İşte olay gördüğün gibi gerçekleşti. Ben falancaya ne iyilikler ettim; ama o bana işte şu gördüğün şeyi reva gördü" diyerek kendi kapıldığın

zannı eleştirir ve böyle sanmakta hatalı olduğunu ortaya koyarsın. Allah bilir ya, Meryem'in annesinin sözünün nakledildiği şu âyet de böyledir: قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ *"Rabbim, (görüyorsun ya,) dişi doğurdum, dedi. Allah zaten biliyor onun ne doğurduğunu."* (Âl-i İmrân, 36) Hz. Nûh'un sözünün aktarıldığı şu âyet de böyledir: قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ *"Rabbim, (görüyorsun değil mi,) kavmim beni yalanladı."* (Şuarâ, 117) Bu harf dolayısıyla ortaya çıkan incelikler öyle birkaç örnekle kavranacak gibi değildir; ne var kî biz bu kadarıyla yetinerek إن harfine ما harfinin ilave edildiği إِنَّمَا "ancak" kelimesinin kullanım biçimlerine geçiyoruz.

إِنَّمَا HARFİNİN KULLANILDIĞI ANLAMLAR

Ebû Ali el-Fârisî'nin إِنَّمَا ile ilgili görüşü

[388] Şeyh Ebû Ali [el-Fârisî] *eş-Şîrâziyyât* adlı eserinde şöyle der:

Kimi nahivciler قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ *"De ki: Rabbim, günahların açığını, gizlisini haram kılmıştır"* (Â'râf, 33) âyetine "Rabbim, günahlardan başka hiçbir şeyi haram kılmamıştır" diye anlam verirler. Onların bu sözlerinin doğruluğunu ortaya koyan bir beyte de rastladım. Farazdak'a ait olan bu beyit şöyledir:

أَنَا الذَّائِدُ الْحَامِي الذِّمَارَ وَإِنَّمَا يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي

Türkçesi: Ben namus ve şerefi koruyup kollayan biriyimdir. Kavmimin şerefini ancak ben ve benim gibiler müdafaa edebilir.[176]

Şimdi bu sözde kastedilen anlam ya olumlu, ya olumsuz olmak durumundadır. Olumluluk kastedilmiş olsa cümlenin yapısı bozulurdu. Çünkü şen يُدَافِعُ أَنَا "ben müdafaa eder", لاَ يُقَاتِلُ أَنَا "ben savaşmaz" değil, أَدَافِعُ ve أُقَاتِلُ dersin. Ama cümle, مَا يُدَافِعُ إِلاَّ أَنَا "benden başka kimse müdafaa etmez" anlamında olunca, إِلاَّ harfinin bulunduğu cümlelerdeki gibi, anlamı esas alarak ayrık (munfasıl) zamir kullandın.

Ebû İshâk ez-Zeccâc da إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ *"O size ölü etini, kanı... haram kıldı"* (Bakara, 173) âyeti hakkında şöyle der:

Âyetteki الميتةَ lafzı mansup okunmuştur. Âyet, إِنَّمَا حُرِّمَ عَلَيْكُمْ biçiminde meçhul yapıda okunmaya da elverişlidir. Benim tercihim, buradaki مَا harfinin إِنَّ harfinin amel etmesine engel olan harf (kâffe) olmasıdır. Buna göre âyet مَا حَرَّمَ إِلاَّ الْمَيْتَةَ "O, size ölü etinden... başka bir şey haram kılmamıştır" anlamında olur. Çünkü إِنَّمَا harfi, kendisinden sonra gelen şeyin varlığını ve dışındaki her şeyin yokluğunu ifâde etmek için kullanılır. Şairin şu beyti böyledir:

وإِنَّمَا يُدافِعُ عَنْ أَحسابِهِمْ أَنا أَوْ مِثْلي

Türkçesi: Kavmimin şerefini ancak ben ve benim gibiler müdafaa edebilir.

Ebû Ali [el-Fârisî]'nin sözü burada bitti.

إِنَّمَا ifâde biçimi ile مَا... إِلاَّ... arasındaki anlam farkı

[389] Bil ki onlar böyle söylemiş olmakla birlikte bunların birbiriyle her açıdan aynı olduğunu ve aynı anlam için konan iki ayrı lafız olduklarını kastetmemişlerdir. Bir şeyin öbürü anlamında olması başka; bir şeyin öbürü olması başkadır. مَا... إِلاَّ... ifâde biçiminin kullanıma elverişli olduğu her sözde إِنَّمَا lafzının kullanılmaya elverişli olmaması da bunu gösterir. Örneğin وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلاَّ اللهُ *"Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur"* âyetinde مَا ve إِلاَّ kaldırılarak yerine إِنَّمَا konulamaz. Yine مَا مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَهُوَ يَقُولُ ذَاكَ "Bunu söylemeyen kimse yoktur" cümlesinde de إِنَّمَا lafzı kullanıma uygun değildir. Çünkü إِنَّمَا مِنْ إِلٰهٍ اللهُ veya إِنَّمَا أَحَدٌ وَهُوَ يَقُولُ ذَاكَ desen anlamsız bir söz etmiş olursun.

Burada şöyle itiraz edilebilir: Bu cümlede إِنَّمَا lafzının kullanılamayışının sebebi أَحَدٌ lafzının yalnızca olumsuz ifâdelerde ve onun yerini tutabilen soru ve yasak ifâdelerinde kullanılıyor olmasıdır. مَا مِنْ إِلٰهٍ إِلاَّ اللهُ âyetindeki مِن harfi de böyle olup sadece olumsuz cümlelerde bulunur.

Buna cevap olarak derim ki: Söylediğimin doğruluğunu göstermek için senin şu sözün bile yeterlidir. Çünkü bu, ikisinin eşit olmadığının itirafıdır. Çünkü eşit olsalar إِنَّمَا harfinde de مَا ve إِلاَّ harflerinde bulunan olumsuzluk anlamı bulunurdu.

Yer verdiğimiz örnek cümlelerde إِنَّمَا lafzının kullanıma elverişli olmadığını gördüğün gibi, مَا ve إِلاَّ lafızlarının da إِنَّمَا'nın kullanıldığı bazı cümlelere yakışmadığını görürsün. Örneğin إِنَّمَا هُوَ دِرْهَمٌ، لاَ دِينَارٌ

"Bu ancak dirhemdir, dinar değil" cümlesinde إِنَّماَ harfini kaldırıp مَا هُوَ إِلاَّ دِرْهَمٌ، لاَ دِينَارٌ desen doğru bir cümle kurmuş olmazsın.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki nahiv bilginleri, إِنَّماَ harfinin مَا ve إِلاَّ anlamında olduğunu söylerken bunların anlamlarının her açıdan aynı olduğunu ve arada hiçbir fark bulunmadığını kastetmiş değillerdir.

Şimdi -Allah'ın yardımı ve tevfiki ile- her ikisinin hangi ifâdelerde kullanıma elverişli olduklarını açıklayalım.

إِنَّماَ muhatabın, cahili olmadığı şeyler ifâde edilirken kullanılır

[390] Bilesin ki إِنَّماَ lafzı, muhatabın cahili olmadığı ve doğruluğuna karşı çıkmadığı veya (karşı çıkıyor ve bilmiyor olmakla birlikte) bu konuma konduğu haberleri bildirmek için kullanılır.[177]

Bunu biraz açalım: إِنَّماَ هُوَ أَخُوكَ "Bu senin kardeşin yahu!" ve إِنَّماَ هُوَ صَاحِبُكَ الْقَدِيمُ "Bu senin eski arkadaşın yahu!" dersin ve bunu gerçekten de sözü edilen kişinin kardeşi olduğunu bilmeyen veya bunun doğruluğunu kabul etmeyen birine söylemezsin, aksine muhatabın bunun böyle olduğunu bilmekte ve kabul etmektedir. Ne var ki sen böyle söyleyerek ona kardeşlik veya arkadaşlık hakkını hatırlatmak (ve onlara karşı davranışının doğru olmadığını bildirmek) istersin.

[Mütenebbî'nin] şu beyti de böyledir:

إِنَّماَ أَنْتَ وَالِدٌ وَالأَبُ الْقَا طِعُ أَخْنَى مِنْ وَاصِلِ الأَوْلاَدِ

Türkçesi: Sen babasın yahu! Çocuklarıyla ilgilenmeyen baba bile anne-babasıyla ilgilenmeyi eksik etmeyen evlattan daha şefkatlidir.

[Mütenebbî] böyle diyerek Kâfûr'a baba olduğunu bildirmeyi kastetmediği gibi, Kâfûr'un da böyle bir şeyden haberdar kılınmaya ihtiyacı yoktur. Fakat şair, baba yerinde olmanın gerektirdiği bir şeyi bu haberin üzerine kurabilmek için ona bilinen bir konuyu hatırlatmak istemiştir.

Arapların إِنَّماَ يَعْجَلُ مَنْ يَخْشَى الْفَوْتَ "Ancak kaçırmaktan korkan acele eder" sözleri de böyledir. Çünkü kaçırma korkusu olmayan kişinin acele etmeyeceği hususu herkesin malumudur.

Kur'ân-ı Kerîm'den şu âyetler de böyledir: إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ *"Ancak dinleyenler cevap verir."* (En'âm, 36) إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ *"Sen ancak, Kur'an'a uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseleri uyarabilirsin."* (Yâsîn, 11) إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا *"Sen ancak kıyametten korkanları uyarabilirsin."* (Nâziât, 45)

Bütün bu âyetlerde zâten bilinmekte olan bir durum hatırlatılmaktadır. Çünkü yalnızca işitebilen ve kendisine söyleneni ve çağrıldığı şeyi kavrayabilen kişinin cevap verebileceğini; işitemeyen ve söyleneni düşünemeyenlerin ise cevap veremeyeceğini aklı olan herkes bilir. Yine bilinmektedir ki uyarı, Allah'a inanıp O'ndan korkan ve yeniden dirilişi ve kıyameti doğrulayan kişide etki yapar. Bilmeyip inkâr eden kişiyi ise ha uyarmışsın, ha uyarmamışsın fark etmez.

Bunlar, muhatabın bildiği ve kesinlikle inkâr etmediği bir şeyin bildirildiği haber örnekleridir.

Muhatabın biliyor konumuna konduğu kullanımlar

[391] Muhatabın bu konuma konduğu habere ise [İbn Kays er-Rukayyât'a ait olan] şu beyti örnek verebiliriz:

إِنَّمَا مُصْعَبٌ شِهَابٌ مِنَ اللهِ تَجَلَّتْ عَنْ وَجْهِهِ الظَّلْمَاءُ

Türkçesi: Mus'ab, ancak yüzünden karanlıkların dağıldığı, Allah tarafından gönderilmiş bir ateş şulesidir.

Şair, övdüğü kişinin bu nitelikte olduğunu ifâde edebilmek için bunun onda bulunduğu herkesçe bilinen apaçık bir nitelik olduğunu iddia etmiştir. Nitekim bu onların öteden beri sahip oldukları bir alışkanlıktır; birini övdüklerinde övgüyü gerektiren niteliğin onda kök saldığını, herkesçe bilindiğini ve dolayısıyla ona kimsenin karşı çıkmayacağı apaçık nitelikler verdiklerini iddia ederler.

Nitekim [Hutay'e] bir beytinde şöyle der:

وَتَعْذُلُنِي أَفْنَاءُ سَعْدٍ عَلَيْهِمُ وَمَا قُلْتُ إِلاَّ بِالَّذِي عَلِمَتْ سَعْدُ

Türkçesi: (Ben onu övdüm diye) Sa'd oğulları beni kınıyorlar. Hâlbuki ben ancak Sa'd kabilesinin zâten bildiği şeyleri söyledim.

Buhturî de şöyle der:

لَا أَدَّعِي لِأَبِي الْعَلاءِ فَضِيلَةً حَتَّى يُسَلِّمَهَا إِلَيْهِ عِدَاهُ

Türkçesi: Ben, düşmanları bile kabul eder olmadıkça Ebu'l-'Alâ'da hiçbir üstün vasıf bulunduğunu iddia etmem.

Arapların إِنَّمَا هُوَ أَسَدٌ "O, ancak bir aslandır"; إِنَّمَا هُوَ نَارٌ "O, ancak bir ateştir" ve إِنَّمَا هُوَ صَارِمٌ "O, ancak keskin bir kılıçtır" sözleri de böyledir. Bu cümlelerin başına إِنَّمَا harfini getirerek içeriğin herkesçe malum olduğunu ve kimsenin buna karşı çıkmayacağını ifâde etmek isterler.

...مَا... إِلاَّ... ifâde biçiminin kullanım yerleri

[392] مَا هٰذَا إِلاَّ هٰكَذَا "Bu, şundan başka değildir", إِنْ هُوَ إِلاَّ كَذَا "O, şundan başka değildir" gibi, مَا ve إِلاَّ harflerinin kullanıldığı ifâdeler ise muhatabın kabul etmediği ve kuşku duyduğu şeyleri bildirmek içindir. مَا هُوَ إِلاَّ مُصِيبٌ "O, kesinlikle hedefi vurmuştur / isabet etmiştir" veya هُوَ إِلاَّ مُخْطِئٌ "O kesinlikle hedefi şaşmıştır / ıskalamıştır" dediğinde bunu kabul etmeyen birine söz söylemiş olursun. Uzaktan birini görsen ve مَا هُوَ إِلاَّ زَيْدٌ "Bu, Zeyd'den başkası olamaz" desen arkadaşın, onun Zeyd'den başkası olduğunu zannediyordur veya onun Zeyd olduğunu inkâr ediyordur.

Biraz önce إِنَّمَا harfi için verilen örneklerdeki gibi, içerik apaçık ortada olduğunda ise böyle söylemezsin. Örneğin kardeşine karşı şefkat göstermesini ve kardeşliğin gereği olarak onunla bağını koparmamasını istediğin birine karşı مَا هُوَ إِلاَّ أَخُوكَ "Bu, senin kardeşinden başkası olamaz" demezsin. Yine إِنَّمَا أَنْتَ وَالِدٌ "Sen babasın yahu!" cümlesinin yerinde مَا أَنْتَ إِلاَّ وَالِدٌ "Sen babadan başka bir şey değilsin" denilmez.

Ama إِنَّمَا مُصْعَبٌ شِهَابٌ "Mus'ab, bir ateş şulesidir" cümlesi yerinde مَا مُصْعَبٌ إِلاَّ شِهَابٌ "Mus'ab, bir ateş şulesinden başka bir şey değildir" denilebilir. Çünkü bu, kesin olarak bilinen bir şey olmayıp onun öyle olduğu şaire ait bir iddiadan ibarettir. Şu halde bu cümle مَا ve إِلاَّ ile de ifâde edilebilir. Ancak böyle söylendiğinde övgü cümlesindeki bulunan "bu niteliğin övülen kişide bulunduğunun herkesçe bilinir olduğu ve buna karşı çıkacak kimsenin bulunmadığı" abartısı yok olur.

مَا... إِلاَّ... ile إِنَّمَا harflerinin karşılaştırması

[393] إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا *"Siz bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz. Bizi babalarımızın öteden beri tapına geldikleri tanrılardan vazgeçirmek istiyorsunuz"* (İbrahim, 10) âyetinin -Allah bilir ya- إِنَّمَا أَنْتُمْ بَشَرٌ diye إِنَّمَا ile değil de إِنْ ve إِلاَّ ile gelişinin sebebi şudur: Onlar, peygamberleri, peygamberlik iddia etmekle sanki kendilerini beşer olmaktan sıyırmış ve bir beşer için mümkün olmayan bir iddiada bulunmuş yerine koydular. Böyle olunca muhatabın kabul etmediği ve tersini savunduğu bir haber vermek için kullanılan ifâde biçimi seçildi. Peygamberlerin buna cevabı da -âyette geçtiği üzere- şu oldu: قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ *"Peygamberleri onlara dediler ki: (Evet), biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz."* (İbrahim, 11) Burada da إِنَّمَا yerine إِنْ ve إِلاَّ tercih edildi. Çünkü tartışmada taraflardan birisi, muhalif olmadığı bir konuda muhalif gibi sunulunca (o konuda herhangi bir muhalefetinin bulunmadığını göstermek için) karşı tarafın bu sözünü aynen alıp hiç değiştirmeden aktarır. Örneğin birine أَنْتَ مِنْ شَأْنِكَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Sen şöyle şöyle bir adamsın" dediğin zaman نَعَمْ، مِنْ شَأْنِي كَيْتَ وَكَيْتَ. وَلٰكِنْ لاَ ضَيْرَ عَلَيَّ وَلاَ يَلْزَمُنِي مِنْ ذٰلِكَ مَا ظَنَنْتَ أَنَّهُ يَلْزَمُ "Evet, ben öyle biriyim. Ne var ki bunun bana bir zararı yoktur. Benim öyle olmam sesin sandığın gibi şunu gerektirmez" der. Dolayısıyla peygamberler sanki şöyle demiş gibidirler: إِنَّ مَا قُلْتُمْ مِنْ أَنَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ كَمَا قُلْتُمْ. لَسْنَا نُنْكِرُ ذٰلِكَ وَلاَ نَجْهَلُهُ. وَلٰكِنَّ ذٰلِكَ لاَ يَمْنَعُنَا مِنْ أَنْ يَكُونَ اللهُ قَدْ مَنَّ عَلَيْنَا وَأَكْرَمَنَا بِالرِّسَالَةِ "Sizin bizim hakkımızda söylediğiniz "beşer olduğumuz" hususu aynen sizin söylediğiniz gibidir. Biz bunu inkâr ediyor veya bilmiyor değiliz. Ne var ki bu, Allah'ın bize ihsânda bulunarak peygamberlik lutfetmesine engel değildir."

Bir başka âyetteki قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ *"De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim"* (Fussilet, 6) cümlesinde ise إِنَّمَا tercih edilmiştir. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in onlara doğrudan bildirmesi emredilen ve öncesine bağlı olmayan bir haberdir. إِنْ أَنْتَ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا "Sen bizim gibi beşerden başka bir şey değilsin" gibi geçmiş bir sözün cevabı olmadığı için ona uygun bir biçimde gelmesi gerekmemiştir. Yukarıda âyet ise bunun tersinedir.

[394] Özetle söylersek bilinen ve hakkında kuşku edilmeyen bir haber, olumsuzluk ifâdesiyle söylenmişse bu, onu kuşku konusu yapan

bir anlam varsayıldığı içindir. Örneğin şu âyet böyledir: وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ إِنْ أَنْتَ إِلاَّ نَذِيرٌ *"Sen kabirlerde olanlara duyuramazsın. Sen apaçık uyarıcıdan başka bir şey değilsin."* (Fâtır, 22-23) Bu âyette مَا (إِنْ) ve إِلاَّ ifâdesi tercih edilmiştir. Çünkü -Allah bilir ya- وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ buyrulmakla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şöyle denilmiş gibidir: "Onlar inkârlarında ve bilgisizliklerinde direterek söylediğin sözlere ve okuduğun âyetlere kulak tıkayıp dururken sen onların kalplerini direnme hâlinden çeviremez ve onlara zorla iman veremezsin." Burada Hz. Peygamber (s.a.v.) kendinde bunu yapabilecek gücü bulan ve elinde uyarıp sakındırmanın ötesinde bir şey olmadığını bilmeyen biri yerine konmuştur. Bunun için söz, haberde kuşku duyana hitap edilir gibi söylenerek إِنْ أَنْتَ إِلاَّ نَذِيرٌ *"Sen uyarıcıdan başka bir şey değilsin"* denilmiştir.

Bunu biraz açalım: Bilgisiz biriyle uzun uzadıya tartışan birini gördüğün zaman إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ أَنْ تُسْمِعَ الْمَيِّتَ وَأَنْ تُفْهِمَ الْجَمَادَ وَأَنْ تُحَوِّلَ الْأَعْمَى بَصِيراً. وَلَيْسَ بِيَدِكَ إِلاَّ أَنْ تُبَيِّنَ وَتَحْتَجَّ "Sen ölüye bir şey duyuramazsın, cansız bir varlığa bir şey anlatamazsın, görmeyeni gördüremezsin. Senin elinde konuyu açıklayıp delillendirmenin ötesinde yapabilecek bir şey yoktur" dersin. Burada فَإِنَّمَا بِيَدِكَ أَنْ تُبَيِّنَ وَتَحْتَجَّ "Senin elinde olan, ancak açıklamak ve delillendirmektir" diyemezsin. Çünkü إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ أَنْ تُسْمِعَ الْمَيِّتَ "Sen ölüye bir şey duyuramazsın" diyerek onu, açıklama ve delillendirmenin ötesinde bir şey yapabileceğini sanan biri yerine koymuş olursun. Bu, açıktır. Bunu iyi kavra.

Sözün baş tarafının, cümlenin إِنْ ve إِلاَّ ile kurulmasını gerektiriyor olması açısından şu âyet de böyledir: قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَلَا ضَراً إِلاَّ مَا شَاءَ اللهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de zarar verebilirim. Gaybı bileydim elbette daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana hiçbir kötülük dokunmazdı. Ne var ki ben, inanan kimseler için ancak uyaran ve müjdeleyen biriyim."* (A'râf, 188)

إِنَّمَا LAFZI HASR (SINIRLAMA) İFADE EDER

إِنَّمَا, bir niteliğin sadece bir şeye ait olduğunu ifâde eder

[395] Bil ki إِنَّمَا lafzı, ardından gelen cümlede, bir eylemi / niteliği bir şeye ait kılmayı ve onun dışındaki her şeyden uzaklaştırmayı ifâde eder. Örneğin إِنَّمَا جَاءَ زَيْدٌ "Ancak Zeyd geldi" dediğinde Zeyd'den başka gelen kimse olmadığını kastettiğin de anlaşılır. Dolayısıyla إِنَّمَا lafzının bulunduğu bir sözün anlamı, جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Bana Zeyd geldi, Amr değil" sözünün anlamına benzer. Ama onu bundan ayrıcalıklı kılan özelliği, bunun bir çırpıda ifâde edilmiş olmasıdır. جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو cümlesi ise böyle olmayıp bu anlam, iki ayrı durumda oluşur. إِنَّمَا lafzının bir diğer üstün tarafı da gelenin Zeyd olduğunun çok açık bir biçimde vurgulanıyor oluşudur. Cümle لا harfiyle kurularak جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو denildiğinde anlam bu derece açık olmaz.

Atıf harfi olan لا, öncesine ait kılınan niteliği sonrasından kaldırır

[396] Bilesin ki atıf harfi olan لا hakkında "Bu harf, öncesi için sabit olan hükmü sonrasından kaldırır" derken kastımız, eylemi gerçekleştirmekte sonrakinin birinciye ortaklığını reddetmek [hasr-ı ifrâd] değil, eylemin önceki tarafından değil de, sonraki tarafından gerçekleştirilmiş olmasını reddetmektir [hasr-ı kalb]. Mesela جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو sözünün anlamı, جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Bana Zeyd ve Amr geldi" sözüne cevap verir gibi, Zeyd tarafından gelme eylemi gerçekleşmişken Amr tarafından gerçekleşmediği değildir. Aksine anlam, gelenin Amr değil, Zeyd olduğudur. Şu halde bu söz, biri tarafından gerçekleşen eylemin ona değil de başkasına ait olduğunu sanan kişinin bu yanılgısını düzeltmeye yöneliktir.

Buradaki incelik şudur: Ortada gelen iki kişi bulunmadığı ve gelenin tek kişi olduğu konusunda (gerek konuşan, gerek dinleyen açısından) herhangi bir kuşku bulunmamaktadır. Kuşku gelenin Zeyd mi, yoksa Amr mı olduğu konusundadır. İşte sen, جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو diyerek gelenin Amr değil, Zeyd olduğunu ifâde etmiş olursun.

Bir diğer incelik de şudur: Dinleyene, senin yanına birinin geldiği haberi ulaşıp o, bu gelenin Amr olduğu düşüncesine kapılmadığı sürece sen جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو diyerek gelenin Amr değil, Zeyd olduğunu söylemeye gerek duymazsın.

Atıf harfi olan لا'nın anlamlarını إِنَّمَا harfi de ifâde eder

[397] Atıf harfi olan لا hakkındaki bu bilgileri öğrendiğine göre bil ki bütün bunlar إِنَّمَا için de aynen geçerlidir. Buna göre إِنَّمَا جَاءَنِي زَيْدٌ "Bana ancak Zeyd geldi" dediğinde amacın, Zeyd ile birlikte başkalarının da geldiğini reddetmek değil, Zeyd tarafından gerçekleştiğini söylediğin bu eylemin Amr'a ait olmadığını ifâde etmektir. Yine bu cümlenin söylendiği ortamda "iki kişinin değil, sadece bir kişinin geldiği" konusunda dinleyenin herhangi bir kuşkusu yoktur. Onun kuşkusu gelenin Zeyd mi, yoksa Amr mı olduğuna yöneliktir. Dolayısıyla sen, إِنَّمَا جَاءَنِي زَيْدٌ diyerek gelenin Zeyd olduğunu ifâde etmiş ve dinleyenin kuşkusunu gidermiş olursun. Yine dinleyene senin yanına birinin geldiği haberi ulaşıp o, bu gelenin -söz gelimi- Amr olduğunu sanmadığı ve senin ona gelenin Amr değil, Zeyd olduğunu bildirmen gerekmediği sürece böyle söylemezsin.

Burada şöyle bir itiraz gelebilir: إِنَّمَا جَاءَنِي مِنْ بَيْنِ الْقَوْمِ زَيْدٌ وَحْدَهُ "Bana ancak topluluktan bir tek Zeyd geldi" veya إِنَّمَا أَتَانِي مِنْ جُمْلَتِهِمْ عَمْرٌو فَقَطْ "Bana ancak onların arasından yalnızca Amr geldi" diyebilirsin.

[Evet böyle denilebilir]; ne var ki bu, gereksiz yere sözü uzatmaktır. Doğrusu yukarıdaki gibi söylenmesidir. Diğer yandan cümle, وَحْدَهُ "sadece" vb. lafızlarla kayıtlanmaksızın söylendiğinde إِنَّمَا harfinin bu anlamı esas kabul edilir. Bilindiği üzere إِنَّمَا جَاءَنِي زَيْدٌ deyip buna hiçbir şey eklemediğin zaman akla bizim yukarıda açıkladığımızdan başka bir anlam gelmez. Yani böyle demekle sen جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو cümlesindeki gibi, gelenin Zeyd olduğunu açıkça söylemiş ve dinleyenin "gelenin Zeyd değil, Amr olduğu" yolundaki düşüncesini reddetmiş olursun. Bunu iyi kavra.

...إلاّ ...ما ifâde biçimiyle ilgili birkaç husus

[398] إنّما ile ilgili bu hususları öğrendiğine göre şimdi de ما ve إلاّ harflerinin kullanıldığı ifâde biçimiyle ilgili birkaç noktaya dikkat çekelim:

Bil ki مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ "Bana Zeyd'den başkası gelmedi" dediğinde bu sözün iki ayrı anlama gelebilir.

Birincisi: Gelme eylemini sadece Zeyd'e ait kılmayı kastedip onun dışındakilerden uzaklaştırmaktır. Bu durumda dinleyenin, gelenin Zeyd olduğunu bilmesi değil, Zeyd'den başka kimsenin gelmediğini bilmesi gerekiyor demektir.

İkincisi: إنّما kelimesinde zikrettiğimiz anlamı kastetmektir. Buna göre bu söz, gelenin başkası değil, Zeyd olduğunu bildirmek için söylenmiş olur. Bu, senin önceki sözünü değiştirdiğini iddia eden kişiye hitaben مَا قُلْتُ الْيَوْمَ إِلاَّ مَا قُلْتُهُ أَمْسِ بِعَيْنِهِ "Ben bugün, dün söylediğimden başka bir şey söylüyor değilim" demene benzer. Yine sana "Sen Zeyd'i değil, falancayı gördün" diyen kişiye بَلْ لَمْ أَرَ إِلاَّ زَيْداً "Aksine ben Zeyd'den başkasını görmedim" demen de böyledir. Şu âyetin ifâde tarzı da budur: مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ *"Ben onlara Senin bana 'Benim ve sizin Rabbimiz olan Allah'a kulluk edin' diye emrettiğinden başka bir şey söylemedim."* (Mâide, 117) Çünkü âyet, "Ben senin bana emrettiğine hiçbir şey ilave etmedim" anlamında değil; "Ben, senin bana söylememi emrettiğin sözü bırakıp başka bir şey söylemedim" anlamındadır.

[Amr b. Ma'dîkerib'e ait olan] şu beytin ifâde tarzı da böyledir:

قَدْ عَلِمَتْ سَلْمَى وَجَارَاتُهَا مَا قَطَّرَ الْفَارِسَ إِلاَّ أَنَا

Türkçesi: Selmâ da, arkadaşları da bilirler ki atlıyı (mızrağıyla) yanı üstüne oturtan benden başkası değildir.

Şairin burada kastı, bunu tek başına kendisinin yaptığını, kimsenin kendisine ortak olmadığını anlatmak değildir. Aksine "Atlıyı yanı üstüne oturtan (benden başkası değil) benim" demeyi kastetmektedir.

Hasr ifadelerinde vurgulanan öge hangisidir?

[399] Burada bilmen gereken bir husus bulunmaktadır; ancak ben ondan önce anlatacağım konunun daha kolay anlaşılabilmesi için başka bir hususa dikkat çekmek istiyorum. إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ *"Kulları arasında Allah'tan, ancak bilenler layıkıyla korkarlar"*(Fâtır, 28) âyetinde lafza-i celâlin öne alınması, cümleye, sona bırakılması durumunda kaybolacak bir anlam katmaktadır. Bunu anlamak için مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو "Zeyd'i Amr'dan başkası dövmüş değildir" ve مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً "Amr, Zeyd'den başkasını dövmüş değildir" cümlelerinde مَا ve إِلاَّ harflerinin kullanımlarını ve cümleler arasındaki anlam farkını göz önünde bulundurman gerekir.

Aralarındaki fark şudur: مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو diyerek nesneyi öne aldığında amacın dövenin kim olduğunu açıklamak ve başkasının değil, sadece Amr'ın dövdüğünü haber vermektir. مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً diyerek özneyi öne aldığında ise amacın, dövülenin kim olduğunu açıklamak ve başkasının değil, sadece Zeyd'in dövüldüğünü haber vermektir.

[400] Bunu öğrendiğine göre şimdi âyeti bu gözle bir kez daha oku. Göreceksin ki lafza-i celâlin öne alınması, Allah'tan kimlerin korktuğunu açıklamak ve bunların başkaları değil, sadece bilenler olduğunu haber vermek içindir. Burada lafza-i celâl sona bırakılarak العلماء lafzı öne alınsa ve إِنَّمَا يَخْشَى الْعُلَمَاءُ اللهَ "Bilenler, sadece Allah'tan korkarlar" denilseydi anlam bunun tam tersine döner ve cümle, korkulanın kim olduğunu açıklamak ve başkası değil, sadece Allah olduğunu bildirmek için söylenmiş olurdu. Bu durumda Allah korkusunun -âyette kastedilenin tersine-, sadece bilenlere ait kılınması gerekmez, bilenlerden başkasının da Allah'tan korkabileceği anlamı çıkardı. Tek farkla ki onlar, Allah'tan korkmaları yanında başka şeylerden de korkabilecekken, bilenlerin Allah'tan başka kimseden korkmadıkları anlaşılırdı.

Bu anlam وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَداً إِلاَّ اللهَ *"ve onlar, Allah'tan başka kimseden korkmazlar"* (Ahzâb, 39) âyetindeki gibi, başka âyetlerde kastedilmiş olmakla birlikte bu âyetteki kastedilen anlam bu olmayıp sözdiziminin de buna ihtimali yoktur. Âyetin bu anlama gelebileceğini söyleyen kişi, lafza-i celâlin öne alınmasının cümleye kattığı anlamı görmezden gelmiş ve إِنَّمَا يَخْشَى الْعُلَمَاءُ اللهَ cümlesiyle إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ cümlesini birbirine eşitlemiş olur. Bunları eşitleyince مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو "Zeyd'i

Amr'dan başkası dövmedi" ve مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً "Amr, Zeyd'den başkasını dövmedi" cümlelerini de birbirine eşitlemesi gerekir. Bunun olamayacağında ise en ufak bir şüphe bile yoktur.

...مَا... إِلاَّ ifâde biçiminde vurgu إِلاَّ harfinin hemen ardından gelen lafızdadır

[401] İşte sözünü ettiğimiz husus budur. Bu ön bilgiden sonra söyleyeceğimiz asıl hususun anlaşılması kolaydır. Şöyle ki ما ve إِلاَّ ile kurulan cümle de إِنَّمَا ile kurulan cümle ile aynı anlamda olabilir. Nitekim مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو "Zeyd'i Amr'dan başkası dövmedi" ile مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً "Amr, Zeyd'den başkasını dövmedi" cümlelerine baktığında birincisinin, dövenin kim olduğunu; ikincisinin ise dövülenin kim olduğunu açıkladığını görüyorsun. Gerçi bu cümleleri ortaklığı kaldırmaya (hasr-ı ifrâd) yönelik sayarak مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو cümlesiyle "Zeyd'i iki kişinin dövmediğinin", مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً cümlesiyle de "Amr'ın iki kişiyi dövmediğinin" kastedildiğini de söylebilirsin. Ne var ki bu zorlama bir yorumdur.

[Bunun normal takdim-tehirden farkı]

[402] Bu ifâde biçiminde mef'ûlün öne alınmasının sona bırakılması gibi olmamasının; yani مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو cümlesi ile مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً cümlelerinin aynı anlamda olmamasının sebebi, ihtisâsın (yani vurgunun) fâil ve mef'ûlden sadece biri üzerinde gerçekleşmesi ve her ikisi üzerinde birden gerçekleşmemesidir. Bu da إِلاَّ harfinden önceki kelimede değil, sonraki kelimede olur. Çünkü bir harf daha söylenmeden anlamının sözde ortaya çıkması mümkün değildir. Şu halde mef'ûl, إِلاَّ harfinin önüne alınarak مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو "Zeyd'i Amr'dan başkası dövmedi" denilmesi ile fâil öne alınarak مَا ضَرَبَ عَمْرٌو إِلاَّ زَيْداً "Amr, Zeyd'den başkasını dövmedi" denilmesi arasında anlam farkı olması gerekir. Çünkü her iki biçimde de anlamın değişmeyeceğini iddia edersek anlamın ortaya çıkması bakımından öne alınanı sona bırakılan gibi kabul etmemiz gerekir. Bu da mümkün olmayan bir durumu, yani bir harf söylenmeden anlamının sözde ortaya çıkmasını gerektirir.

إنما'lı cümlelerde vurgu sona bırakılan kelimededir

[403] إلاّ harfinin kullanıldığı cümlelerde vurgunun fâil ve mef'ûlden hangisi sona bırakılmışsa onda olduğunu öğrendiğine göre bil ki aynı durum إنّما harfi için de geçerli olup vurgu ilk söylenen kelimede değil, sonra söylenendedir. Şu halde إنّما ضَرَبَ زَيْداً عَمْرٌو "Zeyd'i ancak Amr dövmüştür" dediğinde vurgu dövende olur. إنّما ضَرَبَ عَمْرٌو زَيْداً "Amr, Ancak Zeyd'i dövmüştür" dediğinde vurgu dövülende olur. Kelimenin öne alınması ile sona bırakılması إلاّ harfinin kullanıldığı cümlelerde bir olmadığı gibi إنّما harfinin kullanıldığı cümlelerde de bir olmaz.

[404] Bunu iyice kavradığına göre Farazdak'ın aşağıdaki beytinde yaptığının, şayet yapmasaydı anlamın bozulacağı türden bir tasarruf olduğunu anlayabilirsin.

وإنّما يُدافِعُ عَنْ أَحْسابِهِمْ أنا أَوْ مِثْلي

Türkçesi: Kavmimin şerefini ancak ben ve benim gibiler müdafaa edebilir.[178]

Bu böyledir; çünkü şairin kastı, müdafaa edileni değil, müdafaa edeni vurgulamaktır. Şayet bunun yerine إنّما أُدافِعُ عَنْ أَحْسابِهِمْ "Ben ancak kavmimin şerefini müdafaa ederim" deseydi müdafaa edileni vurgulamış olur ve başkalarının şerefini değil, sadece kendi kavminin şerefini müdafaa ettiğini söylemiş olurdu. Nitekim وَمَا أُدافِعُ إلاّ عَنْ أَحْسابِهِمْ "Ben onların şerefinden başka kimsenin şerefini korumam" dediğinde de böyledir. Hâlbuki şairin kastı bu değil, müdafaa edenin başkası değil, kendisi olduğunu ifâde etmektir. Bunu iyi kavra. Çünkü zannettiğime göre bu konuda sözü dinlenen âlimlerin birçoğu hata ederek "Şair, burada anlamı esas alarak ayrık zamir kullandı" diyorlar ve bu ifâdede ayrık zamir kullanmasaydı da anlamın şimdiki gibi olacağı zannediliyor.

Şairin bu tasarrufu şiir zaruretine bağlanarak aşağıdaki beyit gibi sayılması da doğru değildir.

كَأَنّا يَوْمَ قُرَى إنّما نَقْتُلُ إيّانَا

Türkçesi: Sanki biz Kurrâ günü kendi kendimizi öldürüyorduk.

[Şiir zarureti sayılamaz; çünkü] Farazdak'ın beytinde أُدَافِعُ ve يُدَافِعُ fiilleri vezin bakımından birbirinin aynı olduğu için, şiir zarureti sayılmayı gerektirecek bir durum yoktur. Bunu da iyi belle.

[405] Özetleyecek olursak burada yapılması gereken şey, lafza, kasta uyan vurgunun verilebilmesidir. Bu da ancak أَحْسَاب kelimesinin Farazdak'a ait zamirin önüne alınması suretiyle sağlanabilir. Şayet o, böyle demek yerine وَإِنَّمَا أُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ "Ben ancak onların şereflerini korurum" deseydi kendisine ait zamir fiilde gizlenmiş olurdu. Bu durumda da أَحْسَاب kelimesini onun önüne alabilme imkânı kalmaz ve dolayısıyla bu kelime kendisine ait zamirden sonra söylenmiş olurdu. Sonra söylendiğinde ise vurgu kaçınılmaz olarak ona yönelecekti.

Burada şöyle itiraz edebilirsin: Şair bunun yerine وَإِنَّمَا أُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا diyerek أَحْسَاب lafzının أَنَا zamirinin önüne alabilirdi.

Bu itiraza cevabım şudur: أُدَافِعُ dediğinde fâil, fiilde saklı olan zamir olur. Sonradan söylenen أَنَا zamiri ise onun yani gizli zamirin pekiştirmesi olur. Ancak hüküm, pekiştiren kelimeye değil, pekiştirilene bağlanır. Çünkü pekiştirme, lafzı tekrarlamak gibi olduğu için hüküm kesinleştikten sonra gelir. Bu durumda harf-i cer ile mecrûrunun; yani عَنْ أَحْسَابِهِمْ ifâdesinin pekiştirme zamirinin önüne alınması fâilin önünc alınmasının yerini tutmaz. Çünkü mef'ûlün, fâilin önüne alınması ancak fâili söylemeden önce mef'ûlü söylemekle olabilir. وَإِنَّمَا أُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ dedikten sonra ise mef'ûlü fâilden önce söyleme imkânı kalmaz. Çünkü burada zamir fiilde gizli olduğu için fâilin söylenmesi fiilin söylenmesiyle aynı şeydir. Bir şeyin kendisinin önüne alınması ise düşünülemez. Bunu iyi kavra.

مَا... إِلاَّ... ifâde biçiminde fâil ile mef'ûlün birlikte إِلاَّ'dan sonraya bırakılması

[406] Bil ki fâil ile mef'ûlün ikisini birden إِلاَّ harfinden sonraya bıraktığında asıl vurgu, إِلاَّ harfinin hemen ardından gelen kelimede olur. Buna göre مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرٌو زَيْداً "Zeyd'i Amr'dan başkası dövmemiştir" dediğinde vurgu fâilde olur ve sanki إِنَّ الضَّارِبَ عَمْرٌو، لاَ غَيْرُهُ "Döven başkası değil, Amr'dır" demiş gibi olursun. مَا ضَرَبَ إِلاَّ زَيْداً عَمْرٌو "Amr Zeyd'den başkasını dövmemiştir" dediğinde ise vurgu mef'ûl'de olur ve

sanki إِنَّ الْمَضْرُوبَ زَيْدٌ، لاَ سِوَاهُ "Dövülen başkası değil, Zeyd'dir" demiş gibi olursun.[179]

Cümlede iki mef'ûl bulunması durumunda bunların durumu fâil ile mef'ûlün kendi aralarındaki durumu gibi olur. Örneğin لَمْ يَكْسُ إِلاَّ زَيْداً جُبَّةً "O, Zeyd'den başkasına cübbe giydirmiş değildir" dediğinde sözü edilen kişinin insanlar arasından cübbe giydirmek için Zeyd'i seçtiği anlaşılır. لَمْ يَكْسُ إِلاَّ جُبَّةً زَيْداً "O, Zeyd'e cübbeden başka bir şey giydirmiş değildir" dediğinde ise sözü edilen kişinin, giysiler arasından Zeyd'e giydirmek için cübbeyi seçtiği anlaşılır.

İki mef'ûlden biri yerinde harf-i cer ile mecrûru bulunduğunda da hüküm böyledir. Örneğin Seyyid Himyerî bir beytinde şöyle der:

لَوْ خُيِّرَ الْمِنْبَرُ فُرْسَانَهُ مَا اخْتَارَ إِلاَّ مِنْكُم فَارِسَا

Türkçesi: Minbere kendi atlılarını seçme hakkı verilseydi atlıyı sizden başkasından seçmezdi.

Burada vurgu فَارِساً kelimesinde değil, مِنْكُمْ kelimesindedir. Şair bunun yerine مَا اخْتَارَ إِلاَّ فَارِساً مِنْكُمْ "Sizden atlıdan başka hiçbir şey seçmezdi" deseydi vurgu فَارِساً kelimesinde olurdu.

إِنَّمَا harfinin isim cümlesinde kullanımı

[407] Bil ki إِنَّمَا harfinden sonra gelen mübtedâ ve haberin durumu da biri diğerinin önüne geçirilmek açısından fâil ve mef'ûlün durumu gibidir.

Buna göre haberi yerinde bırakıp mübtedânın önüne geçirmezsen vurgu onda olur. Mübtedânın önüne geçirdiğinde ise vurgu mübtedâya geçer.

Şimdi bunu açıklayalım: إِنَّمَا هٰذَا لَكَ "Bu ancak senindir" dediğinde vurgu لَكَ lafzında olur. Çünkü cümleyi إِنَّمَا هٰذَا لَكَ، لاَ لِغَيْرِكَ "Bu ancak senindir, senden başkasının değil" biçiminde de söyleyebiliyor olman bunu gösterir. إِنَّمَا لَكَ هٰذَا "Sana ait olan ancak budur" dediğinde ise vurgu هذا lafzında olur. Çünkü cümleyi إِنَّمَا لَكَ هٰذَا، لاَ ذَاكَ "Sana ait olan ancak budur, şu değil" biçiminde söyleyebiliyor olman bunu gösterir. Atıf harfi olan لاَ harfini kullandığında atıf hangi kelime üzerine yapılacaksa vurgu her zaman onda olur.

Bunu daha açık bir biçimde anlamak istersen şu âyetleri bir inceleyiver: فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ *"Sana düşen ancak bildirmek; bize düşense hesap görmektir."* (Ra'd, 40) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ (وَهُمْ أَغْنِيَاءُ) *"Günah ancak zengin ola ola senden izin isteyenlerin üzerinedir."* (Tevbe, 93) Açıkça görüyorsun ki ilk âyette vurgu, haber olan عَلَيْكَ ve عَلَيْنَا kelimelerinde değil; mübtedâ olan اَلْبَلَاغُ ve اَلْحِسَابُ kelimelerindedir. İkinci âyette ise mübtedâ olan اَلسَّبِيلُ kelimesinde değil; haber olan عَلَى الَّذِينَ ifâdesindedir.

[408] Bil ki cümle مَا ve إِلاَّ ile kurulduğunda söylediğim "öne alınmaması halinde vurgunun haberde olduğu; öne alınması hâlinde ise vurgunun mübtedâya geçtiği" hususu bundan çok daha açık ve kesindir. Şöyle ki مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ "Zeyd ancak ayaktadır" dediğinde Zeyd'in nitelenebileceği vasıflar arasından "ayakta durma" vasfını seçmiş olursun. مَا قَائِمٌ إِلاَّ زَيْدٌ "Ayakta olan sadece Zeyd'dir" dediğinde ise ayakta olma vasfını sadece Zeyd'e ait kılmış olursun. Bu cümlelerin ilkinde nitelik sahibine (mevsûf) sadece bir nitelik (sıfat) verilirken [kasru'l-sıfa 'ale's-mevsûf]; ikincisinde bir nitelik, sadece bir nitelik sahibine ait kılınmıştır [kasru's-mevsûf 'ale'l-sıfa].[180]

[409] Bil ki haber hakkında söylediğimiz "مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ cümlesindeki gibi haber sona bırakıldığında Zeyd'de bulunması akla gelebilecek olan vasıflar arasından "ayakta durma" vasfını seçmiş ve onun dışındaki vasıfları ondan uzaklaştırmış olursun" ifâdesiyle şunu demek istiyoruz. Sen böyle diyerek ondan "oturmak", yatmak", yaslanmak" vb. "ayakta durma" vasfıyla çelişen vasıfları uzaklaştırmış olursun; "ayakta durmak"la hiçbir ilişkisi bulunmayan vasıfları değil. Çünkü مَا هُوَ إِلاَّ قَائِمٌ "O ancak ayakta durmaktadır" sözümüzle onun siyah veya beyaz; uzun veya kısa; bilgili veya cahil olmadığını kastetmeyiz. Yine مَا قَائِمٌ إِلاَّ زَيْدٌ "Zeyd'den başka ayakta olan yoktur" sözümüzle dünyada ondan başka ayakta duran bulunmadığını değil, bizim yanımızda vb. belirli bir yerde bulunmadığını kastederiz.

[410] Bil ki مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ cümlesinde şu husus açıktır: Burada anlam, ortaklığı uzaklaştırmaya yönelik değil, zikredilen vasfın bulunmamamasını ve onun yerine başka bir vasfın bulunmasını uzaklaştırmaya yöneliktir. Nitekim görüldüğü üzere anlam, Zeyd'in ayakta durmakla beraber başka bir niteliğe sahip olması değil; "ayakta dur-

ma"nın yerini alabilecek bir niteliğe sahip olmasıdır; yani ayakta durmayıp bunun yerine yatıyor veya oturuyor vb. olmasıdır.

Burada şöyle diyebilirsin: Buna göre bu cümlenin anlamı, aynı cümleyi إِنَّمَا ile kurduğumuzda إِنَّمَا هُوَ قَائِمٌ "O, ancak ayaktadır" demek yerindedir. Biz burada لا harfiyle atıf yapılarak إِنَّمَا هُوَ قَائِمٌ، لاَ قَاعِدٌ "O, ancak ayaktadır, oturmakta değil" denilmesini dilbilgisi açısından mümkün görürken ما ve إلا harfleriyle kurulan cümlede bunu mümkün görmüyoruz. Çünkü Araplar, مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ، لاَ قَاعِدٌ biçiminde kurulmuş bir cümle kullanmıyorlar.

Buna cevap olarak derim ki: Bunun dilbilgisi açısından mümkün olmayışının sebebi şudur: مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ demekle sen ondan "ayakta durmak" dışındaki bütün nitelikleri uzaklaştırmış ve sanki لَيْسَ هُوَ بِقَاعِدٍ وَلاَ مُضْطَجِعٍ وَلاَ مُتَّكِئٍ ... "O, ne oturmaktadır, ne yatmaktadır, ne yaslanmaktadır..." diye "ayakta durmak" dışındaki (onun yerini alabilecek olan) bütün nitelikleri teker teker saymış gibi olursun. Bundan sonra لاَ قَاعِدٌ diye atıf yapman hâlinde لاَ harfiyle, sözün başında zâten uzaklaştırdığın bir şeyi tekrar uzaklaştırmış olursun. Hâlbuki bu harf, sözün başında geçen olumlu bir ifâdeyi olumsuza çevirmeye yarar; zâten olumsuz olarak zikrettiğin bir şeyi bir kez daha olumsuz yapmaya değil. İşte bundan dolayı مَا جَاءَنِي أَحَدٌ، لاَ زَيْدٌ "Bana kimse gelmedi, Zeyd değil" denilerek أَحَدٌ lafzının olumsuzluğunun kapsamına zâten girmekte olan bir kelimenin ayrıca bir daha zikredilmesi dil açısından doğru bulunmamıştır. Bunu kastettiğinde مَا جَاءَنِي أَحَدٌ وَلاَ زَيْدٌ "Bana kimse gelmedi, Zeyd bile" diyerek لاَ harfinden önce bir وَ harfi getirerek لاَ harfini atıf harfi olmaktan çıkarman gerekir.

[410] مَا زَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ، لاَ قَاعِدٌ "Zeyd ancak ayaktadır, oturmakta değil" cümlesinin yanlışlık nedenini öğrendiğine göre مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Bana Zeyd'den başka kimse gelmedi, Amr değil" ve مَا ضَرَبْتُ إِلاَّ زَيْداً، لاَ عَمْراً "Ben Zeyd'den başkasını dövmedim, Amr'ı değil" vb. ifâdelerinin dil kuralları açısından neden mümkün olmadığını da bilirsin.

Bu kullanımlar doğru değildir; çünkü مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ "Bana Zeyd'den başkası gelmedi" demekle Zeyd'in dışında herhangi birinin yanına gelmesini olumsuz kılmış olursun. Bundan sonra لاَ عَمْرٌو dediğinde önceden zâten olumsuz kıldığın bir şeyi لاَ harfiyle bir daha

olumsuz kılmayı kastetmiş olursun. Bu ise -yukarıda söylediğim gibi- لاَ harfini sözlük anlamının dışına çıkarmaktır.

[412] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: إِنَّماَ جَاءَنِي زَيْدٌ "Bana ancak Zeyd geldi" dediğinde de Zeyd'den başka birinden "gelme" eylemini uzaklaştırmış olursun. Dolayısıyla onda da لا harfiyle atıf yapılarak إِنَّماَ جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Bana ancak Zeyd geldi, Amr değil" denilememesi gerekirdi.

Bu itiraza şu cevabı veririm: "إِنَّماَ جَاءَنِي زَيْدٌ demekle ondan başka birinden "gelme" eylemini uzaklaştırmış olursun" sözünü tam olarak kabul etmiyorum. Çünkü burada جَاءَنِي زَيْدٌ ifâdesinden başka bir söz yoktur. Bu söz ise -gördüğün gibi- olumlu olup hiçbir şekilde olumsuzluk taşımamaktadır. مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ cümlesi ise böyle değildir. Bu cümle, Zeyd'in üzerine elini koyup onu "gelen tek kişi" olarak belirlemiş olmaya benzer. إنما ile kurulan cümle, her ne kadar başkasına ait bir gelme fiilinin bulunmayışını gerektiriyorsa da bu, "olumsuzluk harfinin" bir şeyde etkin kılınmasından değil, haber verdiğin gelişin, özel bir geliş olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Zeyd için gerçekleşen bu geliş, başkaları için gerçekleşmemiştir. Bizim لا harfiyle atıf yapılamayacağını söylediğimiz olumsuzluk, (anlamın olumsuz olması değil), yapısal olumsuzluktur.[181]

[413] Bunun bir benzeri de şudur: زَيْدٌ هُوَ الْجَائِي "Gelen Zeyd'dir" cümlesinden bu gelişin başkası tarafından gerçekleşmediğini anlarız; ama bu, cümleye لا ile başka bir isim atfedilerek örneğin زَيْدٌ هُوَ الْجَائِي، لاَ عَمْرٌو "Gelen Zeyd'dir, Amr değil" denilmesine engel olmaz. Çünkü Zeyd dışındakiler tarafından gelme eyleminin gerçekleşmediğini biz, olumsuzluk harfinin bir şeyde etkin kılınmasından çıkarmadık. Kastedilen geliş, tek bir geliş olunca onu gerçekleştirenin Zeyd olduğunun açıkça belirtilmesi, bunun başkası tarafından gerçekleştirilmiş olmasını olumsuz kılmıştır. Buradaki olumsuzluk, cümlede olumsuzluğu gerektiren bir ifâde bulunduğu için değil, tamamen aklî çıkarım yoluyladır. Nitekim yukarıda da öyle olmuştur. Bunu iyi kavra.

[414] Yöneltilebilecek bir itiraz da şudur: مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ "Bana Zeyd'den başkası gelmedi" dediğinde amacın, Zeyd'le birlikte bir başkasının daha gelmiş olduğunu olumsuz kılmak olmayınca bu geliş de tek geliş olur.

Buna cevap olarak deriz ki: Bu tek bir geliş ise de onu gerçekleştirenin Zeyd olduğunu sen, Zeyd dışındaki herkesten uzaklaştırmak suretiyle ifâde edersin. Nitekim onunla birlikte başkasının gelmediğini anlatmak istediğinde de böyle yaparsın.

Şu halde söylediğimiz gibi atıf için olan لاَ harfini getirerek مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو dersen sözün başında doğru ve açık bir şekilde ifâde ettiğin olumsuzluğu bir kez daha tekrar etmiş olursun. Bunu iyi kavra.

غير kelimesi إلا gibidir

[415] Bil ki bütün bu söylediklerimizde غَيْر kelimesi de إِلاَّ gibidir. Buna göre مَا جَاءَنِي غَيْرُ زَيْدٍ "Bana Zeyd'den başkası gelmedi" dediğinde bu sözle, Zeyd'le birlikte başka birinin daha gelmesini reddetmiş olabileceğin gibi, gelenin Zeyd değil de başkası olduğunu reddetmiş de olabilirsin. Yine مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو denilemediği gibi bunda da مَا جَاءَنِي غَيْرُ زَيْدٍ، لاَ عَمْرٌو denilemez.

مَا... إِلاَّ... İFADE BİÇİMİNE İLİŞKİN BİR NÜKTE

[416] Bil ki yukarıda temas ettiğimiz مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرٌو زَيْداً "Amr, Zeyd'den başkasını dövmemiştir" denilerek hem fâilin, hem de mef'ûlün إِلاَّ harfinden sonraya bırakıldığı sözler çok değildir.[182] Bunlar içinde en yaygın olan, مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو diye, mef'ûlün إِلا harfinin önüne alındığı sözlerdir. Bundan dolayı dilciler, مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرٌو زَيْداً cümlesinin gerçekte birbiri içine geçmiş iki cümle olduğunu ve زَيْداً kelimesinin gizli bir fiil ile mansûp olduğunu söylemişlerdir. Sanki konuşan, önce onu saklı tutarak مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرٌو demiş, sonra "Kimi dövdü" diye sorulması üzerine ضَرَبَ زَيْداً "Zeyd'i dövdü" demiş gibidir.

[417] Üzerinde biraz düşündüğün zaman burada çok ince bir anlam bulunduğunu fark edersin. Şöyle ki مَا ضَرَبَ زَيْداً إِلاَّ عَمْرٌو dediğinde amacın, herhangi bir dövme eylemini değil, "Zeyd'i dövme" eylemini Amr'a ait kılmaktır. Böyle olunca fâil olan Amr'ı söylemeden önce fiili mef'ûle geçişli kılman gerekir. Çünkü sen fiili doğrudan mef'ûlüyle bir-

likte söylemediğinde dinleyen, söylediğin fiilin özel bir mef'ûle ait olduğunu düşünemez. Yani "dövme" eylemini Zeyd'e geçişli olarak söylemediğinde senin "Zeyd'i dövme" eylemini Amr'a ait kılmak istediğini anlayamaz. Mef'ûle geçişli olmaksızın مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرٌو "Amr'dan başkası dövmedi" dediğinde dinleyen, senin Amr'dan başka kimsenin kimseyi dövmediğini anlatmak istediğini ve dövülen her kim varsa onların hepsini döven kişinin Amr olduğunu anlatmak istediğini düşünür. Bunu bir ögenin öne alınması veya sonraya bırakılması konusunda bir kural bil.

[إِنَّمَا HARFİNİN FARKLI BİR KULLANIMI]

[418] Burada birisi şöyle itiraz edebilir: إِنَّمَا ile ilgili yaptığın bütün açıklamalarda bu harfin, muhatabın, cahili olmadığı haber cümlelerinin başına geldiğini, إِنَّمَا harfiyle muhataba hiç bilmediği bir haberin verilemeyeceğini söyledin.[183] Ama biz, إِنَّمَا harfinin kullanıldığı çoğu cümle ile dinleyene, hakkında yanlış düşündüğü ve doğrusunu bilmeye ihtiyaç duyduğu konuların bildirildiğini de görüyoruz. Nitekim إِنَّمَا ile ilgili ikinci başlıkta verdiğin إِنَّمَا جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Bana ancak Zeyd geldi, Amr değil" cümlesi böyledir. Yine bu lafız, kitaplarda bilinmeyen anlamları açıklamak ve öğrenciye bilmediğini öğretmek için de sıkça kullanılıyor.

Bu itiraza şöyle cevap veririz: إِنَّمَا جَاءَ زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو gibi cümleler, dinleyenin bilmediği bir şeyi bildirmek için olsa da bu gibi kullanımlarda konuşanın, işin kendi söylediği gibi olduğunun çok açık olduğu (ve dolayısıyla şüpheye yer bulunmadığı) konusunda bir iddia taşıyor olması gerekir. Ben إِنَّمَا harfini anlatmaya başladığım ilk yerde şöyle demiştim: "Bu harf, dinleyenin cahili olmadığı ve doğruluğunu reddetmediği ya da bunun yerine konan haberlerin başına gelir." إِنَّمَا harfinin kullanım yerlerini taradığında genellikle gereği ve delili bilinen durumları bildirmek için kullanıldığını görürsün.

Örneğin *el-Kitâb* müellifi (Sibeveyh), كَانَ konusunda şöyle der:

كَانَ زَيْدٌ "Zeyd ...idi" dediğin zaman senin gibi, seni dinleyenin de bildiği ve hakkında haber beklediği bir şey hakkında konuşmaya başlamış olursun. Sözüne حَلِيماً "hilim sahibi" diye devam edince de bildiğin bir şeyi dinleyene bildimiş olursun. Söze كَانَ حَلِيماً "... hilim sahibiydi" diye başlayınca ise dinleyen, bu sıfatın kime ait olduğunu bildirmeni bekler.

Habersiz mübtedâ; mübtedâsız haber olmayacağı bilinince كَانَ زَيْدٌ dediğin zaman dinleyenin gelecek haberi beklediği; كَانَ حَلِيماً dediğin zaman ise gelecek ismi beklediği bilinir. Şu halde her hâlükârda إِنَّما harfinden sonra dinleyenin kendisine bildirilmeden önce bildiği bir şey bulunur.

[419] Sibeveyh'in ظَنَنْتُ fiilini anlattığı konudaki şu ifâdesi de bilinen hususlardandır:

"قُلْتُ "dedim" fiilinden sonra ancak anlamlı bir söz (kelâm) aktarırsın, tam anlam ifâde etmeyen bir söz (kavl) değil."

Bilindiği üzere konuşan, cümlesinin anlamlı olmasını istiyorsa قُلْتُ fiilinden sonra ancak anlamlı bir söz nakleder. Dolayısıyla "زَيْدٌ" :قَالَ فُلَانٌ "Falanca 'Zeyd' dedi" deyip susmaz. Ancak onun bu ismi aynen bu şekilde; yani زَيْدٌ diye merfû olarak söylediğini kastetmiş olmak başkadır.

Nahiv bilginlerinin "Bir şey, ancak sözde bir karine bulunması halinde hazfedilebilir" vb. sayısız ifâdeleri de böyledir.

Dolayısıyla إِنَّما harfinin dinleyene hiç bilmediği bir şeyi bildiren bir sözün başına geldiğini görürsen bil ki bu, sözde anlamı belirleyen bir karine bulunduğu ve kastedilen şey bilinmeye yakın olduğu içindir.

Son olarak şunu da hatırlatalım ki bu harf ile ortaya çıkan ince anlamlar saymakla bitmez.

لا ile atıf yapılması güzel olmayan yerler

[420] Bilinmesi gereken hususlardan biri de şudur: إِنَّما harfinden sonra gelen fiil sadece zikredilen kişiye ait kılınabiliyor ve başkaları tarafından yapılamıyorsa onun üzerine لا ile atıf yapılması yakışmaz. Örneğin ancak akıl sahipleri tarafından yapılabileceği bilinen "ders çıkarma / ibret alma" fiili böyledir. Başkaları tarafından da yapılabilen ve sadece zikredilene ait olmayan fiiller de ise atıf yakışır.

Bunu biraz açalım: إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ، لاَ الْجُهَّالُ "Ancak akıl sahipleri ibret alır, cahiller değil" denilmesi yakışmaz. إِنَّمَا يَجِيءُ زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Ancak Zeyd gelir, Amr değil" denilmesi ise yakışır.

Bir diğer husus da şudur: Konumuzda olumsuzluk, bazen إِنَّمَا harfinin bulunduğu cümlenin önünde gelir, bazen de sonradan söylenir. Örneğin إِنَّمَا جَاءَنِي زَيْدٌ، لاَ عَمْرٌو "Bana ancak Zeyd geldi, Amr değil" cümlesinde ve إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسَيْطِرٍ *"Sen ancak öğüt vericisin, yoksa onların üzerine musallat olmuş bir zorlayıcı değilsin"* (Gâşiye, 21-22) âyetinde olumsuzluk sonradan gelmiştir. Lebîd'in şu beytinde de böyledir:

إِنَّمَا يَجْزِي الْفَتَى لَيْسَ الْجَمَلْ

Türkçesi: Ancak yiğit (akıllı) olan kişi iyiliğe iyilikle karşılık verir, deve (gibi cahil olan kişi) değil.

Olumsuzluğun öne alındığına ise şu cümleyi verebiliriz: مَا جَاءَنِي زَيْدٌ، وَإِنَّمَا جَاءَنِي عَمْرٌو "Bana Zeyd gelmedi, bana ancak Amr geldi." Bu da, إِنَّمَا harfinin başına geldiği cümleye hangi anlamı kattığını bilmeni sağlayan hususlardan biridir. Şöyle ki kesinlikle bilirsin ki bu harfi cümlenin başına getirmeyip doğrudan مَا جَاءَنِي زَيْدٌ، جَاءَنِي عَمْرٌو "Bana Zeyd gelmedi, Amr geldi" desen bu sözü, her ikisinin de geldiğini sanan kişiye söylemiş olursun. Sözün bu harf geldikten sonraki muhatabı ise geleni belirlemekte yanılan ve Amr'ın değil de Zeyd'in geldiğini sanan kişidir.

إِنَّ'ye eklenen مَا harfine dair

[421] Burada bir husus daha vardır: Şöyle ki birisinin, مَا harfinin إِنَّ harfine eklenmesinde isim ve haberindeki amelini iptal etmenin ötesinde bir faydanın bulunmadığını sanması uzak bir ihtimal değildir. Nitekim nahiv bilginleri bu konuya temas ettiklerinde مَا harfinin kâffe (yani إِنَّ harfinin amel etmesini önleyen bir harf) olduğunu söyleyip bırakıverirler. İşte إِنَّمَا harfinin buradaki kullanımı bu zannı da ortadan kaldırmaktadır. Çünkü مَا جَاءَنِي زَيْدٌ، وَإِنَّ عَمْراً جَاءَنِي "Bana Zeyd gelmedi, Amr geldi" dediğinde gelenin Zeyd değil de, Amr olduğunu kastettiğin anlaşılmaz. Hatta إِنَّ harfinin buradaki kullanımı gereksiz gibi gelir ve anlamın ondan kaçtığını hissedersin.

إِنَّمَا harfi ile bir imada bulunulabilir

[422] Bilmen gereken bir husus da şudur: Arapçayı şöyle bir taradığında إِنَّمَا harfinin en güçlü olduğu ve kalbe en iyi tutunduğu kullanımın, kendisinden sonraki sözün kendi anlamının kastedilmediği, aksine sözün gereği olan bir hususa imada bulunulan kullanımlar olduğunu görürsün. Örneğin biz biliriz ki إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ *"Ancak akıl sahipleri ibret alır"* (Zümer, 9) âyetinde kastedilen şey, dinleyene bu sözün ilk bakışta anlaşılan anlamını bildirmek değil; aksine inkâr edenlerin kınanmasıdır. Şöyle denilmek istenmektedir: "Onlar aşırı inatları ve tutkularının esiri olmaları yüzünden aklı olmayan kişiye benzerler. Siz, onların düşünüp ibret almasını beklerseniz bunu akıl sahibi olmayan birinden beklemiş gibi olursunuz."

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا *"Sen ancak kıyametten korkanları uyarabilirsin"* (Nâziât, 15) ve إِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ *"Sen ancak görmedikleri hâlde Rablerinden korkanları uyarabilirsin"* (Fâtır, 18) âyetleri de böyle olup bu korkuya sahip olmayanların işitecek kulağı, duyduğunu kavrayabilecek kalbi olmayan kişi yerinde olduğu, dolayısıyla da onu uyarmakla uyarmamak arasında bir fark bulunmadığı kastedilmektedir.

[423] Bunun şiirden örneği [Abbas İbnü'l-Ahnef'e ait olan] şu beyittir:

أَنَا لَمْ أُرْزَقْ مَحَبَّتَهَا إِنَّمَا لِلْعَبْدِ مَا رُزِقَا

Türkçesi: Bana onun sevgisi (beni sevmesi) nasip olmadı. (E ne yapayım,) kul ancak kendi nasibini elde edebilir.

Şair, burada kendisine nasihat etmekte ve sevdiği kadına kavuşmaya bel bağlamaması ve bu konuda ondan medet ummaması gerektiğini üstü kapalı ifâde etmektedir.

Şu mısrada böyledir:

وَإِنَّمَا يَعْذِرُ الْعُشَّاقَ مَنْ عَشِقَا

Türkçesi: Âşıkları ancak âşık olan mazur görür.[184]

Diyor ki: Âşık olanın başkalarını âşık oldu diye kınaması yakışmaz. Ona yaraşan böyle şeyleri yadırgamamaktır. Ama bu adam, aşkın insanı ne büyük bir derde düşürdüğünü bilmiyor. Şâyet kendisi böyle bir derde düşmüş olsaydı âşığın hâlini anlar ve onu mazur görürdü.

Şu beyitler de böyledir:

مَا أَنْتَ بِالسَّبَبِ الضَّعِيفِ وَإِنَّمَا نُجْحُ الْأُمُورِ بِقُوَّةِ الْأَسْبَابِ
فَالْيَوْمَ حَاجَتُنا إِلَيْكَ وَإِنَّمَا يُدْعَى الطَّبِيبُ لِسَاعَةِ الْأَوْصَابِ

Türkçesi: Sen asla zayıf sebep değilsin. İşlerin başarısı ancak sebeplerin gücüyledir. Bak bugün sana muhtacız işte. Doktor ancak hastalık zamanlarında çağrılır.

Birinci beyitte "Ben seni bu işime sebep kıldığıma göre başarılı olmam gerekir" diyor. İkinci beyitte ise şunu kastediyor: "Biz doğan ihtiyacımızı gidermen için senden yardım dilemekle ve senin erdemine güvenmekle eşyayı yerli yerine koyduk ve işi istenmesi gereken şekilde istedik. Nitekim hastalandığında doktor çağırıp ona güvenen kişi de, yapması gerekeni yapmış ve isteyeceği şeyi kaynağından istemiş olur.

[424] Ne ilginçtir ki sözünü ettiğim dolaylı anlatım (ima), bu cümlelerde إِنَّمَا harfi kullanılmadan ifâde edilemiyor. Örneğin يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ "Akıl sahipleri ibret alır" desen bu söz âyette ifâde edilen anlamı vermez. Hâlbuki söz, özü bakımından hiçbir değişikliğe uğramamıştır. İşte bu anlam farkının إِنَّمَا harfi dışında bir sebebi yoktur.

Bunun sebebi şudur: Örneklerden anlaşılan ima (tariz), إِنَّمَا harfinin söze olumlu ifâdeden sonra olumsuzluk anlamı katmasından ve düşünemeyenlerin ibret alamayacağını da ifâde edişinden dolayıdır. Cümleden atılarak يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ denildiğine ise sadece "akıl sahipleri ibret alma'k"la nitelenmiş olur ve söz, onlardan olmayanların ibret alamaması anlamını içermez. Cümlede zikredilmeyen ve kastedildiğine dair karine de bulunmayan bir şeyle ise imada bulunulamaz. Şu halde böyle bir sözle; yani إِنَّمَا cümleden çıkarılarak يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ denilmekle ima, ancak birini uyanık olduğu için övüyor ve yaptığı şeyi, aklı çalıştığı ve iyiyle kötüyü birbirinden ayırabildiği için yapabildiğini söylüyorsak söz konusu olabilir. Örneğin bu tarzda كَذٰلِكَ يَفْعَلُ الْعَاقِلُ "İşte akıllı adam böyle yapar!" ve هٰكَذَا يَفْعَلُ الْكَرِيمُ "Cömert olanın yapacağı şey budur işte!" denilir.

Bu, çok ince girift bir konu olup hemen hemen hiç kimse bunun sebebini öğrenmek ve özünü araştırmak için kafa yormaz.

إِنَّماَ harfinin cümleye kattığı bir diğer anlam

[425] إِنَّماَ harfinin cümleye kattığı, hep hatırda tutman gereken anlamlarından biri de yukarıda temas ettiğim şu anlamdır: Konuşan söylediği şeyin herkesçe bilinen bir husus olduğu izlenimini yaratmak ve kimsenin karşı çıkamayacağı doğruluk ve kesinlikte olduğunu iddia etmek istediğinde sözün başına bu harfi getirir.

Örneğin [İbn Kays er-Rukayyât'a ait olan] şu mısra böyledir:

إِنَّماَ مُصْعَبٌ شِهابٌ مِنَ اللهِ

Türkçesi: Mus'ab, ancak Allah tarafından gönderilen bir ateş şulesidir.

Kateb. Hısn'ın şu beyti de bunun tatlı örneklerindendir:

أَلَا أَيُّهَا النَّاهِي فَزَارَةَ بَعْدَمَا أَجَدَّتْ لِغَزْوٍ إِنَّماَ أَنْتَ حَالِمُ

Türkçesi: Ey savaş kararı aldıktan sonra Fezâre'yi engellemeye kalkışan kişi! Sen ancak düş görüyorsun.

Yahudilerin sözlerinin aktarıldığı şu âyet de böyledir: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّماَ نَحْنُ مُصْلِحُونَ *"Kendilerine 'yeryüzünde bozgunculuk etmeyin' denilince '(olur mu öyle şey!) Biz ancak düzen sağlayanlarız' derler."* (Bakara, 11) Sözlerine إِنَّماَ harfini getirerek hem kendilerinin düzen sağlayıcı olduğunu iddia ettiler, hem de bunun zaten herkesçe bilinen apaçık bir durum olduğunu ifâde etmek istediler. Bunun için onları yalanlayan ve sözlerini reddeden âyetin ifâdesi güçlendirilerek tenbih harfi olan أَلَا "iyi bilin, haberiniz olsun!" ile pekiştirme ifâde eden إِنَّ birleştirildi ve أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ *"Iyi bilin, kuşkusuz onlar bozgunculuk edenlerin ta kendileridir; ama bunun farkında bile değiller"* (Bakara, 12) buyruldu.

BİR SÖZÜ AKTARMAK BAŞKA, TELİF ETMEK BAŞKADIR

[426] Bil ki bir sözün aktarılması, onu telif etmek dizmek anlamına gelmez. Aktarmak, lafızların ve harflerin tınısının ötesine geçmez. Çünkü aktaran, aktardığı şeyin aynısını yapan / tekrarlayan kişidir. Ak-

tarma işi, kaçınılmaz olarak aktaran kişiye ait bir eylem olup (bu adı alabilmek için) kendisinden aktardığı kişinin işinin aynısını yapıyor olması gerekir. Bu şuna benzer: Birisi kendi el işçiliği ile bir yüzük yapar ve işçiliğine, ilgi çekecek bir de özellik katar. Başka biri de gelir ve ilkinin işçiliğinin aynısını uygulayarak her açıdan onun yaptığına benzer başka bir yüzük yapar. O zaman bu ikincinin yaptığı iş hakkında "Bu, falancanın işçiliğini aktardı / hikâye etti / taklid etti" denir.

[427] Belirttiğimiz gibi bir sözdiziminde kelimeleri dizip sıralamak, sözü telif eden kişinin, kelimelerin lafızları değil, anlamları üzerinde yaptığı bir işçiliktir. Onun bu yaptığı, birinin farklı renkleri alarak zihninde arayıp bulduğu bir sıraya göre kullanıp türlü nakış ve süsler yapmasına benzer. Şu halde biz aktarmayı lafızlardan ayırıp sözdizimi ile ilişkili kılarsak bu bizi saçma bir sonuca götürür. Bu da İmri'il'l-Kays'ın bir şiirini seslice okuyan bir kişinin, şiirdeki lafızların anlamları, sıralanması, sonuçlar ve anlamlar çıkartılması açısından İmri'il-Kays'ın işçiliğinin bir benzerini yapmış olmasıdır. Bu durumda onun sözgelimi aşağıdaki beytini okuyan kişinin durumu, bir kuyumcunun altın veya gümüşten yaptığı bir sanat eserini model alarak aynı altın ve gümüş madeninden aynı sanat eserini kopya eden başka bir kuyumcunun durumuna benzer.

فَقُلْتُ لَهُ لَمَا تَمطَّى بِصُلْبِهِ وَأَرْدَفَ أَعْجازاً ونَاءَ بِكَلْكَلِ

Türkçesi: [Denizin dalgası gibi karanlık, perdesini her taraftan yaymış ve beni sınamak için türlü türlü dertler içinde bırakmış olan karanlık gece,] belini gerip gerisine kat kat kalçalar ekleyerek göğsünü de alabildiğine öne çıkarınca (yani bir türlü geçmek bilmeyince) ona (geceye) dedim ki: ..."[185]

Şayet böyle düşünen biri varsa ona göre, bir şiiri rivayet eden kişinin, "şiirde istiâre yaptı", "benzetme yaptı" gibi nitelemeleri hak ediyor olması ve onun da şiirin sözdizimini yapan şair gibi sayılması gerekir. Dolayısıyla "şiirin ravisi bunu fâil; şunu mef'ûl; ötekini mübtedâ; berikini haber yaptı, şu kelimeyi hâl; bu kelimeyi sıfat yaptı" denilebilmelidir. Yine "şiirin ravisi şunun yokluğunu ifâde etti, bunun varlığını ifâde etti, bunu şu kelimeden bedel yaptı, şunu buna muzâf kıldı" vb. denilebilmelidir. Bu gibi değerlendirmeler şairin kendisi hakkında yapılabildiği gibi, şiirin ravisi hakkında da yapılabilmelidir. Yine ravi hakkında

bunların söylenebilmesi halinde -sözü aktarılan kişi hakkında denildiği gibi aktaran hakkında da- "doğru söyledi, yalan söyledi" denilebilmesi gerekir. Bütün bu gerekleri bir arada kabul etmemiz halinde bir kuyumcunun işçiliğini taklid ederek yüzük yapan başka bir kuyumcu hakkında "O, yüzük yaptı" dediğimiz gibi, şiiri rivayet eden hakkında da "şiir söyledi" diyebilmemiz gerekir ki bütün bunların imkânsızlığı ortadadır.

Bir şiirin lafızlarını aktarmakla ilgili bir kuşkunun giderilmesi

[428] Sözün özü biz zorunlu olarak biliriz ki düşünmeden bir söz telif etmemizin imkânı yoktur. Bir şiirin ravisi şairin nazmını gerçek anlamda aktaracaksa düşünmeden ve şairin kelimeleri dizerken dikkate aldığı aynı şeyleri dikkate almadan şiiri rivayet edememesi gerekir. Bu söylediklerimiz, kimsede kuşkuya yer bırakmayacak bir kesinlik taşımaktadır.

[429] Bu konuda kuşku duyanların bu kuşkularının başlıca sebebi şöyle akıl yürütmeleridir: "Dinleyen anlamları ancak lafızlar yoluyla öğrenebilmektedir. Bir sözü telif eden kişinin zihninde arayıp bulduğu sözdizimini oluşturan hususlar, ancak -anlamların zihinde takip ettiği sıraya göre- dizilmiş olan lafızlara bakılarak tespit edilebilir. Diğer yandan öteden beri insanlar, bir şiiri değerlendirirken lafızları öne çıkararak "şair, lafızları en güzel şekilde dizdi, kelimeleri güzel bir biçimde telif etti" derler. Şu halde sözdiziminin esaslı unsuru (anlam değil,) lafızlardır."

İşte böyle akıl yürüterek sözdizimini lafızlarda aramışlar ve "nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları kelimelerin anlamlarında arayıp bulmak" demek olduğunu ve lafızların kendisinde aranmasının imkânsız olduğunu söylediğimiz sözdizimi üzerine hiç düşünmemişlerdir.

Bu düşünceyi kafalarına iyice yazdıkları için, aktaranın, şiirin lafızlarını aynen duyduğu biçimde nakletmekle şairin lafzını aktardığı gibi, sözdizimini de aktardığını sanmışlardır.

Bu, insanların kalplerini bürümüş, gönüllerine yuva yapmış, içlerine kök salmış sakat bir düşünce olup bunu öyle kesin bir bilgi yerine koymuşlardır ki yukarıda sözünü ettiğimiz hususlardan birine değiniversen hemen yüzleri ekşir, sözüne kulak tıkarlar ve şaşkınlıklarını belli

ederler. İşte bu, düşünmemekten ve bir şeyi kaynağından almamaktan ileri gelir.

Başarı Allah'tandır.

[SÖZDİZİMİNİN MAHİYETİNE DAİR (I)]

Sözdiziminin tanımı

[430] Bil ki biz, bir şiiri veya şiir dışındaki herhangi bir sözü söyleyenine nispet ettiğimizde bu nispet, o sözü oluşturan tek tek kelimeler açısından değil, düşünülüp tasarlanan sözdizimi açısından olup bu da, -yukarıda belirttiğimiz gibi- nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları kelimelerin anlamlarında aramak demektir.

Bir şiirin söyleyenine ait oluş yönünün açıklaması

[431] Bunu biraz açalım: izâfetin (tamlama) işlevi, aitlik (ihtisas) olup bir şeyi, muzâfun ileyhe (tamlayana) ait olması açısından ifâde eder. Mesela غُلَامُ زَيْدٍ "Zeyd'in kölesi" dediğimizde izâfet, köleyi Zeyd'e ait oluşu açısından ifâde eder ki bu aitlik, kölenin Zeyd'in mülkünde bulunmasıdır.

Şu halde şiirin söyleyenine aitliğinin hangi açıdan olduğu üzerinde düşünmemiz gerekir. Düşündüğümüzde bu aitliğin, şairin, şiirde kullandığı kelimelerin anlamlarında aradığı nahiv kurallarının anlamı açısından olduğunu ve kelimelerin kendisinin şaire ait kılınamayacağını görürüz. İpek dokuyan kişi için ibrişim neyse; kuyumcu için altın ve gümüş neyse şair için de kelimeler odur. İpek kumaş, dokumacıya ibrişimden dolayı ait olmadığı gibi; bir takı kuyumcuya, malzeme olarak kullandığı altın ve gümüşten dolayı değil, üzerindeki işçilikten dolayı ait kılınır. Şiir de böyle olup söyleyenine, cümlede geçen tek tek kelimelerden dolayı ait kılınamaz.

[432] Bir şiiri söyleyenine ait kılarak, örneğin هٰذَا قَائِلُ اِمْرُؤُ الْقَيْسِ الشِّعْرِ "Bu şiiri söyleyen kişi İmri'il-Kays'tır" dediğinde onu niye şiiri

söyleyen kişi kıldığın üzerine düşünürsen bu hususu daha iyi anlarsın. Bu, şiirde geçen kelimeleri söylediği ve kelimelerin lafızları onun ağzından duyulduğu için midir; yoksa kelimeleri telif etmek için gösterdiği çabadan dolayı mıdır? Kelimeleri söylediği ve lafızlar onun ağzından belirli bir sıra ile duyulduğu için onun şiiri söyleyen kişi sayıldığını iddia edersen o zaman şiiri rivayet eden kişiyi de "söyleyen" sayman gerekir. Çünkü o da şiiri telaffuz etmekte ve kelimelerini şairin söylediği sıra ile ağzından çıkarmaktadır. Ne var ki bunu söyleyebilme imkânın yoktur.

[433] Burada şöyle diyebilirsin: Rivayet eden, her ne kadar şiirin lafızlarını şairin söylediği biçime uygun olarak telaffuz ediyorsa da kelimelerin sırasını ilkin belirleyen o değildir. Bunu ilk yapan şairin kendisidir. Bundan dolayı ben, söyleyen kişinin rivayet eden değil de, şairin kendisi olduğunu söyledim.

O zaman sana şöyle deriz: Biz biliyoruz ki İmri'il-Kays, قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ "Arkadaşlar! Durun da uzak düştüğümüz o yâr ve diyarı anıp ağlayalım.[186]" mısraında, -نَبْكِ fiilini emrin cevabı yapmak; مِنْ harfi ile bu fiili ذِكْرَى kelimesine geçişli kılmak; ذِكْرَى kelimesini حَبِيبٍ kelimesine muzâf yapmak ve مَنْزِلِ kelimesini حَبِيبٍ kelimesinin üzerine atfetmek gibi- bir dizi işlem gerçekleştirerek bir anlamı arayıp bulmuştur. Şimdi böyle bir anlam arayışı bulunmaksızın kelimelerin bu sıralama ile dizilmesi aklen mümkün müdür, değil midir? Şayet bunun mümkün olamayacağı konusunda az da olsa tereddüt ediyorsan sen bu konuda konuşulacak biri değilsin demektir.

Bunun imkânsız olduğunu söylersen o zaman sana derim ki: Sözlük anlamlarında, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar aranıp bulunmadan lafızların belli bir sıraya göre dizilmesi mümkün olmadığına göre "Şair, bu şiirin kelimelerini ilk dizen kişidir (bunun için şiir rivayet edene değil, ona ait kılınır)" sözün bir sonuç doğurmaz.

[434] Özetle söylersek bir sözde özel bir biçim ve nitelik kastedilmediği sürece bir sıralamadan söz edilemez. Bir kelime öne alınmaz, öbürü sona bırakılmaz, ikinci kelime başa, üçüncü kelime ikinci sıraya vb. geçirilmezse sözde özel bir biçim ve niteliğin bulunduğu söylenemez. Bu noktada dil koyucunun kelimeleri icat ederken ortaya çıkmasını kastettiği biçim ve niteliğin ne olduğu üzerinde biraz kafa yormak

gerekir. Yani bu biçim ve nitelik, lafızların kendisinde mi, yoksa anlamlarında mı ortaya çıkar, sorusuna cevap verilmelidir. Aklı olan birisi düşündüğünde bunun lafızlarda olamayacağı konusunda şüphe etmenin bile mümkün olmadığını görür. Lafızların kendisinde, çok çok şiirin ölçüsü kastedilebilir. Bunun ise bizim konumuzla hiçbir ilişkisi yoktur. Çünkü biz burada, sözü söz yapan nitelikler üzerinde duruyoruz. Şiir ölçüsü ile bunun arasında ise bir irtibat yoktur.

[SÖZÜN BELÂGATİNİ LAFZINA BAĞLAMANIN YANLIŞLIĞI]

[435] Bil ki insanların kafasında bir kuruntudan ibaret olan lafız saplantısına dair bunca söz söylememe ve açıklamalar yapmama rağmen sanırsın ki ben hiçbir şey yapmamışım. Çünkü görüyorsun ki üzerinde durduğumuz bu konuda insanlar kör taklit, kuruntu ve hayal batağına saplanmışlar, "lafız da lafız" deyip duruyorlar da anlam diye bir şey bilmiyorlar. Bunu artık huy edinmişler, bu hastalık onların içine iyice kök salıp yerleşmiş. Sanki bizim açıklamalarımızı anlamakla onlar arasına bir perde gerilmiş. Sanki onlara işittirdiğin şeyi kulakları atıyor ve bunu bir türlü içlerine sindiremiyorlar. Sanki konu daha açık oldukça onların onu bilmesi daha da zorlaşıyor ve kuruntuları daha da kökleşiyor. Bunun tek sebebi, edindikleri ilk kanının kalplerinde iyice yerleşip dört bir yanı sarmasıdır. Bu yanlış kanı onlarda âdeta yoldukça tekrar biten ayrık otu gibi olmuştur.

[436] Onların bu kanıya sahip olmalarının sebebi ise öteden beri dilbilginlerinin lafzı, anlamdan ayıran ve güzelliği salt lafza bağlayan ifâdelerini görmeleridir. Bakıyorlar ki dilbilginleri, şiiri taksime tabi tutarak "Bazı şiirlerin hem lafzı, hem anlamı güzeldir; bazılarının anlamı değil, sadece lafzı güzeldir; bazılarının ise lafzı değil, sadece anlamı güzeldir" diyorlar. Bazı nitelikleri anlamın değil de lafzın nitelikleri olarak sayıyorlar. Bunu görenler de lafzın, sırf lafız olması bakımından bir güzellik, üstünlük ve ayrıcalığının bulunduğunu; dilcilerin lafza ait kıldıkları niteliklerin gerçekten de lafza ait olduğunu sanıyorlar ve yukarıda

açıkladığımız gibi dilcilerin böyle yapmalarının gerekçesini görmezden geliyorlar.

Hâlbuki dilciler, konuşanın kastı demek olan "anlam" ile anlamı ortaya çıkaran "biçim"i birbirinden ayırmak için böyle yapmışlar ve anlamın biçimine ilişkin olan güzellik ve ayrıcalıkları lafza ait kılıp ona, özünde bulunmayan bazı nitelikler vermişlerdir. Örneğin "lafız, anlamın süsüdür", "lafız, anlam üzerinde bir nakış gibidir", "bu lafız, anlama bir işve katmıştır", "bu lafız, çok ışıltılı ve parlaktır", "bu lafız yerine yakışmıştır", "bu lafız anlama öyle güzel oturmuştur ki ne eksiği, ne fazlası vardır" vb. ifâdeler kullanırlar. Hiç kuşkusuz bütün bu nitelemeler, ona lafız olmasından ve çıkardığı tınıdan dolayı verilmiş değildir.

Ne var ki lafız düşkünleri, dilcilerin bu ifâdeleri üzerine birazcık düşünme zahmetine katlanmayarak önlerindekiyle arkalarındakini birbirinden ayıramaz olmuşlardır.

[437] Lafza ait kılınagelmekle birlikte esasen anlama ait olan; ama insanların farkına varmaktan çok uzak oldukları niteliklerden biri de "mecaz" nitelemesidir.

Bu yanılgının sebebi, hakikat ile mecazın birbirinden ayrılması konusunda hep şöyle söylenegelmiş olmasıdır: "Hakikat, lafzın sözlükteki gerçek anlamında bırakılması; mecaz ise sözlük anlamından çıkarılarak başka bir anlamda kullanılmasıdır. Örneğin أَسَد "aslan" denir ve bununla "yiğit adam" kastedilir; بَحْر "deniz" denir ve bununla cömert kimse kastedilir."

Bu, kafalara öylesine yerleşmiştir ki dilbilenlerin bile bu konuda sıradan insanlar gibi olduğunu görürsün. Ne var ki gerçek hiç de böyle olmayıp, işin özüne indiğimizde أَسَد "aslan" lafzının kesinlikle sözlük anlamı dışında kullanılmadığını görürüz. Çünkü bu lafız, doğrudan "yiğit adam" anlamında kullanılmış değil, aksine bir adam yiğitliğinden dolayı aslan yerine konmuştur. Buradaki mecaz, adamın yüreği pek, tuttuğunu koparan ve korku nedir bilmez oluşundan dolayı "aslan" anlamında olduğunun iddia edilmiş olmasıdır. Bu, -şayet fark edebilirsen- lafzın kendisinde değil, anlamında yapılan bir işlemdir. Aklı başında birisi, هُوَ أَسَدٌ "o aslandır" cümlesini, birini aslana benzetme kastı taşımaksızın doğrudan "o yiğittir" anlamında kullanırsa ancak o zaman lafzın gerçekten sözlük anlamından çıkarılıp başka bir anlama taşındığını söy-

leyebilirsin. Ne var ki böyle bir şeyin olamayacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Bunda şaşılacak bir durum da yoktur.

[438] Bil ki dilciler, mecazın hangi türüne değinseler "Kelimenin mecaz anlamda kullanımı, gerçek anlamında kullanımından (hakîkat) daha etkili bir anlatım yoludur" derler. أَسَد lafzı sözlük anlamından başka bir anlama taşınmış ve onunla sadece "yiğit" anlamı kastedilir olmuşsa nasıl oluyor da أَسَد lafzı, شُجَاع lafzından daha etkili bir anlatım yolu olabiliyor, bilmek isterdim doğrusu.

İstiare de böyle olup onunla hep lafız nitelenegelir ve "bu lafız, müsteârdır / istiâre edilmiştir", "onun için أَسَد lafzı istiâre edilmiştir" vb. denirse de burada da kastedilen, lafzın anlamıdır.

[439] جَعَلَهُ أَسَداً "onu aslan kıldı", جَعَلَهُ بَدْراً "onu dolunay yerine koydu" ve جَعَلَهُ بَحْراً "onu deniz yerine koydu" vb. diyor olmamız bu hususu ortaya koymaktadır. Çünkü (istiare ile) anlam kastedilmiyorsa bu sözlerin bir tutar yanı kalmaz. Çünkü جَعَلَ "kıldı" fiili, ancak bir şeye bir nitelik verilmesi kastedildiğinde kullanılır. Örneğin جَعَلْتُهُ أَمِيراً "onu bey kıldım", جَعَلْتُهُ وَاحِدَ دَهْرِهِ "onu zamanının biriciği kıldım" diyerek "ona bu nitelikleri verdim" demeyi kastedersin. جَعَلَ fiili, iki mef'ûle geçişli olarak kullanıldığında صيَّر "kıldı, oldurdu" anlamına gelir. Nasıl ki صَيَّرْتُهُ أَمِيراً "Onu bey kıldım" dediğinde bununla sadece "ona beylik niteliği verdim" anlamını kastedebiliyorsan جَعَلْتُهُ أَسَداً cümlesiyle de ancak "onu aslan anlamında kıldım" demeyi kastedebilirsin. "Ona Zeyd adını verdim" anlamına gelmek üzere جَعَلْتُهُ زَيْداً denemez. Yine birine "oğluna Zeyd adını ver" anlamında اِجْعَلِ ابْنَكَ زَيْداً "oğlunu Zeyd kıl" ve وُلِدَ لِفُلَانٍ ابْنٌ فَجَعَلَهُ زَيْداً "Falancanın oğlu oldu ve onu Zeyd kıldı" denilemez. Bu konuda ancak dil bilmeyenler hataya düşer.[187]

Bir âyette geçen *"kıldılar"* fiilinin ifâde ettiği anlam

[440] Şimdi وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثاً *"Rahmân'ın kulları olan melekleri de kızlar saydılar"* (Zuhruf, 19) âyeti üzerinde biraz duralım. Burada جَعَلَ fiili, yukarıda anlattığım gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Şöyle ki kastedilen anlam, onların meleklere dişilik niteliği verdikleri ve onlarda dişilik bulunduğuna inandıklarıdır. Bu inanca sahip oldukları içindir ki melekler için بَنَات "kızlar" kelimesini kullanmış-

lardır. Yoksa âyette, onların bu niteliğin meleklerde bulunduğuna dair bir inanç taşımaksızın meleklere salt olarak إِنَاث veya بَنَات dedikleri kastedilmiş değildir. Bu, aklı başında birinin söylemeyeceği anlamsız bir şeydir. Nitekim âyetin devamında أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ *"Onlar, melekler yaratılırken orada mıydılar? Yaptıkları bu tanıklık kayda geçirilecek ve ileride bundan sorguya çekileceklerdir."* (Zuhruf, 19) buyrulur. Bunu söyleyenler, meleklerde dişilik niteliği bulunduğuna dair bir inanç taşımamış ve onlara bu adı vermenin ötesinden bir şey yapmamış olsalardı أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ *"Onlar yaratılırken orada mıydılar?"* denilmesinin ne anlamı olurdu. Meleklere bir nitelik vermeyi kastetmemiş ve onlara bu adı takmanın ötesinde bir şey yapmamış olsalardı küçük bir kınamadan başka bir şey hak etmezlerdi ve onların bu sözü küfür / inkâr sayılmazdı. Bu husus kimseye gizli kalmayacak derecede açıktır.

[441] Sözün özü, "Dünyada insanların, bu derece büyük ve çirkin bir hataya düştükleri ve bozuk düşüncelerinin peşine takıldıkları bu ilimden başka bir ilim yoktur" denilse sanırım yalan olmaz.

Bir âyette قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً *"De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir dengini meydana getirmek için bir araya gelseler birbirine destek de olsalar dengini meydana getiremezler"* (İsrâ, 88) buyruluyor. Şimdi aklı başında bir topluluk düşünün ki bu âyeti okuyup iman ediyorlar, Kur'ân'ın mucizeliğini dinî bir esas sayıyorlar, sonra da mucizeliğin delillerinden yüz çevirerek başka yollara yöneliyorlar. Bundan daha tuhaf bir şey olabilir mi? Bu insanlar, ne büyük kabahat işliyorlar; ama nerde bilen!

[SÖZDİZİMİNİN MAHİYETİNE DAİR (II)]

Sözdizimi ne demektir?

[442] Bil ki epeydir söyleyip durduğumuz sözdiziminin *"kelimelerde farklı anlamlar arayışı"* demekten başka bir anlam taşımadığı hususu, son derece açık bir biçimde ortaya çıkmış ve üzerinde daha fazla durmak, "gereksiz yere sözü uzatmak" sayılacak netlikte belirginlik kazan-

mıştır. Ama neylersin ki insan, belirdiğinde kafa karışıklığına yol açabilecek olan her türlü kuşkuyu araştırıp bertaraf etmeyi arzulamaktadır.

[443] Biz görüyoruz ki kimi insanlar, kelimelerin birbirine eklenmesinin ibrişim iplerinin birbirine eklenmesine benzetildiğini görüyorlar. Sonra ipek dokuyup üzerine nakış yapan kişinin, dokumada ibrişimi birbirine eklemekten ve kumaşın belli yerlerini boyadığında kafasında tasarladığı nakış ve suretin çıkacağını bildiği farklı renklerdeki boyaları seçmekten başka bir şey yapmadığını da görüyorlar. Sonra da bundan yola çıkarak kelimelerin birbirine eklenmesinin ve kullanım yerlerinin seçilmesinin de aynı ibrişim iplerinin durumu gibi olduğunu sanıyorlar. Bilmiyorlar ki cümlede kullanılan kelimeler için nahiv kurallarının gerektirdiği uygun anlamlar aranıp bulunmadıkça kelimeler birbirine uygun biçimde eklenip yerini bulmaz; nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar aranıp bulunmadıkça lafızlar birbiri ardına dizilmekle telif (sözdizimi) sayılabilecek bir iş yapılmış olmaz. Böyle yapan kişi, kullandığı renklerin uyumuna hiç bakmadan kumaş dokuyan veya herhangi bir elişi yapan kişiye benzer.

[444] Bu ve benzeri düşüncelerin yanlışlığı apaçık olup herkesçe bilinmekte ise de burada çok büyük bir fayda sağlayacak olan ince bir akıl yürütme vardır. Birisinin, hiçbir lafzı yerinden oynatmadan ve yerine başka bir lafız koymadan, bir cümledeki sözdizimini sözü dizen kişinin kastı dışında yorumlayarak değiştirdiği varsayalım.

Örneğin Ebû Temmâm'ın şu beytini ele alalım:

لُعَابُ الْأَفَاعِي الْقَاتِلَاتِ لُعَابُهُ وَأَرْيُ الْجَنَى اسْتَارَتْهُ أَيْدٍ عَوَاسِلُ

Türkçesi: Onun salyası (yani kaleminin mürekkebi) hem öldürücü yılanların salyasıdır, hem de bal deren ellerin derdiği baldır.

Şiirdeki لُعَابُ الْأَفَاعِي lafzını görünüşe aldanarak mübtedâ; لُعَابُهُ lafzını da haber yapsan cümlenin anlamını bozmuş ve şairin kastettiği biçimin dışına çıkarmış olursun. Çünkü şairin kastı, övdüğü kişinin kaleminin mürekkebini yılanların salyasına benzetmektir. "O, cezaların verilmesine dair bir ferman yazdığında onunla birçok can alabilir" demek istemektedir. Yine kaleminin mürekkebini arıbalına benzeterek bahşiş ve yardımlar verilmesi için ferman yazdığında insanları sevindirdiğini ve âdeta onlara (bal gibi) lezzetli bir şey tattırdığını kastetmektedir. Bu an-

lam, ancak لُعَابُهُ kelimesi mübtedâ; لُعَابُ الْأَفَاعِي lafzı haber olduğunda oluşur. لُعَابُ الْأَفَاعِي lafzının mübtedâ, لُعَابُهُ lafzının haber kabul edilmesi durumunda ise cümle bu anlamı vermez ve Ebû Temmâm'ın hiç kastetmeyeceği bir anlamın oluşmasına yol açar. Bu da yılanların salyasının ve balın, onun kaleminin mürekkebine benzetilmesidir.

Birbirine eklenmek açısından kelimelerin durumu, ibrişimin durumu gibi olsaydı ibrişim iplerinin birbirine eklenmesi ile oluşan nakış, ipler yerlerinden sökülmedikçe değişmediği gibi kelimelerin yeri değiştirilmedikçe de kelimeler dizisinden oluşan biçimin değişmemesi gerekirdi.

[445] Bil ki لُعَابُ الْأَفَاعِي الْقَاتِلَاتِ لُعَابُهُ cümlesi, عِتَابُكَ السَّيْفُ "Senin azarlaman kılıçtır" cümlesi ile aynı yapıda değildir. Çünkü Ebû Temmâm'ın beytinde kastedilen anlam, iki şeyin birbirine benzetilmesi ve ortak bir nitelikte birleştirilmesidir. عِتَابُكَ السَّيْفُ cümlesinde ise hitap edilen kişinin azarlaması kılıca benzetilerek ("senin azarlaman kılıç gibidir") denilmek istenmiyor. Kastedilen şey, kılıcın azarlamanın yerini almasıdır. Nitekim مِدَادُ قَلَمِهِ قَاتِلٌ كَسَمِّ الْأَفَاعِي "onun kaleminin mürekkebi, yılanların zehri gibi öldürücüdür" denilebilirken عِتَابُكَ كَالسَّيْفِ "senin azarlaman kılıç gibidir" denilemez. Gerçi "o, öyle sert ve can acıtıcı bir biçimde azarlar ki" anlamı kastedilerek böyle denilebilirse de onların bu sözle kastettikleri şey bu değildir. Kelimelerin yerini değiştirerek اَلسَّيْفُ عِتَابُكَ "Kılıç, seni azarındır" dediğin zaman da üçüncü bir anlam kastetmiş olursun ki bu anlam şudur: "onun azarı, azarlanan kişiyi incitip etkilemekte o derece güçlü olmuştur ki ona kıyaslandığında kılıç sanki kılıç değildir."

[446] Bil ki birisi, anlam ve lafızlara dinleyici açısından bakıp onun, anlamları ancak lafızlar kulağına düştükten sonra algıladığını görerek zanneder ki anlamlar, sıralanış açısından lafızlara bağlıdır. Bizim buradaki açıklamamız, bu düşüncenin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Şöyle ki anlamlar, sıralanış açısından lafızlara bağlı olsa lafızların sırası değişmeyip aynen korunurken anlamların değişmesi mümkün olmazdı. Lafızlar yerlerinden oynatılmadan anlamlar değişebildiğine göre demek ki anlamlar lafızlara değil, lafızlar anlamlara bağlıdır.

[447] Bil ki bir kişi, mübtedâ ile haberin her ikisini de marife yapıp haberi öne aldığında anlamı gözden geçirip güzelce düşünmeden

cümle çözümlemesi yapamaz ve baştaki kelimenin haber olduğunu bilemezsin.

Şeyh Ebû Ali (el-Fârisî) *et-Tezkire* adlı eserinde şu beyte yer verir:

نَمْ وَإِنْ لَم أَنَمْ كَرَايَ كَرَاكَا

Türkçesi: Ben uyumasam da sen uyu; senin uykun benim uykum sayılır.

Ardından şu açıklamayı yapar:

Burada كَرَايَ kelimesinin öne alınmış haber olması ve normal sıralamanın كَرَاكَ كَرَايَ biçiminde olması gerekir. Buna göre anlam نَمْ وَإِنْ لَمْ أَنَمْ. فَنَوْمُكَ نَوْمِي "ben uyumasam da sen uyu. Çünkü senin uykun benim uykum sayılır" biçiminde olur. Bu, şöyle demeye benzer: قُمْ وَإِنْ جَلَسْتُ. فَقِيَامُكَ قِيَامِي "Ben otursam da sen ayakta dur. Senin ayakta durman benim ayakta durmam demektir." Bu ve benzeri ifâdelerde örfteki kullanım böyledir.

Ebû Ali devamla şöyle der:

Şu halde, şair, haberi sıralama bakımından mübtedâdan sonra gelmiş sayarak öne almış demektir. Bu, *el-Hamâse* divanındaki [Gassân b. Va'le'ye ait olan] şu beyte benzer:

بَنُونَا بَنُو أَبْنَائِنَا وَبَنَاتُنَا بَنُوهُنَّ أَبْنَاءُ الرِّجَالِ الْأَبَاعِدِ

Türkçesi: Oğullarımızın oğulları bizim oğullarımızdır. Kızlarımızın oğulları ise yabancıların oğullarıdır.

Şair, haberi marife olmasına rağmen öne almıştır. Burada şairin haberi sonra zikretmeyi kastettiğini anlam göstermiştir. Aksi halde marife bir kelime öne alındığında, önde bulunduğu için mübtedâ olması gerekir. Bunu iyi anla.

Ebû Ali'nin ifâdesini hiç değiştirmeden aktardık.

Bir sözün birden çok anlama yorulabilmesinin sebepleri

[448] Bil ki zikrettiğimiz husus üzerine iyice düşünürsen bu tür sözlerin büyük faydası olduğunu görürsün. Çünkü bu yolla, lafızda hiçbir değişiklik yapmadan ve kelimeleri yerinden oynatmadan bir sö-

zün anlamını bir biçimden ötekine geçirebilirsin. Tefsir ve tevilin alanını genişleten de budur. O kadar ileri vardırırlar ki bir sözü iki ve daha çok şekilde yorumlarlar, bir beyte birçok anlam verirler. Ne var ki bu, bir diğer açıdan da çoğu insanı tehlikeye atan kaygan bir yol olmuştur. Bu durum, akıl sahiplerine bu ilmi bilmenin gerekliliğini gösterirken cahilin cehaletini ortaya döker ve bu ilme ihtiyacı olmadığını savunanların foyasını da meydana çıkarır. Çünkü bu ilmi bilmeyenler, sözün zahirinden anlaşılmayan bir kelime takdir edilmedikçe doğru anlaşılmayacak bir sözü açıklamaya kalkışırlar; ama bu ilimden bihaber oldukları için yerinde bir kelime takdiri yapamazlar. O zaman da gelişigüzel bir anlam vererek yanlışa düşerler.

Yanlış yorumlanmaya müsait bazı âyetler

[449] Buna bir örnek verelim: Birisi, قُلِ ادْعُوا اللهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى *"De ki: İster Allah'a dua edin, ister Rahmân'a. Hangisine dua ederseniz edin en güzel isimler Ona aittir."* (İsrâ, 110)[188] ayetine baksa ve buradaki اُدْعُوا kelimesinin هُوَ يُدْعَى زَيْداً "O Zeyd! diye çağrılır" ve يُدْعَى الْأَمِيرَ "O 'Emir!' diye çağrılır" örneklerindeki gibi "dua etmek" anlamını bilmeyip, "adıyla zikretmek" anlamını bilse, ayrıca cümlede hazfedilmiş bir kelime bulunup açılımının قُلِ ادْعُوهُ اللهَ أَوِ ادْعُوهُ الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى *"De ki: Ona ister Allah diye dua edin, ister Rahmân diye dua edin. Hangisiyle dua ederseniz en güzel isimler O'nundur"* biçiminde olduğunu bilmese şirke düşmesinden korkulur. Çünkü bu sözün göründüğü gibi anlaşılacağını düşünecek olursa -Allah'a sığınırız- dua edilen iki varlık kabul etmiş olur -ki Allah, ortağı olmaktan münezzehtir-. Çünkü aynı şeyin adı olan iki ayrı isim alınıp birbirine atfedilemez. Örneğin şu örnekte bey, Zeyd'in kendisiyse اُدْعُ لِي زَيْداً أَوِ الْأَمِيرَ "Bana Zeyd'i veya Beyi çağır" denilemez. Aynı şekilde dua edilen tek bir varlık var iken أَيًّا مَا تَدْعُوا "hangisine dua ederseniz" denilemez. Çünkü أي "hangi" kelimesi, iki veya daha çok kişiden biri" demektir. Bu anlamda olduğu için ya söylenen ya da söylenmiş sayılan bir muzâfun ileyhi mutlaka bulunur.

[450] Bu çok ayrıntılı bir konu olup bu çerçevede anlaşılması zor örneklerden birisi de وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللهِ *"Yahudiler 'Uzeyr Allah'ın oğ-*

ludur" dediler." (Tevbe, 30) ayetinde عُزَيْرٌ kelimesinin tenvinsiz okunduğu kıraattir. Bunu iki ayrı şekilde yorumlamışlardır.

Birincisi, kıraat sahibinin, kelimeninin tenvinli oluşunu kastederek iki sâkin harfin yan yana gelmiş olması dolayısıyla tenvini kesre ile harekelemek yerine hazfetmiş olmasıdır. Nitekim قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدُ اللهُ الصَّمَدُ *"De ki: Allah birdir; Allah samettir"* (İhlâs, 1-2) âyetindeki أحد lafzı da bir kıraatte böyle okunmuştur. Yine nakledildiğine göre Umâre b. Akîl وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارَ âyetinde اَلنَّهَارَ lafzını mansup okumuş, hangi anlamı kastederek böyle okuduğu sorulunca da "سَابِقُ النَّهَارَ anlamını kastediyorum" demiştir. "Öyle söylemeseydin ya" denilmesi üzerine de "Öyle söylesem telaffuz ağırlaşırdı" demiştir. [Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye ait olan] şu beyitte de böyledir:

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتعتِبٍ وَلَا ذَاكِرَ اللهَ إِلاَّ قَلِيلاً

Türkçesi: Onu hoşnut olmayan ve Allah'ı da pek az zikreden biri olarak buldum.

Şu halde üzerinde durduğumuz kıraatteki anlam da bu kıraatteki gibidir.

İkincisi ise, ابْنُ kelimesinin sıfat olması ve عزير kelimesinin sonundaki tenvinin de جَاءَنِي زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو "Zeyd b. Amr bana geldi" cümlesindeki gibi düşmüş olmasıdır. Bu ihtimale göre sözde bir hazif vardır. Ancak neyin hazfedildiği konusunda görüş ayrılıkları vardır. Kimine göre mübtedâ hazfedilmiş olup cümlenin açılımı وَقَالَتِ الْيَهُودُ: هُوَ عُزَيْرُ بْنُ اللهِ "Yahudiler dediler ki: O, Allah'ın oğlu Uzeyr'dir" biçimindedir. Kimine göre de haber hazfedilmiştir. Bu durumda cümlenin açılımı وَقَالَتِ الْيَهُودُ: عُزَيْرُ بْنُ اللهِ مَعْبُودُنَا "Yahudiler dediler ki: Allah'ın oğlu Uzeyr, bizim tanrımızdır" biçimindedir.

Ancak bu ikinci açıklama biçimi, çok yanlıştır. Çünkü yalanlamak amacıyla birisinden bir söz naklettiğinde yalanlama, cümledeki sıfata değil, habere yönelik olur.

Bunu biraz açalım: Birinin زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو سَيِّدٌ "Amr'ın oğlu Zeyd seyyiddir" dediğini naklettikten sonra yalanladığında Zeyd'in Amr'ın oğlu olduğunu değil, seyyid olduğunu inkâr etmiş olursun. Yine birisinin زَيْدٌ الْفَقِيهُ قَدْ قَدِمَ "Fakih Zeyd geldi" sözüne كَذَبْتَ "yalan söyledin" veya غَلِطْتَ "yanıldın" diye cevap verdiğinde Zeyd'in fakih olduğunu

değil, gelmiş bulunduğunu inkâr etmiş olursun. Bu, kuşku götürmez bir hususdur. Çünkü birinin bir sözünü doğruladığında veya yalanladığında doğrulama ve yalanlama o sözün içeriğinin kabulunü veya reddini (ispat veya nefy) gerektirir. Kabul veya ret ise cümledeki sıfata değil, habere yöneliktir. Sözü kabul etsen de, reddetsen de sıfatın, cümlede aynen kalıyor olması bunu gösterir. Örneğin جَاءَنِي زَيْدٌ الظَّرِيفُ "Bana zarif Zeyd geldi" dediğinde Zeyd için zariflik sıfatı sabit olduğu gibi مَا جَاءَنِي زَيْدٌ الظَّرِيفُ "Bana zarif Zeyd gelmedi" dediğinde de sabittir. Çünkü nitelenen şahsa ait olan bu sıfat, konuşan kişi onun varlığını ifâde etti diye var olmuş değildir ki konuşan onun yok olduğunu ifâde etti diye yok olsun. Aksine sıfatın varlığı kendiliğinden olup konuşana göre varlığı ne ise dinleyene göre de öyledir. Çünkü sıfatın bilinmesi gerektiğinde bu gereklilik, dinleyenin söz konusu ismi başkasıyla karıştırmamasını sağlamak içindir.

Bunu biraz açalım: جَاءَنِي زَيْدٌ الظَّرِيفُ dediğinde sana gelebilecekler arasında Zeyd adını taşıyan başkaları da bulunuyorsa Zeyd'i الظَّرِيفُ sıfatıyla nitelersin. Çünkü جَاءَنِي زَيْدٌ deyip الظَّرِيفُ kelimesini eklemediğinde dinleyenin kafasının karışmasından ve bunu mu, yoksa ötekini mi kastettiğini bilememesinden endişe edersin. Sıfatı söylemekle gözetilen amaç, karışıklığı gidermek ve kastedilen kişiyi veya şeyi belirginleştirmek olduğuna göre bunu dinleyenin bilmiyor olması veya sıfatın yokluğu mümkün değildir. Çünkü bu durumda bir şey, dinleyene bilmediği bir nitelikle anlatılmaya çalışılmış olur ki bu, yanlışlığın daniskasıdır.

Şu halde âyette ابْنُ kelimesinin sıfat sayılması çok sakat bir sonuca götürür ki bu, Uzeyr'in Allah'ın oğlu oluşu hususunun, inkârın kapsamı dışına çıkarılarak, yerleşik ve sabit sayılmış olmasıdır. Allah, yarattığı varlıklara benzemekten ve zâlimlerin kendi hakkında söylediklerinden münezzehtir.

[451] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Bu, meşhur bir kıraattir. ابْنُ kelimesinin sıfat olabileceği yolundaki görüş de bilinen ve kitaplarda yer verilen bir görüştür. Bu, ilgili görüş sahiplerinin ابْنُ kelimesinin sıfat sayılması durumunda da oğulluğun red kapsamına girebileceğine dair bir yorumu biliyor olmalarını gerektirir.

Buna vereceğim cevap şudur: Söylediğin gibi bu kıraat meşhurdur. ابْنُ kelimesinin sıfat olabileceği görüşü de tefsirlerde yer bulmuştur. Ne

var ki yukarıda söylediğimiz "Bir sözün ardından onun reddedildiğine dair başka bir söz geldiğinde bunun, sıfata değil, habere yöneleceği" kuralı da kuşku götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla اِبْنٌ kelimesinin sıfat olması ve ardından bunu reddeden bir cümlenin gelmesi ancak kavranması zor bir yorum yapılarak açıklanabilir. Bu da şöyle denilmektir: "Yahudilerin cahillik ve şirkleri o noktaya geldi ki Uzeyr'i böyle anar oldular." Nitekim liderlerini yüceltmekte iyice aşırı giden bir topluluğu nitelemek istediğinde "زَيْدٌ: إِنِّي أَرَاهُمْ قَدِ اعْتَقَدُوا أَمْراً عَظِيماً. فَهُمْ يَقُولُونَ أَبَداً الْأَمِيرُ" "Ben onları çok yanlış bir kanıya kapılmış görüyorum. Hep 'Emir Zeyd' diyorlar" dersin ve bununla onların sözü edilen şahsı her zaman bu sıfatıyla birlikte andıklarını ifâde etmek istersin. Ne var ki bu yorum, ancak cümleye belirli bir haber takdir etmeyip onların Uzeyr hakkında bir haber verecekleri zaman onu hep böyle andıklarını kastettiğin zaman doğru olabilir.

[452] Konumuz kapsamına giren âyetlerden biri de şudur: وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ *"Üçtür, demeyin. (Böyle söylemekten) vazgeçin. Sizin hayrınıza olan da budur."* (Nisâ, 171) Müfessirler, âyetteki ثَلَاثَةٌ lafzının merfû oluşunu hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olmasına bağlamışlar ve âyetin açılımını şöyle yapmışlardır: وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا ثَلَاثَةٌ "Tanrılarımız üçtür, demeyin." Ancak bu, doğru değildir. Çünkü böyle söylediğimizde bu, -Allah'a sığınırız- birden çok tanrı bulunduğunu kabul etmek gibi bir anlam çağrıştırır. Şöyle ki bu sözü reddettiğinde mübtedânın anlamını değil, mübtedânın haberinden anlaşılan anlamı reddetmiş olursun. Örneğin مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقاً "Zeyd ayrılmış değil" dediğinde Zeyd'in varlığını yok saymış değil, Zeyd'in haberi olan "ayrılmış olma" anlamını reddetmiş olursun. Şu halde وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا ثَلَاثَةٌ dediğimizde birden çok tanrının bulunmasını değil, var olan tanrıların sayısının üç olduğunu reddetmiş oluruz ki Allah ortaktan ve benzerden münezzehtir. Nitekim لَيْسَ أُمَرَاءُنَا ثَلَاثَةٌ "Beylerimiz üç değildir" dediğinde beyleriniz olduğunu değil, sayılarının üç olduğunu reddetmiş olursun. Bu, kuşku duyulmayacak derecede kesindir. Cümlenin açılımının bu biçimde yapılması böyle sakat bir anlama yol açtığı için bunu bırakıp başka bir anlam aramak gerekir.

Allah bilir ya, bizce en doğru yaklaşım, ثَلَاثَةٌ lafzının, mübtedânın haberi değil, sıfatı sayılmasıdır. Bu durumda cümlenin açılımı وَلاَ تَقُولُوا لَنَا آلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ "Bizim üç tanrımız vardır" veya فِي الْوُجُودِ آلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ "Üç tanrı

vardır" biçiminde olur. Bu cümlelerden haber olan لَنَا veya فِي الْوُجُودِ ifâdeleri hazfedilmiştir. Nitekim مَا مِنْ إِلٰهٍ إِلاَّ اللهُ ve لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللهُ "Allah'tan başka tanrı yoktur" (Âl-i İmrân, 62) cümlelerinde de buna benzer hazifler vardır. Bu haziften sonra cümle وَلاَ تَقُولُوا آلِهَةٌ ثَلاَثَةٌ biçiminde kalmış, sonra da nitelenen isim olan آلِهَةٌ kelimesi hazfedilmiş ve geriye وَلاَ تَقُولُوا ثَلاَثَةٌ ifâdesi kalmıştır. Bu kelimelerin hazfedilmiş sayılabileceği hususunda duraksanacak bir durum yoktur. Açılımının لَنَا veya فِي الْوُجُودِ olduğunu söylediğimiz (genel içerikli) haberlerin hazfi, tevhid ifâde eden ve Allah'ın ortağı bulunmasını reddeden bütün âyetlerde görülen bir durumdur.

[453] Sayıyla nitelenen isimlerin hazfi de yaygındır. Şöyle ki dinleyenin kastettiğin şeyi anlayacağını bildiğinde عِنْدِي ثَلاَثَةُ أَثْوَابٍ "üç elbisem var" demek yerine عِنْدِي ثَلاَثَةٌ diyebilirsin. عِنْدِي أَثْوَابٌ ثَلاَثَةٌ demeyi kastederek de عِنْدِي ثَلاَثَةٌ diyebilirsin. Çünkü sayısı belirtilmek istenen şeyin temyiz yapılması ile sayıyla nitelenen isim olması arasında fark bulunmayıp maksat bilindiğinde her ikisi de yerinde olur.

Bunu biraz açalım: Bazı sözlerde sayı verilir; ama sayılanın ne olduğu söylenmez ve sayılanı ancak nitelenen isim (mevsuf) olarak takdir edebilirsin. Buna örnek olarak عِنْدِي اثْنَانِ "yanımda iki var" ve عِنْدِي وَاحِدٌ "yanımda bir var" cümlelerini verebiliriz. Buralarda hazfedilen kelimeyi ancak nitelenen isim olarak takdir edebilir ve açılımlarının عِنْدِي رَجُلاَنِ اثْنَانِ "yanımda iki adam var" ve عِنْدِي دِرْهَمٌ وَاحِدٌ "yanımda bir dirhem var" biçiminde olduğunu söyleyebiliriz. Burada hazfedilen kelime asla temyiz olarak takdir edilemez. Çünkü dilbilginleri وَاحِدٌ ve اثْنَانِ sayılarının sayılana muzâf kılınmasını uygun görmemişler ve ثَلاَثَةُ رِجَالٍ denilebilirken, وَاحِدُ رِجَالٍ ve اِثْنَا رِجَالٍ denilmesini terk etmişlerdir. Bundan dolayı [Hutâm er-Riyh el-Mücâşi'î'ye ait olan] şu mısrada بِنْتَا kelimesinin sayılan kelimeye muzâf kılınması kural dışı görülmüştür.

ظَرْفُ عَجُوزٍ فِيهِ بِنْتَا حَنْظَلِ

Türkçesi: [Yumurtaları, sarktığı için] bir yaşlının, içinde iki ebucehil karpuzu bulunan dağarcığını andırıyor.

Bununla birlikte âyetteki hazfedilen kelime nitelenen isim değil, temyiz olarak da düşünülebilir. Bu durumda cümlenin açılımı وَلاَ تَقُولُوا ثَلاَثَةُ آلِهَةٍ biçiminde olur. Haberle ilgili hüküm de yukarıdaki gibi olur. Buna göre anlam, -Allah bilir ya- وَلاَ تَقُولُوا: لَنَا ثَلاَثَةُ آلِهَةٍ "bizim üç tanrı-

mız var, demeyin" veya فِي الْوُجُودِ ثَلَاثَةُ آلِهَةٍ "üç tanrı vardır, demeyin" biçiminde olur.

[454] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Cümlenin açılımının böyle olduğunu kabul ettiğimizde niye وَلاَ تَقُولُوا: آلِهَتُنَا ثَلَاثَةٌ biçiminde açıklayanların düştüğü duruma düşmüyoruz.

Buna şu cevabı veririz: Çünkü biz cümlenin açılımını لَنَا آلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ (ثَلَاثَةُ آلهةٍ) veya فِي الْوُجُودِ آلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ biçiminde yaptığımızda birden çok tanrının varlığını da reddetmiş oluruz. Nitekim مَا مِنْ إِلٰهٍ إِلاَّ ve لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللهُ cümlelerinde de birden çok tanrının varlığını bu yolla reddetmiş oluyoruz.

Âyetin açılımının وَلاَ تَقُولُوا: آلِهَتُنَا ثَلَاثَةٌ biçiminde olduğunu söylediklerinde ise tanrıların sayısının üç olduğunu reddetmiş olmakla birlikte birden çok tanrının varlığını reddetmiş olmazlar.

Şöyle bir itiraz gelmesi de mümkündür: Senin kabul ettiğin açılımda da başka bir yönden sakatlık olmaktadır. Çünkü لَيْسَ لَنَا أُمَرَاءُ ثَلَاثَةٌ "Bizim üç beyimiz yok" dediğinde bu cümle, لَيْسَ لَنَا أُمَرَاءُ ثَلَاثَةٌ، وَلٰكِنْ لَنَا أَمِيرَانِ اثْنَانِ "Bizim üç beyimiz yok, iki beyimiz var" biçiminde anlaşılmaya müsaittir. Şu halde hem senin açılımın, hem de onlarınki yanlış demektir.

Deriz ki: Burada senin gözden kaçırdığın bir nokta var. Şöyle ki onların آلِهَتُنَا "tanrılarımız" sözleri, birden çok tanrının varlığını gerektirir -ki Allah, zalimlerin söylediklerinden münezzehtir-. Bizim لَيْسَ لَنَا آلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ sözümüz ise iki tanrının bulunmasını gerektirmez.

Diyebilirsin ki: Evet gerektirmiyor olabilir, ama büsbütün ortadan da kaldırmıyor.

Deriz ki: ayetin devamındaki إِنَّمَا اللهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Allah, tektir"* (Nisâ, 171) cümlesi bu ihtimali ortadan kaldırıyor.

Bu cevabımıza da şöyle itiraz edebilirsin: Bu cümle, iki tanrının var olması ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi, tanrıların var olması ihtimalini de kaldırır. Şu halde senin yaptığın açılım gibi, onların açılımının da doğru olması gerekir.

Deriz ki: Evet, söylediğin gibi tanrıların varlığı ihtimalini ortadan kaldırır. Ne var ki onlar ayetin açılımının وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا ثَلَاثَةٌ biçiminde olduğunu -ki bu, tanrıların var olduğunu söylemeyi gerektirir- iddia

etmekle âyetin iki cümlesini birbiriyle çelişik duruma düşürdüler. Bizim açılımımızda ise bunu gerektiren bir şey yoktur. Çünkü biz, iki tanrının varlığını gerektiren bir kelime takdiri yapmadık. Dolayısıyla bir sözlerinin gerektirdiği şeyi öbür sözlerinin geçersiz kıldığı kimselerin durumuyla bizimkisi bir tutulamaz.

Bunu biraz daha açalım: Biz, yaptığımız açılımın ardından iki tanrının varlığını reddeden bir cümle getirebiliriz; onlarsa getiremezler. Yani biz, وَلاَ تَقُولُوا لَنَا آلِهَةٌ ثَلاَثَةٌ، وَلاَ إِلٰهَانِ "bizim ne üç tanrımız, ne de iki tanrımız var, deyin" diyebiliriz. Onlarsa وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا ثَلاَثَةٌ وَلاَ إِلٰهَانِ "Tanrılarımız ne üçtür, ne de ikidir demeyin" diyemezler. Çünkü bu وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا إِلٰهَانِ "Tanrılarımız iki tanrıdır, demeyin"[189] demeye gelir. Bu ise sakat bir ifâdedir. Bunun üzerinde güzelce düşün ve iyi kavra.

[455] Burada âyetin düzgün anlaşılmasını sağlayacak üçüncü bir yol daha vardır. Buna göre cümlenin açılımını şöyle yaparız: وَلاَ تَقُولُوا: اَللهُ وَالْمَسِيحُ وَأُمُّهُ ثَلاَثَةٌ "Allah, Mesih ve annesi[190] üçtür, yani Allah'a kulluk ettiğimiz gibi bunlara da kulluk ederiz, demeyin."

Bunu şu âyet açıklamaktadır: لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللهَ ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ *"Andolsun ki Allah üçten biridir, diyenler küfre düşmüşlerdir."* (Mâide, 73) Herhangi bir nitelikte bire iki eklemek ve onları ona benzetmek istendiğinde هُمْ ثَلاَثَةٌ "onlar üçtür" denilmesi örfte yerleşik bir kullanımdır. Nitekim bir şeyi öbürüne katmak ve onu da ötekiyle aynı anlamda kılmak istediğinde de هُمَا اثْنَانِ "onlar ikidir" dersin. Buna göre sanki Hıristiyanlar هُمْ يُعَدُّونَ مَعَداً وَاحِداً "onlar tek sayılırlar" demiş ve onları nitelik, mertebe vb. bakımlardan eşitleyip ortak kılmış gibi olurlar.

[456] Bil ki şöyle denilmesinin bir anlamı yoktur: "Burada bir söz aynen aktarılmaktadır, aktarma olduğu için de birden çok tanrının varlığından söz edilmiş olmaz. Çünkü bu, الْآلِهَةُ ثَلاَثَةٌ 'tanrılar üçtür' sözü, kâfirlerin dininin bir parçasıdır" demenin yerini tutar."

Böyle denilemez; çünkü âyette hitap doğrudan Hıristiyanlara yöneliktir. Nitekim âyetin tamamı şu şekildedir: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلاَّ الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلاَثَةٌ، انْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ *"Ey kitap ehli! Dininizde (Allah'ın koyduğu) sınırı aşmayın ve Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, sadece Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Allah'a*

ve peygamberlerine iman edin ve "üçtür" demeyin. Vazgeçin bundan, bu sizin hayrınıza olur." (Nisâ, 171) Hitap, Hıristiyanlara yönelik olduğuna göre söz, aktarma sayılamaz. Şu halde âyetteki لاَ تَقُولُوا "demeyin" yasağı, "inanmayın" anlamındadır. İnanma anlamına gelince de ayetin açılımını وَلاَ تَقُولُوا آلِهَتُنَا ثَلاَثَةٌ "İlahlarımız üçtür, demeyin" biçiminde yaptığımızda yukarıda söylediğimiz gibi "birden çok tanrının varlığı" kabul edilmiş olur. Çünkü inanç, haberin öznesi ile değil, doğrudan haberle (yüklemle) ilişkilidir. Mesela birine لاَ تَعْتَقِدْ أَنَّ الأُمَرَاءَ ثَلاَثَةٌ "beylerin üç olduğuna inanma" dediğinde beyler bulunduğuna inanmasını değil, beylerin bu sayıda olmasına inanmasını yasaklamış olursun. Bu, aklı olanın şüphe etmeyeceği bir hususdur. Haberin öznesinin varlığına inanmak yasaklanmak istendiğinde لاَ تَعْتَقِدْ أَنَّ هٰهُنَا أُمَرَاءَ "Beyler bulunduğuna inanma" denilmesi gerekir. Çünkü böyle dediğin zaman لاَ تَعْتَقِدْ وُجُودَ أُمَرَاءَ "Beylerin varlığına inanma" demiş gibi olursun.

Bu böyledir; ama hitabın müminlere yönelik olduğunu varsaysak bile sözün aktarma sayılması doğru olmaz. Çünkü "Müminlerin Hıristiyanlardan bu sözlerini aktarmaları ve onların "şöyle şöyle" dediklerini haber vermeleri yasaklandı" denilemez. Allah, وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيرٌ ابْنُ اللهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللهِ *"Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler; Hıristiyanlar da Mesih Allah'ın oğludur, dediler"* (Tevbe, 30) buyurmuş iken böyle bir şey nasıl söylenebilir. Bâtıl yolda olanın sözünün aktarılması hiç yasak kılınabilir mi? Bu, onu inkârıyla baş başa bırakmaktır. Onu uyarmaktan, sözünü inkâr etmekten ve geçersizliğini delillerle ortaya koymaktan geri durmakla aynı kapıya çıkar. Çünkü birinin sözü aktarılıp güzelce ifâde edilmeden bunlardan hiçbiri yapılamaz. Bunu iyi kavra.

[İ'CÂZ, FESÂHAT VE BELÂGATE DAİR]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

[457] Bu bölümde insanların ne yaptığını bilmez bir hâlde bulunduklarını daha iyi fark ettirecek bazı hususların bir kez daha üzerinde durmayı uygun bulduk. Böylelikle onlar da bizim girdiğimiz yola girsinler ve zihinlerini ortaya çıkardığımız nükteleri düşünmeye sevk etsinler istedik. Çünkü onlar, buna özen gösterip üzerinde durmadıkları sürece ışıldayan bir seraptan susuzluğunu gidermeyi hayal eden ve sahte ümitlerle kendini kandıran kişi gibi, aldanmaya devam ederler.

Meydan okuma ne ile olmuştur?

[458] Onlara denir ki: Siz, قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ *"De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmek için bir araya gelseler başaramazlar"* (İsrâ, 88); قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ *"De ki: Ona benzer on sûre meydana getirin."* (Hûd, 13); بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *"Ona benzer bir sûre..."* (Bakara, 23) âyetlerini okuyup duruyorsunuz. Şimdi söyleyin: Allah, Peygamber'ine Arapların, nasıl bir söz ortaya koyduklarında Kur'an'ın benzeri olacağını bilmedikleri bir sözü meydana getirmelerini isteyerek meydan okumasını emretmiş olabilir mi?

Kuşkusuz bu soruya "hayır" cevabını verecekler. Çünkü "olabilir" diyecek olurlarsa meydan okumayı anlamsız kılmış olurlar. Zira meydan okumada, belli niteliklere haiz bir söz getirmeleri istenmektedir. Ne var ki bu nitelikler, meydan okunan kişiler tarafından bilinmeden buna uygun bir söz ortaya koymaları istenemez ve böylelikle mucizelik davası çöker. Çünkü aciz kalınan belirli bir şey olmadan "acizlik gerçekleşti" denilmesi tasavvur edilemez. Birinin, bir iş yapılırken bilinip uygulanacak olan nitelikleri göstermeden rakibine "benim gibi yapmaktan aciz kaldın" demesi akıl sahibi kimse için makul değildir. Nitekim birisi, yaptığı yüzüğü muhatabına göstererek onda ortaya koyduğunu iddia ettiği eşsiz işçiliğe işaret etmeden "Ben yaptığım bir yüzükte öyle bir iş-

çilik ortaya çıkardım ki sen onu başaramazsın" dese bu sözü, ona karşı bir delil olmaz ve onun bunu yapmakta aciz kalacağını göstermez. Çünkü kişi, bir şeyi yapmaya yönelip çabası başarısızlıkla sonuçlanmadığı sürece aciz kaldığı söylenemez. Yine kişinin, bilmediği bir şeyi yapmaya yönelmesi ve ana hatlarıyla veya ayrıntılarıyla yapmak istemesi tasavvur edilemez.

[459] Diğer yandan bu niteliğin Kur'an'la varlık kazanan yeni bir nitelik olması, başka hiçbir şeyde bulunmaması ve Kur'an inmeden önce kimse tarafından bilinmiyor olması gerekir.

Şu halde bilinmelidir ki Kur'an'ın mucizeliği, tek tek kelimelerinde değildir. Çünkü mucizeliğin bu olduğunun varsayılması, anlamsız bir sonuca götürür ki şudur: Sözlük maddesi olan tek tek lafızların harflerinin sedasında ve kulağa hoş gelmesinde öyle nitelikler ortaya çıktı ki Kur'an inmeden önce lafızlarda bu nitelikler yoktu. Yine lafızlar, Kur'an okunduğunda dinleyenler tarafından duyulan öyle yeni nitelik ve biçimler kazandılar ki dinleyenler, Kur'an'ın gelişinden önce o lafızlardaki bu nitelik ve biçimleri algılayamıyorlardı.

Mucizelik, tek tek kelimelerin sözlükte yer alan anlamlarında da olamaz. Çünkü bu, اَلْحَمْدُ "övgü", اَلرَّبِّ "Rab", اَلْعَالَمِينَ "âlemler", اَلْمَلِك "hükümdar", اَلْيَوْم "gün, اَلدِّين "hesap" vb. kelimelerin anlamlarında Kur'an'ın inmesinden önce bulunmayan bir yenilenme olduğu sonucuna götürür. İmkânsızın da ötesinde bir şey bulunsaydı bu, herhalde o şey olurdu.

Mucizelik, kelimelerin hareke ve sükûnlarının dizilişinde de olamaz. Çünkü bu durumda Araplara sanki kelimelerinin ölçüsü Kur'an'ın kelimelerinin ölçüsüne uygun olan bir söz getirmeleri için meydan okunmuş ve Kur'an diğer sözlerden, şiir bahirlerinin birbirinden ayrıldığı gibi ayrılmış olurdu. Bu da Müseylime'nin إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْجَمَاهِرَ، فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَجَاهِرْ "Sana kalabalıklar verdik. Şu halde Rabbine kulluk et ve haykır" ve وَالطَّاحِنَاتِ طَحْناً "Öğüten değirmenlere andolsun" diyerek sergilediği ahmaklıkla aynı kapıya çıkardı.

Birisi onların Kur'ân'da görüldüğü gibi fâsılaları olan bir söz getirmekle meydan okunduklarını iddia etse hüküm yine böyledir. Çünkü bu da sonuçta ölçüyü gözetmenin ötesinden bir şey değildir. Ayetlerdeki fâsılalar şiirlerdeki kâfiyeler gibidir. Biz Arapların kâfiyeli söz inşa

etme konusundaki yeteneklerinin nice olduğunu biliyoruz. Meydan okunan husus, sonu kâfiyeye benzer şekilde biten söz dizileri olsaydı bu onlara hiç de zor gelmez ve bundan aciz kalmazlardı. Nitekim aktarılan olay doğruysa onlardan birisi böyle bir girişimde bulunmuş ve -iddia edildiğine göre- sonraları âyet sonları gibi يَعْلَمُونَ ve يُؤْمِنُونَ vb kelimelerle biten bir söz inşa etmişti.

Mucizelik, söylenişi dile ağır gelmeyen harflerden kurulu kelimeleri ihtiva ediyor olmasına da bağlanamaz.

[460] Sözün özü, bu vb. düşünceler birinin aklına ancak ya mucizeliğin ne idiğini bilmediğinden veya Allah'ın yol göstermemesinden ya da olmadık şeyler söylemeye meraklı oluşundan dolayı gelebilir.

Onların apaçık gördüğü burhânın, onları şaşkına çeviren şeyin, gönüllerini dolduran ihtişamın, onları âdeta büyüleyerek "Bu kitapta öyle bir tatlılık ve canlılık var ki kökü sapasağlam, dalları da meyveli" dedirten harikuladeliğin, hareke ve sükûnların dizilişlerinden veya âyet sonlarındaki fâsılalardan dolayı olduğunu söylemeyi kim kendine layık görebilir ki! Böylesine bir benzetme şu söylenenlere münasip midir?

İbn Mes'ûd Kur'ân'ı anlatırken "O, hiç gözden düşmez ve eskimez" diyor. Bir başka sözünde "Hâmîmlere geldiğimde sanki verimli toprağı olan bahçelere geliyorum ve bahçelerin güzelliklerini seyre dalıyorum" diyor. O, Kur'ân'daki kelimeler vezinli olduğu için veya âyet sonlarında fâsılalar bulunduğu için mi böyle söylüyor, ne dersin.

Ya "Onun ilginçlikleri hiç tükenmez, çokça tekrar edildiği için de eskimez" diyenler bunun için mi böyle söylemişlerdi?

Ya da Câhız Nübüvvet kitabında "Birisi, Arapların hatip ve ediplerinden birine tek bir sûre okusa o, sûrenin düzenini, lafız ve kalıbının çıkış yerini görerek benzerini meydana getirmekten aciz olduğunu derhal anlar. Arabın en edip olanına bu kitapla meydan okunsa acizliğini itiraf eder" derken saçmalıyor muydu? Böyle diyoruz; çünkü Câhız'ın bu sözünün onların söyledikleri şeylerle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

[461] Bu yaklaşım doğru sayılırsa müfessirlerin وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *"Sizin için kısasta hayat vardır"* (Bakara, 179) âyeti ile قَتْلُ الْبَعْضِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ "Bazı kişilerin öldürülmesi, topluma hayat vermek demektir" sözünü mukayese ettikleri gibi, bazı âyetlerle insan mahsulü bazı sözler arasında yapılan bu türden mukayeselerin hata sayılması gerekir. Çünkü

biz, bu mukayeselerde kelimelerin hareke ve sükûnlarından ve fâsılalardan söz edildiğini bilmiyoruz. İnsanlar, iki sözü fesâhat, belâgat, sözdiziminin inceliği, daha çok anlam taşımak vb. açılardan mukayese ederken neyi kastediyorlarsa müfessirler de bunları mukayese ederken onu kastediyorlar. Biz bundan başka bir kasıtları olduğunu bilmiyoruz.

Şeytan bu konuda birçok insana vesvese vermese, insanlar, düşünmeyi terk ve ihmal ederek şeytanın kendilerine saçma ve bâtıl olan her türlü şeyi dikte etmesine zemin hazırlamasalar, şeytanın aldatmalarını kabule yanaşmasalar ve kalplerinde ona yer açmasalardı bu gibi sakat görüşler eserlere giremezdi. Biz de tekrar tekrar zikrederek yanlışlarına cevap vermek zorunda kalmazdık.

Sarfe teorisini geçersiz kılan bir delil

[462] Diğer yandan yukarıda sayılan çirkinlikler, sarfe ehli [Kur'ân'ın mucizeliğini Allah'ın engellemesine bağlayanlar] için de aynen geçerlidir. Şöyle ki onların Kur'an'a muaraza edip benzerini getirmekten aciz kalmaları, Kur'an kendi başına mucize olduğu için değil de, onlar Allah tarafından aciz kılınıp böyle bir söz inşa etmelerine engel olunduğu için olsaydı ve onların bu durumu, bir şeyi bilirken bilgisi elinden alınan ve yapabilecek durumdayken yapmasına engel olunan kişinin durumu gibi olsaydı onların Kur'ânı gözlerinde böylesine büyütmemeleri ve şaşkına dönmemeleri gerekirdi. Aksine kendilerinin nasıl olup da bundan aciz kaldıklarına, kolayca yapabilecekleri bir şeyi yapamadıklarına ve kapı, önlerinde ardına kadar açık dururken kapandığına şaşırmaları gerekirdi. Düşün ki bir peygamber, kavmine "Benim mucizem, şimdi ben elimi başıma koyarken sizin ellerinizi başlarınıza koymaktan alıkonmanızdır" dese ve dediği gibi de olsa kavmi, neye şaşırır? Onun, elini başına koyabildiğine mi, yoksa kendilerinin ellerini başlarına koyamadıklarına mı?

İstiare, mucizeliğin tek ölçütü kılınamaz

[463] Şimdi sözdizimine geri dönelim: Kur'ân'ın benzerini getirmekten onları aciz bırakan niteliğin yukarıda saydıklarımızdan birisi olması geçersizlik kazandığına göre geriye sözdiziminden başka bir nitelik kalmamıştır. Çünkü geçersizliğini ortaya koyduğumuz bu şeylerin

dışında sözdizimi ve istiâreden başka bir husus yoktur. İstiarenin mucizelikte başlıbaşına bir asıl sayılması ve i'câzın sadece ona indirgenmesi mümkün değildir. Çünkü bu, mucizeliğin uzun sûrelerden sınırlı sayıda âyetlerde bulunmasını gerektirir. Mucizeliğin bunda olması imkânı bulunmadığına göre i'câzın bulunması gereken yerin sözdizimi olması kesinlik kazanır. Mucizeliğin sözdizimi ve telifte olduğu kesinleşmiş olup biz biliyoruz ki sözdizimi, kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları arayıp bulmaktan öte bir şey değildir. Yine biliyoruz ki nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan başka, tek tek kelimeleri bir araya getirip birbirine bağlayacak bir şey bulmak için zihnimizi bir ömür boyu zorlasak imkânsızın bile ötesinde bir şey aramış oluruz. Şu halde ortaya çıkmıştır ki bizim geride zikrettiğimiz usul ve kanunlara hiç değinmeden ve girdiğimiz yola hiç girmeden sözdizimini ağzından düşürmeyenler ve sözdizimindeki üstünlüğü açıklamaya kalkışanlar bu işin farkında olmayıp kuruntu ve dalaletleriyle kendilerini kandırıyorlar. Çünkü sözdizimi denilen şey, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları arayıp bulmaktan öte bir şey olmadığına göre sözün üstünlüğünün sözdiziminde olduğunu iddia eden birinin bunu nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlarda aramaması kadar garip bir şey yoktur.

İstiare, kinâye ve temsilin varlığı sözdiziminin varlığına bağlıdır

[464] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: "sözdiziminde başka" ifâdesi, Kur'ân'daki istiâre ve mecaz türlerinin de mucizelik kapsamının dışında tutulmasını gerektirir. Böyle bir şey ise mümkün değildir.

Deriz ki: İş senin sandığın gibi değildir. Aksine bu ifâde, istiâre ve benzerlerinin de mucizelik kapsamına girmesini gerektirir. Çünkü istiâre, kinâye, temsil ve diğer mecaz türleri de sözdiziminin gereklerinden olup onunla ortaya çıkarlar. Çünkü nahiv kuralları dikkate alınarak telif edilmemiş olan tek tek kelimelerde bu sayılanlardan hiçbiri tasavvur edilemez. Başkasıyla telif edilmeden istiâre edilen bir fiil veya isim olması düsünülemez. Örneğin وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً *"Baş, ak saç ile tutuştu"* (Meryem, 4) âyetinde اَلرَّأْسُ kelimesinin اِشْتَعَلَ fiilinin fâili olmadığı; شَيْباً kelimesinin de temyiz olarak mansûp kılınmadığı varsayılsa اِشْتَعَلَ fiilin-

de istiâre yapıldığından hiç söz edilebilir mi? İstiarenin diğer bütün örnekleri de bunun gibidir. Bunu iyi kavra.

Mutezilenin fesâhati lafızlara indirgemesi hatadır

[465] Bil ki onların "biz sözde bir seçkinlik arıyoruz" derken gerçekleştirdikleri fikrî çabanın, hedefi tutmayışının sebebi, sözdiziminin, "lafızların dizilmesinden" ibaret olduğuna ve bunun anlamlara değil, lafızlara arız olan bir durum olduğuna dayanarak dikkatlerini lafza yönlendirmiş olmalarıdır. Yerinin lafız olduğunu düşünüp buna inandıkları için de hep lafızda kalmışlar ve bunun ötesini akıllarının ucuna bile getirmemişlerdir. Ne var ki onlar, bu zanlarının doğruluğunu ortaya koyabilecek tek bir cümle bile söyleyememişler, tam tersine ne söyledilerse lafzın, sırf lafız olması açısından üstünlüğü hak eder olmasını geçersiz kılacak ve hiç farkında bile olmadan aradıkları üstünlüğün nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan başka yeri bulunmadığını itiraf anlamına gelecek şeyler söylemişlerdir.

Çünkü "Fesâhat, tek tek kelimelerde ortaya çıkmaz. Kelimelerin özel bir yolla birleştirilmesiyle ortaya çıkar." diyorlar. "birleştirilmesiyle" ifâdesiyle, lafızların anlamları arasında bir ilişki bulunmaksızın bir lafzı, öbürünün ardından telaffuz etmek kastedilemez. Çünkü lafızların (anlamları göz ardı edilerek) birleştirilmesinin fesâhate doğrudan bir etkisi olsa ضَحِكَ خَرَجَ dediğimizde bu fiillerin bir arada söylenmesiyle fesâhatin ortaya çıkması gerekirdi. Bu ihtimal geçersiz olduğuna göre "kelimelerin birleştirilmesi" ifâdesi için "kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan birinip aranıp bulunması"ndan başka bir anlam kalmaz.

"Özel bir yolla" ifâdeleri de bunu gerektirir. Çünkü salt lafız kastedildiği zaman "yoldan" söz edilmesinin bir anlamı kalmaz.

Söyledikleri her şey buna benzer. Söyledikleri üzerine biraz dikkatlice düşündüğünde sözün üstünlüğünü hiç farkına bile varmadan nahiv kuralların aranıp bulunmasına bağladıklarını görürsün. Çünkü bu, kurtulması mümkün olmayan zorunlu bir durumdur.

Kadı Abdülcabbâr'ın görüşünün eleştirisi

[466] Öteden beri başvurup kendi görüşlerine dayanak yaptıkları şeylerden biri de "anlamlar artmaz, sadece lafızlarda artış olur" sözleridir. Bunun üzerinde de biraz düşündüğünde lafızların artışı ifâdesi için "kelimeler arasında nahiv kurallarının aranıp bulunması ile meydana gelen üstünlük"den başka doğru bir anlam bulamazsın. Çünkü sırf lafız olmak ve dille söylenmek açısından lafızlarda artış olması mümkün değildir.

[467] Diğer yandan biz biliyoruz ki bu konuda aranan üstünlük, hiç kuşkusuz düşünülerek fark edilebilen üstünlüktür. Lafzın ise düşünülerek çıkarılan ve fark edilmesi için düşünmeye ihtiyaç duyulan, nağmeli bir söz oluşturma kastı dışında, bir niteliği olamaz. Nağmeli söz oluşturmaksa bizim konumuzla ilişkili bir husus değildir.

Bundan dolayı bir sözü üstün kılan yönler sayılırken i'râb bunlar arasında sayılamaz. Çünkü i'râb bilgisi, bütün Araplar arasında ortak olup düşünülerek fark edilen bir husus da değildir. Araplardan hiçbiri fâilin merfû; mef'ûlün mansup; muzâfun ileyhin mecrûr olduğu konusunda ötekilerden daha bilgili değildir. Hem de bu, keskin bir zihne sahip olmayı gerektiren bir şey değildir. Keskin bir zihne ihtiyaç duyulan husus, olsa olsa aşağıdaki âyet ve beyitte olduğu gibi, bir şeyin mecaz yoluyla fâil olmasını gerektiren şeyin ne olduğunu bilmektir. فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"Onların ticâreti kâr etmedi."* (Bakara, 16)

سَقَتْها خُرُوقٌ فِي الْمَسَامِعِ

Türkçesi: Develeri kulaklardaki kesikler suladı.

Bu ve benzeri örneklerde bir şey, ince ve fark edilmesi güç bir yorumla fâil kılınmıştır. Ne var ki bu, i'râbı bilmekle değil, i'râbı gerektiren niteliği bilmekle bilinebilir.

Bundan dolayı sözü inşa edenin, bir kelimenin iki ayrı kullanım biçiminden daha fasih olduğu söylenen biçimi kullanmış veya halkın hata ettiği bir kullanımdan kaçınmış ya da bilinmedik (garip) bir kelime kullanmış olmasını sözün üstünlük sebepleri arasında sayamayız. Çünkü bütün bunları bilmek, lügati, tek tek kelimeleri ve ezberlemeye bağlı olan şeyleri bilmekten öteye geçmez. Bunlar düşünülerek ve fikrî bir çaba harcanarak elde edilen şeyler değildir. Halkın geneli ve halktan pek

de farkı olmayanlar fesâhat denilince bundan başka bir şey anlamıyor iseler de i'câzın delilleri üzerine kafa yorduğunu iddia eden birinin böyle şeyleri aklına ve diline getirmesi ancak kıt düşünceli biri oluşundan kaynaklanabilir. Ne sanıyorsun? Araplara, Kur'ân'a muaraza etmek için inşa edecekleri sözde الشَّمَع kelimesindeki mîm ve النَّهَر kelimesindeki "he" harfini sâkin değil de fethalı okusunlar diye mi veya halk dilindeki هٰذَا يَسْوَى أَلْفاً "Bu bin eder" biçimindeki yanlış kullanımdan kaçınsınlar diye mi ya da çoklarının bilmediği garip kelimeler kullansınlar diye mi meydan okunmuştur. Böyle bir şey nasıl olabilir! Uzun sûrelerden herhangi birini okuyorsun ve tek bir garip kelime bulamıyorsun, âlimlerin Kur'ân'daki garip kelimelerle ilgili derlemelerine bakıyorsun ve pek az garip kelime bulabiliyorsun. Onlar da yapılan bir istiâreden dolayı garip sayılıyor. Şu âyetleri buna örnek verebiliriz: وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ *"Buzağı sevgisi onların gönüllerine içirildi."* (Bakara, 93); خَلَصُوا نَجِيّاً *"Müzakere etmek için bir kenara çekildiler."* (Yusuf, 80); فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ *"Sana emredileni haykır."* (Hicr, 94) Bu âyetlerde esasında bilinmedik bir kelime yoktur. Bilinmedik kelimenin kullanıldığı âyetler bir elin parmakları kadar az olup şu âyetler buna örnek verilebilir: عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا *"Nasibimizi bize çabucak ver."* (Sâd, 16) ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ *"Onu, tahta levhalardan çivilenip yapılmış (bir gemiye bindirmiştik)."* (Kamer, 13) جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيّاً *"Rabbin altındakini şereflı kıldı"* (Meryem, 24)

Bilinmedik kelimeler kullanılması mucizelik kapsamına giremez

[468] Diğer yandan Kur'an, geneli itibarıyla bilinmedik kelimelerden ibaret olsaydı bile bu özelliğin mucizelik kapsamına girmesi mümkün olmazdı. Çünkü bu durumda meydan okuma, ya bunları bilenlere ya da bilmeyenlere yönelik olacaktı. Bilenlere yönelik olsa onların bunun benzerini getirmeleri imkânsız olmayacaktı. Nitekim "uzun" anlamına gelen garip kelimeleri bilirsen sana الشَّوْقَب diyene الشَّوْذَب diye muarazada bulunabilirsin. الأَمَقُّ diyene karşılık olarak sen de الأَشَقُّ diyebilirsin.

Meydan okumanın bunları bilmeyenlere yönelik olması durumu ise Araplardan Türkçe konuşmalarını isteyerek meydan okumaya benzer.

[469] Hem Arapların, bilinmedik kelimeyi terk etmenin ve ondan kaçınmanın sözü seçkinleştiren bir sebep olarak gördükleri sabit iken, konuşmada bilinmedik kelime kullanmış olmak nasıl üstünlük sebebi sayılabilir! Nitekim Ömer (r.a.) Züheyr hakkında "O karışık konuşmaz ve bilinmedik kelimeleri arayıp bulmaz" diyerek "bilinmedik kelime" anlamına gelen الحُوشِيّ lafzı ile "kapalı ve anlaşılmaz konuşmak" demek olan اَلْمُعَاظَلَة kelimelerini yan yana getirmiştir. (Kapalı ve anlaşılmaz konuşmak tasvip edilmeyen bir şey olduğuna göre konuşmada bilinmedik kelimeler kullanmak da böyle olmalıdır.)

Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde şöyle der:

Yahyâ b. Ya'mer'e ait olan ve Yezîd İbnü'l-Mühelleb'in ağzıyla Haccâc'a iletilen mektubunu insanların elden ele dolaştırdıklarını gördüm. Mektup şöyleydi: إِنَّا لَقِينَا الْعَدُوَّ فَقَتَلْنَا طَائِفَةً وَأَسَرْنَا طَائِفَةً وَلَحِقَتْ طَائِفَةٌ بِعَرَاعِرِ الْأَوْدِيَةِ وَأَهْضَامِ الْغِيطَانِ وَبِتْنَا بِعُرْعُرَةِ الْجَبَلِ وَبَاتَ الْعَدُوُّ بِحَضِيضِهِ "Biz düşmanla karşılaştık, bir grubu öldürdük, bir grubu esir aldık, bir grup derelerin eteklerine ve ağaçlıkların arasına doğru kaçıp gitti. Biz, geceyi dağın başında geçirdik, düşman dağ eteğinde geceledi." Haccâc, mektubu alınca "Bu mektubun sahibi Yezid olamaz" dedi. "Yahya b. Ya'mer de onunla beraber" dediler. Hemen onun, yanına getirilmesini emretti. Yahya gelince Haccac "Sen nerede doğdun?" diye sordu. "Ehvâz'da" dedi. Haccac, "Böyle fasih konuşmayı nereden öğrendin?" diye sordu. O da "Babamdan öğrendim" dedi.

Yine diyor ki:

İnsanların şunu da yazıp elden ele dolaştırdıklarını gördüm: Bir kadın, Yahyâ b. Ya'mer'e gelerek kocasından şikâyetçi olmuş, kocası da onu birkaç kez azarlamıştı. Bunun üzerine Yahya, kadının kocasına أَنْ سَأَلَتْكَ ثَمَنَ شَكْرِهَا وَشَبْرِكَ أَنْشَأْتَ تَطُلُّهَا وَتَضْهَلُهَا "Senden kadınlığının ve evlilik akdinin bedelini istedi diye mi onun hakkını vermeyip eksiltiyorsun" dedi.

Câhız sözünü şu değerlendirmeyle bitiriyor:

İşte onlar böyle sözleri, fesâhat ve belâgat göstergesi olarak birbirine nakledip duruyorlardı. Allah böyle sözleri belâgat ve fesâhat niteliğinden ırak etsin.

Yanılgının ana sebebi

[470] Bil ki ne zaman baksan sakatlık sebebinin aynı olduğunu görürsün ki bu, onların lafız hakkında saplandıkları yanlış kanı olup, lafız üzerinde gerçekleşen her şeyi, onun lafız olmasına bağlamışlardır. Lafzın özüne ait olan niteliklerle anlamında beliren özel bir durumdan dolayı lafza kazandırılan nitelikleri birbirinden ayırmazlar. Kendi huyları bu olup insanların geneline göre de "fesâhatin anlamını belirlemede en açık yolun i'râbı düzgün yapmak ve lahinden kaçmak" olduğunu gördükleri zaman fesâhat konusunda iki sözden birinin öbürüne üstün olmasını sağlayan nitelikler arasında i'râbı da saymak gerektiği konusunda hiç kuşku duymamışlardır. Böyle olunca da bunun bizi ilgilendiren fesâhatle hiçbir ilgisi bulunmadığını, bizim fesâhati konu etmemizin, kelimelerin telaffuz edilmesi açısından değil, akılla algılanabilecek incelikler açısından olduğunu ve bizim ancak lahinden uzak olan ve lafızlarında herhangi bir hata bulunmayan kelimelerden kurulu iki sözden birinin diğerine üstün oluşundan söz ettiğimizi gözden kaçırmışlardır.

[471] Ne gariptir ki i'râbı dikkate aldığımızda sözleri birbiriyle mukayese etmenin mümkün olmadığını görürüz. Çünkü bir kelimenin merfû veya mansûp olmasının bir söz için öbürüne karşı bir üstünlük sebebi olması tasavvur edilemez. Burada olsa olsa i'râplarında yanlışlık bulunan iki söz bulunup bunlardan biri öbüründen daha doğru olabilir. Ya da iki sözden biri doğru olarak devam ederken öbürü devam etmemiş olabilir. Ancak bu da i'râbın esas alındığı bir üstünlük mukayesesi olamaz. Çünkü burada olan şey, sözlerin birinde i'râp terk edilirken öbüründe harfi harfine uygulanmasıdır. Bunu iyi kavra.

[472] Özetle ifâde edersek üstünlük ölçütü olarak lafızdan başka bir şey bilmeyenlerin kapıldığı, lafız etrafında dönüp duran şu zan kadar, bir sözü doğru olmaktan, bir düzen içinde yürümekten ve ayağını yere sağlam basmaktan çıkaran ve hep anlamsız şeyler konuşturan başka bir zan bulamazsın.

"Fesâhat, lafızda değil, anlamdadır" sözü ne demektir?

[473] Bizim sözlerimiz arasında geçen bir ifâde var ki lafız taraftarlarının çürük düşüncelerini yeniden canlandırır. Şöyle ki bizim "fesâhat,

lafızda değil, anlamdadır" sözümüzü duyduklarında diyorlar ki: "Böyle bir şey nasıl olabilir? Biz, bu terimin öteden beri sadece lafzın sıfatı olarak kullanıldığını, hiçbir zaman anlamın sıfatı yapılmadığını görüyoruz. Bütün insanlar "bu fasih bir lafızdır", "bunlar fasih lafızlardır" diyorlar. "Bu fasih bir anlamdır", "bunlar fasih anlamlardır" diyen aklı başında tek bir kişi bile görmedik. Fesâhat anlamda bulunan bir nitelik olsaydı, anlamın sıfatı olarak da kullanılan güzellik için "bu güzel bir anlamdır", "bunlar güzel anlamlardır" denildiği gibi, fesâhat için de böyle denilebilmesi gerekirdi."

Bu söz, saflıktan payını almış bir söz olup buna karşı cevabımız şudur: Bizim "fesâhat anlamdadır" derken kastettiğimiz şey, lafza "fasih" nitelemesini kazandıran üstünlüğün lafızda değil, anlamda bulunduğudur. Çünkü bu üstünlük, lafzın anlamında değil de, kendisinde olsaydı bir lafız hakkında "bu fasihtir" dediğimizde bu fesâhatin ondan hiçbir zaman ayrılmaması gerekirdi. Ama biliyoruz ki durum bunun tam aksinedir. Bir lafız, kullanım yerlerinden birinde fesâhatin son sınırında bulunurken aynı lafzın sayısız yerlerde fesâhattan bir behre bile taşımadığını görüyoruz. Bu böyle oluyor; çünkü lafzı "fasih" diye nitelememizi sağlayan üstünlük, ortada yokken sözdizimi ile birlikte varlık kazanan bir üstünlüktür. Şayet sen sözdizimine bakmaksızın bunu tek tek lafızlarda arayacak olursan bulunması mümkün olmayan bir şey aramış olursun. Şu halde üstünlüğün lafızdan değil, anlamdan kaynaklandığı hususu, zorunlu olarak kesinleşmiştir.

[474] Şimdi aynı şeyi başka bir ifâdeyle söyleyelim: Biz, şüphe kaldırmaz bir kesinlikte anladık ki bizi ilgilendiren fesâhat, dil koyucudan değil, konuşandan kaynaklanan bir üstünlüktür. Bu durumda konuşan, kullandığı lafza, sözlükte sahip olmadığı bir özellik ekleyebiliyor mu diye bir bakmamız gerekir. Şâyet ekleyebiliyorsa onun bu işçiliğini fesâhat olarak ifâde edilen bir üstünlük sayabiliriz. Ne var ki baktığımızda onun lafzın kendisine hiçbir özellik ekleyemediğini görürüz. Zâten bunu yapabilse kendi konuşmasını bozmuş ve kendisini konuşan olmaktan çıkarmış olur. Çünkü kelimeleri, sözlükte yer aldıkları biçimlerini koruyarak kullanmaması hâlinde onun konuşuyor olmasından söz edilemez.

Konuşanın, lafızlara, sözlükte belirlenenin dışında bir biçim veremediği ve konumuz olan fesâhatin kesinlikle konuşandan kaynaklanan bir üstünlük olduğu hususları netlik kazandığına göre zorunlu olarak bilmemiz gerekir ki, dilciler, fesâhati, görünüşte lafzın sıfatı olarak kullanıyorlar ise de onu duyulan bir ses ve tını olmak açısından, doğrudan lafza ait olan bir nitelik yapmış değillerdir.

Cümleden koparılan tek tek lafızlarda fesâhat söz konusu olmaz

[475] Özetleyecek olursak biz, bulunduğu cümleden koparılıp ayrılmış bir lafzın fasih olmasını kabul etmiyoruz; ancak başka lafızlarla birleştirilen ve anlamları birbirine bağlanan lafızların fasihliğinden söz edilebileğini savunuyoruz. وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً *"Baş ak saç ile tutuştu"* (Meryem, 4) âyetindeki اِشْتَعَلَ "tutuştu" fiilinin fesâhatin zirvesinde olduğu yolundaki sözümüz, fesâhatin sadece bu kelimeye ait olmasını değil, harf-i tarifli olan اَلرَّأْسُ ve mansup bir nekre olarak kullanılan شَيْباً lafızları ile bir bütün hâlinde böyle olmasını gerektirir.

[476] Bu yani fesâhatin (bütünden bağımsız olarak) tek bir kelimeye ait olması düşüncesi sadece istiâre yoluyla başka bir anlamda kullanılan lafızlar için akıldan geçebilir. İstiare dışındaki fasih ve beliğ sözlerde ise aklı başında bir kimse buna ihtimal bile vermez.

Nitekim akıldan bir behresi olan kişi يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ *"Her sesin kendi aleyhlerine olduğunu sanırlar. Onlar düşmandır, bundan dolayı onlara karşı tetikte ol."* (Münâfikûn, 4) âyetine ve insanların bu âyetteki fesâhati yücelttiklerine bakınca âyetteki kelimelerin üzerine birer birer parmağını koyarak "bu fasihtir", "şu fasihtir" demeyi aklına getirmez. Âyetteki fesâhatin sebebi, hiç kuşkusuz anlama ilişkin hususlardır:

Birincisi, عَلَى harfinin ikinci mef'ûl yerinde bulunan hazfedilmiş bir kelimeye bağlı olmasıdır.

İkincisi, هُمُ الْعَدُوُّ cümlesinin atıfsız olarak gelmiş olmasıdır.

Üçüncüsü ise اَلْعَدُوُّ kelimesinin marife olarak söylenmesi ve هُمْ عَدُوٌّ denilmemesidir.

عَلَى harfini hazfedilmeyen bir kelimeye bağlasan, هُمُ الْعَدُوُّ cümlesinin başına atıf harfi getirsen ve اَلْعَدُوُّ kelimesinin başındaki harf-i tarifi kaldırıp يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ وَاقِعَةً عَلَيْهِمْ وَهُمْ عَدُوٌّ desen fesâhatin tamamen uçup gittiğini görürsün. Şayet aklına صِحْتُ عَلَيْهِ "ona seslendim" cümlesindeki gibi, عَلَيْهِمْ kelimesinin doğrudan صَيْحَةٍ kelimesine bağlı olduğu düşüncesi gelirse bırak fasih olmayı, bu cümleyi söz olmaktan bile çıkarmış olursun. Bu söylediklerimiz aklı olana doğruyla yanlışı ayırabilecek bir ölçüt vermektedir.

[477] Müminlerin emiri Ali b. Ebû Talip'ten nakledilen şu söz bu konuda çok hoş bir nükte içermektedir: O diyor ki: "Araplardan Arapça olan hangi lafızları duydumsa Allah Resulünden de aynılarını duymuşumdur. Bunun tek istisnası مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ "eceliyle öldü" sözüdür. Bunu Allah Resulünden duydum; ama Araplardan duymadım." Kuşku yok ki lafzın böyle bir cümlede "Arapça" diye nitelenmesi ile fasih diye nitelenmesi aynı anlamdadır. Şu halde bir düşün bakalım Hz. Ali'nin kelimeleri, tek tek lafızlarından dolayı Arapça diye nitelediği kimsenin aklının ucundan geçer mi? Düşünürsen bunun böyle olmadığında kuşku bile duymazsın.

[478] Bil ki bizim söylediklerimizde kuşkuya kapılanlar, "kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları gözetmek"ten başka anlama gelmesi mümkün olmayan nice cümleler kurarlar da ne dediklerinin farkında bile olmazlar.

* Bunlardan biri herkesin dilinde olan "Akıl sahibi bir kişi, konuşmak istediği cümlenin kelimelerini içinden sıralar" sözüdür. Kendi kendimize bu sözün ne anlama geldiğini düşündüğümüzde şundan başka bir şeyin kastedilmediğini görürüz: Kişi ضَرَبَ fiilini alıp زَيْدٌ kelimesine yüklem yapar. Sonra Zeyd tarafından yapıldığını bildireceği "dövme" eyleminin عَمْرٌو üzerinde gerçekleştiğini düşünür. يَوْمَ الْجُمُعَةِ ifâdesini eylemin gerçekleşme zamanı yapar. اَلتَّأْدِيب lafzını da dövme eyleminin amacı yapar. Sonra da şu cümleyi kurar: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْراً يَوْمَ الْجُمُعَةِ تَأْدِيباً لَهُ "Zeyd, Amr'ı Cuma günü terbiye etmek için dövdü." Gördüğün gibi bu, kelimelerin anlamları arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları gözetmektir.

ضَرَبَ fiilinin زَيْدٌ kelimesine yüklem olmasını, عَمْرٌو kelimesinin dövme eyleminin nesnesi olmasını, يَوْمَ الْجُمُعَةِ ifâdesinin eylemin gerçek-

leşme zamanı olmasını ve تَأْدِيب kelimesinin Zeyd'in dövme eylemi ile ulaşmak istediği amacı ifâde etmesini gözetmesen bu kelimeleri bu sırayla dizebileceğin kimsenin aklından geçmez. Bunu öğrendiğine göre bil ki bu, bütün sözler için genel geçer bir ölçüdür. Bunun aksine bir düşünceye kapılan kimse makul olanın dışına çıkmış demektir.

* Bunlardan bir diğeri de kimi zaman kelimeler arasında ilişki bulunduğunu, kimi zaman da bulunmadığını söylemeleridir. Kesin olarak bilinmektedir ki -نَبْكِ fiilinin قِفَا نَبْكِ "durun ağlayalım" cümlesindeki emrin cevabı olması gibi,- lafızlardan birinin anlamının ötekisinin anlamıyla olan ilişkisine bakılmaksızın ve onları birbirine bağlayan özel durum dikkate alınmaksızın "lafızların birbiriyle ilişkili olması" diye bir şeyin tasavvuru mümkün değildir. Bu konuda nasıl kuşku duyulabilir ki? Lafızlar, anlamları göz ardı edilerek, sırf lafız olmak açısından birbiriyle ilişkili olsalardı bu, delilerin, kitabı okumaya sayfanın ortasından başlamalarına gülenlerin, bilgisizlikten dolayı gülmüş olmalarını gerektirirdi; Ebû Temmâm da şu beyti söylemekle hata etmiş olurdu.

عَذَلاً شَبِيهاً بِالْجُنونِ كَأَنَّماَ قَرأَتْ بِهِ الْوَرْهَاءُ شَطْرَ كِتَابِ

Türkçesi: Ahmak bir kadın kitabın ortasını okurcasına, delirmiş gibi kınadı.

Çünkü onlar, ancak kelimeler arasında bir irtibat bulunmadığı için gülmüşler; Ebû Temmâm da bahsettiği kınamayı bu yüzden delilik saymıştır.

Şimdi kendilerini ne komik durumlara düşürüyorlar bir düşün.

[FESÂHATİN LAFZIN NİTELİĞİ OLMADIĞINA DAİR BİR AKIL YÜRÜTME]

[479] Bu başlıkta fesâhatin, lafza sırf lafız olduğu için verilmiş bir nitelik olmasını geçersiz kılan ince bir akıl yürütme yapacağız.

Fesâhat ya lafızda bulunan ve işitilerek algılanabilen bir niteliktir ya da kalple bilinen aklî bir niteliktir. Lafızda bulunan ve işitme yoluyla algılanabilen bir nitelik olması mümkün değildir. Çünkü böyle olsa fa-

sih lafzı duyanların onun fasih olduğunu bilmek konusunda birbirine eşit olmaları gerekirdi. İşitilerek algılanabilir olması alternatifi, geçersiz olduğuna göre zorunlu olarak aklî bir nitelik olduğuna hükmetmemiz gerekir. Aklî bir nitelik olduğuna hükmetmemiz gerektiğine göre biz lafızda, işitilerek algılanmayıp akılla bilinebilen "anlama delâlet etmek" dışında bir nitelik bilmiyoruz. Dolayısıyla bu, lafzı fesâhatle nitelememizin, kendisi açısından değil, anlamı açısından yapılmış bir niteleme olduğunu bilmemizi gerektirir. Bu, aklı olan kimseye kuşkulanma bahanesi bırakmayan bir akıl yürütmedir. Doğruyu bulduran Allah'tır.

[480] Şimdi bunu bir başka açıdan açıklayalım: Kişi اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً *"Baş ak saç ile tutuştu"* (Meryem, 4) âyetini okumaya başlayınca sözü sonuna kadar okuyup bitirmeden âyetteki fesâhati fark edemez. Şayet fesâhat, اِشْتَعَلَ lafzına ait bir nitelik olsaydı kişi onu okur okumaz fesâhatini algılardı. Bir şeyde bir nitelik bulunup o şey yok olduktan sonra niteliğinin bilinir olması mümkün değildir. Kim, nitelediği şeyden varlığı sırasında ayrı olup nitelediği şey yok olduktan sonra varlık kazanan bir nitelik görebilir ki? Geçmişten bugüne kadar hiç kimse, nitelediği şeye ait olmasının şartı, nitelediği şeyin yok olması olan bir nitelik duymuş mudur?

Burada şu itiraz ileri sürülebilir: Bizim, اِشْتَعَلَ lafzında bulunduğunu iddia ettiğimiz fesâhat, o söylendiği sırada vardır. Ama biz o sırada onda bu niteliğin bulunduğunu bilemeyiz. Sözün sonuna geldiğimizde söylediğimiz sırada onun onda var olduğunu öğreniriz.

Deriz ki: Bir şeyde öyle bir nitelik bulunsun ki onun varlığı ancak o şey yok olduktan sonra öğrenilebilsin, o şey yok oluncaya kadar bilinemesin de yok olduktan sonra onda bu niteliğin bulunduğu fark edilsin. Bu olacak şey midir?

[481] Diğer yandan onların lafızda bulunduğunu iddia ettikleri fesâhatin, kelimenin tek tek harfleri için değil, bütünü için iddia ediliyor olduğunda kuşku yoktur. Çünkü sanırım اِشْتَعَلَ kelimesinin her bir harfinde fesâhat bulunduğunu iddia etme saçmalığına düşerek ""şın", "te", "ayn" ve "lâm" harflerinden her biri başlı başına fasihtir" demezler. Fesâhat, kelimenin bütünü için iddia edildiğine göre bunun gerçekleşmesi, ancak bütün harfler söylenip kelime bir bütün olarak telaffuz edildikten sonra tasavvur edilebilir. Çünkü harflerin varlığı sırasında

fesâhat nitelikleri de bulunabilsin diye hepsini bir anda söylemek mümkün değildir. Bundan sonra iş çirkinlikte öyle bir sınıra gelir ki aklı olan bir kişi bu sonucu doğuran bir söz söylemiş olmaktan ötürü aklından utanarak başını önüne eğer.

Fesâhatin sırf lafız olmak ve dil ile söylenir olmak açısından lafızda bulunan bir nitelik olduğunu iddia ettikten sonra bunun tek tek harflerde değil, kelimenin bütününde bulunduğunu savunan kişinin durumu şöyle diyenin durumuna benzer. Bir iplik var ki ondan kumaş dokunduğunda kumaş rengi kırmızı oluyor, kumaş söküldükten sonra ipin tellerine bakıldığında ise üzerinde hiç kırmızılık bulunmuyor.

[**482**] Onların şaşılacak hallerinden biri de şudur: İstiare edilen lafız, fasih olduğunda bu fesâhatin istiâreden dolayı olduğunu, istiârenin ona kattığı bir incelikten dolayı fesâhat niteliği kazandığını hiçbirinin inkâr etmediğini görürsün. İstiarenin, lafzın harflerinde bir farklılık meydana getirmediği ve istiâre edilmeyip gerçek anlamı üzere bırakıldığında sahip olduğu tınıyı değiştirmediği ve istiârenin etkisinin anlam üzerinde olduğu konusunda da hiçbir kuşku duymadıklarını görürsün. Lafız, başka bir anlam için istiâre edildiğinde onun gerçek anlamından tamamen çıkarıldığı kanısını taşırlarken zâten bundan başka bir şey düşünümezler. Şu halde üşengeçlik edip düşünmeyi terk etmeselerdi bu bakışları, onları gaflet uykusundan uyandırabilir ve gözlerinden perdeyi kaldırabilirdi.

[DÜŞÜNCE TEK TEK LAFIZLAR ÜZERİNE OLMAZ]

[**483**] Bilinmesi ve hep hatırda tutulması gereken hususlardan biri de şudur: Nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar göz ardı edilerek cümlede geçen kelimelerin anlamlarının teker teker düşünülmesi tasavvur edilemez. Kişinin, bir fiilin anlamı üzerinde düşünüp onu bir isimde amel ettirme kastı taşımamış veya bir ismin anlamı üzerinde düşünüp onda bir fiili amel ettirerek ismi onun fâili veya mef'ûlu yapma kastı taşımamış veya bunun dışında mübtedâ, haber, sıfat, hâl vb. bir öge yapmayı düşünmemiş olması makul değildir.

Bunu gözlerinle görmek istersen herhangi bir sözü alıp kelimelerinin yerlerini değiştir ve nahiv kurallarının işletilemeyeceği bir biçime koy. Mesela şu mısraı al.

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ

Türkçesi: Arkadaşlar! Durun da uzak düştüğümüz o yâr ve diyarı anıp ağlayalım.[191]

Kelimelerin yerlerini değiştirerek مِنْ نَبْكِ قِفَا حَبِيب ذِكْرَى مَنْزِل biçiminde söyle ve bak: Rastgele sıralanmış olan bu kelime grubundan herhangi birinin anlamını düşünebiliyor musun?

[484] Bil ki ben tek tek kelimelerin anlamları hiç düşünülmez, demiyorum. Söylediğim şudur: Nahiv kurallarından uzak olarak, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar gözetilmeden düşünülmez diyorum. Nitekim örneğini verdim. Yoksa sa "hangisini yüklem yapsam daha iyi olur" veya "hangisi benim kastımı daha iyi ifâde eder" veya "hangisini kullansam övgümü veya yergimi daha iyi ortaya koyarım" ya da "bunu şu iki şeyden hangisine benzetsem daha iyi olur" diye iki isim veya iki fiil üzerinde düşündüğün zaman kelimelerin kendi anlamları üzerinde düşünmüş olursun. Ne var ki bu düşünme, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan birini bulup seçtikten sonraki bir işlemdir. Yani sen öncelikle üzerinde düşündüğün ismi (veya fiili), kendisini övmeyi veya yermeyi ya da kendisine bir şeyi benzetmeyi kastettiğin bir şeye yüklem yapmayı düşünürsün. Yoksa doğrudan bir fiile veya isme yönelip onu yüklem veya yüklemden başka bir öge yapmayı tasarlamadan tek başına onun üzerinde düşünmezsin. Bunu iyi kavra.

[485] Bir örnek istersen Beşşâr'ın şu beytine bak:

كَأَنَّ مُثَارَ النَّقْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهْ

Türkçesi: Başlarımızın üstünde toz uçuşması ve kılıçlarımız, yıldızları birer birer dökülen geceye benzer.[192]

Beşşâr'ın, bu beyitteki kelimelerin anlamlarını, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları düşünmeden aklına birbirinden bağımsız olarak getirdiği hiç düşünülebilir mi? Yani Beşşâr, a) zihninde bir benzetme tasarlamadan كَأَنَّ harfini düşünmüş; b) isim tamlaması oluşturma kastı taşımadan مُثَارَ النَّقْعِ kelimelerini düşünmüş, c) فَوْقَ kelimesini رُؤُوس kelimesine muzâf kılmayı kastetmeden فَوْقَ رُؤُوسِنَا demeyi düşünmüş, d)

vâvla öncesine atfetme kastı taşımaksızın أَسْيَاف kelimesini atıf harfiyle öncesine bağlamayı düşünmüş, e) atfetmeyi kastetmeden وَ demiş, f) كَأَنَّ harfinin haberi yapmayı kastetmeksizin لَيْل kelimesini düşünmüş, g) yıldızlara ait bir eylem olduğunu kastetmeden تَهَاوَى fiilini düşünmüş, h) kastettiği benzetmeyi tamamlama kastı taşımadan bu cümleyi لَيْل kelimesine sıfat yapmayı düşünmüş de mi söylemiştir, yoksa bütün bu kelimelerin anlamını, yukarıda sayılan nahiv anlamlarını göz önünde bulundurarak mı düşünmüştür.

[486] Birinin anlamını öbürünün anlamı ile ilişkilendirmeyi düşünmeksizin bir kelimenin anlamını kastetmiş olmak nasıl tasavvur edilebilir, doğrusu bilemiyorum. Kelimelerin anlamını kastetmek, dinleyene bilmediği bir şeyi bildirmek demektir. Ey konuşan! Şu belli ki sen dinleyene konuştuğun kelimelerin anlamlarını tek tek bildirmeyi kastetmezsin. Yani خَرَجَ fiilinin ve زَيْدٌ özel adının sözlükteki anlamlarını bildirmek için خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" demezsin. Zâten kişi başkasıyla anlamlarını bilmediği kelimeler kullanarak nasıl konuşabilir ki? Bundan dolayı a) isim olmadan tek başına fiil, b) fiil veya başka bir isim olmadan da tek başına isim "söz" sayılmamıştır. خَرَجَ deyip ardından isim getirmesen veya bir isme ait olan zamir takdir etmesen ya da زَيْدٌ deyip ardından bir fiil veya isim getirmesen ve içinden bir fiil veya isim de takdir etmesen önü sonu bir ses çıkarmış olursun. Bunu iyi kavra.

[487] Bil ki söz inşa eden kişi, altın ve gümüş parçalarını alarak birbiri içinde eritip tek kalıba döken kişiye benzer. Şöyle ki ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْراً يَوْمَ الْجُمُعَةِ ضَرْباً شَدِيداً تَأْدِيباً لَهُ "Zeyd Amr'ı Cuma günü terbiye etmek amacıyla öyle bir dövdü ki" dediğinde bu kelimelerin yekünüyle elde ettiğin şey, çoklarının zannettiği gibi birden çok değil, tek bir anlamı olan bir bütündür (mefhûm). Çünkü sen bu sözü, kelimelerin kendi anlamlarını ifâde etmek için söylemezsin. ضَرَبَ fiili ile amel ettiği ögeler arasındaki ilişki türlerini ve bu ilişkinin gerektirdiği hükümleri ifâde etmek için söylersin.

Şu halde bu cümlede عَمْرو kelimesinin nesne oluşu, يَوْم الْجُمُعَة ifâdesinin dövme zamanı oluşu, dövme eyleminin ضَرْباً شَدِيداً (çok sert) oluşu ve تَأْدِيب lafzının dövmenin gerekçesi oluşu üzerinde şöyle bir düşünelim. Bunların, cümlede iletilmek istenen temel bildirim olan "dövme eyleminin Zeyd'e ait kılınması ve onun tarafından gerçekleştirilmiş

olması"ndan koparıldığı tasavvur edilerek Zeyd'in dövme işini yapan kişi olduğu hususu akla getirilmeden عَمْرو kelimesinin nesne, يَوْمَ الْجُمُعَة ifâdesinin zaman zarfı, ضَرْباً شَدِيداً ifâdesinin masdar (mutlak mef'ûl) ve تَأْدِيباً lafzının mef'ûl-i leh olduğu düşünülebilir mi?

Düşündüğümüzde böyle bir şeyin tasavvurunun mümkün olmadığını görürüz. Çünkü عَمْراً lafzı, Zeyd'in gerçekleştirdiği "dövme" eyleminin nesnesidir; يَوْمَ الْجُمُعَة ifâdesi, aynı eylemin gerçekleşme zamanıdır; ضَرْباً شَدِيداً ifâdesi bu eylemin hangi nitelikte gerçekleştiğinin açıklamasıdır; تَأْدِيباً lafzı bu eylemin gerekçesidir. Şu halde kesin olarak ortaya çıkmıştır ki bütün bu kelimelerin yekününden anlaşılan şey birkaç anlam değil, tek bir anlamdır. Bu da Zeyd'in Amr'ı şu zamanda, şu nitelikte ve şu amaçla dövmüş bulunduğunu ifâde etmektir. İşte bu anlama "tek bir söz" denir.

[488] Şu halde bunu diğer sözler için bir ölçüt say. Örneğin Beşşâr'ın beytini düşündüğünde parçalara ayrılmayı kabul etmeyen kalıba dökülmüş bir halka gibi olduğunu görürsün. Altın kırıntılarını eriterek bir kalıba döken ve yüzük veya halhal çıkaran bir ustanın yaptığı iş neyse Beşşâr'ın yaptığı da odur. Sen beytin lafızlarını birbirinden koparmaya kalkarsan yüzüğü kırmaya çalışan kişinin konumuna düşersin. Çünkü o, beyitte sadece tozları geceye; kılıçları yıldızlara benzetmeyi kastetmemiştir. Onun kastı, tozların ve toz içinde sallanıp duran kılıçların görüntüsünü, yıldızların döküldüğü gecenin görüntüsüne benzetmektir. Dolayısıyla beytin tamamından anlaşılan şey, tek bir anlam olup beyit, başı ve sonuyla birlikte tek bir sözdür.

Şimdi bir düşün bakalım, beytin parçaları olan bu kelimelerin bir araya gelişi hakkında ne diyeceksin? "Lafızları birleşerek tek bir lafız oldu" mu, yoksa "Anlamları birleşti ve lafızlar bu sebeple tek bir lafız gibi oldu" mu diyeceksin. Gördüğün bu birleşmenin anlamlar üzerinde gerçekleştiği konusunda kuşku duymuyorsan -ki lafızlar birleşip tek bir lafza dönüştü, gibi bir düşüncenin birinin aklının ucundan geçmesi akıl bozukluğu ve bunama belirtisidir- aklına karşı direnmeyeceksen bu, sana sözdiziminin kelimelerin lafızlarında değil, anlamlarında olduğunu ve anlamları dizmenin de nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları gözetmek demek olduğunu gösterir. Kelimelerin birleştiği ve bunun da anlamlar üzerinde gerçekleştiği kesinleştiğine göre şimdi Beşşâr'ın

beytinde anlamların hangi yolla birleştiğine bakmak gerekir. Baktığımızda Beşşâr'ın bu birleşmeyi şu yolla yaptığını görürüz: a) مُثَارَ النَّقْعِ tamlamasını كَأَنَّ harfinin ismi yapmış, b) zarf olan فَوْقَ رُؤُوسِنَا ifâdesini مُثَارَ kelimesine bağlamış, c) أَسْيَاف kelimesini مُثَارَ üzerine atfetmek suretiyle كَأَنَّ harfine bağlamış, d) sonra لَيْلٌ تَهَاوَي كَوَاكِبُهُ diyerek لَيْلٌ kelimesini nekre olarak kullanmış, e) تَهَاوَى كَوَاكِبُهُ cümlesini onun sıfatı yapmış, f) son olarak لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهُ ifâdesini de bir bütün olarak كَأَنَّ harfinin haberi yapmıştır.

Bir düşün bakalım, bu birleşmede bizim saydıklarımızdan başka bir unsur görecek misin? Bunu gerektiren başka sebep bulabilecek misin? Bazıları işin kolayına kaçmasalar, düşünmeyi terk etmeseler ve gözlerinde de perde olmasa bu söylediklerimiz onlar için yeter de artardı bile. Allah'tan başarılı kılmasını dileriz.

[489] Bil ki lafız konusunda böyle asılsız sözleri ağızlarına dolayanların sorunu, gördükleri hayale teslim olmaları ve kuruntularına boyun eğmeleridir. Kuruntuları ve hayalleri onların yüzünü doğrudan çevirmiş, onları çok büyük bir hataya sokmuş ve bilgisizlik batağına sürüklemiştir. Bu yüzden kendi sakat görüşlerini desteklemek için her türlü anlamsız sözü söyler ve her türlü bilgisizliğin içine düşüncesizce dalar duruma düşmüşlerdir. Öyle bir duruma gelmişlerdir ki onlara "Söz inşa eden kişi, sözdizimini düşünmeden yapamaz. Siz, sözdizimini lafızları dizmeye indirgerseniz bu, bir sözü telif etmek için düşünen kişinin, anlamlar üzerinde değil de, söylemek istediği lafızlar üzerinde düşündüğünü söylemek anlamına gelir" desen böyle bir yanlışa düştüklerine hiç aldırış etmezler ve "İnsan, düşündüğünde anlamlarını düşündüğü lafızları içinden söylediğini hayal eder ve diliyle söylediğinde duyduğu gibi içinden o lafızları duyduğunu zanneder." diyerek bunu insanın yaratılış ve doğasına bağlarlar.

Bu cahilce bir yaklaşımdır. Çünkü bu, kişinin hep görmekte olduğu bir şeyin gözlerinin önünde durduğunu hayal edip onu görür gibi olmasına benzer. Bu, kişinin onu gerçekten görmüş olmasını ve o şeyin gerçekten var olmasını gerektirmediği gibi kişinin lafızları söylüyormuş gibi hayal etmesi de onları söylemiş olmasını ve lafızların gerçekten var olmasını gerektirmez. Dolayısıyla bu, kişinin bir sözü telif ederkenki düşüncesinin lafızlar üzerinde olmasına sebep sayılamaz.

Anlamlar göz ardı edilerek sadece lafızlar üzerine düşünülemez

[490] Diyelim ki lafızları içinden söylemiş olsun ve gerçekten de içinde onları duyar gibi olsun. Peki, düşündüğünde düşüncenin bu lafızlar üzerinde olduğunu nereden bilebiliriz? Bu sözü söyleyenler "düşünce" kelimesiyle neyi kastediyorlar, doğrusu bilmek isterdim. Belli ki "düşünmek" dediğimiz şey, bir şey hakkında bir yargıda bulunmak veya onu bir sıfatla nitelemek veya iki kelimeden birini diğerine muzâf kılmak veya ikisini bir hükümde ortak kılmak veya bir şeyi başka bir şey için geçen hükmün kapsamı dışına çıkarmak veya bir şeyin varlığını başka bir şeyin varlığının şartı kılmak vb. hususlarda olur. Bütün bunlar, lafzı aşan aklî konular üzerinde düşünmektir.

[491] Şu halde düşünmenin lafızlar üzerinde olduğunu söyleyen bu kişi, şu iki seçenekten birini seçmek durumundadır. a) bu anlamları, sözü inşa eden kişinin düşünmesinin kapsamından tamamen çıkararak düşünmeyi salt lafızlara indirgemek; b) anlamlar üzerinde düşünmekten başka ayrıca lafızlar üzerinde de düşünmek.

Şayet birinci seçeneği seçerse o konuşulacak birisi değil demektir. İkinci seçeneği seçerse Arapça lafızların anlamlarını bilmeyen bir yabancının lafızlar üzerinde düşünebilmesini mümkün görmüyor demektir.[193] Bu ise çirkinliği ve yanlışlığı apaçık bir husustur.

[492] Onların buna benzer bir yanılgısı da dinleyenin durumunu ölçü almalarıdır. Şöyle ki dinleyen, lafızlar kulağında sıralanmadan anlamların, içinde sıralanmadığını görünce anlamların lafızlara bağlı olduğunu ve anlamlar arasındaki sıranın lafızlardan; yani konuşmada lafızların sıralanmış olmasından kaynaklandığını sanır.

Bu, yanlış bir kanı olup bu konuda dinleyenin durumunun değil, sözü inşa ve telif eden kişinin durumunun ölçü alınması ve anlamların onunla olan ilişkisine bakılması gerekir. Düşündüğümüzde zorunlu olarak biliriz ki sözü inşa eden açısından anlamların lafızlara bağlı olması ve lafızlardan doğması mümkün değildir. Çünkü bu, lafızların anlamlardan önce varlık bulmasını ve konuşanın zihninde önce lafızların belirmesini, anlamların ise ona bağlı olarak sonradan ortaya çıkmasını gerektirir. Hâlbuki akıllı olan herkes, -şâyet aklıyla kendisi arasına bir perde gerilmemişse- bunun tam tersini bilir. Ah bilsem! Lafızlar, an-

lamları ifâde etmekten başka bir şeye mi yararlar? Lafızlar, anlamların hizmetçisi değil midir? Anlamların gerektirdiği hükme göre biçim almazlar mı? Lafızlar, anlamların göstergesi ve anlama delâlet etmek için uydurulmuş sesler (vaz') değil midir? Öyleyse kalbin tasavvurunda nasıl anlamların önüne geçebilirler? Böyle bir şey mümkünse o zaman eşya isimlerinin eşya var olmadan ve bilinmeden önce belirlenmiş olması da mümkün demektir. Benimseyenlerini böyle saçma sapan ve beş paralık şeyler söylemeye iten böyle bir konuda daha ne diyeyim bilemiyorum.

Nahve bağlı sözdizimine karşı çıkanların "bedevinin nahiv bilmediği" gerekçeleri

[493] Şimdi de onların sözdizimi ile ilgili yönelttikleri başka bir itiraza gelelim. Diyorlar ki: "Sözdizimi, nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlarda olsaydı hiç nahiv bilgisi olmayan, mübtedâ-haberi ve nahiv alanına giren diğer konuları bilmeyen bir bedevinin sözdizimi yapamaması gerekirdi. Hâlbuki biz bedevilerin öyle güzel bir sözdizimi ile konuştuklarını görüyoruz ki ben benim diyen nahivci onun gibi güzel konuşamaz."

Deriz ki: Bu, kelâmcıları eleştirenlerin düştüğü türden bir yanılgıdır. Onlar şöyle diyorlar: "Biz biliyoruz ki sahâbe (r.a.), ve ilk dönem âlimleri, sizin koymuş olduğunuz "cevher", "araz", "sıfatü'n-nefs", "sıfatü'l-ma'nâ" vb. terimleri bilmiyorlardı. Evrenin sonradan meydana geldiği ve Allah'ın bir olduğu hususlarını tam anlamıyla bilmek, sizin koyduğunuz bu terimleri bilmeden olmuyorsa o zaman sizin, onların bilmediği şeyleri bildiğinizi ve bilgi derecenizin onlardan yüksek olduğunu iddia etmeniz gerekir."

İşte bizim yukarıdaki itiraza vereceğimiz cevap da kelâmcıların bu itiraza verdikleri cevap gibi olacaktır: Önemli olan, terimlerin kendisini bilmek değil, terimlerin delâlet ettiği içeriği bilmektir. Bir bedevi, جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً "Zeyd bana binerek geldi" cümlesi ile جَاءَنِي زَيْدٌ الرَّاكِبُ "Bana binen Zeyd geldi" arasındaki farkı bildikten sonra راكبا kelimesine nahivcilerin "hâl" dediklerini, الرَّاكِبُ kelimesine "sıfat" dediklerini varsın bilmesin. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" sözünde Zeyd'in, hakkında haber verilen kişi olduğunu, مُنْطَلِقٌ lafzının ise verilen haber olduğunu bildikten sonra bizim Zeyd'e "mübtedâ" dediğimizi varsın bilmesin. ضَرَبْتُهُ

تَأْدِيباً لَهُ "Onu terbiye etmek için dövdüm" cümlesindeki تَأْدِيب kelimesi ile dövme fiilinin gerekçesinin bildirildiğini bildikten sonra bizim ona "mef'ûl-i leh" dediğimizi bilmiyormuş ne çıkar.

Onun bu terimleri bilmiyor olması, bunlarla kastedilen içerikleri bilmesine engel olsaydı kastettiği şeyleri ifâde etmeye yol bulamaması ve konuşmasında olumlu ve olumsuz ifâdeleri ve مَا kelimesinin soru edatı veya اَلَّذِي anlamında ya da şart edatı olarak kullanılmasını birbirinden seçip ayıramaması gerekirdi. Çünkü o, bizim bu anlamları birbirinden ayırmak için kullandığımız terimleri bilmez.

Ya şuna ne dersin: Bir bedevi, müezzinin أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولَ اللهِ diye ezan okuduğunu duyunca hemen yadırgamış ve "Bu müezzin ne yaptı böyle?" demiş. Bunu yadırgarken haberin mansup okunmasının onu haber olmaktan çıkararak öncesindeki isimle birlikte tek isim hükmüne koyacağını ve bu iki isim tek isim hükmüne girince cümlenin anlamlı bir söz olabilmek için başka bir isme veya fiile ihtiyaç duyacağını bilmiyordu. Peki, o hâlde niye "Bu müezzin ne yaptı böyle?" diyerek cümleye, haber kılacak bir kelime arama gereği duydu?

[494] Mesela İmri'il-Kays şöyle diyor:

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ

Türkçesi: Arkadaşlar! Durun da uzak düştüğümüz o yâr ve diyarı anıp ağlayalım.[194]

Biz bu mısra'ın i'râbını açıklarken şöyle diyoruz: a) قِفَا kelimesi emirdir; b) نَبْكِ emrin cevabıdır; c) ذِكْرَى kelimesi حَبِيبٍ kelimesinin muzâfıdır; d) مَنْزِلِ kelimesi حَبِيبٍ kelimesine ma'tuftur.

Şimdi bunların söyledikleri bu söz, İmri'il-Kays'ın bizim kullandığımız bu terimlerle neyi kastettiğimizi bilmiyor olmasını ve şiirdeki lafızların, şairin bu anlamlara yönelik bir kastı olmadan kendiliğinden sıralanmış olmasını gerektirir. Bu durumda o, kelimenin meczum olmasını gerektiren bir sebep bilmediği hâlde نَبْكِ kelimesini öylesine meczum okumuş ve قِفَا kelimesinden sonraya bırakılmasını gerektirecek özel bir sebep bilmediği hâlde sırf şiirin ölçüsünü tutturmak için نَبْكِ fiilini sonraya bırakmış demektir. Sadece bu bile onların itirazının yersizliğini ortaya koymaya yeter.

Böyle çirkin durumlara düşmesine rağmen vazgeçmeyen ve hatasından dönmeyen kişiyi kendi hâline bırakmaktan başka elimizden ne gelir.

[**495**] Yaptığımız bunca açıklamadan sonra insanların tek bir itiraz ve sorularının bile kalmaması gibi bir arzumuz olmasaydı bu ve benzeri şeylerle hiç uğraşmamak daha iyi olurdu. Çünkü kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa o da şudur: Çağlar boyunca bir yukarı, bir aşağı gidip gelsek, sağı solu didik didik arasak ve nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan herhangi biri gözetilmeden dizilip yan yana gelmiş iki kelime bulmaya çalışsak mümkün olmayan bir şey aramış ve düşünce bineklerinin belini bükmüş oluruz.

Bu söylediğimizden kuşku duyan ve lafızların dizilip bir araya gelmesi için nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlardan başka sebepler bildiğini iddia eden biri varsa ona söyleyeceğimiz şudur: "O zaman bu sebepleri bize açıklayıp yerlerini bize göster. Ne belli, belki sen bizim gözümüzünden kaçan bir bilgiye rastlamışsındır, bize kapalı kalan bir kapı sana açılmıştır."

وَذَاكَ لَهُ إِذَا الْعَنْقَاءُ صَارَتْ مُرَبَّبَةً وَشَبَّ ابْنُ الْخَصِيِّ

Türkçesi: Ankâkuşu insanlar tarafından beslenir olup iğdiş edilenin oğlu delikanlı olunca bu ona ait olacak.[195]

AYNI ANLAMDAKİ İKİ LAFIZDAN BİRİNİN "FASİH", ÖBÜRÜNÜN "FASİH DEĞİL" OLMASI NE DEMEKTİR?

[**496**] Yanlış düşüncenin kaynağı olan ve insanların düşünüp doğruyu bulmalarını, kendilerine söylenen ve dinlediklerinde gözlerini açacak olan söze kulak vermelerini engelleyen bir husus üzerinde bir kez daha durmak istiyorum:

Diyorlar ki: "Akıl erbabı, bir anlamın iki ayrı lafızla karşılanmasını ve bu lafızlardan birinin "fasih", ötekinin "fasih değil" olmasını mümkün görmüşlerdir. Bu, sözün üstünlüğünde lafzın da bir payının bu-

lunmasını gerektirir. Çünkü üstünlük sadece anlamla sınırlı olsaydı iki lafız da aynı anlamın karşılığı iken biri öbüründen üstün tutulamazdı."

Bu, onların bayıldıkları ve tekrar etmekten usanmadıkları bir sözdür. Üstelik teyit ederek şunu da eklerler: "Böyle olmasaydı şiirden bir beytin, onu açıklayanın açıklamasına karşı bir üstünlüğü olmazdı. Çünkü lafzın üstünlüğü anlamından kaynaklanıyorsa açıklayanın lafzı da beytin anlamını eksiksiz ifâde etmektedir. Aksi hâlde buna açıklama denemez."

Devamla şöyle derler: "Beytin açıklamasında bu böyle olduğuna göre Kur'ân'dan bir âyetin tefsirinde de böyle olur."

Tartışmada tam bu noktaya geldiklerinde muhataplarının kendilerine karşı söyleyecek sözü kalmadığını ve bu sözün tartışmaya son noktayı koyduğunu zannederler. Hatta onlar bunu öyle beğenirler ki bir kişi, bu sözün cevapsız olmadığını ve kendisinin bunun geçersizliğini ispat edecek bir delil getirebileceğini söylediğinde şaşkın şaşkın gülüşmeye başlarlar.

[497] Buna -Allah'ın izniyle- şöyle denilerek cevap verilir:

"Tek bir anlam iki ayrı lafızla karşılanabilir" sözü iki ayrı şekilde anlaşılmaya müsaittir:

Birincisi, "iki ayrı lafız" ifâdesiyle اَللَّيْث ve اَلْأَسَدُ "aslan"; شَحَطَ ve بَعُدَ "uzak oldu" vb. sözlükte anlamları bir olan iki kelimenin kastedilmiş olmasıdır.

İkincisi, iki ayrı sözün (eksiksiz bir anlam ifâde eden iki cümlenin) kastedilmesidir.

Şâyet bu sözü ilk seçenekteki gibi anlıyorsan tartışma konusunun dışına çıkmış olursun. Çünkü biz, sözdizimi oluştuktan sonra ortaya çıkan fesâhatten söz ediyoruz, durumu başka lafızlara göre belirlenmemiş olan tek bir lafzın nitelendiği fesâhatten değil.

İkinciyi kastediyorsan -ki zâten bunu kastetmen gerekir- bir kural var ki kim onu bilirse böyle bir itirazın yersiz olacağını da bilir. Bu kural, anlamların yüzük, küpe ve bilezik gibi süs eşyalarının biçimlerine benzediğidir. Bunlardan her birinin hammaddeleri aynı olup ustaları bunlara yüzük veya küpe denilmesini gerektiren bir biçim vermenin ve eşsiz bir işçilik çıkarmanın ötesinde bir şey yapmamıştır. Anlamlar da

böyle olup onları bütün insanların dilinde onların her birinin hammaddesinin dağınık biçimde var olduğunu görürsün. Sonra belâgatten anlayan ve anlamlara biçim vermeyi bilen bir kişi onları alır ve usta bir kuyumcunun işçiliğine benzer bir işçilik sergiler, böylece ortaya eşsiz bir sanat eseri çıkar. Bunun örneklerini hangi türden istersen bulabilirsin, nereye baksan tam karşında görebilirsin.

Örneğin halk لَسْتَ الطَّبْعُ لَا يَتَغَيَّرُ "Doğa / karakter değişmez" ve تَسْتَطِيعُ أَنْ تُخْرِجَ الْإِنْسَانَ عَمَّا جُبِلَ عَلَيْهِ "İnsanı yaratılışının dışına çıkaramazsın" derler. Bunlara baktığında bütün milletlerin ve nesillerin bildiği, halka mâl olmuş sıradan bir anlam görürsün. Şimdi aynı anlama bir de Mütennebbî'nin şu beytinde bakıver:

يُرَادُ مِنَ الْقَلْبِ نِسْيَانُكُمْ وَتَأْبَى الطِّبَاعُ عَلَى النَّاقِلِ

Türkçesi: Kalpten sizi unutması istenir, ne var ki karakterler, taşımak isteyene karşı direnirler.

Şairin bu anlamı en güzel biçime soktuğunu ve âdeta sıradan bir boncuğu mücevhere çevirdiğini görürsün. İşte bir anlam, önceden hiçbir değer ifâde etmezken böylelikle beğenilir olmuştur.

[498] İşte akıl erbabı "Bir anlam iki ayrı lafızla ifâde edilebilir, ama bunlardan biri fasih olur, ötekisi olmaz" derken bunu anlatmak istemişlerdir. Sanki diyorlar ki: "Özü bakımından anlamları aynı olan (yani aynı temayı işleyen) iki ayrı söz bulunabilir. Sonra onu bezeyip güzelleştirmek hususunda sözlerden birinin öbüründe bulunmayan bir etkileme gücü olabilir."

[499] Bil ki karşıt görüş sahibi, burada iki sözden birinin öbüründe bulunmayan bir güzellik ve üstünlüğe sahip olduğunu ya inkâr ya kabul edecektir. İnkâr ederse o bu konuda konuşulacak birisi değil demektir. Çünkü bunu inkâr etmek, Mütenebbî'nin وَتَأْبَى الطِّبَاعُ عَلَى النَّاقِلِ sözünün anlamının لَا يَسْتَطِيعُ الْإِنْسَانُ عَمَّا جُبِلَ عَلَيْهِ ve اَلطَّبْعُ لَا يَتَغَيَّرُ sözlerine karşı bir üstünlüğünün bulunmamasını gerektirir. Yine bu kişi, Ebû Nüvâs'ın aşağıdaki beytinde غَيْرُ بَدِيعٍ فِي قُدْرَةِ اللهِ أَنْ يَجْمَعَ فَضَائِلَ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ فِي رَجُلٍ وَاحِدٍ "Bütün insanların üstün yanlarını bir kişide toplamak Allah'ın kudreti açısından şaşılacak bir durum değildir" sözüne karşı bir üstünlük görmüyor demektir.

[Ebû Nüvâs'ın aynı anlamı ifâde eden beyti şudur:]

وَلَيْسَ لِلّٰهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدِ

Türkçesi: Bütün âlemi (yani bütün insanlığa ait faziletleri) tek bir kişide toplamak Allah için uzak sayılmaz, yadırganmaz.[196]

Söylediği söz bunu gerektiren biriyle konuşulması mümkün olmayıp böyle birinden bu konuyu anlamasını beklemek, şiir söyleyecek bir zevke sahip olmayan birinden aruz vezinlerini bilerek bahr-i medîd ile bahr-i tavîli; bahr-i basît ile bahr-i serî'i birbirinden ayırmasını beklemek gibi bir şeydir.

İnkâr etmeyip kabul ederse ona "Mütenebbî'nin,

وَتَأْبَى الطِّبَاعُ عَلَى النَّاقِلِ

sözü, son derece fasih midir, bize söyle" deriz. "Evet" derse "Sana göre bu fesahat, harflerinden dolayı mıdır, yoksa anlamda meydana gelen bir güzellik ve üstünlükten dolayı mıdır?" diye sorarız. "Harflerinden dolayıdır" derse saçmalamış olur. "Anlamında meydana gelen bir güzellik ve üstünlükten dolayıdır" derse "İşte bizim, 'Lafız, sesinin tınısından dolayı değil, anlamında meydana gelen bir üstünlükten dolayı fasih olur' derken kastettiğimiz şey de budur" deriz.

Teşbih ifâdelerinin fesâhat açısından mukayesesi

[500] Bil ki düşünene söylediğimiz sözün doğruluğunu ortaya koyacak, "benzetme"den daha açık bir şey yoktur. Çünkü sen benzetmede زَيْدٌ كَالْأَسَدِ ya "Zeyd aslan gibidir" ya مِثْلُ الْأَسَدِ "aslana benzer" ya da شَبِيهٌ بِالْأَسَدِ "aslanı andırır" dersin. Bunların her üçü de sıradan benzetmelerdir. Sonra كَأَنَّ زَيْداً الْأَسَدُ "Sanki Zeyd aslandır" dersin. Bu da benzetme olur. Ne var ki bununla öncekiler arasında çok büyük fark olduğunu görürsün. Çünkü bunun, özel bir bir benzetme biçimi olup böyle söylediğinde anlamı daha da değerli kıldığını görürsün. Çünkü burada ifâde ediyorsun ki yiğit, tuttuğunu koparır, yüreği pek ve korku bilmez olduğu için Zeyd aslanmış gibi vehmedilir. Sonra لَإِنْ لَقِيتَهُ لَيَلْقَيَنَّكَ مِنْهُ الْأَسَدُ "Onunla karşılaşırsan ondan senin karşına bir aslan çıkar" dersin ve bu sözde abartılı bir anlatım bulunduğunu görürsün. Ama bu anlatımın güzel bir biçimi ve çok özel bir niteliği vardır. Şöyle ki benzetmeyi كأن harfiyle yaptığında Zeyd aslanmış gibi vehmedilirken, burada

aslanın ta kendisi olduğu ifâde edilmekte ve böylece durum, vehim mertebesinden çıkıp kesinlik mertebesine yükselmektedir.

Şimdi de [Farazdak'a ait olan] şu beyte bir göz at:

أَأَنْ أُرْعِشَتْ كَفًّا أَبِيكَ وَأَصْبَحَتْ يَدَاكَ يَدَيْ لَيْثٍ فَإِنَّكَ غَالِبُهْ

Türkçesi: Babanın elleri titreyip senin ellerin aslanpençesi oldu da öyle mi yendin onu.

Buradaki benzetmenin yukarıdakilerden çok daha güzel ve alımlı olduğunu görüyorsun.

Bir de Ertât b. Süheyye'nin şu beytine bak:

إِنْ تَلْقَنِي لَا تَرَى غَيْرِي بِنَاظِرَةٍ تَنْسَ السِّلَاحَ وَتَعْرِفْ جَبْهَةَ الْأَسَدِ

Türkçesi: Benimle karşılaşırsan -şayet gözünle benden başkasını görmüyorsan (yani karşındaki gerçekten bensem)- silahını unutur, aslanın çehresini tanırsın.

Buradaki benzetmenin yukarıdaki bütün benzetme örneklerini aşarak âdeta onları ezdiğini görürsün.

"Fesâhatte ölçütün anlam olması hâlinde, şiirin açıklamasının da şiir gibi fasih sayılması gerekeceği" iddiasının eleştirisi

[501] Bil ki asılsız ve imkân sınırları dışında bulunan öyle şeyler vardır ki kişi kendi kendine düşündüğünde onun temelden yoksun olduğunu ve varlığının mümkün olmadığını kuşkusuz bir biçimde bilir, sonra içinde bulduğu bu duyguyu açığa vurmak isteyince ifâde etmenin çok zor olduğunu görür. İşte lafız taraftarlarının "Durum, bizim söylediğimizden başka olsa yani fesâhat, lafzın lafız olmak açısından niteliği olmasa bir beytin, onu açıklayan kişinin açıklamasına karşı bir üstünlüğü olmazdı" iddiaları da bunlardan biridir.[197] Bu anlayış, kafalara öylesine yer etmiş ve palazlanmıştır ki lafız taraftarlarından birine konumuzla ilgili bir cümle söyleyiversen karşılık olarak söyleyecekleri ilk cümle bu olur ve şaşkınlıklarını da belli ederek şöyle derler: "Tefsir, tefsir edilen sözün açıklamasıdır. Yapılan tefsirde, tefsir edilen söze ait kapalı kalan hiçbir nokta kalmaması gerekir. Aksi halde mümkün olmayan bir şey mümkün görülmüş olur ki bu, tefsir edilen sözün anlamında, bi-

linme yolu olmayan bazı noktaların hâlâ bulunduğudur. Şu halde doğru olanın bizim söylediğimiz olduğu kesinlik kazanmış olup tefsir edilen sözün, anlam açısından tefsir eden söze karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük anlam açısından olamayacağına göre geriye sadece lafız açısından olması kalır."

Bu iddialarını desteklemek için söyleyebilecekleri şeylerin hepsi bundan ibaret olup sana bunu ayrıntılarıyla ifâde ettim. Onların ne söylediğini öğrendiğine göre şimdi cevaba kulak ver. Bizi doğruya iletmesini Allah'tan dileyerek diyoruz ki:

[502] Onların "tefsir eden sözün, tefsir edilen söz gibi olması gerekir" diyebilmeleri için öncelikle bizim yukarıda açıkladığımız "anlamların farklı yollarla ifâde edilebileceği" hususunu inkâr edip kökten reddetmeleri ve bu cümleden olarak;

* Kinâye ile tasrih arasında fark olmadığını, istiâreli lafzın anlamının istiâresiz lafzınki gibi olduğunu iddia etmeleri ve akıl erbabının üzerinde birleştiği "mecazın hakikatten daha etkili bir ifâde yolu olduğu" ilkesini geçersiz sayarak şu hususları önceden kabul etmeleri gerekir:

* طَوِيلُ النِّجَادِ "kılıcının kını uzun" ile طَوِيلُ الْقَامَةِ "boyu uzun" ifâdeleri aynı şeydir.
* İbn Herme'ye ait bir şiirde geçen,

وَلَا أَبْتَاعُ إِلاَّ قَرِيبَةَ الْأَجَلِ .....

Türkçesi: Eceli yakın olmayan (deve) satın almam.[198]

sözüyle أنا مِضْيَافٌ "ben konukseverim" sözü arasında hiçbir fark yoktur.

* رَأَيْتُ رَجُلاً هُوَ مِنَ الشَّجَاعَةِ بِحَيْثُ لَا يَنْقُصُ عَنِ الْأَسَدِ "bir aslan gördüm" sözü, "Bir adam gördüm ki yiğitlikte aslandan geri kalmaz" sözünden daha güçlü değildir ve birinin gerçekten aslan olduğu söylenerek abartılı bir üslup kullanılmakla anlamda bir artış olmaz.
* أَلْقَيْتُ حَبْلَهُ عَلَى غَارِبِهِ "Onun ipini boynuna attım" sözünün, bu sözün açıklaması olan خَلَّيْتُهُ وَمَا يُرِيدُ وَتَرَكْتُهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ "Onu kendi isteği ile baş başa bıraktım ve dilediğini yapması üzere kendi haline bıraktım" sözüne karşı hiçbir üstünlüğü yoktur.
* وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ *"Buzağı (sevgisi) onların kalplerine içirildi"* (Bakara, 93) âyetindeki anlamın اِشْتَدَّتْ مَحَبَّتُهُمْ لِلْعِجْلِ وَغَلَبَتْ عَلَى قُلُوبِهِمْ

"Buzağı sevgileri çok büyük oldu ve bu sevgi onların kalplerini sardı" sözüne karşı hiçbir üstünlüğü yoktur.

* وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً "Baş ak saç ile tutuştu" (Meryem, 4) âyetinde anlamın ifâde ediliş tarzı ile وَشَابَ رَأْسِي كُلُّهُ veya وَابْيَضَّ رَأْسِي كُلُّهُ "Başım tamamen ağardı" sözlerinin ifâde ediliş tarzı aynıdır.

* فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"Onların ticareti kâr etmedi"* (Bakara, 16) âyeti ile فَمَا رَبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ "Onlar ticaretlerinde kârlı çıkmadılar" cümlesi arasında fark yoktur.

Bunlara ek olarak yukarıda çirkinliğini ortaya koyduğumuz onca şeyin de çirkin olmadığını iddia etmeli ve örneğin şunları önceden kabul etmelilerdir:

• Mütenebbî'nin,

وَتَأْبَى الطِّبَاعُ عَلَى النَّاقِلِ

Türkçesi: Ne var ki karakterler, taşımak isteyene karşı direnirler.

sözü ile إِنَّكَ لَا تَقْدِرُ أَنْ تُغَيِّرَ طِبَاعَ الْإِنْسَانِ "Sen insanın karakterlerini değiştiremezsin" cümlesi arasında fark yoktur.

• Ebû Nüvâs'ın,

وَلَيْسَ لِلّٰهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدِ

Türkçesi: Bütün âlemi (yani bütün insanlığa ait faziletleri) tek bir kişide toplamak Allah için uzak sayılmaz, yadırganmaz.[199]

beyti ile إِنَّهُ لَيْسَ بِبَدِيعٍ فِي قُدْرَةِ اللهِ أَنْ يَجْمَعَ فَضَائِلَ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ فِي وَاحِدٍ "Bütün insanların üstün yanlarını tek bir kişide toplamak Allah'ın kudreti açısından olmayacak şey değildir" sözünün anlamları aynıdır.

Bu iddialarını diğer bütün sözlere de taşımalı ve mesela şunu da iddia etmelidirler:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *"Sizin için kısasta hâyat vardır"* âyetinin anlamını verirken لَمَّا كَانَ الْإِنْسَانُ إِذَا هَمَّ بِقَتْلِ آخَرَ لِشَيْءٍ غَاظَهُ مِنْهُ فَذَكَرَ أَنَّهُ إِنْ قَتَلَهُ قُتِلَ اِرْتَدَعَ صَارَ الْمَفْهُومُ بِقَتْلِهِ كَأَنَّهُ قَدْ اِسْتَفَادَ حَيَاةً فِيمَا يُسْتَقْبَلُ بِالْقِصَاصِ "Kişi birine öfkelenerek onu öldürmeye yeltendikten sonra onu öldürürse kendisinin öldürüleceğini hatırlayınca bundan vazgeçer, Böylece öldürülmesi kastedilen kişi, kısas sayesinde sanki gelecekteki hayatını kazanmış olur" dediğimizde bu açıklamamızla anlamı aynen âyetteki gibi eksiksiz ifâde etmiş oluruz ve bu iki sözden birinin diğerine karşı hiçbir üstünlüğü olmaz. Âyetle bu açıklamanın birbirine göre durumu,

biri nadir, öbürü sık kullanılan iki lafzın durumuna benzer ki az kullanılan lafız, sık kullanılanla açıklanır. Dolayısıyla bu, الشَّرْجَب kelimesinin الطَّوِيلُ "uzun"; القِطُّ kelimesinin الكِتَابُ "yazgı"; الدُّسُر kelimesinin المَسَامِير "çiviler" anlamında olduğunu söylemek gibidir.

Şayet bir kimse bütün bunları kabul edecek bir noktaya gelmişse onunla bu konunun konuşulup tartışılması mümkün değil demektir.

[503] Bil ki şu kişinin içine düştüğü durumdan daha tuhaf bir şey yoktur: Düşün ki bir kişi, anlam bakımından, parçaları birbirinden farklı iki söz görüyor. Sonra bu sözlerin anlamlarının eşit olabileceğini aklen mümkün görerek "Bir söz, anlamında bulunan bir üstünlükten dolayı fasih sayılacak olsaydı bu üstünlüğün onun açıklamasında da bulunması gerekirdi" diyor.

Tuhaflıkta buna benzer bir durum da şudur: Bu kişi, فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"Ticaretleri kâr etmedi"* (Bakara, 16) âyetine bakar ve ismin; yani تجارة kelimesinin i'râbının değiştiğini ve mecrûr iken merfû olduğunu görür. Cümleden de bazı unsurların -ki bunlar رَبِحُوا fiilinin sonundaki çoğul zamiri ile فِي تِجَارَتِهِمْ ifâdesinin başındaki فِي harfidir- hazfedildiğini görür. Ama lafız değişirken anlamda da bir değişme olması gerektiğini bilmez.

[504] Bil ki söylediğimizin doğruluğuna dair delil ve hüccetlerin bir sonu olmayıp bir kapı kapandıkça bir diğeri açılır. Şimdi benim amacım, bir başka tartışmaya geçerek konuyu biraz daha açmaktır. Yazacağım şeyler üzerine biraz kafa yor.

Fasih sözün iki türü vardır

[505] Bil ki fasih söz, iki türlü olur: Bir türünde üstünlük ve güzellik lafza bağlanır, öbüründe sözdizimine bağlanır.[200]

a) Üstünlüğün lafza bağlandığı fasih sözler

Birinci tür; kinâye, istiâre ve bir de istiâre yollu temsildir. Bu kısımda olanlar geneli itibarıyla mecaz ifâdeler olup bunlarda lafız, görünüşteki anlamının dışına çıkarılır. Bu türden kullanımlar, tam olması gereken yeri bulduğunda söze güzellik kazandırırlar.

Örneğin هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "Onun kazanının külü çok olur" sözünün, هُوَ كَثِيرُ الْقِرَى وَالضِّيَافَةِ "o çok misafir ağırlayan biridir" sözünde bulunmayan bir albenisi ve etkisi vardır.

Yine هُوَ طَوِيلُ الْقَامَةِ "o uzun boylu biridir" demek yerine هُوَ طَوِيلُ النِّجَادِ "o kını uzun biridir" dediğinde dinleyen daha çok etkilenir.

رَأَيْتُ رَجُلاً يُشْبِهُ الْأَسَدَ وَيُسَاوِيهِ فِي الشَّجَاعَةِ "Yiğitlikte aslana benzeyen ve denk olan bir adam gördüm" sözü رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm" sözü kadar güzel değildir.

Yine أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى "Görüyorum ki bir ileri, bir geri adım atıyorsun" sözünün etkisi, أَرَاكَ تَتَرَدَّدُ فِي الَّذِي دَعَوْتُكَ إِلَيْهِ كَمَنْ يَقُولُ: "أَخْرُجُ وَلَا أَخْرُجُ" فَيُقَدِّمُ رِجْلاً وَيُؤَخِّرُ أُخْرَى "Görüyorum ki sana yaptığım davet konusunda bir "çıkayım", bir "çıkmayayım" diyerek bir ileri, bir geri adım atan kişi gibi yalpalıyorsun." demekten çok daha fazladır.

Yine هُوَ كَالْبَعِيرِ الَّذِي يُلْقَى حَبْلُهُ عَلَى غَارِبِهِ حَتَّى يَرْعَى كَيْفَ شَاءَ وَيَذْهَبَ حَيْثُ يُرِيدُ "O, istediği gibi otlanıp dilediği yere gidebilmesi için ipi boynuna atılan deve gibi" denilmektense أُلْقِيَ حَبْلُهُ عَلَى غَارِبِهِ "Onun ipi boynuna atıldı" denilmesi kalbe çok daha sıcak gelir.

Bütün bu sözlerdeki üstünlüğü, duyusunu yitirmiş, kalbi ölmüş ve konuşulmaya değmez olanlar dışında herkes fark eder.

Çünkü bu, bilginin (= marifetin) ilk basamaklarından olup buna sahip olmayan kişiyle konuşmanın bir anlamı olmaz.

Kinâye

[506] Bunu ana hatlarıyla öğrendikten sonra şimdi bu anlamların her biri üzerinde birer birer düşünmen ve özlerini ve sonuçlarını öğrenmen gerekir.

Öncelikle bunlar arasından kinâyeyi ele al. İncelediğinde özünün şu olduğunu göreceksin: Kinâye, bildiğin bir anlamın varlığını lafız yoluyla değil de, akıl yoluyla ifâde etmektir. Mesela هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "O, kazanının külü çok olan biridir" sözüyle kendisinden bahsedilen kişinin çok konuksever biri olduğunu bilirsin; ama bu bilgiyi lafızdan elde etmezsin. Aksine kendi kendine şöyle akıl yürütürsün: "Bu söz, Arapların birini övmek için söyledikleri bir sözdür; ama sırf külü çok diye birini övmek anlamsızdır. Kül çokluğu ile Araplar, bu kişinin evinde yemek

kazanlarının çokça kurulduğunu ve misafirler için yemek pişirildiğini kastediyor olmalılar. Çünkü kazanlarda çokça yemek pişirilince odun çok yakılır. Odun çok yakılınca da külü çok olur." Bütün kinâye örneklerinde buna benzer bir akıl yürütülür. Şimdi de İbn Herme'nin şu beytini ele alalım:

وَلَا ..... أَبْتَاعُ إِلاَّ قَرِيبَةَ الْأَجَلِ

Türkçesi: Eceli yakın olmayan (deve) satın almam.[201]

Onun konuksever olmakla övündüğü sonucuna, beyitte geçen lafızlarla değil, ince bir akıl yürütme ile ulaşırsın. Kendi kendine "Şairin, bu lafızlardan anlaşılan görünürdeki anlamla; yani satın aldığı develerin kısa sürede ölmesiyle övünmesinin bir anlamı olamaz" diye düşünür ve söz için daha uygun bir yorum ararsın. Sonunda anlarsın ki şair, develeri konukları için satın alıyor. Dolayısıyla bir koyun veya deve satın aldığında pek yakında onu boğazlayıp misafirlerine ikram edeceği için eceli yaklaşmış bir hayvan satın almış oluyor.

İstiare

[**507**] Kinâyeli kullanımlarda böyle akıl yürütüldüğünü öğrendiğine göre bu bilgini istiâreye de uygulayabilirsin. Çünkü istiârenin yolu da dinleyenin, duyduğu lafızdan değil de, lafzın gerektirdiği bir anlamdan yola çıkarak bildiği bir anlamın varlığını ifâde etmektir.

Şimdi bunu açıklayalım: Biz biliyoruz ki senin رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm" derkenki kastın, sözkonusu ettiğin kişinin yiğitlik, cesaret, tuttuğunu koparır, korku nedir bilmez ve atılgan olmak konusunda aslana denk olduğunu ifâde etmektir. Sen böyle derken bilirsin ki dinleyen bu anlama أَسَد lafzının kendisinden değil, anlamından yola çıkarak (akıl yürütme yoluyla) ulaşır. Şöyle ki sözü edilen kişinin adam olduğunu bildiği için senin bu sözünle "Bu adam gerçekten aslan olduğu zannedilecek derecede aslana benzer özellikler taşıyor" demekten başka bir anlam kastetmediğini bilir. Kabaca anlattığımız bu konuyu iyi kavra ve üzerinde güzelce düşün.

İstiare bir lafzın başka bir anlama taşınması değildir

[508] Kimileri zannediyor ki sen benzetme kastıyla رَأَيْتُ أَسَداً dediğinde أَسَد lafzını sözlük anlamından çıkarıp başka bir anlamda kullandın. Sanki istiâre dediğin şey, bir şeyin adını alıp benzerinin adı olarak kullanmakmış gibi, sanki istiâre etmekle yağmura سَمَاء, ota غَيْث, su kabına رَاوِيَة diyerek bir şeyin adını onunla ilişkili olan başka bir şey için kullanmak arasında hiçbir fark yokmuş gibi anlıyorlar. Bunun sonucunda da insanın doğasında bulunan bir şeyin dışına çıkıyorlar. Şöyle ki istiârede kastedilen şey abartı olup böyle diyen kişi, sözü edilen kişinin adam değil, gerçekten aslan olduğunu iddia etmektedir. İstiarede lafzın ödünç alınması, anlamın ödünç alınmasından sonraki bir işlemdir. O adam, ancak aslan türünün kapsamına girdikten sonra أَسَد lafzına ortak olur. Aklı başında herkes, aklını başına alıp biraz düşündüğünde bunu kavrayabilir.

Böyle olduğu içindir ki bütün akıl erbabı, istiârenin her zaman hakikatten (sözlük anlamından) daha etkili olduğunu söyler. Aksi halde ortada bir ismi, bir şeyden başka bir şeye taşımanın ötesinde bir şey yoksa istiâre, gerçek anlamlı kullanımdan (hakikat) niye daha etkili olsun ve رَأَيْتُ أَسَداً sözü niye رَأَيْتُ رَجُلاً شَبِيهاً بِالْأَسَدِ "Aslana benzer bir adam gördüm" sözünden daha üstün olsun ki?

Biz biliyoruz ki bir ismin anlamı ile herhangi bir açıdan başka bir varlık kastedilmeyecek ve sanki o, ilk anlamı yokmuş gibi sayılacaksa, bir varlığa ad olan bir kelime, başka bir varlığa taşınmakla onun[202] özünde bir değişiklik olmaz. أَسَد lafzı, yiğit adama taşınmakla شَبِيهاً بِالْأَسَدِ "aslana benzerlik" anlamının değişeceğini hangi akıl mümkün görür?

[509] Bil ki akıl erbabı, bir karşılaştırma veya benzetme yaptıklarında sözlerini "varlıkların, isimlerini sadece kendilerinde bulunup başkalarında bulunmayan bir takım özelliklerden dolayı hak ettikleri" esası üzerine kurarlar. Dolayısıyla bir şeyin özelliğinin başka bir şeyde bulunduğunu ifâde etmek istediklerinde onun adını ötekine de verirler. Bir örnek verecek olursak bir kişinin cesarette aslandan geri kalmadığını ifâde etmek istediklerinde هُوَ أَسَدٌ "o aslandır" derler. Onun son derece iyi ve yüce özelliklere sahip olduğunu veya akıllara durgunluk veren bir

güzelliğe sahip olduğunu anlatmak istediklerinde هُوَ مَلَكٌ "o melektir" derler. Bir şeyin çok güzel koktuğunu anlatmak istediklerinde هُوَ مِسْكٌ "bu misktir" derler. Kural hep böyle yürür.

Bu konuda benzetmenin son sınırına varmak istediklerinde benzetileni kendi türünden de ayırırlar ve لَيْسَ هُوَ بِإِنْسَانٍ، إِنَّماَ هُوَ أَسَدٌ "Bu insan falan değil, aslandır aslan"; لَيْسَ هُوَ آدَمِياً وَ إِنَّماَ هُوَ مَلَكٌ "Bu âdemoğlu değil, melektir melek" derler. Nitekim bir âyet-i kerimede مَا هٰذَا بَشَراً إِنْ هٰذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu beşer değil, olsa olsa yüce bir melektir"* (Yusuf, 31) buyrulmuştur.

Birini kendi türünden tamamen çıkarmayı kastetmediklerinde ise هُوَ أَسَدٌ فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ "Bu insan görünümlü bir aslandır", هُوَ مَلَكٌ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ "Bu insan suretinde bir melektir" derler. Bu tarzın en güzel örneklerinden birisi Mütenebbî'nin şu beytinde geçer:

نَحْنُ رَكْبٌ مِلْجِنٍّ فِي زِيِّ نَاسٍ فَوْقَ طَيْرٍ لَهَا شُخُوصُ الْجِمَالِ

Türkçesi: Biz, insan kılığına girmiş bir cin kafilesiyiz. Deve görünüşüne sahip kuşlar üzerindeyiz.

[510] Bu özet bilgi, aklı olana istiârenin "bir şeyin adını başkasına taşımak" değil, "bir ismin anlamını başkası için iddia etmek" olduğunu göstermeye yeter. Çünkü istiare, ismi başka bir şeye taşımak olsaydı ve رَأَيْتُ أَسَداً sözümüz, birinin gerçekten aslan olduğunu iddia etmek anlamında değil de, رَأَيْتُ شَبِيهاً بِالْأَسَدِ "Aslanın benzerini gördüm" anlamında olsaydı لَيْسَ هُوَ بِإِنْسَانٍ وَلٰكِنَّهُ شَبِيهٌ بِالْأَسَدِ "O insan değil, fakat aslana benzerdir" ve هُوَ شَبِيهٌ بِأَسَدٍ فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ "O insan suretinde bir aslana benzerdir" denilemediği gibi, لَيْسَ هُوَ بِإِنْسَانٍ وَلٰكِنَّهُ أَسَدٌ "O insan değil, fakat aslandır" veya هُوَ أَسَدٌ فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ "O insan görünümlü bir aslandır" biçiminde de cümle kurulamaması gerekirdi.

[511] Bil ki istiâre için "taşınma / nakil" sözü insanların ağzında dolaşıp durmaktadır. Mesela "İstiare, bir kelimeyi, taşıma yoluyla sözlükte konduğu karşılıktan başka bir şeye bağlamaktır" diyorlar. Kadı Ebu'l-Hasan [el-Cürcânî][203] de "İstiare, eğreti adıyla yetinilerek gerçek adına gerek duyulmayan bir şey olup istiârede bir lafız taşınarak başka bir birinin yerine konur." der.[204]

Anlamların kapalı ve ince yönlerinden biri de insanların genelinin bir anlamı, mahiyetini bozmadan ifâde etmekte zorlanmasıdır. Bundan

dolayı anlamların anlatılmaya çalışıldığı sözlerde hatayı andıran ifâdelere rastlanır. İstiare için "sözü, sözlük anlamından taşımak" demeleri de bu tür ifâdelerden biri olup istiârenin tanımında kullanılamaz. Çünkü bir adam için أَسَد lafzını, ancak -yukarıda da açıkladığımız gibi- onu aslan türünün kapsamına soktuktan sonra kullanabilirsin. Dolayısıyla bir ismi, sözlük anlamından başka bir anlama taşımış olmazsın. Çünkü taşımış sayılmak için ismin sözlük anlamından elini çırpman ve onu hiç göz önünde bulundurmaman gerekir. Hem bir ismi başka bir anlama taşımak, hem sözlük anlamını kastetmekse mümkün olmayan çelişik bir durumdur.

Taşımanın varsayılamayacağı istiâreler

[512] Bil ki öyle istiâreler vardır ki (lafzı başka bir anlama) taşımanın varsayılması bile imkânsızdır. Örneğin Lebîd'in şu beyti bunlardan biridir:

وَغَدَاةِ رِيحٍ قَدْ كَشَفْتُ وَقِرَّةٍ إِذْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا

Türkçesi: Ben, nice rüzgârlı sabahın ve soğuğun sıkıntılarını, sabahın yularının kuzey rüzgârının elinde olduğu (yani kuzey rüzgârının hâkim olduğu) zamanlarda insanlardan savuşturmuşumdur (yani yemek yedirerek onları zor günlerden kurtarmışımdır).[205]

Beyitteki يَد "el" kelimesinin istiâre olduğu hususu tartışmasızdır. Burada sen kalkıp يَد lafzının bir şeyden başka bir şeye taşındığını iddia edemezsin. Çünkü şair, herhangi bir şeyi ele benzetmemiştir ki يَد lafzını ona taşıdığını iddia edebilesin. Şairin buradaki kastı, kişinin bir şeyi elinde evirip çevirdiği gibi, kuzey rüzgârının da sabah vaktini evirip çevirdiği ve o vakitlerde estiğidir. Şair, insanın elle yaptığı bir eylemi rüzgâra ait kılınca يد lafzını istiâre etmiştir. يَد lafzını herhangi bir anlama taşınmış sayamayacağın gibi beyitteki bu istiâreyi lafza ait bir nitelik de sayamazsın. Çünkü şair, يَد lafzını kuzey rüzgârı için istiâre etti, diyemezsin. İnsanın herhangi bir organıyla yaptığı bir eylem başka bir varlığa ait kılınmak istendiğinde o organın o varlığa ait kılındığı benzer örnekler de böyledir.

el-Hamâse divanında yer alan şu beyti buna örnek verebiliriz:

إِذَا هَزَّهُ فِي عَظْمِ قَرْنٍ تَهَلَّلَتْ نَوَاجِذُ أَفْوَاهِ الْمَنَايَا الضَّوَاحِكِ

Türkçesi: Kılıcı kafatasına vurunca ölümlerin gülen ağızlarının azı dişleri ışıldar.

Şair ölümleri güldürünce onlara "ağız" ve "azı dişleri" de vermiştir. Çünkü bunlarla gülünür.

Mütenebbî'nin şu beyti de böyledir:

خَمِيسٌ بِشَرْقِ الْأَرْضِ وَالْغَرْبِ زَحْفُهُ وَفِي أُذُنِ الْجَوْزَاءِ منهُ زَمَازِمُ

Türkçesi: Öyle büyük bir ordu ki yerin doğusunda ve batısında ağır adımlarla yürür. (Atların kişnemesinden ve zırh zincirlerinin şıkırtısından çıkan) sesler ta İkizler burcunun kulağına varır.

Şair, İkizler burcunu işittir kılınca -ki yıldızları düşündürmek ve onlara insan nitelikleri vermek Arapların süregelen âdetidir- duyma organı olan kulak da verdi.

[513] Şimdi sen *el-Hamâse* beytinde şairin نَوَاجِذ ve أَفْوَاه kelimelerini (özel bir şey için) istiâre ettiğini söyleyemezsin. Çünkü bu mümkün olmayan bir şeyi gerektirir ki bu, ölümde azı dişlerine ve ağızlara benzeyen iki ayrı şey bulunmasıdır. Geriye söylenebilecek sadece şu söz kalmıştır: Şair, sözünü ettiği kişi kılıcını salladığında ölümün sevindiğini iddia edip sevincinden dolayı da ölümü güldürünce ifâdeyi biraz daha abartmak ve ölümü "sevincinden dolayı hakır hakır gülen ve azı dişleri gözüken kişi" gibi betimlemek istemiştir.

Bir sonraki beyitte de Mütenebbî'nin أُذُن kelimesini (özel bir şey için) istiâre ettiğini iddia edemezsin. Çünkü bu, İkizler burcunda şairin kulağa benzemeyi kastettiği bir şey bulunmasını gerektirir. Bu ise hiç olmayacak bir şeydir.

[514] Birçok açıdan ortaya çıkmıştır ki istiâre, bir ismin anlamının başka bir şeyde bulunduğunu iddia etmektir, ismi bir şeyden alıp (başkasına) taşımak değil. İstiarenin, bir ismin anlamının başka bir şeyde bulunduğunu iddia etmek olduğu kesinlik kazandığına göre kimi belâgatçilerin söylediği "bir lafzı sözlükte belirlendiği anlamdan başka bir anlama bağlamak ve gerçek anlamından taşımak"[206] biçimindeki tanımın (eşitleyici değil) yaklaştırıcı bir tanım olduğunu bilirsin. Çünkü istiâre, bir ismin anlamının başka bir şeyde bulunduğunu iddia etmek demek olduğuna göre isim, kendi anlamından ayrılmayıp aynen korunmuş demektir.

[515] Bil ki belâgatçiler bir istiâreden söz ettiklerinde "O, bununla abartıyı kastettiği için onu aslan yerine koydu" demekten geri durmazlar, hatta bunu mutlaka söyleme gereği hissederler. Bu ifâde, istiârede temel olan unsurun anlam olduğu ve gerçekte (lafzın değil) anlamın istiâre edildiği hususunda çok açık olup bizim "أَسَد ismi onun için istiâre edildi" sözümüz de bu lafzın (kendisinin değil) anlamının istiâre edildiğine ve birinin öbürü kılındığına [وَأَنَّهُ جُعِلَ إِيَّاهُ] işaret eder.

Biz böyle söylesemek جُعِلَ fiilinin burada bir anlamı olmaz. Çünkü bu fiil, ancak bir şeye bir nitelik verilmek istendiğinde kullanıma elverişlidir. Örneğin جَعَلْتُهُ أَمِيراً "Onu bey kıldım" ve جَعَلْتُهُ لِصاً "Onu hırsız tuttum" diyerek birine beylik ünvanı vermeyi, öbürünü hırsızlık yapmakla suçlamayı kastedersin.

جَعَلَ fiili, iki mef'ûle geçişli olduğunda صَيَّرَ "dönüştürdü, oldurdu" fiiline benzer. Nasıl ki صَيَّرْتُهُ أَمِيراً "Onu bey yaptım" dediğinde "ona beylik ünvanı vermiş olmak"tan başka bir anlam kastedemiyorsan جَعَلْتُهُ أَسَداً "Onu aslan kıldım" dediğinde de "ona aslanın özelliklerini ait kılmak"tan başka bir anlam kastedemezsin.

[516] Kimilerinin جَعَلَ fiilini سَمَّى "ad koymak" anlamında kullanmaları ise kastın biliniyor olmasından ileri gelen kabaca bir ifâdedir (tesâmuh). Bu, "ben insanı insan kılan niteliklerin onda bulunduğu kabul etmem" anlamı kastedilerek أَنَا لَا أُسَمِّيهِ إِنْسَاناً "Ben ona insan adını vermem" demeye benzer. جَعَلَ "... kılmak" fiilinin سَمَّى "ad koymak" fiili ile aynı anlamda olmasının ise yanlışlığı ortadadır. Nitekim "Ona Zeyd adını koydum" anlamında جَعَلْتُهُ زَيْداً diyen aklı başında birini bulamazsın. Yine birine "Oğluna Zeyd adını koy" anlamında اِجْعَلْ اِبْنَكَ زَيْداً veya "Falancanın oğlu oldu ve ona Abdullah adını verdi" anlamında وُلِدَ لِفُلَانٍ اِبْنٌ فَجَعَلَهُ عَبْدَ اللهِ denilemez. Bu, aklı başında birinin biraz kafa yorduğunda hiç kuşku duymayacağı bir gerçektir.

Müfessirler, bu kabaca ifâdeyi; yani جَعَلَ fiilinin سَمَّى anlamına geldiği ifâdesini genellikle şu âyetin tefsirinde kullanırlar: وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثاً *"Rahmân'ın kulları olan melekleri de kızlar saydılar."* (Zuhruf, 19) Tefsirlerde "جَعَلَ fiili, سَمَّى anlamındadır" ifâdesine rastlarsın. Bununla birlikte şunda kuşku yok ki burada kastedilen anlam, sırf ad koymadan ibaret olmayıp yukarıda sana anlattığım biçimdedir.[207] Şöyle ki putperestler, meleklere dişilik niteliği verdiler ve bu

niteliğin onlarda var olduğuna inandılar. Bu isim; yani meleklere بَنَات "kızlar" adını koymaları da bu inançtan kaynaklandı. Yoksa burada kastedilen anlam, onların böyle bir inancı bulunmaksızın; bu niteliği meleklere verme kastı taşımaksızın onlar hakkında إِنَاث "dişiler" lafzını kullanmış olmaları değildir.

[517] Âyetin devamına bir göz atsana: أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُم وَيُسْأَلُونَ "Onlar, melekler yaratılırken orada mıydılar? Yaptıkları bu tanıklık kayda geçirilecek ve ileride bundan sorguya çekileceklerdir." (Zuhruf, 19) Meleklere sadece bu adı takmakla kalmış olsalar ve bu niteliğin onlarda gerçekten bulunduğuna inanmasalardı Allah, "Melekler yaratılırken onlar orada mıydılar?" buyurmazdı. Yine meleklere bir nitelik verme kastı taşımamış ve anlamını kastetmedikleri bir isim koymaktan başka bir şey yapmamış olsalar bu kadar büyük bir kınamayı hak etmezlerdi ve bu sözleri küfür / inkâr sayılmazdı.

Âyetin tefsirinde doğru ifâde, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın yaptığı şu açıklama biçimidir: Burada جعل "kılmak" fiili, "bir şey hakkında bir yargıda bulunmak" anlamındadır. Örneğin قَدْ جَعَلْتُ زَيْداً أَعْلَمَ النَّاسِ "Zeyd'i insanların en bilgilisi saydım" yani "onu böyle niteledim ve onun hakkında bu yargıda bulundum" dersin.

[518] Şimdi konumuza geri dönüyor ve diyoruz ki: İstiarenin bir ismi taşımak değil, ismin anlamını (başka bir şey için) iddia etmek anlamında olduğu kesinleşmiş olup biz birinin رَأَيْتُ أَسَداً "aslan gördüm" deyişinden birini yiğitlikle nitelemekte abartılı bir ifâde kullanarak "O öyle yüreği pek, güçlü kuvvetli, korku bilmez biridir ki aslandan geri kalmaz" demeyi kastettiğini anlarız. Ne var ki bunu أَسَد lafzının kendisinden değil, "aslan" anlamının iddia edilmesinden çıkarırız. Dolayısıyla istiâre de, anlamın lafız yoluyla değil, aklî çıkarımla bulunması açısından kinâye gibidir.[208]

Temsil

[519] Hem kinâyede, hem de istiârede anlamı bilme yolunun akıl olduğunu öğrendiğine göre şimdi bil ki temsilin anlamının bilinme yolu da onların ki gibidir. Hatta temsilde aklın rolü daha da açıktır.

Bunu bir örnekle açıklayalım: Yezid b. Velid, Mervân b. Muhammed'in kendisine biat etmekte tereddüt geçirdiğini duyunca ona şu mektubu yazmıştı:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى. فَإِذَا أَتَاكَ كِتَابِي هٰذَا فَاعْتَمِدْ عَلَى أَيَّتِهِمَا شِئْتَ، وَالسَّلَامُ.

"Görüyorum ki bir ileri, bir geri adım atıyorsun. Bu mektubum eline geçince adımlarından dilediğinde karar kıl. Vesselam."

Aklı başında bir kişi bu mektubu okuyunca şu anlamda olduğunu bilir: بَلَغَنِي أَنَّكَ فِي أَمْرِ الْبَيْعَةِ بَيْنَ رَأْيَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ، تَرَى تَارَةً أَنْ تُبَايِعَ، وَأُخْرَى أَنْ تَمْتَنِعَ مِنَ الْبَيْعَةِ. فَإِذَا أَتَاكَ كِتَابِي هٰذَا فَاعْمَلْ عَلَى أَيِّ الرَّأْيَيْنِ شِئْتَ "Aldığım habere göre, bana biat etmek konusunda iki farklı görüş arasında kalmışsın. Bir "biat edeyim", bir "biattan geri durayım" diyormuşsun. Bu mektubum sana gelince bu iki görüşten hangisini dilersen ona göre davran."

Ama bu bilgiyi ne تَقْدِيم ve تَأْخِير "ileri ve geri adım atmak" ne de رِجْل "ayak / adım" lafızlarının kendisinden elde etmez. Aksine şöyle bir akıl yürütür: Biat etmeye davet edilen birinin bir ileri bir geri adım atmasının bir anlamı olamaz. Yezid'in, ifâde etmek istediği şey şu olmalı: "Biat etmek ve etmemek konusunda tereddüt geçirerek sen, bir işi yapmaya girişecekken bir "gitsem daha doğru olur", bir "en iyisi gitmeyeyim" diye kendi kendine konuşan ve bu arada bir ileri, bir geri adım atan kişiyi andırıyorsun."

[520] Darbımesel olan (deyimleşen) her söz böyle olup doğruyla yanlışı biraz da olsa ayırabilecek durumda olan herkes bilir ki darbımesellerde insanların kasıtları, lafızlardan doğrudan anlaşılmaz. Aksine sözün bütününden oluşan anlamlar, maksadı belirler. Konuşanın kastı lafızdan doğrudan anlaşılsaydı ضَرَبَ مَثَلاً لِكَذَا "Falanca, şunu anlatmak için bir deyim / darbımesel kullandı" denilmesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü darbımesel olan (yani bir örnekle ortaya konan şey) lafız değil, anlamdır. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ *"Gübre yığınının üzerinde yeşeren çiçekten uzak durun"* buyruğu hakkında "Hz. Peygamber (s.a.v.) kötü ortamda yetişen güzel kadın için "gübre yığınının üzerinde yeşeren çiçek" deyimini kullandı" dediğimizde خَضْرَاءُ الدِّمَن ifâdesinin lafzıyla darbımesel olduğunu kastetmeyiz. Bu, aklı başında olanların değil, delilerin bile kapılmayacağı bir zandır.

[521] Böylece şu husus kesinleşmiştir ki kinâye, istiâre ve temsil üçlüsüyle lafzın görünürdeki anlamı dışında bir anlam ifâde edilmek istendiği için, bunlarla iletilmek istenen anlamı bilmenin yolu lafız değil, akıldır. Bununla birlikte kastedilen bu anlama, o lafızdan yola çıkılarak ulaşılır. Örneğin هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "o, kazanının külü çok olan biridir" sözü ile bahsedilen kişinin konukseverliği ifâde edilmek istenir; ama sen bunu, duyduğun lafızdan doğrudan anlayamazsın. Onun anlamından yola çıkıp yukarıda açıkladığımız[209] biçimde akıl yürüterek anlarsın.

Fesâhat, salt lafzın değil, anlamıyla birlikte lafzın niteliğidir

[522] Bunu öğrendiğine göre şimdi bizim "Sözdeki fesâhat, anlamında bulunan bir seçkinlikten kaynaklanan bir nitelik olup anlam göz ardı edilerek sadece lafız olmak açısından lafza ait bir nitelik olamaz" sözümüze itiraz edenlerin sözlerine gelelim. Onlar buna karşı çıkarak "Bir söz, anlamında bulunan bir seçkinlikten dolayı fasih diye nitelenecek olsa açıklamasının da onun gibi fasih olması gerekir" diyorlardı.[210]

Onlara deriz ki: Bize söyleyin: Bir sözde bu ifâde türlerinden (yani kinâye, istiâre ve temsilden) birisi bulunduğunda söze fesâhati gerektiren bir seçkinlik katar mı, katmaz mı?

"Katmaz" derlerse onlarla bu konunun tartışılması mümkün değil demektir.

"Bunlar bulundukları söze fesâhati gerektiren bir seçkinlik katar" derlerse onlara "Peki, bu seçkinlik lafızda mıdır, anlamda mıdır, söyleyin" deriz.

"Lafızdadır" derlerse cahilce bir söz söylemiş olurlar; çünkü bu, kinâye, istiâre ve temsilin lafza ait nitelikler olmasını gerektirir. Zira bir şey, lafza ait bir nitelik olmadıkça seçkinlik lafızda olamaz. Böyle bir şey ise mümkün değildir; çünkü aklı olan herkes bilir ki lafızdan kinâye olmaz. Bir anlam başka bir anlamdan kinâye olur. Yine bilinir ki anlam göz ardı edilerek lafzın kendisi istiâre edilmez. İstiare edilen şey anlam olup lafız ona bağlıdır. Nitekim bunu yukarıda açıklamıştık.[211] Yine bilinir ki lafzın kendisi darbımesel olmaz. Örneğin biat edip etmemek konusundaki tereddüdü ifâde etmek için أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى sözünün lafzı darbımesel değildir.

"Anlamdadır" derlerse onlara deriz ki: Bizim size anlatmaya çalıştığımız şey, tam da budur. Artık kuşkunuzu bir yana bırakın da gaflet uykunuzdan uyanın. Bu, taksim yoluyla elde edilen zorunlu bir bilgidir. Bu yolla elde edilmiş bir bilgi bulunduğunda ona yöneltilen her türlü itiraz sorusunun yanlış olduğu ve soranın kafasının karışık olduğu kesinlikle bilinmelidir.

[523] Onların "Söz, anlamında bulunan bir seçkinlikten dolayı fasih olsa açıklamasının da onun gibi fasih olması gerekirdi" derken yanıldıklarını bilmemizi sağlayan husus şudur: Bu sözlerine baktığında sözlerinin şunu demeye geldiğini görürsün: "Bir sözde kinâye, istiâre veya temsil bulundu diye o söz fasih olacak olsaydı bu anlamlar bulunmadığında da fasih olması gerekirdi." Çünkü kinâyenin açıklaması, kinâyeyi terk edip kinâye yoluyla ifâde edilen şeyi (mekniyyün anh) tasrih etmekle olur. Örneğin "هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "o, kazanının külü çok olan biridir" sözü هُوَ كَثِيرُ الْقِرَى "o çok konukseverdir" anlamındadır" deriz. İstiarenin durumu da böyle olup açıklaması, istiâreyi terk edip açık benzetme (sarih teşbih) yapmakla olur. Örneğin رَأَيْتُ أَسَداً cümlesini açıklarken "Bu cümle, رَأَيْتُ رَجُلاً يُسَاوِي الْأَسَدَ فِي الشَّجَاعَةِ "Cesarette aslana denk bir adam gördüm" anlamındadır" deriz. Temsil de böyledir. Çünkü bunun açıklamasında da darbımeselle ifâde edilmek istenen şeyi söyleriz ve mesela أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى darbımeselini açıklarken "Bu sözün şu anlamda olduğunu söyleriz: فَتَقُولُ تَارَةً: أَرَاكَ تَتَرَدَّدُ فِي أَمْرِ الْبَيْعَةِ؛ "أَفْعَلُ"، وَتَارَةً "لَا أَفْعَلُ". كَمَنْ يُرِيدُ الذَّهَابَ فِي وَجْهٍ، فَتُرِيهِ نَفْسُهُ تَارَةً أَنَّ الصَّوَابَ فِي أَنْ يَذْهَبَ وَأُخْرَى أَنَّهُ فِي أَنْ لَا يَذْهَبَ، فَهُوَ يُقَدِّمُ رِجْلاً وَيُؤَخِّرُ أُخْرَى. "Görüyorum ki biat konusunda tereddüt geçiriyorsun. Bir "yapayım", bir "yapmayayım" diyorsun. Bu hâlinle bir yöne doğru gitmeyi düşünürken kendi kendine bir "gidersem doğruyu yapmış olurum", bir "gitmesem daha iyi" diyerek bir ileri, bir geri adım atan kişiyi andırıyorsun."

Bu ise aklın sınırları dışına çıkmak olup "bu niteliğin varlık sebebi şudur" diyen kişiye karşı "Bu niteliğin varlığı şu sebebin varlığına bağlıysa sebep bulunmadığında da bu nitelik bulunmalıdır" demeye benzer.

[524] Onları aldatan bir diğer husus da şudur: Sözlük maddelerinin birbiriyle açıklandığına bakarak, الشَّرْجَب lafzının الطَّوِيل "uzun" diye karşılanması gibi lafızlar birbiriyle açıklandığında, açıklanan lafzın açık-

layana göre bir üstünlük taşımadığını görmüşler ve konumuzun da öyle olacağını sanmışlardır. Bu da onların yanılgılarından biridir. Çünkü bizim konumuzda açıklanan lafzın, açıklayana karşı üstün olmasının sebebi şudur: Açıklanan lafızdaki delâlet, anlamın anlama delâletidir; açıklayandaki delâlet ise lafzın anlama delâletidir. İnsan doğasında yerleşik öyle bir özellik vardır ki bir anlam ifâde edilmek istendiğinde sözlükte ona karşılık olan kelime terk edilerek başka bir anlam vasıtasıyla ona işaret edildiğinde bu söz, öyle bir güzellik ve seçkinlik kazanır ki böyle yapılmadığında; yani bir anlam sözlükteki karşılığı kullanılarak doğrudan ifâde edildiğinde söz onun kadar güzel olmaz.

Açıklanan lafzın açıklayana karşı üstünlük sebebi olduğunu söylediğim bu hususun; yani "açıklanan lafızdaki delâletin anlamın anlama delâleti; açıklayanda ise lafzın anlama delâleti" olduğu hususunun gerçekleşebilmesi için açıklanan lafzın, dinleyenlerce bilinen bir anlamı olması ve bunun da, açıklayan lafzın anlamından başka olması gerekir. Nitekim هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ cümlesi ile هُوَ كَثِيرُ الْقِرَى cümlesinin lafızlarından anlaşılan anlamlar başka başkadır. Böyle olmazsa "anlamın anlama delâleti" diye bir şey düşünülemez.

[525] Bu genel bilgiden anlıyoruz ki açıklanan lafzın iki ayrı delâleti vardır: a) lafzın anlama delâleti, b) lafzın delâlet ettiği anlamın başka bir lafzın anlamına delâleti. Açıklamada ise tek bir delâlet olup bu da lafzın delâletidir. İşte açıklanan lafzı, açıklayana üstün kılan fark budur.

Sözlük maddesi olan lafızlarla onların açıklaması olan lafızlar arasındaki ilişki ise böyle olamaz. Çünkü sözlük maddesi olan lafzın, dinleyence bilinmeyen bir anlamı vardır. Bilinmeyen bir şeyin bir anlama delâlet etmesi ise söz konusu olamaz.

[526] Diğer yandan sözlük maddesi olan lafzın anlamı ile açıklayan lafzın anlamı birbirinin aynısıdır. Anlamlar bir olunca açıklanan lafzın açıklayana karşı bir üstünlüğü olamaz. Çünkü üzerinde durduğumuz konuda üstünlük, açıklanan lafız bir anlama delâlet ettikten sonra, o anlamın da başka bir anlama delâlet etmesi yoluyladır. Anlamlar aynı olduğunda ise böyle bir şeyin olması düşünülümez.

Bunu biraz açalım: "كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "kazanının külü çok olan" ifâdesi, açıklaması olan كَثِيرُ الْقِرَى "konuksever" ifâdesinin anlamına delâlet eder" diyebilirken, sözlük maddesi olarak açıklanan الشَّرْجَب lafzının anlamı,

açıklaması olan الطَّوِيل "uzun" lafzının anlamına delâlet eder" diyemeyiz. Bunun iki sebebi vardır:

a) الشَّرْجَب lafzını açıkladığımıza göre dinleyen bunu bilmiyor demektir. Bilinmeyen bir şeyinse (bilmeyen kişi açısından) bir anlama delâletinden bahsedilemez.

b) الشَّرْجَب lafzını الطَّوِيلُ "uzun" diye açıklarken kastımız bu lafzın anlamıyla الطَّوِيل lafzının anlamlarının aynı olduğunu dinleyene bildirmektir. Şu halde onun anlamının الطَّوِيل lafzının anlamına delâlet ettiğini söyleyemeyiz. Burada söylenmesi makul olacak tek şey, "Bu lafzın, طَوِيل anlamında olduğudur." Bunu iyi kavra.

[527] Gafletin şu insanları nasıl oyuncak ettiğine ve uykularında ne yalancı düşler gördüklerine bir bakıver. Onlar taklide saplanıp kalmasalar, kolay yolu seçmeseler, düşünmeyi terk etmeseler ve burada kulak verilmesi gereken bir söz olduğunu kalplerine duyursalardı doğruyu öğrenirlerdi ve sordukları bu soruya ve söyledikleri diğer sözlere bir anlam veremeyip içine düştükleri hâle şaşarlardı.

[528] Lafız taraftarlarının bu itirazlarının yersizliği ve büyük bir yanılgı içinde oldukları ortaya çıktığına göre şimdi bilmelisin ki bu türden sözleri, görünüşü üzere bırakılan diğer sözlerden üstün kıldığını gördüğün bu seçkinlik ve hissettiğin güçlülük, konuşanın haberiyle ifâde etmek istediği anlamlarda değil, bunu ifâde etme biçimindedir. Belâgat âlimleri "Bu türden sözler, anlama bir seçkinlik ve üstünlük kazandırır ve onu dinleyenin gözünde büyütür" derken, konuşanın haberiyle ifâde etmek istediği "birinin konuksever oluşu", "yiğitliği" ve "tereddüt etmesi" gibi anlamların kendilerini kastetmezler. Sözün, var olan bir şeyin varlığını ifâde etme ve haber verme tarzını kastederler. Kinâyeli ifâdenin açık ifâdeden daha üstün olduğunu söylerken kinâye yoluyla anlatılan anlamın değil, var olan bir şeyi ifâde etme tarzının üstünlüğünden söz ederler. Çünkü biz biliyoruz ki haber verilmesi kastedilen bir anlam, sözlükte ona karşılık gelen kelimelerle doğrudan ifâde edilmek yerine, başka bir anlam üzerinden kinâye yoluyla ifâde edildi diye özünde bir değişiklik olmaz. طُولُ الْقَامَةِ "uzun boyluluk" ve كَثْرَةُ الْقِرَى "konukseverlik" anlamları, طُولُ النِّجَادِ "uzun kınlılık" ve كَثْرَةُ رَمَادِ الْقِدْرِ "kazanının külü çokluk" kinâyeleriyle ifâde edilmekle anlamın özünde bir değişiklik olmayacağı konusunda kim kuşku duyabilir ki? Zaten anlamın özünde bir değişiklik olduğu varsayılsa, bu, bunların bu

anlamlardan değil, başka anlamlardan kinâye edildiği sonucuna götürür.

[529] Bunu kitabın başlarında zikretmiş ve demiştim ki[212] bir anlamın kinâye yoluyla ifâde edilmesinin açık ifâdeye üstün oluş sebebi şudur: Birinin konukseverliğini kazanının külünün çok oluşuyla ifâde ettiğinde konukseverliği, kanıtıyla ve varlık deliliyle birlikte ifâde etmiş olursun. Hiç kuşkusuz bu, onu doğrudan ifâde etmekten daha güçlü bir ifâde biçimidir. Çünkü bu durumda bir iddia, kanıtıyla birlikte söylenmiş olur.

Yine demiştim ki istiârenin gerçek anlamdan (hakikat) daha etkili oluşunun sebebi şudur: Birinin gerçekten aslan olduğunu iddia ettiğinde bu söz, onu yiğitlikte aslana denk tutmak konusunda daha güçlü ve etkili olur. Çünkü birinin hem aslan türüne dâhil olması, hem de aslanın cesaretine sahip olmaması mümkün ve makul değildir. Temsil de böyledir. أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى dediğinde muhatabının tereddüt içinde olduğunu, أَنْتَ كَمَنْ يُقَدِّمُ رِجْلاً وَيُؤَخِّرُ أُخْرَى "Sen, bir ileri, bir geri adım atan birine benziyorsun" sözünden çok daha etkili ve güçlü bir biçimde ifâde etmiş olursun.

[530] Bil ki kimilerinin kafasında, istiâre ile meydana gelen üstünlüğün, ifâde tarzında değil, ifâde edilen şeyin kendisinde olması gerektiği yolunda bir düşünce oluşabilir. Bu düşünce şudur: istiâreyi basit benzetmeden daha etkili kılan sebep, benzerliğin güçlülüğüne delâlet etmesi ve benzetileni, benzetme yönünde, kendisine benzetilen seviyesine yükseltmesidir. Şu halde istiâreden kaynaklanan üstünlük, benzerlik üzerinde oluşmuş demektir. Benzerlik üzerinde oluştuğuna göre bu, ifâde yolunda değil, ifâde edilen şeyin kendisinde bulunan bir üstünlük demektir.

Buna cevabımız şudur: And olsun ki istiâre, benzerliğin benzetilenle kendisine benzetilen birbirinden ayrılmayacak derecede güçlü olmasını gerektirir. Ne var ki üstünlüğün sebebi bu değildir. Çünkü üstünlük sebebi bu olsaydı bunu anlatmak için açık (sarih) bir ifâde kullanarak رَأَيْتُ رَجُلاً مُسَاوِياً لِلْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ وَبِحَيْثُ لَوْلَا صُورَتُهُ لَظَنَنْتَ أَنَّكَ رَأَيْتَ أَسَداً "Cesarette aslana denk olan öyle bir adam gördüm ki insan suretinde olmasa aslan gördüğünü sanırsın" vb. abartı içeren bir söz söyle-

diğinde de رَأَيْتُ أَسَداً "Bir aslan gördüm" sözündeki seçkinliği bulman gerekirdi. Ama bunun böyle olmadığını aklı olan herkes bilir.

[531] Burada şöyle bir itiraz gelebilir: رَأَيْتُ أَسَداً denildiğinde denklik anlamdan; رَأَيْتُ رَجُلاً مُسَاوِياً لِلْأَسَدِ "Aslana denk bir adam gördüm" denildiğinde ise lafızdan bilinir. İlk cümlenin üstünlüğü bundan ileri gelir.

Deriz ki: Yukarıda da söylediğimiz gibi[213], bir anlam başka bir anlam üzerinden kinâye yoluyla ifâde edilmekle özünde bir değişiklik olmaz. Örneğin طُولُ النِّجَادِ "uzun kınlılık" ve كَثْرَةُ الرَّمَادِ "külü çokluk" kinâyeleriyle ifâde edildi diye "uzun boyluluk" ve "konukseverlik" anlamlarında bir değişme olduğu düşünülemez. Bunun gibi "birinin cesarette aslana denk oluşu" anlamı da أَسَد lafzı kullanılarak kinâye yoluyla ifâde edilmiş olmakla değişmez.

Şimdi [Ve'vâ' ed-Dımeşkî'ye ait olan] şu beyte bir bakıver:

فَأَسْبَلَتْ لُؤْلُؤاً مِن نَرْجِسٍ وَسَقَتْ وَرْداً وَعَضَّتْ عَلَى الْعُنَّابِ بِالْبَرَدِ

Türkçesi: (Sevgili), nergisten inci dökerek gülü suladı ve hunnabı doluyla ısırdı.[214]

Görüyorsun ki şair, gözyaşını inciye benzerlikten; gözleri nergise benzerlikten geri kalmayacak tarzda ifâde ediyor. Ama zannetme ki gördüğün güzelliğin ve aldığın tadın tek sebebi bunu ifâde etmiş olmasıdır. Çünkü bunu, doğrudan فَأَسْبَلَتْ دَمْعاً كَأَنَّهُ اللُّؤْلُؤُ مِنْ عَيْنٍ كَأَنَّهَا النَّرْجِسُ حَقِيقَةً "Âdeta nergisin ta kendisi olan gözlerinden inciyi andıran gözyaşını döktü" biçiminde de ifâde edebilirdin; ama yukarıdaki kadar güzel bulmazdın.

Bil ki bundan haz alıp onu beğenmenin sebebi, benzerliğin güçlülüğünü ifâde ederken, insanın doğası gereği haz aldığı bir duyguyu vermesi ve içinde bir kıpırtı uyandırmasıdır. Benzerlerinin durumu da bundan farklı değildir.

Mesela Ebû Nüvâs bir beytinde şöyle der:

يَبْكِي فَيُذْرِي الدُّرَّ عَنْ نَرْجِسٍ وَيَلْطُمُ الْوَرْدَ بِعُنَّابِ

Türkçesi: Ağlar da nergisten inci döker ve gülü hunnapla tokatlar.

Mütenebbî de şöyle der:

بَدَتْ قَمَراً وَمَالَتْ خُوطَ بَانٍ وَفَاحَتْ عَنْبَراً وَرَنَتْ غَزَالَا

Türkçesi: O, ay olarak göründü, selvi dalı olarak salındı, anber koktu ve ceylan olarak baktı."

[532] Bil ki istiârenin özelliklerinden birisi de şudur: Benzetme kastı taşıdığını ne kadar gizlersen istiâre o kadar güzelleşir. İstiarenin en sıradışı kullanımı şudur: Bir söz öyle bir sözdizimine sahiptir ki kasıt, basit benzetme yoluyla ifâde edilse kulağı tırmalar ve dinleyene haz vermez.

أَثْمَرَتْ أَغْصَانُ رَاحَتِه لِجُنَاةِ الْحُسْنِ عُنَّابا

Türkçesi: Onun el ayasının dalları, güzellik talipleri için hunnap büyüttü.

Burada benzetmeyi açıkça ifâde etmek istesen şöyle demek zorunda kalırsın: أَثْمَرَتْ أَصَابِعُ يَدِهِ الَّتِي هِيَ كَالْأَغْصَانِ لِطَالِبِي الْحُسْنِ، شَبِيهَ الْعُنَّابِ مِنْ أَطْرَافِهَا الْمَخْضُوبَةِ "Elinin dallara benzeyen parmakları, güzellik talipleri için, hunnap gibi kınalı parmakuçları büyüttü." Bu sözün sıradanlığı ortadadır. Bundan dolayı عُنَّاب kelimesi, bu beyitteki yerine, şu mısradakinden daha çok yakışmıştır:

وَعَضَّت عَلَى الْعُنَّابِ بِالْبَرَدِ

Türkçesi: Doluyla hunnabı ısırdı.

Çünkü burada açıktan benzetme yapılması yukarıdaki kadar çirkin düşmez. Şöyle ki وَعَضَّتْ عَلَى أَطْرَافِ أَصَابِعَ كَالْعُنَّابِ بِثَغْرٍ كَالْبَرَدِ "Dolu gibi bembeyaz dişleriyle, hunnap gibi kınalı parmak uçlarını ısırdı" desen düşük kalitede de olsa söylenebilir bir şey olur. Bu, sadece parlak bir edebî zekâya sahip olanların fark edebileceği bir hususturu.

İstiare ile ilgili bilinmesi gereken daha birçok bilgiler, ince anlamlar ve özellikler vardır ki başka bir yerde bunları da açıklayacağız.[215]

b) Üstünlüğün Sözdizimine Bağlandığı Fasih Sözler

[533] Bil ki "Söz, anlamında bulunan bir üstünlükten dolayı fasih olsaydı açıklamasının da onun gibi fasih olması gerekirdi"[216] sözlerine cevap verirken söze şöyle başlamıştık: "Fasih söz, iki türlü olur: Bir türünde üstünlük ve güzellik lafza bağlanır, öbüründe sözdizimine bağlanır."[217]

Birinci tür için o kadar çok delil sunduk ki aklı başında bir kişi düşündüğünde lafız taraftarlarının ileri sürdükleri "bir söz, ancak anlamında bulunan bir seçkinlikten dolayı fasih olur"[218] ifâdemizden o sözün açıklamasının da onun gibi fasih olması sonucunun çıkacağı yolundaki iddialarının temelden yoksun ve bir kuruntudan ibaret olduğu konusunda hiç kuşkuşu kalmaz.

Şimdi de üstünlüğün sözdizimine bağlandığı fasih türüne gelelim: Onlar, kendi zanlarına kapılarak yaptıkları o itirazın burada da yerini bulacağını sanıyorlarsa öncekinden daha da şaşkın bir durumdalar ve daha ileri bir cehalet içindeler demektir. Çünkü sözdizimi, -yukarıda birçok kez tekrarladığımız gibi- bir sözü inşa ederken nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları ve kurallar arasındaki anlam farklılıklarını gözetmek demektir. Nahiv kurallarının anlamları ise birer lafız olmadıkları için başka lafızlarla açıklanmaları tasavvur edilemez.

[534] Burada bir örnek olarak Fâtiha sûresinin sözdizimini açıklayalım: اَلْحَمْدُ lafzı, mübtedâdır; لِلّٰهِ onun haberidir; رَبِّ kelimesi, lafza-i celâlin sıfatı olup الْعَالَمِينَ kelimesine muzâftır. الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ lafızları, رَبِّ lafzı gibi peşpeşe gelen iki sıfattır. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetindeki مَالِكِ kelimesi de sıfat olup يَوْمِ kelimesine muzâftır; يَوْمِ kelimesi de الدِّينِ lafzına muzâftır. إِيَّاكَ, lafza-i celâle ait bir zamir olup bu türden zamirler, mansûp isimlerin yerini tutar. Yani bu zamiri kaldırıp yerine lafza-i celâli koyacak olsak اللّٰهَ نَعْبُدُ dememiz gerekir. Onun mansûp olmasını gerektiren şey de نَعْبُدُ fiilidir. إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ cümlesi de böyledir. Ayrıca إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ cümlesi إِيَّاكَ نَعْبُدُ cümlesi üzerine atfedilmiştir. الصِّرَاطَ kelimesi mef'ûldür, الْمُسْتَقِيمَ kelimesi الصِّرَاطَ kelimesinin sıfatıdır. صِرَاطَ الَّذِينَ ifâdesi, الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ sıfat tamlamasından bedeldir. أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ cümlesi اَلَّذِينَ ism-i mevsûlünün sılasıdır. غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ifâdesi, اَلَّذِينَ ism-i mevsûlünün sıfatıdır. الضَّالِّينَ kelimesi de الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ifâdesi üzerine ma'tûftur.

Şimdi bir bakıver. Bu anlamlardan herhangi birinin lafzın anlamı olduğu düşünülebilir mi? اَلْحَمْدُ kelimesinin mübtedâ olması, bu lafzın kendisinde bulunan bir anlam mıdır? Ya da رَبِّ kelimesinin sıfat ve الْعَالَمِينَ kelimesine muzâf olması, bu lafızlara ait birer anlam mıdır?

[535] Denirse ki: Bu anlamlar, lafızların kendilerine ait değildir; lafızların dizilişinden ve i'râptan çıkarılırlar. اَلْحَمْدُ kelimesinin son har-

finin zammeli olduğuna bakılarak mübtedâ olduğu; رَبِّ kelimesinin son harfinin kesreli olduğuna bakılarak sıfat olduğu; الْعَالَمِينَ kelimesinin sonundaki ي harfine bakılarak muzâfun ileyh olduğu bilinir. Diğerleri de böyledir.

Deriz ki: Lafızların dizilişi lafız değildir. İ'rap her ne kadar telaffuz edilen bir şey ise de ikisi de i'râp alameti olup biri diğerini açıklayan iki ayrı lafız yoktur. Bu konuda sözü uzatmak, düşük fikirlilik olur. Çünkü bu, aklı olan birisinin bir çırpıda bilebileceği bir şeydir. İlk duyduğunda bunun özünü fark edemeyen kimseyle de konuşmaya değmez.

[536] Şimdi en başa dönüp diyoruz ki: Fesâhatin lafız olmak ve dille söylenir olmak açısından lafza ait bir nitelik olduğu iddiası çökmüştür. Durum bu olmasına rağmen bu insanlar hâlâ söylediklerimizi akıllarına getirip üzerinde düşünmediklerine göre belli ki bu işe uygun kapıdan girmiyorlar, bulmaya çalıştıkları şeyi kaynağında aramıyorlar ve maksada ulaştıracak yoldan gitmiyorlar. Tek yaptıkları şey, "Kur'an'ın mucizelik yönünü ve onu insanların konuşmalarından ayıran niteliği ortaya koyduklarını söyleyerek kendilerini avutmak. Ne var ki bu konuda sadra şifa olacak, bir bilgiye ulaştıracak ve kastettikleri şeyin bilinmesini sağlayacak tek söz ettikleri yok.

[537] Bil ki aklı başında bir kişi şu birbiri ardına sıraladığımız delillere bakıp ne derece açık olduklarını görünce birinin "fesâhatin lafza ait bir nitelik olduğu" yolunda bir zanna kapılabileceğine ihtimal bile vermez. Hayatım üzerine yemin ederim ki bunun böyle olması da gerekir. Bununla beraber biz onların, son derece ciddi bir eda ile "Anlamlar artmaz, artış sadece lafızlarda olur"[219] diye kestirip attıklarına bakıyoruz ve kendi kendimize "Bunlar "lafızlar" derken lafızların kendilerini değil de onlardan anlaşılan ince anlamları kastediyorlarsa bu sözlerinin ardından bu kasıtlarını belli eden bir şeyler söylemeleri, "lafızlar" ifâdesiyle anlamın özel bir türünü kastettiklerini ve maksatlarının özel bir anlam olduğunu söylemeleri gerekirdi." diye düşünüyoruz.

[538] Diğer yandan sözdizimi dediğimiz şey, kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları gözetmekten öte bir şey değildir. Sen bir söz inşa ederken önce anlamları içinden bir sıraya koyarsın. Sonra da lafızları o sırayla söylersin. Lafızların anlamsız olduklarını varsaydığımızda bir sözdizimi ve sıralamanın gerekmesi tasavvur edilemez.

Sözdiziminin bundan ibaret olduğu çok açık bir biçimde ortadadır. Ne var ki "lafzı" ağzına dolayanlara bakıyorsun da "sözdizimi lafızda olur" deyip duruyorlar. İnsanın, anlamlar üzerinde düşünüp sana söylediğim biçimde onları sıraya koymadan lafızları belli bir sırayla söylemeyeceğini de aslında bilmiyor değiller. Ama biraz kurcalağıdında anlıyorsun ki onlar işin özünün farkında değiller. Dinleyenin durumuna bakıyorlar ve "dinleyen, sözün anlamını ancak lafızlar kulağına düştükten sonra algılar" diye düşünerek kendi durumlarını unutup dinleyenin durumunu ölçü alıyorlar.[220]

Bunun sebebi, konuya yeterince ilgi duymamak, gerektiği kadar önem vermemek ve düşünmeyi bırakarak taklide saplanıp kalmaktır. İş, ayan beyan ortadaymış, bakmayana neylesin! Sabahın aydınlığı bütün ufku kaplar; ama uyuyanlar ve gözünü yumanlar onu göremezler.

Fesâhat ve Beyân ilimlerinin uğradığı musibet

[539] Bil ki dünyada, hem başlangıcı, hem de geldiği nokta itibarıyla şu fesâhat ve beyan ilminin düştüğü duruma düşmüş tek ilim göremezsin.

Başlangıç itibarıyla böyledir; çünkü hangi ilmi ele alsan onu insanlara ilk öğretenlerin sözlerine baktığında işaret etmekten ziyade, açık şeyler söylediklerini görürsün. Fesâhat ilminin durumu ise bunun tam tersidir. Âlimlerin bu konuda sarfettikleri sözleri okuduğunda tamamına yakınının, belki de tamamının bir remiz ve kinâyeden ibaret olduğunu ve maksada şöyle bir işaret edivermekle yetindiklerini görürsün ki bunları, ancak ince bir düşünce gücüne sahip olan ve kapalı ve anlaşılmaz hususları algılayabilecek parlak bir zekâya sahip olanlar kavrayabilir. Bu sözler o kadar kapalı ve kavranması zordur ki anlamlarının, yüzü açık bir şekilde peçesiz dışarı çıkmasının haram olduğunu; kinâye ve tarizden başka bir yolla ifâde edilmesinin caiz olmadığını sanırsın.

Geldiği nokta itibarıyla da böyledir; çünkü bir ilimle uğraşan akıl erbabının, öncekilere ait, -anlamını bilmedikleri, kastına dair bilgi sahibi olmadıkları ve sorulduklarında yapacakları hiçbir açıklama bulunmayan- sözleri ezberleyip ders olarak okuduklarını ve aralarında konuştukları, fesâhat ilminden başka bir ilim görmedik. Bu ilimle uğraşan düzinelerle insan görürsün ki öncekilerin sözlerini, anlamını bilmeden birbi-

rine aktarırlar ve onunla ne denilmek istendiği sorulduğunda tek tutarlı açıklama yapamazlar.

[540] Akla gelen birkaç örnek verelim: Bir sözün öbürüne karşı üstünlüğü konusunda "Bu üstünlük, lafzın sağlamlığı (cezâlet) ile olur"[221] derler. Bir sözdiziminin öbürünü aştığının gerekçesi olarak "Bu, üstün olan sözdizimi özel bir yolla ve özel bir biçimde yapıldığı için böyledir"[222] derler. Sonra "lafzın sağlamlığı"nın ne demek olduğunu açıklamazlar. "Yol" ve "biçim" lafızlarıyla neyi kastettiklerini söylediklerinde dinleyen sözlerinden hiçbir şey anlamaz. Edebiyatçıların (bülegâ) kitaplarında lafza, lafız olmak, dille söylenir olmak ve harflerinin sahip olduğu tını açısından ait olmadığı kesin olarak bilinen bazı nitelikleri lafza ait kılan bazı ifâdelere rastlarlar.

Mesela bir lafzın şu özelliklere sahip olduğundan söz ederler: "Yerini bulan, uyumlu (mütemekkin), yerini yadırgamayan (gayru ḳaliḳ, gayru nâbî), dökümü iyi (ceyyidü's-sebk), kalıbı sağlam (sahîhu't-tâba') ve kendisinde anlamından artık bir unsur bulunmayan (leyse fiyhi fazlun 'an ma'nâhu) lafız" derler. Yine "Bir lafız, anlama tam denk (mutâbık) düşmelidir, ondan eksik ve fazlası olmamalıdır" derler. Yine birisi, söz ustalarından (bülegâ) birini anlatırken "Onun lafızları, anlamlarının kalıplarıydı" der. Övdükleri zaman söyledikleri sözler bunlardır. Yerdiklerinde de "bu, karmaşık (muakkad) bir lafızdır. Sözün sahibi böyle diyerek anlamı yok etmiştir" vb. şeyler söylerler.

İşte bu türden ifâdelere rastlayanlar, bunların bir anlamı olması ve üzerinde düşünülerek bir sonuca varılması gerektiğini; en azından bunların görünüşteki anlamında yorumlanmaması gerektiğini ve "lafız" denirken "dille telaffuz etme" anlamının kastedilmiş olamayacağını düşünmezler.

Çünkü lafzın kendisinin temekkün (yerini bulmak) ve ḳalaḳ (yerini yadırgamak) ile nitelenmesi mümkün değildir. Ancak yerinde kalıcı olabilen şeylerin yerini bulduğu veya yerini yadırgadığından söz edilir. Lafızlar ise biri yok olmadan diğeri var olamayan harflerden oluşur. Belâgatçıların "yerini bulan" ve "yerini yadırgayan" sözleri, lafızdaki her bir harfe değil, kelimenin bütününe ait bir niteliktir.

Diğer yandan kelimenin harflerinin bir bütün olarak varlık kazanması mümkün olsa bile kelimenin (lafzı itibarıyla) yerini bulmasından

ve yadırgamasından da söz edilemez. Çünkü bir şey, varlık kazandığı yerini bulur veya yadırgar. Harflerin yeri ise boğaz, ağız, dil ve dudaklardır. Harflerin "yerini bulmak" ve "yerini yadırgamak"la nitelenmesi doğru olsa bile bu yer, bir harf bu mahreçlerin hangisinden çıkıyorsa orasıdır.

"Anlamından artık bir unsur taşımayan lafız" ifâdeleri de böyle olup bununla tek tek lafızların kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü anlamından artığı veya eksiği olan herhangi bir isim, fiil veya harf olamaz. Anlamlara karşılık olarak bir lafız belirlenirken metre ile ölçülmez ki artığı veya eksiği olsun.

Cümlelerden elde edilen anlamlara baktığımızda onların da böyle olduğunu görürüz. Çünkü mübtedâ-haber veya fiil-fâil ile kurulan cümlelerden biri, olumluluğu veya olumsuzluğu ifâde etme hususunda diğerinden daha tam veya eksik olmaz. Lafzın anlamdan artık olması, ancak bir anlamı ifâde etmek isterken, araya, kastedilen anlamın anlaşılması için ihtiyaç duyulmayan başka bir anlam sokuşturmakla olur.

"Döküm", "kalıp" vb. ifâdeler de böyle olup bunlardan herhangi biriyle lafzın, sırf lafız olmak açısından kastedilmesi ihtimali yoktur.

[541] Doğrusunu istersen dünyada ne insanların lafza bakışları kadar tuhaf bir durum; ne de serlerine işlemiş (içlerine nüfuz etmiş) ve âdeta doğalarından bir parça hâline gelmiş böyle sakat bir görüş görürsün. Lafız, onları öyle büyülemiş ve boyunduruğu altına almıştır ki bu konuda kendileriyle tartışıldığında sanki akılları ellerinden alınır ve dinledikleri üzerine düşünmeleri engellenir, konuşulana da dikkatlice kulak vermedikleri görülür. Karşında düşünmemeyi huy edinmiş ve kolaya alışmış kişilerden başkasını bulamazsın. Böyle oldukları için de yanlış görüşlere hemen kanarlar, doğru bilgiyi elde etmekten olabildiğince uzak dururlar, kendilerini temelsiz iddiaların kucağına atarlar ve yaldızlı sözlere koşarlar.

[542] Kıt düşünceleri o dereceye varmıştır ki bunlardan bazıları lügate dair yazılmış kitaplarda tek tek lafızların fesâhatle nitelendiğini görüyorlar; Ebu'l-Abbas es-Sa'leb'in, tek tek lafızlardan başka bir şeye yer vermemesine rağmen kitabına *el-Fasîh* adını verdiğini görüyorlar. - Sözgelimi bu kitapta mim harfinin fethasıyla الشَّمَع lafzının, mim harfinin sükûnuyla الشَّمْع lafzından daha fasih olduğu söyleniyor. Bunun ise

anlamdan dolayı olabilmesi mümkün değildir; çünkü mim harfinin fethalı olması bu kelimenin, karşılığı olduğu anlama bir şey katmaz-.

Bütün bunları görünce nerede ve hangi şeyde olursa olsun bir lafzın, anlamından dolayı "fasih" diye nitelenemeyeceği ve fesâhatin lafzın özünde bulunan söyleyişle ilgili bir nitelik olduğu sonucuna ulaşıyorlar. Ama bilmiyorlar ki tek tek lafızların fesâhatle nitelenmesi için anlamın esas alınması, lügat mantığı açısından daha oturaklı; edebiyatçıların (fusahâ) kullanımında ise daha sıktır. Yine bilmiyorlar ki bu, lügatçilerin belirlemiş oldukları ölçüt ve kurallara daha uygun olup fesâhat sözlükte "anlamı açık bir biçimde ortaya koymak" demektir. Çünkü أَعْجَمَ "dilsiz" kelimesinin karşıtı olarak فَصِيح kelimesini kullanırlar. Yine أَفْصَحَ الْأَعْجَمِيُّ "Yabancı, kastını anlatabildi" derler. Yine فَصُحَ اللَّحَّانُ "Yanlış konuşan adamın konuşması düzeldi" ve أَفْصَحَ الرَّجُلُ بِكَذَا "Adam falanca hususu açık bir biçimde ortaya koydu" denir. Şayet dilcilerin kelimeyi fesâhatle nitelemeleri, lafzın kendisinden kaynaklansaydı belli bir söyleniş biçiminde bulunduğu zaman fasih olduğu söylenen bir kelime bulunduğunda o söyleniş biçimine uygun ne kadar kelime varsa onların da fasih olması gerekirdi. Mesela فَقِهْتُ الْحَدِيثَ cümlesindeki fiilin orta harfi kesreli olan biçimi, fethalı olan biçiminden daha fasih sayıldığında bu kalıpta bulunan bütün fiillerin orta harfi kesreli biçimlerinin fethalı biçimlerinden daha fasih sayılması gerekirdi.

Diğer yandan Sa'leb'in kitabına aldığı kelimeler arasında öyleleri vardır ki başında bir harf bulunmayanı bulunana göre daha fasih sayar. Mesela وَقَفْتُ lafzının, أَوْقَفْتُ kelimesinden daha fasih olduğunu söyler. Şimdi fiilin kök harfleri olan vav, kaf ve fe harfleri, başlarında hemze bulunmadı diye bir üstünlük mü kazanmıştır ki daha fasih olarak nitelenmesi gereksin. Bir görüşün tutarsızlık ve yanlışlığı için böyle bir sonucu gerektirir olması yeter.

Özetleyecek olursak fesâhat dediğimiz şeyin bilinen bir anlamı olması gerekir. Şayet bu anlam, tek tek kelimelerin söyleniş biçimlerinde bulunuyorsa bunun, üzerine parmak konarak gösterilmesi gerekir.

[543] Onların kıt düşünceliliğini ortaya koyan en açık kanıtlardan biri de şudur: Fesâhatin ele alındığı herhangi bir kitabı inceleyen birisi şu hususta hiç tereddüt etmez: İstiare, lafzın fasih kılındığı sebeplerin başında gelir. Bütün çeşitleriyle mecaz ve veciz ifâdeler, lafzın fesâhatini

gerektiren sebeplerin başlıcalarıdır. Görürsün ki onlar da bunu söylerler ve önemserler. Sonra gözden kaçırırlar ki bu anlamların, lafzın fasih olmasını gerektirmesi, bizim onları kabulüne çağırdığımız şeyin; yani lafzın anlamından dolayı fasih olduğu gerçeğinin itirafıdır.

İstiareden başlayalım: Demiştik ki: Gerçekte istiâre edilen şey, lafzın anlamıdır, lafız ona bağlıdır. Çünkü رَأَيْتُ أَسَداً "aslan gördüm" sözüyle bir adam gördüğümüzü doğrudan kastetmeyiz. Aksine adamı güçlülük ve pek yüreklilik açısından aslandan ayırt edilemez kılarak gerçek bir aslan gördüğümüzü iddia ederiz.

İşte onlar, "gerçekte istiâre edilen şeyin lafzın anlamı olduğu" hususunu görmezden gelseler de istiâreyi kesinlikle lafzın söylenişle ilgili bir niteliği sayamazlar. رَأَيْتُ أَسَداً dediğinde الْأَسَدُ ismini adama taşıdığını veya doğrudan الشُّجَاعُ "yiğit" anlamında kullandığını söyleseler bile bunu yapamazlar. الْأَسَد lafzı yırtıcı hayvandan, ona benzetilen adama taşıdığında bu taşıma, harflerinin söylenişinde farklı bir nitelik mi ortaya çıkarıyor ki bu niteliği ile ona fesâhat kazandırsın.

[544] Üstelik istiârenin öyle bir türü var ki onda istiârenin konusu (müsteârun fiyh) kesinlikle lafız olamaz. Böyle örneklerde istiâre, anlamdan başka bir şey üzerinde olamaz.

Bunun örneğin Lebîd'in şu beytindeki يَد "el" lafzıdır.

وَغَدَاةِ رِيحٍ قَدْ كَشَفْتُ وَقِرَّةٍ إِذْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا

Türkçesi: Ben, nice rüzgârlı sabahın ve soğuğun sıkıntılarını, sabahın yularının kuzey rüzgârının elinde olduğu (yani kuzey rüzgârının hâkim olduğu) zamanlarda insanlardan savuşturmuşumdur (yani yemek yedirerek onları zor günlerden kurtarmışımdır).[223]

Çünkü ortada şairin ele benzettiğini söyleyeceğimiz bir şey yoktur ki يد lafzı onun için istiâre edilmiş olsun. Yine şairin yulara benzettiğini düşündürecek bir şey de yoktur. Aksine şair, burada, kuzey rüzgârının doğası gereği, sabah vaktindeki esintisini devenin yularını elinde tutan ve istediği yöne çeviren bir insana benzetmiş ve bunu kuzey rüzgârının eli ve sabah vaktinin yuları varmış gibi ifâde etmiştir. Bunu yukarıda yeteri kadar açıklamıştım.[224]

[545] İstiarenin bu türü, bir söze fesâhat niteliği kazandırmada birinci türden aşağı kalmaz, aksine ondan daha da güçlüdür. Bunun an-

lamlarda ortaya çıkardığı güzellikler daha ışıltılı ve hoştur. Bu özelliğini daha iyi bilmek istersen şu mısra'a bir göz at:

سَقَتْهُ كَفُّ اللَّيلِ أَكْؤُسَ الْكَرَى

Türkçesi: Gecenin eli, ona uyku kadehlerini sundu.

Aklı olan herkes anlar ki şairin burada ele benzetmek istediği bir şey yoktur. Kadehlerle de özel bir şey kastetmemiştir. Ama سُكْرُ الْكَرَى ve سُكْرُ النَّوْمِ "uyku sarhoşluğu" gibi kullanımlar olunca uyku için kadehleri istiâre etmiştir. Nitekim bir başka şair de şu mısra'da الْكَأْس kelimesini istiâre etmiştir:

وَقَدْ سَقَى الْقَوْمَ كَأْسَ النَّعْسَةِ السَّهَرُ

Türkçesi: Uzun süre uyanık kalmak, topluluğa uyuklama kadehini sundu.

Uykunun vakti gece olduğu için yukarıdaki mısra'da şair, geceyi saki yapmış; sonra da ona bir el vermiştir. Çünkü saki, kadehi eliyle uzatır.

[546] Bunun çok tatlı ve ender rastlanan örneklerinden biri de şu beyitlerin sonundaki istiâredir:

وَلَوْلا اعْتِصَامِي بِالْمُنَى كُلَّما بَدَا ... لِيَ الْيَأْسُ مِنْهَا لَم يَقُمْ بِالْهَوَى صَبْرِي

وَلَوْلَا انْتِظَارِي كُلَّ يَوْمٍ جَدَا غَدٍ ... لَرَاحَ بِنَعْشِي الدَّافِنُونَ إِلَى قَبْرِي

وَقَدْ رَابَنِي وَهْنُ الْمُنَى وَانْقِبَاضُهَا ... وَبَسْطُ جَدِيدِ الْيَأْسِ كَفَّيْهِ فِي صَدْرِي

Türkçesi: Ümitsizliğimin her belirişinde ümitlere tutunmasaydım sabrım aşka dayanamazdı. Her gün yarının hayırla geleceğini beklemeseydim defnedenler benim cesedimi çoktan kabre götürmüştü bile. Ne var ki ümitlerin zayıflayıp çekilmesi ve yeni bir ümitsizliğin göğsümün üzerinde ellerini alabildiğine açması beni kuşkulandırdı.

Burada şair, كَفَّيْهِ "ellerini" ifâdesini özel bir şey için istiâre etmiş değildir. Aksine ümitsizliğe yenik düştüğünü ve ümitsizliğin onun içine oturduğunu anlatmak istemiştir. Bunu kastedince de bir adamın bir şeyi yapma kudretine sahip olduğu ve dilediğini yapabilecek durumda olduğu nasıl anlatılırsa o da öyle anlatmıştır. Mesela قَدْ بَسَطَ يَدَيْهِ فِي الْمَالِ، يُنْفِقُهُ وَيَصْنَعُ فِيهِ مَا يَشَاءُ "O, malda ellerini alabildiğine açtı, onu harcar ve dilediğini yapar" veya قد بَسَطَ الْعَامِلُ يَدَهُ فِي النَّاحِيَةِ وَفِي ظُلْمِ النَّاسِ "Vali, nahiyede elini iyice genişletti, insanlara zulmedip duruyor."[225] Burada

söylebileceğin tek şey "bu anlamı kasteden şairin ümitsizliğe iki el verdiğini ve elleri ona istiâre ettiği"dir. İstiarenin bir lafız üzerinde gerçekleştiğini söylemekse aklı başında olan kimsenin mümkün görmeyeceği bir şeydir.

Mecaz

[547] Mecazla ilgili söyleyeceklerimiz de istiâredekilere yakındır. Çünkü mecaz, istiâreden apayrı bir şey değildir. Aralarındaki tek fark mecazın daha genel oluşudur; çünkü her istiâre mecazdır; ama her mecaz istiâre değildir.

İstiare adı verilmeyen mecaz türlerine baktığımızda lafız taraftarlarının yanlış görüşleri daha da çirkinleşir. Çünkü onların sözlerini ölçü aldığımızda هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً *"Geceyi dinlenesiniz diye (karanlık), gündüzü de (çalışıp kazanasınız diye) aydınlık yapan O'dur"* (Yunus, 67) âyetinin, aslı olan وَالنَّهَارَ لِتُبْصِرُوا أَنْتُمْ فِيهِ veya وَالنَّهَارَ مُبْصِراً أَنْتُمْ فِيهِ "gündüzü de göresiniz diye" ifâdesinden daha fasih olmasının sebebi, ifâde genişliği esas alınarak eylemin gündüze ait kılınması dolayısıyla مُبْصِر kelimesinin harflerinde, mevcut olmayan bir niteliğin ortaya çıkmasıdır.

فَنَامَ لَيْلِي وَتَجَلَّى هَمِّي

Türkçesi: Gecem uyudu, kaygım dağıldı.

Yine onların sözleri ölçü alındığında bu mısra'ın فَنِمْتُ فِي لَيْلِي "Gecemde uyudum" sözünden daha fasih olmasının sebebi, bu mecazın نَامَ lafzına ve لَيْل lafzına önceden bulunmayan bir söyleniş güzelliği katmış olmasıdır.

Aklı başında bir kişi böyle bir şey söylemekten utanır ve düşünmeyi bu duruma düşecek kadar ihmal etmez.

Allah'tan (hatadan ve günahtan bizi) korumasını ve başarıya ulaştırmasını dileriz.

İcâz (veciz ifâde)

[548] İstiare ve mecazda bunların sözlerinin nereye vardığını öğrendin. İcazda (veciz ifâdede) sözlerinin vardığı yer daha da şaşırtıcıdır.

Şöyle ki lafız, anlamından dolayı değil de, özüne ait bir nitelikten dolayı fasih sayılırsa vecizliğinin de bu sebebe bağlanması gerekir. Buysa o kadar saçmadır ki buna ancak gülünür. Çünkü veciz ifâde kullanılmasının sebebi, az lafızla çok anlam ifâde etmektir. Dolayısıyla bunu lafzın anlamından kaynaklanan bir nitelik saymazsan veciz ifâdenin amacını ortadan kaldırmış olursun.

[549] Şimdi de çok önceden değinmemiz gereken bir husus üzerinde duracağız: Aklı başında bir kişi düşündüğünde zorunlu olarak bilir ki lafızların anlamlarını artırma veya eksiltmenin yolu yoktur. Çünkü lafızlara yüklenmiş olan anlamların hiçbiri, değişerek dil koyucunun kastettiğinin dışına çıkmaz. Şu halde "lafzın azlığı ile beraber anlamın çokluğu" ifâdesiyle kastedilebilecek tek anlam şudur: Konuşan, anlamın anlama delâleti yoluyla öyle şeyler anlatır ki bunları lafzî delâlet yoluyla ifâde etmeye kalksa çok lafız kullanmak zorunda kalır.

Bir alanın uzmanı, her alanın uzmanı gibi sayılarak düşülen genelleme yanlışı

[550] Bil ki yanlış ve temelsiz kimi görüşlerin ortaya çıkış sebebi şudur: Kendi bilim dallarında uzmanlaşıp ün salan bazı kişiler, uzmanı olmadıkları bir bilimdalının alanına giren bir konuda görüş belirtirler. Sonra bu görüş dilden dile dolaşıp herkese mâlolur ve artık o konuda düşünmeyi terk etmek sünnet; taklit etmek din olur.[226] İş o noktaya gelir ki o alanın uzmanı olup hatanın kaynağını bulabilecek olanlar şu konuya bir el atalım dediklerinde onlara sanki o alanın yabancısıymış gibi davranıldığını ve sözlerinin dikkate alınmadığını görürsün. Çünkü alanın yabancısı olan ilk görüş sahibine boyun eğip teslim olmuşlar, kendi alanındaki şöhretine bakarak onun bu görüşüne sıkı sıkıya tutunmanın daha doğru olduğu yanılgısına düşmüşlerdir.

Bu davranışlarının arkasında yatan tek sebep şu düşünceleridir: Bu görüş böyle yaygınlaştığına ve nesilden nesile aktarıldığına göre mutlaka sağlam bir temeli olup doğru ve kıymetli bir kaynaktan alınmıştır. Çürük bir görüş olsaydı bunca süre zarfında çürüklüğü ortaya çıkardı. Yanlışlığı apaçık ve temelden yoksun olan nice görüş, sırf bu yüzden insanların teveccühünü kazanmış, ona kalplerinin en özel köşesini açmışlar, en içten sevgilerini sunmuşlar ve bir anne, çocuğunun üzerine titrer

gibi onun üzerine titremişlerdir. Bu yüzden nice hastalık, iyileşmeyecek derecede ilerlemiş ve doktorları aciz bırakmıştır.

Anlattığım bu hastalık insanlara hâkim olmasa ve fikretme sebeplerini ortadan kaldırarak düşünmelerine engel olmasaydı insanların lafız konusunda benimsediği bu görüş, kafalarda böylesine saçaklanıp dal atamaz ve varlığını böyle güçlü bir şekilde koruyamazdı. Çünkü bu, o kadar tutarsız, çürük ve hatalarla dolu bir görüştür ki ister dıştan bak, ister alt üst edip öyle bak, hiçbir yerinde düzgün bir taraf bulamazsın. Bu görüş temelden öylesine yoksundur ki hiç gümüş karıştırılmamış kalp para gibi, içinde doğrunun kırıntısı bulunmaz. Allah'tan bizi başarılı kılmasını dileriz.

[551] "Tek tek kelimelerde fesâhatten söz edilemeyeceğini, fesâhatin, ancak kelimelerin birbirine eklenmesiyle ortaya çıkabileceğini"[227] kabul etmesine rağmen bu kabulün, "bir lafızdaki fesâhat niteliğinin, özünden değil, anlamından kaynaklanmasını" gerektirdiğini bilemeyen bir kimse nasıl esaret bağında olmasın ve düşünebilsin ki?

Aklı olan ve kalp gözünü açan herkes, zorunlu olarak bilir ki "lafızların birbirine eklenmesi" demek, aralarında ilişki olmaksızın birbiri ardına gelişigüzel söylenmek değil, birbirine bir bağ ile bağlanmak demektir. Yine düşündüğünde zorunlu olarak bilir ki bu bağlanma lafızların kendi aralarında değil, anlamları arasında olur. Nitekim anlamsız olan iki lafız arasında bir bağlantı kurabilmek için elimizden geleni yapsak başaramayız. Bundan dolayı kelimeler birbiri ile birleşmeleri açısından ikiye ayrılmıştır: a) Birleşebilenler (mü'telif): İsimle isim ve fiille isim böyledir. b) Birleşemeyenler (gayru mü'telif): Birinci grup dışındaki bütün birleşim seçenekleri böyledir. Mesela iki fiil veya iki harf birleşerek bir söz oluşturamaz.

Burada lafızlar arasındaki ilişkiden söz ediliyor olsaydı birleşmede lafız türlerinin durumu birbirinden farklı olmazdı ve var olan her iki kelimenin birbiriyle birleşmesi mümkün olurdu. Çünkü lafız (yani söylenebilir) olmak açısından kelimeler arasında hiçbir fark yoktur.

Onlar hep bir ağızdan "tek tek kelimelerde fesâhatten söz edilemez, fesâhat ancak kelimeler birbirine eklendiğinde ortaya çıkar, kelimelerin birbirine eklenmesi ile de kastedilen şey lafızların söylenişte birbirinin ardından gelmesi değil, anlamlarının birbirine bağlanmasıdır" diyorlar-

sa lafızların fesâhatinin, kendilerinden değil, anlamlarından kaynaklandığını da kabul etmeleri gerekir. Çünkü hem fesâhatin ortaya çıkış sebebi lafızların anlamlarının birbirine bağlanması olsun, hem de lafızların fesâhati, anlamlarından değil, söyleniş biçimlerinden kaynaklansın, bu olacak şey değildir. Bu, zorunlu olarak bilinmesi gereken bir sonuç olduğu hâlde onlar bunu bilemediğine göre bunun tek geçerli izahı, taklide yönelmelerinin düşünmelerine perde olduğu ve bir tür düşünce tutsaklığı altında bulunduklarıdır.

Fesâhat konusunda sadece lafızların dizilişinin dikkate alınması

[552] Bil ki onlara baktığında bir şeyin karaltısını görüp onun kendisini gördüğünü sanan kişiye benzediklerini görürsün. Çünkü onlar, dikkatlerini her zaman lafızlarda gördükleri dizilişe yönlendirirler ve başka hiçbir şeyi önemsemezler. Fesâhat ve belâgat ölçütü olarak bundan başka bir şey tanımazlar. İddialarını o noktaya vardırırlar ki fasih bir şiiri alıp okuyan ve lafızlarını şairin belirlediği sıraya göre söyleyen kişinin de belâgat ve fesâhat açısından şairin yaptığının aynısını yapmış olacağını söylerler. Tek farkla ki bu kişi, şiiri ilk söylemiş değil, ilk söyleyenin izinden gitmiş (ihtizâ) olur.[228]

[553] Biz ise düşündüğümüzde görürüz ki lafızların birbirinden önce veya sonra olmasının bir diziliş sayılabilmesi, sıralamada nahiv kurallarının gerektirdiği anlamların gözetilmesine bağlıdır. Bu dikkate alınmadan lafızlar arasında diziliş diye bir şey tasavvur edilemez.

[Şimdi İmri'il-Kays'ın şu mısraına bakalım:]

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ

Türkçesi: Arkadaşlar! Durun da uzak düştüğümüz o yâr ve diyarı anıp ağlayalım.[229]

Burada a) نَبْكِ fiilinin emrin cevabı olmadığını, b) مِنْ harfiyle ذِكْرَى kelimesine geçişli kılınmadığını, c) ذِكْرَى kelimesinin حَبِيبٍ kelimesine muzâf olmadığını, d) مَنْزِلِ kelimesinin vâv harfiyle حَبِيبٍ üzerine atfedilmediğini varsayalım[230]. O zaman bu cümlede birbirinden önce veya sonra söylendiğini gördüğün kelimeler bir dizi olmaktan çıkar. Çünkü bir kelimenin öbürünün önüne alınmasının diziliş sayılabilmesi için bi-

rinin öne alınmasını, öbürünün sonraya bırakılmasını gerektiren bir sebep bulunmalıdır. Bunu gerektiren bir sebep olmadan bir dizilişten söz edilemez. Çünkü gerektiren bir sebep olmadan lafızların birbirinden önce veya sonra zikredilmesi diziliş sayılacak olsa her nasıl olursa olsun lafızların birbirinin ardı sıra ağızdan çıkmasına da diziliş dememiz gerekirdi. Bu durumda yukarıdaki mısraın kelime sıralarını değiştirip قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ dediğimizde de sıralamayı ve sözdizimini bozmuş olmazdık ve tek bozduğumuz şey şiirin ölçüsü olurdu. Buna yukarıda da değinmiştik; ama bir kez daha tekrar etme gereği duyduk. Çünkü lafız taraftarlarının taklide teslim oluşlarından söz etmemiz bu hususun tekrarını gerektirdi.

İhtizânın mâhiyeti ve örnekleri

[554] Bil ki şairler ve şiir tenkitçileri ıstılahında ihtizâ şudur: bir şair, bir temayı ifâde etmek için bir üslup -yani, özgün bir sözdizimi ve ifâde biçimi- seçer. Başka bir şair, onun bu üslubunu alarak kendi şiirinde aynen kullanır. Dolayısıyla bu, kişinin, arkadaşının derisinden ayakkabılık deri kesip kendisine onunkine benzer bir ayakkabı yapmasına benzer. İşte bunu ifâde etmek için "O, başka bir şaire ihtizâ etti (onun izini sürdü)" denir.

Şimdi buna bazı örnekler verelim. Farazdak şöyle demiştir:

أَتَرْجُو رُبَيْعٌ أَنْ تَجِيءَ صِغَارُهَا بِخَيْرٍ وَقَدْ أَعْيَا رُبَيْعاً كِبَارُهَا

Türkçesi: Büyükleri Rubey' kabilesini çaresiz bırakmışken Rubey' kabilesi, küçüklerinden mi medet umar oldu?

Ba'îs de, ona ihtizâ ederek şöyle demiştir:

أَتَرْجُو كُلَيْبٌ أَنْ يَجِيءَ حَدِيثُهَا بِخَيْرٍ وَقَدْ أَعْيَا كُلَيْباً قَدِيمُهَا

Türkçesi: Eskileri, Küleyb kabilesini çaresiz bırakmışken Küleyb kabilesi, yeniyetmelerinden mi medet umar oldu?

Derler ki: Farazdak bu beyti duyunca şu beyitle buna karşılık vermiştir:

إِذَا مَا قُلْتُ قَافِيَةً شَرُوداً تَنَحَّلَهَا ابْنُ حَمْرَاءِ الْعِجَانِ

Türkçesi: Ne zaman dillerde dolaşan bir kâfiye (şiir) söylesem, cariyenin oğlu (yani Ba'îs)[231] onu hemen çalar.

Yine aynı kasidenin bir başka beytinde Ba'îs, şöyle der:

كُلَيْبٌ لِئَامُ النَّاسِ قَدْ يَعْلَمُونَهُ وَأَنْتَ إِذَا عُدَّتْ كُلَيْبٌ لَئِيمُهَا

Türkçesi: Küleyb kabilesi, insanların en kötüleridir, bunu kendileri de bilirler. Küleyb kabilesi birer birer sayıldığında sen de onların en kötüsüsün.

Buhturî de bu beyitten esinlenerek şöyle der:

بَنُو هَاشِمٍ فِي كُلِّ شَرْقٍ وَمَغْرِبٍ كِرَامُ بَنِي الدُّنْيَا وَأَنْتَ كَرِيمُهَا

Türkçesi: Hâşimoğulları, doğuda ve batıda yeryüzü insanlarının en iyileridir. Sen de onların en iyisisin.

[Ebû Hilâl] el-Askerî, *San'atu'ş-şi'r* adlı eserinde İbnü'r-Rûmî'nin şöyle anlattığını nakleder: Buhturî bana demişti ki "Ebû Nüvâs'ın şu beyti, Ebû Hırâş el-Hüzelî'nin şu beytinden alınmadır":

[Ebû Nüvâs'ın beyti şudur:]

وَلَمْ أَدْرِ مَنْ هُمْ غَيْرَ مَا شَهِدَتْ لَهُمْ بِشَرْقِيِّ سَابَاطَ الدِّيَارُ الْبَسَابِسُ

Türkçesi: [Medain'deki] gölgeliğin doğusuna düşen ıssız diyarın ettiği tanıklıktan gayrı, onların kim olduğunu bilmem.

[Ebû Hırâş el-Hüzelî'nin beyti de şudur:]

وَلَمْ أَدْرِ مَنْ أَلْقَى عَلَيْهِ رِدَاءَهُ سِوَى أَنَّهُ قَدْ سُلَّ مِنْ مَاجِدٍ مَحْضِ

Türkçesi: Hırkasını onun üzerine kim attı bilemem. Bildiğim tek şey var ki bu hırka, soylu birinden alınmış.

"İyi ama" dedim, "bunların anlamları birbirinden farklı."

"Sözün aynı üslupla devam ettiğini görmüyor musun?" dedi.

Buraya kadar zikrettiklerim, ihtizânın en açık olduğu örneklerdir. Örtülü ihtizâya da Buhturî ve Ebû Temmâm'ın şu beyitlerini örnek verebiliriz:

[Buhturî'nin beyti şudur:]

وَلَنْ يَنْقُلَ الْحُسَّادُ مَجْدَكَ بَعْدَمَا تَمَكَّنَ رَضْوَى وَاطْمَأَنَّ مَتَالِعُ

Türkçesi: Radvâ ve Metâli' dağları yerlerinde durdukça hasetçiler, senin yüceliğini bir yere taşıyamaz.

[Ebû Temmâm'ın beyti de şudur:]

وَلَقَدْ جَهَدْتُمْ أَنْ تُزِيلُوا عِزَّهُ فَإِذَا أَبَانٌ قَدْ رَسَا وَيَلَمْلَمُ

Türkçesi: Onun izzetini elinden almaya çalıştınız; ama baktınız ki Ebân ve Yelemlem dağları dimdik ayaktalar.

Bunların her ikisi de Farazdak'ın şu beytine ihtizâ etmişlerdir:

فَادْفَعْ بِكَفِّكَ إِنْ أَرَدْتَ بِنَاءَنَا ثَهْلَانَ ذَا الْهَضَبَاتِ هَلْ يَتَحلْحَلُ

Türkçesi: İstersen elinle binamızı; yani kayalıklı Sehlân dağını bir itekleyiver de bak, yerinden oynayacak mı?

[555] Özetleyecek olursak şiir eleştirmenleri, bir şair, ancak "başkasının ifâdesini aşırıp çalma" sayılacak bir şey yaptığında onun ihtizâ ettiğini söylerler.

Zü'r-Rumme diyor ki:

وشِعْرٍ قَدْ أَرِقْتُ لَهُ غَرِيبٍ أُجَنِّبُهُ المُسَانَدَ وَالْمُحَالَا

فَبِتُّ أُقِيمُهُ وَأَقُدُّ مِنْهُ قَوَافِيَ لَا أُرِيدُ لَهَا مِثَالَا

Türkçesi: Şiirdeki sinâd[232] kusuruna düşmemek ve saçma şeyler söylememek için uykusuz kaldığım nice sıra dışı şiir vardır ki geceler boyunca onları düzeltmeye ve kâfiyeler bulmaya çalışırım. Bunun için de bir örnek aramam.

"Duyduğum bir şeye uymam" demek istiyor.

Söylenmiş bir şiiri okumaya "ihtizâ" denildiğini ise bilmezler. Bunu geç, birisi bir şiiri alıp her kelimesinin yerine onunla eş anlamlı bir başka kelime koysa buna bile ihtizâ demezler. Yapanı "ihtizâ etmiş" demeye bile değer bulmazlar. Aşağıdaki [birincisi Hutay'e'ye ait olan] iki beyit böyledir.

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لِبُغْيَتِهَا وَاقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

Türkçesi: Sen, yüce hasletleri bırak. Onu aramak için dolaşmayıp öylece otur. Çünkü sen sadece yemeyi ve giyinmeyi bilirsin [başka işe yaramazsın].[233]

ذَرِ الْمَآثِرَ لَا تَذْهَبْ لِمَطْلَبِهَا وَاجْلِسْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْآكِلُ اللَّابِسْ

Türkçesi: Sen, yüce hasletleri bırak. Onu aramak için dolaşmayıp öylece otur. Çünkü sen sadece yemeyi ve giyinmeyi bilirsin.

İkinci beyti söyleyen kişinin bu yaptığına "ihtizâ" değil, "gön yüzme" (selh) demişler ve böyle yapanları kâle bile almamışlardır.

İmri'il-Kays bir beytinde şöyle der:

فَقُلْتُ لَهُ لمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ وَأَرْدَفَ أَعْجَازاً وَنَاءَ بِكَلْكَلِ

Türkçesi: [Denizin dalgası gibi karanlık, perdesini her taraftan yaymış ve beni sınamak için türlü türlü dertler içinde bırakmış olan karanlık gece], belini gerip gerisine kat kat kalçalar ekleyerek göğsünü alabildiğine öne çıkarınca (yani bir türlü geçmek bilmeyince) ona (geceye) dedim ki: ..."[234]

Şimdi biz nasıl kalkıp da İmri'il-Kays'ın bu şiirini okuyan bir çocuğun ona ihtizâ ettiğini söyleyelim. Gariptir, bunu söyleyenler şunu bile düşünüp bilememişler ki bir şiiri okuyan kişi ihtizâ etmiş sayılsaydı bir ayakkabıyı model alıp kendisine ayakkabı yapan kişi nasıl ki ayakkabı yapmış oluyorsa, onun da şair sayılması gerekirdi.

[İHTİZÂ VE SÖZDİZİMİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA ÖRNEĞİ]

Şimdi konuyla ilgili bir tartışmada [karşı tarafı ilzâm etmek için] akılda tutulmasında yarar gördüğümüz birkaç hususa işaret edelim:

[556] Karşıt görüş sahibi, "Bir kimse, İmri'il-Kays'a ait bir şiiri okuduğunda ihtizâ yoluyla onun yaptığının aynısını yapmış olur" diye iddia ederse ona sormak gerekir: "Peki, bize söyleyiver. Niye şiiri okuyan kişinin İmri'il-Kays'ın söylediği şeylerin aynısını söylediğini iddia ediyorsun? Söylediği lafızların kendilerini tekrar ettiği için mi, yoksa söylerken gözettiği sırayı o da gözettiği için mi?"

"Söylediği lafızların kendilerini tekrarladığı için böyledir" derse "anlamsız bir laf ettin" deriz. Çünkü ikinci kişinin birincinin yaptığının aynısını yaptığını söyleyebilmemiz için birincinin bir şeyi ilkin bulup ortaya koymuş olması gerekir. Hâlbuki lafızlar için böyle bir şey söylenemez. Çünkü قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ "Arkadaşlar! Durun da uzak

düştüğümüz o yâr ve diyarı anıp ağlayalım"[235] mısraında geçen lafızları İmri'il-Kays'tan önce kimse ağzına almadı, diyemeyiz.

"Söylerken İmri'il-Kays'ın gözettiği sırayı gözettiği için böyledir" derse ona şunu sorarız: "Buna dayanarak şiiri okuyan kişinin şiirin aynısını söylemiş olduğuna hükmediyorsan o zaman "Kur'an'daki meydan okuma, Kur'an'ın benzerini ilkin söylemiş olmaya yöneliktir"[236] derken neyi kastediyorsun. Kur'ân'ın lafızlarından başka lafızları, Kur'an'ın lafızlarında gördüğün sıraya uygun olarak dizmesini mi?"

"Bunu kastediyorum" derse deriz ki: Böyle diyerek bizi bildirmiş oldun ki özü bakımından farklı olan şeyler birbirine eklenirken özel bir amaç gözetilmediği sürece onlar birbiri ardına getirilmekle dizilmiş olmazlar. Bu özel amaç ise, onların her biri için uygun bir yer belirlenip biri birinci sıraya, öbürü ikinci sıraya konmadıkça tam anlamıyla gerçekleşmez. Bu, aklı olan kimsenin şüphe etmeyeceği bir husustur. Bu durumda senin Kur'ân'ın lafızlarının gördüğümüz sırayla dizilmiş olmasını gerektiren sebebin ne olduğunu açıklaman gerekir.

Karşıt iddia sahibinin, buna vereceği bir cevabı yoktur. Çünkü görülen sıralamayı gerektiren sebebin anlam olduğunu kabul etmediği ve bunu lafzın kendisine bağladığı için bu gerekliliği dayandıracak hiçbir şey bulamaz. Tek çıkar yolu, mucizeliği vezne bağlayarak "Kur'ân'ın lafızlarında görülen sıralama, insanların benzerini meydana getirmekten aciz kaldıkları bir vezin ortaya çıkardığı için mucizedir" demektir.

Böyle söylemesi halinde "Meydan okuma, fesâhat ve belâgat açısından benzerini getirme konusunda olmuştur" deme imkânı kalmayacaktır. Çünkü veznin belâgat ve fesâhatle bir ilgisi yoktur. Veznin buna doğrudan bir etkisi olsa vezinde buluşan iki kasideden her birinin fesâhat ve belâgatte de buluşması gerekirdi.

Birileri çıkar da "mucizeliğin lafızda olduğu" sözüne kulak aşinalığı bulunduğu için mucizeliği sadece vezne bağlayacak olursa çok çirkin bir şey söylemiş olur ki bu, Kur'an'ın mucizeliğini, söz olmak ve sözü sözden üstün kılan niteliklere sahip bulunmak dışında bir sebebe bağlamaktır. Çünkü hiçbir söz, söz olma niteliğini vezinli oluşundan dolayı kazanmadığı gibi, hiçbir söz de sırf vezinli oluşundan ötürü başka sözlere karşı üstünlük kazanmış değildir.

Kur'ân'ın mucizeliğini okunuş kolaylığına bağlayan görüşün eleştirisi

[557] Birisi Kur'ân-ı mucize kılan sebebin "akıcılık ve okunuş kolaylığı" olduğunu iddia ederse ve bununla da Kur'an'ın lafızlarında, bir araya geldiğinde telaffuzu zorlaşan harflerin yan yana gelmemiş olmasını kastederse ona karşı verilecek cevap da böyledir. Çünkü hiçbir söz, sırf bu özelliğinden dolayı söz olma niteliği kazanmaz. Üstünlük sebepleri arasında sayılsa bile sözlerin mukayesesinde temel ölçüt kabul edilemez. Diğer yandan sırf akıcı ve kolay bir üslubu olduğu için usta sayılan ne bir şair, ne bir hatip, ne de bir kâtip vardır.

[558] Akıl erbabı, Arapların Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldığından bahsettiklerinde görüyoruz ki "Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara meydan okuduğunda onların arasında şairler, hatipler, fesâhat ve beyanın ne olduğunu bilenler, keskin zihin sahipleri, hikmet ve fasl-ı hitap verilenler vardı" diyorlar. Ama "Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara meydan okuduğunda onlar arasında bir sözün, söylenişinin dile ağır gelmemesi için ne yapılması gerektiğini bilenler vardı" demiyorlar. [Şayet bu, bir söze mucizelik niteliği kazandıracak bir şey olsaydı yukarıdaki nitelikleri saymak yerine böyle söylemeleri gerekirdi.]

Yine peygamberlerin mucizelerine dair bir bahis açılınca "Allah (c.c.), peygamberlerden her birine gönderildiği toplumda el üstünde tutulan ve övünç kaynağı olan ne varsa o türden mucize vermiştir" diyerek genel bir giriş yaptıktan sonra devamla şöyle diyorlar. "Firavun döneminde toplumda büyücülük yaygın olduğu ve başka hiçbir dönemde böylesine büyük bir ilgi görmediği için Allah, Hz. Musa'ya (a.s.) büyüyü ortadan kaldıran ve etkisini zayıflatan bir mucize vermiştir. Hz. İsa döneminin geçer akçesi tıp olduğu için Allah, ona anadan doğma körü ve alaca hastasını iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizesi vermiştir." Her bir peygamberin mucizesini sayıp bizim peygamberimize geldiklerinde onun döneminde topluma hâkim olan şeyleri sayarlarken "belâgat, beyan ve bir de nazım türlerine kabiliyetli oluş"tan başka bir şey saymıyorlar.

Kitabın başlarında, burada zikrettiklerimden başka delillere yer vererek bu görüşün geçersizliğini ifâde etmiştim. Ne var ki bazı insanların lafızla yatıp kalktıklarını ve bu konudaki görüşlerinden en ufak ödün

vermediklerini gördüğüm için tekrar etme gereği duydum. İstedim ki birilerinin tutunabileceği veya kafalarda kuşkuya yol açabilecek hiçbir şey bırakmadan en ince ayrıntısına kadar açıklayayım ve bu görüşün temelden yoksun olduğunu ortaya koyayım.

[559] Burada ilginç bir nokta daha vardır: Şöyle ki lafızlar, dil ile söylenir olmak açısından kimsenin malı değildir. Lafızlar ancak aralarında bir sözdizimi gözetildiğine birine ait olurlar. Şu halde sözdizimini aradan kaldırıp mucizeliği toptan harflerin kolay söylenebilirliğine ve akıcılığına bağlayan kişi, onu Allah'a nispet edilmesi doğru olmayan bir şeye bağlamış olur. Bu da onun bu konuda doğruyu bulamadığının ve yoldan çıktığının belgesi olarak yeter.

İnsanların hastalığını tedavi etmek ve görüşlerinin üzerine çöken sakatlığı gidermek için her yolu denedik. Onları kaybolup içine düştükleri cehalet karanlıklarından çıkarıp anayola koyduk. Hayvanların içtiği bozulmuş sudan uzaklaştırıp içeni suya kandıran tatlı suya taşıdık, bâtıllarının atan hiçbir damarını koymayıp hepsini birer birer dağladık. İhtilaf için konuşan dil koymayıp hepsini dilsiz ettik. Akıl sahibinin kalp gözü üzerinde ne kadar perde varsa kaldırdık.

Son söz ve dua

[560] Ey sözümüzü dinleyen, yazdığımızı gözleyen ve tedvin ettiğimizi araştıran! İşinde basiret üzere olmayı içten dileyerek dinlediysen, marifet pınarından su alıp gitmek arzusuyla itina ile gözlediysen, bir ilimden herhangi bir konuyu çalıştığında zirveye çıkmadıkça, en yüksek payı[237] almadıkça tatmin olmayan kişi gibi araştırdıysan yitiğini buldun, amacına giden yola girdin, yolda kullanacağın vasıta ve âletler temin edilip emrine verildi demektir. Kendin için elini en iyi dolduran ve seni en mahzuz eden şeyi al ve şimdiki hâlinle eski hâlini bir karşılaştırıver. Hani eskiden bu konuda tam bir cehalet içindeydin, karanlıkta odun toplar gibiydin; yaptığın şey, açıklamasına dair hiçbir şey bilmediğin lafızları ve edebiyatçıların birkaç sözünü tekrar etmekten öteye geçmiyordu, ne kastettikleri sorulduğunda da hiçbir açıklama yapamıyordun. Şimdi ise uykundan uyandın, gafletten ayıldın, lafız ve sözdizimi bahsine daldığında söylediğin şeyin anlamını bilir oldun, suyun kaynağına hangi yoldan gelip gideceğini öğrendin. Bu iki hâlin mukayesesini yap-

tığında gafletine şaşırıp kalacak ve uzun süre takılıp kaldığın bu hâl yüzünden aklından binlerce özür dileyeceksin.

Allah, yaptığımız ve yapacağımız bütün işleri, ihsanıyla, lutuf ve rahmetiyle, rızasını gözeterek yapmamızı nasip eylesin, rızasına sebep; sevaba ve zâtına yaklaşmaya vesile kılsın.[238]

EKLER

LAFIZ TARAFTARLARININ İDDİASININ ÇÜRÜTÜLMESİNE DAİR

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[561] Bil ki lafız konusunda insanların başına musallat olan hata, damarlara sızıp bedenin mizacını bozan bir hastalık gibi olduğu için, bir doktor iyileşmeye yüz tutan hastasının direncini artırmak, sağlığını devam ettirmek ve hastalığın nüksetmesinden korumak için ne çareler ararsa bunlara da öyle yapmak gerekir.

Artık öğrendik ki sakatlığın kökü ve âfetin sebebi, ifâde biçimlerinin anlamlara göre değiştiğini ve böylece daha önceden sahip olmadıkları bir seçkinlik ve özellik kazandıklarını gözden kaçırmış olmalarıdır. Görürsün ki bir şair, ayağa düşmüş bir anlamı alır ve el işçiliği ile eşsiz bir küpe veya yüzük yapan usta bir sanatkâr gibi işler. İşte onlar, bunu bilmeyişlerinin kurbanı olup cehalet çukuruna düşmüşler ve anlamsız işler yapmışlardır. Şöyle ki bir ifâdenin nasıl varlık kazandığını bilmedikleri için kendilerine bir ilke belirleyerek şöyle demişlerdir: "Ortada anlam ve lafızdan başka üçüncü bir unsur yoktur. Dolayısıyla iki sözden birisinin öbüründen üstün olması gerekip her iki sözün de teması aynı olduğunda üstünlüğün kaynağının anlam değil, lafız olması gerekir. Çünkü bu, -onların iddia ettiğine göre- iki sözün anlamlarının, hem birbirinden başka, hem de birbirinin aynısı olduğu çelişkisine düşürür."

Belirledikleri bu ilkeyi bir takıntı haline getirince de âlimlerin, üstünlüğü lafza ait kıldıklarını gördükleri her sözü göründüğü gibi anlamışlar ve onların üstünlük atfettikleri lafızlarının ardından sıraladıkları لَفْظٌ مُتَمَكِّنٌ غَيْرُ قَلِقٍ وَنَابٍ "yerini bulan, yerini yadırgamayan" vb. yukarıda saydığımız[239] sıfatlara bakmaktan kaçınmışlardır. Şayet baksalardı görürlerdi ki onlar, üstünlüğü lafza bağlarken lafzın sesini ve tınısını kastetmiyorlar; "anlamın ortaya çıktığı biçimi kastettiğimizde bunu "lafız" kelimesiyle karşılayalım" tarzında bir karara bağlamış (=muvazaa et-

miş) gibiler; "lafız" dediklerinde Câhız'ın şu sözündeki anlamı kastediyorlar.

> Hoca (Ebû Amr eş-Şeybânî), bu şiirdeki anlamların güzelliğini anlatıp durdu. Hâlbuki anlamlar, yola atılmıştır, onları Arap olan da, olmayan da; şehirli de, köylü de bilir. Şiir, anlamı kalıba dökmek ve resmetmektir.[240]

Âlimler, "O, bir sözü alıp küpeye dönüştürür, anlamı sıradan bir boncuk olarak alıp mücevhere çevirir, kalın kumaş olarak alıp ipek yapar, sade olarak alıp zinet eşyasıyla donatır" derken ifâdeleri, böylesine kapalı ve karmaşık olsun istememişlerdi. Ne var ki bu iş, ehil olmayanların eline geçince hastalık iyice derinleşti ve sıkıntı büyüdü. Onların üstünlüğü, lafzın kendisini kastederek ona ait kılmadıklarını ortaya koymak için "lafzı anlamın süsü olarak nitelemeleri" bile tek başına delil olarak yeter. Çünkü lafızlar, anlamların göstergesidir. Göstergenin işlevi ise bir şeyin nasılsa öyle olduğunu bildirmektir. Gösterilenin, göstergesi sebebiyle daha önceden sahip olmadığı bir nitelik kazanması ise bırak akla oturmayı, kıyısından bile geçmez.

[562] Bir husus daha var ki aklı başında biri düşündüğünde bu insanların hâline ve âlimlerin "çalma ve aşırma" (alız u sirkat) konusundaki şu sözlerinden bihaber oluşlarına şaşıp kalır. Âlimler, "Kim çıplak bir anlamı alıp kendi bulduğu lafızları giydirirse ona en layık olan kişi odur" demişlerdir. Bu, dillerde dolaşan meşhur bir söz olup çocuklar bile bunu Abdurrahmân [b. İsâ el-Hemezânî'nin *el-Elfâzu'l-kitâbiyye*] adlı eserinin başında okurlar. Gel gör ki üstünlüğü lafza bağlayan beyefendilerden bir teki bile bu söz üzerinde düşünüp de şu soruları sorma zahmetine katlanmamıştır: "Burada "lafız" kelimesiyle, dille söyleniş kastedilmişse "hiçbir lafızla anlatılmamış olan çıplak anlam" diye bir şey nasıl tasavvur edilebiliyor? İçimizden birinin herhangi bir anlamı, kendi bulduğu bir lafızla ifâde etmesi diye bir şey düşünülebilir mi?"

Sonra varsayalım ki böyle yapılabilir olsun. Hem mâdem ki lafız anlama bir katkıda bulunmaz, onda yeni bir nitelik ortaya çıkarmaz ve bir üstünlük kazandırmaz ise bir anlamın üzerine bir lafız koydu diye niye o söze başkalarından daha layık olsun ki? Şu hâlde âlimlerin bu sözünde geçen "lafız" kelimesinin "şairin veya başkasının anlam için bulduğu bir ifâde biçimi" demek dışında geçerli bir anlamı olabilir mi?

Derlerse ki: "Elbette olabilir. Şair, niye anlam için bir lafız istiâre etmiş olmasın?

Deriz ki: Burada konumuz âlimlerin "Kim çıplak bir anlamı alıp kendi bulduğu lafızları giydirirse ona en layık olan kişi odur" ifâdeleridir. Siz ise istiâreyi sadece lafza indirgiyorsunuz ve istiâre eden kişinin anlam üzerinde bir işçilik yapabileceğini kabul etmiyorsunuz. Size göre istiâre, anlama kesinlikle bir üstünlük kazandırmaz.

Bunu iyi kavra.

Şairin aynı anlamı farklı bir işçilikle ifâde ettiğinin örnekleri

[**563**] Buna bir örnek istersen en güzel örneklerinden biri, Ebû Temmâm'ın, Ebû Nuhayle'nin beytinde yaptığı şu değişikliktir:

Ebû Nuhayle, Mesleme b. Abdülmelik hakkında şöyle demişti:

أَمَسْلَمُ إِنِّي يَا ابْنَ كُلِّ خَلِيفَةٍ وَيَا جَبَلَ الدُّنْيَا وَيَا وَاحِدَ الْأَرْضِ
شَكَرْتُكَ إِنَّ الشُّكْرَ حَبْلٌ مِنَ التُّقَى وَمَا كُلُّ مَنْ أَوْلَيْتَهُ صَالِحاً يَقْضِي
وَأَنْبَهْتَ لِي ذِكْرِي وَمَا كَانَ خامِلاً وَلٰكِنَّ بَعْضَ الذِّكْرِ أَنْبَهُ مِنْ بَعْضِ

Türkçesi: Ey Mesleme! Ey halifelerin oğlu! Dünyanın dağı! Yeryüzünün biriciği! Ben sana teşekkür ettim. Kuşkusuz teşekkür, takvadan bir iptir. İyilik yaptığın herkes de iyiliğe iyilikle karşılık vermez. Sen benim şanımı parlattın. Hoş, sönük de değildi; ama bazı şanlar, bazılarından daha parlaktır.

Ebû Temmâm, bu son beyti alarak şöyle demiştir:

لَقَدْ زِدْتَ أَوْضَاحِي امْتِدَاداً وَلَمْ أَكُنْ بَهِيماً وَلَا أَرْضِي مِنَ الْأَرْضِ مَجْهَلاَ
وَلٰكِنْ أَيَادٍ صَادَفَتْنِي جِسَامُهَا أَغَرَّ فَأَوْفَتْ بِي أَغَرَّ مُحَجَّلاَ

Türkçesi: Sen benim alnımdaki akıtmaları uzatarak artırdın. Hoş ben de hiç akıtmasız değildim. Yaşadığım yöre de kimselerin bilmediği bir yer değil. Ne var ki ben alnı akıtmalı iken bana bazı büyük eller değdi de akıtmamı ve sekimi tamamladı.

el-Merzubânî'nin *eş-Şi'r ve ve'ş-şu'arâ* adlı eserinden bir alıntı ve değerlendirmesi

[564] El-Merzubânî'nin *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ* adlı eserinde bu konuda çok güzel bir başlık vardır.

O der ki:

Eski bir atasözü vardır. Derler ki: حَراً أَخَافُ عَلَى جَانِي كَمْأَةٍ، لَا قُراً "Mantar toplayanın başına korkarım ki havanın soğuk oluşundan değil, sıcak oluşundan bir şey gelir." Bu atasözü, korktuğu şeyden kurtulup korkmadığının gadrine uğrayan kişi için kullanılır.[241] [Sehm b. Hanzala adında] bir şair bunu alıp şöyle demiştir:

وَحَذِرْتُ مِن أَمْرٍ فَمَرَّ بِجَانِبِي لَم يُنْكِنِي وَلَقِيتُ مَا لَمْ أَحْذَرِ

Türkçesi: Sakındığım şey, beni incitmeden yanımdan savuşum gitti de sakınmadığımın tuzağına düştüm.

Lebîd de şöyle der:

أَخْشَى عَلَى أَرْبَدَ الْحُتُوفَ وَلَا أَرْهَبُ نَوْءَ السِّمَاكِ وَالْأَسَدِ

Türkçesi: Erbed'in başına her türlü ölümün gelmesinden korkardım da Simâk ve Esed yıldızlarının düşeceğini (üzerine yıldırım düşeceğini) ummazdım.[242]

Buhturî de şöyle diyerek aynı anlamı alıp daha güzel bir biçime sokmuş ve ifâde gücü ve anlam genişliği bakımından benzerlerini aşmıştır:

لَوْ أَنَّنِي أُوفِي التَّجَارِبَ حَقَّهَا فِيمَا أَرَتْ لَرَجَوْتُ مَا أَخْشَاهُ

Türkçesi: Tecrübelere, (bugüne kadar) gösterdikleri olaylarda hakkını tam verecek olsam [yani yaşananların hep tekrarlanageldiğini kesin bir ilke olarak kabul edecek olsam] korktuğumdan umardım.

[565] Aynı kitapta buna benzer bir bölüm daha vardır:

Müellif İbrahim İbnü'l-Mehdî'nin şu iki beytini nakleder:

يَا مَنْ لِقَلْبٍ صِيغَ مِنْ صَخْرَةٍ فِي جَسَدٍ مِن لُؤْلُؤٍ رَطْبِ

جَرَحتُ خَدَّيْهِ بِلَحْظِي فَمَا بَرِحتُ حَتَّى اقْتَصَّ مِنْ قَلْبِي

Türkçesi: Yaş inciden bir beden içinde kayadan yapılmış bir kalbin yardımına kim koşar. Ben bakışımla onun yanaklarını yaraladım. Anında beni kalbimden vurdu.

Sonra der ki:

Ali b. Hârun şöyle demiştir: "Ahmed b. Ebî Fenen bu beytin lafız ve anlamını birlikte alarak şu beyti söylemiştir:

أَدْمَيْتُ بِاللَّحَظَاتِ وَجْنَتَهُ فَاقْتَصَّ نَاظِرُهُ مِنَ الْقَلْبِ

Türkçesi: Bakışlarla onun şakağını kanattım. Onun gözü de, kalpten vurdu.

Ama bu beyit, ibaresinin temizliği ve ifâde ediliş güzelliği açısından önceki beyti aşmıştır."

[566] Bu ifâdeler gösteriyor ki onlar ibarenin güzelliği ile sadece lafzı değil, anlamda ortaya çıkan bir biçim, nitelik ve özelliği; işitilerek değil, akıl yoluyla kavranabilecek bir şeyi kastediyorlar. En azından el-Merzubânî, Buhturî hakkında "ifâde gücü... bakımından benzerlerini aşmıştır" derken ...لَوْ أَنَّنِي أُوفِي النَّجَارِبَ حَقَّهَا beytinin harflerini kastetmiş olamaz. Yine İbn Ebî Fenen'in ...أَدْمَيْتُ بِاللَّحظاتِ وَجْنَتَهُ beytini, harflerinden dolayı ibare temizliği ile nitelemiş olamaz.

[567] Bil ki bir şeyin, iki ayrı biçimde ifâdesi mümkün olup ifâdelerden biri öbüründen fasih ve güzel olduğunda ona bu güzelliği veren ve fasih kılan şeyin lafız olduğunu iddia edenlerin bu iddialarının altında yatan sebebi araştırdığında iki sözü, iki kelimeye kıyas ettikleri için böyle söylediklerini görürsün. Bakmışlardır ki iki kelime hakkında "bunların anlamı aynıdır" denildiğinde aralarında hiçbir fark olmuyor ve birindeki anlam öbüründekinden başka olmuyor. Bunun üzerine iki sözün de böyle olacağını sanmışlardır. Ne var ki çok büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir. Çünkü iki ayrı sözde veya beyitte anlamın ifâde ediliş biçiminin aynı olması mümkün değildir. Bunun tek yolu, birisinin bir beyti alarak her lafzın yerine o anlamda başka bir lafız koyması ve söz dizimini ve sıralamayı hiç bozmamasıdır. Nitekim Hutay'e'nin şu beytini birisi alarak aşağıdaki beyti söylemiştir.

[Hutay'e'nin beyti şudur:]

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لِبُغْيَتِهَا وَاقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

Türkçesi: Sen, yüce hasletleri bırak. Onu aramak için dolaşmayıp öylece otur. Çünkü sen sadece yemeyi ve giyinmeyi bilirsin [başka işe yaramazsın].[243]

[Diğer beyitte şudur:]

ذَرِ الْمَآثِرَ لَا تَذْهَبْ لِمَطْلَبِهَا وَاجْلِسْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْآكِلُ اللَّابِسْ

Türkçesi: Sen, yüce hasletleri bırak. Onu aramak için dolaşmayıp öylece otur. Çünkü sen sadece yemeyi ve giyinmeyi bilirsin.

Bu tarzdaki şiirler (ikincisini kastediyor), edebi değer taşımaktan ve başka bir şiirle karşılaştırmaya konu olmaktan uzaktır. Hatta bunları başka ifâde biçimi saymak ve bir şair öbüründen anlamı almış gibi değerlendirmek bile doğru değildir. Çünkü böyle yapan kişi, bir söz inşa etmiş ve şiir söylemiş sayılmayı hak edecek bir iş yapmamıştır. Çünkü Hutay'e'nin beyti, beyitteki sözdizimi ve sıralama göz ardı edilerek, sırf gördüğün tek tek lafızlara ait olan anlamlardan dolayı bir söz ve şiir olarak sayılmış değildir. Aksine beyitte a) الْمَكَارِمَ kelimesinin دَعْ fiilinin mef'ûlü olması, b) لاَ تَرْحَلْ لِبُغْيَتِهَا cümlesi ile öncesindeki cümlenin pekiştirilmesi, c) اُقْعُدْ fiilin atıf vâvıyla öncesine bağlanması, d) أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي cümlesinin de فـ harfiyle اُقْعُدْ fiili üzerine atfedilmesi gibi nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar aranıp bulunmuştur. Öncekinin bir söz ve şiir sayılmasını sağlayan bu hususlarda hiçbir değişiklik yapılmadan böyle bir şey söylenmekle aynı anlamı ifâde eden ikinci bir söz söylenmiş olmaz, hatta bu kişi, söze kendinden hiçbir şey katmış olmaz.

[568] Özetle diyebiliriz ki altını ve gümüşü, yüzük veya bilezik yapan şey, altının ve gümüşün kendisi değil, onlara verilen özel biçimdir. İşte bunun gibi, isim, fiil ve harflerden ibaret olan tek tek kelimeler de, özü itibarıyla nahiv kurallarının anlamlarının aranıp bulunması demek olan bir sözdizimine girmeksizin bir söz ve şiir sayılamaz.

Böyle bir şey yapmaya kalkışan; yani bir beyti alıp her lafzın yerine o anlamda başka bir lafız koyarak şiir yazdığını sanan kişinin aklından zoru var demektir. Bu kişi, kendisini şu hikâyede anlatılan kişinin durumuna düşürür.

Birisi, şöyle demiş:

"Ben Hassân'ın beytinden daha güzel bir beyit söyledim. Hassân diyor ki:

يُغْشَوْنَ حَتَّى مَا تَهِرُّ كِلَابُهُمْ لَا يَسْأَلُونَ عَنِ السَّوَادِ الْمُقْبِلِ

Türkçesi: Gelip gidenleri o kadar sıktır ki köpekleri bile gelene hırlamaz olmuştur. Evlerine doğru yönelmiş gelmekte olan karaltının kim olduğunu sormazlar.

Ben bunu değişterek şöyle dedim:

يُغْشَوْنَ حَتَّى مَا تَهِرُّ كِلَابُهُمْ أَبَداً وَلَا يَسْلُونَ مَنْ ذَا الْمُقْبِلُ

Türkçesi: Gelip gidenleri o kadar sıktır ki köpekleri hiç hırlamaz. Ve onlar "bu gelen de kim" diye sormazlar."

Bunun üzerine ona "Bu Hassân'ın beytidir. Sen bunu bozmaktan başka ne yapmışsın ki?" demişler.

[569] Bu iddia sahipleri, âlimlerin bir anlamın iki ayrı biçimde ifâde edilişi konusunda yazmış oldukları kitapları, bir şairin öbüründen alması ve iki şairin ana hatlarıyla aynı temada şiir söylemesi hakkındaki sözlerini ve teması aynı olan şiirleri derledikleri eserleri inceleme zahmetine katlanmadıkları için böyle bir hataya düşmüşlerdir. Bu kitaplara biraz eğilseler ve gereği gibi kafa yorsalardı gaflet uykularından uyanırlar ve gözlerinin perdesi kalkardı.

Teması aynı olan beyitler

[570] Şimdi ben, iki şairin söylediği, aynı temayı işleyen şiirlerden bir demet sunacağım. Bunlar ana hatlarıyla ikiye ayrılabilir.

Birinci türde şairlerden biri, temayı sade bir dille ifâde ederken ikincisi, hoş bir üslup yakalar.

İkinci türde ise her iki şair de temayı işler ve özgün bir kalıba döker.

Biri sade, öbürü sanatlı[244] olan beyitler

[571] Önce iki beyitten birinde temanın anlatımında sade bir dilin kullanıldığı, öbüründe özel bir kalıba dökülerek sanatlı bir dilin kullanıldığı beyitlere yer vereceğiz. Hemen başta belirtelim ki beyitlerin böyle oluşunun muhtemel sebepleri ya sonraki şairin, temayı işlemekte

önceki kadar başarılı olamaması ya da öncekinin farkına varamadığı bir noktayı sonrakinin yakalamasıdır.

• Birinci örnek: Beyitlerin ilki Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

بِئْسَ اللَّيَالِي سَهِدْتُ مِنْ طَرَبِي شَوْقاً إِلَى مَنْ يَبِيتُ يَرْقُدُهَا

Türkçesi: Çakırkeyifliğim yüzünden uyuyamadığım ve uyuyabilenlerin yerinde olmak istediğim geceler ne kötüdür.

لَيْلٌ يُصَادِفُنِي وَمُرْهَفَةَ الْحَشَا ضِدَّيْنِ أَسْهَرُهُ لَها وَتَنامُهُ

Türkçesi: Bir gece ki bana ve ince belli (sevgiliye) iki zıt şekilde gelir. Ben geceyi onun için uykusuz geçiririm, ama o uyur.

• İkinci örnek: Beyitlerin ilki Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَلَوْ مَلَكْتُ زَمَاعاً ظَلَّ يَجْذِبُنِي قَوْداً لَكَانَ نَدَى كَفَّيكَ مِنْ عُقُلِي

Türkçesi: Beni çekip götürecek bir yolculuğa karar verebilseydim bile senin ellerinin ihsânı benim bağım olurdu.

وَقَيَّدْتُ نَفْسِي فِي ذَرَاكَ مَحَبَّةً وَمَنْ وَجَدَ الْإِحْسَانَ قَيْداً تَقَيَّدَا

Türkçesi: Ben sevgimden kendimi senin himayene bağladım. İhsânı bir bağ kabul eden kişi (ne yapsın,) bağlanır.

• Üçüncü örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir.

إِذَا اعْتَلَّ سَيْفُ الدَّوْلَةِ اعْتَلَّتِ الْأَرْضُ وَمَنْ فَوْقَها وَالْبَأْسُ وَالكَرَمُ المَحْضُ

Türkçesi: Seyfüddevle hastalanınca yeryüzü, üzerindekiler, iktidar ve katışıksız cömertlik de hastalanır.

ظَلِلْنا نَعُودُ الجُودَ مِنْ وَعْكِكَ الَّذِي وَجَدْتَ وَقُلْنَا: اعْتَلَّ عُضْوٌ منَ الْمَجْدِ

Türkçesi: Sen sıtmaya yakalanalı beri cömertliğe hasta ziyareti yapar ve "cömertliğin bir uzvu hastalanmış" der olduk.

• Dördüncü örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

يُعْطِيكَ مُبْتَدِراً فَإِنْ أَعْجَلْتَهُ أَعْطَاكَ مُعْتذِراً كَمَنْ قَدْ أَجْرَمَا

Türkçesi: Sana senden erken davranıp verir. Sen önce davranıp istemeyi başarabilirsen sanki suç işlemiş gibi özür dileyerek verir.

أَخُو عَزَمَاتٍ فِعلُهُ فِعْلُ مُحْسِنٍ إِلَيْنَا وَلٰكِنْ عُذْرُهُ عُذْرُ مُذْنِبِ

Türkçesi: Kendi kendine karar veren biridir.[245] Yaptığı, bize ihsân edenin yaptığıdır; ama özrü, suç işleyenin özrüdür.

• Beşinci örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

كَرِيمٌ مَتَى اسْتُوهِبْتَ مَا أَنْتَ رَاكِبٌ وَقَدْ لَقِحَتْ حَرْبٌ فَإِنَّكَ نَازِلُ

Türkçesi: Sen öyle cömert birisin ki savaşın kızgın anında bindiğin hayvanı bağışlaman istense ondan bile inersin.

مَاضٍ عَلَى عَزْمِهِ فِي الْجُودِ لَوْ وَهَبَ الشَّـ بَابَ يَوْمَ لِقَاءِ الْبِيضِ مَا نَدِمَا

Türkçesi: Cömertlikte öyle kararlıdır ki saça ak düştüğünde gençliğini bağışlasa ondan bile pişmanlık duymaz.

• Altıncı örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

وَالَّذِي يَشْهَدُ الْوَغَى سَاكِنَ الْقَلْـ ـبِ كَأَنَّ الْقِتَالَ فِيهَا ذِمَامُ

Türkçesi: O öyle (metanetli) biridir ki endişesiz bir kalple savaşır. Sanırsın ki savaşta can güvenliği (veya barış) vardır.

لَقَدْ كَانَ ذَاكَ الْجَأْشُ جَأْشَ مُسَالِمٍ عَلَى أَنَّ ذَاكَ الزِّيَّ زِيُّ مُحَارِبِ

Türkçesi: Yemin olsun ki o kalp, barış yapan birinin kalbiydi; gel gör ki üzerinde savaşçı elbisesi vardı.

• Yedinci örnek: Birincisi Emû Temmâm'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir.

الصُّبْحُ مَشْهُورٌ بِغَيْرِ دَلَائِلٍ مِنْ غَيْرِهِ ابْتُغِيَتْ وَلَا أَعْلَامِ

Türkçesi: Sabah, başka delillerle ve işaretlerle aranmayacak kadar göz önündedir.

وَلَيْسَ يَصِحُّ فِي الْأَذْهَانِ شَيْءٌ إِذَا احْتَاجَ النَّهَارُ إِلَى دَلِيلِ

Türkçesi: Gündüzün delile ihtiyacı varmış meğer; zihinlerde doğru yok öyleyse eğer.

• Sekizinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَفِي شَرَفِ الْحَدِيثِ دَلِيلُ صِدْقٍ لِمُخْتَبِرٍ عَلَى الشَّرَفِ الْقَدِيمِ

Türkçesi: Yeni olanın şerefli oluşu, -anlayanabilene,- geçmişinin de şerefli oluşunu doğrulayan bir delildir.

أَفْعَالُهُ نَسَبٌ لَوْ لَمْ يَقُلْ مَعَهَا جَدِّي الْخَصِيبُ عَرَفْنا الْعِرْقَ بالْغُصُنِ

Türkçesi: Onun fiilleri nesebidir. "Dedem hayırsever biriydi" demese bile biz dala bakarak kökün ne olduğunu anlarız.

• Dokuzuncu örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَأَحَبُّ آفَاقِ الْبِلَادِ إِلَى الْفَتَى أَرْضٌ يَنَالُ بِهَا كَرِيمَ الْمَطْلَبِ

Türkçesi: Kişinin en çok sevdiği yöre, isteneni gönül hoşluğuyla verebilen birini bulduğu yerdir.

وَكُلُّ امْرىءٍ يُولِي الْجَمِيلَ مُحَبَّبٌ وَكُلُّ مَكَانٍ يُنْبِتُ الْعِزَّ طَيِّبُ

Türkçesi: İyilik yapan herkes sevilir, izzet bitiren her yer de güzeldir.

• Onuncu örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

يُقِرُّ لَهُ بِالْفَضْلِ مَنْ لَا يَوَدُّهُ وَيَقْضِي لَهُ بِالسَّعدِ مَنْ لَا يُنَجِّمُ

Türkçesi: Onu sevmeyenler bile faziletini itiraf eder; müneccim olmayan bile onun mutluluğa ereceğine hükmeder.

لَا أَدَّعِي لِأَبِي الْعَلَاءِ فَضِيلَةً حَتَّى يُسَلِّمَهَا إِلَيْهِ عِدَاهُ

Türkçesi: Düşmanları kabul etmediği sürece ben, Ebü'l-'Alâ'da hiçbir faziletin bulunduğunu iddia etmem.

• Onbirinci örnek: Birincisi Hâlid el-Kâtib'e, ikincisi Beşşâr'a aittir:

رَقَدْتَ وَلَمْ تَرْثِ لِلسَّاهِرِ وَلَيْلُ الْمُحِبِّ بِلَا آخِرِ

Türkçesi: Uyudun, uykusuz kalana da acımadın. Sevenin gecesinin sonu mu var?

لِخَدِّكَ مِنْ كَفَّيكَ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ إِلَى أَنْ تَرَى ضَوْءَ الصَّبَاحِ وِسَادُ
تَبِيتُ تُرَاعِي اللَّيلَ تَرْجُو نَفَادَهُ وَلَيْسَ لِلَيْلِ الْعَاشِقِينَ نَفَادُ

Türkçesi: Her gece sabahın ışığını görünceye kadar ellerini yanağına yastık yaparsın. Geceyi gözler, "bir bitse" diye umarsın. Ne fayda! Âşıkların gecesi biter mi hiç?

• Onikinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Buhturî'ye, üçüncüsü de Müslim'e aittir[246]:

ثَوَى بِالْمَشْرِقَيْنِ لَهَا ضِحَاجٌ أَطَارَ قُلُوبَ أَهْلِ الْمَغْرِبِينِ

Türkçesi: O vakaların iki doğuda öyle yankısı olmuştur ki (korkusu) iki batı halkının kalbini uçurmuştur.

تَنَاذَرَ أَهْلُ الشَّرْقِ مِنْهُ وَقَائِعاً أَطَاعَ لَهَا الْعَاصُونَ فِي بَلَدِ الْغَرْبِ

Türkçesi: Doğulular, birbirini onun öyle şeyler yapabileceği konusunda uyardılardır ki batıdaki asiler bile (bunları duydukları için) boyun eğdiler.

لَمَّا نَزَلْتَ عَلَى أَدْنَى دِيَارِهِمُ أَلْقَى إِلَيْكَ الْأَقَاصِي بِالْمَقَالِيدِ

Türkçesi: Sen onların yöresinin bir ucuna konakladığın zaman ta öbür uçtakiler sana anahtarları teslim ederler.

• Onüçüncü örnek: Birincisi Muhammed b. Beşîr'e, ikincisi Ebû Ali el-Basîr'e aittir:

أَفْرِغْ لِحَاجَتِنَا مَا دُمْتَ مَشْغُولاً فَلَوْ فَرَغْتَ لَكُنْتُ الدَّهْرَ مَبْذُولا[247]

Türkçesi: Sen ne kadar dolu olsan da bizim ihtiyacımız için boşal. Şâyet boş olsaydın bir ömür boyu ben ihsâna nail olurdum.[248]

فَقُلْ لِسَعِيدٍ أَسْعَدَ اللهُ جَدَّه: لَقَدْ رَثَّ حَتَّى كَادَ يَنْصَرِمُ الْحَبْلُ
فَلَا تَعْتَذِرْ بِالشُّغْلِ عَنَّا فَإِنَّمَا تُنَاطُ بِكَ الْآمَالُ مَا اتَّصَلَ الشُّغْلُ

-Allah bahtını açık etsin- Said'e de ki: İp inceldi, koptu kopacak oldu. E artık sende doluluğu[249] bahane edip bizimle ilgilenmezlik etme. Çünkü sen ne kadar dolu olsan da beklentiler hep sana bağlanır.

• Ondördüncü örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi İbnü'r-Rûmî'ye aittir:

مِنْ غَادَةٍ مُنِعَتْ وَتَمْنَعُ وَصْلَهَا فَلَوَ أَنَّهَا بُذِلَتْ لَنَا لَمْ تَبْذُلِ

Türkçesi: Bir güzel ki bizden esirgeniyor, kendisi de vuslatını esirgiyor. Bizden esirgenmeseydi de yüz vermezdi o.

وَمِنَ الْبَلِيَّةِ أَنَّنِي عُلِّقْتُ مَمْنُوعاً مَنُوعاً

Türkçesi: Ne büyük musibet ki saklanan ve kendini saklayan birine tutuldum.

• Onbeşinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Buhturî'ye aittir:

لَئِنْ كَانَ ذَنْبِي أَنَّ أَحْسَنَ مَطْلَبِي أَسَاءَ فَفِي سُوءِ الْقَضَاءِ لِيَ الْعُذْرُ

Türkçesi: Günahım en iyi isteyiş yolumun bile kötü olmasıysa kötü kaderde bana özür dilemek düşmüş demektir.

إِذَا مَحَاسِنِيَ اللَّاتِي أُدِلُّ بِهَا كَانَتْ ذُنُوبِي فَقُلْ لِي: كَيْفَ أَعْتَذِرُ

Türkçesi: Bildiğim iyiliklerim günahlarımsa söyle bana: Nasıl özür dileyeyim?

• Onaltıncı örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Buhturî'ye aittir:

قَدْ يُقْدِمُ الْعَيْرُ مِنْ ذُعْرٍ عَلَى الْأَسَدِ

Türkçesi: Bakarsın, eşeğin de korkudan aslana saldırdığı olur.

فَجَاءَ مَجِيءَ الْعَيْرِ قَادَتْهُ حَيْرَةٌ إِلَى أَهْرَتِ الشِّدْقَيْنِ تَدْمَى أَظَافِرُهْ

Türkçesi: Şaşkınlığından geniş avurtları olan ve pençelerinden kan damlayan aslana saldıran eşek gibi geldi.

• Onyedinci örnek: Birincisi Ma'n b. Evs'e, ikincisi Abbas İbnü'l-Ahnef'e aittir:

إِذَا انْصَرَفَتْ نَفْسِي عَنِ الشَّيْءِ لَمْ تَكَدْ إِلَيْهِ بِوَجْهٍ آخِرَ الدَّهْرِ تُقْبِلُ

Türkçesi: Nefsim, bir şeyden yüz çevirdi mi bir daha ona yüzünü çevirip bakmaz.

نَقْلُ الْجِبَالِ الرَّوَاسِي مِنْ أَمَاكِنِهَا أَخَفُّ مِنْ رَدِّ قَلْبٍ حِينَ يَنْصَرِفُ

Türkçesi: Sabit dağları yerlerinden taşımak, bir şeyden soğuyan bir kalbi ısıtmaktan daha kolaydır.

• Onsekizinci örnek: Birincisi Ümeyye b. Ebi's-Salt'a, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

عَطَاؤُكَ زَيْنٌ لِامْرِىءٍ إِنْ أَصَبْتَهُ بِخَيْرٍ وَمَا كُلُّ الْعَطَاءِ يَزِينُ

Türkçesi: Senin birine bir iyiliğin dokunduğunda bu bahşinin onun için bir zinet sayılır; ama her bahşiş zinet olmaz ki.

تُدْعَى عَطَايَاهُ وَفْراً وَهْيَ إِنْ شُهِرَتْ كَانَتْ فَخَاراً لِمَنْ يَعْفُوهُ مؤْتَنِفَا
مَا زِلْتُ مُنْتَظِراً أُعْجُوبَةً عَنَناً حَتَّى رَأَيْتُ سُؤَالاً يَجْتَنِى شَرَفَا

Türkçesi: Onun bahşişlerine çok mal denir ve halk arasında duyulunca istetmeden bağışladığı kişi için bir övünç kaynağı olur. Hep şaş-

kınlık veren bir şeyin birden ortaya çıkmasını bekler dururdum, derken şeref kazandıran bir dilencilik buldum.

• Ondokuzuncu örnek: Birincisi Cerîr'e, ikincisi Ebû Nüvâs'a aittir:

بَعَثْنَ الْهَوَى ثُمَّ ارْتَمَيْنَ قُلُوبَنَا بِأَسْهُمِ أَعْدَاءٍ وَهُنَّ صَدِيقُ

Türkçesi: (Kadınlar), aşkı gönderdiler sonra dost kılığına girip düşman oklarıyla kalplerimizi vurdular.

إِذَا امْتَحَنَ الدُّنْيَا لَبِيبٌ تكشَّفَتْ لَهُ عَنْ عَدُوٍّ فِي ثِيَابِ صَدِيقِ

Türkçesi: Akıllı birisi, dünyayı şöyle bir tarttığında onun dost kılığına girmiş düşman olduğunu anlar.

• Yirminci örnek: Birincisi Küseyyir'e, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

إِذَا مَا أَرَادَتْ خُلَّةٌ أَنْ تُزِيلَنَا أَبَيْنَا وَقُلْنَا: الْحَاجِبِيَّةُ أَوَّلُ

Türkçesi: Bir sevgi, bizi bulunduğumuz hâlden döndürmek isteyince direnir ve "Hâcibiyye (Azze) ilktir" deriz.

نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلاَّ لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

Türkçesi: Gönlünü istediğin sevgiye taşıyabilirsen taşı. Sevgi, ancak ilk sevgiliye aittir.

• Yirmibirinci örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

وَعِنْدَ مَنِ الْيَوْمَ الْوَفَاءُ لِصَاحِبٍ شَبِيبٌ وَأَوْفَى مَنْ تَرَى أَخَوَانِ

Türkçesi: Bugün artık vefâ hangi arkadaşın payına düşer ki. İşte gördüklerinin en vefâlısı iki kardeştir.

فَلاَ تَحْسَبَا هِنْداً لَهَا الْغَدْرُ وَحْدَهَا سَجِيَّةُ نَفْسٍ كُلُّ غَانِيَةٍ هِنْدُ

Türkçesi: Sözünde durmayan tek kadın Hind'dir sanmayın. Bu, bir karakterdir. Güzellerin her biri birer Hind'dir.

• Yirmiikinci örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَلَمْ أَرَ فِي رَنْقِ الصَّرَى لِيَ مَوْرِداً فَحَاوَلْتُ وِرْدَ النِّيلِ عِنْدَ احْتِفَالِهِ

Türkçesi: Uzun süre bekleyip bulanmış suda su alacak bir kaynak bulamadım. Bunun üzerine en taşkın vaktinde Nil nehrine girmeye kalkıştım.[250]

فَوَاصِدَ كَافُورٍ تَوَارِكُ غَيْرِه وَمَنْ قَصَدَ الْبَحْرَ اسْتَقَلَّ السَّوَاقِيَا

Türkçesi: (O atlar) Kâfûr'a yönelir ve başkalarını bırakırlar. Denize yönelen kişi küçük şu arklarını azımsar.

• Yirmiüçüncü örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

كَإِنَّماَ يُولَدُ النَّدَى مَعَهمْ لَا صِغَرٌ عَاذِرٌ وَلَا هَرَمُ

Türkçesi: Sanki cömertlik onlarla birlikte doğar, onun için ne mazur kılan bir küçüklük, ne de yaşlılık vardır.

عَرِيقُونَ فِي الْإِفْضَالِ يُؤْتَنَفُ النَّدَى لِنَاشِئِهِمْ مِنْ حَيْثُ يُؤْتَنَفُ الْعُمْرُ

Türkçesi: İhsanda kökleri çok derindir. Onların oğullarına can verilince cömertlik de verilir.

• Yirmidördüncü örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

فَلَا تُغْلِيَنْ بِالسَّيفِ كُلَّ غَلَائِهِ لِيَمْضِيَ فَإِنَّ الْكَفَّ لَا السَّيفَ تَقْطَعُ

Türkçesi: Keskin olsun diye kılıca haddinden fazla para ödeme. Çünkü eldir kesen, kılıç keser zannetme.

إِذَا الْهِنْدُ سَوَّتْ بينَ سَيْفَيْ كَرِيهَةٍ فَسَيْفُكَ فِي كَفٍّ تُزِيلُ التَّسَاوِيَا

Türkçesi: Hind iki keskin kılıcı birbirine denk tutunca senin eldeki kılıcın eşitliği bozar.

• Yirmibeşinci örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

سَامَوْكَ مِنْ حَسَدٍ فَأَفْضَلَ مِنْهُمُ غَيْرُ الْجَوَادِ وَجَادَ غَيْرُ الْمُفْضِلِ
فَبَذَلْتَ فِينَا مَا بَذَلْتَ سَمَاحَةً وَتَكَرُّماً وَبَذَلْتَ مَا لَم يُبْذَلِ

Türkçesi: Hasetleri yüzünden seninle yarışa girdiler de cömert olmayanları ihsân eder oldu, ihsân etmeyenleri cömert kesildi. Sense bize verdiklerini cömertlik ve kereminle verdin hem de hiç verilmeyenleri verdin.

أَرَى النَّاسَ مِنْهَاجَ النَّدَى بَعْدَمَا عَفَتْ مَهَايِعُهُ الْمُثْلَى وَمَحَّتْ لَوَاجِبُهْ
فَفِي كُلِّ نَجْدٍ فِي الْبِلَادِ وَغَائِرٍ مَوَاهِبُ لَيْسَتْ مِنْهُ وَهْيَ مَوَاهِبُهْ

Türkçesi: İhsânın geniş yolları silinip üzeri örtüldükten sonra bakıyorum da insanlar cömertlik âbidesi kesilmişler. Beldelerin aşağı ve yukarı kesimlerinde ona ait olmayan bağışlar var. Beldeler ise hep onun bağışı.

• Yirmialtıncı örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Buhturî'ye aittir:

بَيْضَاءُ تُطْمِعُ فِيمَا تَحْتَ حُلَّتِهَا وَعَزَّ ذٰلِكَ مَطْلُوباً إِذَا طُلِبَا

Türkçesi: (Güneşe pek çıkmadığı ve çalışmadığı için) öyle ak tenlidir ki elbisesinin altındakini ümit ettirir. Ne var ki böylesi arandığında zor bulunur.

تَبْدُو بِعَطْفَةِ مُطْمِعٍ حَتَّى إِذَا شُغِلَ الْخَلِيُّ ثَنَتْ بِصَدْفَةِ مُؤْيِسِ

Türkçesi: Önce ümit ettiren bir salınışla arz-ı endâm eder. Kaygısız adamın, gönlünü çelince ümitsizliğe sevkeden bir yüz çevirişle arkasını döner gider.

• Yirmiyedinci örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

إِذْكَارُ مِثْلِكَ تَرْكُ إِذْكَارِي لَهُ إِذْ لَا تُرِيدُ لِمَا أُرِيدُ مُتَرْجِماً

Türkçesi: Senin gibisine hatırlatmak, hatırlatmayı terk etmek demektir. Çünkü benim kastımı anlaman için mütercime gerek yok.

وَإِذَا الْمَجْدُ كَانَ عَوْنِي عَلَى الْمَرْ ءِ تَقَاضَيْتُهُ بِتَرْكِ التَّقَاضِي

Türkçesi: Yücelik, birine karşı bana yardımcı olunca alacağımı, istemeyerek talep ederim.

• Yirmisekizinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Kays b. Hatîm'e aittir:

فَنَعِمْتِ مِنْ شَمْسٍ إِذَا حُجِبَتْ بَدَتْ مِنْ خِدْرِهَا فَكَأَنَّهَا لَمْ تُحْجَبِ

Türkçesi: Yüzü örtüldüğünde sanki hiç örtülmemiş gibi, örtünün altından çıkıveren güneş gibi parlaksın.

قَضَى لَهَا اللهُ حِينَ صَوَّرَهَا الْـ ـخَالِقُ أَلاَّ يُكِنَّهَا سَدَفُ

Türkçesi: Yüce Yaradan, ona suret verdiği zaman gece karanlığının onu örtmemesini takdir etmiş.

• Yirmidokuzuncu örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi Küseyyir'e aittir:

رَامِيَاتٍ بِأَسْهُمٍ رِيشُهَا الْهُدْبُ تَشُقُّ الْقُلُوبَ قَبْلَ الْجُلُودِ

Türkçesi: Yeleği kirpikler olan okları fırlatarak tenlerden önce kalpleri vururlar.

رَمَتْنِي بِسَهْمٍ رِيشُهُ كَالْكُحْلُ لَمْ يَجُزْ ظَوَاهِرَ جِلْدِي وَهْوَ فِي الْقَلْبِ جَارِحُ

Türkçesi: Bana yeleği sürmeye benzer bir ok attı. Ok, tenime işlemedi; ama kalpte yara açtı.

• Otuzuncu örnek: Birinci beyit cahiliye şairlerinden birine aittir. Lebîd'e nispet edenler vardır. İkinci beyit ise Ebu'l-'Atâhiye'ye aittir:

وَدَعَوْتُ رَبِّي بِالسَّلَامَةِ جَاهِداً لِيُصِحَّنِي فَإِذَا السَّلَامَةُ دَاءُ

Türkçesi: Rabbimden bana sağlık vermesini arzulayarak esenlik istemiştim. Meğer esenlik hastalığın kendisiymiş.[251]

أَسْرَعَ فِي نَقْصِ امْرِىءٍ تَمَامُهُ تُدْبِرُ فِي إِقْبَالِهَا أَيَّامُهُ

Türkçesi: Kişi eksilmek için hızla tamamlandı. Günler onun ileri gitmesi için geride kalıyor.

• Otuzbirinci örnek: Birincisi Ebu'l-'Atâhiye'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

أَقْلِلْ زِيَارَتَكَ الْحَبِيبَ تَكُونُ كَالثَّوْبِ اسْتَجَدَّهْ
إِنَّ الصَّدِيقَ يُمِلُّهُ أَنْ لَا يَزَالَ يَرَاكَ عِنْدَهْ

Türkçesi: Arkadaşına ziyaretini seyrekleştir ki yeni giyindiği elbise gibi olasın. Çünkü seni hep yanında görmek arkadaşını sıkar.

وَطُولُ مُقَامِ الْمَرْءِ فِي الْحَيِّ مُخْلِقٌ لِدِيبَاجَتَيْهِ فَاغْتَرِبْ تَتَجَدَّدِ

Türkçesi: Kişinin hep kabilesi içinde kalması yüzünü (yanaklarını) eskitir. Biraz gurbete çık ki yanakların yenilensin.

• Otuzikinci örnek: Birincisi Hureymî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

زَادَ مَعْرُوفُكَ عِنْدِي عِظَماً أَنَّهُ عِنْدَكَ مَحْقُورٌ صَغِيرُ
تَتَنَاسَاهُ كَأَنْ لَمْ تَأْتِهِ وَهْوَ عِنْدَ النَّاسِ مَشْهُورٌ كَبِيرُ

Türkçesi: Yaptığın iyiliği küçük ve değersiz görüşün onu gözümde daha da büyüttü. Sanki hiç yapmamış gibi unutuveriyorsun; ama halk arasında o hem meşhur, hem de büyüktür.

تَظُنُّ مِنْ فَقْدِكَ اعْتِدَادَهُم أَنَّهُمْ أَنْعَمُوا وَمَا عَلِموا

Türkçesi: Onların yaptıkları bunca iyiliği birer birer saymadıklarına bakarsın da hiç farkında olmadan ihsanda bulunduklarını sanırsın.

• Otuzüçüncü örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

أَلَمْ تَرَ لِلنَّوَائِبِ كَيْفَ تَسْمُو إِلَى أَهْلِ النَّوَافِلِ وَالْفُضُولِ

Türkçesi: Şu musibetlere baksana, nasıl da hayır ve hasenat sahiplerini arayıp buluyorlar.

أَفَاضِلُ النَّاسِ أَغْرَاضٌ لِذَا الزَّمَنِ يَخْلُو مِنَ الْهَمِّ أَخْلَاهُمْ مِنَ الفِطَنِ

Türkçesi: En erdemli insanlar bu dönemin kötülük oklarının hedefindedir. Bu zamanda en kaygısız olanlar akıldan en yoksun olanlardır.

• Otuzdördüncü örnek: Birincisi Mütenebbî'ye, ikincisi son dönemden (muhdesûn) birine aittir:

تَذَلَّلْ لَهَا وَاخْضَعْ عَلَى الْقُرْبِ وَالنَّوَى فَمَا عَاشِقٌ مَنْ لَا يَذِلُّ وَيَخْضَعُ

Türkçesi: Ona boyun eğ, yakınlığa da, uzaklığa da razı ol. Çünkü boyun eğmeyen ve razı olmayan âşık değildir.

كُنْ إِذَا أَحْبَبْتَ عَبْداً لِلَّذِي تَهْوى مُطِيعَا
لَنْ تَنَالَ الْوَصْلَ حَتَّى تُلْزِمَ النَّفْسَ الْخُضوعا

Türkçesi: Bir kulu sevdiğinde sevdiğine itaatkâr ol. Çünkü nefsine boyun eğdirmedikçe vuslata eremezsin.

• Otuzbeşinci örnek: Birincisi Mudarris b. Rib'î'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

لَعَمْرُكَ إِنِّي بِالْخَلِيلِ الَّذِي لَهُ عَلَيَّ دَلَالٌ وَاجِبٌ لَمُفَجَّعُ
وَإِنِّي بِالْمَوْلَى الَّذِي لَيْسَ نَافِعِي وَلَا ضَائِرِي فُقْدَانُهُ لَمُمَتَّعُ

Türkçesi: Yemin olsun ki bana nazlanmayı bir gerek bilen dosttan ben büyük yara alırım. Bana ne faydası, ne yararı olmayan bir dostumsa, hiç olmasın benim için daha iyidir.

أَمَا تَغْلَطُ الْأَيَّامُ فِيَّ بِأَنْ أَرَى بَغِيضاً تُنَائِي أَوْ حَبِيباً تُقَرِّبُ

Türkçesi: Günler bir kez bile olsun hata etmez mi ki sevmediklerimi yaklaştırdığını, sevdiklerimi uzaklaştırdığını göreyim.

• Otuzaltıncı örnek: Her ikisi de Mütenebbî'ye aittir:

مَظْلُومَةُ الْقَدِّ فِي تَشْبِيهِهِ غُصْناً مَظْلُومَةُ الرِّيقِ فِي تَشْبِيهِهِ ضَرَبَا

Türkçesi: "Dala benzetilse boyuna; bala benzetilse tükrüğüne haksızlık olur.

إِذَا نَحْنُ شَبَّهْنَاكَ بِالْبَدْرِ طَالِعاً بَخَسْنَاكَ حَظّاً أَنْتَ أَبْهَى وَأَجْمَلُ
وَنَظْلِمُ إِنْ قِسْنَاكَ بِاللَّيْثِ فِي الْوَغَى لِأَنَّكَ أَحْمَى لِلْحَرِيمِ وَأَبْسَلُ

Türkçesi: Seni doğan dolunaya benzetsek senin değerini eksiltmiş az da olsa düşürmüz oluruz. Sen daha pırıltılı, daha güzelsin. Seni savaşta aslana benzetsek haksızlık etmiş oluruz; çünkü sen harimini daha iyi korursun ve ondan daha yüreklisin.

Her ikisi de sanatlı olan beyitler

[572] Şimdi de temaları aynı olup her ikisinde de güzel bir işçilik, biçim ve ustalık bulunan beyitleri sıralayacağız:

• Birinci örnek: Birinci beyit Lebîd'e ait olup eşine az rastlanan türden bir beyittir. İkincisi ise Nâfi' b. Lakît'e aittir:

وَاكْذِبِ النَّفْسَ إِذَا حَدَّثْتَهَا إِنَّ صِدْقَ النَّفْسِ يُزْرِي بِالْأَمَلْ

Türkçesi: Nefsinle konuştuğunda ona yalan söyle; çünkü kişinin nefsine doğru söylemesi umudu bitirir.

وَإِذَا صَدَقْتَ النَّفْسَ لَمْ تَتْرُكْ لَهَا أَمَلاً وَيَأْمُلُ مَا اشْتَهَى الْمَكْذُوبُ

Türkçesi: Nefse doğru söylediğinde onda umut diye bir şey bırakmazsın. Yalan söylenen ise arzuladığı şeyi umar.

• İkinci örnek: Katarî [b. Fücâe']nin adamlarından bir grup yakalanıp Haccâc'a getirilmişti. Haccâc onları öldürürken içlerinden birini bir yardımından dolayı bağışlamıştı. Bu adam Katarî'nin yanına döndü. Katarî ona "Allah'ın düşmanı Haccâc'la çarpışmak üzere geri dön" dedi. Adam bunu kabul etmeyerek şu beyitleri söyledi:

أَأُقَاتِلُ الْحَجَّاجَ عَنْ سُلْطَانِهِ بِيَدٍ تُقِرُّ بِأَنَّهَا مَوْلَاتُه
مَاذَا أَقُولُ إِذَا وَقَفْتُ إِزَاءَهُ فِي الصَّفِّ وَاحْتَجَّتْ لَهُ فَعَلَاتُهُ
وَتَحَدَّثَ الْأَقْوَامُ أَنَّ صَنَائِعاً غُرِسَتْ لَدَيَّ فَحَنْظَلَتْ نَخَلَاتُهُ

Türkçesi: Haccâc'ın yönetimine karşı onu büyük tanıyan bir elle mi savaşayım? Savaş safında onun karşısına dikilip fiilleri onun lehine şahitlik edince ben ne diyeyim? ("Bana zulmetti" mi diyeyim. Hayır. Şâyet böyle yaparsam yöneticilerin zulmune en layık adam ben olurum) ve insanlar benim yanımda nice iyilikler dikildiğini; ama ağaçların acı meyve verdiğini söylerler?[252]

Ebû Temmâm da aynı temada şöyle der:

أُسَرْبِلُ هُجْرَ الْقَوْلِ مَنْ لَوْ هَجَوْتُهُ إِذاً لَهَجَانِي عَنْهُ مَعْرُوفُهُ عِنْدِي

Türkçesi: Bir adam ki hicvetsem bana yaptığı iyilikler onun adına beni hicveder. Şimdi ben böyle birine çirkin söz elbisesi mi giydireyim?

• Üçüncü örnek: Birincisi Nâbiğa'ya, ikincisi Ebû Nüvâs'a aittir:

إِذَا مَا غَزَا بِالْجَيْشِ حَلَّقَ فَوْقَهُ عَصَائِبُ طَيْرٍ تَهْتَدِي بِعَصَائِبِ
جَوَانِحُ قَدْ أَيْقَنَّ أَنَّ قَبِيلَهُ إِذَا مَا الْتَقَى الصَّفَّانِ أَوَّلُ غَالِبِ

Türkçesi: O, ordusuyla savaşa çıkınca üzerinde birbirini izleyen nice kuş sürüsü kanat çırpar. Kesin olarak bilirler ki iki ordu karşılaşınca onun ordusu ilk galip gelen olacaktır.

وَإِذَا مَجَّ الْقَنَا عَلَقاً وَتَرَاءَى الْمَوْتُ فِي صُوَرِهْ
رَاحَ فِي بِنْيَيْ مُفَاضَتِهِ أَسَدٌ يَدْمَى شَبَا ظُفُرِهْ
تَتَأَيَّا الطَّيْرُ غَدْوَتَهُ ثِقَةً بِالشِّبْعِ مِنْ جَزَرِهْ

Türkçesi: Mızraklar kan tükürüp ölüm kendini farklı biçimlerde gösterince zırhının iki tarafında pençelerinden kan damlayan aslanlar yürür. Kuşlar, onun yemiyle doyacaklarına güvendikleri için onun sabahleyin sefere çıkış anını kollarlar.

Kastımız son beyittir.

[573] Merzubânî şöyle naklediyor:

Bana Amr el-Varrâk demişti ki: Ebû Nüvâs'ı şu mısra ile başlayan kasidesini okurken duymuş ve çok kıskanmıştım:

أَيُّها المُنْتَابُ عَنْ عُفُرِهْ

Şu beyte kadar okudu:

تَتَأَّى الطَّيرُ غَدْوَتَهُ ثِقَةً بِالشِّبْعِ مِنْ جَزَرِهْ

Kuşlar, öldüreceği adamlar ile doyacaklarına güvendikleri için onun sabahleyin sefere çıkış anını kollar.
O zaman "Nâbiğa'ya bir şey bırakmadın. Hani ... إِذَا مَا غَدَا بِالْجَيْشِ diyor ya" dedim. Bunun üzerine Ebû Nüvâs, "Sus, o bu temayı ilk işleyen olabilir; ama ben de kötü bir takipçi olmadım" dedi.

Ebû Nüvâs'ın bu sözü, anlamın / temanın bir biçimden başka bir biçime taşınabileceği konusunda çok açık bir delildir. Çünkü anlam üzerinde hiçbir işçiliği bulunmasaydı "Ben de kötü bir takipçi olmadım" demesi anlamsız olurdu. Çünkü en azından lafızlarda onu takip etmemiştir. Sonra beyitler üzerinde düşünen kişiye aşikâr ki o, Nâbiğa'nın şiirindeki biçimi başka bir biçime taşımıştır. Şöyle ki burada birisi temel, öbürü ayrıntı olmak üzere iki anlam vardır: Temel anlam, kuşların övülen kişinin düşmanla yaptığı savaşta zafer kazanacağını bilmeleridir. Ayrıntı anlam ise kuşların öldürülenlerin etleri ile yiyeceklerinin artmasını beklemeleridir.

Nâbiğa, temel anlamı yani kuşların, övülen kişinin galip geleceğini bilmeleri hususunu merkeze alarak bunu doğrudan söylemiş, ayrıntı anlamda; yani kuşların ordunun üzerinde kanat çırpma sebebi olan öldürülen kişilerin etlerinden yeme beklentisi taşımalarında ise anlamın delâletine (=delâletü'l-fahvâ) güvenmiştir.

Ebû Nüvâs işi tam tersine çevirmiş ve ثِقَةً بِالشِّبَعِ مِنْ جَزَرِهِ diyerek kuşların ölü etlerinden yeme beklentisini açıkça ifâde etmiş; övülen kişinin zafer kazanacağını bilmeleri konusunda ise anlamın delâletine güvenmiştir. Anlamın buna delâlet yolu şöyledir: Şair, مِنْ جَزَرِهِ "onun yemi ile" demiştir. Kuşlar, zaferi onun kazanacağını bilmeden onun yemiyle doyacaklarından emin olamazlar.

Bir anlamı, bir biçimden başka bir biçime taşımaya bundan daha güzel bir örnek olabilir mi?

[574] Örneklere kaldığımız yerden devam edelim:

• Dördüncü örnek: Birinci beyit Ebu'l-'Atâhiye'ye, ikincisi Ebû Temmâm'a aittir:

شِيَمٌ فَتَّحَتْ مِنَ الْمَدْحِ مَا قَدْ كَانَ مُسْتَغْلِقاً عَلَى الْمُدَّاحِ

Türkçesi: Bu, huylar öyle bir övgü kapısı açmıştır ki övenlere bütün kapılar kapanmıştır.

نَظَمَتْ لَهُ خَرَزَ الْمَدِيحِ مَوَاهِبٌ يَنْفُثْنَ فِي عُقَدِ اللِّسَانِ الْمُفْحَمِ

Türkçesi: Konuşmaktan aciz kalan dilin düğümlerine üfleyen bağışlar, ona övgü boncukları dizmiştir.

• Beşinci örnek: Birincisi Ebû Vecze'ye, ikincisi Mansûr en-Nemerî'ye aittir:

أَتَاكَ الْمَجْدُ مِنْ هَنَّا وَهَنَّا وَكُنْتَ لَهُ بِمُجْتَمَعِ السُّيُولِ

Türkçesi: Yücelik sana oradan ve buradan sel olup geldi ve sen sellerin kavuşma noktasında bulundun.

إِنَّ الْمَكَارِمَ وَالْمَعْرُوفَ أَوْدِيَةٌ أَحَلَّكَ اللهُ مِنْهَا حَيْثُ تَجْتَمِعُ

Türkçesi: Yüce hasletler ve iyilikler öyle derelerdir ki Allah seni onların kavuşma noktasına kondurmuş.

• Altıncı örnek: Birincisi Beşşâr'a, ikincisi Buhturî'ye aittir:

الشَّيْبُ كُرْهٌ وَكُرْهٌ أَنْ يُفَارِقَنِي أَعْجِبْ بِشَيْءٍ عَلَى الْبَغْضَاءِ مَوْدودِ

Türkçesi: Ak saçlılık hoş bir şey değil; ne var ki onun benden ayrılması da hoş değil. Bir şeyin sevilmemesine rağmen sevilmesi ne garip şey!

تَعِيبُ الْغَانِيَاتُ عَلَيَّ شَيْبِي وَمَنْ لِي أَنْ أُمَتَّعَ بِالْمَعِيبِ

Türkçesi: Güzeller saçımdaki akı kusur olarak görüyorlar. Bu kusurla yaşamamı kim sağlar![253]

• Yedinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi İbnü'r-Rûmî'ye aittir:

يَشْتَاقُهُ مِنْ كَمَالِهِ غَدُهُ وَيُكْثِرُ الْوَجْدَ نَحْوَهُ الْأَمْسُ

Türkçesi: Olgun kişiliğinden dolayı yarını, onu dört gözle bekler, dün de onu kaybettiği için sızlanıp durur.

إِمَامٌ يَظَلُّ الْأَمْسَ يُعْمِلُ نَحْوَهُ تَلَفُّتَ مَلْهُوفٍ وَيَشْتَاقُهُ الْغَدُ

Türkçesi: O öyle bir halifedir ki dün, kaygılı biri gibi etrafına bakınır. Yarın ise onu dört gözle bekler.

İbnü'r-Rûmî'nin, يَشْتَاقُهُ الْغَدُ diyerek Ebû Temmâm'ın ifâdesini tekrar etmiş olmasına takılıp kalma, bunun yerine يُعْمِلُ نَحْوَهُ تَلَفُّتَ مَلْهُوفٍ ifâdesine bak.

• Sekizinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

لَئِنْ ذَمَّتِ الْأَعْدَاءُ سُوءَ صَبَاحِها فَلَيْسَ يُؤَدِّي شُكْرَهَا الذِّئْبُ وَالنَّسْرُ

Türkçesi: Düşmanlar kötü geçen sabahlarını beğenmedilerse şükrünü kurt ve doğan eda edecek değil ya.

وَأَنْبَتَّ مِنْهُمْ رَبِيعَ السِّبَاعِ فَأَثْنَتْ بِإِحْسَانِكَ الشَّامِلِ

Türkçesi: Onlarla yırtıcı hayvanlara bayram yaşattın. Onlar da bu büyük ihsânından dolayı sana sena ettiler.

• Dokuzuncu örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَرُبَّ نَائِي الْمَغَانِي رُوحُهُ أَبَداً لَصِيقُ رُوحِي وَدَانٍ لَيْسَ بِالدَّانِي

Türkçesi: Zenginliklerden uzak olan nice insan var ki ruhu ruhuma bitişiktir ve bana yakın değilse de yakındır.

لَنَا وَلِأَهْلِه أَبَداً قُلُوبٌ تَلَاقَى فِي جُسُومٍ مَا تَلَاقَى

Türkçesi: Bedenlerimiz ayrı da olsa bizimle o yöre halkının hep birbirini hatırlayacak kalplerimiz vardır.

• Onuncu örnek: Birincisi Ebû Heffân'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

أَصْبَحَ الدَّهْرُ مُسِيئاً كُلُّهُ مَا لَهُ إِلاَّ ابْنَ يَحْيَى حَسَنَهْ

Türkçesi: Zamane, baştanbaşa günahkâr oldu. İbn Yahya'dan başka bir iyiliği yok.

أَزَالَتْ بِكَ الْأَيَّامُ عَتْبِي كَإِنَّمَا بَنُوهَا لَهَا ذَنْبٌ وَأَنْتَ لَهَا عُذْرُ

Türkçesi: Günler, seninle benim hışmıma engel oldu. Sanki insanlar onun günahı, sen de özrü gibisin.

• Onbirinci örnek: Birincisi Ali b. Cebele'ye, ikincisi İbnü'l-Mu'tezz'e aittir:

وَأَرَى اللَّيَالِيَ مَا طَوَتْ مِنْ قُوَّتِي رَدَّتْهُ فِي عِظَتِي وَفِي إِفْهَامِي

Türkçesi: Geceleri görüyorum ki kuvvetimi eksilttikçe eksilen kısmı öğüt vermeme ve anlatmama ekliyor.

وَمَا يُنْتَقَصْ مِنْ شَبَابِ الرِّجَالِ يَزِدْ فِي نُهَاهَا وَأَلْبَابِهَا

Türkçesi: İnsanların gençlikleri eksiltildikçe akıllarına eklenir.

• Onikinci örnek: Birincisi Bekir b. Nattâh'a, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَلَوْ لَمْ يَكُنْ فِي كَفِّهِ غَيْرُ رُوحِهِ لَجَادَ بِهَا فَلْيَتَّقِ اللهَ سَائِلُهْ

Türkçesi: Elinde canından başka bir şeyi olmasa onu bile gönül hoşluğuyla verir. Bu sebeple ondan dilenen kişi Allah'tan korksun.

إِنَّكَ مِنْ مَعْشَرٍ إِذَا وَهَبُوا مَا دُونَ أَعْمَارِهِمْ فَقَدْ بَخِلُوا

Türkçesi: Sen öyle bir kavimdensin ki ömürlerinden daha değersiz bir şey bağışladıklarında cimrilik etmiş olurlar.

• Onüçüncü örnek: Birincisi Buhturî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

وَمَنْ ذَا يَلُومُ الْبَحْرَ إِنْ بَاتَ زَاخِراً يَفِيضُ وَصَوْبَ الْمُزنِ إِنْ رَاحَ يَهْطِلُ

Türkçesi: Taştı diye denizi; yağmur yağdırdı diye bulutu kim kınar!

وَمَا ثَنَاكَ كَلَامُ النَّاسِ عَنْ كَرَمٍ وَمَنْ يَسُدُّ طَرِيقَ الْعَارِضِ الْهَطِلِ

Türkçesi: İnsanların ileri geri konuşmaları senin keremine engel olmadı. Yağmur bulutunun yoluna kim set çekebilir ki!

• Ondördüncü örnek: Birincisi Kindî'ye, ikincisi Mütenebbî'ye aittir:

عَزُّوا وَعَزَّ بِعِزِّهِمْ مَنْ جَاوَرُوا فَهُمُ الذُّرَى وَجَمَاجِمُ الْهَامَاتِ
إِنْ يَطْلُبُوا بِتِرَاتِهِمْ يُعْطَوْا بِهَا أَوْ يُطْلَبُوا لَا يُدْرَكُوا بِتِرَاتِ

Türkçesi: Onlar izzetli oldular, onlara komşu olanlar da onların izzetiyle izzet buldular. Onlar zirve ve kafatasıdırlar. Tek başlarına bir şey istediklerinde istediklerini elde ederler; arandıklarında ise tek başlarına bile yakalanmazlar.

تُفِيتُ اللَّيَالِي كُلَّ شَيْءٍ أَخَذْتَهُ وَهُنَّ لِمَا يَأْخُذْنَ مِنْكَ غَوَارِمُ

Türkçe: Geceler senin aldığın her şeyi siler; ama onlar senden aldıklarını öderler.

• Onbeşinci örnek: Birincisi Ebû Temmâm'a, ikincisi Mütennebbî'ye aittir:

إِذَا سَيْفُهُ أَضْحَى عَلَى الْهَامِ حَاكِماً غَدَا الْعفْوُ مِنْهُ وَهْوَ فِي السَّيْفِ حَاكِمُ

Türkçesi: Kılıcı başa hâkim olunca kendisi kılıcına hâkim olarak affeder.

لَهُ مِن كَرِيمِ الطَّبْعِ فِي الْحَرْبِ مُنْتَضٍ وَمِنْ عَادَةِ الْإِحْسَانِ وَالصَّفْحِ غَامِدُ

Türkçesi: O yüce gönüllüdür ki ki onu savaşta kınından çıkarır. Ayrıca ihsan etme ve bağışlama âdeti de vardır.

Genel değerlendirme

[575] Şimdi gafletten uzak bir şekilde bak. Göreceksin ki yukarıdaki beyitlerden her birindeki anlamın öbüründe olmayan bir biçim ve niteliği vardır ve âlimler, "Bu beytin anlamı ile ötekisininki aynıdır" derken "Birinden anlaşılan anlamın öbüründen anlaşılandan hiç farkı yoktur, birinci beyitteki anlamın biçim ve niteliği neyse ikinci beytinki de öyledir, aralarında hiçbir açıdan ayrılık ve gayrılık yoktur, her iki beyit, sözlükte bir anlama karşılık olarak belirlenen لَيث ve أَسَد kelimeleri gibidir" demek istememişlerdir. Bunu akıl erbabının, tek bir cins altına giren; ama bazı özellik ve nitelikleriyle birbirinden ayrılan şeyler hakkında kullandığı gibi kullanmışlardır. Bu, iki yüzük, iki küpe, iki bilezik vb. bir cins altına giren; ama işçilik bakımından aralarında büyük fark bulunan süs eşyaları gibidir.

[576] Yukarıda geçen Hâricî'nin beyti ile Ebû Temmâm'ın beytine bakıp birinin anlamı ifâde ediş biçiminin öbürününkinden başka olduğunu kim bilemeyebilir ki! Hâricî, وَاحْتَجَّتْ لَهُ فَعَلَاتُهُ "yaptıkları onun lehine şahitlik ederse" derken Ebû Temmâm, إِذَنْ لَهَجَانِي عَنْهُ مَعْرُوفُهُ عِنْدِي "O zaman onun bana yaptığı iyilikler onun adına beni hicveder" diyor. هَجَا ve اِحْتَجَّ fiilleri ne zamandan beri aynı anlamı ifâde eder oldu?

Yer verdiğimiz bütün örneklerdeki beyitlerin durumu du budur. Buhturî ile Mütenebbî'nin aşağıdaki beyitlerinin aynı olduğunu akıl sahibi olan kim düşünebilir?

[Buhturî'nin beyti:]

وَأَحَبُّ آفَاقِ الْبِلَادِ إِلَى الْفَتَى أَرْضٌ يَنَالُ بِهَا كَرِيمَ الْمَطْلَبِ

Türkçesi: Kişinin en çok sevdiği yöre, isteneni gönül hoşluğuyla verebilen birine erdiği yerdir.

[Mütenebbî'nin mısraı:]

وَكُلُّ مَكَانٍ يُنْبِتُ الْعِزَّ طَيِّبُ

Türkçesi: İzzet bitiren her yer de güzeldir.

Biçim ne demektir?

[577] Bil ki "biçim (suret)" diyerek, aklımızla bildiğimizi gözümüzle gördüğümüze kıyas etmiş ve benzetmiş oluyoruz. Cinslerin kapsamına giren fertlerin birbirinden biçim bakımından ayrıldıklarını; insanların birbirinden, atların birbirinden ayrılması birinin biçiminde bulunup diğerininkinde bulunmayan bir özellikle olduğunu görünce -ki sanat ürünleri de böyledir. Yüzüğü yüzükten; bileziği bilezikten böyle ayırırız.- beyitlerin birindeki anlamla diğerindeki anlam arasında aklımız ile bir farklılık tespit edince bu farkı "bu beyitteki anlamın ötekinde bulunmayan bir biçimi vardır" diye ifâde ettik. Bunun "biçim" diye ifâde edilmesi bizim ilkin koyduğumuz bir şey olmadığı için inkâra mahal yoktur. Bu, âlimlerin sözlerinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Bunu ispat için Câhız'ın "Şiir, anlamı kalıba dökmek ve resmetmektir" sözü yeter.[254]

[578] Bil ki beyitlerden birindeki anlam, biçimi ve niteliği bakımından öbürüyle aynı olup ikinci şair, onu hiçbir yenilik yapmadan ve hiçbir niteliği değiştirmeden tekrarlamış olsa âlimlerin bunu yapan kimi şairler hakkında "anlamı başka bir şairden alarak güzel bir şekilde ifâde etmiş", kimileri hakkında ise "anlamı kötü ve eksik ifâde etmiş" demeleri boşuna olurdu. Çünkü kişinin hiçbir şey yapmadığı bir konuda iyi veya kötü yaptığının söylenmesi anlamsızdır.

Yine beyitlerden birini öbürüne benzetmeleri ve birbirine münasip düştüklerini söylemeleri de hata olurdu. Çünkü bir şeyin kendisine münasip düşmesi ve benzemesi anlamsızdır.

Üçüncü husus da şudur: Şairlerden biri hakkında "anlamı başka bir şairden almış, bu çok açık"; öbürü hakkında "başka bir şairden almış ama bunu gizlemiş" derler. Anlam, biçimine ve niteliğine dokunulmaksızın tekrarlanmış olsa ve alan şair, lafzın yerine lafız koymaktan başka bir şey yapmasaydı aldığını gizlemesi imkânsız olurdu. Çünkü lafız, anlamı gizlemez. Anlamı gizleyen şey, öncekinin sahip olduğundan başka bir biçime dönüştürmektir.

[579] Buna bir örnek verelim: Kadı Ebu'l-Hasan, [*el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih* adlı eserinde] anlamların birbirine münasip düştüğü şiirleri konu ettiği başlıkta Ebû Nüvâs ile Abdullah b. Mus'ab'ın şu beyitlerini zikretmiştir:

[Ebû Nüvâs'ın beyti:]

خُلِّيَتْ وَالْحُسْنَ تَأْخُذُهُ تَنْتَقِي مِنْهُ وَتَنْتَخِبُ

Türkçesi: Güzellikle baş başa bırakılmış; ondan istediğini ayıklayıp seçerek alıyor.

[Abdullah b. Mus'ab'ın beyti:]

كَأَنَّكَ جِئْتَ مُحْتَكِماً عَلَيْهِمْ تَخَيَّرُ فِي الْأُبُوَّةِ مَا تَشَاءُ

Türkçesi: Sanki sen onlara hükmetmek üzere geldin; dilediğini babalığa seçiyorsun.

Ardından bu beyitlerdeki her iki anlamın Beşşâr'ın şu beytinde birleştiğini söylemiştir.

خُلِقْتُ عَلَى مَا فِيَّ غَيْرَ مُخَيَّرٍ هَوَايَ، وَلَوْ خُيِّرْتُ كُنْتُ الْمُهَذَّبَا

Türkçesi: Kendi istediklerimi seçme imkânı verilmeksizin sahip olduğum bu niteliklerle yaratıldım. Şâyet muhayyer bırakılsaydım dört dörtlük olurdum.

Bu üç beytin birbirine münasip düştüğü açıktır.

Kadı Ebu'l-Hasan devamle der ki: "Sonradan Ebû Temmâm da bu anlamı almış; ama aldığını gizleyerek şöyle demiştir."

فَلَوْ صَوَّرْتَ نَفْسَكَ لَمْ تَزِدْهَا عَلَى مَا فِيكَ مِنْ كَرَمِ الطِّبَاعِ

Türkçesi: Şayet sen kendi kendini biçimlendirecek olsaydın sahip olduğun yüce yaratılışa hiçbir şey ekleyemezdin. (O kadar mükemmelsin.)

[580] Konuyla ilgili en güzel örneklerden biri şudur:

Önce Ebu'l-'Atâhiye'nin şu beyitlerini düşün:

جُزِيَ الْبَخِيلُ عَلَيَّ صَالِحَةً عَنِّي لِخِفَّتِهِ عَلَى ظَهْرِي
أُعْلِي وَأُكْرِمُ عَنْ يَدَيْهِ يَدِي فَعَلَتْ وَنَزَّه قَدْرُه قَدْرِي
وَرُزِقْتُ مِنْ جَدْوَاهُ عَافِيَةً أَنْ لَا يَضِيقَ بِشُكْرِهِ صَدْرِي
وَغَنِيتُ خِلْواً مِنْ تَفَضُّلِهِ أَحْنُو عَلَيْهِ بِأَحْسَنِ الْعُذْرِ
مَا فَاتَنِي خَيْرُ امْرِىءٍ وَضَعَتْ عَنِّي يَدَاهُ مَؤُونَةَ الشُّكْرِ

Türkçesi: Cimri, üzerimdeki yükü hafifleterek bana iyilik yaptığı için mükâfat alsın. Elimi onun ellerinin üzerinde tuttum (yani ondan hiçbir şey almadım), böylece elim yüceldi. Onun değeri benim değerimi de yüceltti. Onun sayesinde âfiyet de buldum, ona teşekkür ederek göğsüm daralmadı. Önünde ezilip büzülmeme yol açacak bir iyiliği dokunmadığı için ona muhtaç da olmadım. Elleri, beni teşekkür etmek zorunda bırakmayan bir kişinin elbette bana hayrı dokunmuştur.

Şimdi de şu beyitlere bak:

أَعْتَقَنِي سُوءُ مَا صَنَعْتَ مِنَ الرِّقِّ فَيَا بَرْدَهَا عَلَى كَبِدِي
فَصِرْتُ عَبْداً لِلسُّوءِ مِنْكَ وَمَا أَحْسَنَ سُوءٌ قَبْلِي إِلَى أَحَدِ

Türkçesi: Yaptığın kötülük beni kölelikten kurtardı. Ciğerim soğusun! Ben de senin yerine kötülüğünün kölesi oldum. Kötülük benden önce kimseye iyilik etmemiştir herhalde.

[581] Bu konuda çok nadir örneklerden biri de Câhız'ın, Nusayb'ın beyti üzerinde yaptığı şu değişikliktir:

[Nusayb'ın beyti:]

وَلَوْ سَكَتُوا أَثْنَتْ عَلَيْكَ الْحَقَائِبُ

Türkçesi: Onlar sussalar seni çantalar över.

[Câhız'ın sözü:]

نَحْنُ أَعَزَّكَ اللهُ نَسْحَرُ بِالْبَيَانِ، وَنُمَوِّهُ بِالْقَوْلِ، وَالنَّاسُ يَنْظُرُونَ إِلَى الْحَالِ، وَيَقْضُونَ بِالْعِيَانِ. فَأَثْرِ فِي أَمْرِنَا أَثَراً يَنْطِقُ إِذَا سَكَتْنَا. فَإِنَّ الْمُدَّعِيَ بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ مُتَعَرِّضٌ لِلتَّكْذِيبِ

"Biz, -Allah seni yüceltsin- beyan ile büyüleriz, sözle göz boyarız, insanlar duruma bakarlar ve gözleriyle görerek karar verirler. Sen bizim işimizde öyle bir eser ortaya koy ki biz sustuğumuzda o konuşsun.

Çünkü delili olmadan bir iddiada bulunan kişi yalanlamaya maruz kalır."

Şairlerin, kendi şiirlerini tavsif ettikleri beyitler

[582] Şimdi şairlerin şiiri nasıl görüp değerlendirdiklerine dair bazı örnekler verelim.

Ebû Hayye en-Nümeyrî şöyle der:

إِنَّ الْقَصَائِدَ قَدْ عَلِمْنَ بِأَنَّنِي صَنَعُ اللِّسَانِ بِهِنَّ لَا أَتَنَحَّلُ
وَإِذَا ابْتَدَأْتُ عَرُوضَ نَسْجٍ رَيِّضٍ جَعَلَتْ تَذِلُّ لِمَا أُرِيدُ وَتُسْهِلُ
حَتَّى تُطَاوِعَنِي وَلَوْ يَرْتَاضُهَا غَيْرِي لَحَاوَلَ صَعْبَةً لَا تَقْبَلُ

Türkçesi: Kasideler bilir ki benim dilim onlara alışkındır, başkasından aşırmam. Hiç eğitilmemiş huysuz bir deve (gibi bir şiir)i bile eğitmeye başlayınca hemen isteğime boyun eğer ve işimi kolaylaştırır. Hâlbuki onu başkası eğitmeye kalksa serkeşlik eder ve kabullenmez.

[583] Temîm b. Mukbil şöyle der:

إِذَا مِتُّ عَنْ ذِكْرِ الْقَوَافِي فَلَنْ تَرَى لَهَا قَائِلاً بَعْدِي أَطَبَّ وَأَشْعَرَا
وَأَكْثَرَ بَيْتاً سَائِراً ضُرِبَتْ لَهُ حُزُونُ جِبَالِ الشِّعرِ حَتَّى تَيَسَّرا
أَغَرَّ غَرِيباً يَمسَحُ النَّاسُ وَجْهَهُ كَمَا تَمْسَحُ الْأَيْدِي الْأَغَرَّ الْمُشَهَّرَا

Türkçesi: Ben kâfiyeler söylemeyi bırakırsam benden sonra daha mâhir, daha şair birini göremezsin. Bir şair düşün ki şiir dağlarının sarp yamaçları kendisi için düzlenmiş olsun, dillerde dolaşan şiirleri benimkiler kadar çok olsun, insanların alnını okşadığı alnı akıtmalı at gibi, alnı akıtmalı ve gurbetten gelmiş (yani sıra dışı) olsun.

[584] Adiy İbnü'r-Rikâ' şöyle der:

وَقَصِيدَةٍ قَدْ بِتُّ أَجْمَعُ بَيْنَهَا حَتَّى أُقَوِّمَ مَيْلَهَا وَسِنَادَهَا
نَظَرَ الْمُثَقِّفِ فِي كُعُوبِ قَنَاتِهِ حَتَّى يُقِيمَ ثِقَافُهُ مُنْآدَهَا

Türkçesi: Derlediğim nice kaside var ki bir dülgerin, rendesiyle düzeltmek için ağacın pürüzlerine baktığı gibi, geceleri kâfiye kusurlarını düzelteyim diye uğraşmışımdır.

[585] Ka'b b. Züheyr şöyle der:

فَمَنْ لِلْقَوَافِي، شَانَهَا مَنْ يَحُوكُهَا إِذَا مَا ثَوَى كَعْبٌ وَفَوَّزَ جَرْوَلُ

يُقَوِّمُهَا حَتَّى تَلِينَ مُتُونُهَا فَيَقصُرُ عَنْهَا كُلُّ مَا يَتَمَثَّلُ

Ka'b ve ardından Cervel (yani Hutay'e) ölüp gidince kim kâfiyeler dizecek? Başkaları onu kusurlu dokurlar. O ise kâfiyeleri, sırtları iyice yumuşayıncaya kadar öylesine düzeltir ki dillere düşen her şiir ondan eksik kalır.

[586] Beşşâr şöyle der:

عَمِيتُ جَنِيناً وَالذَّكَاءُ مِنَ الْعَمَى فَجِئْتُ عَجِيبَ الظَنِّ لِلْعِلمِ مَوْئِلَا
وَغَاضَ ضِيَاءُ الْعَيْنِ لِلْعِلْمِ رَافِداً لِقَلْبٍ إِذَا مَا ضَيَّعَ النَّاسُ حَصَّلَا
وَشِعْرٍ كَنَوْرِ الرَّوْضِ لَاءَمْتُ بَيْنَهُ بِقَوْلٍ إِذَا مَا أَحْزَنَ الشِّعْرُ أَسْهَلَا

Türkçesi: Henüz doğmadan kör oldum, zekâm körlükten gelir. İlmi kendime bir sığınak bilerek doğdum. Gözün feri, ilimde kalbe destek çıkmak için dibe çöktü ve insanlar ellerindekini kaybederken o aradığını buldu. Çiçek bahçesinin çiçekleri gibi nice şiir var ki şiirin yolu sarpa sardığında düze çıkaran bir sözle onlar arasında bir uyum bulmuşumdur.

[587] Şu şiir de ona aittir:

زَوْرُ مُلُوكٍ عَلَيْهِ أُبَّهَةٌ يَغْرِفُ مِنْ شِعْرِهِ وَمِنْ خُطَبِهْ
لِلّٰهِ مَا رَاحَ فِي جَوَانِحِهِ مِنْ لُؤْلُؤٍ لَا يُنَامُ عَنْ طَلَبِهْ
يَخْرُجُ مِنْ فِيهِ لِلنَّدِيِّ كَمَا يَخْرُجُ ضَوْءُ السِّرَاجِ مِنْ لَهَبِهْ

Türkçesi: Giyinip kuşanmış hükümdar ziyaretçileri onun şiir ve hutbelerinden avuç avuç alırlar. Allah için, onun göğsünde öyle inciler bulunur ki kişi, onları aramayı bırakıp uyuyamaz. Kandilin ışığı ateşinden çıktığı gibi, bu inciler de sohbetler için onun ağzından çıkar.

[588] Ebû Şureyh el-Umeyr şöyle der:

فَإِنْ أَهْلِكْ فَقَدْ أَبْقَيْتُ بَعْدِي قَوَافِيَ تُعْجِبُ الْمُتَمَثِّلِينَا
لَذِيذَاتِ الْمَقَاطِعِ مُحْكَمَاتٍ لَوَ أَنَّ الشِّعْرَ يُلْبَسُ لَارْتُدِينَا

Türkçesi: Ben ölürsem şayet, arkamda okuyanların hoşuna gidecek kâfiyeler bıraktım ki onların her bir parçası tatlı ve sapasağlamdır. Öyle ki şiir, kuşanılabilse onlar hırka gibi kuşanılabilirlerdi.

[589] Farazdak şöyle der:

بَلَغْنَ الشَّمْسَ حِينَ تَكُونُ شَرْقاً وَمَسْقِطَ قَرْنِهَا مِنْ حَيْثُ غَابَا

بِكُلِّ ثَنِيَّةٍ وَبِكُلِّ ثَغْرٍ غَرَائِبُهُنَّ تَنْتَسِبُ انْتِسَابَا

Türkçesi: Doğuşunda ve batışında, her dağ yolunda ve vadi eşiğinde güneşe yetiştik. Sıradışı olan bu kasideler (yedi iklimde okunur) ve şairine nispet edilir.

[590] İbn Meyyâde şöyle der:

فَجَرْنَا يَنَابِيعَ الْكَلَامِ وَبَحْرُهُ فَأَصْبَحَ فِيهِ ذُو الرِّوَايَةِ يَسْبَحُ

وَمَا الشِّعْرُ إِلاَّ شِعْرُ قَيْسٍ وَخِنْدِفٍ وَشِعْرُ سِوَاهُمْ كُلْفَةٌ وَتَمَلُّحُ

Türkçesi: Sözün pınarlarını ve denizini fışkırttık da rivayet edenler onun içinde yüzer oldu. Şiir dediğin, Kays'ın ve Hindif'in şiiridir. Başkalarının şiirleri ise zorlamadan ve şairlik taslamadan ibarettir.

[591] 'Ikâl b. Hişâm el-Kaynî de ona cevap vererek şöyle der:

أَلَا بَلِّغِ الرَّمَّاحَ نَقْضَ مَقَالَةٍ بِهَا خَطِلَ الرَّمَّاحُ أو كان يَمزَحُ

[لَئِنْ كَانَ فِي قَيْسٍ وَخِنْدِفَ أَلْسُنٌ طِوَالٌ وَشِعرٌ سَائِرٌ لَيس يُقْدَحُ]

لَقَدْ خَرَّقَ الْحَيُّ الْيَمَانُونَ قَبْلَهُمْ بُحُورَ الْكَلَام تُسْتَقَى وَهْيَ طُفَّحُ

وَهُمْ عَلَّمُوا مَنْ بَعْدَهُم فَتَعَلَّمُوا وَهُمْ أَعْرَبُوا هٰذَا الْكَلَامَ وَأَوْضَحُوا

فَلِلسَّابِقِينَ الْفَضْلُ لَا تَجْحَدُونَهُ وَلَيْسَ لِمَسْبُوقٍ عَلَيْهِمْ تَبَجُّحُ

Türkçesi: Rammâh'a çok büyük yanılgıya düştüğü veya şaka olsun diye söylediği sözünü kabul etmediğimi ilet. [Kays ve Hindif'te uzun diller ve dillerde dolaşan şiirler varsa bunun bir zararı yoktur.] Onlardan önce Yemenli bir kabile sözün kanallarını açmış, oradan su alınmakta ve suyu gürül gürül akmaktadır. Onlar sonrakilere öğretmişler, sonrakiler de öğrenmişlerdir. Onlar bu dili ayan beyan ortaya koymuşlar, kapalı bir şey bırakmamışlardır. Övünülecek bir şey varsa bu, ilklere aittir. Bunu siz de inkâr etmezsiniz. Sonrakilerin ise onlara karşı büyüklük taslamaya hakkı yoktur.

[592] Ebû Temmâm şöyle der:

كَشَفْتُ قِنَاعَ الشِّعْرِ عَنْ حُرِّ وَجْهِهِ وَطَيَّرْتُهُ عَنْ وَكْرِهِ وَهْوَ وَاقِعُ

بِغُرٍّ يَرَاهَا مَنْ يَرَاهَا بِسَمْعِهِ وَيَدْنُو إِلَيْهَا ذُو الْحِجَا وَهْوَ شَاسِعُ

يَوَدُّ وِدَاداً أَنَّ أَعْضَاءَ جِسْمِهِ إِذَا أُنْشِدَتْ شَوْقاً إِلَيْهَا مَسَامِعُ

Türkçesi: Şiir örtüsünü yüzünden kaldırdım ve uçamazken onu yuvasından uçurdum. Öyle bir alın akıtması vardır ki onu görenler kula-

ğıyla görür. Aklı olan da uzaktayken (duyduğu sese doğru) yaklaşır. Şiirlerim okunduğunda aldığı hazdan dolayı ister ki bedeninin bütün organları kulak olsun.

[593] Şu şiir de Ebû Temmâm'a aittir:

حَذَّاءُ تَمْلَأُ كُلَّ أُذْنٍ حِكْمَةً وَبَلَاغَةً وَتُدِرُّ كُلَّ وَرِيدِ
كَالدُّرِّ وَالْمَرْجَانِ أُلِّفَ نَظْمُهُ بِالشَّذْرِ فِي عُنُقِ الْفَتَاةِ الرُّودِ
كَشَقِيقَةِ الْبُرْدِ الْمُنَمْنَمِ وَشْيُهُ فِي أَرْضِ مَهْرَةَ أَوْ بِلَادِ تَزِيدِ
يُعْطِي بِهَا الْبُشْرَى الْكَرِيمُ وَيَرْتَدِي بِرِدَائِهَا فِي الْمَحْفِلِ الْمَشْهُودِ
بُشْرَى الْغَنِيِّ أَبِي الْبَنَاتِ تَتَابَعَتْ بُشَرَاؤُهُ بِالْفَارِسِ الْمَوْلُودِ

Türkçesi: O kaside dilden dile dolaşır, her kulağa hikmet ve belâgat doldurur, haset edenleri çatlatır. Yumuşak tenli genç kızın boynundaki gerdanlıkta altın parçalarıyla birlikte dizili duran inci ve mercan gibidir. Mehre diyarında veya Tezîd yöresindeki işlemeli hırkaların ikizi gibidir. İyiler onun müjdesini verirler ve herkesin katıldığı toplantılarda onu üzerlerine kuşanırlar. Hani kızları olan zengine müjdeciler birbiri ardına gelip doğan bir atlıyı müjdelerler ya, işte bunun müjdesi de öyledir.

[594] Şu şiir de ona aittir:

جَاءَتْكَ مِنْ نَظْمِ اللِّسَانِ قِلَادَةٌ سِمْطَانِ فِيهَا اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ
أَحْذَاكَهَا صَنْعُ الضَّمِيرِ يَمُدُّهُ جَفْرٌ إِذَا نَضَبَ الْكَلَامُ مَعِينُ

Türkçesi: Sana dilin dizdiği bir gerdanlık geldi ki onda iki sıra saklı inci dizili. Onu sana öyle bir söz ustası verdi ki sözün suyu çekilince onu geniş bir kuyu destekler.[255]

[595] Ebû Temmâm, صَنَع "mâhir, usta" lafzını Ebû Hayye'nin بِأَنِّي صَنَعُ اللِّسَانِ بِهِنَّ لاَ أَتَنَحَّلُ sözünden alarak[256] الضَّمِير "iç, gönül" kelimesine taşımıştır. Hassân da bir şiirinde dili usta (صَنَع) kılarak şöyle demiştir:

أَهْدَى لَهُمْ مِدَحاً قَلْبٌ مُؤَازِرُهُ فِيمَا أَحَبَّ لِسَانٌ حَائِكٌ صَنَعُ

Bir kalp onlara nice övgüler hediye etmiştir ki istediğini ifâde etmekte usta bir dil onun yardımcısıdır.

[596] Şu şiir de Ebû Temmâm'a aittir:

إِلَيْكَ أَرْحَنَا عَازِبَ الشِّعْرِ بَعْدَمَا تَمَهَّلَ فِي رَوْضِ الْمَعَانِي الْعَجَائِبِ

غَرَائِبُ لَاقَتْ فِي فِنَائِكَ أُنْسَهَا مِنَ الْمَجْدِ فَهْيَ الْآنَ غَيْرُ غَرَائِبِ
وَلَوْ كَانَ يَفْنَى الشِّعْرُ أَفْنَاهُ مَا قَرَتْ حِيَاضُكَ مِنْهُ فِي السِّنِينَ الذَّوَاهِبِ
وَلٰكِنَّهُ صَوْبُ الْعُقُولِ إِذَا انْجَلَتْ سَحَائِبُ مِنْهُ أُعْقِبَتْ بِسَحَائِبِ

Türkçesi: Şiirin bekârını, ilginç anlamlar bahçesinde bir süre eyleyip sana yolladık. Onlar kimsesizlerdi. Senin avlunda hak ettikleri yüce makamı buldular. Artık onlar kimsesiz değiller. Şiir fani olacak olsaydı onu, geçen yıllarda senin havuzlarının topladıkları fani kılardı. Fakat o, akılların sağanağıdır. Bir yağmur bulutu dağılıp gider, öbürü gelir.

[597] Buhturî şöyle der:

أَلَسْتُ الْمُوَالِي فِيكَ نَظْمَ قَصَائِدٍ هِيَ الْأَنْجُمُ اقْتَادَتْ مَعَ اللَّيْلِ أَنْجُمَا
ثَنَاءٌ كَأَنَّ الرَّوْضَ مِنْهُ مُنَوَّراً ضُحًى وَكَأَنَّ الْوَشْيَ مِنْهُ مُنَمْنَمَا

Türkçesi: Sana birbiri ardına kasideler dizen ben değil miyim ki onlar geceleyin birçok yıldızı peşine takıp getiren yıldızlardır. Bir övgü ki kuşluk vaktinde çiçekli bir bahçeyi, işlemeli bir kumaşı andırır.

[598] Şu beyitler de Buhturi'ye aittir:

أَحْسِنْ أَبَا حَسَنٍ بِالشِّعْرِ إِذْ جُعِلَتْ عَلَيْكَ أَنْجُمُهُ بِالْمَدْحِ تَنْتَثِرُ
فَقَدْ أَتَتْكَ الْقَوَافِي غِبَّ فَائِدَةٍ كَمَا تَفَتَّحَ غِبَّ الْوَابِلِ الزَّهَرُ

Türkçesi: Yâ Ebâ Hasen! Bu ne güzel şiirdir ki yıldızları övgü ile üzerine saçılıyor. Çiçekler yağmurun ardından açtığı gibi, kâfiyeler de sana bir faydanın ardından geliyor.

[599] Şu beyitler de ona aittir:

إِلَيْكَ الْقَوَافِي نَازِعَاتٍ قَوَاصِداً يُسَيِّرُ ضَاحِي وَشْيِهَا وَيُنَمْنِمُ
وَمُشْرِقَةٍ فِي النَّظْمِ غُرٍّ يَزِينُهَا بَهَاءً وَحُسْناً أَنَّهَا فِيكَ تُنْظَمُ

Sıradışı olan bu kâfiyeler sanadır. Onların yüzü çizgi çizgi nakışlıdır. Nazmı ışıl ışıl ve berraktır. Sana nazmedilmiş olmak onların değer ve güzelliğini bir kat daha artırır.

[600] Şu beyit de ona aittir:

بِمَنْقُوشَةٍ نَقْشَ الدَّنَانِيرِ يُنْتَقَى لَهَا اللَّفْظُ مُخْتَاراً كَمَا يُنْتَقَى التِّبْرُ

Türkçesi: Dinarlar gibi işlenmiş bir şiirle ki altın keseği (topraktan) arıtıldığı gibi onun lafızları da özenle seçilerek arıtılır.

[601] Şu beyitler de ona aittir:

أَيَذْهَبُ هٰذَا الدَّهْرُ لَمْ يَرَ مَوْضِعِي ... وَلَمْ يَدْرِ مَا مِقْدَارُ حَلِّي وَلَا عَقْدِي
وَيَكْسَدُ مِثْلِي وَهْوَ تَاجِرُ سُؤْدُدٍ ... يَبِيعُ ثَمِينَاتِ الْمَكَارِمِ وَالْمَجْدِ
سَوَائِرُ شِعْرٍ جَامِعٍ بَدَدَ الْعُلَى ... تَعَلَّقْنَ مَنْ قَبْلِي وَأَتْعَبْنَ مَنْ بَعْدِي
يُقَدِّرُ فِيهَا صَانِعٌ مُتَعَمِّلٌ ... لِإِحْكَامِهَا تَقْدِيرَ دَاوُدَ فِي السَّرْدِ

Türkçesi: Şu felek, benim yerimi görmeden, yetkinliğimin ne boyutta olduğunu bilmeden geçip gidecek mi yoksa? Üstün meziyetlerin ve yüceliklerin en değerlilerini satan ulu bir tüccar olan benim gibi birinin işi sarpa mı saracak? Ki sattığım, dağınık yücelikleri toplayan dilden dile dolaşan şiirlerdir. Onlar, benden öncekilerin ardına takılmış, sonrakileri de yormuştur. Bu şiirleri, sapasağlam yapmak için işbilen bir usta, Dâvud'un zırh halkalarını ölçüp biçtiği gibi ölçüp biçer.

[602] Şu beyitler de ona aittir:

تَاللهِ يَسْهَرُ فِي مَدِيحِكَ لَيْلَهُ ... مُتَمَلْمِلاً وَتَنَامُ دُونَ ثَوَابِهِ
يَقْظَانَ يَنْتَخِلُ الْكَلَامَ كَأَنَّهُ ... جَيْشٌ لَدَيْهِ يُرِيدُ أَنْ يُلْقَى بِهِ
فَأَتَى بِهِ كَالسَّيْفِ رَقْرَقَ صَيْقَلٌ ... مَا بَيْنَ قَائِمِ سِنْخِهِ وَذُبَابِهِ

Türkçesi: Allah'a yemin ederim ki o, seni övmek için geceleri yatağında bir sağa, bir sola dönerek uykusuz kalır. Sense onu mükâfatlandırmadan uyursun. Uyanıktır, sözü seçer. Onun için kelimeler, yanına alarak düşman karşısına çıkmak istediği ordusu yerindedir. Sonunda şiirini sapından ucuna kadar cilalanmış, parıldayan bir kılıç gibi ortaya çıkarır.

[603] Buhturî'nin belâgati anlattığı şu beyitler de nadir karşılaşılan örneklerdendir:

فِي نِظَامٍ مِنَ الْبَلَاغَةِ مَا شَكَّ ... امْرُؤٌ أَنَّه نِظَامُ فَرِيدِ
وَبَدِيعٍ كَأَنَّه الزَّهَرُ الضَّاحِكُ ... فِي رَوْنَقِ الرَّبِيعِ الْجَدِيدِ
مُشْرِقٌ فِي جَوَانِبِ السَّمْعِ مَا يُخْـ ... ـلِقُهُ عَوْدُهُ عَلَى الْمُسْتَعِيدِ
حُجَجٌ تُخْرِسُ الْأَلَدَّ بِأَلْفَا ... ـظٍ فُرَادَى كَالْجَوْهَرِ الْمَعْدُودِ
وَمَعَانٍ لَوْ فَصَّلَتْهَا الْقَوَافِي ... هَجَّنَتْ شِعْرَ جَرْوَلٍ وَلَبِيدِ
جُزْنَ مُسْتَعْمَلَ الْكَلَامِ اخْتِيَاراً ... وَتَجَنَّبْنَ ظُلْمَةَ التَّعْقِيدِ
وَرَكِبْنَ اللَّفْظَ الْقَرِيبَ فَأَدْرَكْـ ... ـنَ بِهِ غَايَةَ الْمُرَادِ الْبَعِيدِ

كَالْعَذَارَى غَدَوْنَ فِي الْحُلَلِ الصُّفْـ ـرِ إِذَا رُحْنَ فِي الْخُطُوطِ السُّودِ

Türkçesi: Belâgatten bir dizide ki onun bir inci dizisi olduğunda kimse şüphe etmez. İlkbaharın parıltısıyla birlikte beliren çiçekler gibi de eşsizdir. Kulağın kenarlarında öylesine parıldar ki tekrarlamakla eskimez. Öyle hüccetlerdir ki nadir bulunan mücevherât gibi ender lafızlarla düşmanı dilsiz bırakırlar. Öyle manalardır ki kâfiyeler onları ayrıntılarıyla anlatsa Cervel'in (Hutay'e'nin) ve Lebîd'in şiirinin değeri düşer. Düz yazıda kullanılan her türlü sözden aşkındırlar. Mübhemlik karanlığından da sakınırlar. Yakın lafza binerler ve onunla varılmak istenen en uzak noktaya varırlar. Hani bekâr kızlar sarı elbiseler içinde yola çıkarlar da siyah yollar üzerinde yürürler ya, işte öyle.

Şiirlerle ilgili genel bir değerlendirme

[604] Bu beyitleri yazma amacım, bunlardan destek almaktır. Şöyle ki bir kişi basiretini kaybedip kendini aldatarak mucizeliğin harflerin söylenişinden alınan tatta ve dile ağır gelmeyişinde olduğunu iddia ederse bu beyitlere bakarak bu düşüncesinin sakatlığını ve hatasının çirkinliğini anlar. Çünkü o zaman gözleriyle görür ki şairlerin sözleri, herkesin aklına gelecek türden değil, nitelikleri de herkeste bulunacak nitelikler değil. Çünkü akıl sahibi bir kimse bilir ki Temîm için "şiir dağlarının sarp yamaçlarının düzlenmiş olması"[257] lafızları, dile ağır gelmeyen harflerden oluştuğu için değildir. Adiy İbnü'r-Rikâ'ın "şiirini düzeltmesi ve şiirine bakışını dülgerin, elindeki ağacın pürüzlerine bakmasına benzetmesi" de bunun için değildir.[258] Yine Beşşâr'ın "gözünün ferinin dibe çökerek kalbine inmesi" de bunun için olamaz.[259] "Aranması bırakılarak uyunamayan inci"[260] ve "bir bulut dağılınca yerine başka bir bulutun geldiği akıl sağanağı"[261], "gerdanlıkta altın parçalarıyla birlikte dizilmiş inci ve mercan" da[262] bu olamaz. Buhturî'nın, "Hz. Dâvud'un zırh halkalarını ölçüp biçtiği gibi ölçüp biçmesi" de bunun için olamaz. Bütün bu ifâdeler, akılla kavranabilen ve düşünülerek çıkartılabilen şeyler iken böyle bir şey nasıl olabilir. Düşünme, dile ağır geleni gelmeyenden ayırmanın yolu değildir. Bunu algılamanın yolu kulaktır.

[605] Bu sakat görüşün musibeti böylesine büyük olmasa ve kendilerini bunun için yeyip bitirenler buna düşkünlükleri yüzünden duydukları her şeye dikkat kesilir olmasa -ki birisi onlara görüşlerine destek

olma arzusu taşıdığını göstererek "bakla sıcak" dese hemen onun çevresine toplanıp dinlemeye başlarlar- bu görüşü hiç dikkate almamak ve onunla uğraşmamak daha doğru olurdu. Çünkü bu, doğruluktan nasip almamış bir görüştür. Zira bu, Kur'ân'ın, onu ilahî kelâm kılan bir sebeple değil, başka bir sebeple mucize olması sonucuna götürür. Şöyle ki Kur'ân, sahip olduğu sözdizimiyle ilahî kelâmdır. Sözdiziminin ise harflerin kolay söylenişiyle bir ilgisinin bulunmadığı açıktır.

Diğer yandan akıl erbabı ittifak etmiştir ki Kur'an'ı, insanların aciz kaldığı bir noktaya taşıyan nitelik fesâhat ve belâgatıdır. Ne var ki akıl erbabından Kur'ân'ı, harflerinin söylenişinin kolay olması sebebiyle fasih sayan tek kişi göremiyoruz. Şâyet bu doğru olsaydı ayağa düşmüş sözlerin ve kalitesiz şiirlerin de harfleri kolay söylenişe sahip olduğunda fasih sayılması gerekirdi.

[606] Bundan daha tuhafı da var: Bu görüşü kabul ettiğimizde birisi i'râb harekelerini ele alıp her zamme ve kesreyi fetha ile değiştirerek اَلْحَمْدَ لله dese ve bunu Kur'ân'ın bütününe uygulasa Kur'ân'ı mucize kılan niteliği kaldırmamış, hatta artırmış olması gerekir. Çünkü bilindiği üzere fetha harekesi, zamme ve kesrenin her birinden daha kolay söylenişe sahiptir.

"İyi ama bu anlamı ortadan kaldırır" diye itiraz edecek olursa ona cevabımız şu olur: Kur'ân'ın mucizeliğinin gerekçesi söyleniş kolaylığı ise anlam bulunmasa da mucizeliğin devam etmesi gerekir. Çünkü o, anlamına değil, lafzına ait bir nitelikle mucize olmuşsa bu nitelik varken mucize olmaktan çıkması düşünülemez.

Lafız görüşü kinâye, istiâre ve benzerini değersiz kılar

[607] Bütün bunları bir yana bırak ve say ki bunların hiçbiri gerekmiyor. Bu görüşün, kinâye, istiâre, temsil, mecaz ve îcâz gibi sanatların değersizliğini gerektiriyor olması bile onun düşüklüğünü ve kabul edenin ayrım yapabilme yeteneğinin azlığını göstermeye yeter. Hâlbuki bu sanatlar belâgatın etrafında döndüğü mihverlerdir; fesâhatın dayanağı olan desteklerdir; söz ustalarının kendisi için çekiştiği amaçlardır; yörük atların denendiği koşu alanlarıdır, güçlü ellerin tanındığı ok meydanlarıdır. Bunlar, belâgatçı ve âlimlerin öve öve bitiremedikleri,

göklere çıkardıkları, hakkında kitaplar yazdıkları, himmetlerini yöneltikleri ve akıllarını üzerine yoğunlaştırdıkları sanatlardır. Öyle ki sırf bunların konu edildiği müstakil bir ilim ve sanat dalı doğmuştur. Her kim i'câzdan söz ettiyse bunlara mutlaka yer vermiş, sözün üstünlüğünü gerektiren nitelikler arasında bunları, özellikle de bunlar arasından istiâre ve îcâzı başköşeye oturtmuştur. Bu alana dair eserlere bir göz at; ilk konularının bunlar olduğunu görürsün.

İstiareye şu âyetleri örnek verirler: وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً *"Baş ak saç ile tutuştu"* (Meryem, 4); وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ *"Buzağı sevgisi onların gönüllerin içirildi."* (Bakara, 93); وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ *"Gece de onlar için bir varlık delilidir. Gündüzü ondan yüzeriz"* (Yâsîn, 37); فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ *"Sana emredileni haykır"* (Hicr, 94); فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا *"Yusuf'tan ümitlerini kesince ... bir kenara çekildiler"* (Yusuf, 80); حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا *"Savaş, ağırlıklarını bırakıncaya kadar..."* (Muhammed, 4) ve فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"Onların ticareti kâr etmedi."* (Bakara, 16)

Îcâza da şu âyetleri örnek verirler: وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ *"Yahut da bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan (anlaşmalarını) onlara geri çevirip onlar gibi yap."* (Enfâl, 58); وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ *"Her şeyden haberdar olan gibi hiç kimse sana haber veremez"* (Fâtır, 14); فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ *"O takdirde onları arkadakilerden ayır..."* (Enfâl, 57). Mecaz ve îcâzın Kur'ânı mucize kılan ana unsurlardan olduğu konusunda onların ağız birliği ettiğini görürsün.

[608] Kur'ân'ın üstün yanları üzerine konuşan bütün âlimlere göre bu böyle olduğuna göre kendilerini aldatarak Kur'ân'ı mucize kılan niteliğin, harflerinin dile ağır gelmeyişi olduğunu savunanların durumu üzerinde düşünülmelidir. Bunlar, bütün akıl erbabının sözlerinde yanıldıklarını, ağız birliği ettikleri konuda hata ettiklerini iddia etmeden böyle bir şey söyleyebilirler mi? Düşündüğümüzde bu cehalete düşülmeden böyle bir şey söylenemeyeceğini görürüz. Bunun dışında tek bir ihtimal var ki o da kendilerini gülünç duruma düşürerek "Bir sözde istiâre veya îcâz bulunduğu zaman o sözün harflerinin söylenişi kolaylaşır" iddiasında bulunabilirler. Allah'tan, korunma ve başarı dileriz.

[609] Bil ki biz harflerin söyleniş kolaylığının ve kulağa hoş gelişinin sözü üstün kılan sebepler arasına girmesine ve mucizeliği güçlendirmesine karşı çıkmıyoruz. Bizim yadırgadığımız ve eleştirdiğimiz hu-

sus, birinin mucizeliği buna dayandırarak bunu mucizelikte esas sayması ve böylece yukarıda sıraladığımız çirkinliklerle karşılaşmasıdır.

[610] Diğer yandan bir kişinin, üstünlüğü tamamen, tek başına kaldığında söze hiçbir üstünlük vermeyen ve dikkate alınmayan bir unsura bağlayabilmesi insanı şaşkına çevirmektedir. Aklı olan herkes bilir ki lafızlarla bir söz inşa edilip bu söz de sözdizimi ve kastedilen amacı ifâde etme bakımından doğru olmadıkça sözü oluşturan lafızların kolay söylenişe sahip olması önemsenmez. Birisi çıkıp hiçbir anlam gözetmeksizin, bir söz inşa etme kastı taşımaksızın birkaç lafzı bir araya getirse bu lafızlardaki kolay söylenişi bir üstünlük sebebi sayacak aklı başında tek kişi bulamazsın. Çünkü lafızlar, kendileri için değil, anlamlara delil oldukları için seçilip kullanılırlar. Asıl kullanım sebepleri ortadan kalkınca veya bozuk olunca kendilerinde bulunan nitelikler önemsenmez, dolayısıyla da kolay veya zor söylenişli olmaları arasında bir fark olmaz.

Bundan dolayı âlimler, birinin anlamı seci ve cinasa kurban ederek eksik / çapraşık ifâde etmesini; yine cinas yapacağım diye sarp ve bilinmedik istiâre yollarına girmesini eleştirmişlerdir. Örneğin Ebû Temmâm şu beyitlerde böyle yapmıştır:

سَيْفُ الْإِمَامِ الَّذِي سَمَّتْهُ هَيْبَتُهُ لَمَّا تَخَرَّمَ أَهْلَ الْأَرْضِ مُخْتَرِمَا
قَرَّتْ بِقُرَّانَ عَيْنُ الدِّينِ وَانْتَشَرَتْ بِالْأَشْتَرَيْنِ عُيُونُ الشِّرْكِ فَاصْطُلِمَا

Türkçesi: Halifenin kılıcı ki yer ülke halkının kökünü kazıdığında ona bu adı ihtişamı vermişti. Kurrân'da dinin gözü aydın oldu ve iki Eşter'le şirkin gözleri açıldı da kökü kazındı.[263]

Ebû Temmâm'a ait olan şu beyit de böyledir:

ذَهَبَتْ بِمَذْهَبِهِ السَّمَاحَةُ وَالْتَوَتْ فِيهِ الظُّنُونُ أَمَذْهَبٌ أَمْ مُذْهَبُ

Türkçesi: Onun gidişiyle cömertlik de gitti ve kafalar karıştı: Bu bir gidiş midir, yoksa götürülüş mü?

Seciye düşkün olanlar böyle zorlama yollara başvururlar. Eleştirmişlerdir; çünkü bir söze sırf bunların üstünlük kazandırması ve anlamsız olmasına rağmen seçkin kabul edilmesi düşünülemez.

Ebû Temmâm'ın أَمَذْهَبٌ أم مُذْهَبُ mısraında yaptığı cinasa baktığında beğenmiyorsun. Şimdi bir de şu iki cinas örneğine bak:

حَتَّى نَجَا مِنْ خَوْفِهِ وَمَا نَجَا

Türkçesi: Eşek korkudan altına etti; ama kurtulamadı.

[Şemseveyh el-Basrî'ye ait olan ikinci cinas örneği de şudur:]

نَاظِرَاه فِيمَا جَنَى نَاظِرَاهُ أَوْ دَعَانِي أَمُتْ بِمَا أَوْدَعَانِي

Türkçesi: İki gözünün işlediği suç konusunda onunla tartışın ya da bırakın beni de onların bana emânet ettikleriyle beraber öleyim.

Şimdi Ebû Temmâm'ın yaptığı cinas hoşuna gitmezken bunlar hoşuna gittiğine göre hiç kuşku duyma ki bu, lafızdaki bir özellikten dolayı değil; aksine birinci cinasta anlam cılız düşerken ikincisinde güçlenmesidir. Şöyle ki Ebû Temmâm, أَمَذْهَبٌ أَمْ مُذْهَبُ diyerek harfleri tekrar etmekten öte bir şey yapmamıştır. Bu ifâdeden ancak zorlama bir yolla bir ayrıntı yakalayabilirsin. Öbür iki örnekte ise şairler, bir anlam ifâde ettikleri halde sanki ifâde etmemiş gibi yapmışlar; en güzel eklemeyi yaptıkları hâlde hiçbir ekleme yapmamış vehmi uyandırmışlardır. Bu incelikten dolayı cinas ve özellikle de yukarıda şiirde geçen نَجَا "altına etti, pisledi" ve نَجَا "kurtuldu" fiilleri gibi gereği gibi yapılan cinas, şiirin süsü sayılmıştır. Cinasın hangisinin güzel olduğu, hangisinin olmadığı hususunda konuşursak laf uzar. Bizim burada onları zikretme amacımız, ne olduklarını ve nasıl yapıldıklarını anlatmak değil, sözün bizi getirdiği konuyu; yani mucizeliğin sırf lafızların kolay söylenişli oluşuna indirgenemeyeceği hususunu pekiştirmektir.

[611] Özetlersek biz dünyada sözdizimini ve onun sebebiyle ortaya çıkan istiâre, kinâye, temsil, diğer mecâz türleri ve îcâz gibi güzellikleri bırakıp bunlara yüz çeviren ve bütün üstünlük ve seçkinliği harflerin kolay söylenebilir oluşuna bağlayan akıl sahibi birini görmedik. Zâten saçmalığa ve akıl dışılığa götüren böyle bir şeyi kim nasıl söyleyebilir ki!

[612] Şimdi önemli olan temel hususa geri dönme vaktimiz geldi. Bu husus, söz inşasında en önemli unsur olup onun dışındakiler ona ulaştıran bir araçtır. O tırmanılmak istenen doruk; diğerleri tırmanmayı kolaylaştıran sebeplerdir. Bir sözdiziminin diğerinden üstün olmasını gerektiren sebepler nelerdir? Bir sözdiziminin ulaşılamaz derecede üstün olmasını sağlayan şeyler nelerdir? İşte şimdi bu sorulara cevap vereceğiz. Allah'tan bu konuda bize yardım etmesini, bizi başarılı kılarak doğruya ulaştırmasını diliyoruz.

SÖZDİZİMİNİN ÖNEMİNE DAİR

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[613] Ey okuyucu! Kitabımızı hakkıyla okuyup konular üzerine gerektiği gibi kafa yorduysan kuşkuya yer kalmayacak kesinlikte öğrenmişsindir ki sözdizimi, kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları ve anlam farklılıklarını arayıp bulmaktır. Yine anlamışsındır ki kelimeler arasındaki nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar kaldırılıp ne ana unsurlarıyla, ne de ayrıntılarıyla kastedilmediği zaman bir şiirde ve nesirde birbiri ardına söylenen kelimelerin bulundukları yerde olmalarını gerektiren bir sebep kalmaz ve kelimelerin birbirine bağlı ve ilişkili oldukları söylenemez. Yine bu konudaki güzel düşüncen, ayağını sağlamlaştırmış, kendine güven kazandırmış, önceden sahip olduğun görüşlere özlem duymaktan uzaklaştırmış ve umarım ki söylediklerimi gönlüne iyice nakşedip perçinlemişsindir. Durum gerçekten umduğumuz gibiyse başlamak üzere olduğum konuda seni aynı şeyleri tekrar tekrar dinlemenin verdiği bıkkınlık duygusundan koruyacak bir istek ve gayret bulmanı ve düşününe yorgunluğunu kolaylaştıran bir gönül rahatlığı içinde olmanı ümit ediyorum. Allah (c.c.) lutfu ve ihsânıyla seni de, beni de başarılı kılacak olandır.

Şimdi konuya başlayabiliriz:

[614] Sözdiziminin kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları arayıp bulmak olduğu hususu kesinleştiğine göre şu da kesinleşmiştir ki mucizelik delilini Kur'ân'ın sözdiziminde arayan kişi, bunu nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlarda ve farklılıklarda aramıyor ve mucizeliğin kaynağının ve yerinin bu olduğunu ve başka yerde aranamayacağını bilmiyorsa yalancı ümitlerle kendini kandırıyor demektir. Mucizeliğin bunda olduğuna yanaşmıyorsa Kur'ân'ın sözdizimiyle mucize olduğuna yanaşmıyor demektir. Bu durumda ortaya Kur'ân'a mucizelik kazandıran başka bir nitelik koyması veya "sarfe" taraftarlarının arasına katılarak mucizeliği kökten reddetmesi gerekir. Bu, yanlışından dönmeyi acizlik sayan ve hüccete yenik düştüğü hâlde kendi

görüşünde diretmeyi bir matah sanan inatçılardan başka kimsenin karşı çıkmayacağı bir değerlendirmedir. Kendini bu konuma düşüren ise insanlıktan uzaklaşmış olur. Allah'tan, korunmayı ve başarılı kılınmayı dileriz.

Öncelikle bilinmesi gereken bazı esaslar

[615] Konuya girmeden önce bilinmesi gereken bazı esaslar üzerinde duralım:

Bil ki bütün söz türleri, en az iki şey arasında tasavvur edilebilen anlamlar olup sözlerin birincil ve esas unsuru haberdir. Ondaki bu anlamı sağlamca öğrenirsen diğer bütün söz türlerindekini de bilirsin. Akıllarda yerleşik bir şey var ki bir haber konusu ve bir de verilen haber olmadan bir haberden söz edilemez. Çünkü haber, olumlu (ispat) ve olumsuz (nefy) olmak üzere ikiye ayrılır. Olumluluk, varlığı ifâde edilen bir nitelik ve bu niteliğe konu olan bir şey bulunmasını gerektirir. Olumsuzluk da yokluğu ifâde edilen bir nitelik ve bu niteliğe konu olan bir şey olmasını gerektirir. Niteliğin ait olduğu bir konu (yani öznc) bulunmaksızın bir niteliğin varlığını veya yokluğunu ifâde etmek istesen aklen mümkün olmayan bir şey yapmak istemiş olursun. Bundan dolayı zâhir veya zâhir hükmünde olan (mukadder) bir şeye yükleme (isnad etmc) kastı taşımaksızın bir fiilin gerçekleştiğini kastedemezsin. Şayet bir özneye yüklemeyi kastetmeksizin böyle bir şey söyleyecek olursan bu ve çıkardığın herhangi bir ses birbirinin aynısı olur.

[616] Bu bilginin aklında sağlamca yer etmesini istersen sana مَا فَعَلَ زَيْدٌ "Zeyd ne yaptı?" diye sorulup bu soruya خَرَجَ "çıktı" diye cevap verdiğinde kendini gözünün önüne getir: Zeyd'e ait zamir kalpten geçirilmeksizin خرج sözü kafanda bir anlam ifâde ediyor mu? Zeyd'i düşünmeden böyle dediğini iddia edersen saçmalamaktan başka ne yapmış olursun?

Yine düşün ki sana كَيْفَ زَيْدٌ "Zeyd nasıl?" diye sorulup sen صَالِحٌ "iyi" diye cevap verdiğinde هُوَ صَالِحٌ "o iyidir" demeyi kastetmemişsen صَالِحٌ sözünün sana bir etkisi oluyor mu? Ya da dinleyen senin bu anlamı kastettiğini düşünmezse senin bu sözünden ne anlar? Şu halde aklı olan için şu hususta şüphe yoktur ki haber en az iki şey arasında düşünülebilen bir anlamdır. Bunlardan birisi varlığı ifâde edilen nitelik olup

öbürü onun konusudur ya da birisi, yokluğu ifâde edilen nitelik olup öbürü onun konusudur. Yine bir konu (özne) bulunmaksızın bir niteliğin varlığı veya yokluğu ifâde edilemez.

Şu hâlde bir haber a) خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" gibi bir fiil ve ismin birleşmesi, b) زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" gibi bir isim ile başka bir ismin birleşmesi yollarından biriyle anlaşılabilir. Dünyada bundan başka bir yolla bilinebilen bir haber yoktur. Bu, her milletin akıl sahiplerinin bildiği bir şey olup her dilde süregelen bir kuraldır.

Haberde yalanlama ve doğrulamaya elverişli bir nitelik bulunmalıdır

[617] Haberin en az iki şey arasında düşünülebileceğini ve bunlardan birinin (varlığı veya yokluğu bildirilen) nitelik, öbürünün de niteliğe konu olan şey olduğunu öğrendin. Bu iki hususdan sonra üçüncü olarak şunun da bilinmesi gerekir: Bildirilen bir nitelik ve niteliğe konu olan şey bulunmadan bir haberden söz edilemeyeceği gibi haber veren, haberin kendisine nispet edildiği, haberin sorumluluğunu taşıyan ve haber doğruysa doğru söylediğine; yalansa yalan söylediğine hükmedilen birisi olmadan da haberden söz edilemez. Görülmez mi ki bir niteliğin varlığının veya yokluğunun ifâde edilebilmesi için mutlaka bunu ifâde eden bir kaynak bulunmalı ve böylece gerçeğe uygun ya da ters düşmeli, ya isabet ya da hata etmiş bulunmalıdır.[264]

[618] Özetle ifâde edersek haber ve diğer bütün söz türleri, insanın içinde kurduğu, düşüncesinde evirip çevirdiği, kalbinden geçirdiği ve aklına danıştığı anlamlar olup bunların her birine "ifâde edilmek istenen anlam / gaye" (garaz, maksat) denir. Bu gayelerin en önemlisi de haberdir (bildirim). Çok farklı biçimlere büründürülebilen ve çok hoş sanatlar sergilenebilen tek söz türü odur. Fesâhatte bir sözü diğerinden üstün kılan seçkinlikler de genellikle onda olur. Nitekim bunları yukarıda açıkladığımız gibi ilerleyen sayfalarda da açıklayacağız.[265]

[619] Bil ki lafız taraftarlarının kafasındakileri kurcaladığında haberin lafza ait bir nitelik olduğu yanılgısına düştüklerini görürsün. Onlara göre haberin olumlu olması, "bir şeyde bir nitelik bulunduğunu veya bir şeyden bir eylemin çıktığını gösteren bir lafız olmaktır. Olumsuz olması ise bir şeyde bir niteliğin bulunmadığını veya bir şeyden bir

eylemin çıkmadığını gösteren bir lafız olmaktır. Bu onlara yapışmış, damarlarına sirayet etmiş ve karakterlerine sinmiştir. O kadar ki çoklarına söz söylemenin fayda etmeyeceğini düşünürsün.

[620] Bu kanılarının yanlışlığının delili şudur: Bir lafız bir şeye delil olarak dikilip sonra ondan delil olduğu şeyin bilgisinin alınamaması imkânsızdır. Çünkü bir şeyin delil olmasının, delil olduğu şey hakkında sana bilgi sunuyor olmaktan başka bir anlamı yoktur. Şu halde ortaya çıkmıştır ki durum onların söylediği gibi değildir; yani lafza haber deyişimiz, "lafzın bir anlamın varlığını veya yokluğunu göstermek için belirlendiği" anlamına gelmez. Çünkü böyle olsa kişinin duyduğu hiçbir haber hakkında kuşkuya düşmemesi ve birinin olumlu veya olumsuz bir ifâde kullandığında varlığını ifâde ettiği şeyin var olduğunun, yokluğunu ifâde ettiği şeyin de yok olduğunun bilinmesi gerekirdi. Bunun temelden yoksun olduğunda ise hiçbir kuşku yoktur. Şu halde bilinmelidir ki lafızla gösterilen şey, anlamın varlığı veya yokluğunun kendisi değil; anlamın varlığına veya yokluğuna ilişkin hükümdür. İşte bu; yani anlamın varlığına veya yokluğuna ilişkin hüküm, haberin hakikatidir / özüdür. Ancak bu hüküm, bir şeyde bir anlamın varlığına ilişkin olduğunda "olumlu"; yokluğuna ilişkin olduğunda ise "olumsuz" adını alır.

İddialarının yanlışlığını gösteren delillerden biri de şudur: Olumluluk, bir anlamın varlığını göstermek ve bunu dinleyene bildirmek; olumsuzluk da bir anlamın yokluğunu göstermek ve onu dinleyene bildirmek olsaydı biri زَيْدٌ عَالِمٌ "Zeyd âlimdir", bir diğeri de زَيْدٌ لَيْسَ بِعَالِمٍ "Zeyd âlim değildir" dediğinde ilkinin Zeyd'e ilmin varlığını; ikincisinin ise yokluğunu göstermiş olması gerekirdi. Tevhid inancına sahip bir kişi اَلْعَالَمُ مُحْدَثٌ "Âlem sonradan olmuştur"; bir mülhit de هُوَ قَدِيمٌ "Âlem ezelidir" dediğinde inançlı olanın âlemin sonradan olduğunu; mülhidin ise âlemin ezeli olduğunu göstermiş olması gerekirdi ki bu aklı başında birinin söylemeyeceği bir sözdür.

[621] Bunu bir de başka bir ifâdeyle açıklayalım:

Oluşturulan cümleler ile gösterilen anlamların, lafız dışında başka bir delile ihtiyaç duymaması gerekir. Akıl erbabı, konuşmalarda insanların kastettikleri anlamların bilgisinin zaruri bir bilgi olduğu hususunda ittifak etmişken böyle bir şey nasıl olabilir? Bir kişi, haberin, "konuşanın zihninde oluşan bir anlam" değil de, -bir şeyde bir niteliğin bu-

lunduğunu veya bulunmadığını göstermesi dolayısıyla- "lafza ait bir nitelik" olduğunu savunursa yukarıda zikrettiğimiz kuralı bozmuş olur. Çünkü lafzın gösterdiği anlamı "lafızdan başka bir delil ile bilinir" kılmıştır. Çünkü biz, varlığı veya yokluğu ifâde edilen niteliğin gerçekte var olup olmadığını lafızla değil, lafza ek olan başkaca deliller ile bilebiliriz. Aklı olan herkes, bedihî olarak bilir ki lafızdan başka bir delil ile bilinen şey, "lafızla gösterilen (medlûl)" olamaz.

[622] Başka bir yol da şudur: Bir şeyi göstermek (delâlet), dinleyene onu bildirmek demektir. Neyi gösterdiğini bilemediğin şey ise delil değildir. Bu böyle olup insanların birbiriyle, dinleyen, konuşanın anlatmak istediğini bilebilsin diye konuştukları da aklın bir öncülü olarak bilindiğine göre haber verenin, verdiği haber ile neyi kastettiğine bakmak gerekir. Konuşan, dinleyene bildirilen nitelikle (muhberun bih) bildirimin konusunu (muhberun anh) ayrı ayrı mı bildirmek ister? Yoksa haber verilen niteliğin, niteliğin konusuna ait olduğunu mu bildirmek ister?

Denirse ki: "Kasıt, dinleyene niteliğin, haberin konusunda (öznede) bulunduğunu bildirmektir. Örneğin ضَرَبَ زَيْدٌ "Zeyd dövdü" dediğinde kastı, dinleyene dövme eyleminin Zeyd tarafından gerçekleştirildiğini bildirmektir. Zâten özneye bir niteliği ait kılmak (ispat) da, bu niteliğin öznede bulunduğunu bildirmekten başka bir şey değildir.

Deriz ki: Şu hâlde bir kâfir, Allah'la birlikte başka tanrıların var olduğunu söylediğinde -ki Allah zalimlerin söylediklerinden münezzehtir- Allah'la birlikte başka tanrıların bulunduğunu dinleyene bildirmeyi kastetmiş olur. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Allah bundan binlerce kez yücedir. Rezâlet olarak bu yeter de artar bile.

[623] Özetlersek onlara şöyle demek gerekir: Verilen bir haberin, dinleyenin kuşkusuz bir biçimde bileceği bir anlama sahip olması ve bunun da lafzın anlamı ve özü olması gerektiği konusunda herhangi bir şüpheniz var mı?

"Bunda herhangi bir şüphemiz yok" derlerse "Peki bu anlam nedir?" diye sorarız.

Derlerse ki: Haber olumluysa bildirilen anlamın öznede bulunması; olumsuzsa öznede bulunmamasıdır.

Ancak bunu diyebilmeleri için "birisinin, خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" dediğini duyduğumuzda Zeyd'in çıkmış olduğunu kuşkusuz bir şekilde bilmiş olmamız gerekir" iddialarında ısrar etmeleri gerekir. Bu, haberin her zaman bildirilen şeye uygun olmasını ve kesinlikle bildirilenin aksine olmamasını gerektirirken böyle bir şey nasıl söylenebilir? Üstelik bu, haberin ayırıcı niteliğinin doğruluğa (sıdk) ve yanlışlığa (kizb) açıklık olduğunu söyleyen akıl erbabınının da hata ettiği anlamına gelir. Yine buna göre, haber-i vâhid ve mütevâtir hakkında "Mütevâtir haber kesin bilgiyi gerektirir, haber-i vâhid ise gerektirmez" diyerek de yanılmışlar demektir, ayrıca da mucizeye gerek yok demektir. Çünkü haberin, bildirilen şeye uygun olduğunun kesin olarak bilinebilmesi için mucizeye gerek duyulmuştur. Haber her zaman bildirilen şeye uygun olduğuna göre onun öyle olduğunu gösteren bir delile ihtiyaç kalmaz. Bunu iyi kavra.

[624] Sözlerinin bunu; yani haberin her zaman bildirilen şeye uygun olmasını gerektirdiğini söylüyoruz. Çünkü onlara göre haberin anlamı, şayet olumluysa "bir öznede bir niteliğin bulunduğunu göstermek için konmuş / belirlenmiş lafız" demek olduğuna göre bunun hep böyle olması gerekir. Bu durumda Zeyd tarafından dövme eylemi gerçekleştirilmediği sürece ضَرَبَ زَيْدٌ "Zeyd dövdü" denilmesi doğru olmaz. Olumsuz haberde de ancak dövme eylemi gerçekleşmemişse مَا ضَرَبَ زَيْدٌ "Zeyd dövmedi" denilebilir. Çünkü onların anlayışına göre ortada gerçekleşmiş bir dövme eylemi yokken ضَرَبَ زَيْدٌ denilmesini veya dövme eylemi gerçekleşmiş iken مَا ضَرَبَ زَيْدٌ denilmesini dil kurallarına uygun bulmak, lafzı, göstermesi için konulduğu anlamdan uzaklaştırmak olur. Bu ise sakatlığı kuşku götürmez bir şeydir.

Bizim anlayışımız ise böyle bir sonucu gerektirmez. Çünkü bize göre (haber olan) lafzın anlamı, olumluysa "öznede bir niteliğin bulunduğuna; olumsuzsa bulunmadığına hükmetmek demektir. Lafız, bize göre bu anlamdan hiç ayrılmaz. Çünkü ضَرَبَ "dövdü" ve مَا ضَرَبَ "dövmedi" sözleri, doğru söyleyenin sözünde neyi gösteriyorsa yanlış (veya yalan) söyleyenin sözünde de aynı şeyi gösterir. Zira böyle söylemezsek yanlış söyleyenin lafzı, anlamından uzaklaştırdığı veya lafza konuluş anlamından başka bir anlam yüklediği iddia edilir ki bunların her ikisi de bâtıldır.

[625] Bilindiği üzere akıl erbabı, yalancı hakkında "O, var olmayanı var kılan; yok olmayanı yok kılandır" ifâdesini ağızlarından eksik etmezler. Lafız taraftarlarının görüşünün benimsenmesi ise akıl erbabının anlamsız (muhâl) bir şey söylemiş olmasını gerektirir. Çünkü kendi ilkeleri doğrultusunda "Yalan söyleyenin sözü, var olmayanın var olduğunu; yok olmayanın da yok olduğunu gösterir" demeleri gerekir. Bu da tutarsızlık, yanılgı ve boş söz olarak yeter de artar.

Kendi ilkemiz ise şunu gerektirir: "Yalan / yanlış söyleyen var olmayan bir şeyin var olduğuna, yok olmayan bir şeyin de yok olduğuna hükmeden kişidir." Bu ise bu konuda söylenebilecek en doğru ve güzel sözdür.

[626] Yalan söyleyenin sözünün, doğru söyleyenin sözü ile aynı şeyi gösterdiğinin delili şudur: Akıl erbabı, haberin ayırıcı niteliğini "doğruluğa ve yanlışlığa açıklık" olarak belirlemişlerdir. Haber, bunların her ikisinde de tek bir öze / hakikate sahip olmasa onların bu tanımlamalarının bir anlamı olmazdı. "Yalan / yanlış söyleyen ifâde etmek istediği şeye (mu'abberun anh) uygun olmayan bir ifâde (ibare) kullanan kişidir" denilemez. Çünkü bu, ancak bir şey söylemeyi kastedip kastına uygun bir lafız kullanmayan kişi hakkında söylenebilir. Yalan söyleyenin ise bir şeyi kastedip kastına elverişli olmayan bir ifâde kullandığı söylenemez.

[627] Bu konuda bilinmesi gereken hususlardan biri de şudur: Onlar, mef'ûlün ve cümlenin ana iki ögesi dışındaki diğer ögelerin temel anlama ek olduğunu söylemişlerdir. Onların bu sözleri, dıştan bakıldığında cümlenin iki ögesine eklenen diğer ögelerle cümleye yeni bir anlam katıldığını, dolayısıyla da bu anlamın cümleden koparak tek başına bağımsız bir anlam taşıdığını düşündürmektir; bu ise akla uygun değildir. Çünkü ضَرَبْتُ زَيْداً "Zeyd'i dövdüm" cümlesinde Zeyd kelimesi, cümleden bağımsız olarak düşünülemez ki sen ضَرَبْتُ fiilini ona geçişli kılarak bir anlamı öbürüne katmış olasın. Şu halde bilinmelidir ki bunun özü şudur: Mef'ûlün söylenmesiyle birlikte söz, öncekinden başka bir anlama geçmiştir. Bir mef'ûle geçişli kılınan fiil ile herhangi bir mef'ûl ile kayıtlanmayan, yani mef'ûlsüz söylenen fiil, جَاءَنِي رَجُلٌ ظَرِيفٌ "Bana zarif bir adam geldi" sözündeki gibi sıfatla tahsis edilen isim ile جَاءَنِي رَجُلٌ "Bana bir adam geldi" sözündeki gibi umumu üzere bırakı-

lan isim yerindedir. Yani sen mef'ûlü söylemiş olmakla bir anlamı öbürüne katan kişi gibi değil, iki ayrı sözde iki ayrı anlam kasteden kişi gibi olursun. Şu halde ضَرَبْتُ زَيْداً dediğinde kastettiğin anlam ile sadece ضَرَبْتُ diyerek kastettiğin anlam başka başkadır.

Cümleye herhangi ögeyi eklersen ekle bu hep böyle olup anlamın öncekinden başka olduğunu görürsün. Bundan dolayı şart cümlelerinde tek bir fiil şart cümleciğinde mef'ûle geçişli kılınmadan, cevap cümleciğinde ise bir mef'ûla geçişli kılınarak getirilebilir. Örneğin إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ *"Iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz"* (İsrâ, 7) ve وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ *"Tuttuğunuz zaman zorbaca tutuyorsunuz"* (Şuarâ, 130) âyetleri böyledir. Şartın cevaptan başka olması gerektiği; çünkü şartın sebep cevabın ise sonuç (müsebbeb) olduğu; bir şeyin ise kendisinin sebebi olamayacağı bilinmesine rağmen böyle söylenebilmiştir. Âyetteki ikinci أَحْسَنْتُمْ fiilinin anlamı birincininkinden farklı olmasa ve o başka bir fiil anlamında olmasa إِنْ قُمْتَ قُمْتَ "Kalkarsan kalkarsın" ve إِنْ خَرَجْتَ خَرَجْتَ "Çıkarsan çıkarsın" denilemediği gibi böyle de söylenememesi gerekirdi. Arapçadaki şu söz de böyledir: إِنَّ الْمَرْءَ بِأَصْغَرَيْهِ، قَالَ قَالَ بِبَيَانٍ، وَإِنْ صَالَ صَالَ بِجَنَانٍ "İnsan iki küçük organıyla (dili ve kalbiyle) insandır: söylerse ayan beyan söyler; saldırırsa kalbiyle (cesaretiyle) saldırır." Bu, her ikisi de geçişli kılınan; ama ikincisinde birinciye ek bir öge bulunan fiiller için de geçerlidir. Örneğin إِنْ أَتَاكَ زَيْدٌ أَتَاكَ لِحَاجَةٍ "Zeyd sana gelirse kesin bir ihtiyacı olduğu için gelmiştir" sözü böyledir. Bu çok önemli bir kural olup bunu gösteren nice delil vardır: Ama biz unutulmaması gereken şu delili zikretmekle yetinelim: Görürsün ki insanlar bir beyti beğendiklerinde söyleyenini başarılı bulurlar, onun kendi düşüncesiyle beytin anlamını bulup çıkardığını söylerler ve ona o anlamın fikir babası أَبُو عُذْرِهِ derler. Sonra bu güzellik ve sıradışılığın cümlenin ana unsurlarından değil de, cümleye sonradan eklenen bir unsurdan kaynaklandığını görürsün. Örneğin Farazdak'ın şu beyti böyledir:

وَمَا حَمَلَتْ أُمُّ امْرِىءٍ فِي ضُلُوعِهَا أَعَقَّ مِنَ الْجَانِي عَلَيْهَا هِجَائِيَا

Türkçesi: Kimsenin anası, anasını benim hicvime maruz bırakan kişiden daha hayırsız birini göğüs kafesinde taşımamıştır / hâmile kalmamıştır.

Cümlenin anlamı, bir öge eklenmekle öncekinden başka olmasaydı bu beyit, bu kadar güzel ve seçkin olamazdı ve anlamı Farazdak'a özel kılınarak bunu ilk söyleyenin o olduğuna hükmedilemezdi. Çünkü eklenen ögeler çıkartıldığında cümlenin böyle bir seçkinliği gerektirecek bir özelliği kalmaz. Bunu iyi kavra.

[628] Bu konuda göz önünde bulundurulması gereken nokta şudur: Farazdak'a ait olan anlamın ifâde özelliği, ancak beytin sonuna varıldığı zaman farkedilebilmektedir. Beytin sonundaki هِجَائِيَا "hicvim" kelimesini, hatta sadece Farazdak'a dönen zamir olan ي harfini atsan beyitten anladığın şey ile Farazdak'ın kastettiği şey aynı olmaz. Çünkü onun amacı, kendi hicvini yüceltmek ve insanları ondan sakındırmaktır. Dolayısıyla annesini Farazdak'ın hicvine maruz bırakan kişi ona en büyük kötülüğü yapmış olur.

[629] Buna benzeyen diğer şiirlerin hükmü de budur: Meselâ Katâmî'nin şu beytine bir bakıver:

فَهُنَّ يَنْبِذْنَ مِنْ قَوْلٍ يُصِبْنَ بِهِ مَوَاقِعَ الْمَاءِ مِن ذِي الْغُلَّةِ الصَّادِي

Türkçesi: Onlar öyle laflar ederler ki susuzluktan bağrı yanan adama su yerine geçer.

Beyitte ذِي الْغُلَّةِ "susuz" ifâdesini okuyuncaya kadarın şairin kastının ne olduğunu çözemezsin.

[630] Vâv harfiyle birbirine atfedilmiş küçük cümlelerden kurulu bir beyte baktığında bu söylediğimizi daha iyi kavrarsın. [Murakkaş şöyle diyor:]

النَّشْرُ مِسْكٌ وَالْوُجُوهُ دَنَانِيرُ وَأَطْرَافُ الْأَكُفِّ عَنَمْ

Türkçesi: (O kadınların) kokuları misktir, yüzleri dinar gibi değirmi ve ışıltılıdır. Kınalı parmaklarının ucu da anem[266] ağacı gibidir.

Burada görüyorsun ki الْوُجُوهُ دَنَانِيرُ cümlesinin eklenmesiyle النَّشْرُ مِسْكٌ cümlesinin anlamında bir değişiklik olmayıp eskisi gibi kalıyor. أَطْرَافُ الْأَكُفِّ عَنَمْ cümlesinin eklenmesiyle de الْوُجُوهُ دَنَانِيرُ cümlesinin anlamında bir değişiklik olmuyor.

[631] Açıkladığımız bu hususu; yani cümleye yeni bir öge eklenmekle anlamının öncekinden başka olduğunu ve özünde bir değişme

olduğunu öğrendiğine göre şimdi bil ki aşağıda sıralayacağımız şu beyitler, bu açıdan Farazdak'ın yukarıdaki beytinden daha seçkindir.

Birincisi Beşşâr'ın şu beytidir:

كَأَنَّ مُثَارَ النَّقْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهْ

Türkçesi: Başlarımızın üstünde toz uçuşması ve kılıçlarımız, yıldızları birer birer dökülen geceye benzer.[267]

İkincisi İmri'il-Kays'ın şu beytidir:

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْباً وَيَابِساً لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

Türkçesi: (Tavşancıl kuşunun) yuvasındaki taze ve bayat kuş yürekleri, hünnap ve çürük hurmaya benzer.[268]

Üçüncüsü de Ziyâd'ın şu beytidir:

وَإِنَّا وَمَا تُلْقِي لَنَا إِنْ هَجَوْتَنَا لَكَالْبَحْرِ مَهْمَا يُلْقَ فِي الْبَحْرِ يَغْرَقِ

Türkçesi: Biz ve -şayet sen bizi hicvedersen- bize attığın iftiralar deniz gibiyiz. Denize ne atılırsa batıp gider.

Bunların Farazdak'ın beytinden daha seçkin olduğunu söyledik. Çünkü Farazdak'ın beytinin başında falancanın kastettiği anlam olduğu söylenemese bile, tam bir anlam ifâde eden bir cümle bulursun. Bu cümlelerin başında ise falancanın kastettiği anlam olduğu söylenememek bir yalan, tam bir anlam ifâde eden cümle sayılabilecek bir şey bile bulamazsın. Çünkü ilk beyitte كَأَنَّ مُثَارَ النَّقْعِ ifâdesinden وَأَسْيَافَنَا ifâdesine kadar olan bölüm tek bir ögedir. لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهُ cümlesi ise söylenmedikçe sözün tamamlanmadığı öbür parçadır.

Öteki iki beyit de böyle olup birincisinde كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْباً وَيَابِساً ifâdesi bir öge, الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي sözü tamamlayan öbür ögedir. İkincisinde de وَإِنَّا وَمَا تُلْقِي لَنَا إِنْ هَجَوْتَنَا ifâdesi bir öge, لَكَالْبَحْرِ ifâdesi öbür ögedir. مَهْمَا يُلْقَ فِي الْبَحْرِ يَغْرَقِ ifâdesi ise her ne kadar dıştan bakıldığında لَكَالْبَحْرِ ifâdesiyle ilişkisi yok gibi duran, yeni başlamış (müste'nef) bir cümle görünümünde ise de beyitteki bu benzetmenin durumunu açıklayıcı olduğu için onunla ilişkili olmuş ve söz, لَكَالْبَحْرِ فِي أَنَّهُ لَا يُلْقَى فِيهِ شَيْءٌ إِلاَّ غَرِقَ "İçine atılan her şeyin batması açısından deniz gibidir" demek yerini tutmuştur.

İFADE EDİŞ BİÇİMİ BAĞIMSIZ BİR ANLAMDIR

[632] Açıklık kazanmıştır ki cümleye bir öge eklendiğinde cümle ile o ögenin birleşimi sonucunda genellikle özel bir kişiye ait kılınması gereken bir anlam oluşur. Bu, haberin (veriliş biçiminin), bildirilen nitelik ile niteliğe konu olan özneden ayrı bir anlam olmasını gerektirir. Çünkü biliriz ki bildirilen niteliğin, bildirene nispet edilmesi ve bildirenin onu düşünerek bulup çıkartmış olması mümkün değildir.

وَمَا حَمَلَتْ أُمُّ امْرِىءٍ فِي ضُلُوعِهَا *"Kimsenin anası... hâmile kalmamıştır"* mısraında geçen hâmile kalma fiilinin Farazdak'a nispet edilemeyeceği, onun düşüncesinin hâmileliğin kendisi üzerine olamayacağı ve ifâde edilen anlamı onun bulup çıkartmış olamayacağı konusunda aklı olan kimsenin kuşkusu olamaz. Bu hep böyle olup bildirilen nitelik şaire nispet edilemez ve sırf ona ait kılınamaz. Bunu iyi kavra.

[633] Bu konuda kesin delillerden birisi kinâye, istiâre ve temsil bahislerinde ele alıp açıkladığımız şu hususdur: Bu ifâdeler söze güzellik ve seçkinlik kazandırır ve anlamlar bunlar dolayısıyla farklı biçimlerde canlandırılabilir. Onların sözü güzelleştirdiği yolundaki bilgi, akılda sabit olup insanın doğasına yerleştirilmiş bir bilgidir.[269] Yine açıklamıştık ki bunlarla ortaya çıkan seçkinlikler, olumlu veya olumsuz olarak bildirilen niteliğin kendisinde olamaz. Çünkü biz biliyoruz ki هُوَ طَوِيلُ النِّجَادِ "o kını uzun biridir" ifâdesini طَوِيلُ الْقَامَةِ "uzun boylu" ifâdesinden seçkin kılan şey uzunluğun kendisi olamaz. Yine هُوَ كَثِيرُ رَمَادِ الْقِدْرِ "O kazanı çok küllü biridir" sözünün هُوَ كَثِيرُ الْقِرَى "o, misafiri çok olan biridir" cümlesine üstünlüğü misafiri çok olmak konusunda olamaz.[270] Bu mümkün olmadığına göre şu husus kesinlik kazanır ki seçkinlik ve güzellik, özneye bağlanmak istenen niteliği ifâde ediş ve bildiriş biçimindedir. Şu halde bir niteliğin ifâde ediliş biçimi, bir anlam demektir. Çünkü anlam olmayan bir şeyde güzellik ve seçkinlikten söz edilemez.

[Bu bölüm Abdülkâhir el-Cürcânî'nin vefatı sonrasında karalamalarından nakledilen bazı konulardan oluşmaktadır]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Güvencem de, dayanağım da O'dur.

Sözlük maddeleri birbirine eklenerek söz inşa edilmek için konmuştur

[634] Burada bir ilke var ki insanların bunu bir açıdan kabul, bir açıdan reddeder gibi olduklarını görürsün. Sözlük maddesi olan lafızlar, kendi anlamları bilinsin diye değil, birbirine eklenerek aralarındaki anlam ilişkileri bilinsin diye konmuştur. Bu çok değerli bir bilgi ve önemli bir ilkedir.

Bunun delili şudur: Sözlük maddesi olan lafızların kendi anlamları bilinsin diye konduklarını iddia edecek olursak bu bizi, aklı olan kimsenin mümkün görmeyeceği bir noktaya götürür ki bu, dil koyucuların, cins isimlerini karşılıkları olan anlamların bilinmesi için koymuş olmalarıdır. Sanki onlar رَجُل "adam", فَرَس "at" ve دَار "ev" demeseler biz bunların karşılığı olan anlamları bilemeyecektik. Fiil adlarını koymasalar bizim fiillerin anlamlarına dair hiçbir bilgimiz olmayacaktı. Mesela فَعَلَ "yaptı", يَفْعَلُ "yapıyor" demeseler haberin ne olduğu hakkında hiçbir bilgimiz olmayacaktı. اِفْعَلْ "yap" demeseler biz emir hakkında bir şey bilmeyecek ve içimizde bunlara dair hiçbir şey sezmeyecektik. Sanki harfleri koymasalar anlamlarından hiç haberdar olamayacaktık. Olumsuzluk nedir, yasak nedir, soru nedir, istisna nedir bilmeyecektik. Bilinmeyen bir konu üzerinde muvazaa (uzlaşma) diye bir şey düşünülemezken böyle bir şey nasıl olabilir? Bilinmeyen bir şeye isim veya isimden başka bir işaret konulması mümkün değildir. Çünkü muvazaa, bir şeye işaret etmek gibidir. Sen خُذْ ذَاكَ "şunu al" derken bu işaretle, dinleyene, gösterdiğin şeyin kendisini tanımlamayı değil, gördüğü şeyler arasında senin kastettiğin şeyin o olduğunu bildirmeyi kastedersin. Lafzın da karşılık olarak konduğu anlamla ilişkisi böyledir. Kim, bunda şüphe ederek الرَّجُل "adam", الْفَرَس "at", الضَّرْب "dövmek" ve الْقَتْل "öl-

dürmek" anlamlarını ancak konulmuş olan bu isimler yardımıyla bildiğimizi iddia edebilir? Akıl böyle bir şeyi mümkün görseydi زَيْد denildiği zaman bu adı taşıyan kişiyi hiç görmeden ve nitelikleri sana sayılmadan bilmen gerekirdi.

[635] Kelimelerin başlangıçta bilinmesinin ilhâm yoluyla (tevkîfî) olduğunu söylersek ilhâm da kelimelerin anlamlarına değil, onların karşılığı olan lafızlara ve bu lafızlarla o anlamların kastedileceğine yöneliktir. Şu âyete baksana: وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Allah bütün isimleri Âdem'e öğretmiş, sonra onları meleklere göstererek 'eğer sözünüzde doğruysanız, bunların isimlerini bana bildirin' demişti"* (Bakara, 31) Meleklere *"bunların isimlerini bana bildirin"* buyrulduğunda melekler işaret edilen nesnelerin ne olduğunu bilmiyorlar mıydı, ne dersin?

[636] Bunları ana hatlarıyla öğrendiğine göre şimdi bil ki bütün söz türleri, en az iki şey arasında tasavvur edilebilen anlamlar olup sözlerin birincil ve esas unsuru haberdir. Ondaki bu anlamı sağlamca öğrenirsen diğer bütün söz türlerindekini de bilirsin. Akıllarda yerleşik bir şey var ki bir haber konusu ve bir de verilen haber olmadan bir haberden söz edilemez. Çünkü haber, olumlu (ispat) ve olumsuz (nefy) olmak üzere ikiye ayrılır. Olumluluk, varlığı ifâde edilen bir nitelik ve bu niteliğe konu olan bir şey bulunmasını gerektirir. Olumsuzluk da yokluğu ifâde edilen bir nitelik ve bu niteliğe konu olan bir şey olmasını gerektirir. Niteliğin ait olduğu bir konu (yani özne) bulunmaksızın bir niteliğin varlığını veya yokluğunu ifâde etmek istesen aklen mümkün olmayan bir şey yapmak istemiş olursun. Bir şeye (özneye) yükleme (isnad etme) kastı taşımaksızın bir fiilin gerçekleştiğini kastedemezsin. Mesela ضَرَبَ "dövdü" diyerek zâhir veya zâhir hükmünde olan (mukadder) bir şey hakkında haber verme kastı taşımaksızın içindeki bir anlamı kastedemezsin. Böyle bir kasıt taşımadan bu lafzı söylemen veya herhangi bir ses çıkarman arasında hiçbir fark yoktur.[271]

[637] Bu bilginin aklında sağlamca yer etmesini istersen sana مَا فَعَلَ زَيْدٌ "Zeyd ne yaptı?" diye sorulup bu soruya خَرَجَ "çıktı" diye cevap verdiğinde kendini gözünün önüne getir: Zeyd'e ait zamir kalpten geçirilmeksizin خَرَجَ sözü kafanda bir anlam çağrıştırıyor mu? Zeyd'i dü-

şünmeden böyle dediğini iddia edersen saçmalamaktan başka ne yapmış olursun?

Yine düşün ki sana كَيْفَ زَيْدٌ "Zeyd nasıl?" diye sorulup sen صَالِحٌ "iyi" diye cevap verdiğinde هُوَ صَالِحٌ "o iyidir" demeyi kastetmemişsen صَالِحٌ sözünün sana bir etkisi oluyor mu? Ya da dinleyen senin bu anlamı kastettiğini düşünmezse senin bu sözünden ne anlar?

Şu halde aklı olan için şu husus kesinleşmiştir ki ki haber en az iki şey arasında düşünülebilen bir anlamdır. Bunlardan birisi varlığı ifâde edilen nitelik olup öbürü onun konusudur ya da birisi, yokluğu ifâde edilen nitelik olup öbürü onun konusudur. Yine bir konu (özne) bulunmaksızın bir niteliğin varlığı veya yokluğu ifâde edilemez.

Şu hâlde bir haber ya خَرَجَ زَيْدٌ "Zeyd çıktı" gibi bir fiil ve ismin birleşmesi ya da زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd ayrılmıştır" gibi bir isim ile başka bir ismin birleşmesi yoluyla anlaşılabilir. Dünyada bundan başka bir yolla bilinebilen bir haber yoktur. Bu, her milletin akıl sahiplerinin bildiği bir şey olup her dilde süregelen bir kuraldır.[272]

Haberde yalanlama ve doğrulamaya elverişli bir nitelik bulunmalıdır

[638] Haberin en az iki şey arasında düşünülebileceğini ve bunlardan birinin (varlığı veya yokluğu bildirilen) nitelik, öbürünün de niteliğe konu olan şey olduğunu öğrendin. Bu iki hususdan sonra üçüncü olarak şu hususun da bilinmesi gerekir: Bildirilen bir nitelik ve niteliğe konu olan şey bulunmadan bir haberden söz edilemeyeceği gibi haber veren, haberin kendisine nispet edildiği, haberin sorumluluğunu taşıyan ve haber doğruysa doğru söylediğine; yalansa yalan söylediğine hükmedilen birisi olmadan da haberden söz edilemez. Görülmez mi ki bir niteliğin varlığının veya yokluğunun ifâde edilebilmesi için mutlaka bunu ifâde eden bir kaynak bulunmalı ve böylece gerçeğe uygun ya da ters düşmeli, ya isabet ya da hata etmiş bulunmalıdır.[273]

[639] Özetle ifâde edersek haber ve diğer bütün söz türleri, insanın içinde kurduğu, düşüncesinde evirip çevirdiği, kalbinden geçirdiği ve aklına danıştığı anlamlar olup bunların her birine "ifâde edilmek istenen anlam / gaye" (garaz, maksat) denir. Bu gayelerin en önemlisi de haberdir (bildirim). Çok farklı biçimlere büründürülebilen ve çok hoş

sanatlar sergilenebilen tek söz türü odur. Fesâhatte bir sözü diğerinden üstün kılan seçkinliklerde genellikle onda olur. Nitekim bunları yukarıda da açıklamıştık.[274]

[640] Diğer yandan akıl erbabının, bazı beyitlerin anlamları ile ilgili olarak "bulunup çıkarılan anlamlar ve incelikler" diye niteleyip belirli bir kişiye özel saydıkları ve "bu, falancadan önce kimsenin temas etmediği bir anlamdır", "bu anlamı bulup çıkaran falancadır", "falanca bu anlamı kendi düşüncesi ile bulmuştur", "falanca bu anlamın fikir babasıdır" gibi ifâdeler kullandıkları anlamlara baktığında bunların geneli itibarıyla bir şeye bir niteliği ait kılmak (ispat) veya ondan bir niteliği uzaklaştırmak (nefy) olduğunu görürsün. Bunun delili şudur: Belirli bir kişiye özel olan sıradışı anlamlara baktığında bunların özünü ve esasını bir özneye bir niteliği ait kılma veya uzaklaştırma biçimi olduğunu görürsün. Buna bir örnek istersen Farazdak'ın şu beytine bak:

وَمَا حَمَلَتْ أُمُّ امْرِىءٍ فِي ضُلُوعِهَا أَعَقَّ مِنَ الْجَانِي عَلَيْهَا هِجَائِيَا

Türkçesi: Kimsenin anası, anasını benim hicvime maruz bırakan kişiden daha hayırsız birini göğüs kafesinde taşımamıştır / hâmile kalmamıştır.

Biraz düşündüğünde hiç şüphe etmezsin ki bu cümlenin ana unsuru وَمَا حَمَلَتْ أُمُّ امْرِئٍ ifâdesidir, sonrasındaki beytin sonuna kadar olan kelimeler ise buna bağlanıp eklenmiştir. Bu ana unsuru kaldırırsan geriye kalan bölüm hiçbir anlam ifâde etmez ve şâyet o bölümü söylemeye kalkışırsan anlamsız şeyler söylemiş olursun. Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Cümlenin ana unsurları olan fiil-fâil ve mübtedâ-haber dışındaki bütün ögelerin işlevi, ifâde edilen olumlu veya olumsuz anlamı (bir açıdan) tahsis etmektir. Mesela ضُلُوعِهَا "göğüs kafesinde" ifâdesi, şairin genel anlamda taşımayı değil, hâmileliği kastettiğini gösterir. أَعَقَّ ifâdesi, genel anlamda hâmileliği de değil, "Farazdak'ın hicvine maruz bırakan kişiden daha hayırsız birine hâmile kalmayı" ifâde eder. Bunların her biri hâmileliği tahsis edince hâmileliğin olumsuzluğu düşünülmeden tasavvur edilemez. Çünkü olumsuzluk veya olumluluk kapsamına girmeyen -ki bir şeyi emretmek, yasaklamak ve sormak da böyledir- bir şeyin (bu kapsama giren bir şeyi) tahsis etmesi düşünülümez.[275]

[641] Haberin ve diğer söz türlerinin insanın içinde kurduğu, düşüncesinde evirip çevirdiği, kalbinden geçirdiği ve aklına danıştığı anlamlar olduğu anlaşıldığına göre şimdi bil ki bu anlamların bilinmesini, onları kastedip inşa eden kişi sağlamıştır. "Fiil, haber vermek için konmuştur" dediğimizde bu söz, "fiil, haberin kendisinin, cinsinin ve ne olduğunun bilinmesi için konmuştur" anlamına gelmez. Kastedilen anlam şudur: Fiil, öyle bir anlama karşılık konmuştur ki onu bir isme eklediğinde o ve birlikte kullanıldığı isimden, "o ismin sahibi tarafından bu fiilin kök anlamının gerçekleştirildiğine dair -ey konuşan!- senin tarafından verilmiş haber anlaşılır.[276]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Sözdiziminin güzelliğini tespitte edebî zevkin önemi

[642] Bil ki sözdizimi konusunda insanların düştükleri şu takıntı kadar tuhaf bir şey bulamazsın. Çünkü birazcık bilgisi olan herkes sözdizimlerinden birinin diğerinden güzel olduğunu bilir. Ne var ki bunu onların gözünün önüne koymak istediğinde gözleri belerir ve kavrama yetilerini kaybederler. Bunun başlıca sebebi, sözdiziminin ne olduğunu bilmedikleri için sözü inşa ederken "nahiv kurallarını arayıp bulmak"tan başka bir şey sanmaları ve onu anlamlarda değil de lafızlarda aramalarıdır. Sense onları bu görüşlerinden vazgeçirmek için müzmin bir hastalığı tedavi etmeye çalışırcasına didinip durursun. Tam onları sözdiziminin "nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları arayıp bulmak"tan başka bir şey olmadığını itiraf etme noktasına getirdiğin anda onların akıllarına zihin bulandıran bir şey daha geliverir ve başladıkları noktaya geri dönerler. Sanırlar ki biz, bilinmesinde insandan insana fark bulunması tasavvur edilebilen herhangi bir nahiv anlamına dayanmaksızın bir sözdizimine üstünlük ve seçkinlik veriyoruz. Sanırlar ki biz, bir sözün seçkinliğini gerektirici nitelikte herhangi bir nahiv anlamının üzerine elimizi koyarak "işte budur" diyemeyiz. Sanırlar ki biz, bütün yer ve sözlerde değil, üç beş örnek üzerinde seçkinlik iddiasında bulunuyoruz. Olayı zihinlerine böyle yerleştirince de kafalarına bir şüphe girer ve derler ki: "Bilinen bir şey nasıl bilinmez olabilir? İki ayrı sözde de bulunan bir şey, her iki kullanımda da aynı öze / hakikate sahip iken birindeki kullanımı nasıl olur da öbüründen üstün olabilir?

Kelimenin nekreliğinin çoğu yerde ona herhangi bir üstünlük ve seçkinlik kazandırmadığını görünce bizim وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *"Sizin için kısasta hayat vardır"* Bakara, 179) âyetinde حَيَاةٌ kelimesinin nekre kılınmasının anlama bir güzellik ve seçkinlik kazandırdığı ve bu ifâdenin bir belâgat harikası olduğu yolundaki sözümüze karşı çıkarak bu düşüncemizin bir kuruntu ve hayaldan ibaret olduğunu sandılar.

Ne yazık ki biz, sözdizimindeki kudretimizin aksine, bu konuda onların şüphesini bertaraf edecek bir kudrete sahip değiliz. Çünkü sözdiziminde onları, söylediğimizin doğruluğunu itiraf etme noktasına ge-

tirebilmiştik. Burada ise bu imkâna sahip değiliz. Çünkü bu, öyle kolayca tedavi edilebilecek bir hastalık olmayıp, ilacını bulduğunda bunu herkese uygulayıp başarıya ulaşma imkânına sahip olamıyorsun. Çünkü yerini bildirmek ve durumunu betimlemek istediğin üstün nitelikler, gizli ve soyut olan bir takım anlamlardır. Dinleyen kendisini kavramaya hazır hâle getirmemişse ve bir kuralın bazı yerlerdeki kullanımlarında böyle bir seçkinlik bulunabileceğini bir ilke olarak benimseyebilecek bir edebi zevke ve sezgiye sahip değilse onu uyandıramıyor ve bilgilendiremiyorsun. Arapça edebi metinleri araştıran ve şiirler üzerine kafa yoran bir kişi, farklı kullanımların insan üzerinde farklı farklı etkileri olduğunun farkına varır. Şiirden birkaç örnek verdikten sonra sözümüze devam edelim:

[Ebû Umâre Muhammed b. Ahmed Şumrûh'a ait bir beyit:]

لِي مِنْكَ مَا لِلنَّاسِ كُلِّهِمِ نَظَرٌ وَتَسْلِيمٌ عَلَى الطُّرُقِ

Türkçesi: [Ey yüz güzelliği, bütün gözlerin dizginlerini kendine çeviren!] Senden insanlar için ne varsa benim için de o var: Sadece bakmak ve yollarda selam vermek. [İyi ama onlar güvenlik içinde bahtiyar olmuşlardır. Bense seni korkulu bir hâlde görünce bedbaht olmuşum. Onlar sıkıntıdan kurtuldular. Benimse ciğerim yanıyor ve aralıksız gözyaşı döküyorum.]

Şimdi de Buhturî'ye ait iki beyit verelim:

وَسَأَسْتَقِلُّ لَكَ الدُّمُوعَ صَبَابَةً وَلَوَ أَنَّ دِجْلَةَ لِي عَلَيْكَ دُمُوعُ

Türkçesi: Senin için akıttığım gözyaşlarını hep azımsayacağım, velev ki Dicle nehri sana akıttığım gözyaşı olsun.

رَأَتْ فَلَتَاتِ الشَّيْبِ فَابْتَسَمَتْ لَهَا وَقَالَتْ نُجُومٌ لَوْ طَلَعْنَ بِأَسْعُدِ

Türkçesi: (Eşim), saçıma düşen akları görünce gülümsedi ve "yıldızlar, n'ola hayırla doğsalardı" dedi.

Şimdi de Ebû Nüvâs'tan birkaç beyit verelim:

رَكْبٌ تَسَاقَوا عَلَى الْأَكْوَارِ بَيْنَهُمُ كَأْسَ الْكَرَى فَانْتَشَى الْمَسْقِيُّ وَالسَّاقِي

كَأَنَّ أَعْنَاقَهُمْ وَالنَّوْمُ وَاضِعُهَا عَلَى الْمَنَاكِبِ لَمْ تُعْمَدْ بِأَغْنَاقِ

Türkçesi: Bir kâfile ki develer üzerinde uyku kâselerini birbirine sundular; sunan da, sunulan da hep kafayı buldular. Uyku, boyunları omuzlara düşürürken kimsenin boynu kimseninkine dayanmadı.

يَا صَاحِبَيَّ عَصَيْتُ مُصْطَبِحًا وَغَدَوْتُ لِلَّذَّاتِ مُطَّرِحَا
فَتَزَوَّدَا مِنِّي مُحَادَثَةً حَذَرُ الْعَصَا لَمْ يُبْقِ لِي مَرَحَا

Türkçesi: Ey iki arkadaş! Sabahleyin günahkâr oldum, akşam zevkleri bir yana bıraktım. E şimdi benden sohbetimle istifâde edin bari. Sopa korkusu bende neşe mi bıraktı ki.

Şu beyitler de İsmail b. Yesâr'a aittir:

حَتَّى إِذَا الصُّبْحُ بَدَا ضَوْؤُهُ وَغَابَتِ الْجَوْزَاءُ وَالْمِرْزَمُ
خَرَجْتُ وَالْوَطْءُ خَفِيٌّ كَمَا يَنْسَابُ مِن مَكْمَنِهِ الْأَرْقَمُ

Türkçesi: Sabah olup ortalık aydınlanınca, İkizler ve Akyıldız gözden kaybolunca yılan, deliğinden akar gibi gizli adımlarla dışarı çıktım.

İşte şiire ve edebi metinlere aşinalık kazanan bir kişi, bu beyitleri okuduğunda beyitler onu sarar ve bir mutluluk hisseder. İlk beyitteki نَظَرٌ وَتَسْلِيمٌ عَلَى الطُّرُقِ mısraında yapılan hazfin ve kelimelerin nekre olarak kullanılmasının anlam inceliğini bilir. Buhturî'nin لِي عَلَيْكَ دُمُوعٌ ifâdesinin büyü etkisine sahip olduğunu hisseder ve bunun لِي kelimeninin عَلَيْكَ kelimesinin önüne alınmasından ve دُمُوعٌ kelimesinin nekre kılınmasından kaynaklandığını bilir. Yine وَقَالَتْ: لَوْ طَلَعْنَ بِأَسْعُدِ ifâdesinin ustalık dolu bir ifâde olduğunu fark eder.

[643] Bizim sıkıntımız ve çaresiz derdimiz, bu sezginin insanlarda az bulunur olmasıdır. Öyle ki kişi, söylediği bir şiirde veya yazdığı bir risalede böyle güzel bir üslup yakalar da ne yaptığının farkına bile varmaz. Kötü yaptıkları yeri bilmedikleri ise zaten hiç eksik olmaz. Dolayısıyla çaktığında hemen tutuşan zihne, gösterdiğinde hemen görebilen bir kalbe sahip olan birini bulmadıkça bu konuda yapabileceğin hiçbir şey yoktur. Ama muhatabın, gösterdiğini göremeyen, bildirdiğini bilemeyen biriyse sen hiç atılmayacak yere ok atıyorsun ve kendini anlamsız yere yoruyorsun demektir. Şiiri, şiir zevkine sahip olmayan kişiye beğendiremediğin gibi bu konuyu da anlayabilecek bir âlete sahip olmayan kişiye anlatamazsın. Edebi zevke sahip olmayan kişi ona sahip olduğunu ve bu konuda karar verebilecek yeterlikte olduğunu düşünüyor

ve yanlışlığını bilse utanacağı şeyleri hiç utanıp sıkılmadan söyleyebiliyorsa musibet daha da büyük demektir. Kendi eksikliğinin farkında olan ve başkalarına verilen bir bilginin kendisinde bulunmadığını bilen kişi ise senin için bir sorun teşkil etmez. Çünkü o, akıllı biridir, aklı onu haddini aşmaktan ve ehli olmadığı bir konuya dalmaktan alıkoymuştur.[277]

Bilinen esasları ve belli kanunları olup insanların, diğer bilgilerin bunlara dayandıralacağı konusunda ittifak ettikleri ilimlerde bile kimileri hatalı bir görüş ortaya koyarak buna hayran oluyor ve onu bu hevesinden ve yanlış görüşünden ancak uzun uğraşlar vererek ve uyandırıldığında uyanacak kadar akıllandıktan sonra çevirebiliyorsun. Kendisine "bu konu üzerine biraz daha düşünmelisin" denildiğinde durup "ne dedin sen" diye sözüne kulak kabartıyor ve aldatılmış olmaktan korkarak söylediğini bin türlü çekinceyle dinlemeye başlıyor, delil getirmeden sözünü kabule yanaşmıyor ve tutacak hiçbir dalı olmadığı hâlde seninle boy ölçüşmeye kalkışıyor. Böylelerinin şükür ki sayıları çok değil. Peki ya, kişinin (bir şiir vs.) duyduğunda aldığı hazzı ve edebî zevki esas sayarak onlara cevap verirken bu esastan hareket eden bizler ne yapalım da bu insanları görüşlerinden vazgeçirelim? Üstelik sana kulak veren, gözünden perdeyi kaldıran, yüzünü sana yönelten ve kendini bu ilim konusunda görüş sahibi saymayan üç beş kişi de kendinin edebî zevke sahip olduğunu iddia ediyor. Onlara "siz bunu kendi keyfinize göre söylediniz" dediğinde hemen sana karşı çıkarak "Ne demek! Bizim edebî zevkimiz daha sağlam, konuya yaklaşımımız daha doğru, sezgimiz de daha yerinde. Siz yanlış düşünüyorsunuz; çünkü kendinizi faydasız bazı şeylerin eline teslim etmişsiniz. Akıl herhangi bir üstünlük gerektirmediği hâlde, keyfinize göre iki sözdiziminden birine üstünlük atfediyorsunuz" deyip işin içinden sıyrılıveriyorlar. Sen de onların bu hâlini görünce şaşırıp ortalık yerde kalıveriyorsun. Netice itibarıyla muhatabın kendi nefsine karşı sana yardımcı olmuyorsa, sana karşı direndiğinde kendi doğası kendine karşı direnip onu yola getirmiyor, kulağını sana yönlendirmiyor, aranızdaki perdeyi çekerek onu tutup sana getirmiyor ve gözünü senin işaret ettiğin yöne çevirmiyorsa, hâsılı sevgiyi nefrete tercih etmiyor ve bir kez direndi mi bir daha kabule yanaşmıyorsa senin söyleyeceğin hiçbir söz hedefi bulamaz ve hiçbir netice alamaz.

[644] Bunun böyle oluşunun tek nedeni, ilimler arasında bunun kadar kavranması zor ve karmaşık bir ilmin bulunmayışıdır. Bu ilmin meseleleri hakkında "bu meseleyi net bir şekilde öğrendim ve çok iyi anladım" diyecek kadar kendini yorsan ve enine boyuna düşünsen de seni bildiğinden kuşkuya düşürecek örneklerle mutlaka karşılaşırsın.

Nitekim Ebû Nüvâs şöyle der:

أَلَا لَا أَرَى مِثْلَ امْتِرَائِيَ فِي رَسْمٍ تَغَصُّ بِهِ عَيْنِي وَيَلْفِظُه وَهْمِي
أَتَتْ صُوَرُ الْأَشْيَاءِ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَظَنِّي كَلَا ظَنٍّ وَعِلْمِي كَلَا عِلْمِ

Türkçesi: Hatırlayınca gözümün dolduğu; ama vehminin kabullenmek istemediği bir kalıntı hakkında duyduğum şu şüphe gibisini bilmiyorum. Benimle orası arasına başka şeylerin suretleri girip (orasını bana unutturmuştur). Bu sebeple ne zannım zanna benziyor, ne de bilgim bilgiye.

[645] Yine bir beyte uzun süre bakar ve güzelce de açıklarsın, beyitte bilmediğin hiçbir nokta da göremezsin. Bir zaman sonra onda hiç bilmediğin gizli bir husus olduğunun farkına varırsın. Mesela Mütenebbî'nin şu beyti böyledir:

عَجَباً لَهُ حَفِظَ الْعِنَانَ بِأَنْمُلٍ مَا حِفْظُهَا الْأَشْيَاءَ مِنْ عَادَاتِهَا

Türkçesi: O, dizgini parmaklarıyla tuttu. Şaşılacak şey doğrusu. Çünkü onun parmak uçlarının bir şeyi sıkı sıkı tutması alışkanlıklarından değildir. (Yani o, o kadar cömert biridir.)

Uzun süre biz bu beyti hiç yadırgamadan ve herhangi bir yanlışlık olabileceğini aklımıza getirmeden okuyup dururduk. Sonradan anladık ki Mütenebbî bir ifâdeyi yanlış kullanmış. Çünkü masdarı mef'ûlune muzâf kılarak مَا حِفْظُ الْأَشْيَاءِ مِنْ عَادَاتِهَا "Bir şeyi elinde tutması alışkanlıklardın değildir" demesi ve fâili zikretmemesi gerekirdi. Zira şair, tutmayı parmak uçlarından tamamen uzaklaştırmayı ve ondan böyle bir fiilin hiç sâdır olamayacağını iddia etmek istiyor. مَا حِفْظُهَا الْأَشْيَاءَ diyerek tutmayı parmak uçlarına muzâf kılması ise ondan tutma fiilinin sâdır olmuş olmasını gerektirir. Bunun bir benzeri de şudur: لَيْسَ الْخُرُوجُ فِي مِثْلِ هٰذَا الْوَقْتِ مِنْ عَادَتِي "Böyle bir vakitte çıkmak benim âdetim değildir" dersin. لَيْسَ خُرُوجِي فِي مِثْلِ هٰذَا الْوَقْتِ مِنْ عَادَتِي "Böyle bir vakitte çıkmam benin alışkanlığım değildir" demezsin. Yine لَيْسَ ذَمُّ النَّاسِ مِنْ شَأْنِي "İnsanları yermek benim işim değildir" dersin; لَيْسَ ذَمِّي النَّاسَ مِنْ عَادَتِي "İn-

sanları kınamam benim işim değildir" demezsin. demezsin. Çünkü bu, yermenin senden sâdır olmuş olmasını gerektirir. Bu konuda masdar fiile kıyas edilemez. Yani مَا مِنْ عَادَتِهَا أَنْ تَحْفَظَ الْأَشْيَاءَ "Eşyayı elinde tutmak onun âdeti değildir" denilebildiği gibi, cümlenin مَا مِنْ عَادَتِهَا حِفْظُهَا الْأَشْيَاءَ biçiminde de söylenebileceği sanılmamalıdır. Çünkü masdarın fâiline muzâf kılınması gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Bunu şu örnek açıklar: أَمَرْتُ زَيْداً بِأَنْ يَخْرُجَ غَداً "Zeyd'e yarın çıkmasını emrettim" diyebilirsin; ama أَمَرْتُهُ بِخُرُوجِهِ غَداً diyemezsin.

Sözdizimi hakkında düşülen başka hatalar

[646] Bu konuda düşülen son derece gizli hatalardan biri de Mütenebbî'nin şu beytindeki hatadır:

وَلَا تَشْكُ إِلَى خَلْقٍ فَتُشْمِتَهُ شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْغِرْبَانِ وَالرَّخَمِ

Yaralının, kargalara ve kartallara hâlinden dert yandığı gibi, sen de insanlara dert yanma ki bayram ederler.

لَا تَضْجَرْ ضَجَرَ زَيْدٍ "Sen de, Zeyd gibi oflayıp puflama" dediğinde sıkılganlığını ifâdede aşırıya kaçmak veya çabucak sıkılmak gibi, Zeyd'e bir sıkılganlık biçimi ait kılmış olursun. Halk arasındaki kullanım tarzı böyledir. Özel bir biçim kastetmemiş olsan bile en azından sıkılganlığı onun alışkanlık hâline getirdiğini ifâde etmiş olursun. Şu halde Mütenebbî'nin شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْغِرْبَانِ وَالرَّخَمِ "yaralının kargalara ve kartallara kendi hâlinden yakınması gibi" ifâdesi kargalara ve kartallara hâlinden yakınmış olan bir yaralının bulunmasını gerektirir. Böyle bir şey ise imkânsızdır. Burada doğru ifâde şöyle olmalıdır: لَا تَشْكُ إِلَى خَلْقٍ فَإِنَّكَ إِنْ فَعَلْتَ كَانَ مَثَلُكَ مَثَلَ أَنْ تُصَوِّرَ فِي وَهْمِكَ أَنَّ بَعِيراً دَبِراً كَشَفَ عَنْ جَرْحِهِ ثُمَّ شَكَاهُ إِلَى الْغِرْبَانِ وَالرَّخَمِ "İnsanlara hâlinden yakınma. Çünkü böyle yaparsan senin durumun şuna benzer: Vehminde canlandır ki yaralı bir deve yarasını açmış, kargalara ve kartallara hâlinden yakınıyor."

[647] Yine bir âlimin bir şiir hakkında yorum yaparak bir karara vardığını görür ve sen de ona uyarak söylediğinin doğru olduğuna inanırsın. Uzun süre bu inancını devam ettirip onun hata etmiş olabileceğini hiç aklına getirmezsin. Sonra birden onun yaptığı yorumun doğru olmadığının farkına varırsın. Buna Ebu'l-Kâsım el-Âmidî'nin Buhturî'nin, şu beyti hakkında yaptığı yorumu örnek verebiliriz:

فَصَاغَ مَا صَاغَ مِنْ تِبْرٍ وَمِنْ وَرِقٍ وَحَاكَ مَا حَاكَ مِنْ وَشْيٍ وَدِيبَاجِ

Türkçesi: Sonunda (yağmur) altın ve gümüşten kalıba döktüklerini döktü; nakış ve ipekten dokuduklarını dokudu.

el-Âmidî bu beyit hakkında şöyle der: "Yağmurun, bitkileri kalıba dökmesi ve dokuması istiâre olmayıp bunlar gerçek anlamı ile kullanılmışlardır. Bundan dolayı هُوَ صَائِغٌ "O kalıba dökendir" ve كَأَنَّهُ صَائِغٌ "Sanki o kalıba döken gibidir" denilemez. هُوَ حَائِكٌ "O dokuyandır" ve كَأَنَّهُ حَائِكٌ "Sanki o dokuyandır" da denilemez. Üstelik حائك lafzı Ebû Temmâm'ın şu beytindeki gibi kullanıldığında da son derece cılız bir ifâde olur:

إِذَا الْغَيْثُ غَادَى نَسْجَهُ خِلْتَ أَنَّهُ خَلَتْ حُقُبٌ حَرْسٌ لَهُ وَهْوَ حَائِكُ

Türkçesi: Yağmur, dokumasına sabahın er vaktinde başlayınca sanırsın ki dokumaya başlayalı hayli zaman geçmiş (ve hâlâ devam ediyor). Bu ifâde çok yakışıksızdır."

Buhturî'nin فَحَاكَ مَا حَاكَ "dokuduğunu dokudu" ifâdesi güzel olup kullanılan bir ifâde tarzıdır. Ebû Temmâm'ın beyti hakkında söylediği söze onu sevkeden şey ise şudur: Sanmıştır ki Ebû Temmâm خِلْتَ "sanırsın ki" fiili ile dokumayı kastediyor ve خِلْتَ الْغَيْثَ حَائِكاً "Yağmurun dokuyup bitirdiğini sanırsın" demek istiyor. el-Âmidî böyle düşünerek yanılmıştır. Çünkü Ebû Temmâm خِلْتَ fiili ile bunu kastetmemiştir. Onun demek istediği şudur: يَظْهَرُ فِي غَدَاةِ يَوْمٍ مِنْ حَوْكِ الْغَيْثِ وَنَسْجِهِ بِالَّذِي تَرَى الْعُيُونُ مِنْ بَدَائِعِ الْأَنْوَارِ وَغَرَائِبِ الْأَزْهَارِ مَا يُتَوَهَّمُ مَعَهُ أَنَّ الْغَيْثَ كَانَ فِي فِعْلِ ذٰلِكَ وَفِي نَسْجِهِ وَحَوْكِهِ حِقَباً مِنَ الدَّهْرِ "Bir günün sabahında yağmurun, gözlerin gördüğü rengârenk çiçeklere yaptığı dokuma ile öyle bir manzara oluşur ki yağmurun bu dokumaya çok uzun süredir devam ettiğini sanırsın." Dolayısıyla buradaki sanma, yağmurun yaptığı şeyin dokuma olduğuna değil; dokuma zamanının üzerinden çok uzun zaman geçtiğine yöneliktir.

[648] es-Sâhib (b. Abbâd)'ın aktardığı şu nakil de yanılgı sebeplerinden birini ortaya koymaktadır: "Ebu'l-Fazl [İbnü'l-Amîd] İbnü'r-Rûmî'nin şiirlerinden seçmeler yaparak seçtiğini gösteren işaretler koyuyordu. Bana أَتَحْتَ ضُلُوعِي جَمْرَةٌ تَتَوَقَّدُ "Yoksa kaburgalarımın altında tutuşan bir köz mü var?" mısraı ile başlayan kasideyi verdi "düşün" de-

di. Ben de düşündüm. Kasidedeki en güzel beyit olan şu beyti terk edip seçmeleri arasına almamıştı:

بِجَهْلِ كَجَهْلِ السَّيْفِ وَالسَّيْفُ مُنْتَضًى وَحِلْمٍ كَحِلْمِ السَّيْفِ وَالسَّيْفُ مُغْمَدُ

Türkçesi: Kılıçtan çıkarılmışken kılıcın sertliği gibi bir sertlikle ve kınındayken kılıcın yumuşaklığı gibi bir yumuşaklıkla...
Dedim ki "Üstadım! Bu beyti niye seçmeleriniz arasına almadınız" dedim. O da "Bir kalem sürçmesi oldu herhalde" dedi. Aradan bir zaman geçtikten sonra beni gördü ve "özrü kabahatinden büyük" derler ya öyle bir özür dileyerek "İbnü'r-Rûmî beyitte السيف kelimesini dört kez tekrar ettiği için almamışım" dedi.

es-Sâhib diyor ki: "İbnü'r-Rûmî onu dört kez tekrar etmese de بِجَهْلِ كَجَهْلِ السَّيْفِ وَهُوَ مُنْتَضًى وَحِلْمٍ كَحِلْمِ السَّيْفِ وَهُوَ مُغْمَدُ deseydi beyit değerini kaybederdi."

es-Sâhib, bu söylediğinde haklı olup sebebi şudur: Muzâf bir isimden söz ettikten sonra muzâfun ileyh ile ilgili bir yargıda bulunmak istediğinde belâgat, onun zamirini değil, zâhir ismini zikretmeni gerektirir.

[**649**] Bunu biraz açalım: Güzel olan ve yakışan, جَاءَنِي غُلَامُ زَيْدٌ وَزَيْدٌ "Bana Zeyd'in kölesi ve Zeyd geldi" denilmektir. جَاءَنِي غُلَامُ زَيْدٍ وَهُوَ "Bana Zeyd'in kölesi ve o geldi" demek çirkindir.

Bunu Di'bil (el-Huzâî)'nin şu beyti gösterir:

أَضْيَافُ عِمْرَانَ فِي خِصْبٍ وَفِي سَعَةٍ وَفِي حِبَاءٍ غَيْرِ مَمْنُوعِ
وَضَيْفُ عَمْرٍو وَعَمْرٌو يَسْهَرَانِ مَعاً عَمْرٌو لِبِطْنَتِهِ وَالضَّيْفُ لِلْجُوعِ

Türkçesi: İmrân'ın konukları bolluk, bereket içinde olup esirgenmeyen bir ikrâm görürler. Amr'ın konukları ve Amr ise geceyi birlikte uyanık geçirirler. Amr mide şişkinliğinden; konuklar açlıktan.

Bir diğer örnek de şu beyittir:

وَإِنْ طُرَّةٌ رَاقَتْكَ فَانْظُرْ فَرُبَّمَا أَمَرَّ مَذَاقُ الْعُودِ وَالْعُودُ أَخْضَرُ

Türkçesi: Bir zülüf hoşuna giderse bir bakıver (hemen aldanma). Nice dalın tadı dal yeşilken acıdır.

Mütenebbî'nin şu beyti de böyledir:

بِمَنَ نَضْرِبُ الْأَمْثَالَ أَمْ مَنْ نَقِيسُهُ إِلَيْكَ وَأَهْلُ الدَّهْرِ دُونَكَ وَالدَّهْرُ

Türkçesi: Biz kimi sana benzeteceğiz, kimi sana kıyas edeceğiz. Zamanın halkı da senden aşağı, zaman da.

Edebî zevki olan kişi bilir ki bütün bu örneklerde zâhir ismin yerine zamir konarak وَضَيْفُ عَمْرٍو وَهُوَ يَسْهَرَانِ مَعاً "Amr'ın konukları ve o geceyi birlikte geçirirler"; رُبَّمَا أَمَرَّ مَذَاقُ الْعُودِ وَهُوَ أَخْضَرُ "Nice dalın tadı o yeşilken acıdır" ve وَأَهْلُ الدَّهْرِ دُونَكَ وَهُوَ "Zamanın halkı da senden aşağıdır, o da" denilse sözün tadı kaçar. Şiirin ölçüsü bozulduğu için değil, hoşa gitmediği için.

[650] İlk bakışta zannedilebilir ki bu, جَاءَنِي غُلَامُ زَيْدٍ وَهُوَ dediğinde dinleyen bu zamirin Zeyd'in kölesine ait olduğunu ve sözün devamında buna bir haber bağlayacağını sanacağı ve dolayısıyla anlam karışacağı içindir. Ne var ki bu karışıklık her zaman olmaz. Mesela جَاءَنِي غِلْمَانُ زَيْدٍ وَهُوَ "Zeyd'in köleleri ve o geldi" dediğinde bir karışıklık yoktur; ama yine de bu ifâde hoşa gitmez. Şu halde sebep bu olamaz.

[651] Düşünüldüğünde bunun Câhız'ın zikrettiği şu kurala bağlanması gerekir:

> Birisi Kays b. Hârice'nin "Ben, bana konuk olan herkesi güzelce ağırlarım, öfkelenen herkesin öfkesini yatıştırırım, Güneşin doğuşundan batışına kadar konuşabilirim, bu konuşmamda bağların devam ettirilmesini emreder, koparılmasını da yasaklarım..." sözü hakkında şu soruyu sormuştu: "Bağların devam ettirilmesini emretmek, koparılmasını yasaklamakla aynı şey değil midir?"
>
> [Ebû Yâkûb] şu cevabı verdi: "Bilmiyor musun, bir şeyi kinâyeli ve üstü kapalı bir biçimde söylemek, akıllarda açıkça söylemek kadar iz bırakmaz."[278]

Bu olayı ilk aktardığım bölümde demiştim ki Câhız'ın dikkat çektiği bu hususdan dolayı yani bazı durumlarda zamir kullanılması zâhir ismin yerini doldurmayacağı için وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وبِالحَقِّ نَزَلَ *"Onu hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi."* (İsrâ, 105); قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ . اللهُ الصَّمَدُ *"De ki: Allah birdir, Allah, sameddir (kendine yetebilen tek varlıktır)."* (İhlâs, 1-2) âyetlerinde lafzın tekrarlanmasının anlama öyle bir katkısı olmuştur ki tekrarlanmasaydı bu anlam oluşmayacaktı. Bu öğrenildiğine göre şimdi işlemekte olduğumuz konunun da böyle olduğu bilinmelidir.

[652] Bu anlamda çok açık örneklerden birisi [el-Findü'z-Zimmânî'ye ait olan] şu beyit olup benzetme ifâde etmesi dolayısıyla İbnü'r-Rûmî'nin yukarıdaki beyti gibidir:

شَدَدْنا شَدَّةَ اللَّيْثِ عَدَا وَاللَّيْثُ غَضْبَانُ

Türkçesi: Aslan kızgınken (yani açken) nasıl koşarsa öyle koştuk.

Nâbiğa'nın şu beyti de bu kuralın örneklerindendir:

نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَاماً وَعَلَّمَتْهُ الْكَرَّ وَالْإِقْدَامَا

Türkçesi: Isâm'ın nefsi Isâm'ı cesaretlendirdi; ona saldırmayı ve ileri atılmayı öğretti.

Edebî zevki olan kişi burada ismin zâhir olarak getirilmesinin güzel olduğunu, dinleyen üzerinde daha iyi etki bıraktığını ve ona haz aldırdığını bilir. Bunun yerine نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْهُ "Isâm'ın nefsi onu cesaretlendirdi" denilse bunlardan hiçbiri olmaz.

Kitap, h. 568 (m. 1172) yılında Rebiulevvel ayının ortalarında tamamlandı. Allah, müellifini, anababasını ve kadın-erkek bütün müminleri rahmetiyle bağışlasın. O, rahmet edenlerin en merhametlisi ve bağışlayanların en hayırlısıdır.

SON NOTLAR

1 Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*'ı kastediyor.

2 Bir cümlenin yapı ve anlam olmak üzere iki ana unsuru vardır. Bu unsurların her ikisini de aynen koruyarak bir dilden diğerine aktarmak imkânsız değilse bile çok zordur. Bir çevirmen, yaptığı çeviride bu ikisinden birini öne çıkarmak durumundadır. Yapının öne çıkarıldığı ve anlamın ikinci plana atıldığı çeviriler kuşkusuz anlaşılmaz ya da zor anlaşılır olacaktır. Örneğin yukarıdaki cümle, çevrilirken yapısal özellikleri korunsa "Zeyd, babası, Amr'ı dövendir" şeklinde olacaktı. Biz bu çevirinin Türk okuyucusu açısından net olmadığını düşünüyoruz. Bu sebeple, metnin çevirisinde genel olarak anlamı öne çıkaran bir çeviri tekniğini benimsedik.

3 Bu örnek yerinde değildir. Doğrusu bunun tenvine değil, aşağıda geleceği üzere bir başka isme muzâf olmaya örnek verilmesidir. Çünkü "sehâb" lafzının "râha" lafzına muzâfun ileyh kılınması halinde anlam bozulur.

4 Diller arasındaki farklılık, dillere has olan bir takım kurallar bir yana bırakılırsa, ögelerin ve ögeler arası ilişkilerin isimlendirmesindedir. Örneğin Türkçede yüklemi gerçekleştiren ögeye "özne" denirken, Arapçada "fâil" denir. Türkçede yüklemden etkilenen ögeye "nesne" veya "düz tümleç" denirken Arapçada "mef'ûl-i bih" denir. Diğer bütün ögeler için de benzer durumlar söz konusudur. Dolayısıyla dillerin gramerleri arasında büyük oranda ortak bir hakikat olduğu hususu inkâr edilemez.

5 Müellifin burada Beyân ilminden kastı, Me'ânî ilmidir. Sonraları "Beyân", mecaz ve teşbih türlerini konu edinen ilmin adı olmuş; müellifin Beyân dediği ilme ise kendisinin sıklıkla kullandığı **me'ânî**'n-**nahiv** (nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar) ifâdesinden alınarak "Me'ânî ilmi" denmiştir.

6 12 no'lu paragraf Mahmud Muhammed Şakir'in tahkikli nüshasında yer almadığı için, sıra kaymasın diye biz de atladık.

7 Nedim: Aynı masada içki içen arkadaşlar.

8 Şiirde Nûr, 35 âyetindeki benzetmeye işaret edilmektedir.

9 Hakem olayında Burc b. Müshir adındaki Hâricî, Hz. Ali'ye "Hüküm verme yetkisi sadece Allah'a aittir" demişti. Bunun üzerine Hz. Ali, "Bu, bâtıl kastedilen doğru bir sözdür" demişti. Cürcanî bu olaya işaret etmektedir.

10 *Delailü'l-i'câz* metninde beyitler bu şekilde değildir. Muhtemelen Cürcani, şiiri ezberinden naklettiği için hem beyitlerin sıralamasını, hem de şiir içinde geçen kelimeleri birbirine karıştırmıştır.

11 Olayın *Hizânetü'l-edep*'teki nakline göre Hz. Peygamber "*Bize Cahiliye şiirlerinden Allah'ın bizi affettiği içerikte bir şiir oku*" buyurdu. Kanımızca şayet böyle bir olay gerçekleşmişse doğru olan ve Hz. Peygamber'in ağzına yakışan bu rivayettir.

12 Hz. Hafsa ve Aişe bu şiirde Kureyş kabilesinin Adiyy ve Teym kollarının kastedildiğini sanmışlardır.

13 Bkz. 9. Paragraf. MMŞ.

14 Bkz. 9. Paragraf. MMŞ.

15 Bkz. 4-6. Paragraflar. MMŞ.

16 Nahiv kitaplarında sayılan dokuz sebepten rastgele ikisinin birleşmesi ismi gayr-i munsarif yapmaz. Bir ismin gayr-i munsarif olabilmesi için ya özel isim (alemiyet) ya da sıfat (vasfiyet) olması gerekir. Diğer sebepler bunlardan biriyle birleştiğinde isim gayr-i munsarif olur. Cürcanî, "bazı asıllar" derken bunu kastediyor olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine bakılabilir.

17 Bkz. 27. Paragraf. MMŞ.

18 الدمية lafzının "heykel ve kukla" anlamları da bulunmakla birlikte, güzel kadın heykele ve kuklaya değil, puta benzetilir. Kaldı ki "kukla" anlamının geçmişi fazla değildir. Bu nedenle çeviride "put" anlamı uygun görülmüştür.

19 Mahmud Muhammed Şakir, beyitle ilgili şu değerlendirmeyi yapar: Bu beyit, Mütenebbî'nin Kâfûr el-İhşidî'yi övmek için yazdığı bir kasidedendir. Ama Mütenebbî, kasidenin bir bölümünde çok belli etmeden Kâfûr'a duyduğu kini dökmüş ve bazı alaycı ifâdeler kullanmıştır. Bundan dolayı ben bu beyitteki "şey" lafzının Kâfûr hakkında iğne-

leyici bir ifâde olduğunu düşünüyorum. Şeyh Abdülkâhir de bu açıdan baksaydı "şey" lafzını cılız ve etkisiz değil, tam tersine büyük ve içtekini dışa vuran bir ifâde sayardı.

20 Kitabü'l-Ayn, Sibeveyh'in hocası Halil b. Ahmed'e ait olup Arapçanın ilk sözlüğü olarak kabul edilmektedir. *Cemheratü'l-lüga* ise İbn Düreyd'e ait bir sözlüktür.

21 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 40-43.

22 Câhız'ın ifâdesine göre, İbn Yesîr bu şiirini, Ahmed b. Yusuf, onun isteğini yerine getirmekte yavaş davranınca söylemiştir. Bkz. Câhız, el-Beyan ve't-Tebyîn, I/65-66.

23 Her iki beyit için bkz. 49. Paragraf. O.G.

24 Elimizdeki Mahmud Muhammed Şakir ve Reşid Rıza baskılarının her ikisinde de "benzeri duyulmamış bir şey" diye çevirdiğimiz kelime ظريف (ince, zarif, hoş) şeklindedir. Hâlbuki bu anlamlar bağlama uygun düşmemektedir. Doğrusu طريف olmalıdır.

25 Mahmud Muhammed Şâkir, Cürcanî'nin "ehl-i nazar" ifâdesiyle Mutezileyi ve özellikle de Kadı Abdülcabbâr'ı kastettiğini ve Cürcanî'nin burada yaptığı naklin aynıyla Kadı Abdülcabbar'ın *el-Muğni*'sinde bulunduğu belirtir. Muhammed Şâkir'in tespitine göre, Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz*'daki muhatapları; yani görüşlerini reddettiği kişiler Mutezile-dir.

26 Müellifin "nakil" ile ilgili eleştirisi için bkz. 511. Paragraf. O.G.

27 İstiârenin bu türü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 512. Paragraf. O.G.

28 Türkçedeki "altından girdi, üstünden çıktı, sonunda dediğini yaptırdı" deyimi de bu anlamı ifâde etmektedir.

29 "Okşamak" diye çevirdiğimiz kelime, aslında "bükmek" anlamına gelen "fetl"dir. Ancak "bükmek" anlamını yakıştıramadığımız için dolaylı bir çeviri yaptık.

30 Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 382-385.

31 Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 381-382.

32 Bkz. 67. Paragraf. MMŞ.

33 Çünkü develerin hızlı veya yavaş yürüdükleri boyunlarından belli olur. Develer, boyunlarını yere uzatarak hızlı yürürler.

34 Çünkü خسأ "kovma" fiili, köpek vs. için kullanılmaktadır. Dolayısıyla şair düşmanlarının bâtıllarını yani yanlış görüşlerini köpek yerine koymuş olur. Ancak ilk beyitin ikinci mısraında geçen تقذي "çapaklanır" fiilindeki istiâre de çok güzeldir. Çünkü kalp, göze; kalpten dile dökülen çirkin sözler de gözün çapağına benzetilmiştir.

35 Cürcanî burada istiârenin hangi ifâdede bulunduğunu belirtmemiştir. Buradaki istiâre, şairin içindeki zıt duyguları birbiriyle tartışıyor gibi betimlemesi olmalıdır.

36 Burada şair, deriyi kumaşa benzetmiştir.

37 Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 385-386.

38 Şairin, bu beyit ile kastı, gecenin âdeta bütün vakti kapladığı ve bir türlü geçmek bilmeyip uzadıkça uzadığıdır.

39 Örnekler incelendiğinde Cürcanî'nin "haber" terimini nahiv ilminde yerleşik olan "isim cümlesinin yüklemi" anlamında değil, fiil cümlesini de kapsayan "yüklem" anlamında kullandığı görülmektedir. Çünkü örnekler arasında geçen ينطلق زيد cümlesindeki ينطلق ifâdesi, nahiv kuralları çerçevesinde düşünüldüğünde haber değildir.

40 Harflerin cümle içinde yerine getirdiği genel bir işlev vardır. Örneğin "ve", "veya", "ki" ve "ama" gibi edatların ortak işlevi bağlaç olmaktır yani kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlamak ve metin içindeki bütünlüğü sağlamaktır. Genel anlam ile kastettiğimiz budur. "veya" bağlacının seçenekli ifâdeler arasında kullanılması gibi, bu harflerden her birinin kendine özel anlamları da vardır. Özel anlam ile kastettiğimiz de budur.

41 Cürcanî'nin "fesadü'n-nazm" (sözdizimi bozukluğu) dediği şeye sonraki dönemde "ta'kid" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak hemen belirtelim ki sözdizimi bozukluğu, ta'kîdin sadece bir türüdür.

42 İkinci mısrada zamirlerin hangisinin kime döneceği konusunda aşırı belirsizlik vardır. Ayrıca مثله lafzının haberi olan حي lafzı ile onun sıfatı olan يقاربه lafzı da yerinde kullanılmamıştır. Bu beytin doğru sözdizimi şu şekildedir: وما مثله في الناس حي يقاربه إلا مملكا

أبو أمه أبوه Bu ve benzeri beyitleri en iyi ifâde eden deyim herhalde " at izi it izine karışık" deyimidir. Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zihni Efendi, el-Kavlü'l-ceyyid, s. 44-47.

43 Cefn, Arapçada kılıç kını ve gözkapağı anlamlarına gelir. Şair, bu eşseslilikten hareket ederek gözkapaklarını kılıç kınına, gözleri de kılıca benzetmiştir. Benzetme çok hoştur. Ne var ki beytin ikinci mısraındaki sözdizimi doğru değildir. Çünkü ism-i fâil, zayıf bir amil olduğu için mamulü kendisinden öne geçemez. Dolayısıyla sözdiziminin doğru şekli şudur: من أنها عوامل عمل السيوف.

44 Bu beyitte الغاسل lafzı الماء lafzının sıfatıdır. أنت إذا اغتسلت ifâdesinin araya girmesi sözdizimindeki akışı bozmuştur.

45 Beyitte şairin ne kastettiği açık değil. Şiir hakkında belâgatçilerin değerlendirmelerini de okumamıza rağmen şairin kastını anlayamadık. Belâgatçiler doğru sözdiziminin şu şekilde olması gerektiğini belirtiyorlar: وفاؤكما بأن تسعدا كالربع أشجاه طاسمه والدمعُ أشفاه ساجمه.

46 Nahiv kuralları gereğince ikinci mısradaki ثانٍ lafzı, كان fiilinin haberi olduğu için mansup (ثانيا) olması gerekiyordu. Şair, bu kuralı çiğneyerek kelimeyi merfu yapmıştır.

47 Bu beyitte şairin لم يذق ifâdesinin başından إن كان مَن ifâdesini yani şart harfi ile ism-i mevsulü karinesiz olarak hazfettiği, bunun ise nahiv kurallarına uymadığı söylenmiştir.

48 Eğani'de nakledildiğine göre, İbrahim İbnü'l-Abbas Ehvaz valisi iken, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat'ın vezir olması üzerine görevden alındı ve hapsedildi. Zeyyat'ın vezirliği öncesinde ikisi arkadaştı. İbrahim İbnü'l-Abbas eski arkadaşının kendisine müsahama gösterip serbest bırakmasını ümit ederek bu beyitleri yazıp kendisine gönderdi.

49 Bkz. 78. Paragraf. MMŞ.

50 Bkz. 79. Paragraf. MMŞ.

51 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 284-286.

52 Üçüncü beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zihni Efendi, el-Kavlü'l-ceyyid, s. 156-158.

53 Kötülükle karşılık verilmek, öncelikle kötülük işlemeyi gerektirir. Uleyye'nin kötülükle karşı verilmekten uzak olduğunu söylemesi onun hiçbir kötülük işlememesini gerektirir.

54 "Tedânî" lafzı, iki şeyin birbirine yaklaşması demek ise de burada "onarma" anlamı kastedilmiş olmalıdır. Yani cam kırıklarının onarılıp tekrar eski haline getirilmesi mümkün olmadığı gibi, cam kırığı gibi kırılmış olan kalp de eski haline getirilemez.

55 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 424.

56 Zihni Efendi, bu şiirin Mütevekkil'in halifeliği uğurunda Müslümanlar arasında çıkan savaş üzerine söylendiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 424-425.

57 Telhis'te bu sanat, "el-cem' me'a't-taksim" (Taksim ederek birleştirme) adı altında zikredilmiştir.

58 Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 438-439.

59 Şair, tavşancıl kuşunun yuvasında avlanmış birçok kuş yüreği bulunduğunu, bu yüreklerin taze olanlarının yani yeni avlanmış olanlarının hünnaba, birkaç günlük olanlarının ise çürük hurmaya benzediğini kastetmektedir. Görüldüğü gibi beytin ilk mısraında iki müşebbeh zikredilmiş, ikinci mısrada aynı sıra ile müşebbehün bihler zikredilmiştir. Telhis'te bu şiir, iki tarafı birden çok olan teşbihin melfûf (yani aynı sıralı) türüne örnek verilmiştir ki buna "çoklu ve sıralı teşbih" denebilir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 348-349.

60 "Nehar" lafzının "toy kuşu yavrusu" anlamı da vardır. Şairin يصيح "ötmek" fiilini kullanması bu anlamı da çağrıştırmaktadır. Ancak bu kuş, horoz gibi erken vakitte ötmeye başlayan bir kuş değilse, bunun benzetme ile ilişkisini kurmak zordur. Bundan dolayı çeviride "gündüz" anlamı tercih edilmiştir. Şair, saça ak düşmesini gündüze; siyah saçı ise geceye benzetmiştir.

61 Şair, bir çarpışma sahnesini betimlemektedir. Yerdeki toz o kadar kalkmıştır ki geceyi andırmaktadır. Toz içinde sağa sola, yukarı aşağı savrulan kılıçlar ise birer birer dökülen yıl-

dızları andırmaktadır. Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zihni Efendi, el-Kavlü'l-ceyyid, s. 319-321.

62 Bilindiği üzere Arapçada sıfatlar hakiki sıfat ve sebebî sıfat olmak üzere ikiye ayrılır. Hakiki sıfat, mevsufuna ait bir niteliği açıklarken, sebebî sıfat, mevsufunu değil, onunla ilgili olan başka bir şeyi (müteallak) niteler. Bir örnekle açıklarsak رجل ظريف "zarif adam" dediğimizde zerafet, adama ait bir niteliktir. رجل ظريف أبوه "babası zarif olan adam" dediğimizde ise zarif lafzı, görünüşte her ne kadar "adam"ı niteliyorsa da gerçekte babaya ait bir niteliktir. Cürcanî "sebep" derken bunu kastetmektedir.

63 Bu tip cümleleri Türkçeye aynen çevirmemiz mümkün olmuyor. Literal bir çeviri yaparak "ev ateşçe / ateş bakımından tutuştu" diyebilirsek de bu tip cümle yapıları Türkçede çok hoş durmamaktadır.

64 Karganın ötüşü halk arasında uğursuz sayıldığı ve ayrılık işareti olarak yorumlandığı için kargaya Arapçada غراب البين "ayrılık kargası" da denilmektedir. Şairin ikinci mısradaki ifâdesi buna işarettir.

65 M. Muhammed Şakir'in ifâdesine göre şair, burada Seyfüddevle'nin h. 344 yılında Romalılarla yaptığı savaşta inşa etmiş olduğu Hades kalesinden söz etmektedir.

66 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 58.

67 Ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 60.

68 Takdimin bu iki türünü özetle ifâde edecek olursak birinci durumda takdim edilen öge, takdim edildiğinde yine aynı ögedir. İkinci durumda ise başka bir ögeye dönüşerek takdim edilmiştir.

69 Burada "anlamlı" ve "anlamsız" ifâdeleri, "lüzumlu veya lüzumsuz" biçiminde değil, "cümleye kattığı bir anlam var veya yok" biçiminde anlaşılmalıdır.

70 Bu söz, Kur'an-ı Kerim'de Nemrud'un sözü değil, İbrahim'in kavminin sözü olarak zikredilmektedir. Nitekim müellif de, sözüne "kuşku yok ki onlar bunu ... kastıyla söylememişlerdir" diye devam etmektedir. Kitabı tahkik eden M. Muhammed Şakir de "Nemrud'un sözünün nakledildiği.." ifâdesinin bazı nüshalarda yer almadığını belirtmektedir. Şu halde bu ifâdenin kitaba müstensihler tarafından katıldığını söyleyebiliriz.

71 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 232-233; 314-316.

72 Beyit için bkz. 107. Paragraf. MMŞ.

73 Bu son cümlenin hem örnek olarak, hem de konuyu tamamlayan son cümle olarak anlaşılması mümkündür. Gerçi geçen sözlerin reddedilmesi ihtimali, dağın yerinden taşınması ve gökyüzüne çıkılması gibi imkânsız bir şey değilse de, Cürcâni, söylediklerinin çok kesin olduğuna güvenerek, reddedilme ihtimali taşımadıklarını ima etmektedir.

74 Allah, Hz. Peygamber'in sözlerini kabul etmemekte diretenleri sağırlara ve körlere benzeterek onlara yönelik duyurma ve yol gösterme çabalarının sonuçsuz kalacağını ifâde etmiş ve dolayısıyla Hz. Peygamber'i teselli etmiştir. Cürcani'nin, Hz. Peygamber hakkında "Allah'ın, onu sağırlara işittirme gücüne sahip olduğunu sanan kişi yerine koyduğu" ifâdesi, çok uygun düşmemiştir.

75 Beyit hakkında aytıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 521-522.

76 Cürcani'nin bu değerlendirmesi yerinde değildir. Belli ki şair, muhatabının tehdidini sinek vızıltısına benzeterek ona hakaret etmektedir.

77 Âyet, bağlam gereği böyle çevrilmiştir. Ancak bu sorunun onaylatma sorusu olması akla yatmamaktadır. Doğrusu bunun inkâr için olmasıdır. Nitekim benzer bir âyet biraz yukarıda geçmiştir. O.G.

78 Bu çeviri, Arapça aslındaki anlam inceliğini taşımamaktadır. Aynen çevirilemediği için yaklaştırıcı bir çeviri yapılmıştır.

79 Türkçedeki "tereciye tere satmak" deyimi de bu anlamı ifâde etmektedir.

80 "mecaz bir ifâde kullandığını" diye çevirdiğimiz kelime, metinde "et-tezeyyüd" şeklinde geçmektedir. Biz bunun doğrusunun "et-tecevvüz olabileceğini düşünerek böyle çevirdik. Çünkü ilave etmek, eklemek anlamına gelen "et-tezeyyüd" lafzı bizce buraya uygun düşmemektedir.

81 Bkz. 125. Paragraf. MMŞ.

82 الأدهم lafzı, bukağı anlamında ise de "bukağıya bindirmek" veya "yüklemek" şeklindeki çeviri anlamsız geldiği ise "kazık" şeklinde çeviri daha uygun görülmüştür.

[83] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 143.

[84] Bu türden lafızlar birden çok şeye delâlet ettikleri için mefhum-i muhalifleri de birden çoktur. Bu sebeple böyle kullanımlarda genellikle atıf harflerinden لا kullanılarak, kastedilen mefhum-i muhalif belirlenir. Şöyle ki جاءني رجل dediğimizde "Bana adam gedi, kadın değil" anlamını kastetmiş olabileceğimiz gibi "Bana bir adam geldi, iki adam değil" anlamını da kastetmiş olabiliriz. Birincisini kastediyorsak لا امرأة, ikincisini kastediyorsak لا رجلان diyerek kastettiğimiz mefhum-i muhalifi belirleriz. (Konuyla ilgili olarak bkz. Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi* (Basılmamış Doktora Tezi), s. 249)

[85] Mahmud Muhammed Şakir'in dipnotta verdiği bilgiye göre, *Delailü'l-i'câz* yazmasının kenarında, burada kastedilen şahsın Ebû Ali el-Farisi'nin yeğeni Ebü'l-Hasen el-Farisi olduğuna dair bir not bulunmaktadır.

[86] Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 552-555.

[87] Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 425-426; 500.

[88] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 215.

[89] Bu örnek hakkında bkz. 172. Paragraf. MMŞ.

[90] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 216-218.

[91] Bîşe: Yemen bölgesinde çok nüfuslu bir köyün adı [*Muce'mûl'l-bûldân*, I, 529]; Teslîs: Hicaz bölgesinde bir yer adı. [Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-bûldân*, II, 15]; Yelemlem: Mekke'ye iki gece uzaklıkta Tihâme dağlarından birinin adı. [bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 246]; ez-Zurk: Bu isimde bir yer adına rastlayamadık. Beyti de bu kelime ile rivayet eden başka bir kaynağa rastlayamadık. Beyit bazı kaynaklarda en-Nahl, bazılarında ise er-Rizn olarak geçmektedir.

[92] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 218.

[93] Bkz. 168. Paragraf. O.G.

[94] Bu örnek hakkında bkz. 166. Paragraf. MMŞ.

[95] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 219-220.

[96] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 220-221.

[97] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 218-219.

[98] Bu paragraf, 241. Paragrafta da aynen geçmektedir. MMŞ.

[99] Burada müellifin "haber" ile kastettiği şey, nahivdeki mübtedânın haberi olmayıp, -haber, fiil ve hâl gibi- her ne türden olursa olsun bir bildirim ifâde eden tüm ögelerdir.

[100] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 197-198.

[101] Bu zatın asıl adı, Abduluzza b. Hantem b. Şeddâd'dır. Yanağından at ısırıp yüzünde halka gibi iz kaldığı için kendisine el-Muhallâk denilmiştir.

[102] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 195-197.

[103] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 207.

[104] Beyit hakkında bkz. 194. Paragraf. MMŞ.

[105] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 208.

[106] Zihni Efendi, bu Ebû Süfyan'ın müellefe-i kuluptan olan Ebû Süfyan b. Harb değil, Ebû Süfyan İbnü'l-Hâris olduğunu söyler. Beyit hakkında ayrıntı için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 209-210.

[107] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 128.

[108] Şemmer, şairin dedesinin atının adıdır.

[109] Bkz. 196. Paragraf. MMŞ.

[110] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 597-598.

[111] Bkz. 218. Paragraf. MMŞ.

[112] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 263.

[113] Zihni Efendi beyti söyleyenin bilinmediğini söylemiştir. *Delâilü'l-i'câz*'ı tahkik eden Mahmud Muhammed Şakir de beytin Ahtal'a nispet edilmekle birlikte divanında yer almadığını belirtir. Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 262.

[114] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 257-258.

[115] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 106.

[116] Bu deyim, izzetten sonra zillete düşen kişi hakkında kullanılır. Aslı şuna dayanır: Yaşlanıp bunayarak çocukça davranışlar sergimeleye başlayan birini "kurt, kurt!" diye korkuturlarmış. Bir gün aklı başında iken yine böyle demişler. Bunun üzerine bu sözü söylemiş.

[117] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 259-260.

[118] Müellifin aşağıdaki ifâdesinden حميم kelimesinin "yakın" anlamını tercih ettiği anlaşılıyor. Ancak bizce "kaynar su" anlamı buraya daha çok yakışmaktadır. Bu ikinci anlama göre şairin kastı sanki şu olur: "Seninle buraya geleceğime kaynar suya girseydim daha iyiydi. Beni kaynar suya girmekten beter ettin."

[119] انحنيا kelimesi cem' müennes gâibe kipindedir. Sonundaki elif, işbâ' içindir. Sıfat olarak çevirdiğimiz "kırık" ve "eğilmiş" kelimeleri şiirin aslında hâldir. Hâl olarak çevirisi Türkçeye yakışmadığı için böyle çevrilmesi uygun görülmüştür.

[120] Bu paragraf ile 179. Paragraf birbirinin aynısıdır. MMŞ.

[121] Bkz. 226. Paragraf. MMŞ.

[122] Bkz. 244. Paragraf. MMŞ.

[123] Bkz. 226. Paragraf vd. MMŞ.

[124] Bkz. 229. Paragraf. MMŞ.

[125] Bkz. 230. Paragraf. MMŞ.

[126] Beytin tamamı için bkz. 228. paragraf. MMŞ.

[127] Ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 228.

[128] İsm-i fâil, bir mübtedânın haberi veya mevsufun sıfatı veya zilhâlin hâli olduğunda veya soru cümlesinde ya da olumsuz cümlede kullanıldığında fiil gibi fâil alabilme özelliği kazanır. Detay için nahiv kitaplarına bakılabilir.

[129] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 243-245.

[130] Beyit hakkında bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 249-250.

[131] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 250-252.

[132] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 89-90.

[133] Bu paragraf, metinde Câhız'dan yapılan alıntıların önünde yer almakla birlikte çeviride sonraya bırakılması uygun görülmüştür.

[134] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 62-64.

[135] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 62; 483-484.

[136] Bkz. 461. Paragraf. MMŞ.

[137] Bkz. 57. Paragraf. MMŞ.

[138] Bkz. 57. paragraf. MMŞ.

[139] Bkz. 98. Paragraf vd. MMŞ.

[140] Bkz. 300. Paragraf. MMŞ.

[141] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 48.

[142] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 52.

[143] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 54.

[144] Bkz. 293. Paragraf. MMŞ.

[145] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 171-173.

[146] "Hudâ", develerin yürüyüşünü hızlandırmak için söyledikleri ritimli sözlerdir.

[147] *Delâilü'l-'icâz*'ı tahkik eden Mahmud Muhammed Şâkir, bu haberin Anbese'den rivayetinin doğru olmadığını, Abdüssamed İbnü'l-Muazzil tarafından nakledildiğini söylemektedir.

[148] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 79-81; 147.

[149] Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 145.

[150] Bu mecaza "hükmî" ya da "aklî mecaz" denilmektedir. Biz buna çeviride "yüklem mecazı" diyeceğiz.

[151] Bkz. 57. Paragraf vd. MMŞ.

[152] Beytin tamamı için bkz. 70. Paragraf. MMŞ.

[153] Bkz. 57. Paragraf. MMŞ.

[154] Zihni Efendi'nin *el-Kavlu'l-ceyyid*'deki ifâdesine göre bu cümle, Ru'be İbnü'l-Accâc'a ait bir şiirden alıntıdır. Bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 87.

[155] Bkz. 347, 349. Paragraflar. MMŞ.

[156] Bkz. 349. Paragraf. MMŞ.

[157] Bkz. 351. Paragraf. MMŞ.

[158] Beyit için bkz. 82. paragraf. MMŞ.

[159] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 380-381.

[160] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 379-380.

[161] Bu beyit, Hansâ'nın erkek kardeşi Sahr'ın ölümü üzerine söylediği bir mersiyeden alınmış olup tam olarak anlaşılabilmesi için *el-Kavlu'l-ceyyid*'e müracaat edilebilir. Çünkü beyit, öncesi ve sonrası ile irtibatlı olduğu için tek başına okunduğunda şairin kastı anlaşılmamaktadır. Ayrıca *el-Kavlu'l-ceyyid*'de şiirin birinci mısrâ'ı buradakinden farklı olup تَرْعَى إِذَا نَسِيَتْ حَتَّى إِذَا ذَكَرَتْ "Deve, unuttuğu zaman yeniden hatırlayıncaya kadar yayılır" biçimindedir. Bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 73-75.

[162] Arapçada yüze karşı merhaba diyen ikiyüzlü kişiye Ebû Merhab denirmiş.

[163] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 407-408.

[164] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 408.

[165] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 171-173.

[166] Bkz. 372. Paragraf. MMŞ.

[167] Kindî hakkında nakledilen olay için bkz. 371. Paragraf. MMŞ.

[168] Bkz. 315. Paragraf. MMŞ.

[169] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 69-71.

[170] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 71-72.

[171] Nahiv ilmine dair eser yazan ilk kişi olması ve henüz o dönemde yerleşik bir nahiv terminolojisinin bulunmayışı dolayısıyla Sibeveyh'ten alınan bir metni bırakın çevirmeyi, anlamak bile hemen hemen imkânsız gibidir. Müellifin burada "ızmâr edilen, ızhâr edilenin kendisi değildir" derken neyi kastettiği tam anlaşılamamakla birlikte şunun kastedilmiş olması muhtemeldir: Bu cümlelerde zarf-ı müstekar (yani harf-i cer ve mecrûru) ızhâr edildiğinde genel içerikli bir fiilin veya fiilden türemiş bir ismin anlamını içerir. Örneğin زيدا في الدار cümlesinin açılımı زيد (كائن) في الدار biçiminde olup "Zeyd evdedir / evde bulunmaktadır" demektir. Burada ise zarfın kendisi de hazfedilmiştir. Dolayısıyla zarfın zikredilmesi halinde takdir edilen kelime ile zarfın hazfedilmesi halinde takdir edilen kelime birbirinin aynısı değildir. Nitekim Sibeveyh'in bu ifâdesine not düşen Reşid Rıza'nın da buna yakın bir ifâdesi vardır.

Yaklaşık bir çeviri yapmış olmakla birlikte okuyucunun mukâyese yapabilmesi için Sibeveyh'in özgün ifâdesini de burada zikretmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

هذا باب ما يحسن الكوت عليه في هذه الأحرف الخمسة، لإضمارك ما يكون مستقرا لها وموضعا بنفس المظهر. لو أظهرته. وليس هذا المضمر

[172] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 194.

[173] Benzer örnekler için bkz. 373. Paragraf. MMŞ.

[174] Nakil için bkz. 371. Paragraf. MMŞ.

[175] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 65-67.

[176] Beytin değerlendirmesi için bkz. 404. Paragraf; ayrıca bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 222-223.

[177] Bkz. 418. Paragraf. MMŞ.

[178] Bkz. 388. Paragraf. MMŞ.

[179] Bkz. 416, 617. Paragraflar. MMŞ.

[180] Bu cümle, terimler aynen korunarak şu şekilde de çevrilebilir: "Bu cümlelerin ilkinde sıfat mevsûfa kasredilirken, ikincisinde mevsûf sıfata kasredilmiştir." İlk bakışta bu çeviri ile yukarıdaki çeviri arasında tezat varmış gibi görülüyorsa da metindeki çeviri üzerinde biraz düşünüldüğünde aynı şeyin söylendiği ve metindeki çevirinin bundan çok daha açık olduğu fark edilecektir.

[181] إنما harfinden anlaşılan hasr anlamının mantuk hükmünde mi, yoksa mefhum hükmünde mi olduğu hususu dilciler ve Usulcüler arasında tartışmalı bir konudur. Yukarıdaki ifadelerine göre Cürcânî ما ve إلا ifade biçimindeki hasrın "mantûk" hükmünde; إنما ile oluşan hasrın ise "mefhûm" hükmünde olduğunu; yani mefhum-i muhalif yoluyla sabit olduğunu savunmaktadır. إنما'nın hasr anlamı ile ilgili görüşler ve إلا harfinin kullanımı için bkz. Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi (Basılmamış Doktora Tezi)*, s. 194, 249.

[182] Bkz. 406. Paragraf. MMŞ.

[183] Bkz. 390. Paragraf vd. MMŞ.

[184] Bu mısra, Türkçedeki "Damdan düşenin hâlini ancak damdan düşen bilir" sözünü hatırlatmaktadır.

[185] Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 385-386.

[186] Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 533-537.

[187] Müellifin bu fiilin anlamı ile ilgili değerlendirmesi için ayrıca bkz. 507, 508. Paragraflar.

[188] Müellifin kastı anlaşılsın diye çeviride âyetin zahiri esas alınmıştır.

[189] Türkçede tesniye kipli kelime bulunmadığı için müellifin kastettiği anlam inceliği Türkçeye yansıtılamıyor.

[190] Hıristiyanların teslis inancında teslisin unsurları, baba, oğul ve kutsal ruh olarak bilinir. Ancak Hıristiyan mezhepleri arasında üçüncü unsur olarak "kutsal ruh" değil, Meryem'i belirleyenler de pek meşhur olmamakla birlikte bulunmaktadır. Nitekim bu *"Ey İsa! insanlara "Allah'ı bırakın da beni ve annemi ilah edinin" diye sen mi söyledin"* (Mâide, 116) âyetinden de anlaşılmaktadır.

[191] Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 533-537.

[192] 84. Paragrafta geçmiştir. MMŞ.

[193] Müellifin ikinci şıkkı benimsemeye bağladığı bu sonuca nasıl ulaştığı doğrusu merak konusudur. Kişinin lafızlar ve anlamlar üzerinde ayrı ayrı düşündüğünü söylemiş olmak Arapça bilmeyen yabancıların elinden lafızlar üzerine düşünmeyi nasıl olur da tamamen alır. Böyle bir şeyin olabilmesi için Arapça dışındaki hiçbir dilde lafız diye bir şeyin bulunmaması gerekir. Dolayısıyla müellifin buradaki ifâdesi yerinde değil gibidir.

[194] Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 533-537.

[195] Beyitteki bu ifâde, Türkçedeki "balık kavağa çıkınca", "deve iğne deliğinden geçince", "Erciyes'in karı eriyince" gibi deyimlerle aynı paralelde olup bunlar, bir şeyin gerçekleşmesini mümkün olmayan bir şarta bağlamak için kullanılır. Müellif, her ne kadar onlardan böyle bir talepte bulunuyorsa da bunun olamayacağını da ortaya koymak için sözünü bu beyitle noktalamıştır.

[196] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 597-598.

[197] Bu görüşleri için bkz. 496. Paragraf. MMŞ.

[198] Beytin tamamı için bkz. 311 ve 369. Paragraflar. MMŞ.

[199] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 597-598.

[200] Müellif, 532. Paragrafa kadar fasihin birinci türünden bahsetmektedir. MMŞ.

[201] Beytin tamamı için bkz. 311 ve 369. Paragraflar. MMŞ.

[202] Zamir kelimenin taşındığı varlığa aittir.

[203] *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih* kitabının müellifi.

[204] Ayrıca bkz 514. Paragraf. MMŞ.

[205] Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 401-402.

[206] Bkz. 511. Paragraf. MMŞ.

[207] Müellifin bu fiil hakkında değerlendirmesi 438-440. Paragraflarda da geçmiştir. MMŞ.

[208] Müellifin kinâye hakkındaki değerlendirmesi için bkz. 506-511. Paragraflar. MMŞ.

[209] Bkz. 505, 506. Paragraflar. MMŞ.

[210] Bkz. 499, 504. Paragraflar. MMŞ.

[211] Bkz. 519. Paragraf. MMŞ.

[212] Bkz. 64-66. Paragraflar. O.G.

[213] Bkz. 528. Paragraf. MMŞ.

214 Şair, istiârelerle dolu bu sözle sevgilisinin ağlayışını betimliyor ve gözlerini nergis; gözyaşını "inci"; yanağını "gül"; dişlerini "dolu" ve kınalı parmak uçlarını da "hunnap"la istiâre ediyor.

215 Müellif, "başka bir yerde" ifâdesiyle muhtemelen *Esrâru'l-belâga* adlı eserine işaret ediyor.

216 Bkz. 499, 504, 522. Paragraflar. MMŞ.

217 Bkz. 508. Paragraf. MMŞ.

218 Bkz. 506. Paragraf. MMŞ.

219 Bu, Kadı Abdülcabbâr'ın ifâdesidir. MMŞ.

220 Bkz. 492. Paragraf. MMŞ.

221 Bunu söyleyen Kadı Abdulcebbâr'dır. MMŞ.

222 Bu sözün sahibi de Kadı Abdülcebbârdır. MMŞ.

223 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 401-402.

224 Bkz. 512. Paragraf. MMŞ.

225 Türkçede de bu anlamda "eli uzun", "eli her yere uzanır" deyimleri kullanılır.

226 Müellifin bu tespiti çok doğru ve yerindedir. Bir alanın uzmanı, genelleme yoluyla her alanın uzmanı gibi görülerek söyledikleri her alanda hüccet sayılmakta, bu da birçok konuda sapmalara yol açmaktadır. Gazâlî'nin de *el-Munkiz mine'd-dalâl* adlı eserinde buna benzer bir tespiti vardır. Bkz. Gazâlî, *el-Munkiz mine'd-dalâl (Arayışlar Kitabı)*, (Çeviren: Osman Güman), s. 28-29, İlke Yayınları, İstanbul, 2008.

227 Bunu söyleyen Kadı Abdülcebbâr'dır. Ayrıca bkz. 465 ve 554. Paragraflar. MMŞ.

228 Bu görüşün sahibi Kadı Abdülcebbâr'dır. MMŞ.

229 Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 533-537.

230 Bkz. 493. Paragraf. MMŞ.

231 Beyitte geçen ابن حمراء العجان ifâdesi, Arapların sövgü için kullandıkları bir ifâde olup "cariyenin oğlu", "acemin oğlu" anlamına gelir. Annesi Arap olmadığı için Farazdak ona böyle hitap etmiştir. Aynı ifâde başka şiirlerde de geçmektedir. Türkçede de bu yolda kullanılan bazı hitaplar vardır.

232 Bazı kâfiye kusurlarının genel adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 695, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2000. OG.

233 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 565-566.

234 Beyitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 385-386.

235 Mısra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 533-537.

236 Bu söz, Kadı Abdülcebbâr'a aittir. MMŞ.

237 Yedinci pay diye çevirdiğimiz "muallâ" kelimesi, *Ahter-i Kebîr*'de şöyle açıklanıyor: Sihâm-ı meysirden yedinci sehimdir ki "kadeh-i muallâ" derler. Sair sehimlerden onun nasibi evferdir.

238 *Delâilü'l-'icâz*'ın ana bölümü burada bitmiştir. Bundan sonraki kısım, müellifin esere sonrada koyduğu bazı eklerden oluşmaktadır. Mahmud Muhammed Şakir'in bu hususdaki açıklaması için bkz. s. 478.

239 Bkz. 540. Paragraf. MMŞ.

240 Bkz. 298, 577. Paragraflar. MMŞ.

241 Türkçedeki "koynumda yılan beslemişim de haberim yok" ve "ummadığın taş baş yarar" deyim ve atasözleri de bu anlamda kullanılır.

242 Lebîd'in kardeşi olan Erbed ile Âmir b. Tufeyl, Peygamber'i öldürme kastıyla yola çıkmışlar ve yolda Erbed'in başına yıldırım düşerek ölmüştü. Bunun üzerine Lebîd, ona yazdığı bir mersiyede bu beyti söylemiştir. Şiirde geçen Simâk ve Esed iki yıldızın adı olup Araplar, yağmur, rüzgâr, soğuk, sıcak gibi doğa olaylarını yıldızların düşmesine bağlarlarmış.

243 Beyit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 565-566.

244 "Sanatlı" ifâdesiyle biçimsel sanatlar değil, özgün bir ifâde biçimi olan anlam kastediliyor.

245 Mahmud Muhammed Şakir, Ebû Temmâm'ın divanında birinci mısra'ın أخو أزمات بذله بذل محسن "Karagün dostudur. Verişi, ihsân edenin verişidir" biçiminde olduğunu ve bunun daha güzel olduğunu belirtir ki doğrudur. Çünkü "kararlarını kendi kendine alıyor

olmak" zorlama bir yorumla ilişkilendirmek mümkün olmakla birlikte temaya çok uygun düşmemektedir.

246 Mahmud Muhammed Şâkir, ilk beyti diğer ikisinden ayırarak sanki örnek tek beyitten ibaretmiş gibi vermiştir ki kanımızca bu yanlıştır. Müellif burada ilk iki beyit grubuyla üçüncü beyti karşılaştırmaktadır.

247 Mahmud Muhammed Şâkir, لكنتَ diye harekelemiş. Buna bir anlam veremediğimiz için böyle bir değişiklik yaptık.

248 Diğer okuyuşa göre şöyle bir anlam da verilebilir: "Boş olsaydın bir ömür boyu (yardım istemek için) kapısından adam eksik olmayan biri olurdun.

249 "Doluluk" diye çevirdiğimiz meşguliyet kelimesi burada "ayıracak vakti olmamak" veya "borçlu olmak" anlamlarına gelebilir. Ancak ilk anlam daha uygun gibi gözükmektedir.

250 Beyitteki Nil nehri, Mısır'daki meşhur nehir değil, Rakka'da Harun Reşid'in kazdırdığı nehir imiş.

251 Bu beyit, Niyazi Mısrî'nin "Derman arardım derdime, derdim bana derman imiş" beytini akla getirmektedir.

252 Parantez içindeki ifâde bu Hâricîye ait olan ama Cürcânî'nin atladığı bir beytin çevirisidir. Anlamın tamamlanması için ilave edilmiştir.

253 Türkçede bunu en güzel ifâde etmenin yolu herhalde "kusurun böylesi dostlar başına!" demektir. Çünkü bu kusur gitti mi yerini alacak şey ölümden başkası değildir.

254 Câhız'ın bu sözü 298. paragrafta geçmiştir.

255 صَنَع الضمير "içinden geçeni ifâdede mahir", "söz ustası" anlamında olmalı.

256 Bu şiir, 582. paragrafta geçmiştir. MMŞ.

257 Bkz. 583. Paragraf. MMŞ.

258 Bkz. 584. Paragraf. MMŞ.

259 Bkz. 586. Paragraf. MMŞ.

260 Bkz. 587. Paragraf. MMŞ.

261 Bkz. 596. Paragraf. MMŞ.

262 Bkz. 593. Paragraf. MMŞ.

263 "Dinin gözünün aydın olması" ve "şirkin gözlerinin açılması" istiâreleri şiir tenkitçileri tarafından çirkin bulunmuş, ayrıca şirkin gözünün açılması ile kökünün kazınması arasında da bir irtibat bulunmadığı ifâde edilmiştir.

264 Bkz. 638. Paragraf. MMŞ.

265 Bkz. 639. 641. Paragraflar. MMŞ.

266 Anem, şairlerin kınalı parmakları benzettikleri yumuşak ve kırmızı bir ağaçtır.

267 84 ve 485. Paragrafta geçmiştir. MMŞ.

268 84. Paragrafta geçmiştir. MMŞ.

269 Bkz. 50 ve 524 paragraflar ve 531. Paragrafın sonları. MMŞ.

270 Bkz. 505 ve 506. Paragraflar. MMŞ.

271 Bu paragraf, 615. Paragrafın tekrarıdır. MMŞ.

272 Bu paragraf, 616. Paragrafın tekrarıdır. MMŞ.

273 Bu paragraf, 617. Paragrafın tekrarıdır. MMŞ.

274 Bu paragraf, 618. Paragrafın tekrarıdır. MMŞ.

275 Bu paragraf, 627. Paragrafla birlikte değerlendirilsin. MMŞ.

276 Bu paragraf, 618 ve 639. Paragraflarla birlikte değerlendirilsin. MMŞ.

277 Eseri tahkik eden Mahmud Muhammed Şakir, müellifin bu paragraftaki ifâdeleriyle ilgili olarak şu notu düşmüştür: "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin ağzına sağlık. Sanki kendi zamanını değil, bizim zamanımızı anlatıyor."

278 Ayrıca bkz. 174. Paragraf. MMŞ.

SÖZDİZİMİ VE ANLAMBİLİM

Cürcânî (ö. 471/1078?) *Delâilü'l-İ'câz* adlı bu eseriyle, sonraları Me'ânî adını alacak olan Arapça Anlambilimini kurmuştur. Cürcânî, sözdizimini "nahiv manalarını arayıp bulmak (teharrî me'âni'n-nahv)" diye tanımlayarak eserin en esaslı bölümünü bunun uygulamasına ayırmıştır.

Eserde diyalog üslubunu tercih eden müellif, eserin genelinde sözdizimini lafızlarda arayan birileriyle kıyasıya tartışarak meramını ortaya koyar ve -yeri geldikçe görüleceği üzere- onların: "Anlamlar artmaz, ancak lafızlar artar..."; "Tek tek kelimelerde fesâhatten söz edilemez. Fesâhat, ancak kelimelerin birbirine eklenmesiyle ortaya çıkar"; "Üstünlük, lafzın sağlamlığı (cezâlet) ile olur." gibi ifadelerine yer verir. Ancak tek bir yerde bile böyle söyleyen kişinin veya kişilerin kim olduğunu belirtmez. Kur'ân'ın mucize oluşunu sözdizimine bağlayan Cürcânî, sözdizimini "kelimeler arasında nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları ve anlam farklılıklarını arayıp bulmak" diye tanımlar. Fâtiha sûresi üzerinde uygulamalı olarak verdiği bir örnekte kendisi, "nahiv anlamları" ifadesiyle kelimenin "mübteda, haber, sıfat, bedel vs. olmasını" kastettiğini açıkça söylemektedir.

İşte Cürcânî'nin, lafzın karşısına koyarak savunduğu anlam, kelimelerin sözdizimine girdikten sonra kazandığı "nahiv kuralından çıkan anlam"dır. Ona göre, bu anlamın yok sayılması hâlinde sırf lafızlar üzerinde düşünülerek bir sözdizimi yapılamaz.